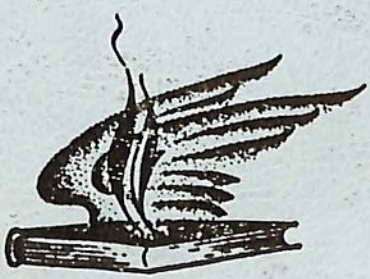
ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԾՈՐԾՈՐԵՑԻ
(1283-1340)

ԱՄԱՌԱՒՏ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԾՈՐԾՈՐԵՑԻ
(1283-1340 թթ.)

ԱՄԱՌԱՒՏ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻ

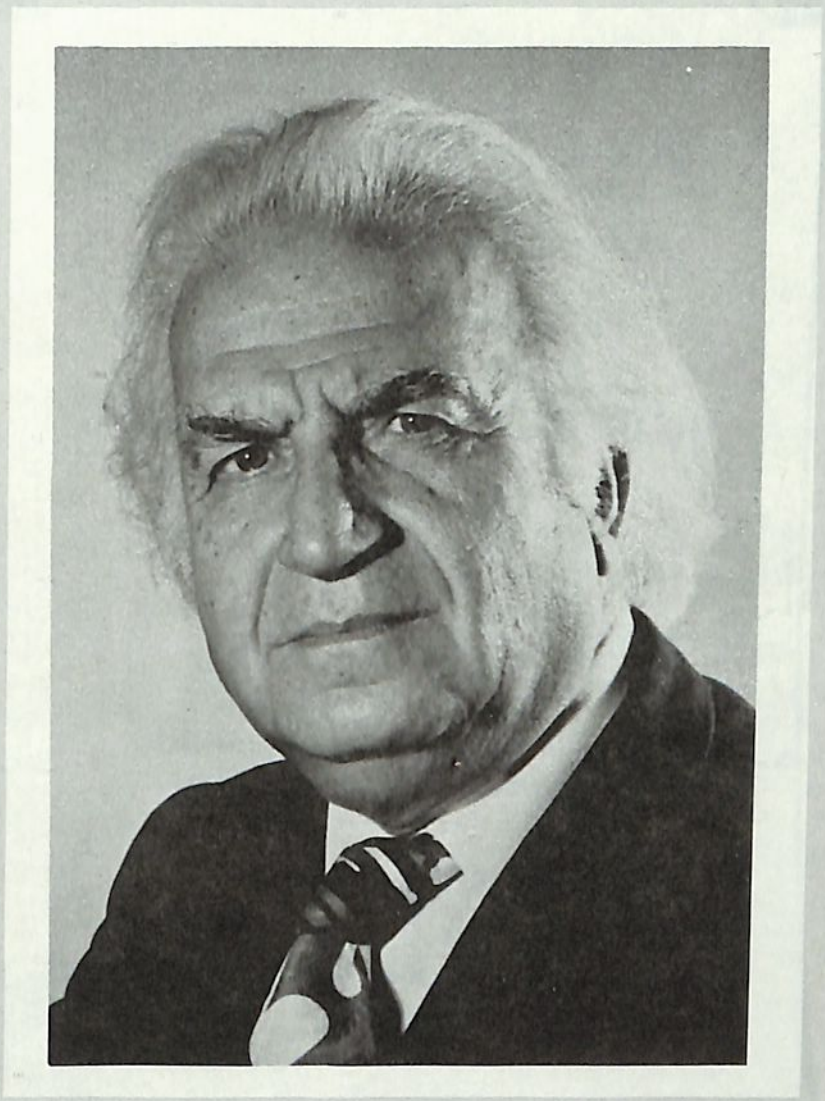
2280

Աշխատասիրութեամբ՝
Բանասիրական Գիտութիւնների Դոկտոր,
Փրոֆէսէօր Լ. Գ. ԽԱՉԵՐԵԱՆԻ

ԼՈՍ ԱՆՃԵԼԷՍ
1984

Printed by ALCO PRINTING CO. (818) 240-1412
Glendale, California

ԳՐԱԴԱՐԱՆ
БИБЛИОТЕКА

Մատենագրական սոյն Յուշարձանի
լոյսընծայումը
իրականացաւ մեկենասութեամբ
Տիար
ՃՈՐՃ ԱԴԱՄԵԱՆԻ
Ի Յիշատակ իր սիրեցեալ Հօր՝
ԱԴԱՄ ՍԱՐԳԻՍ ԱԴԱՄԵԱՆԻ

Publication of this
Literary Monument is realized
by generous donation of

GEORGE ADAMIAN
In Memory of His Beloved Father
ADAM SARKIS ADAMIAN

Երկու խօսք

Ամերիկայի մեզի ծանօթ այս կեանքի թոհուբոհին մէջ, երբ մեր օրերը կը սպառին ամէնօրեայ հեւքով եւ մեր ազգային ու հայկական բաւարարութիւնները կ'որոնենք մատչելի, աժան եւ անմիջական հաճոյքներու մէջ, կը դժուարանանք մեր մտաւորական ունակութիւններուն պարտադրել խոր, հարուստ, գերակշիռ մակարդակով յագեցած մշակութային նուաճումներ:

Հակառակ այս բոլորին, անցեալի անկողոպտելի մեր մշակութային գանձերուն եւ հարստութեանց հանդէպ ունեցած մեր հաւատքն ու սէրը մեզ կը մղէ, որ անգամ մը եւս ամբողջական գիտակցութեամբ ոչ միայն ըմբռնենք այդ ժառանգութիւնը, այլեւ զայն մեր թանկագին անցեալի ու ներկայի բարձրորակ գոյութեան դրօշակին վերագրելով, պարզենք բոլոր ժամանակներու դէմ, բոլոր պայմաններու մէջ եւ բոլոր միջակութիւններէն վեր:

Ահաւասիկ միակ բացատրութիւնը՝ միջնադարեան մեր մտքի կարկառուն ներկայացուցիչներուն գիտական հրատարակութիւնը: Այս հասկացողութեամբ միայն՝ զանգուած կազմող ընթերցողներուն դժուարահաճութիւնը կը վերածուի զարմանքի, զարմանքը հիացումի եւ հիացումը հպարտութե՛ն:

Հակառակ մեր վարչական, կրթական, մշակութային եւ հոգեւոր զբաղումներուն, ազգային այս հպարտութեամբ էր, որ հրատարակեցինք Փրոֆ. Լեւոն Գ. Խաչերեանի նախորդ երկու հայագիտական աշխատութիւնները՝ «Առաքել Սիւնեցի. Ցաղագս Քերականութեան

Համառաւտ Լուծմունք» (1982) եւ «Յովհաննէս Երզնկացի. Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի» (1983):

Երկու տարուայ մէջ յաջորդաբար Լոս Անճելըսի մէջ միայն լոյս տեսած մատենագրական այս Յուշարձանները իրենց ստեղծած հետաքրքրութիւններով արդարացուցին մեր ակնկալութիւնները: Արդարեւ, Հայաստանի, Եւրոպայի թէ Միացեալ Նահանգներու հայ եւ օտար բանասէրներու վաւերական վկայութիւնները, դրուատանքի խօսքերն ու շնորհաւորանքները մեզ բերին այն եզրակացութեան, որ կարելի է ապրիլ Ամերիկայի մէջ, ունենալ անհամար մտմտուքներ, դժուարութիւններ, բայց վեր մնալ անոնցմէ եւ գիտական հասարակայնութեանը ներկայացնել, բանասիրական նորագոյն նուաճումներու մակարդակով, հայ ժողովուրդի պատմութեան ամենէն դառն եւ ճակատագրական շրջանին իսկ պայծառացած մեծութիւններու բնագրային աղբիւրները:

Անհաւասիկ յաղթանակը բազմավաստակ հայագէտ Փրոֆ. Լեւոն Խաչերեանի եւ մեր քաջալերանքը հրատարակութեան յանձնելու նաեւ այս երրորդ ստուարածաւալ մատենագրական Յուշարձանը՝ «Յովհաննէս Ծործորեցի. Համառաւտ Տեսութիւն Քերականի» խորագրով, որ իբրեւ գիտական բնագիր պատրաստուած է 14 Ձեռագրերու քննահամեմատական համադրմամբ, մասնագիտական ուսումնասիրութեամբ եւ բանասիրական մանրակրկիտ ծանօթագրութիւններով:

Բանասիրական աշխարհին մէջ այս հատորը իր թեմային ընծայած կարեւորութեան, համապարփակ հանգամանքին եւ բազմաթիւ աղբիւրագիտական ու բանասիրական հարցերուն բերած բարւոք լուծումներով նոր եւ կարեւոր ներդրում մը պիտի հանդիսանայ, անշուշտ, ոչ միայն Յովհաննէս Երզնկացի-Ծործորեցիի անուան ու կեանքին, ինչպէս նաեւ մատենագրական վաստակին կապուած կարգ մը կնճռոտ խնդիրներ լուծելով ու հայագիտութեան մէջ աւանդաբար տեղ գտած բնագրագիտական թիւրիմացութիւններ սրբագրելով, այլեւ մամուա՛նդ՝ հայոց լեզուին նկատմամբ անոր գիտնականի, հոգե-իմաստասիրական հասկացողութեան եւ մտածողութեան հաղորդակից դարձնելով այսօրուայ հայը, որուն զաւակները, հաւանաբար մեծ Վարդապետին անուան իսկ ծանօթ չեն:

Փրոֆ. Լեւոն Գ. Խաչերեան, հայագիտական պրպտումներու լայն ընդգրկմամբ ու մասնագիտական խորաքնին վերլուծմամբ կը յաջողի ճշգրտօրէն վերականգնել եւ մատուցանել, ինչպէս բանասիրութեանը յայտնի իր նախորդ ակադեմիական հրատարակութիւնները, նաեւ Յովհաննէս Ծործորեցիի քերականական Մեկնութեան գիտաքննական այս բնագիրը: Արձանագրենք նաեւ, որ սոյն հրատարակութեամբ Յովհաննէս Ծործորեցին, իբրեւ ԺԴ. դարի առաջին տասնամեակներու կարկառուն մատենագիր, առաջին անգամ կը ներկայանայ ընթերցողին՝ ընդհանուր եւ ամբողջական ուրուագծումով:

Սիւնեցիներ, Երզնկացիներ, Ծործորեցիներ եւ այլ երախտաւոր մատենագիրներ, իրենց փառաւոր կրթա-մշակութային, լեզուա-քերականական աշխատութիւններով եւ իմաստասիրութիւններով մեզի կը բերեն պատգամը ոչ միայն մեր ունեցած փայլատակող դէմքերու, այլեւ մանաւա՛նդ՝ այն մթնոլորտին, դպրոցներուն, համալսարաններուն, որոնք մերը եղած են պատմութեան դաժան օրերուն անգամ:

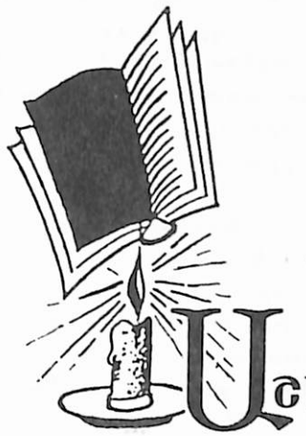
Նման հրատարակութիւններ ապացոյց են թէ միշտ ալ պիտի գտնուին Փրոֆ. Խաչերեաններ՝ գուրգուրալու, մշակելու եւ մեզի մատուցանելու մեր արժէքները, թէ՝ տակաւին ոմանց մօտ անմար է կրակը, ճաշակը եւ պահանջը նման աշխատասիրութիւններու: Եւ, վերջապէս, հայ ազգայիններ տակաւին կը հաւատան ազնուօրէն ստանձնել նման մեկենասութիւններ՝ հայ միտքը տարածելու, հայ գիրը պահելու եւ հայ հանճարեղ ոգին յաւերժացնելու:

Շնորհաւորական մեր մաղթանքը՝ Փրոֆ. Լեւոն Գ. Խաչերեանին: Շնորհակալութեան մասնաւոր խօսք՝ գաղութիս ծանօթ ազգայիններէն Պրն. Ճորճ Ադամեանին, որ ընդառաջելով մեր փափաքին, սիրայօժար յանձն առաւ այս հատորին տպագրական ծախսերը:

Անհաւասիկ մշակութային նոր նուաճում մը եւս Լոս Անճելըսի հայահոծ մեր գաղութի՝ Խաղաղականի այս ափերուն, որ իմացական բերկրանք կը պատճառէ մեզի քաղցրօրէն:

Եզրափակելով մեր խօսքը՝ այն կարծիքին ենք, որ գիտական շրջանառութեան մէջ դրուող սոյն Սկզբնաղբիւրը եւս պիտի հետաքրքրէ մասնաւորապէս հայագէտ-բանասէրներուն, լեզուաբան-քերականագէտներուն, լեզուի ու գրականութեան ուսուցիչներուն, արուեստներու տեսութեամբ զբաղուողներուն ու հայ մշակոյթի պատմութիւնն հետազօտողներուն՝ ընդհանրապէս:

ԵՓՐԵՄ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹԱՊԱԳԵԱՆ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՂԻ ԿՈՂՄԻՑ

Երախտաշատ ուսուցչապետ, մատենագիր ու թարգմանիչ Յովհաննէս Մոր-ծորեցու սոյն երկը, իր բազմաթիւ Ձեռագրական ընդօրինակութիւններով, ամէնից տարածուածն է եղել միջնադարի հայ ուսումնագիտական կետրոններում՝ վարդապետարաններում, ճեմարաններում ու համալսարաններում: Միայն Երեւանի Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Հին Ձեռագրերի Գիտահետազօտական Ինստիտուտ-Մատենադարանում առկայ են շուրջ 14 Ձեռագրեր, որոնցում պարփակուած է սոյն բնագրային տարբերակը՝ ժամանակագրական լայնաշառաւիղ ընդգրկմամբ: Հարիւրամեակներ շարունակ այն եւս ծառայել է իբրեւ Ձեռնարկ-դասագիրք հայոց լեզուի, քերականութեան ու գրականութեան տեսութեան, բանասիրութեան ու ճարտասանութեան, նաեւ գեղագիտական այլ արուեստների ուսուցման՝ տրամադրելով այդ բնագաւառներից իւրաքանչիւրի վերաբերեալ դրոյթային ու հարցադրումնային բանաձեւումներ եւ իմաստաւորումներ, որոնք եւ ձեւաւորել են միջնադարի հայ ուսումնականի տեսական մտածողութիւնը, ընդարձակել նրա գիտական մտահորիզոնը՝ ատակ դարձնելով նրան փիլիսոփայելու, տրամախօսելու, կրօնաբանելու եւ առհասարակ վերացական գիտութիւնների ոլորտներում թափանցելու ու ճախրելու միաժամանակ: Ինչպէս ճիշդ է դիտուած ընթերցողին ներկայացուող սոյն աշխատասիրութեան մէջ՝ «...իբր ի քուրայէ զհրատեսակն ոսկի արտաքս բերել, կամ որպէս զարճան ի մահարճանաց, կամ զբարձր կանգնեալ աշտարակ եւ կամ նպատակ եւ դրաւշուած ի ճանապարհի կանգնեալ անվթար զճանապարհն վճարեսցեն, այսպէս բերականութեամբս ուղղի բանականութիւնս եւ սոքաւք մտանիցեն յամենայն արուեստս իմաստասիրութեան, որպէս ի պաղատս արբունական կուռ եւ բերեալ ճանապարհաւ» (էջ 117): *Հետեւաբար՝ մատենագրական* սոյն Ճուշարձանը հայագիտութեան համար ունի ո՛չ միայն գիտա-մանկավարժական, ա՛յլեւ՝ պատմական արժէք ու նշանակութիւն: *Ուսումնական սերունդների հայկա-*

բանական կրթութիւնը մեծ չափով եւ հիմնականում պարտական է այս եւ գերազանցապէս ա՛յս կարգի Ձեռնարկ-դասագրքերին իբրեւ հայերէնագիտութեան գանձարանների ու ազգային արժէքների ներշնչանքի ոգեղէն ակունքների…:

Որքան ճիշդ է նկատուած մեր գրչութեան արուեստում, որ Մեսրոպաչունչ 36 գիրուորները հայոց հանճարեղ այբուբենի՝ ազգապահպանման աննկուն ու աննուաճ մարտիկներն են եղել հայ ժողովրդի գոյամարտի բոլոր հանգրուաններում՝ նրա տարապայման բոլոր իրավիճակներում ու անգամ ամենադժուեմ պատմական շրջադարձերում, դա առաւել ճշմարտացիութեամբ եւ, մանաւա՛նդ՝ ուժգնութեամբ վերաբերում է լոյս ընծայուող հէնց այս բնոյթի բնագրային Սկզբնաղբիւրներին ու բազմացումներին ձեռագրական մատեաններում…:

Շարունակելով վաստակաշատ հայագէտ Նիկողայոս Ադոնցի հիմք դրած հայ միջնադարի տեսական կոթողների՝ քերականական Ցուշարձանների ուսումնասիրման ու հրատարակման գործը, ներկայ հատորով հայագէտների ուշադրութեանն ենք յանձնում մեր մատենաշարային հրատարակութիւնների հերթական լոյսընծայումը: Երկասիրութիւնը կատարուել է, հիմնականում, դարձեալ քաղաքամայր Երեւանում, Մեսրոպ Մաշտոցի անուան Մատենադարանում, աղբիւրագիտական ու բնագրագիտական մեր բազմամեայ հետազօտութիւնների ընթացքում՝ մատենագրական Ցուշարձանների քննական բնագրեր պատրաստելու ու գիտական շրջանառութեան մէջ դնելու մեր սեւեռուն ծրագիրն իրականացնելիս:

Ցովհաննէս Մործորեցու մատենագրական սոյն Ցուշարձանի լոյսընծայման առթիւ մեր խորին շնորհակալութիւնն ենք յայտնում Գերաշնորհ Տ. Եփրեմ Ս. Եպիսկ. Թապագեանին, որ հոգածու եղաւ այս հատորի հրատարակութիւնը եւս կազմակերպելու, ինչպէս եւ հայ Գրի ու Մշակոյթի բարերար Տիար Ճորճ Ադամեանին, որի նիւթական ազնիւ օժանդակութեամբ հնարաւոր եղաւ աշխատասիրութեանս տպագրութիւնը:

Ներածութիւն

Ա.

ԺԴ դարի առաջին քառասնամեակի մատենագիր է, քերական մեկնիչ, թարգմանիչ, ուսուցչապետ եւ հասարակական գործիչ Յովհաննէս Երզնկացի կրտսերը, որը ձեռագրական աղբիւրներում առաւելաբար յայտնի է իբրեւ Յովհաննէս Մործորեցի[1]:

Նա իր փայլուն ուսումնառութիւնը իրականացրել է «Իմաստութեան մայրաքաղաք», «երկրորդ Աթէնք» հռչակուած Գլաձորի համալսարանում եւ բարձրագոյնի իր գիտա-մանկավարժական որակաւորումը՝ «վարդապետական աստիճանը», ստացել մեծանուն գիտնական եւ բարեւնապետ Եսայի Նչեցու երախտաւորութեամբ ու, մանաւա՛նդ, երաշխաւորմամբ:

Այս մատենագրի ծննդեան թուականը ստուգապէս հաղորդուած չէ ձեռագրական վկայութիւններում, ուստիեւ այն հնարաւոր է որոշել միայն մօտաւոր ճշդութեամբ՝ կռուան ունենալով Գլաձորի համալսարանում նրա ուսումնառութեան տարիները: Բնականաբար՝ նրա կենսագրութեան[2] վերաբերեալ ձեռագրական վկայութիւններ չեն հանդիպում նախագլաձորեան ժամանակաշրջանում, իսկ «Յովհաննէս Երզնկացի» յիշատակումներն էլ գերազանցապէս ակնարկում են համանուն աւագ մատենագրին, որը բնորոշւում է աղբիւրներում նաեւ «Պլուզ», «Քաղցրիկ», «Մաշածին» մակդիրներով:

Ձեռագրական աղբիւրներում յիշատակութիւններ են առկայ Յովհաննէս Երզնկացի կրտսերի Գլաձորի համալսարանում գտնուելու մասին դեռեւս 1298 թուականից: Համալսարանական իր ուսումնառութեան մասին առաջին անգամ հաւաստում է ինքը՝ Յովհաննէս Երզնկացին, նշելով «մեծ բարեբեան Նչեցու երախտաւորութեամբ ու, մանաւա՛նդ, երաշխաւորմամբ:

Այս մատենագրի ծննդեան թուականը ստուգապէս հաղորդուած չէ ձեռագրական վկայութիւններում, ուստիեւ այն հնարաւոր է որոշել միայն մօտաւոր ճշդութեամբ՝ կռուան ունենալով Գլաձորի համալսարանում նրա ուսումնառութեան տարիները: Բնականաբար՝ նրա կենսագրութեան[2] վերաբերեալ ձեռագրական վկայութիւններ չեն հանդիպում նախագլաձորեան ժամանակաշրջանում, իսկ «Յովհաննէս Երզնկացի» յիշատակումներն էլ գերազանցապէս ակնարկում են համանուն աւագ մատենագրին, որը բնորոշւում է աղբիւրներում նաեւ «Պլուզ», «Քաղցրիկ», «Մաշածին» մակդիրներով:

Ձեռագրական աղբիւրներում յիշատակութիւններ են առկայ Յովհաննէս Երզնկացի կրտսերի Գլաձորի համալսարանում գտնուելու մասին դեռեւս 1298 թուականից: Համալսարանական իր ուսումնառութեան մասին առաջին անգամ հաւաստում է ինքը՝ Յովհաննէս Երզնկացին, նշելով «մեծ բարեբեան Նչեցու երախտաւորութեամբ ու, մանաւա՛նդ, երաշխաւորմամբ:

---

1 Այստեղ չենք անդրադառնում, կրկնութիւնից խուսափելու համար, բանասիրութեան մէջ աւագ եւ կրտսեր համանուն երկու Երզնկացիների՝ Պլուզի եւ Մործորեցու չփոթման, նոյնացման, ինչպէս եւ սահմանազատման պատմութեան հարցին, քանի որ արդէն առիթն ունեցել ենք մեր խօսքն ասելու հանգամանօրէն ինչպէս «Եսայի Նչեցի. վերլուծութիւն քերականութեան» (Երեւան, 1966, Առաջաբան, էջ 24–25, ծան. 35), այնպէս էլ «Յովհաննէս Երզնկացի. Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի» (Լոս Անճելըս, Ներածութիւն, էջ 15–25) երկասիրութիւններում:

2 Ի դէպ, իրաւացի է անուշտ Փրոֆ. Լ. Խաչիկեանը, երբ նշում է, որ Յովհաննէս Մործորեցու կենսագրութեան գիտական ուրուագծմանը լուրջ ձեռնարկումներ չեն եղել. «Անհամեմատ քիչ աշխատանք է կատարուած Մործորեցի Յովհաննէսի կենսագրութեան եւ գիտա-մանկավարժական գործունէութեան կարեւոր դրուագների բացայայտման ուղղութեամբ» (տե՛ս նրա «Արտագի հայկական իշխանութիւնը եւ Մործորի դպրոցը» ծաւալուն յօդուածը, «Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, 1973, էջ 174): Բայց նկատենք, որ ինքն էլ Յովհաննէս Մործորեցուն նուիրած հատուածում կանգ է առել գերազանցապէս նրա մատենագրական վաստակի բնութագրման վրայ (համեմատի՛ր՝ էջ 173–204):

1298 թուականին ընդօրինակած «Պիտոյից գրքում» թողած ցիչատակարանում[3]. «ի թուականիս ՉԽԷ (=1298) գրեցաւ սա ի գաւառիս կոչեցեալ Վայոց ձոր, ի վանս Գլաձոր, ընդ հովանեաւ սուրբ նախավկային, ի վարժապետութեան եսայեայ առն հեզոյ եւ խաղաղարարի, մեծի րաբունապետին Նչեցւոյ ձեռամբ յոգնամեղ ծառայիս Ցոհաննիսի աշակերտի բանի»[4]: *Այս ինքնավկայութիւնը «աշակերտ բանի» բանաձեւմամբ՝ աներկբայօրէն յուշում է եւ ընդգծում միաժամանակ Ցովհաննէսի դեռեւս իրրեւ ուսումնականի հանգամանքը: Նոյն տարին նա «լուսազարդեալ» Աւետարան է գրչագրում դարձեալ Գլաձորի համալսարանում՝ իրեն բնութագրելով իրրեւ «քահանայի». «...Բայց գրեցաւ լուսազարդեալ Աւետարանս ի մերս թիւ ՉԽԷ (=1298) ձեռամբ Ցովհաննէս անարժան բահանայի, ի խնդրոյ Տիրատուր քահանայի. եւ խոչորութեան եւ սխալանաց մի՛ մեղադրէք...»*[5]:

Յատկանշական է, որ նկարագրելով մոնղոլների («ազգն նեստողաց») ներխուժմամբ ստեղծուած արհաւիրալից իրադրութիւնը երկրում իր մղձաւանջային հետեւանքներով՝ հայ ժողովրդի համար փրկութիւն է խնդրում «Ամենակարողից» թէ՛ նրա հոգու եւ թէ՛, մանաւանդ, մարմնի համար՝ թախանձագին աղերսելով նաեւ նրա գոյատեւման կենսական կարեւորութիւնը: Նոյն յիշատակարանում գրչութեան արուեստի նկատմամբ հնարաւոր մեղանչումներ թոյլ տուած լինելու զգպքում ներողամտութիւն է հայցում Ցովհաննէս երզնկացին՝ «հիմնաւորելով» իր այդ աղերսանքը հայրենիքի ճակատագրով տոչորուող հայրենասէրի հետեւեալ սրտառուչ խօսքերով. «...Քանզի էր ժամանակ չար եւ դառն, եւ տիրեալ էին աշխարհին ազգն նեստողաց, եւ ազգի ազգի խառնիճաղանճ պարսից թուրքաց իսմայելականաց, եւ ոչ գոյր յոյս կամ տեղի ապաստանի բրիստոնէից. բայց միայն յոյսն Քրիստոս է. նա արասցէ իրաւունս զրկելոց, եւ դարձուսցէ զգերութիւն եւ զտառապանս ազգիս մերոյ, եւ արասցէ այց իւրում ժողովուրդեան, եւ փրկեսցէ ի վտանգից հոգւոյ եւ մարմնոյ»[6]: *Այս տողերը դեռ վաղ հասակից բնութագրում են անշուշտ մեր ուսումնականին՝ ամենապայծառ կողմերով:*

Ինչպէս քիչ յետոյ կը տեսնենք Ցովհաննէս Երզնկացու բարձրագոյն կրթութեան ընթացքին հետեւելիս, 1302 թուականից յիշատակարանային վկայութիւն ունենք իր ուսումնակիցներից Մկրտիչ գրչի կողմից այն մասին, որ Երզնկացին արդէն «սպասաւոր բանի» է եւ «մերձ ի կատարելութիւն», այսինքն՝ պատրաստւում է «վարդապետական աստիճան» ստանալու[7]: *Եւ իրօք, յաջորդ տարուանից ձեռագրական վկայութիւն է պահպանուած, որում աներկբայաբար հաւաստւում է, որ Երզնկացին արդէն վարդապետ է Գլաձորի համալսարանում, եւ իրրեւ մանկավարժ-ուսուցիչ յանձնարարութիւններ է տուել իր սանին ձեռագիր գրչագրելու*[8]:

Վաւերական այս փաստերից բխում է հետեւեալ հետեւութիւնը. այնքանով, որքանով բարձրագոյն ուսումնառութեան թեւակոխումը Գլաձորի համալսարանում ընդհանրապէս նախատեսւում էր 13–14 տարեկանից, երբ այդ հասակում յաճախողներն արդէն իսկ բոլորած էին լինում նախընթաց՝ «քահանայական» ուսումնառութիւնը, իսկ համալսարանական կրթութիւնը տեւում էր չուրջ եօթ–ութ տարի[9], նշանակում է, որ Ցովհաննէս Երզնկացի կրտսերը առաջին անգամ ոտք է դրել Գլաձորի համալսարան 1296 թուականին (1303–7=1296), հետեւաբար նրա ծնունդը պէտք է համարել մօտաւորապէս 1296–14=1282 կամ 1283 թուականին[10]:

Հարկ է նշել, որ այս մատենագրի ծննդավայրը ընդհանրապէս կասկած չի յարուցել՝ տեղանուամբ իրրեւ «մականուն» ծառայող որոշեալի (այն է՝ «Երզնկացի») ուղղակի ցուցումով: Բացի այդ, նա եւս վկայութիւն է թողել աներկմիտ հաւաստմամբ իր ծննդավայրի մասին. իմաստասիրական–խրատաբանական, կանոնական, քարոզչական–դաւանաբանական, աստուածաբանական–մեկնաբանական երկերի խայտաբղէտ մի ժողովածու ընդօրինակելիս, դեռեւս 1314 թուականին Ցովհաննէս կրտսերն իր մասին յիշատակագրում է. «Եւ զվերջացեալս ի բարեաց գործոց՝ զտարտամ գրիչս՝ զՑոհան, ծանօթ բանի եւ տեղեաւ Եզնկացի...»[11]:

Բանասիրութեան մէջ, սակայն, վարկած է առաջ քաշուել նաեւ այն մասին, որ իբր մեր այս մատենագիրը ծնուած է եղել Երզնկայի Պարկանց գիւղում, ուստիեւ յորջորջուել է թէ՛ իրրեւ Ցովհաննէս Պարկանցցի եւ թէ՛ իրրեւ Ցովհաննէս Երզնկացի: Վենետիկի Մխիթարեան միաբանութեան մատենադարանի No. 2019 ձեռագրում պարփակուած յիշատակագրութիւնների թիւր քննութեամբ հայագէտ Ց. Քիւրտեանը այնպէս է մեկնաբանել, որ Ցովհաննէսը, իբր թէ, նախքան Գլաձորի համալսարան մեկնելը, իր կրթութիւնը ձեռք է բերել Գէորգ Սկեւռացի կամ Լամբրոնացի ուսուցչապետի մօտ եւ նոյնիսկ «վարդապետ օծուել» նրանից: Այս առնչութեամբ բանասէրը «Բազմավէպ»-ի 1954 թուի համարում, իրրեւ իր քննութեան արդիւնք, գրում է. «...Ցովհ. Պարկանցցի-Երզնկացին՝ ես կը նոյնեզրակացութիւն,

---

3 *Այս յիշատակարանային վկայութիւնը, քաղուածքի համառօտմամբ, առաջին անգամ Լ. Խաչիկեանը գիտական շրջանառութեան դրեց Ցովհաննէս Երզնկացի կրտսերի նկատմամբ՝ նրա մասին բանասէրներին յայտնի տեղեկութիւնը չորս տարով շարժելով դէպի եա (տե՛ս «Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, էջ 175): Այսպէս Ց. Քիւրտեանը գրում է. «Ցովհաննէսին առաջին անգամ կը հանդիպինք 1302-ին, էջմիածնայ նոր ժողովածուի թիւ 1844-ին, որ Ներսէս Լամբրոնացիի Սաղմոսց Մեկնութեան օրինակ մըն է եսայի Նչեցւոյ համար գրուած...» («Երիզա եւ եկեղեաց գաւառ», Վենետիկ, 1953, էջ 236–37): Ա. Սրապեանը նշում է. «Բոլորովին այլ է Ծործորեցի Ցովհաննէս Երզնկացու կեանքն ու գործունէութիւնը: Նրա մասին մեզ յայտնի առաջին տուեալը վերաբերում է 1302 թուականին» («Ցովհաննէս Երզնկացի», Երեւան, 1958, էջ 31): Կենսագրական փաստի իմացութեան այս սահմանափակութիւնը հետեւանք է անշուշտ ԺԴ դարի յիշատակարանների ոչ-լրիւ հրապարակման:*

4 *Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. 6273 («Ցիչատակարանք կամ նշխարք պատմութեան հայոց հաւաքեալ ի մի յոգնաջան աշխատութեամբ նուաստ Ղեւոնդ Ծ. վարդապետի Տոնպեցւոյ, Վարագայ վանաց միաբանի», 1878 թ., էջ 100):*

5 *Անդ:*

6 *Անդ:*

7 *ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, կազմեց՝ Լ. Խաչիկեան, Երեւան, 1950, էջ 5–6:*

8 *Տե՛ս Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. 6558, թ. 637բ:*

9 *Տե՛ս մեր աշխատութիւնը՝ «Գլաձորի համալսարանը հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մէջ (XIII-XIV դդ.)», Երեւան, 1973, էջ 177:*

10 *Չհաշուած այն ուսումնասիրողներին, որոնք չփոթելով աւագ եւ կրտսեր համանուն Երզնկացիներին, երկուսի էլ ծննդեան տարեթիւը համարել են 1250 թուականը (տե՛ս Գ. Զարպհանալեան, Հայկական հին դպրութիւն (Դ–ԺԳ դարեր), Վենետիկ, 1886, էջ 132, Ղ. Ալիշան, Ցուշիկք հայրենեաց հայոց, հատ. Բ, տպ. 2-րդ, Վենետիկ, 1921, էջ 414 եւ ուրիշներ), վերջին հետազօտողներից (որոնք թէեւ յատակ սահմանազատում են համանուն այս մատենադիրներին) Լ. Խաչիկեանը Ցովհաննէս Երզնկացի կրտսերի ծննդեան տարին ընդունում է 1280-ական թուականները» (տե՛ս նրա նշուած աշխատ., «Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, էջ 176):*

11 *ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, էջ 111:*

2280
ՀՀԳԱ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ
БИБЛИОТЕКА
Ин-т Востоковед. АН Арм. ССР

ցացնեմ ցոյց Ցովհ. Երզնկացի-Ծործորեցիի հետ...»[12]: *Այնուհետեւ. «Հանուաբար Ցով. աբեղայ Պարկանցցի-Երզնկացի-Ծործորեցի* իր նախնական կրթութիւնը ստացած է՝ Գէորգ Լամբրոնացիի մօտ, *Արեւելեան Հայաստանի մէջ վանք մը*: Անկէ ուսած է գրչութիւն եւ հաւանաբար ստացած է նաեւ վարդապետական գաւազան»[13]: *Եւ կամ՝ «Ինձի համար տարակոյս չի մնար որ այս Գէորգը նոյն է մեր վերի թուղթերուն Գէորգին (իմա՝ Գէորգ Լամբրոնացուն – Լ. Խ.), որուն բազմաթիւ աշակերտներուն շարքին մէջ եղած ըլլալու է նաեւ Ցով. Պարկանցցի իբր աբեղայ եւ հաւանաբար ալ անկէ վարդապետ օծուած»*[14]: *Այս ենթադրութիւնները, հարկ է արձանագրել, տարաբախտաբար մատենագրական տուեալների սխալ համադրումով է կատարուած, մանաւանդ որ անյարիրութիւնները նրանցում չափազանց ակնբախ են:*

Առաջին անյարիր մատենագրական տուեալն այն է, որ «ձեռագրիս մէջ կը հանդիպինք Ցովհաննէս Երզնկացիի մը, որ ինքզինքը զատորոշելու համար ուրիշ համանուն երզնկացիներէ, կը կոչէ «Ցովհաննէս Եզընկացի որոյ գիւղն Պարկանց կոչի» կամ «ցՑոաննէս Պարկանցցի»[15]: *Ցիշատակագրային այս պնդումը, սակայն, հերքւում է Գլաձորի համալսարանի սաներից Մկրտիչ գրչի վկայութեամբ, երբ նա Ցովհաննէս Երզնկացուն համարում է ոչ թէ Երզնկայի գիւղից (իմա՝ «Պարկանց»), այլ՝ բուն իսկ Երզնկա* բաղաքից: *Նա այդպէս էլ յիշատակագրում է. «...ձեռամբ առն իմաստնոյ եւ ճարտարի... Ցովհաննէս անուն, որ էր ի հռչակաւոր բաղաքէն Եզնկայ կոչեցեալ*[16]:

Երկրորդ՝ Ց. Քիւրտեանը կարծում է, որ ձեռագիրը ընդօրինակուել է 1300 թուականին, իսկ ուսուցչապետ Գէորգ Լամբրոնացին գլխաւորում էր Սկեւռայի ուսումնագիտական կենտրոնը մինչեւ 1301 թուականը, երբ իր մահկանացուն է կնքում: Սակայն Ցովհաննէս Երզնկացի կրտսերը դեռեւս ցոյնիսկ 1302 թուականին՝ «վարդապետ» չէր ճանաչուած եւ բոլոր իր յիշատակագրութիւններում էլ, ինչպէս չարագրանքի ընթացքում կը տեսնենք, Պարկանցցի լինելու մասին ո՛չ մի հաւաստում չի արուած, իրաւացի հիմքով նկատում է Լ. Խաչիկեանը եւ մերժում այդ վարկածը[17]: Ց. Քիւրտեանի *բերած յիշատակագրային վկայութիւններից պարզապէս հետեւում է, որ մեր մատենագրի ապրած ժամանակաշրջանում եղել է նաեւ մի աննշան համանուն գրիչ եւս, որը եւ իրեն կոչել է երկրորդաբար նաեւ Պարկանցցի՝ միւս համանուն Երզնկացի մատենագիրներից, ամենայն հաւանականութեամբ, սահմանազատուելու համար, ընդ որում ձեռագրական ընդօրինակութիւններում յայտնի մնալով թերեւս միակ այդ ձեռագրի իր ընդօրինակողի մոլորով: Այս գրիչը, պէտք է ասել, բացի նշուած փաստից, չի չփոթուել նաեւ եւ կրտսեր Երզնկացիների հետ բանասիրութեան մէջ:*

Ուսումնառութիւնը Գլաձորի համալսարանում Ցովհաննէս Երզնկացի

12 Ց. Քիւրտեան, *Ցովհաննէս Երզնկացի-Ծործորեցի* (նորագիւտ նիւթեր Ս. Ղազարու մէկ նոր ձեռագրէն), «Բազմավէպ», 1954, էջ 245: *Այս եւ յետագայ բոլոր ընդգծումները մերն են: – Լ. Խ.:*

13 *Անդ:*

14 *Անդ:*

15 *Անդ*, էջ 244:

16 *ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ*, էջ 5–6:

17 *Տե՛ս նշուած աշխատ.*, «Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, էջ 174:

կրտսերի՝ ընթացել է բեղմնաւոր արդիւնաւէտութեամբ:

Ապագայ այս մատենագրի մասին, իբրեւ համալսարանական ուսանողի, երրորդ տեղեկութիւնը, ինչպէս վերը ասուեց, հաղորդում է Գլաձորի համալսարանի սաներից եւ ուսումնակիցներից Մկրտիչը, որից իմանում ենք, որ 1302 թուականին Երզնկացին հմտացել է ամբողջ Աստուածաչնչին՝ իր չորս կտակարաններով, համարեա աւարտել է համալսարանական ուսումնառութիւնը՝ «գործնական» եւ «տեսական» գիտութիւնների, այլ կերպ ասած՝ «եօթ ազատ արուեստների» հմտացմամբ ու տիրապետմամբ, իմաստասիրութեան ու բանասիրութեան ոլորտների ընդգրկմամբ[18]*, այդ իսկ պատճառով ստացել է «սպասաւոր բանի» կոչումը, ճանաչուել որպէս «իմաստուն եւ ճարտար» ուսումնական: Ըստ յիշատակագրի վկայութեան, եսայի Նչեցին նախապէս Ցովհաննէս Երզնկացուն եւ Վարդան Կիլիկեցուն պատուիրել է «Մեկնութիւն Սաղմոսաց Ներսիսի Լամբրոնացւոյ» աշխատութիւնը գրչագրելու, եւ երբ նրանք արգելաւորի հանգամանքների բերումով կիսատ են թողնում, Նչեցին խնդրում է, որ Մկրտիչ գրիչն աւարտի հասցնի այն: Վերջինս, դրուատալից խօսքերով բնութագրելով Ցովհաննէս Երզնկացի կրտսերին, յիշատակագրում է. «ձեռամբ ուրումն սրբազան բահանայի՝ առն իմաստնոյ եւ ճարտարի, որ էր ամենայն Աստուածաշունչ կտակարանաւուքն վարժեալ՝ սպասաւոր գոլով բանի, մերձ ի կատարելութիւն, Ցովհաննէս անուն, որ էր ի հռչակաւոր բաղաքէն Եզնկայ կոչեցեալ...»*[19]*: Սոյն վկայութիւնից միանգամայն ակնբախ է դառնում, որ մինչեւ 1302 թուականը, որքան էլ որոշ հեղինակութիւն է ձեռք բերել Երզընկացին Գլաձորի համալսարանում, բայց դեռ «քահանայ» վիճակում է եղել այն ժամանակ եւ դեռեւս չի ստացել «վարդապետական գաւազան», դրա համար էլ ասւում է՝ «մերձ ի կատարելութիւն» էր նա: Այստեղից հետեւութիւն՝ նրա բարձրագոյն ուսումնառութեան շրջանը համարեա թէ իր լրումին էր հասել 1302 թուականին:*

Եւ ահա յաջորդ տարում՝ 1303 թուականին, Ցովհաննէս Երզնկացուն տեսնում ենք արդէն իբրեւ վարդապետ եւ ուսուցիչ. Գլաձորի համալսարանի սաներից մի այլ գրիչ, «Լուծմունք նուրբ գրեանց Ցակոբայ կաթողիկոսի» մատենագիտական աշխատութիւնը ընդօրինակելիս վկայում է, որ արդէն վարդապետ Ցովհաննէս Երզնկացին հարկադրել է իրեն, թերեւս իր ծուլութիւնը յաղթահարելու համար, ինչպէս խոստովանում է գրիչը, ձեռնարկել այդ աշխատանքը: Այս առթիւ հեղինակուած յիշատակարանում գրիչը բարձր է գնահատում Երզնկացու հմտութիւնը նաեւ «գրչութեան արուեստում»՝ յայտարարելով, որ Երզնկացին ամենեւին էլ իր օգնութեան կարիքը չի ունեցել, որովհետեւ «այնքան երագ էր ի գիր արուեստին». ընդ որում նչուած իրողութիւնը այնքան հանրայայտ է եղել, որ այն կարող են հաստատել բոլոր նրանք, ովքեր երբեւէ չփոում են ունեցել հետը. «...Ընդ նմին եւ զիմ վարդապետս՝ Ցովհաննէս Եզնկա(յ)եցի,– կարդում ենք այնտեղ,– որ եւ զիս իբրեւ զստահակ ծառայ քարչէ ի վերայ երեսաց, թերեւս զերծուսցէ ի յեղգանալոյ, եւ ոչ թէ կարիս ինչ ունելով առ այս եղտորել գիրս, զայս մի՛ ոք վարկցի, զի այնճան երագ էր ի գիր արուեստին, որ ոչ դիպաւ աւրինակի, եւ ճշմարտութիւն բանիս ևոքա վկայեն, որք մերձ եղեալ հանդիպեցան նմայ.

18 *Տե՛ս մեր աշխատութիւնը՝* «Գլաձորի համալսարանը հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մէջ», Երեւան, 1973, էջ 98–125:

19 *ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ*, էջ 5–6:

վասն որոյ աղաչեմ յիշել զվարդապետն իմ ի մաքրափայլ աղաւթս ձեր...»[20]:

Գլաձորի համալսարանում, ի չարս վերը նշուած դասընթացքների իւրացման, մեր մատենագիրը ձեռք է բերում նաեւ օտար լեզուների, այն է՝ յունարէնի, լատիներէնի եւ պարսկերէնի իրազեկութիւն ու հմտութիւն, որ ակներեւ է մասամբ նաեւ նրա թարգմանչական գործունէութիւնից, եւ որի մասին խօսք կը լինի յընթացս մեր չարադրանքի: Վերջին երկու լեզուները՝ լատիներէնն ու պարսկերէնը, ինչպէս կը տեսնենք, խորացրեց եւ հիմնաւոր զարձրեց յետագայում, երբ ձեռնամուխ եղաւ թարգմանական աշխատանքների[21]:

---

20 *Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. 6558, թ. 637բ:*

21 *Ի դէպ, հիմնագուրկ պէտք է համարել վերջերս առաջադրուած փաստարկների մեծ մասը՝ Ցովհաննէս Երզնկացի կրտսերի օտար լեզուներ իմանալու առնչութեամբ, Գլաձորի համալսարանում սովորելիս: Այսպէս, Լ. Խաչիկեանը իր վերոյիշեալ յօդուածում, ուր անդրադառնում է նաեւ Ցովհաննէս Երզնկացու ուսումնա-մշակութային ընդհանուր գործունէութեանը, գրում է. «Համառօտ տեսութիւն քերականին» աշխատութեան մէջ ուշագրաւ տուեալներ կան հաստատապէս պնդելու, որ Ցովհաննէս Մործորեցի վարդապետը քաջ լեզուագէտ է եղել, տիրապետել է յունարէն, լատիներէն, թերեւս նաեւ պարսկերէն լեզուներին» («Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, էջ 179, ընդգծումները մերն են – Լ. Խ.): Այդ «ուշագրաւ տուեալները», որ վկայակոչում է Լ. Խաչիկեանը, ցաւօք, բնաւ էլ երգնկացու սեփական տուեալները չեն, ինչպէս կարծում է բանասէր-պատմաբանը, այլ մեծաւ մասամբ բանաճարտումներ են նախորդ բերական մեկնիչների աշխատութիւններից:*

Այսպէս, մանաւորելով իր խօսքը, Լ. Խաչիկեանը գրում է. «Պարսկերէնի իմացութեան մասին տուեալը որոշակի չէ. անդրադառնալով յարաբարդ բառերին, Ցործորեցին ասում է, որ այդպիսիք չատ կան «ի պարսից եւ ի մերս լեզու, որպէս Նիւ-Խոսրով, Ջուան-Խոսրով, Վարազ-Տրդատ, եւ մերս Լեւոն, Քաջ-Լեւոն, Քաջ-Վարդան եւ այլ սոյնպիսիք» («Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, էջ 178, ծան. 34): Նկատենք, սակայն, բանասէր-պատմաբանի եզրայանգման համար հիմք ծառայած «սկզբնաղբիւրային» համարուող քաղուածքը ոչ թէ հեղինակային է, այլ՝ Ցովհաննէս Երզնկացի կրտսերի գրչին է պատկանում, այլ... բանաճարտուրիւն է VIII դարի նշանաւոր քերական մեկնիչ, երաժիշտ եւ մատենագիր Ստեփանոս Սիւնեցու երկից, որին զուգընթաց ընթերցում է, մանակի խմբագրմամբ, առաջադրուած մէջբերումը: Համեմատի՛ր. «Եւ գտանի սա յոլովագոյն ի Պարսից եւ յԱղուանից եւ ի Սիւնեաց լեզուին, զի երկանունք եւ եռանունք են յոլովք, որպէս՝ Նիւ-դաստ, Նիւ-խոսրով, Ջուան-խոսրով, Վարազ-տրդատ եւ որք այսպիսիք») (Н.Адонц, Дионисий Фракийский и армянские толкователи, Петроград , 1915 թ., էջ 238–39: Տե՛ս նաեւ մեր երկասիրութիւնը՝ «Ցովհաննէս Երզնկացի. Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի», էջ 208): Այդ նոյն քաղուածքի վերջին մասը արտագրութիւն է Ցովհաննէս Երզնկացի աւագի՝ Պլուզի «Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի» ընդարձակ աշխատութիւնից. «դարձեալ, պարզ՝ Լեւոն, բարդ՝ բաջ Լեւոն, եւ յարաբարդ՝ բաջ Լեւոնեան» (տե՛ս անդ):

Իսկ Ցովհաննէս Երզնկացի կրտսերի յունարէն (ինչպէս եւ լատիներէն) իմանալու առնչութեամբ Լ. Խաչիկեանը նոյնպէս բնագրային սխալ վերագրմամբ պնդում է. «Ցունարէն եւ լատիներէն լեզուների իմացութեան ականկպայելի փաստեր ենք գտնում աշխատութեան սեռերին նուիրուած բաժնում. «Սէրք,– կարդում ենք այնտեղ,– ոչ ի գոյութենէ վերակոչին, զի ոչ գրնութիւնս յայտնեն, այլ անուն արական եւ իգական եւ չէզոքին, զի որք յանուանց սկզբունս ունին գով, որպէս ասելն ով այիովս ապաստօլօս (ὁ ἅγιος ἀπόστολος), որ լսի սուրբ առաքեալք՝ արական է, իսկ ասելն իա՝ իա օգոկօս (հաւանաբար՝ ἡ ὁσκὸς – գերան)՝ իգական է, իսկ տօ քսօլա (հաւանաբար՝ τὸ ξύλο(ν) – փայտ) չէզոք է, զի անուն որ ի սկիզբն տօ ունի չէզոք է. այսպէս եւ ի վախճանս անուանց յորում պատահին՝ զնոյն վախճանս ունին: Իսկ հռոմայեցւոյն եւս յատուկ, քանզի անուն պատահական է, որ ունիցի յանգի իւրում զուս՝ արական է, եւ որ ունի զայ՝ իգական, իսկ զում՝ չէզոք է, այսպէս՝ ալպուս, ալպայ, ալպում» («Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, էջ 178, ծան. 34):

Նկատենք, որ յունարէնին վերաբերող մասը նոյնպէս... բանաքաղութիւն է, այս անգամ, սակայն, Մագիստրոսից: Նչենք միայն, «իա օգոկօս» լեզուանմուշը բնագրային «իայէ Աւգուսկաւս» (յն. ἡ εὐδοκία) րնթերցման աղաւաղումն է, հետեւաբար նրան չէր կարող համապատասխանել Լ. Խաչիկեանի առաջադրած « ἡ ὁσκὸς – գերան» բացատրութիւնը: Համեմատի՛ր. «...Քանզի այսոքիկ են արականք յունաց, որք ունին ի սկզբունս բանի ով, որպէս ասելն՝ ով այիովս ապաստաւլաւս (Ադոնցի տուած տողատակի բացատրութիւնը՝ « ὁ ἅγιος ἀπόστολος), այսինքն սուրբ առաքեալ[ք] եւ է՛ արական: Իսկ ասելն ի այէ այէ աւգուսկաւս (Ադոնցի տուած տողատակի բացատրութիւնը՝ ἡ ἁγία εὐδοκία), որ է անուն իգական եւ ոչք մի անգամ ի սկզբանն ունին ի, նոքա են իգականք: Իսկ որք ունին եւ սկզբունս տաւ քսաւլա (Ադոնցի տուած տողատակի բացատրութիւնը՝ τὸ ξύλον) եւ ամենայն որ ի սկզբունն ունին տաւ, նոքա չէզոք են» (Ն. Ադոնց, նչուած աշխատ., էջ 238–39, տե՛ս նոյնը նաեւ մեր երկասիրութիւնը՝ «Ցովհաննէս Երզնկացի. Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի», էջ 196–97, նաեւ մեր միւս աշխատասիրութիւնը՝ «Եսայի Նչեցի. Վերլուծութիւն քերականութեան, Երեւան, 1966, էջ 105–106):

Միակ ինքնուրոյն միտքը, որ երգնկացի կրտսերի գրչին է պատկանում քննարկուող քաղուածքում, լատիներէնի մասին ասուածն է (տե՛ս մեր այս նոր աշխատասիրութիւնը՝ «Ցովհաննէս Մործորեցի. Համառաւտ տեսութիւն քերականի», էջ 198–99), որը մատնանչել է Դեռեւս Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը՝ գրելով. «...երգնկացին համառօտ մեկնութեան մէջ լատիներէնը իր սեփական ծանօթութեամբ. «Իսկ ի հռոմայեցւոյն եւս յատուկ, բէնր ներկայացնում է իր սեփական ծանօթութեամբ. «Իսկ ի հռոմայեցւոյն եւս յատուկ, քանզի յանուն պատահական, որ ունիցի յանգի իւրում զուս՝ արական է, եւ որ ունի զա՝ իգական է, իսկ զում՝ չէզոք. այսպէս ալպուս, ալպա, ալպում» («Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները հին եւ միջնադարեան Հայաստանում», Երեւան, 1954, էջ 272):

22 *Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Ցակոբեանց, կազմեց՝ Ն. Պողարեան, Երուսաղէմ, 1969, հ. Դ, էջ 65:*

23 *Ի դէպ, Ց. Քիւրտեանը առաջին հայագէտն է, որ ծաւալուն մանրամասնութեամբ անդրադարձել է երկու համանուն երգնկացիների սահմանազատման եւ նրանց մատենագրական վաստակի որոշման բանասիրական արդիւնաւէտ ու ճիշդ ուղղութեամբ կատարուած աշխատանքներին:*

24 *Ց. Քիւրտեան, Երիզա եւ եկեղեց գաւառ, էջ 190–91:*

1306 *թուականին, ուսումնառական նպատակով Երզնկացի կրտսերը Ստեփանոս Սիւնեցի, Անդրէաս եւ Աթանաս եպիսկոպոսների հեղինակած Մեկնութիւնների մի ժողովածու է գրչագրում նուիրուած Ցովհաննէս Աւետարանիչին, Գլաձորի համալսարանի սանների համար՝ «ի վարժ կրթութեան երկասէր անձին բանասիրի», թողնելով միաժամանակ հետեւեալ բովանդակութեամբ յիշատակարանը, որը բերում ենք համառօտակի. «Դարձեալ յիշեսջիք ի Քրիստոս եւ զիս՝ զտարժանեալ մեղսաներկ ոգիս՝ զնուաստ Ցոհ(աննէս) եզընկայեցի սպասաւոր բանի, որ հարեալ ցանկութեամբ սիրոյ ի փափաք սորին, գրեցի իմով իսկ տխեղծ մատամբս ի մխիթարութիւն վչտացեալ հոգւոյ իմոյ, եւ ի վարժ կրթութեան երկասէր անձին բանասիրի...: Գրեցաւ ի թիւ (Հայոց) ՉՄԵ .(=1306), ի խաւնեւիճն մարտի ամսոյն»*[22]: *Տարաբախտաբար, բանասէր Ց. Քիւրտեանը*[23] *սոյն գրչագիրը իր յիշատակարանի հետ միասին սխալմամբ վերագրում է Ցովհաննէս Պլուզին...*[24]:

Այս գրչագիրը Գէորգ երէցը ընդօրինակում է հէնց նոյն տարում, ըստ որում ի պատիւ երգնկացու գեղագրական վարպետութեան ու հեղինակութեան, միաժամանակ ներդիր ներկայացնում է երգնկացու տրամադրութեան տուեալ պահի ներչնչմամբ գրուած չափածոյ յիշատակարանը: Գրիչը մեծագոյն ղրուատանքով ու յարգանքով յիշատակագրում է ընդօրինակութեան հիմք ծառայած գրչագրի հեղինակին՝ Ցովհաննէս Երզնկացուն՝ հաւաստելով միաժամանակ. «Գիտութիւն լիցի աստուածարեալ եւ վսեմազարդ որեացդ՝ գեղեցկազան եւ քաղցրապտուղ սրբոյ Աւետարանիս Ցոհաննու Մեկնութեանս պատահողացդ, զի զայս գրոցս գլուսաւոր մեկնչիս օրինակն որ եդաք եւ գրեցաք զսա էր գրեալ Ցոհաննու վարդապետին Եզընկայեցւոյն ՉՄԵ (=1306) թվին, զոր եդաք գաղափար եւ փոխարկեցաք: Վասնորոյ սակս յիշատակելոյ նորին Ցոհաննու վարդապետին եդաք զգրեալ

յիշատակարան ընդին գոտանաւորն, որպէսզի յիշեսցի եւ նա եւս ընդ մեծին Նաճայի բազմաշխատ ճգնաւորի եւ ուղղափառ վարդապետի ասորոց, սորին մեկնչի»[25]:

Ահա այս չափածոյ Ցիշատակարանում կայ նաեւ ինքնակենսագրական մի փաստ, որ վերաբերելով Գլաձորի համալսարանի ուսումնառութեան ընդհանուր բնութագրին ու գնահատականին, կարեւորւում է առաւել քան երբեք.

«...Զի յայս տեղիս յորում էի
էր դպրութիւն հրաշալի.
Եւ ես կարօտ յայսմ տառի,
Զի յիւր տեղին սա հասանի,
Շտապեցայ յաւէտ կարի,
Բայց իւր տեղոյն ոչ հասուցի»...[26]:

Նորաւարտ համալսարանականի ուսումնառութեան չունչը այստեղ, ինչպէս նկատելի է, դեռեւս թարմ է. հետեւաբար այս առումով եւս բացառւում է նրա հեղինակի վերագրումը համանուն աւագ մատենագիր երզնկացուն՝ Պլուզին, որը առաւել քան մէկ տասնամեակ առաջ արդէն իսկ հրաժեշտ էր տուել կեանքին: Ինչպէս յայտնի է՝ սխալը նաեւ ա'յլ սխալ է բերում իր հետ. Ց. Քիւրտեանը, մի անգամ կարծելով, թէ գրչագրի «հեղինակը» Պլուզն է, բնականաբար՝ «դպրութիւն հրաշալի» փառաբանուած ուսումնագիտական կենտրոնն էլ «սազական» է համարում ընդունել Սեպուհ լեռան կողմերում գտնուող մենարանները, ուր եւ իր մասնակի կրթութիւնն էր ձեռք բերել Ցովհաննէս Երզնկացի Պլուզը. «Լաւ կը պատշաճի Սեպուհի մենարաններուն այն ատենուան վիճակին (իմա՝ «զի յայս տեղիքս յորում էի, էր դպրութիւն հրաշալի» խօսքերը – Լ. Խ.), ուր բազմաթիւ րաբունիք, մենակեացներ, գրիչներ, վարդապետներ գրեթէ «ոսկեդարեան» գործունէութեան մը մէջ էին»[27]: Բայց չէ՛ որ, եթէ «պատշաճութեամբ» առաջնորդուելու լինենք, ապա հազիւ թէ նշուած ժամանակաշրջանում հայ իրականութեան մէջ առաւել «հրաշալի դպրութիւն» ունեցող ուսումնագիտական կենտրոն լիներ, քան Գլաձորի համալսարանը, որը եւ Ցիշատակարանի հեղինակի կենսագրական փաստով էլ անհերքելի է:

Նոյն չափածոյ Ցիշատակարանում, ինքնաբուխ խոստովանութեամբ ակնարկւում է, թէ ինչքան գրասէր եւ ընթերցասէր ուսումնական է եղել ինքը՝ Ցովհաննէս Երզնկացի կրտսերը.

«...Ես՝ Ցով(հաննէս) աղքատ ոգի,
Տառապանօք թանձրագունի,
կարօտութեամբ անպատմելի,
Այլ աղաչեմ զրաբունքդ բարի,
Ցիշման առնէք զիս արժանի:
Սակայն փափաք յոյժ տեսչալի,
Եւ ախորժանք անքըննելի
Զիս յորդորեաց յայս գործ իրի՝
Առ ի չարել զսա ի քարտի...»[28]:

25 *Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Ցակոբեանց*, հ. Դ, էջ 65:
26 *Անդ*:
27 Ց. Քիւրտեան, *Երիգա եւ եկեղեաց գաւառ*, էջ 191:
28 *Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Ցակոբեանց*, հ. Դ, էջ 65:

Ցետագայում անյայտ մի յիշատակագիր, որը, սակայն, անձամբ աշակերտել է Ծործորի ուսումնագիտական կենտրոնում արդէն «րաբունապետ» դարձած Ցովհաննէս Երզնկացուն, «համապարփակ» գիտութեամբ հարստացած է համարում իր ուսուցչապետին նաեւ այն պատճառով, որ վերջինիս ուսումնառութիւնը իրացուել է, հասկանալի է, Գլաձորի համալսարանում՝ «ի ձեռն վարժից կրթութեան», որոնք իրօք հռչակուած էին գիտական մեծ հեղինակութեամբ. «Քանզի թէպէտ մասն էր ինքն (իմա՝ Երզնկացի կրտսերը – Լ. Խ.) բոլորին, սակայն զհաւուրցն եւ զմասանցն ստացաւ գիտութիւն, ի ձեռն վարժից կրթութեան, եւ բնական չնորհացն աջողութեան. նաեւ առաքինի եւ հեզ վարուց պարկեշտութեան»[29]:

Անտարակոյս, Ցովհաննէս Երզնկացուն նկատի ունի եսայի Նչեցին, երբ նրան բնութագրում է իբրեւ «աշխատասէր» եւ «առատամիտ» ուսումնականի, որը նաեւ «սրբագրիչի» հանգամանքով է հանդէս եկել Նչեցու իսկ հեղինակած «Մեկնութիւն եզեկիէլի» աշխատութեան առնչութեամբ. «Նաեւ զաշխատասէր եւ զառատամիտ վարդապետն Ցոհաննէս, զծնեալ որդեակն իմ ի Քրիստոս,– գրում է Նչեցին իր աշխատութեան «Վերջաբանութեան» մէջ,– ի ձեռն որոյ սրբագրութիւն տառիս եղեւ, յիշեցէք բարի կամօք, զի ըստ աշխատանացն եւ զհատուցումն ընկալցի ի տեառնէ...»[30]: *Իսկ ձեռագրական սրբագրութիւնների աշխատանքը, ինչպէս ակնարկ է գլաձորեան գրչագրերի քննութիւնից, յանձնարարւում էր Գլաձորի համալսարանում ամենահմուտ աղբիւրագէտներին ու բանասէրներին, որոնք մեծ վստահութիւն պէտք է ներշնչէին իրենց անտարակուսելի գիտելիքներով ու բնագրագիտական խորաքնին համութեամբ: Ուշագրաւ է եւ այն փաստի արձանագրումը Գլաձորի համալսարանի դպրապետի իսկ հաւաստմամբ, որ Երզնկացին ոչ թէ Գէորգ Լամբրոնացուց կամ որեւէ մի այլ ուսուցչապետից է «վարդապետ օծուել», այլ հէնց իր՝ րաբունապետ եսայի Նչեցուց, քանի որ վերջինս նրան աներկբայօրէն համարում է «զծնեալ որդեակն իմ...»*[31]:

29 *Անդ*, հ. Դ, էջ 5:
30 *Մաշտոցի անուան Մատենադարան*, ձեռ. 1276, թ. 320բ:
31 Ց. Քիւրտեանը ուշադրութիւն չի դարձրել յիշատակագրութիւններում հանդիպող «զծնեալ որդեակն իմ» ձեւակերպման վրայ, որը համարժէք է «սանի» կամ «աշակերտի»՝ հոգեւոր

Բազմավաստակ հայագէտ Ղ. Ալիշանը անչուշտ սխալւում է, երբ Յովհաննէս Երզնկացի կրտսերին, չփոթելով իր համանուն աւագ մատենագրի հետ, կա՛մ հասակակից է դարձնում Գլաձորի համալսարանի դպրապետ Եսայի Նչեցուն, կա՛մ էլ նրանից... ծեր: Այս առնչութեամբ նա գրում է. «Տարիքով եթէ (Եսայի Նչեցին – Լ. Խ.) պզտիկ այլ չէր, այլ գոնէ հասակակից պիտի ըլլար մեր Երզնկացւոյն. բայց գուցէ անկէ առաջ վարդապետական պատուոյ հասած էր, եւ այն անուանի վարժարանին գլխաւոր ըլլալով՝ թուի թէ Երզնկացին խոնարհաբար իրեն այլ վարդապետ կամ գոնէ ուսմանց բարգաւաճող կը ցըցընէ զնա մեծարանօք»[32]:

Վերը արդէն նշուած Յիշատակարանում, որում Երզնկացին իրրեւ «րաբունապետ» համարուելով՝ «զհայրն մեր հոգեւոր» է վկայւում, մեծ դրուատանքով է բնութագրւում նրա իմացութիւնների «համապարփակութիւնը»: Թէեւ ակնբախ է մեծարման չափազանցութիւնը՝ երախտագիտական իր զեղումով, այնուամենայնիւ փաստը մնում է փաստ, որ Երզնկացին իր ժամանակի մակարդակով գիտական-իմացական դժուարանուաճ բարձունքներում էր գտնւում: Յիշատակագիրը իր խորին համոզմունքն է յայտնում՝ ասելով, որ եթէ հայ դպրութեան պատմութեան երկնակամարում այս կամ այն ուսումնականը փայլատակել է իր մէկ կամ միւս չնորհքի ճառագութով, ապա Յովհաննէս Երզնկացին ճառագել է իմացական ժայթքումի «համապարփակ» դրսեւորմամբ...: Որքան էլ մեզմ ժպիտ կարող է առթել ժամանակակից ընթերցողին պատկերաւոր այս համեմատութիւնը՝ ներքողական զեղումի յորդումով, բերե՛նք յիշատակագրի այդ տողերը, որոնք, այնուամենայնիւ, ժամանակի «մտաւորականութեան» վերաբերմունքի ու գնահատականի կոնկրետ արտայայտութիւնն են անչուշտ. «...Զի թէպէտ եղեալ ոմանք համբաւեալ հռչակին ի խումբս աստուածեղէն տարից, սակայն ոմն այսու եւ ոմն այնու չնորհացն պայծառութեամբ յարգին ըստ Առաքելոյ, եւ ըստ այնմ, եւ զգովութեանն տարան մրցանակ, եւ կամ տա՛ նին: Իսկ նա (իմա՝ րաբունապետ Յովհան Երզնկացին – Լ. Խ.) զրովանդակն ընկալաւ իմաստ, եւ բոլորին եղեւ ընդունակ հանճարոյ»[33]: Մասնաւորելով

վարդանի աշակերտն էր, մկր մեր բազմաչխատ մատենագիրներից եւ ընտիր գրիչներից: ...Բազմաթիւ են նորա աշխատութիւնները գիտական, մատենագրական, բանաստեղծական եւ թարգմանական ասպարիզում: Նա եղել է իր ժամանակի բոլոր հոգեւոր կեդրոններում՝ Տփխիսից սկսած մինչեւ Հռոմկլայի հայրապետանոցը եւ Կիլիկիայի արքունիքը, ամէն տեղ վայելելով իր ընդունակութիւններին համապատասխան պատիւ եւ յարգանք: Այս գլխի մէջ յաճախ առիթ կ'ունենանք յիշելու նորա անունը, որչափ կապուած է Գլաձորի հետ»: (Տե՛ս «Հայրակեանք կամ Պոռչեանք հայոց պատմութեան մէջ», Երուսաղէմ, 1942, մասն Բ, էջ 15, ծան. 1): Նկատառումը, ինչպէս տեսնում ենք, վերաբերում է բացառապէս Յովհաննէս կրտսերին, քանի որ Յովհաննէս Երզնկացի աւագը բնաւ չի եղել Գլաձորի համալսարանում, հետեւաբար եւ չի ունեցել որեւէ առնչութիւն ուսումնագիտական այդ բարձրագոյն կաճառի հետ:

32 Ղ. Ալիշան, Յուշիկք հայրենեաց հայոց, հ. Բ, տպ. 2-րդ, Վենետիկ, 1921, էջ 421:

33 Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց, հ. Դ, էջ 5:

իր խօսքը Երզնկացու բանասիրական հմտութեան եւ գրչութեան արուեստում ունեցած բացառիկ կարողութեան ու ձիրքի նկատմամբ, յիշատակագիրը վկայում է միաժամանակ. «Եթէ ըստ մտացն տեսողութեան եւ ծննդական գոլոյն ի գիւտս հնարից դարձուածոց բանից արագ էր բան զամենեսեան»[34]:

Հայ գրչութեան արուեստի պատմութեան ներհուն հետազօտող Գար. Յովսէփեանը, քննելով վերը մեր յիշատակած՝ Եսայի Նչեցու պատուէրով, Կիրակոս եւ Յովհաննէս Երզնկացիների գրչութեամբ ու Թորոս Տարօնացու մանրանկարչութեամբ չքեղօրէն զարդարուած Աստուածաչունչը՝ համարում է այն «Գլաձորի դպրոցի գրչութեան գլուխգործոցը»[35], ընդ որում յանգում նաեւ այն հետեւութեանը, որ Յովհաննէս Երզնկացի կրտսերը «սխանչելի գեղագիր էր միեւնոյն ժամանակ»[36]:

Իսկ ճարտասանութեան արուեստում այնքան առինքնող հռետոր է եղել մեր այս մատենագիրը, որ մինչեւ անգամ փնտռուել է ամբիոններում իրրեւ «բաղձալի» բեմբասացի. «...եւ թէ ըստ առաս եւ յորդարուղխ բանին բղխողութեան, եւ համեղ եւ ախորժ ի շահ օգտութեան ի լուր լսողաց՝ ամենեցուն էր սա բաղձալի»[37]:

Բացի վերը ուրուագծուած գրչագրական եւ ուսումնագիտական-մանկավարժական աշխատանքներից, Գլաձորի համալսարանում Յովհաննէս Երզնկացու ուրիշ պաշտօններ գրաւելու մասին վկայութիւններ չեն հասել մեզ[38]:

Հարկ է արձանագրել, իրրեւ ամփոփում մինչեւ այժմ ասուածի, որ Երզնկացու կենսագրութեան մէջ Գլաձորի համալսարանում գտնուելու ժամանակաշրջանը բնութագրւում է գերազանցապէս գրչութեան արուեստում թողած իր վաստակով եւ, մասնաւորապէս, գիտա-մանկավարժական բեղմնաւոր գործունէութեամբ: Իսկ մատենագրական երկերի յղացումը եւ թարգմանչական ու դաւանաբանական-հասարակական գործունէութեան ծաւալումը առաւելապէս վերաբերում են նրա կենսագրութեան ծորձորեան ժամանակաշրջանին, որը նրա ստեղծագործական հրայրքի երկրորդ կարեւորագոյն շրջանն է: Հէնց նրա դպրապետութեան օրօք էլ ծաղկում է, ապրում ու հռչակ ձեռք բերում Ծորձորի ուսումնագիտական կենտրոնը:

Նկատառման է արժանի այս առթիւ այն պարագան, որ ձեռագրական աղբիւրները Յովհաննէս Երզնկացի կրտսերի Գլաձորի համալսարանում գտնուելու եւ գիտա-մանկավարժական գործունէութիւն ծաւալելու մասին հասնում են մինչեւ ԺԴ դարի առաջին տասնամեակը, աւելի ստոյգ՝ մինչեւ 1309 թուականը: Այդ ժամանակուանից մինչեւ 1314 թուականը, չուրջ հինգ տարի յիշատակագրութիւնները յամառօրէն լռում են նրա մասին: Ինչո՞վ բացատրել այս ընդհատումը, որը փոքր ժամանակամիջոց չէ ուսումնագիտական հաստուն արդէն ապրած դասասաց գիտնականի

34 Անդ:

35 Գար. Յովսէփեան, Հայրակեանք կամ Պոռչեանք հայոց պատմութեան մէջ, մասն Բ, էջ 225:

36 Անդ, էջ 226:

37 Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց, հ. Դ, էջ 5:

38 Ի դէպ, Լ. Խաչիկեանը վաւերական ոչ մի հիմք չունի, երբ յայտարարում է աներկմիտարար. Յովհաննէս Երզնկացին «վարդապետական գաւազան է ստացել 1302-1303 թթ. ու դարձել նշանաւոր ուսումնական այդ հաստատութեան ուսուցիչ, Եսայի րաբունապետի օգնական» (Հանդէս Մատենադարանի, No. 11, էջ 176, ընդգծումը մերն է – Լ. Խ.):

համար, օժտուած՝ միջնադարի մշակութային գործչի բազմակողմանիութեամբ. թէկուզեւ մի ձեռագիր կ'ընդօրինակէր գրչութեան արուեստում ձեռք բերած իր հմտութիւնը հաւաստելով, կամ յանձնարարութիւններ տուած կը լինէր իր սաներին գրչագրեր ընդօրինակելու եւ բազմացնելու համար ուսումնագիտական նպատակներով, որ այնքան սուր զգացւում էր դրանց կարիքը Գլաձորի բազմանդամ աշակերտութեան համար, եւ կամ որեւէ ձեւով արտայայտուած երախտագիտական յիշեցում կը լինէր իր մասին չնորհապարտ սաների կողմից՝ ի հատուցումն իրենց «մտաւոր» եւ «հոգեւոր» աճի, որ ընդհանրացած եւ աւանդոյթային սովորութիւն էր միջնադարի հայ դպրութեան կենտրոններում, առաւել եւս Գլաձորի համալսարանում, եթէ, իհարկէ, Յովհաննէս Երզնկացին շարունակում էր գործել եւ դասաւանդել ուսումնագիտական այդ կաճառում: *Բայցեւ միաժամանակ ձեռագրական աղբիւրների լուսաբանութիւնը անուղղակի ինչ-որ բան նշանակում է, մանաւանդ որ* 1314 *թուականից սկսած ձեռագրերը դարձեալ արձագանգում են Յովհաննէս Երզնկացու կրթական-մշակութային-մատենագրական-թարգմանչական-հասարակական համապարփակ գործունէութեանը, այս անգամ, սակայն, համբաւաւոր ուսուցչապետի, վաստակաշատ գիտնականի եւ Մործորի ուսումնագիտական կենտրոնը գլխաւորողի պատկառելի հանգամանքով, ընդ որում զուգադրաբար արդէն նոր յորջորջմամբ՝ իբրեւ* Յովհաննէս Մործորեցի:

Իրադրութեան տրամաբանութիւնը, յարակից հանգամանքների հաշուառմամբ, յուշում է, որ Երզնկացու տեղափոխումը եւ Մործորի ուսումնագիտական կենտրոնի ղեկավարութեան ստանձնումը պէտք է զուգադիպէր 1310–11 *թուականներին, եւ ո՛չ՝ աւելի ուշ կամ աւելի վաղ: Իսկ այնուհետեւ նշմարուող* 3–4 *տարիների լռութիւնը միանգամայն հասկանալի է ու բնական, քանի որ այդ ժամանակամիջոցը խիստ անհրաժեշտ էր ուսումնակազմակերպչական աշխատանքների համար:*

Իհարկէ, ձեռագրական աղբիւրների հետ փաստական հակասութեան մէջ է Ղ. Ալիշանի յայտարարութիւնն այն մասին, որ «Յովհաննէս ԺԳ դարուն վերջերը գնաց Հայաստանի Արտազ գաւառը, ուր Ս. Թադէոս առաքեալ Մործոր գեղին մօտ վանք մը չիներ էր Աստուածածնի անուամբ»[39]*: Մինչդեռ իրականում, ինչպէս վերը ցոյց տրուեց յիշատակարանային հաստումներով, դեռ մինչեւ* 1309 *թուականը վկայութիւններ կան ուղղակի թէ անուղղակի ակնարկումներով՝ Գլաձորի համալսարանում երզնկացու գտնուելու մասին:*

Կարծում ենք՝ նաեւ Մ. Զամչեանցի պնդումն այն մասին, որ Գրիգոր Անաւարզեցի կաթողիկոսը դեռեւս 1305 *թուականին պաշտօնական հրաւէր նամակներ է յղել «առ երեւելի եպիսկոպոսունս Արեւելեայց», այդ թւում եւ Յովհաննէս Մործորեցուն, ժամանակագրական վրիպում է, թէեւ Պատմութեան լուսանցքում մատնանշում է իր այդ յայտարարութեան աղբիւրագիտական հիմքերը: Բանն այն է, որ այդ թուականին, երբ հազիւ* 21–22 *տարեկան երիտասարդ լինէր Յովհաննէս երզնկացին, բնականաբար դեռեւս «մեծ վարդապետ» չէր ճանաչւում, ոչ է լ, մանաւանդ, «Մործորեցի» յորջորջւում երկրորդաբար. «...Գրեաց ապա առ Զաքարիա Մործորեցի՝ որ էր արքեպիսկոպոս Արտազու եւ առաջնորդ ուխտին Թադէոսի առաքելոյ, եւս եւ առ մեծ վարդապետին Յոհան Մործորեցի՝ այն է երզնկացի, որ յայնժամ*

39 Ղ. Ալիշան, *Ցուցիկ հայրենեաց հայոց*, հ. Բ, էջ 423:

բնակէր ի վիճակին Զաճարեայ ի վանս Մործորու: *Սոյնպէս գրեաց եւ... մանաւանդ ապա առ եսայի վարդապետ Նչեցի՝ որ էր դասատուց վարժապետ Արեւելեայց ի կողմանս Երեւանայ, եւ նստէր ի Գայլեձոր»*[40]: *Բայց այս պնդման ճշմարտացիութիւնը աւելի հաւանական է թերեւս ԺԴ դարի առաջին տասնամեակից յետոյ ընկած ժամանակի վերաբերմամբ:*

Երբ կաթողիկոսի բացատրական-նամակները հասան Արեւելք, ասում է Զամչեանցը, Զաքարիա Մործորեցին եւ Յովհաննէս Օրբելեանը մի քանի վարդապետների հետ միասին (բացառուած չէ, որ նրանցում լինէր նաեւ Յովհաննէս Երզնկացին որպէս Զաքարիա Մործորեցու ամենամտերիմ եւ համախոհ վարդապետը) գտնուում էին Թաւրիզում, ուր եւ քննարկել են կաթողիկոսի առաջարկները: Համաձայնութեան եկան, որ Յովհաննէս Օրբելեանը, խորհրդականների լիազօրութեամբ ու նրանց անունից պատասխան գրի կաթողիկոսին՝ դիւանագիտական նրբամտութեամբ չեչտելով այն միտքը, որ իբր թէ՝ «զոր խնդրեսդ՝ մենք կամիմք, այլ չկարեմք բնաւին հաւանեցուցանել ազգին. եւ թէ բուռն առնեմք, մեծամեծ աղմուկք ծագին»[41]*:*

Բայց Զաքարիա Մործորեցի եպիսկոպոսը երկդիմի վարքագիծ է դրսեւորում, մի կողմից՝ հաւանութիւն տալով ընդունուած որոշմանը, միւս կողմից՝ կաթողիկոսի առաջարկութիւններն սկսում է գործադրել Արեւելեան Հայաստանում առաւել ջերմեռանդութեամբ ու յախուռնութեամբ, քան նոյնիսկ կաթողիկոսն էր սպասում, «յորմէ անկաւ չփոթութիւն յԱրեւելս»: Այս կապակցութեամբ, ահա, կշտամբական նամակագրութիւնների փոխադարձ առաքում է տեղի ունենում Յովհաննէս Օրբէլեանի եւ Զաքարիա եպիսկ. Մործորեցու միջեւ: Երկուստեք փոխանակած նամակների մէջբերումներից առաւել քան ընդգծւում է այդ իրադարձութիւնների ու միջադէպերի նկարագրութեան պատմական հաւաստիութիւնը, բայց տարակուսանքը վերաբերում է այդ դէպքերի կատարման ժամանակի վերագրմանը Սիսի ժողովին:

Զամչեանցի այդ չարադրանքից օգտուելով համարեա նոյնութեամբ կրկնում են այն յետագայում Զարբհանալեանը, Ալիշանը եւ ուրիշներ՝ աւելացնելով հիմնական պատումին միայն առանձին երանգներ:

Այսպէս, Զարբհանալեանի մօտ կարդում ենք. «Պատմութենէ գիտենք թէ Կիլիկիոյ հայոց թագաւորներն ուզեցին միաբանութիւն ընել լատին եկեղեցւոյ հետ. եւ այս վախճանաւ Գրիգոր Անաւարզեցի ժողով մը գումարեց ի Սիս, եւ հոն հրաւիրեց ուրիշ զանազան վարդապետաց հետ նաեւ Զաքարիա եւ զերզնկացին. բայց երբոր չգումարուած կաթուղիկոսին կենաց վախճանը հասաւ, ասոնք ժողովքի չգնացին: Անաւարզեցւոյն յաջորդեց Կոստանդին, ու իր նախորդին հրաւէրքը կրկնեց. բայց Երզնկացին չուզեց տեղէն չարժիլ. վասն զի տեսաւ որ Ստեփանոս Ուռպելեան կը հակառակէր այն խնդրոց՝ որոնց համար պիտի ըլլար ժողովոյն գումարումը ու թէ կաթուղիկոսին եւ թէ Զաքարիային իմացուցած էր իւր միտքը: Զաքարիա չատ ջանաց զինքը համոզել. բայց երբոր անկարելի եղաւ, լաւ համարեցաւ որ հեռուանց յայտնեն իրենց կաթողիկոսին հետ համաձայնութիւնը, եւ փուճ տեղը ազգային երկպառակութեանց յառաջելու պատճառ չըլլան»[42]*: Ընդ-*

40 Մ. Զամչեանց, *Պատմութիւն Հայոց*, Վենետիկ, 1786, էջ 304–305:

41 *Անդ*, էջ 405:

42 Գ. Զարպհանալեան, *Հայկական դպրութեան պատմութիւն (Դ-ԺԳ դարեր)*, Վենետիկ, 1886, *տպ.* Բ; էջ 736–37:

գծուած տողերից ակնբախ է, որ Զարբհանալեանը աւելի չուտ իր կարծիքն է փաթաթել Երզնկացուն, քան եղել է իրական փաստը: Աւելին. չատ հնարաւոր է, որ ճշմարտութեան նշոյլ լինի ասուածի մէջ, սակայն դա կարող է վերաբերել ո՛չ թէ հէնց Սիսի ժողովին, ա՛յլ՝ աւելի յետագայ ժամանակներին եւ Ադանայի ժողովին մերձ իրադարձութիւններին:

Ղ. Ալիշանը, Զամչեանցի եւ Զարբհանալեանի պատումների համադրմամբ վերաշարադրում է վերոբերեալ մոմենտները՝ առանց հիմնաւորումների կամ նոր փաստ աւելացնելու արդէն իսկ յայտնի վերագրումներին. բայց Երզնկացու եւ Զաքարիա Ծործորեցու Սիսի ժողովին չմասնակցելու հանգամանքների բացատրութիւնը ներկայացնելիս, Ալիշանը ա՛յլ շարժառիթներ է մատնանշում, որոնք, սակայն, աւելի չուտ սեփական դատումների բնոյթ ունեն, քան փաստական իրողութիւնների. «...Ցովհաննէս խոհեմութեան ճամբայ սեպեց չերթալը (իմա՝ Սիսի ժողովին – Լ.Խ.). ինչու որ Սիւնեաց արքեպիսկոպոսն Ուռպէլեան Ցովհաննէս որ միանգամայն գրեթէ իշխան էր իր երկրին եւ մեծ ազդեցութիւն ունէր չրջակայ կողմերուն, կաթողիկոսին մտացը հաւանեալ չէր, ինչպէս գրով ալ իմացուց իր միտքը թէ՛ կաթողիկոսին եւ թէ՛ Զաքարիայի: Զաքարիա պատասխան գրեց չատ իմաստութեամբ եւ զգուշութեամբ, համաձայն կաթողիկոսին մտացը. ասոր համար Ուռպելեան դժարեցաւ: Արդ որպէսզի այս դժարութիւնը աւելի չզայրանայ եւ ժողովրդեան խաղաղութիւնն ալ չխռովի՝ Զաքարիա եւ Երզնկացին միջին եւ զգուշաւոր ճամբայ սեպեցին՝ թղթով միաբանիլ կաթուղիկոսին հետ, անձամբ չշարժիլ տեղերնէն, որ Ուռպելեանը չգրգռեն»[43]:

Մ. Օրմանեանը, իր հերթին, նոյնպէս ժամանակավրէպ պնդում է անում՝ յայտարարելով, որ իբր «1307» թուականին՝ «Սսի ժողովի ատեն», Ցովհաննէս Երզնկացին արդէն իսկ Ծործորի ուսումնագիտական կենտրոնն էր գլխաւորում, «բայց ոչ Զաքարիա եւ ոչ Ցովհաննէս չեն ուզած Սիս գալ, որչափ ալ Զաքարիա համակիր մըն էր Անաւարզեցիի ծրագիրին, եւ Ցովհաննէս ալ հետամուտ էր Արեւմուտքէ եկող ուսումնական առաւելութեանց ծանօթանալ, եւ անոնցմով զարգանալ...»[44]: Բաղձալի կը լինէր անշուշտ, եթէ այս պնդումը եւս դոյդն չափով հաւաստուէր վաւերական որեւէ աղբիւրով եւ չսահմանափակուէր լոկ դատողութեան ոլորտում: Բացի դրանից, Օրմանեանն էլ համանուն Երզնկացիներին միմեանց հետ չփոթելով՝ իբրեւ մէկ անձնաւորութիւն է ճանաչում, որով առաւել եւս արժէքազրկւում է նրա պնդման հաւաստիութիւնը: Էլ չենք խօսում նաեւ այն մասին, որ Սսի ժողովի օրակարգը, դաւանաբանական զիջումների բնոյթ կրելով, ոչ մի անմիջական աղերս չուներ «արեւմուտքից եկող մշակոյթի հետ ծանօթանալու» խնդիրների հետ:

Ժամանակագրական նման անյարիրութիւններ, պէտք ասել, անխուսափելի են բոլոր այն դէպքերում, երբ ձեռագրական փաստերի ովկիանոսում դեռեւս համադրուած քննութիւն չի կատարուել այս կամ այն կոնկրետ հարցի կապակցութեամբ:

Երզնկացու՝ Ծործորի վանք տեղափոխուելու մօտաւոր տարեթիւը ճշգրտելուն մասամբ կ'օգնի անշուշտ մշակութային-հոգեւոր այս նոր վայրում նրա ընդօրինակած, մեկնաբանած, թարգմանած եւ հեղինակած

43 Ղ. Ալիշան, *Ցուշիկք հայրենեաց հայոց*, հ. Բ, էջ 424:
44 Մ. Օրմանեան, *Ազգապատում*, Կոստանդնուպոլիս, 1914, հ. Բ, էջ 1798:

գրչագրերի եւ նրանցում պարփակուած ձիչատակարանների քննութիւնը՝ դրանց ստեղծման տարեթուերի որոշմամբ: Խնդրի լուծման համար չատ կարեւոր է պարզել Ծործորեան չրջանի մանաւա՛նդ այն առաջին ձիչատակարանները, որոնք միայն «փրկչական» թուականներով են արտայայտուած եւ զուգադրաբար չունեն Հայոց մեծ թուականը, որով առհասարակ որոշւում են նաեւ «փրկչականների» բնոյթը՝ «ըստ հայոց հաշուի՞» են, թէ՞ ըստ Հռոմէականի, կամ՝ ժամանակի արտայայտութեամբ՝ «ըստ Ֆռանգա՞ց»[45]: Եւ եթէ նկատի ունենանք եւ այն անհերքելի իրողութիւնը, որ Ցովհաննէս Երզնկացին Ծործորեան չրջանում կիրառել է «փրկչականի» թէ՛ հայկականը եւ թէ՛ հռոմէականը, ապա առաջին հայեացքից հարցի լուծման բարդութիւնը միանգամայն ակներեւ կը դառնայ:

Այսպէս, առաջին ձեռագիրը, որում յիչատակագրային կարգով Ցովհաննէս Երզնկացին իրեն անուանում է նաեւ որպէս «Ծործորեցի», «փրկչական» 1316 թուականից է. «Եւ զվերջացեալս բարեաց գործոց՝ զտարտամ գրիչս՝ զՑոհան, ծանօթ բանի եւ տեղեաւ Եզնկացի, իսկ այժմ Ծործորեցի, աղաչեմ չմոռանալ ի բարիս զիս եւ զիմսն ամենայն: Ի թուականիս Փրկչին ՌՑԺԶ»[46] (=1316): Սոյն յիչատակարանը, սակայն, Լ. Խաչիկեանը տեղադրել է 1314 թուականի ձիչատակարանների չարքում՝ տալով հետեւեալ ծանօթագրութիւնը. «Ձիչատակարանի գրութեան իրական տարեթիւը, ըստ երեւոյթին, պէտք է համարել ոչ թէ 1316, այլ 1314 թուականը, որովհետեւ «փրկչական» 1316-ին համապատասխանում է հայկական ՉԿԳ (=1314) թուականը»[47]: Բայց նման հիմնաւորում առաջադրելու ժամանակ ձիչատակարանների բանասէր-հրատարակիչը պէտք է իր եւ ընթերցողի համար պարզէր, թէ ո՞ր «փրկչականի» մասին է խօսքը, «ըստ հայոց հաշուի՞» փրկչականի, թէ՞ «ըստ Ֆռանգաց»: Եթէ յայտնի լինէր, որ Երզնկացին Ծործորեան չրջանում միայն ու բացառապէս «ըստ հայոց հաշուի» փրկչական թուականներ է կիրառել, ապա Խաչիկեանը միանգամայն իրաւացի կը լինէր իր հաշուարկում: Բայց կասկածներն ու տարակուսանքները անյաղթահարելի են մնում, երբ համադրում ենք Երզնկացու հէնց նոյն եւ մերձաւոր տարիներին օգտագործած «փրկչականները», որոնք բարեբախտաբար արտայայտուած են նաեւ զուգադիր Հայոց մեծ թուականով: Պարզւում է, որ Հայոց մեծ թուականի եւ «փրկչականի» միջեւ տարբերութիւնը ոչ թէ 553 տարի է,

45 Տարբեր «փրկչական» տոմարների առակայութիւնը հայ մատենագրութեան մէջ չատ լաւ ըմբռնել են մեր քաջահմուտ մատենագիրները դեռեւս միջնադարում, նոյնիսկ յատուկ յիշեցում անելով այդ մասին համբակ ընթերցողներին: Այս առնչութեամբ հէնց ԺԴ դարի Ցիչեցում անելով այդ մասին համբակ ընթերցողներին: Այս առնչութեամբ հէնց ԺԴ դարի Ցիչատակարանների հատորում առկայ վկայութիւններից մէկում ասուած է. «...Գրեցաւ յիչատակարանս ի թուարերութիւնն ի ծննդենէն Քրիստոսի ըստ հայոց հաշուի ՌՑՂ (=1390), եւ ըստ Յունաց՝ ՌՑՂԶ (=1396), եւ ըստ Ֆռանկաց ՌՑՁԸ (=1388), եւ ըստ Ասորոց՝ ՌՑՀԺԱ (=1381)»: («ԺԴ դարի յիչատակարաններ», էջ 575): Նչանակում է՝ միջնադարի տոմարագիտական ըմբռնման համաձայն, եղել են ոչ թէ մէկ, այլ մի չարք «փրկչականներ», հետեւաբար Հայոց մեծ թուականը, իր հերթին, տարբեր «փրկչականների» նկատմամբ թուային տարբեր համապատասխանութիւններ է դրսեւորել, ընդ որում հայերէն յիչատակարանների «փրկչական» էլ, ինչպէս ձեռագրական փաստերն են վկայում, եղել է կամ «ըստ հայոց հաշուի» (որը երկու տարով աւելի է «արդեան», այն է՝ Ցուլեան («ըստ Ֆռանգաց») տոմարից, ուստիեւ այն պէտք է իջեցնել երկու տարով Ցուլեան տոմարին համապատասխանեցնելու համար. համեմատի՛ր բերուած քաղուածքի «ըստ հայոց հաշուի» 1390-ը «ըստ Ֆռանգաց»-ի 1388-ի հետ) կամ էլ Ցուլեան տոմարի:

46 ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիչատակարաններ, էջ 111:
47 Անդ:

որը օրինաչափական է փրկչականը «ըստ հայոց հաշուի» լինելու պարագային, այլ՝ 551 տարի, որը օրինաչափական է «ըստ Ֆռանգաց» փրկչականի կամ Ցուլեան տոմարի դէպքում: Հետեւաբար՝ Ցովհաննէս Երզնկացու նշուած տարիներին օգտագործած փրկչական թուականները իր յիշատակարաններում աներկբայօրէն հռոմէական «փրկչական» են, եւ ո՛չ՝ «ըստ հայոց հաշուի» փրկչական:

Այժմ դիմե՛նք փաստերին. Եսայի Նչեցու պատուիրած Աստուածաշունչը յիշատակագրելիս, Ցովհաննէս Երզնկացին թուականը նշում է, բարեբախտաբար, թէ՛ «փրկչականով» եւ թէ՛ Հայոց մեծ թուականով, ընդսմին առաջին իսկ թուղթիկ հայեացքից միանգամայն ակներեւ է, որ նրա «փրկչականը» տուեալ դէպքում բացառապէս ըստ հռոմէական փրկչականի կամ Ցուլեան տոմարի է, եւ ո՛չ ըստ «հայոց հաշուի» փրկչականի, հետեւաբարեւ այն երկու տարով պակասեցնելու անհրաժեշտութիւն բնաւ չկայ՝ արդեան թուագրութեան յանգելու համար: Համեմատի՛ր. «Ընդ եւ մեզ լիցի մասն անարժանի անճինս, սակաւ ինչ վաստակողի ի բանս սրբոյս, նուաստ Ցոհաննիսի եզնկացւոյ, որ եւ Մործորեցի կոչեցելոյ...: Եղեւ աշխատութիւնս մեր... ի թուիս Հայոց ՉԿԸ (765+551=1316) եւ ի մարդեղութենէ ամաց Ցի. Քի. ՌՑԺԶ ((=1316) ամին գրեալ եւ յղկեալ ըստ չափոյ տարազու մտաց մերոց...»[48]: *Տոմարական նոյն հաշուումն է կատարել Ցովհաննէս Երզնկացին «Մեկնութիւն Դանիէլի» իր աշխատութեան ցիշատակարանը ստորագրելիս. «Ընդ սմին եւ զնուաստ գծօղ սորին զՑով. սպասաւոր բանի եզընկացեցիս որ եւ Մործորեցի հանդերձ ծնողօք: Որ եւ գրեցի զսայ ըստ մեզ մարդեղութեան թուին Ցի. Քի. տ. մերոյ ՌԳՃ եւ ԺԸ (=1318) եւ ըստ Խոսրովային տոմարին ՉԿԷ» (767+551=1318)*[49]: *Տե՛ս նաեւ մեր մատենագրի մի այլ ցիշատակարանը եւս. «Զաստուածեղէն գանձիս ստացօղն, զերջանիկ վարժապետն Եսայիաս յիշեսջիք ի Քրիստոս, ընդ նմին եւ զնուաստ բանի եզնկայեցի, որ եւ Մործորեցի, հանդերձ ծնողօք, որ եւ գրեցի զսա յըստ մեզ մարդեղութեան թուին Ցիսուսի Քրիստոսի տեառն մերոյ ՌԳՃ եւ ԺԸ (1318), եւ ըստ Խոսրովային տոմարին ՉԿԷ» (767+551=1318)*[50]:

Տոմարագիտական այս անհերքելի ապացոյցներից ելնելով՝ առանց վերապահութեան չի կարելի ընդունել Լ. Խաչիկեանի այն պնդումը եւս, որ Մատթէի Աւետարանի Մեկնութիւնը Ցովհաննէս Երզնկացին, իբր, աւարտել է 1314 թուականին, քանի որ հեղինակագիր ցիշատակարանում հաւաստւում է, որ այդ աշխատութեան վերջակէտը դրուել է «փրկչականի» 1316 թուականին, որը, չատ հաւանաբար, Ցուլեան տոմարով հաշուարկուած լինէր, ինչպէս միւս ցիշատակարանները տուեալ ժամանակաշրջանում. «Եւ արդ, եղեւ գրութիւն սորա ի թիւ մարդեղութեան տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի եւ ՌՑԺԶ»[51] *(1316): Ցիշատակարանների բանասէր-հրատարակիչը, դարձեալ կարծելով, թէ Երզնկացու «փրկչականը» բացառապէս «ըստ հայոց հաշուի» է, ծանօթագրում է. «Քրիստոնէական 1316-ին համապատասխանում է հայկական ՉԿԶ (763=1314) թուականը, ուստի ցիշատակարանի գրութեան*

48 *Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Ցակոբեանց, հ. Ա, էջ 584–85:*

49 *Տե՛ս Գ. Ցովսեփեան, «Խաղբակեանք կամ Պռոչեանք հայոց պատմութեան մէջ», մասն Բ, էջ 226:*

50 *«Ժդ դարի յիշատակարաններ», էջ 146:*

51 *Ղ. Ալիշան, Հայապատում, Վենետիկ, 1901, էջ 513, նաեւ «Ժդ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ», էջ 125, ծանօթ. 1:*

իրական տարեթիւը համարում ենք 1314-ը»[52]: *Սակայն այս անգամ ճիշդ է վարուել, երբ չի տեղադրել այն 1314 թուականի ցիշատակարանների բաժնում*[53]*, քանի որ, ինչպէս տեսանք, այնուամենայնիւ հարցի նման լուծումը դեռեւս երկբայելի է:*

Բայց պէտք է ասել նաեւ, որ Ցովհաննէս Երզնկացու «փրկչականը» միասնական բնոյթի չէ, այսինքն՝ միչտ եւ բոլոր դէպքերում միայն Ցուլեան տոմարի հաշուարկմամբ չէ, ինչպէս նրա կիրառած «փրկչական» թուականների համադրական քննութիւնը ցոյց է տալիս. նրա օգտագործած «փրկչական» թուականը, առանձին դէպքերում, նաեւ «ըստ հայոց հաշուի» է, այսինքն՝ երկու տարով աւելի է, քան հռոմէական կամ Ցուլեան տոմարը, ուստիեւ այն համապատասխանեցնելու համար վերջինիս հետ (որը եւ ներկայ համընդհանուր քրիստոնէական թուականն է), անհրաժեշտ է անպայման 2 տարով իջեցնել[54]*: Այս իմաստով ցայտուն նմուշ է Թովմա Աքուինացու «Ցաղագս եւթն խորհրդոց եկեղեցւոյ» աչխատութեան լատիներէնից իր կատարած թարգմանութեան մի այլ ընդօրինակութեանը յարակցած ինքնագիր յիշատակարանի թուագրութիւնը. «Գրեցաւ գիրս այս Խորհրդոյ ի թիւ տեառն մերոյ Ցիսուսի Քրիստոսի ՌԳՃԻԵ (=1325), յամսեանն ի հոկտեմբեր Ը (8), երկու ամաւ յառաջ թարգմանեալ եւ ի թիւ Հայոց ՉՀ (1321), թարգմանեալ եւ գրեալ ի գուռն Մործորու, ընդ հովանեաւ սբ. Աստուածածնին, որոց ողորմութեամբ եւ չնորհիւ եղեւ կատարումն նորին»*[55]*: Այստեղ գրչագրի ընդօրինակման տարեթիւը երզնկացին արտայայտել է միայն «փրկչականով» (այն է՝ ՌԳՃԻԵ=1325), բայց ասում է միաժամանակ, որ դրանից երկու տարի առաջ աւարտել է դրա թարգմանութիւնը (այսինքն փրկչական 1323-ին, որ Հայոց մեծ թուականով անում է ՉՀ (=1321): Միանգամայն ակնբախ է, որ տուեալ դէպքում նրա կիրառած փրկչականը «ըստ հայոց հաշուի» է, որովհետեւ տարբերութիւնը Հայոց մեծ թուականի միջեւ ոչ թէ 551, այլ 553 տարի է, հետեւաբար Ցուլեան տոմարի կամ ներկայիս թուագրութեան վերածելու համար պէտք է իջեցնել 1323 թուականը 2 տարով՝ կը ստացուի 1321 թուական, որը եւ հաւասար է Հայոց մեծ թուականի ՉՀ (770+551=1321)-ին: Նկատենք, որ Խաչիկեանը թէեւ ճիշդ է ըմբռնել սոյն ցիշատակարանում երզնկացու օգտագործած թուականների արտաքնապէս հակասական յարաբերութիւնները, բայց սխալուել է, կարծելով որ երզնկացին տուեալ դէպքում էլ առաջնորդուել է, իբր, «Հռոմէական տոմարով»*[56]*. եթէ այդպէս լինէր, ապա նրա «փրկչականը» համապատասխանեցնելու համար ներկայ թուագրութեանը կարիք չէր լինի 2 տարով իջեցնել եւ կամ Հայոց մեծ թուականի վրայ գումարելով 551 տարիների տարբերութիւնը՝ արդեան թուագրութեան հաւասարութեանը հասնել...:*

Ց. Քիւրտեանը, սակայն, բոլորովին գաղափար չունի «ըստ հայոց

52 *Ժդ դարի յիշատակարաններ, էջ 125:*

53 *Անդ, էջ 124–25, ծանօթ. 1:*

54 *Տե՛ս Ց. Բադալեան, Օրացոյցի պատմութիւն, Երեւան, էջ 77:*

55 *Ժդ դարի յիշատակարաններ, էջ 174:*

56 *Լ. Խաչիկեանի տուած ծանօթագրութեան մէջ ասուած է. «Աչխատութիւնն այսպիսով, թարգմանուել է 1321 թուին եւ արտագրուել երկու տարի թարգմանութիւնից յետոյ, 1323 թ.: Ցիշատակացանում 1323-ի փոխարէն կարդում ենք 1325, որովհետեւ թարգմանիչը Քրիստոսի թուականն օգտագործել է ըստ Հռոմէական տոմարի...»: (Ժդ դարի յիշատակարաններ, էջ 174):*

հաշուի» փրկչական թուականի եւ հռոմէական փրկչականի կամ Յուլեան տոմարի տարբերութիւնների ու բնոյթի մասին: Նա գլուխ չհանելով երզընկացու այս յիշատակարանի տոմարային յարաբերութիւններից՝ խճճուել է, գրելով. «Յիշատակարանը կ'ըսէ որ «գրեցաւ գիրքս... ՌԳՃԻԵ (=1325)» եւ կ'աւելցուի որ ասկէ «երկու ամաւ յառաջ թարգմանեալ եւ ի թիւ Հայոց ՋՀ (=1321) թարգմանեալ եւ գրեալ» էր, անտարակոյս ըսել ուզելով, որ այդ ատեն պատրաստուած էր բնագիրը: Սակայն 1325-էն «երկու ամաւ յառաջ» կ'ընէ 1323 եւ ոչ թէ 1321: Արդեօք պէ՞տք է խորհիլ որ 1321-ին թարգմանուած էր, սակայն միայն 1323-ին թարգմանութիւնը ձեւի դրուած էր եւ նոյն տարին առաջին օրինակ մը գրուած էր, որմէ ծագած է Էջմիածնայ 2515-ը...»[57]:

Այսպիսով, Երզնկացու Յիշատակարանների համադրական քննութիւնից պարզւում է, որ Մործորի ուսումնագիտական կենտրոնում եղած ժամանակ իր Յիշատակարաններում նա օգտագործել է գերազանցապէս հռոմէական փրկչականը (կամ Յուլեան տոմարը), մասամբ նաեւ՝ մէկ-երկու դէպքում միայն «ըստ հայոց հաշուի» փրկչական թուականը[58]: Մինչդեռ հայ ունիթոռ մատենագիրները այս ժամանակաշրջանում կիրառում էին բացառապէս հռոմէական փրկչականը՝ Յուլեան տոմարը, որպէս առաւել ստոյգ տոմար, որը հէնց նոյնն է, ինչ արդէն իսկ գործող համընդհանուր քրիստոնէական թուագրութիւնը[59]:

57 Ց. Քիւրտեան, *Երիզա եւ եկեղեց գաւառ*, էջ 247-48:

58 Անշուշտ փաստաքննական հետեւութիւն չէ սորեւ բերուած նաեւ Ա. Սրապեանի պնդումը. «Աւելորդ չէ յիշել նաեւ, որ իրեն Մործորեցի կոչող Յովհաննէս Երզնկացին տարեթուերն ամենուրեք (ՈՈՈ) նշում է միմիայն փրկչական թուականով, ըստ հռոմէական հաշուի (*«ի թուին Փրկչի ՌՑԺԶ* (1316) եւ այլն), չյիշատակելով հայոց թուականը» (*«Յովհաննէս Երզնկացի»*, էջ 27): Անյարիրութիւններն այստեղ իրօք չափազանց ակնբախ են:

59 Տե՛ս Ա. Աբրահամեան, *«Հայոց գիր եւ գրչութիւն»*, Երեւան, 1973, էջ 111:

Ի դէպ, Լ. Խաչիկեանը յիշատակարանների իր բոլոր ծանօթագրութիւններում առաջնորդուել է միայն մէկ «փրկչականով», այն է՝ «ըստ հայոց հաշուի» փրկչականով, տեսադաշտից դուրս թողնելով հռոմէական բրիստոնէական թուականը, այդ իսկ պատճառով թիւրիմացութիւնների դուռ բացել ոչ-մասնագէտ հետազօտողների համար: Այսպէս, նոյնիսկ դոմինիկեան քարոզիչ, գիտնական Բարթուղիմէոս Բոլոնիացին, որ հայկական «փրկչական» թուականի հետ, հասկանալի է, առնչութիւն չէր ունեցել եւ տարեթուեր գործածելիս թողած Յուլեան տոմարը, բնաւ էլ պարտաւորուած չի եղել «հայկական փրկչական» տարեթուերով առաջնորդուել, Լ. Խաչիկեանը, սակայն, նրա յիշատակարանի տարեթուերը մինչեւ անգամ «մեկնաբանում» է հայկական փրկչականով, ուստիեւ փորձում, որքան էլ տարօրինակ է, նոյնիսկ... «ուղղում» մացնել: Իր Քարոզգրքի թարգմանութեան տարեթիւը նշելիս Բարթուղիմէոս Բոլոնիացին հեղինակագիր յիշատակարանում հաւաստում է. «Եւ թարգմանեցաւ գիրքս այս ի ժամանակի, որում էր թիւ մարդեղութեան Քրիստոսի Աստուծոյն մերոյ Ռ. եւ ԳՃ.ԼԱ (=1331), յաւուրս սրբազան պապին Հռոմայ...» (*«Յուցակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա»*, կազմեց՝ Ց. Տաշեան, 1895, էջ 741, տե՛ս նաեւ *«ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ»*, էջ 216): Դարձեալ չփոթ պատկերացմամբ բանասէր-հրատարակչի նոյն յախուռն մօտեցումը՝ յիշատակարանի թուականի տեղաշարժ, պնդելով այս անգամ նոր անյարիրութիւններ: Սոյն յիշատակարանը եւս ծանօթագրելիս առաջադրում է իր «հիմնաւորումը». «...Յիշատակարանը տեղադրում ենք 1329-ի թուաշարքում, որովհետեւ ԺԴ դարում գործածուող տոմարով բրիստոնէական 1331 թուականին համապատասխանում է արդեան 1329, կամ հայկ. տոմարի ՋՀԸ. թուականը: Այսպէս է վարուել նաեւ Ղ. Ալիշանը» (*ԺԴ դարի յիշատակարաններ*, էջ 217, ծանօթ. 1):

Նախ ասենք, որ Ղ. Ալիշանի հեղինակութեան վկայակոչումը այստեղ արդարացում չունի, որովհետեւ նա յիշատակարանային տարեթուերի փոփոխման նկատմամբ, առանց տոմարական խոր իմացութեան, երբեք քմահաճութիւն չի ցուցաբերել, եւ ներկայ դէպքում էլ այնպէս չի վարուել, ինչպէս ասում է Խաչիկեանը. ընդհակառակն, *«ի նմին ամի»* բառերից յետոյ Ղ. Ալիշանը փակագծում նաեւ ճշդում է՝ 1331..., եւ ոչ թէ՝ 1329... (տե՛ս Ղ. Ալիշան, *«Սիսական»*, Վենետիկ, 1893, էջ 374):

Մենք գիտակցաբար մի քիչ երկար կանգ առանք Երզնկացու՝ Յիշատակարաններում օգտագործած թուականների տոմարական բնոյթը պարզաբանելու խնդրի վրայ՝ մանաւանդ ա'յն պատճառով, որ դրանց ճչգրիտ ըմբռնումից է չատ անգամ կախուած նրա կենսագրութեան եւ ստեղծագործութեան հարցերի գիտական լուսաբանումը: Դիցուք այն կարծիքը, որ Երզնկացին Գլաձորի համալսարանից Մործորի վանք է տեղափոխուել 1314 թուականին կամ նրանից յետոյ, բանասէրները պայմանաւորում էին վերը մեր քննարկած Ծործորեան առաջին Յիշատակարանի «փրկչական» ՌՑԺԶ (=1316) թուականը իբրեւ «ըստ հայոց հաշուի» փրկչական թուական, կամ էլ հէնց հռոմէական փրկչական ըմբռնելու հիմունքով:

Այսպէս, Ց. Քիւրտեանը այդ առնչութեամբ հետեւութիւն անելով պնդում է. «Այլեւս Յովհաննէս հաստատուած է Մործոր եւ տարուած լատինամիտներու նոր չարժումէն որ հոն կ'ընձիւղէր. ան Հայոց թուականին տեղ Քրիստոսի թուականը միայն կը գործածէ, եւ ինքզինքը բնորոշելու պարագէն՝ կը սկսի զինքը կոչել Մործորեցի: Դիտել տանք որ 1316-ին ան առաջին անգամ ըլլալով Մործորեցի ըլլալը կը սկսի յիշել»[60]: Սոյն քաղուածքում հիմնական սխալ պնդումն այն է, սակայն, որ Երզնկացին, իբր, «Հայոց թուականին տեղ Քրիստոսի թուականը միայն կը գործածէ»: Աստուածի անճչդութիւնը աղաղակող է անշուշտ մեր վերը քննած Երզնկացու իսկ Յիշատակարանների ընծայած փաստերի լոյսի տակ: Երկրորդ թերիմացութիւնն այն է, որ բանասէրը «Քրիստոսի թուական» ասելով հասկացել է միջնադարում գործող մէկ ընդհանուր փրկչական թուական, այն էլ միայն Յուլեան տոմարը, առանց պատկերացում ունենալու, որ հայ մատենագրութեան մէջ հաւասարապէս գործածուել են թէ՛ «ըստ հայոց հաշուի» փրկչականը եւ թէ՛ «ըստ Ֆռանգաց» կամ հռոմէական «փրկչականը»:

Ա. Սրապեանը, կարծէք թէ դժուարանալով ընդունել Խաչիկեանի ծանօթագրութիւնը Երզնկացու Ծործորեան չրջանի առաջին Յիշատակարանի «փրկչական ՌՑԺԶ»-ն (=1316-2) 1314 թուական լինելու մասին, իր հերթին յանգում է հետեւեալին. «Մործորեցի մականունով Յովհաննէս Երզնկացու մեզ յայտնի մատենագրական գործերը շարադրուած են 1314 թուականից մեզ ՅԵՏՈՑ միայն: Հաւանաբար այդ թուականներից սկսած նա տեղափոխուել է Արտազ, Մործորի վանքը, որտեղ գրել է իր աշխատութիւնները»[61]:

60 Ց. Քիւրտեան, *Երիզա եւ եկեղեց գաւառ*, էջ 195-96:

61 Ա. Սրապեան, *Յովհաննէս Երզնկացի*, էջ 31:

Բայց եթէ երգնկացու Մործորում ընդօրինակած առաջին գրչագրի փրկչական «ՌՅԺԶ» թուականի բնոյթը՝ «ըստ հայո՞ց հաշուի», թէ՞ «ըստ Յունադաց»՝ հռոմէական փրկչական լինելը տարակուսանքի տեղիք է տալիս երգնկացու Գլաձորի համալսարանից հեռանալու եւ Մործորում հիմնադրուելու ճշգրիտ ժամանակը որոշելու առումով՝ 1316 թէ՞ 1314 թուականին համարելու համար, Լ. Խաչիկեանը յետագայում ուշադրութիւն է հրաւիրել ձեռագրական մի փաստի[62] վրայ, որը, այնուամենայնիւ, մօտաւորապէս է ճշդում քննարկուող հարցը. Մաշտոցի անուան Մատենադարանի 267 համարի ձեռագիրը, ընդօրինակուած լինելով որոշակիօրէն 1314 թուականին, իր մէջ պարփակում է նաեւ 3 քարոզներ երգնկացուց՝ վերնագրերում «Յոհաննիսի Մործորեցւոյ տիեզերալոյս վարդապետի ասացեալ» բնութագրումներով: Մենք եւս քննեցինք այդ ձեռագիրը. ներկայ դէպքում մեզ յուզող հարցի հետ առնչուող յիշատակագրութիւնները ներկայացնում ենք ընթերցողին.

«զԱաչ(իկ) յիշեցէք, այլ գրեցաւ ՉԿԳ (763+551 =1314) թուիս ի ճանճին խուղն սուրբ Գրիգորի բարեկենդանին եւ Ք(րիստոս)ի փառք»[63]:

«Յոհաննիսի Եգնկա(յ)եցոյ որ եւ Մործորեցի տիեզերալոյս վարդապետի ասացեալ» ((վերնագիրն է). «Յարարչական բանէ անեղական լուսոյն հաստատեալ»...[64]:

«Յոհաննիսի Մործորեցոյ հոգացեալ զբանքս» (երկրորդ քարոզի վերնագիրն է)[65]:

«Նորին Յոհաննէս վարդապետի ասացեալ ի փոխումն սուրբ կուսին եւ ի ծնունդն»[66] (երրորդ քարոզի վերնագիրն է):

Այսպիսով, ամենավաղ վաւերական յիշատակագրութիւնները երգնկացու Մործորի վանքում արդէն իսկ մշակութային գործունէութիւն ծաւալելսկսած լինելու մասին ստուգապէս հաղորդւում են 1314 թուականից: Սա արդէն հաստատ է, միաժամանակ եւ աներկբայելի:

Բ.

Այսպէս, ուրեմն, 1310–11 թուականներին, իբրեւ ուսումնա-կրթական գործը կազմակերպող եւ ղեկավարող մանկավարժ-գիտնական, Յովհաննէս երգնկացին, խիստ հաւանաբար Արտազ գաւառի եպիսկոպոս, մատենագիր ու հասարակական գործիչ, Ս. Թադէի «վերադիտող» Զաքարիա Մործորեցու հրաւէրով եւ Գլաձորի համալսարանի դպրապետ Եսայի Նչեցու «հրամանաւ» ուղարկւում է Մործորի վանքը:

Մործորի վանքը աւելի շուտ Ցիշատակարաններում է նշւում իբրեւ մշակութային-հոգեւոր կենտրոն՝ ուսումնագիտական թեքումով, քան առկայ է իբրեւ տեսանելի ճարտարապետական կառոյց, թէկուզեւ միայն որպէս փլատակներ: Գտնուելով Արտազ գաւառում՝ Ս. Թադէի եպիսկոպոսական աթոռանիստ վանքի մերձակայութեան մէջ պէտք է լինի, Ս. Աստուածածնի հովանաւորութեան ներքոյ. «Վանական այս համալրի ճշգրիտ վայրն

62 Տե՛ս «Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, էջ 176, նաեւ ծանօթ. 27:
63 Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռագիր 267, թ. 152բ:
64 Անդ, թ. 25ա:
65 Անդ, թ. 26ա:
66 Անդ, թ. 37ա:

առ այսօր չի որոշուած,– գրում է Լ. Խաչիկեանը,– նոյնիսկ այն կարծիքն է իշխում, որ Մործորի վանքը՝ նոյն Ս. Թադէի վանքն է, սխալմամբ տարանջատուած»[67]: Իհարկէ՝ նոյնացման այս տեսակէտը հերքւում է ձեռագրական վկայութիւնների առարկայական քննութեամբ:

Այսպէս, երգնկացին որոշակիօրէն տարբերում է իր բնակատեղի հանդիսացած Մործորի վանքը՝ «վիճակ», թեմ համարուող Ս. Թադէի վանքից, այդ մասին յիշատակագրելով. «...ես նուաստս ի Քրիստոս եւ յետինն յորդիս Սիոնի՝ ապիկար ոգիս Յոհաննէս Եգնկայեցի սպասաւոր բանի, բնակեալ ի վիճակ սուրբ առաքելոյն Թադէոսի, ի վանս Մործորու կոչեցեալ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս»[68]: Եւ կամ՝ դարձեալ իր նոր բնակավայրի մասին երգնկացին վկայում է մի այլ յիշատակարանում. «...Գրեալ... ի գաւառս հռչակաւոր Արտազ կոչեցեալ, ի վիճակ սուրբ առաքելոյն Թադէոսի, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս Մործորու կոչեցեալ, ձեռամբ նուաստ սպասաւորի Յոհաննիսի Եգնկայեցւո...»[69]:

Նաեւ անջատաբար են գործածւում հոգեւոր այս երկու կենտրոնները իրենց տարբեր բնոյթով ու նշանակութեամբ: Օրինակ, Գլաձորի համալսարանի Ներսէս վարդապետը Աստուածաշունչ ձեռք բերելու առթիւ իր ոգիսդէոս վանքի մասին՝ նրա «վերադիտող» Զաքարիայի առնչութեամբ որպէս իր «մեկենասի». «Ի թուականութեանն Հայկազնեայ տոհմին ՋՁԱ (=1332), եւ ի հայրապետութեան Տեառն Յոհաննիսի (ԻԲ) մեծի Հռոմայ պապին, եւ ի պատրիարքութեանն Յակոբայ, Հայոց նահանգի, եւ յեպիսկոպոսութեանն Տէր Զաքարիայի Ս. Առաքելոյն Թադէոսի վերադիտողի, եւ ի վարդապետութեան Եսիեա րաբունապետի...»[70]: Այնուհետեւ. «...Եւ ես յայնժամ յաբեայ անտի եւ գնացի ի Ս. Առաքեալն Թադէոս՝ առ տէր Զաքարէ արքեպիսկոպոս, եւ նա ետ ինձ Շ (500) դր(ամ)...»[71]:

Նաեւ Մործորի վանքը առանձնաբար է ներկայացւում Ցիշատակարանների: Երգնկացին յիշատակագրում է. «...Գրեալ ի դուռն Մործորու, ներում: Երգնկացին յիշատակագրում է. «...Գրեալ ի դուռն Մործորու, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս...»[72]: Մխիթար գրիչը հաւաստում է. «Ցորժամ գծագրեցաւ մատեանս զայս թուական Հա(յ)ոց ՋՃԿԷ (1318), եւ թագաւոր Օչին, եւ կաթողիկոս տէր կոստընդին, եւ բնակութիւնս Մործորու վանի, եւ տեղոյս առաջնորդ տէր Զաքարիայ եւ վարժապետ եւ ուսուցիչ Յոհաննէս...»[73]:

Հ. Ոսկեանը (եւ այլ բանասէրներ), սակայն, նոյնացրել է եպիսկոպոսական աթոռանիստ Ս. Թադէի վանքը Մործորի ուսումնական վանքի հետ: Այսպէս, նա գրում է. «...հաւանական կը թուի թէ՝ Ս. Թադէի եւ Մործորու վանքերը միեւնոյն վանքն են: Գուցէ անոր եկեղեցիներէն մին նախապէս կոչուած է Ս. Աստուածածին եւ միւսը Թադէոս եւ կամ նախապէս թեմը Թադէոսի վիճակ եւ վանքը Ս. Աստուածածին անուանուած եւ ապա քանի որ առաջնորդարանը մէկ հատ էր կնքուած է՝ Ս. Թադէոսի վանք անունով»[74]: Նշենք նաեւ, որ Հ. Ոսկեանը այս անընդունելի կարծիքին

67 «Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, էջ 168:
68 ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, էջ 125:
69 Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց, Երուսաղէմ, 1966, հ. Ա, էջ 585:
70 Ղ. Ալիշան, Հայապատում, էջ 546:
71 Անդ, էջ 546–47:
72 Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. 215, թ. 83ա:
73 Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. 2104, թ. 164բ:
74 Հ. Ոսկեան, Վասպուրականի-Վանի վանքերը, Վիեննա, 1942, Բ. մաս, էջ 467–68:

յանգել է թերեւս այն պատճառով, որ առհասարակ չի զբաղուել Տործորի ուսումնագիտական կենտրոնի գործունէութեամբ, ուստիեւ համակողմանի պատկերացում կազմելու համար չի մտաստւգուել ձեռագրական աղբիւրների մէջ[75]:

Հարկ է արձանագրել, որ Տործորի վանք անունը առաջացել է Արտազ գաւառի համանուն գիւղից: Այստեղ մի առժամանակ մեծ ճանաչում գտնելուց ու հռչակ ձեռք բերելուց յետոյ Յովհաննէս Երզնկացի կրտսերը ամենուրեք իր գրուածքներում սկսում է իրեն վերանուանել գերազանցապէս իբրեւ Յովհաննէս (կամ «Յոհան», «Յովհան») Տործորեցի: «Եւ զվերջացեալս բարեաց գործոց՝ զտարտամ գրիչս՝ զՅոհան, ծանօթ բանի եւ տեղեաւ Եզնկացի, իսկ այժմ Տործորեցի, աղաչեմ չմոռանալ ի բարին զիս եւ զիման ամենայն: Ի թուականիս փրկչին ՌՅԺԶ (1316)[76]»: Ընդգծուած բառերից միանգամայն ակնբախ է, որ այս մականուանումը հէնց նոր՝ Տործորի վանքում հիմնաւորուելուց կարճ ժամանակ անց Յովհաննէս Երզնկացին սկսում է կիրառել («իսկ այժմ Տործորեցի»), որպիսի ստորագրութիւնը այնուհետեւ յաճախուած ենք տեսնում նրա բոլոր գրչագրերում ու ստեղծագործութիւններում: Դիցուք՝ Թովմա Աբուլինացու «Ցաղագս Տնօրէնութեանն Քրիստոսի» երկը Հռոմի պապի «հրամանաւ» լատիներէնից հայերէնի թարգմանելիս Յովհաննէս ուսուցչապետն իր մասին յիշատակագրում է. «...որում տենչացայ հոգւով նուաստ ոգիս եւ յոյժ կարօտ բանիս Յովհաննէս Եզնկա(յ)եցի, որ այժմ կոչիմ Տործորեցի, եւ մեծաւ թախանձանօք թարգմանեցի զսա ի հայ բարբառ հրամանաւ վեհա[պե]տին Հռովմայ...»[77]:

Յովհան Տործորեցու հեղինակութիւնն ու հռչակը ուսումնագիտական այս կենտրոնը գլխաւորելու առաջին իսկ տարիներից թափանցում է հայ իրականութեան թէ՛ ուսումնական եւ թէ՛ հոգեւոր շրջանակներում: Նրան հէնց այդպէս էլ սկսում են ճանաչել ու ներկայացնել իրենց վկայութիւններում:

Այսպէս, Գլաձորի համալսարանի նախկին սան Յովհան Քոնեցին խորին ակնածանքով վկայակոչում է մեր այս ուսուցչապետին որպէս «մեծ վարդապետն Յոհան Տործորեցին»[78]: Կիլիկիայում գումարուած դաւանաբանական ժողովների պատմիչը, ընդունելով Յովհաննէս կրտսերի վայելած հեղինակութիւնը, բնութագրում է նրան որպէս «հռչակաւոր Յոհան Տործորեցի»[79]:

Քերականական Մեկնութիւնների աղբիւրագիտական յիշեցումներում համանուն Երզնկացիները իրենց ուրոյն քերականական երկերով սահմանազատուած են ներկայացւում, ընդ որում Յովհաննէս Երզնկացի կրտսերին որպէս Եսայի Նչեցու քերականական Մեկնութիւնից յետոյ սեփական Մեկնութեամբ հանդէս եկած հեղինակի, որը Տործորեցի անուամբ է ճանաչւում: Այսպէս, առաջինը Առաքել Սիւնեցին է յիշատակում նրան՝ գրելով. «...թէ յումէ՞ թարգմանեցաւ եւ ո՞վ էր, որ մեկնութիւն արար սորա, այսինքն՝ զի Դաւիթ փիլիսոփայն թարգմանեաց եւ մեկնեաց զսա: Իսկ յետ նորա Գրիգոր Մագիստրոս այլ ընդարձակ մեկնեաց զԴաւիթ մեկնեալն: Իսկ յետոյ Յովհաննէս վարդապետն մականուն Պլուզ համառաւտեաց զնոյն

75 Անդ:
76 ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, էջ 111:
77 Ց. Տաշեան, Յուցակ ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, էջ 777:
78 Կղեմէս Գալանոս, Միաբանութիւն Հայոց սուրբ եկեղեցւոյն ընդ մեծի սուրբ եկեղեցւոյն Հռովմայ, հ. Ա, 1650, էջ 517–18:
79 Ց. Տաշեան, Յուցակ ձեռագրաց..., էջ 115:

վասն դիւրալուր լինելոյ: Եւ յետ նորա Եսայի վարդապետն Գլաձորոյ այլ համառաւտեաց զնոյն, որ այժմս կայ ի միջի, այսպէս եւ Տործորեցին է համառաւտեալ»[80]:

Այնուհետեւ միջնադարի հայ «Մեկնիչներին» նուիրուած մատենագիտական ցանկերում եւ ձեռագրացուցակներում Առաքել Սիւնեցու տուած մատենագիտական այս տեղեկութիւնը քերական մեկնիչների վերաբերեալ՝ համարեա նոյնութեամբ է ընդգրկւում. «Զքերականն՝ բազումք, բայց յետոյ Յոհաննէս վարդապետն Եզնկացին, յետ նորա՝ Եսային, յետ նորա՝ Յոհաննէս Տործորեցին, յետ նորա՝ վարդան վարդապետն Կիւլիկեցին յաւուրս Հեթմոյ թագաւորին»[81]:

Գրիգոր Կամախեցին (1576–1643 թթ.), մատենագրութեան մէջ եւ մասնաւորապէս քերականական Մեկնութիւններում միանգամայն ճիշդ արուած համանուն՝ աւագ եւ կրտսեր երկու Երզնկացիների սահմանազատումը ընդունելով հանդերձ[82], Տործորեցու առնչութեամբ փոքր-ինչ չփոթութիւն է թոյլ տուել՝ համարելով նրան ոչ թէ Արտազ գաւառի Տործոր վանքի, այլ Զորակ գիւղի համանուն վանքի վարդապետ, ընդ որում յայտնելով այն թիւր կարծիքը միաժամանակ, որ նա, իբր, Տործորեցի է մականուանուել «Զորակ գիւղի պատճառով»: Այսպէս, խօսքը մասնաւորելով Տործորեցու կենսագրական մոմենտների բնութագրման վրայ, նա առանձին ենթավերնագրով ներկայացնում է նրան՝ գրելով. «Վասն Զորակի վանաց Յովհաննէս վարդապետին», եւ ապա չարունակում. «Սա մականուամբ Տործորեցի կոչի վասն Զորակ գեղջին, որ այժմուս մարացիք են բնակեալ, որ ազգաւ քուրդ են...: Յայնմ ժամանակին այս Յովհաննէսս այլ Երզնկոյ լինելով եւ բնակելով ի վանս Տործորի»[83]: Այս մասնակի թիւրիմացութիւնը Արտազ գաւառում գտնուող Տործորի վանքը «Զորակ գիւղի» հետ աղերսելու մասին՝ ժամանակին նկատուել է բանասիրութեան մէջ[84]:

Ղազար Ճահկեցին, ճանաչելով հանդերձ աւագ եւ կրտսեր համանուն Երզնկացիներին, մեծ դրուատանքով է խօսում նաեւ Յովհաննէս Տործորեցու մասին. «Յոհաննէս Տործորեցին, այր քաջուսումն եւ մտապերճ: Սա մեկնեաց զաւետարան Մատթէոսի պարզ եւ դիւրահաս ոճով, եւ մեկնեաց զերբականութիւնն»[85]:

Տործորի ուսումնագիտական կենտրոնում Յովհան Երզնկացին չուրջը «բանտով արդէն «րաբունապետ» է ճանաչւում՝ համախմբելով իր չուրջը «բանասէրների» եւ «սպասաւոր բանի» տիտղոսով օժտուած խոստումնալից ուսումնականների:

80 Տե՛ս մեր աշխատասիրութիւնը՝ «Առաքել Սիւնեցի. Ցաղագս քերականութեան. Համառաւտ լուծմունք», Լոս Անճելես, 1982, էջ 73:
81 Ց. Անասեան, Հայկական մատենագիտութիւն, հ. Ա, Երեւան, 1959, էջ LXI, տե՛ս նաեւ «Յուցակ ձեռագրաց Ղալաթիոյ ազգային մատենադարանի հայոց», Անթիլիաս, 1961, էջ 979:
82 Տե՛ս «Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վարդապետի Կամախեցւոյ կամ Դարանաղցւոյ», Երուսաղէմ, 1915, էջ 399–402:
83 Անդ, էջ 401:
84 Տե՛ս Ա. Սրապեան, Յովհաննէս Երզնկացի, էջ 37:
85 Ց. Անասեան, Հայկական մատենագիտութիւն, էջ XLVI:

Այսպէս, Մործորի վանքի դեռ նոր նշանակուած ուսուցչապետը Մատթէոսի Աւետարանի մեկնութիւնը ամբողջացնելիս, որ չուրջ 150 տարի առաջ կիսատ թողել էր Ներսէս Շնորհալին, այդպէս էլ բնութագրում է իր աշակերտներին, հետեւաբարեւ՝ իր գլխաւորած ուսումնագիտական կենտրոնի ընդհանուր թեքումը, վկայելով յիշատակարանում. «...ես՝ նուաստս ի Քրիստոս եւ յետինն յորդիս Սիոնի, ապիկար ոգիս Յոհաննէս Եղնկայեցի սպասաւոր բանի, քնակեալ ի վիճակ սուրբ Առաքելոյն Թադէոսի ի վանս Մործորու կոչեցեալ, ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, այլեւ ժողովեալ առ մեզ բանասէր անձինք ի յուսումն կրթութեան աստուածաշունչ տառից լսողութեան. յորոց յորդորմանէ եւ ի փափաքելի խնդրոյ, եդեալ ի մտի առնել հաւաքումն մեկնութեան սրբոյ Աւետարանին Մատթէի, լնլով զթերի նորին ըստ կարողութեան իմում, շահեալ եւ օգտեալ յառաջին սրբոցն. եւ է՛ ի ծագմանէ նշուլից շնորհաց վերասացեալ առնն Աստուծոյ ի միտս մեր, դիցո՛ւք տեսութիւնս պիտանացուս յանձնիւր տեղի, խառնելով զնսեմատեսակ բանիցս տգեղութիւն ընդ չքնաղագիտ եւ լուսատեսակ իմաստիցն պայծառութեանս...»[86]:

Ձեռագրական աղբիւրներում մեծանուն ուսուցչապետների համբաւը ընդգծելիս եւ նրանց ժամանակը որոշելիս, իբրեւ գրչութեան արուեստի աւանդոյթ, ընդունուած էր նրանցից առաջ ու միասնաբար յիշատակել նաեւ նրանց ժամանակակից հայ թագաւորներին ու կաթողիկոսներին: Նման յաճախուածութեամբ բազմաթիւ են Եսայի Նչեցուն վկայակոչող գրիչների յիշատակագրութիւնները[87]: Յիշատակագիրները այդպէս են վարուում նաեւ ուսուցչապետ Յովհան Մործորեցու նկատմամբ՝ արժանաւորապէս բնութագրելով նրան իբրեւ «վարժապետի» կամ դպրապետի: Փիլոն Եբրայեցու երկերն ամփոփող Մաշտոցի անուան Մատենադարանի 2104 համարի ձեռագրի Մխիթար գրիչը այդպէս էլ հաւաստում է. «Յորժամ գծագրեցաւ մատեանս զայս թուական Հա(յ)ոց ՉՃԿԷ (767+551=1318) էր, եւ թագաւոր Օշին, եւ կաթողիկոս տէր Կոստընդին, եւ վարժապետ եւ ուսուցիչ Յոհաննէս՝ ստացող գրոյս, եւ անուն գծողիս Մխիթար»[88]: Սա յարգանքի տուրքի ու պատկառանքի զգացողութեան մեծագոյն դրսեւորումն էր ուսուցչապետների նկատմամբ՝ միջնադարում:

Ուշագրաւ է, որ 1315 («ի լրման թուականութեանս Հայոց ՉԿԴ») թուականին Ս. Թադէի վանքում Ռստակէսը գրչագրում է ստուարածաւալ մի ձեռագիր՝ բաղկացած 507 մեծադիր թերթերից, որի յիշատակարանում հաւաստում է, որ այդ ժամանակ արդէն «րաբունապետ» է ճանաչւում Յովհաննէս Երզնկացին. «...Զտաւնաւղ տաւնից տէրունական եւ պայծառացուցիչ յիշատակաց որդւոց վերին առագաստի, բազմահամբոյր պատրաստութեամբ ըստ իմանալի մտաց լուցման լապտերաց եւ բուրման խնկոց անուշահոտութեան, գրաբուճապետ գՅովհաննէս եւ գկիրակոս յիշեսջիք ի Տէր»[89]:

Յովհաննէս Մործորեցու «Քարոզգրքի» յիշատակարանում երախտընկալ

86 Ղ. Ալիշան, *Հայապատում*, Վենետիկ, 1901, էջ 512–13:

87 Տե՛ս մեր աշխատութիւնները՝ «Եսայի Նչեցին եւ Գլաձորի համալսարանը», Երեւան, Պետական Համալսարանի գրադարան, Մոսկվայի Վ. Ի. Լենինի անուան գրադարան, 1968 թ., (Դոկտորական դիսերտացիա, 563 մեքենագիր էջ, 126–127 էջերը), եւ «Գլաձորի համալսարանը հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մէջ», Երեւան, 1973, էջ 66:

88 Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. 2104, թ. 164բ:

89 Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. 378, թ. 465բ:

սաներից մէկը, իր հերթին, վկայում է, որ «յոգնաբեղուն» ժրաջանութեամբ ուսուցանում էր մեծարգոյ րաբունապետը իր աշակերտներին, ամէն կերպ խրախուսում գրչագրերի ընդօրինակման եւ բազմացման չնորհակալ գործը, աճեցնում՝ հմտացնում ու կատարելագործում «բանասէրների» ու մատենագիրների, որոնց նկատմամբ տածում է «զգուխ հայրական խնամոյն»: Ուսուցչապետի խօսքի կշիռը դասաւանդումների ժամանակ այնքան յագեցած է եղել իմաստութեամբ, «կորովամտութեամբն», բանականութեան «արգասաւորմամբ», որ յիշատակագիրը, երկար ժամանակ հմայուած՝ քաղցրութեամբ ունկնդրելով նրան, հարկադրաբար ու ակամայից համեմատում է նրան (իհարկէ, ակնբախ զեղումով) նոյնիսկ Ոսկեբերանի եւ Աստուածաբանի հետ իբրեւ նրանց յաջորդի, որոնք քրիստոնէական ջատագովական գրականութեան մէջ յատնի են իրենց անզուգականութեամբ ու անհասանելիութեամբ. «...Բե՛ր այժմ ի մէջ առցուք զաղբերն իմաստից՝ զայրն կորովամիտ՝ զչքեղացեալն զանազան իմաստիւք բանականութեան արգասեօք, զերկրորդն Ոսկիբաքան, եւ կամ համարձակեցայց ասել Աստուածաբան, զհայրն մեր հոգեւոր, զրաբունապետն Յոհան»[90]: Նրա բարեմասնութիւնները իբրեւ գիտնականի եւ պերճախօս հռետորի, թէեւ հանրայայտ իրողութիւններ, զանց առնելով, ուշագրութիւն ենք ուզում հրաւիրել միայն մի հանգամանքի վրայ, ասում է յիշատակագիրը, այն է՝ իր սաների հոգեւոր աճման ու կատարելագործման նկատմամբ րաբունապետի անսահման հոգածութեան ու զթասիրութեան վրայ. «...Զայս զամենեսեան ի բաց թողեալ իբրեւ զյայտնիս, զմին միայն եւեթ յիշեցից,- կարդում ենք յիշատակարանում,- զգուռ հայրական խնամոյն որ առ մեզ, զի սնոյց եւ վարժեաց զմեզ յոգնաբեղուն խրատուբեամբ, իբրեւ զորդի սիրելի, եւ կամ զճշմարտագոյնն ասել՝ ի վեր քան զբնական սիրոյն ցուցաբերութիւն, վասն զի կրկնակի տածմանն եցոյց առ իս զօրինակ, մանաւանդ յայսմ իրակերտութեան գործոյ եղեւ նպաստ եւ առիթ, յորդորական բանիւք քաջալերս տալով»[91]:

Թէ ուսման կամ գիտութեան նկատմամբ ինչպիսի՛ անմար սէր է բորբոքել ուսուցչապետ Յովհան Մործորեցին իր սաների սրտերում՝ խորապէս պիտակցել տալով նրանց դրա հոգեպարար նշանակութիւնը իմացական հորիզոնների ընդլայնման ու կատարելագործման առումով, ակնբախօրէն երեւում է նրա չափածոյ «Այբբենականի» քառեակներում[92]: Ուսուցողական նպատակով գրուած նման «Այբբենականների» յօրինումը, ի դէպ, մեր դպրութեան մէջ չատ է յաճախուած եղել ամբողջ միջնադարում, որոնք, առանձին դէպքերում միաժամանակ ուսումնականի բարոյա-դաստիարակչական կանոնների իւրովի ժողովածու (կոդեքս) էին ծառայում ուսումնագիտական կենտրոններում: Տուեալ դէպքում «Այբբենականում» պարփակուած են Յովհաննէս Մործորեցու մանկավարժական հայեացքները, որոնք, հարկ է ասել, իր կենսագործունէութեան տարերքն են կազմել:

Կարեւոր է նշել, որ «Այբբենական»-ին անմիջապէս յաջորդող «Յորդորբակ» չափածոյում, ինքնաբնութագրելով մանկավարժական բազմամեայ իր ներհուն գործունէութիւնը, ուսուցչապետը սրտառուչ անկեղծութեամբ

90 Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Յակոբեանց, հ. Դ, էջ 5:

91 Անդ:

92 Այս «Այբբենականից» առանձին քառեակներ հրատարակել է Լ. Խաչիկեանը, տե՛ս «Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, էջ 191–92:

հաւաստում է, որ ինքը «միշտ բարին՝ լաւն ու գեղեցիկն է ուսուցել ուրիշներին»: Աւելին. պատկերաւոր արտայայտուելով՝ «յեսաեի» կաճ յեսաեաճարի նման ինքը շարունակ «ուրիշների միտքն է սրել»՝ պայծառացրել, հարստացրել: Նման ինքնաբնութագրմամբ, ինչ խօսք, սպառիչ իմաստաւորում է ստանում նաեւ հայ միջնադարի անխոնջ մանկավարժի առինքնող կերպարը: Բայց առաւել խտացուած ընդհանրացմամբ եւ անզրկում մորմոքով միաժամանակ հեզամրմունջ բացագանչում է Յովհաննէս Մործորեցին՝ յայտարարելով, որ «խօսքի սրութեամբ էլ ինքն աննմանապէս հիւծուել է՝ հալուել ուժգնապէս...», տալով ամէն ինչ իր սաներին անմնացորդ կերպով: Սա արդէն բոլորանուէր ուսուցչի հմայիչ կերպարի բնութագրումն է՝ իր հումանիստական համեմատաբար լայն աշխարհազգացողութեամբ, որպիսին իրօք կեանքում եղել է դասախօսական բազմավաստակ տարիների խորհրդանշական երեսին ուսուցչապետ Յովհաննէս Մործորեցին: Այդ ինքնակենսագրական սեղմ ընդհանրացումը ներկայացնում ենք իր բնագրային ընթերցմամբ.

«...Այս ինձ կրկին գործեմ,
Զի գլաւն այլոց ուսուցանեմ,
Նման յեսաեի գայլոս սրեմ,
Ի սրոյ բանին գիս յոյժ բթեմ»[93]:

Անդրադառնալով «Այբբենականի» հիմնական գաղափարներին, կանգ առնենք դրանցից ամենակարեւորների վրայ: Այսպէս, ուսուցչապետ Յովհաննէս Մործորեցին երկրորդ քառեակում այն արժէքաւոր միտքն է ընդգծում, որ հայերէնի գրահամակարգից «բեն» գրանունը սովորելիս, այն բացել է տալիս, որպէս թէ, ուսումնականի «հոգու աչքը»՝ պայծառացնում նրա բանականութիւնը, խրատելով նրան «քնաւ չսիրել» մարմնական պահանջները՝ կրքերն ու ցանկութիւնները, որպէսզի յետոյ չբողոքես, թէ ինչո՛ւ լոկ ունայնութեան ես հետամուտ եղել fn ամբողջ կեանքում: Առաջադրուած դրոյթը, առհասարակ մարմնական պահանջների բաւարարման նկատմամբ քրիստոնէական ուսմունքի ժխտական վերաբերմունքի ջատագովմամբ հանդերձ, դպրութեան իր փառաբանմամբ, մարդուն վեհացնող՝ «քաղաքակրթող» նշանակութիւն ունէր, ինքնակատարելագործման ակտիւ կոչ, յուչելով, որ «կեանքի իմաստաւորումը» ամէն մի ուսումնականի գերագոյն ձգտումը պիտի լինի, այն է՝ գիտութիւնների ամբարումով, հոգեւոր աչխարհի ընդլայնմամբ ու հարստացմամբ: Եթէ դիտենք մանկավարժութեան տեսութեան առումով, նման գաղափարի գովերգումը նաեւ մեկնակէտային նշանակութիւն է ունեցել առհասարակ միջնադարի հայ (եւ ո՛չ միայն հայ) դպրութեան բուն իսկ զարգացման համար: Ասուածի ենթատեքստը, իրականում, նաեւ ուսումնականի կոչումն արտայայտող հիմնական գաղափարի ընդգծումն է, որն իր այժմէականութիւնն ունի նաեւ բոլոր ժամանակների համար: Ահա եւ խիստ արժէքաւոր այդ դրոյթի բնագրային ընթերցումը.

«Բենն՝
Բանալ տայ բեզ գաչս հոգւոյ,
Բընաւ չընսիրել գկամըս մարմնոյ.
Զի մի՛ բողոք բառնաս յետոյ
Զունայնութեան գհետ երթալոյ»[94]:

93 Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. 2079, թ. 143բ:
94 Անդ, թ. 142ա:

Ուսումնականի պատասխանատուութիւնը խիստ կարեւոր համարելով՝ Յովհաննէս բարեւնապետը «Դա» գրանունը սովորեցնելիս դրա իմաստաւորումը առնչում է դասասաց վարդապետի եւ ուսումնականի փոխյարաբերութիւնների ճչգրտմանը. դասասաց վարդապետի խօսքը օրէնք է եւ անպայման պէտք է կատարուի, ասում է նա. նրան հաչիւ պէտք է տայ ուսումնականը՝ լսարան մտնելիս միչտ իրեն զգալով ինչպէս ատեանում, երբ ամէն զանցանքի համար պատասխանատուութեան է ենթարկւում զանցառուն: Այդ քառեակով պատկերացում է կազմւում նաեւ Մործորի ուսումնագիտական կենտրոնում կարգապահութեան դրուածքի եւ ուսումնառական պարտականութիւնների կատարման պատասխանատուութեան բարձր գիտակցականութեան մասին.

«Դայն՝
Դասատուն ասէ՝ լինի՛,
Համայն գործոց դատ պահանջի,
Եւ դու մտերոց ես յատենի,
Համա՛ր տացես ամէն բանի»[95]:

Զափազանց ուչագրաւ է «Լիւն» գրանուան իմաստաւորումը, որով բացայայտւում է Յովհաննէս բարեւնապետի անվերապահ պաչտամունքը իմացական «լոյսի» ու կրթութեան նկատմամբ՝ մի կողմից, միւս կողմից՝ ատելութիւնն ու անհաչտութիւնը՝ խաւարի ու տգիտութեան. ընդ որում միեւնոյն զգացմունքներն էլ մչակում է իր սաների գիտակցութեան մէջ՝ հորդորականի իր ամբողջ կրքոտութեամբ: Ընդսմին՝ «լոյսն» ու «լուսաւորութիւնը» նրա մօտ երբեք էլ վերացական հասկացութիւններ չեն եղել, որոնք զրկուած լինէին ամէն մի ներգործութիւնից, այլ այնպիսի «լոյս» է հասկանում նա, որը պայծառացնում՝ «փայլատակում» է միտքը, ինչպէս «ապակին», որը կարող է «օդ» հանդուրժել ընդհանրապէս, բայց «խաւար» պարփակել՝ երբե՛ք:

«Լիւն՝
Լուսոյն խրատէ լեր հետեւող,
Այլեմ որ զմիտս առնէ փայլող,
Զերդ ապակի եւ «զաւդ կրաւդ»,
Զի խաւարի չէ՛ ընդունաւդ»[96]:

«Խէ» գրանուան իմաստաւորումը մասամբ լրացնում է նախորդ գրանուան առնչութեամբ արծարծուած լոյսի ու լուսաւորութեան ջատագովումը. բանասիրութեան հիմնական խնդիրը ըմբռնել էին միջնադարի ուսումնագիտական կենտրոններում այնպէս, որ նրանում հմտացողը պէտք է կարողանայ թափանցել բնագրերի «խորհուրդ խորին մտաց» նոյնիսկ մանուածապատում ձեւակերպումների մէջ եւ բացայայտել «զխրթին բանս», որից յետոյ նոր բանասէրի հոգին «խաղաղւում» է: Փաստօրէն, առիթ ծառայեցնելով «Խէ» գրանուան այլաբանական, այն է՝ ուսումնական նչանակութիւնը, բարեւնապետն իր սաների բանասիրութեան մէջ խորանալու կոչն է, բարեւնապետն իր սաների բանասիրութեան մէջ խորանալու եւ քննական հայեացք զարգացնելու պահանջներն է հիմնաւորում՝ այս

95 Անդ:
96 Անդ, թ. 142բ:

առթիւ գրելով.

«Խէն՝

Խորհուրդ խորին մտաց բանա,
Որ ոճ հայի մտաւ առ սա,
Զի գխրթին բանըս մերկանա,
Զխաղաղութիւն հոգւոյն սա տա»[97]:

«Կէն» գրանուան կապակցութեամբ այն միտքն է չեշտւում, որ «կատարեալին» հասնելու համար պէտք է ըմբռնել «իմաստութեան կաթը»՝ գիտութիւնը. եւ «ուսումը» պէտք է դարձնել կեանքի ոչ թէ պատահական ու ժամանակաւոր, այլ՝ անբաժան «կցորդը», եւ որ կարեւորն է, գիտէ՞ք ինչու. որպէսզի ուսումնականը ընդհանրապէս չզղջայ, որ զուր է անցկացրել իր տարիները···: Դարձեալ կեանքն իմաստաւորելու տարողունակ, բայց եւ վսեմ խնդիր: Այստեղ նկատենք, սակայն, որ նման պահանջն ինքնին բնութագրող նշանակութիւն ունի ոչ միայն անձամբ Յովհաննէս բարեւնապետի, այլեւ մանաւանդ նրա ղեկավարած Մործորի ուսումնագիտական կենտրոնի համար: Ուշագրաւ այդ քառեակի բնագրային ընթերցումն է.

«Կէնն՝

Կատարած քեզ եւ յանգումն,
Կաթն իմաստից սա ի յարբումն,
Ասյլ եւ կենաց կըցորդ գուսումն,
Զի մի՛ յետոյ գաս ի զղջումն···»[98]:

Բայց «իմաստութեան կաթի» ըմբռնումն էլ սոսկ ինքնանպատակ չպէտք է լինի. այլ այն պէտք է նպաստի, որ «հայելու նման» պայծառատես դառնայ ուսումնականը, եւ որ կարեւորն է՝ նրա «մտքի երեսը» բնաւ ժանգ չբռնի···, իսկ եթէ այդ կարգի սպառնալիք առաջանայ՝ իսկոյնեւեթ պէտք է մաքրել ժանգը, որովհետեւ ուսումնականի միտքը մշտապէս եւ ամէն ժամ «փայլատակող» պէտք է լինի, ամենեւին «ժանգ չկապելու» հրամայականով. մի ցանկութիւն-պահա՛նջ, որը անշուշտ պատիւ է բերում Մործորի ուսումնագիտական կենտրոնին: Ուսումնա-դաստիարակչական կոդեքսի այս արժէքաւոր հարցադրումների բնագրային ձեւակերպումն է.

«Հոյն՝

Հայելի պայծառ գիեզ տես,
Որ ժանգ չունի մտացդ երես,
Եթէ մեղաց պատահեսցես,
Դարձեալ արագ գայն մաքրեսցես»[99]:

Ուսումնականի կատարեալ տիպար համարում է բարեւնապետը նրան, ով որպէս երեւոյթների խորքերում թաքուն իրողութիւնները ճանաչող «ամենագէտ»՝ նման է «լոյսին» կամ «բազմադէտ արեգակին», որ մշտապէս չողարձակում է, իբրեւ «ղամբարափայլ», մտքի հրայրք՝ գիտութիւն.

«Ղատ՝

Ղամբարափայլ ծագեա՛ յաւէտ,
Զինչ գարեգակըն բազմադէտ,
Ղօղեալ խորոց ամենագէտ,
Որով լիցիս լուսոյ հանգէտ»[100]:

97 Անդ:
98 Անդ:
99 Անդ:
100 Անդ:

«Շա» գրանուան առնչութեամբ ուսուցչապետը յորդորում է ուսումնականին՝ միշտ խորասուզուած լինել բազում մատեաններուի չրջապատմամբ, մատեաննե՛ր, որոնցից ըմբռնուած իմաստութիւնը, յուշում է մեծ ուսուցչապետը, յղկում՝ «մաքրազտում» ու պայծառացնում է միտքը, ինչպէս հնոցը («բով հալոցից»)՝ քուրան, մետաղն ընդունելիս, եւ որ կարեւորն է՝ դա հնարաւորութիւն կ'ընձեռի հաղորդակից դառնալու եւ ճախրելու աստուածարանական տեսութեան, այն է՝ իմացութեան վերին ոլորտներում, որպիսի «երանութեանը», ինքնին հասկանալի է, քչերն են հասու մահկանացուներից: Սա բնորոշում է, լռելեայն կերպով, նաեւ այն մթնոլորտը, որ ներից: Սա բնորոշում է, լռելեայն կերպով, նաեւ այն մթնոլորտը, որ տիրում էր Մործորի ուսումնագիտական կենտրոնում: Դպրութեան առումով խիստ արժէքաւոր այդ քառեակը բնագրային հետեւեալ ընթերցումն ունի.

«Շայն՝

Շուրջ պատեսցես ուսման գրոց,
Որ գիտես առնէ գինչ բով հալոց,
Մաքրագործէ ի յարբունուց,
Եւ արասցէ հաղորդ վերնոց···»

Իր սաներից պահանջում է Յովհաննէս բարեւնապետը, որ լինեն նրանք պատրաստաբան՝ «մտօք արագ եւ սուր», բայց եւ միաժամանակ գիտենան «չրթունքներն ամուր զսպել» («Լրկամեն»), երբ հարկը թելադրի.

«Պէն՝

Պատասխան ասէ դու տուր,
Ով հարցանէ գրանին երիւր,
Լիցիս մտօք արագ եւ սուր,
Բայց լրկամէ գշրթունդ ամուր»[102]:

Յատկապէս խտացուած ընդհանրացում է պարփակուած «Ջէ» գրանուան առնչութեամբ յղացուած քառատողում. այդ տառը, ասում է բարեւնապետ Յովհաննէս Մործորեցին, հարկադրում է քեզ՝ ուսումնականիդ, սովորել խրատն այն մասին, որ ձեռք բերես գիտելիքների առատութիւն, ուստիեւ դատապարտուած չմնաս մշտնջենապէս գիտանքների աղքատութեան մէջ, որպէսզի կարողանաս վրէժխնդիր լինել անօրինութիւնների դէմ եւ պաշտպանել դատդ ամենուրեք: Սա գիտութեան դրսեւորած անյաղթահարելի ուժի եւ նրա գործնական նշանակութեան այնպիսի տարփողում է իր սպառիչ բնութագրմամբ, որ նոյնիսկ մեր օրերում հիացք է առթում իր թարմութեամբ ու հնչեղութեամբ.

«Ջէն՝

Ջանիւ ըզքեզ ի խրատ,
Զի գիտութիւն առցես առատ,
Եւ մի՛ մնասցես յուսմանց ադեամ,
Զի տայցես վրէժ եւ դատ···»[103]:

Յովհաննէս բարեւնապետի բարոյա-դաստիարակչական կոդեքսում արժէքաւոր է նաեւ մի դրոյթ, որով իրօք հպարտանալ կարող է Մործորի ուսումնագիտական կենտրոնը. մեծ ուսուցչապետը յորդորում է իր սաներին՝ կեանքում բարձրանալիս պէտք է միայն «բարի գործով» բարձրանալ եւ ոչ երբեք «ստոր գործով», որ ամօթ է մարդուն···: Ընդ որում հոգով եւ իմացականութեամբ հորիզոններ նուաճելիս

101 Անդ:
102 Անդ:
103 Անդ:

ճախրում ես առաւել եթերային բնագծերը, քան ամպերն անգամ...: Այդ հիասքանչ գաղափարը բնագրային ձեւակերպմամբ հետեւեալ ընթերցումն ունի.

«Փիւրն՝

Փութա՛ արագ նախքան մարմնով,
Եւ բարձրասցիս բարի՛ գործով,
Չի թէ ելցես այժմ հոգւով,
Նա վերասցիս յառաջ ամպով»[104]:

Իր ուսուցման ամբողջ կէտ-նպատակը բարունապետը յանգեցնում է սաներին «ճշմարտութեան աշակերտ»-ներ դարձնելուն, ընդ որում գեղեցկութիւններ բանդակելով նրանց հոգիներում՝ արգելում միաժամանակ «մեղքերից հիւսուած կապերտ» գործելը, պահանջում է կեանքի վերանորոգում՝ ուսման ու գիտութեան հետ սերտօրէն աղերսուած.

«Ճեն՝

Ճշմարտութեան լի՛ր աշակերտ,
Դիմաց սիրոյն ընկարակերտ,
Մի՛ առնուցուս մեղաց կապերտ,
Այլ նորոգես ուսմամբն սերտ»[105]:

Ըստ երեւոյթին, գլխաւոր կարգախօսը կամ նշանաբանը Մործորի ուսումնագիտական կենտրոնի ամբողջ կրթութեան՝ Յովհաննէս բարունապետի օրօք եղել է՝ «ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԵԱՆ ԼԵ՛Ր ԱՇԱԿԵՐՏ» պարտադիր պահանջը...:

Գ.

Դաւանաբանական-հասարակական գործունէութիւնը ուսուցչապետ Յովհաննէս Մործորեցու տարեգրութեան մէջ կարեւոր տեղ է բռնում:

Ցայտնի է, որ ուսուցչապետ Յովհաննէս Մործորեցին ոչ միայն դասատացութեամբ է զբաղուել մինչեւ խոր ծերութիւն, այլեւ աշխատութիւններ է մատենագրել, մեկնութիւններ հեղինակել (որոնց մասին յընթացս մեր չարադրանքի յիշատակումներ եղել են), քարոզներ[106] գրել ու հանե-

104 Անդ, թ. 143բ:
105 Անդ, թ. 142բ:
106 Միայն զարմանալ կարելի է, թէ այդ ինչպէս է որ միջնադարեան հայ ձեռագրագիտութեան այնպիսի մասնագէտը, որպիսին ակադ. Լ. Խաչիկեանն է, պատշաճ է համարում պնդել, այն էլ «լրջութեամբ», որ իբր քարոզների «մանրակրկիտ ուսումնասիրութեամբ հնարաւոր է լինելու աւելի հանգամանօրէն բացայայտել միջնադարեան Հայաստանի ուսումնական կենտրոնների կազմակերպչական (°) սկզբունքների (sic!), ուսանողներին հրամցուող գիտելիքների (°°), ուսուցման եղանակների (°°°) հետ առնչուող խնդիրները» («Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, էջ 183): Եւ, որպէս թէ, «այս առումով որոշ բան արդէն (°°°) արուած է», ու վկայակոչում է, որքան էլ տարօրինակ է, ...իր յօդուածը՝ «տե՛ս մեր «Գլաձորեան համալսարանը եւ նրա սաների աւարտական առենախօսութիւնները», տպագրուած Երեւանի Պետական համալսարանի գիտական աշխատութիւնների XXIII հատորում, 1946, էջ 423–450»: Ցաւալի է հաստատել, որ հեղինակը սոյն պնդումն անելիս՝ դադարել է հասկանալուց երբեմնի տպագրած նոյնիսկ իր յօդուածի արձարձած խնդիրները՝ տարիներ յետոյ այդքան անյարիր վերագրումներ անելով դրան, այն էլ յատկանշ «ինքնաբաւականութեամբ»: Ընդհակառակն, իր յիշատակած յօդուածում Լ. Խաչիկեանը, հակադրուելով այն կարծիքին, որ առանձին բանասէրների կողմից Գլաձորի համալսարանի աւարտաճառները ընկալուել են իրրեւ «քարոզներ» կամ քարոզների «նախերգանքներ», դեռ այն ժամանակ նշել է. «Առաջին հայեացքից մեզ հետաքրքրող

լուկներ յղացել, ինչպէս եւ լատիներէնից թարգմանութիւններ կատարել աստուածաբանական երկերի: Այս բոլորի վրայ, իհարկէ, մանրամասն կանգ չենք առնի, քանի որ դրանք արդէն իսկ հանգամանօրէն բնութագրուած են բանասիրութեան մէջ[107], այլ կը սահմանափակուենք դրանցից յատկապէս միայն մի երկուսի քննութեամբ, որոնք սերտօրէն աղերսւում են Մործորեցու դաւանաբանական-հասարակական գործունէութեանը, ուստիեւ կարեւորութիւն ունեն նրա կենսագրութեան ամբողջացման համար, ինչպէս եւ, բնականաբար, ըստ էութեան կ'անդրադառնանք սերունդներին թողած նրա քերականական ժառանգութեանն, այն է՝ «Համառօտ տեսութիւն էքերականի» երկին, որը 14 ձեռագրական ընդօրինակութիւնների համադրմամբ իրրեւ գիտա-բննական բնագիր հայագիտութեան մէջ առաջին անգամ ներկայացնում ենք գիտական հասարակայնութեանը՝ ուսումնասիրութեամբ եւ ծանօթագրութիւններով հանդերձ:

Ուսուցչապետի մատենագրական վաստակի եւ թողած ճիչատակարանների ամբողջական եւ համակողմանի քննութիւնից պարզւում է, որ Յովհաննէս Երզնկացին Գլաձորի համալսարանից բաժանուելուց յետոյ եւ Մործորի ուսումնագիտական կենտրոնը գլխաւորելու առաջին իսկ տարիներից աստիճանաբար հեռանալով գլաձորեան դաւանաբանական-քաղաքական ուղղութիւնից, ընդգրկւում է միաբարական չարժման մէջ, բայց եւ վերջնականապէս բնաւ չի խզում իր կապերը գիտական այդ կաճառի հետ իր ամբողջ կեանքում, ինչպէս դա վկայում են ձեռագրական ընդօրինակումների ու բազմացումների փոխադարձ գործառնութիւնները, մի կողմից, միւս կողմից՝ Երզնկացու իսկ չափաւորութիւնը նոր որդեգրած դաւանաբանական իր կեցուածքում: Նրա դաւանաբանական նոր կողմնորոշման մէջ անչուշտ զգալի դեր կատարեցին ինչպէս իր անմիջական հովանաւորողի՝ Արտազ գաւառի եպս. Զաքարիա Մործորեցու ազդեցութիւնը, այնպէս եւ կիլիկիայի հայկական պետականութեան նոր քաղաքական գիծը, որը փորձում էր անցկացնել Ամենայն Հայոց կաթողիկոսարանը: Այս բոլորով հանդերձ Յովհաննէս Երզնկացին երբեք ծայրայեղ ունիթոռական չդարձաւ եւ «Ճրա» մակդիրը չկրեց, ինչպէս դա պարզորոշ երեւում է իր գրութիւններից, երբ այդ չարժման համարեա բոլոր մոլեռանդ հայ գործիչները սնապար-

յօդուածները (իմա՝ Գլաձորի համալսարանականների «աւարտաճառերը» – Լ. Խ.) թողնում են քարոզների սովորական նախերգանքների տպաւորութիւն: Անգամ մեր մատենագրութեան ամենագիտակ անձնաւորութիւններից մէկը՝ բանասէր Ն. Ակինեանը իր համառօտ ցուցակում գրանցել է այդ առենախօսութիւնները, որպէս սովորական «նախերգանք քարոզից» եւ թողել է գրանցել է այդ առենախօսութիւնները, որպէս սովորական «նախերգանք քարոզից» եւ թողել է անուշադիր: Սակայն մանրակրկիտ բննութիւն կատարելուց յետոյ դժուար չէ փոխել նրանց մասին ստացած առաջին տպաւորութիւնը» (տե՛ս Լ. Խաչիկեանի նշուած յօդուածը, էջ 434–35, ընդգծումները իմն են – Լ. Խ.): Իրականում՝ Լ. Խաչիկեանը ուզենար էլ չէր կարող քննդ

ծօրէն «Ֆրա» մակդիրն ընդունեցին. վերջիններս ստորաքարշաբար պատրաստակամութիւն էին ցուցաբերել, յանուն կաթոլիկական չարժման հեռամէտ նպատակների, հրաժարուել ազգային աւանդոյթներից ու առանձնայատկութիւններից:

Այսպէս, ուրեմն, բնաւ պատահական չէր, որ Յովհաննէս Մործորեցու առաջին թարգմանական երկերը լատիներէնից էին, այն էլ կաթոլիկական դաւանաբանութեան տեսական-հիմունքային կարեւորագոյն աշխատութիւններից: Դրանք, գաղափարական մշակում նախապատրաստելով՝ անմիջաբար եւ ուղղակիօրէն առնչւում էին պապական քաղաքական ներթափանցման եւ ուժեղացման հրատապ խնդիրների հետ, որ առանձին սրութեամբ այժմէական նշանակութիւն էին ձեռք բերել պապական ծաւալապաշտական նկրտումների համար դէպի արեւելք ԺԳ դարի վերջերին եւ ԺԴ դարի սկզբներին: Կաթոլիկութեան տարածումը Արեւելեան Հայաստանում դաւանաբանական իր «զգեստաւորմամբ» յայտնի դարձաւ «ունիթոռական» կամ «միաբարական չարժում» անունով: Այն մեծ յուզում առաջ բերեց, սկզբնապէս Կիլիկեան հայկական թագաւորութեան տարածքի ուսումնագիտական եւ հոգեւոր կենտրոններում, արքունիքում ու կաթողիկոսարանում, իսկ Հայաստան բնաշխարհում՝ Հաղբատում, Գլաձորի համալսարանում եւ հոգեւոր այլ կենտրոններում: «Ունիթոռական» կամ «միաբարական» չարժման նման անուանումը արտաքնապէս այն «անմեղ» նշանակութիւնն ունէր, որ պէտք է պարզապէս քրիստոնէական երկու եկեղեցիները՝ հայկական լուսաւորչադաւան եւ հռոմէական կաթոլիկ նուիրապետութիւնները մերձեցնային եւ միաւորուէին, սակայն արդիւնքում անպայման ոչ այլ կերպ բան առաջինի դաւանաբանական բացարձակ գիջումներով ու անկախութեան կորցնտով՝ միաձուլմամբ Հռոմի կաթոլիկական եկեղեցու հետ: Ձեռագրական հարուստ նիւթերի քննութեամբ ցոյց ենք տուել մեր մի այլ աշխատութեան մէջ Գլաձորի համալսարանի, որպէս նաեւ միաբարական չարժման դէմ ծաւալուած դաւանաբանական-գաղափարական պայքարը կազմակերպող եւ գլխաւորող չտաբի, դերն ու նշանակութիւնը այս ժամանակաշրջանում՝ բացայայտելով ինչպէս դրա մերձաւոր, այնպէս եւ հեռամէտ նպատակները, այդ առթիւ գրելով. «Այս չարժման մերձաւորագոյն նպատակն էր՝ հայ եկեղեցու բացարձակ հպատակեցումը եւ միացումը Հռոմի միահեծան պապականութեանը՝ կաթոլիկութեան տարածումով եւ հայութեան ազգովին վերաներումով, մայրենի լեզուի փոխարէն լատիներէնի ընդունումով, ազգային մշակոյթի փոխարէն հռոմէական մշակոյթի արմատաւորումով, այդ պատճառով էլ դաւանաբանական այդ հոսանքը ստացել է «ունիթոռական» (լատ. Unitor, հյ. «միացնող», «միաբարական») անունը. իսկ հեռաւոր, բայց հիմնական նպատակը՝ պապական գերիշխանութեան հաստատումը Կիլիկիայում եւ Արեւելքում»[108]:

Հարկ է ընդգծել, սակայն, որ չարժման նման ուղղուածութիւնը առաւել ցայտուն ու բնորոշ էր պատմական Հայաստանում՝ այնքանով, որքանով այստեղ չկար հայկական պետականութիւն. բայց եւ անհերքելի իրողութիւն էր միաժամանակ, որ ազգային եկեղեցու անկախութեան նախանձախնդրութիւնը եւ նրա աւանդոյթների պահպանութիւնը անհամեմատ աւելի

108 «Գլաձորի համալսարանը հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մէջ (XIII-XIV դդ.)», էջ 202-203, տե՛ս նաեւ «Հասկ» հայագիտական Տարեգիրքը, Անթիլիաս, 1981-1982 թթ., էջ 56-84:

ուժեղ էր բնաշխարհում, քան Կիլիկեան հայկական թագաւորութիւնում, ուստեւ հայ ժողովրդի ազգային-կրօնական աւանդոյթների դէմ յանդգնաբար արուած ամէն մի ոտնձգութիւն դիմագրաււում էր փոթորկալի ընդդիմութեամբ: Այդ իսկ պատճառով միաբարական չարժման ներկայացուցիչները բնաշխարհում իրենց ծաւալած գործունէութեամբ առաւել հրահրիչ էին, առաւել մոլեռանդ ու նոյնիսկ թշնամական, հետեւաբարեւ՝ առաւել մարտաշունչ դաւանափոխներ, որոնք իրենց քայքայիչ ներգործութեամբ արդէն իսկ լուրջ վտանգի էին ենթարկում հայ ժողովրդի հասարակական կազմակերպութիւնը, համախմբուածութիւնը ու մինչեւ իսկ նրա յետագայ գոյատեւումը: Բնականաբար՝ միաբարների եւ նրանց գաղափարախօսութեան դէմ Արեւելեան Հայաստանի հոգեւոր կենտրոնների, մանաւանդ Գլաձորի համալսարանի մղած պայքարն էլ անողոք եւ անզիջում բնոյթ էր ստացել:

Սակայն ա՛յլ էին Կիլիկիայի հայկական թագաւորութեան պայմանները, հետեւաբարեւ՝ կաթողիկոսարանի ու արքունիքի վերաբերմունքը միաբարական այդ չարժման հանդէպ առհասարակ: Այստեղ արդէն կային պետական շահեր, երկրի անվտանգութեան պահանջներ, որոնց պէտք է ծառայէր եւ ամբողջովին ենթարկուէր Կիլիկիայի հայկական դիւանագիտութիւնը, միեւնոյն է՝ արքունիքի՞, թէ՞ կաթողիկոսարանի միջոցով: Բանն այն է, որ Կիլիկեան հայկական թագաւորութիւնը ոչ միայն իր աշխարհագրական դիրքով ու տնտեսական յարաբերութիւններով արդէն իսկ Եւրոպայի ազդեցութեան ոլորտի մէջ էր ընդգրկուած, այլեւ հէնց երկրի ներսում հաստատուած բազմաթիւ լատին իշխանական տիրոյթների առակայութիւնը եւ նրանց հետ սերտ համագործակցութիւնը ընդհանուր թշնամու դէմ՝ ռազմական սուր բախումների ժամանակ, ինչպէս եւ ազգակցական կապերի հաստատումը նրանց հետ՝ խորը նստուածք էր տուել երկրի հասարակական կացութաձեւում ու բարքերում՝ եւրոպականացման իմաստով. մի կողմից՝ երկարատեւ հակամարտութիւնը Բիւզանդիայի հետ, որը պայմանաւորուած էր տերիտորիալ նուաճումներով, միւս կողմից՝ կիլիկեան հայկական թագաւորութեան չրջապատուած լինելը մահմեդական աշխարհով, բնականաբար մղում էին նրան բաղաքական եւ ռազմական մերձեցմանը Եւրոպական պետութիւնների, բայց առաջին հերթին՝ պապականութեան հետ, որը ամենահզօր ուժն էր եւրոպական քաղաքականութեան մէջ տուեալ ժամանակաշրջանում: Հէնց առաջին գրագրութիւններից (որ տեղի են ունեցել, մի կողմից՝ Կիլիկիայի հայկական արքունիքի ու կաթողիկոսութեան, միւս կողմից՝ պապական իշխանութեան միջեւ) միանգամայն պարզ երեւում է, որ հայկական արքունիքի ու կաթողիկոսութեան մերձեցումը պապական իշխանութեան հետ՝ գերազանցապէս բաղաքական ու ռազմական դաշինքի եւ աջակցութեան շարժառիթներով է թելադրուած եղել. իսկ կրօնական-դաւանաբանականը՝ առաջադիր նպատակին հասնելու համար դիւանագիտական բանակցութիւնների ելակէտ եւ սակագին: Մինչդեռ պապական իշխանութեան համար, ընդհակառակը, առաջնայինն ու վճռականը դաւանաբանականն էր, հայ եկեղեցու բացարձակ հպատակեցումը Հռոմին՝ կաթոլիկութեան ընդունումով, որպէսզի ամենահեշտ, բայց եւ նրբամիտ ճանապարհով՝ իր գերիշխանութիւնը հաստատի Կիլիկեան հայկական թագաւորութեան տարածքում եւ նրանից էլ դուրս՝ շատ հեռուները:

Ցետագայ ամբողջ ժամանակաշրջանում, ընդհուպ Գլաձորի համալսարանի գոյատեւման ընթացքի բոլորումը եւ Կիլիկեան թագաւորութեան անկումը, հայկական արքունիքի (ինչպէսեւ՝ կաթողիկոսութեան) եւ պապա-

կան իշխանութեան դրսեւորած այս երկու տենդենցները հակադրուել են իրար, սկզբում՝ խուլ եւ յամառ պայքարով, իսկ յետագայ յարաձիգ ժամանակաշրջանում՝ բացայայտ, փոթորկալի եւ անողոք, ըստ որում առաջին տենդենցի (հայկական արքունիքի) թուլացման եւ թեք մակարդակով տեղատուութեան արդիւնքով, երկրորդի (պապականութեան) ուժեղացման ու ներթափանցման սպառնալի վտանգներով: Երբ առաւել բացայայտ ու վտանգաւոր էր դառնում երկրորդ տենդենցը, իսկ հայկական արքունիքը լիովին վերասերւում էր նաեւ ազգակցութիւններով լատինների հետ՝ ընկրկելով սկզբնական շրջանում դաւանաբանական զիջումների նկատմամբ դիմադրողական կորովից ու վճռականութիւնից, հանդէս եկաւ մի երրորդ տենդենց, որն իր սուր ծայրով ուղղուած էր, մի կողմից՝ պապականութեան դէմ յանձինս ունիթոռների, միւս կողմից՝ հայկական արքունիքի եւ հոգեւոր վերնախաւի՝ կաթողիկոսութեան դէմ, յանուն ազգային մշակոյթի ու աւանդոյթների պահպանման եւ ինքնուրոյնութեան: Որքան առաջին տենդենցը ուժեղացնում էր ճնշումը, այնքան բարձրանում էր երրորդ տենդենցի դիմադրողականութիւնն ու մարտունակութիւնը: Հէնց այս երրորդ տենդենցի գաղափարախօսական չարաբն էլ հանդիսացաւ Գլաձորի համալսարանը՝ մեծանուն գիտնական եւ բարեւնպաստ Եսայի Նչեցու գլխաւորութեամբ:

Նկատենք նաեւ, որ պապական իշխանութեան նուաճողական նկրտումների իրագործման տեսակէտից մեծ դեր խաղացին ԺԳ դարի սկզբներին հիմնադրուած կրօնական երկու միաբանութիւնները, որոնք պատմութեանը յայտնի են «Ֆրանցիսկեան» եւ «Դոմինիկեան» անուններով. էական հարցերում նոյն հիմունքներով էին ղեկավարւում կրօնական երկու միաբանութիւնները էլ՝ հաւատարմօրէն ծառայելով պապի իշխանութեանը իբրեւ չափազանց ազդեցիկ կազմակերպութիւններ. բայց առաջինները (Ֆրանցիսկեանները) ճանաչուել են իբրեւ Մինորք (Minores), այսինքն «Նուաստներ» կամ «Կրտսերներ», իսկ երկրորդները (Դոմինիկեանները)՝«Քարոզիչներ» (Predicatores):

Ինչպէս Ֆրանցիսկեանները, այնպէս եւ Դոմինիկեանները, կրօնական աքեմի տակ, հանդիսացել են, ըստ էութեան, պապական իշխանութեան քաղաքական գործակալները, որոնք չատ յաճախ նաեւ պաշտօնապէս հանդէս են եկել իբրեւ դեսպաններ, դիւանագէտներ ու բանագնացներ. ըստ որում՝ պապական իշխանութեան եւ Եւրոպական պետութիւնների՝ յատկապէս դէպի Արեւելք եւ Ասիա ներթափանցելու գործում վճռական դեր են խաղացել կրօնական ֆարաջայով քօղարկուած այս միաբանութիւնները: Հայ ունիթոռները անմիջապէս կապուած էին Դոմինիկեանների հետ, ընդորում բացայայտօրէն իրենց էլ անուանելով «Քարոզիչներ»:

Ունիթոռական բոլոր ոտնձգութիւնները, որ կատարուում էին Արեւելեան Հայաստանում՝ խմորումներ եւ երկպառակութիւններ ստեղծելով, ղեկավարւում էին Պարսկաստանում՝ Մարաղայում բուն դրած կենտրոնից, որին գլխաւորում էր պապի անձնական նուիրակ, Դոմինիկեան միաբանութեան ականաւոր ներկայացուցիչ Բարթողիմէոս Բոլոնիացին. սա իր ուսումնառութիւնը ձեռք էր բերել ժամանակի ամենանշանաւոր ուսումնականներից Թովմա Աքուինացու մօտ. «Քահանայապետն Հռովմայ Ցովհաննէս ԻԲ,– կարդում ենք Զարբհանալեանի մօտ,– արեւելեան ազգաց կրօնական ու քաղաքական դիրքը ճշնելու համար ղրկեց յարեւելս (1316) զլատին վարդապետն Բարթուղիմէոս, որ Իտալիոյ Պոլոնիա քաղաքին ընտիր տոհմի մը սերունդ էր»[108]բ: Քաղաքական առաքելութիւնը միանգամայն ճիշդ է նկատել Զարբհանալեանը՝ կրօնական աքեմի տակ ծպտուած Բարթողիմէոսի:

Պարսկաստանում եւ հարեւան քրիստոնեայ երկրներում ազդեցութեան ոլորտներ ստեղծելու համար պապի այս նուիրակը ջանադիր կերպով սովորում է պարսկերէն լեզուն եւ անմիջապէս ձեռնամուխ լինում թարգմանչական տենդագին ու ծաւալուն աշխատանքի, եւ քիչ անց մինչեւ անգամ սովորում է հայոց գրաբար լեզուն ու թարգմանութիւններ կատարում՝ հայ ունիթոռների իսկ օժանդակութեամբ: Նա դեռեւս 1320–22 թուականներից, ինչպէս ձեռագրական աղբիւրների քննութեամբ հաւաստում է Գարեգին Յովսէփեանը, կապեր է հաստատել Զաքարիա Մործորեցու եւ Ցովհաննէս Երզնկացու հետ[109]:

Մեր այս մեծանուն ուսուցչապետի եւ մտաւորականի հասարակական գործունէութիւնը ուրուագծուում է դաւանաբանական հէնց այս պայքարով, որը միաբարական չարժում անունն էր կրում: Բանն այն է, որ Յովհաննէս Երզնկացին ծործորեան իր գործունէութեան ամբողջ ժամանակաշրջանում յարում է հայ հասարակական կեանքն այդ ընթացքում յուզող վերյիշեալ երեք տենդենցներից երկրորդին, այն է՝ ունիթոռական չարժմանը, հէնց նրա չորչոփների տարածման ամենավաղ շրջանից:

Գրիգոր Անաւարզեցի կաթողիկոսը անչուշտ քաջ իրազեկ էր հայ բնաշխարհում գործող հոգեւորականութեան տարբեր տրամադրութիւններին՝ իր գլխաւոր համախոհներից նամանաւանդ Զաքարիա եպս. Մործորեցու միջոցով. վերջինս չատ հեղինակաւոր ու ազդեցիկ դէմք էր, յայտնի մանաւանդ իր եւ պատմագրական աշխատութիւնների հեղինակ, որոնք մեզ չեն հասել տարաբախտաբար: Լինելով Գրիգոր Անաւարզեցու ամենաեռանդուն աջակիցը բնաչխարհում միաբարական չարժման ծաւալման գործում՝ Զաքարիա եպս. Մործորեցին «զայլս եւս յորդորէր ի նոյն»[110],– գրում է հայոց պատմութեան մութ ծալքերին քաջագիտակ Մ. Զամչեանցը: Այնքանով, որքանով Արտազի հոգեւոր իշխանաւորը հովանաւորողն էր նաեւ Մործորի ուսումնագիտական կենտրոնի, բնականաբար իր համախոհն էր դարձրել նաեւ նրա ուսուցչապետին՝ Ցովհաննէս Երզնկացուն, եւ այդ մասին անչուշտ գիտէր նաեւ կաթողիկոս Գրիգոր Անաւարզեցին: Ինչպէս երեւում է պատմական փաստերի վկայութիւնից, որ ձեռքի տակ է ունեցել Մ. Զամչեանցը, ազգին յուզող յոյժ կարեւորագոյն հարցերի քննարկմանը կաթողիկոսը մասնակից էր դարձնում, դեռ վաղ ժամանակներից, բնաչխարհի ամենակարկառուն դէմքերի հետ միասին, նաեւ ուսուցչապետ Ցովհաննէս Մործորեցուն՝ նրան եւս յատուկ ուղերձներ եւ կիլիկիա մեկնելու հրաւէրներ յղելով[111]: Նչանակում է՝ Ցովհաննէս Մործորեցին արդէն իսկ այնպիսի հեղինակութիւն էր, որ նրան զանց առնել կամ անտեսել չէր կարող մինչեւ իսկ Հայոց կաթողիկոսը համազգային կարեւորագոյն հարցերի լուծման ժամանակ:

Ինչպէս յայտնի է, Սսում գումարուած ժողովը, որն իր քննարկած կանոններով ու առաջարկութիւններով պիտի հաստատէր հայ եկեղեցու

108բ Գ. Զարպհանալեան, *Պատմութիւն հայերէն դպրութեան ի պէտս ուսման ազգային վարժարանաց*, Վենետիկ, 1878, էջ 197:

109 *Տե՛ս* Գար. Ցովսէփեան, «Նաղարակեանք կամ Պռոշեանք հայոց պատմութեան մէջ», մաս Բ, էջ 257:

110 Մ. Զամչեանց, *Պատմութիւն հայոց*, հ. Գ, էջ 305:

111 *Անդ*, էջ 304–305:

միաւորումը Հռոմի եկեղեցու հետ՝ չվաւերացուեց, առաջ բերելով չփոթութիւն, տագնապ ու խռովայոյզ իրարանցում ինչպէս Կիլիկիայում, այնպէս եւ բնաշխարհում: Միայն տասը տարի անց, զարձեալ պապական իշխանութեան ճնշման առաւել ուժեղացմամբ եւ Կիլիկեան թագաւորութեան քաղաքական դիրքերի խիստ թուլացմամբ էր պայմանաւորուած Ադանայի համաժողովի գումարումը, որը կայացաւ 1317 թուականին: Գրիգոր Անաւարզեցի կաթողիկոսը այլեւս չկար, նրան յաջորդել էր Կոստանդին կաթողիկոսը: Թագաւորն էլ Օշինը չէր, այլ՝ Լեւոն Գ-ն: Բնաշխարհից հրաւիրուածների մէջ էր նաեւ ուսուցչապետ Յովհաննէս Երզնկացին՝ Զաքարիա եպիսկոպոս Մործորեցու եւ այլ երեւելիների հետ միասին: Նրա ներկայութեան ու մասնակցութեան փաստացի վկայութեան վերաբերեալ կան հաստատ պնդումներ նոյնիսկ ժամանակակիցների կողմից: Այսպէս, Գլաձորի համալսարանի ուշ շրջանի ուսումնականներից Յովհան Քոնեցին, որն ամենաեռանդուն մասնակցութիւնն էր բերել ոչ միայն Ադանայի համաժողովին, այլեւ միաբարական շարժման բոլոր ձեռնարկումներին՝ ուծացողների գլխաւոր կազմակերպիչն ու ոգեշնչողը հանդիսանալու հանգամանքի պատճառով, իր «Թղթում» վկայում է. «Եւ ի մէջ եպիսկոպոսաց, որք եկեալ էին այն ժողովն եւս եղեւ արհեպիսկոպոսն Զաքարիա, որ էր իշխող եկեղեցւոյն սրբոյն Թադէոսի առաքելոյն... եւ ի մէջ նոցին էր եւ մեծ վարդապետն Յոհան Մործորեցին»[112]: Նշանակում է՝ 1317 թուականին Յովհաննէս Երզնկացին ուղեւորուել է Կիլիկիա՝ Ադանայի համաժողովին մասնակցելու լիազօրութեամբ:

Զամչեանցը այս վկայութիւնը, իրրեւ արժանահաւատ արձանագրութիւն, ընդունում է առանց վերապահութեան[113]: Մ. Օրմանեանը, սակայն, վիճարկում է եւ հաւատ չի ընծայում նրան՝ միայն այն պատճառաբանութեամբ, որ հրաւիրուածների ցուցակում (հրատարակուած կղեմէս Գալանոսի աշխատութիւնում) յականէ անուանէ չի յիշատակուած ոչ Յովհաննէս Երզնկացու, ոչ էլ Զաքարիա եպս. Մործորեցու անունը, եւ որ Քոնեցին «պարզ յիշողութեամբ» է վերարտադրել այն իր «Թղթում»: «Քոնեցին իր նամակին մէջ իրրեւ ներկայ կը յիշէ նաեւ Զաքարիա Մործորեցին՝ Արտազի արքեպիսկոպոսը եւ Յովհաննէս Երզնկացի կամ Մործորեցի ծանօթ վարդապետը: Սակայն երկուքին ալ անունները ցուցակին մէջ չեն գտնուիր եւ անհնար է մոռցուէին, մինչ Քոնեցին վերջէն կը գրէ պարզ յիշողութեամբ»[114]:

Նախ՝ Ադանայի ժողովի մասնակիցների ցուցակը, որ բերում է կղեմէս Գալանոսը, լրիւ չէ. յիշատակում է միայն 25 եկեղեցականների եւ 12 աշխարհականների՝ թագաւորի գլխաւորութեամբ 11 իշխանների անունները, ընդ որում ընդամէնը 37 հոգու անուանացանկ, վերջում անելով մի յիշեցում, որը չատ կարեւոր է տուեալ դէպքում, բայց անտեսել է Օրմանեանը. «եւ այլ եւս բազմութիւնք fահանայից եւ կրօնաւորաց»[115] ներկայ էին: Նշանակում է՝ անհրաժեշտ չի համարուել համաժողովի բոլոր մասնակիցներին ցուցակում յականէ անուանէ ներկայացնելու: Բացի այդ, օրինա-

112 Կղեմէս Գալանոս, *Միաբանութիւն հայոց սուրբ եկեղեցւոյն ընդ մեծի սուրբ եկեղեցւոյն Հռոմայ*, հ. Ա, էջ 517–18:
113 *Տե՛ս* Մ. Զամչեանց, *Պատմութիւն հայոց*, հ. Գ, էջ 314:
114 Մ. Օրմանեան, *Ազգապատում*, Պէյրութ, 1960, հ. 1, մասն Ա, էջ 1819:
115 Կղեմէս Գալանոս, *Նշուած աշխատ.*, էջ 505:

կան հարց է ծագում. ունիթոռների գլխաւորի եւ Յովհաննէս Մործորեցու ժամանակակցի՝[116] Յովհան Քոնեցու թէկուզեւ «յիշողութեամբ» արած վկայութիւնը ինչո՞վ է թերարժէք, եթէ նոյնիսկ մի պահ ընդունենք, որ այն ամրապնդող ուրիշ որեւէ հաւաստում էլ չլիներ: Բայց կա՛յ նաեւ յաւելադիր վկայութիւն էլ, որով բոլոր տեսակի տարակարծութիւնները փարատւում են:

Այսպէս, Կիլիկիայում գումարուած զաւանաբանական ժողովների Պատմիչը, նոյնպէս անդրադառնալով Ադանայի համաժողովին նաեւ Յովհաննէս Երզնկացու իրօք ներկայ եղած լինելու փաստին, յիշատակագրում է. «...Համագումարեցին ի քաղաքն Ատանայ, ընդ որս էր եւ մեծ արքեպիսկոպոսն Մեծին Հայաստանի Զաքարիայ, վերատեսուչ վանաց սրբոյն Թադէի առաքելոյն... եւ վարդապետն հռչակաւոր Յոհան Մործորեցի»[117]:

Զարմանալիօրէն Ց. Քիւրտեանը հաւատ չի ընծայում այս վկայութեանը՝ յայտարարելով, թէ այն «կրնայ վերաբերիլ ոեւէ Յովհաննիսի»[118]: Մի՞թէ այդպէս է: Առանձին խորաթափանցութիւն հարկաւոր չէ ըմբռնելու համար, որ Պատմիչի հաղորդումը վերացական Յովհաննէսի մասնակցութեան մասին չէ Ադանայի ժողովին, այլ՝ «հռչակաւոր վարդապետ Յովհաննէս Մործորեցու» վերաբերեալ է, որը մտերիմ համախոհն էր Ս. Թադէի վանքի «վերատեսուչ»՝ հանրաճանաչ Զաքարիա եպիսկոպոսի, որի հետ միասին էլ, ինչպէս յիշատակուած է աղբիւրում, ուղեւորուել է Կիլիկիա՝ Ադանայի ժողովին պաշտօնապէս ներկայ լինելու: Հետեւաբար Ց. Քիւրտեանի յայտարարութիւնը, թէ «Պատմիչ ժողովոյն Կիլիկիոյ զուրկ կը նկատի վստահելի աղբիւր մը ըլլալէ, յապաղած գրչի մը ենթադրութիւնը ըլլալէ զատ ուրիշ արժէք մը չի ներկայացներ»[119],- բանավէճի մէջ երբեմն խոտորիօրէն կիրառուող անձնապաստան եւ քմահաճ դատում է աղբիւրների վաւերականութեան նկատմամբ առհասարակ՝ ինչ գնով էլ լինի ամէն ինչ ժխտելու եւ իր մտասեւեռումի «իրաւացիութիւնը» անպայման պաշտպանելու անկուրծ մտահոգութեամբ: Այլապէս անհիմն կերպով չէր կչտամբի Քիւրտեանը աղբիւրագիտական փաստերի նկատմամբ խստագոյն անաչառութիւն ցուցաբերող Ղ. Ալիշանին, գրելով. «Հ. Ալիշան կ'ուզէ որ գոնէ միայն Յովհաննէս Երզնկացին (Մործորեցի նոյնացուած Պլուզի հետ – Լ.Խ.) այս ժողովին... մասնակցի»[120]: Ասենք սակայն, որ քննարկուող աղբիւրի արժանահաւատութիւնը անտարակուսելի է նաեւ նրանով, որ այն ամրապնդւում է համաժամանակեայ կամ գրեթէ համաժամանակեայ վաւերական այլ վկայութիւններով, որ վերը առաջադրեցինք:

116 Ի դէպ, ակադ. Լ. Խաչիկեանը եւ Ս. Աւագեանը Յովհան Քոնեցուն «ժամանակակից» են համարում ոչ թէ Յովհաննէս Մործորեցուն, այլ՝ Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզին..., որպիսի պնդումը, անշուշտ, ժամանակավրէպ է: Նրանք վերջերս հրատարակած «Յովհաննէս Քոնեցի. Ցաղագս քերականին» (Երեւան, 1977) աշխատասիրութեան ծաւալուն Առաջաբանում գրում են. «եւ իրօք, Յովհաննէս Քոնեցու ժամանակակից (թթթ) Յովհաննէս Երզնկացու բերական ութեան մէջ, ինչպէս նաեւ սրա հետեւութեամբ յօրինուած Յովհաննէս Մործորեցու «Համառօտ տեսութիւն բերականի» երկում...» (էջ 68): Ընդ որում ժամանակագրական այս սխալի վրայ պնդում է արւում այն դէպքում, երբ Քոնեցին, ըստ նրանց, «1328 թ. մի քանի տարի առաջ աւարտել էր արդէն Գլաձորի համալսարանը եւ կարգուել երկրակի հոգեւոր առաջնորդ (տե՛ս անդ, էջ 39): Մինչդեռ Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզը դեռեւս 1293 թուականին արդէն իսկ կնքել էր իր մահկանացուն:
117 Ց. Տաշեան, *Յուցակ ձեռագրաց...*, էջ 115:
118 Ց. Քիւրտեան, *Երիզա եւ եկեղեաց գաւառ*, էջ 241:
119 *Անդ*:
120 *Անդ*:

Յովհաննէս Երզնկացու, որպէս հասարակական գործչի, կերպարը ուրուագծելիս չափազանց կարեւոր է նրա վարքագծի բացայայտումը դաւանաբանական բուռն տարաձայնութիւնների առթիւ, թէկուզեւ իր կողմնորոշմամբ միարարական չարժմանը յառած լինելով հանդերձ: Եւ ահա Զամչեանցը եւ Ալիշանը, իրենց միայն յայտնի ձեռագրական աղբիւրներից մեկնելով, յատկապէս ընդգծում են Յովհաննէս Երզնկացու վարքագծի չափաւորութիւնն ու հաւասարակշռուածութիւնը Լուսաւորչական հայ եկեղեցու եւ Հռոմի կաթոլիկ եկեղեցու միաւորման համար ծաւալուած պայքարի ամբողջ ընթացքում: Պարզւում է, որ Յովհաննէս Երզնկացին այնքան էլ մոլեռանդ միարարական չի եղել, ինչպէս միւս ունիթոռները: Այսպէս, խիստ հաւանաբար Ադանայի ժողովի նախօրէին Սիւնեաց աշխարհի մետրոպոլիտ Յովհաննէս Օրբելեանի եւ Արտազ գաւառի Զաքարիա եպս. Մորթորեցու գրագրութիւնների քննարկման առթիւ Զամչեանցը այն ուշագրաւ փաստն է արձանագրում, որ Յովհաննէս Երզնկացին իր խորհուրդներով՝ չափաւորութեամբ եւ հաւասարակշռուած դատումներով Զաքարիա եպս. Մորթորեցուն հեռու է պահում յախուռն քայլերից ու անհեռատես գործողութիւններից, որոնք կարող էին ծանր եւ անսրբագրելի հետեւանքներ ունենալ հայ ժողովրդի Արեւելեան հատուածի համար. «Զայս թուղթ Ուրպէլի առեալ Զաքարեայ՝ թէպէտ եւ ինչ ոչ անսաց նմա, բայց ըստ խորհրդոյ Յովհաննու վարդապետի Մորթորեցւոյ՝ որ էր առ նմա՝ սկսաւ այնուհետեւ զգաստութեամբ վարիլ առ արտաքս, զգուշացեալ յորպէլէ եւ յայլոց. քանզի ետես եւ ինքն, թէ անհնարին իմն էր միահաղոյն յայտնի կատարել զամենայն զոր կամէր կաթողիկոսն...»[121]:

Կարծիք է յայտնուած այն մասին, որ Ադանայի ժողովից յետոյ Յովհաննէս Երզնկացին, իբր, կիլիկիայից մեկնել է Աւինիոն եւ տեսակցութիւն ունեցել Յովհաննէս IԲ պապի հետ՝ ելնելով լոկ այն փաստից, որ Երզնկացին յաջորդ մի քանի տարիներին «հրամանաւ» պապի թարգմանում է լատիներէնից Թովմա Աքուինացու «Ցաղագս եւթն խորհրդոց եկեղեցւոյ» աշխատութիւնը, որը համաբուում է կաթոլիկական եկեղեցու սկզբունքների վերաբերեալ մեկնաբանական կարեւորագոյն երկերից: Այս առթիւ Լ. Խաչիկեանը գրում է. «Հակուած ենք կարծելու, որ այս ճամբորդութիւնը չի սահմանափակուել կիլիկիայով: Մորթորեցին, հաւանաբար, ուղեւորուել է նաեւ Աւինիոն ու տեսակցել Յովհան ԻԲ պապի հետ: Քիչ առաջ ասացինք, որ Թովմա Աքուինացու «Գիրք խորհրդոց եկեղեցւոյ» երկի թարգմանութիւնը նա ձեռնարկել է, ինչպէս ինքն է գրում, «հրամանաւ պապին Հռոմայ», իսկ այդպիսի հրամանն Մորթորեցի վարդապետը կարող է ստանալ՝ անձամբ տեսակցած լինելով կաթոլիկ եկեղեցու վեհապետի հետ, հռոմէական եւ հայկական եկեղեցիների միաւորման հետ առնչուող տեսական ու գործնական հարցերի շուրջ բանակցելու համար»[122]:

Աւինիոն մեկնելու մասին այս վարկածը, սակայն, զուրկ է ամէն մի հաւանականութիւնից: Միայն այն իրողութիւնը, որ Երզնկացին իր յիշատակարանում հաւաստում է, թէ «հրամանաւ» պապի ստանձնել է դրա թարգմանութիւնը, դեռեւս չի նշանակում անպայման տեսակցած լինել պապի հետ եւ անձամբ ստանձնած այդ յանձնարարութիւնը. հնարաւոր է եւ միջնորդաբար փոխանցուած լինէր այդ «հրամանը» որպէս առհասարակ այն թարգմանելու ցանկալիութիւն-պահանջ, ի դէմս նրա ներկայացուցիչ Մարաղայում նստած Բարթուղիմէոս Բոլոնիացու, որից Զաքարիա եպս. Մորթորեցու օգնութեամբ բնագիրն ստանալու հաւաստումն իր Յիշատակարանում Երզնկացին պարզորոշ յայտնում է:

Արդ՝ բնական հարց է ծագում. իսկ մի՞թէ պապի հետ տեսակցած լինելու բացառիկ պատեհութիւնը, եթէ այն իրօք տեղի ունեցած լինէր, կարող էր երբեւէ «մոռացութեան» տալ մեր մատենագիրը.– հազիւ թէ: Երկրորդ՝ ոչ ոք չէր լիազօրել Յովհաննէս Երզնկացուն նաեւ «բանակցելու» այնպիսի համազգային կարեւորագոյն հարցի շուրջ, ինչպիսին է «հռոմէական եւ հայկական եկեղեցիների միաւորման հետ առնչուող», այն էլ՝ «տեսական եւ գործնական հարցերի շուրջ», ինչպէս պնդում է Լ. Խաչիկեանը: Իսկ եթէ իրօք այդպիսի առաքելութեամբ օժտուած լինէր Յովհաննէս Երզնկացին, դա անպայման ինչ-որ կերպ արձագանգ գտած կը լինէր եթէ ոչ իր գրուածքներում, ապա գոնէ ժամանակի հայ հասարակական կեանքն արտացոլող ձեռագրական աղբիւրներում՝ ինչպէս Կիլիկիայում, այնպէս եւ բնաշխարհում, թէ՛ կուսակիցների կամ համախոհների եւ թէ՛ հակառակորդների աշխատութիւններում, պաշտօնական թէ անպաշտօն գրագրութիւններում: Մի խօսքով՝ անհնարին էր, որ նման առաքելութիւնը աննկատ մնար հայ հասարակական կեանքից եւ կամ չբացայայտուէր իրօք... գերագոյնի իրողութիւն:

Բայց առեղծուածային թուացող այս հարցերի լուծման պատասխանը տալիս է հէնց Յովհաննէս Երզնկացու Յիշատակարանը՝ այն ուշադիր քննելու դէպքում. Յիշատակարանում ուսուցչապետը աներկմիտ որոշակիութեամբ հաղորդում է, որ թէեւ պապի «հրամանաւ», բայց եւ «միջնորդութեամբ Բարթողիմէոս գիտնականի եւ «ձեռնտուութեամբ», այսինքն՝ օգնութեամբ Զաքարիա եպս. Մորթորեցու ինքը թարգմանել եւ աւարտել է Թովմա Աքուինացու աշխատութիւնը 1321 թուականին, Մորթորի ուսումնագիտական կենտրոնում: Այնտեղ կարդում ենք. «Եւ մեծաւ թախանձանաւք թարգմանեցի[123] զսա ի հայ բարբառ հրամանաւ պապին Հռոմայ, եւ նաւք թարգմանեցի զսա ի հայ բարբառ հրամանաւ պապին Հռոմայ, եւ ձեռնտուութեամբ արհեպիսկոպոսին տէր Զաքարիայի, սուրբ առաքելոյն Թադէոսի վերադիտողի, եւ միջնորդութեամբ[124] տէր Բարդուղիմէոսի հեղի-

123 Ի դէպ, Ղ. Ալիշանը թերեւս վրիպել է, երբ Թովմա Աքուինացու «Ցաղագս եւթն խորհրդոց եկեղեցւոյ» աշխատութեան թարգմանութիւնը վերագրում է Քոնայում ապրող լատին քարոզիչ Պետրոս Արագոնացուն՝ «գործակցութեամբ» Յակոբոս Քոնեցու. «Եօթն ամօք յառաջ վախճանեալ էր (յ'3 յունիս 1347) Հ. Պետրոս Արագոնացին, այն ինչ աւարտեալ գրարգմանութիւն Եօթն խորհրդոց՝ գրոց Ս. Թովմայի Ակուինացւոյ, գործակցութեամբ Ս. Յակոբոսի Քոնեցւոյ», («Սիսական», էջ 375):

124 Գար. Յովսէփեանը ճիշդ չի հասկացել «միջնորդութեամբ» բառը՝ ըմբռնելով այն «օգնութեամբ» իմաստով: «Երզնկացին այդ ժամանակ լատիներէնից թարգմանում է սր. Բարդողիմէոսի հեզահոգի քահանայի[ն] եւ յոյժ գիտնականի» օգնութեամբ Թովմա Ակուինացու եօթն խորհրդոց գիրքը» («Խաղրակեանք կամ Պոլսեանք հայոց պատմութեան մէջ», էջ 237): Նոյնիսկ ամենապարզ տրամաբանութեամբ՝ ի՞նչպէս կարելի է պատկերացնել թարգմանութեան ժամանակ այդ «օգնութիւնը», երբ Երզնկացին Մորթորում, իսկ Բարթողիմէոսը՝ Պարսկաստանում՝ Մարագայում: Ինքնին հասկանալի է, որ առեւել դէպքում բացատրութեամբ է լատիներէնի իմացութեան որեւէ «օգնութիւն» Բարթողիմէոսի կողմից՝ մատուցուած Երզնկացուն: Խօսքը բնագիրը Բարթողիմէոսի «միջնորդութեամբ» տրամադրելու եւ Զաքարիա եպս.–ի «ձեռնտուութեամբ»՝ օգնութեամբ Երզնկացուն հասցնելու մասին է միայն:

121 Մ. Զամչեանց, Պատմութիւն հայոց, էջ 308, տե՛ս նաեւ Ղ. Ալիշան, «Ցուցիկ հայրենեաց հայոց», հ. Բ, էջ 424:

122 «Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, էջ 202:

նակի Ֆրանկ եպիսկոպոսի եւ յոյժ գիտնականի»[125]: Պարզից էլ պարզ է ասուած. աշխատութիւնը, լինելով յոյժ կարեւոր՝ կաթոլիկութեան ջատագովման ու տարածման համար, պապի «հրամանաւ» կամ կարգադրութեամբ առաջադրանք է տրուած թարգմանելու ու տարածելու Արեւելքի քրիստոնեայ ազգերի, այդ թւում եւ հայերի շրջանում, իսկ դոմինիկեան քարոզիչ Բարթողիմէոսի «միջնորդութեամբ» կամ միջոցով եւ Զաքարիա եպս. Մործոբեցու «ձեռնտուութեամբ»՝ առաձեռն փոխադրութեամբ երգնկացին ստացել է կաթոլիկական նուիրապետութեան հիմունքները մեկնաբանող այդ աշխատութիւնը եւ թարգմանել ու աւարտել այն 1321 թուականին՝ «թարգմանեալ եւ գրեալ ի գուռն Մործորու ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնիս, որոյ ողորմութեամբ եւ չնորհաւք եղեւ կատարումն սորին»[126]: Նշանակում է՝ Մործորի վանքն են բերել Թովմա Ամուինացու «Ցաղագս եւթն խորհրդոց եկեղեցւոյ» աշխատութիւնը, եւ երգնկացին հենց էլ տեղում իրականացրել է թարգմանութիւնը, ընդ որում՝ առանց հարկադրական ճամբորդութիւններ ձեռնարկելու անհրաժեշտութեան: Հետեւաբար՝ պապի հետ ոչ մի տեսակցութեան խնդիր չի էլ եղել, եւ «հրամանաւ պապի» արտայայտութիւնը բոլորովին այլ բան է նշանակել տուեալ կոնտեքստում, քան ուզեցել է հասկանալ եւ փորձել մեկնաբանել Լ. Խաչիկեանը:

Ադանայի ժողովից իր մշտական բնակավայրը՝ Մործորի ուսումնագիտական կենտրոնը վերադառնալուց յետոյ էլ երգնկացու վարքագծում չի նկատւում որեւէ արմատական փոփոխութիւն: Նա շարունակում է իր բարեկամական սերտ կապերը պահպանել Գլաձորի համալսարանի եւ նրա դպրապետ Եսայի Նչեցու հետ. մինչեւ իսկ վերջինիս պատուէրով 1318 թուականին ընդօրինակում է Գլաձորի գրչութեան արուեստի գլուխգործոց համարուող նշանաւոր Աստուածաշունչը իր հօրեղբայր[127] կիրակոս երգնկացու հետ միասին, համբաւաւոր մանրանկարիչ Թորոս Տարօնացու հանճարեղ վրձինմամբ: Իսկ այս փաստը ինքնին շատ բան է նշանակում հէնց Երգնկացուն բնութագրելու համար իբրեւ չափաւոր եւ չրջահայեաց, հասարակչիռ հասարակական գործչի. եթէ յարել է նա միաբարական շարժմանը, ապա նախ եւ առաջ այն պատճառով, որ կիլիկիայի հայ պետական քաղաքականութեան չահերն այդպէս էին պահանջում: Երկրորդ՝ լինելով աւելի լայնախոհ մտաւորական, առանձին համակրանք էր տածում լատինական հարուստ մշակոյթի նկատմամբ: Հիմքեր ունենք պնդելու, որ Յովհաննէս Մործորեցին ազգովին դաւանափոխ դառնալու ծայրայեղ ու վնասակար հերձուածողական գիծը բնաւ չէր խրախուսում կամ ջատագովում, ինչպէս մոլեռանդ ունիթոռները իրենց պառակտիչ գործունէութեամբ, նամանաւանդ Արեւելեան Հայաստանում, որոնք մինչեւ անգամ ցուցադրաբար «Ֆրա» մակդիրն էին գործածում զրուխիւններում ամենուրեք՝ սահմանազատուելու համար նոյնիսկ հայ «մտաւորականութիւնից» եւ ստորաբաժանելով նմանուելու լատին հոգեւորականներին...:

Կարծում ենք՝ չատ ճիշդ է ըմբռնել եւ բնութագրել Ղ. Ալիշանը ուսուցչապետ Յովհաննէս Երգնկացու–Մործորեցու հասարակական–քաղաքական դիմաստուերը՝ գրելով. «Երգնկացին միշտ ճշմարտութիւն եւ իմաստութիւն եւ ազգին օգուտը դիտելով, այս բանիս մէջ ալ միաբանեց զաստնք իր մտքին եւ սրտին մէջ. ո՛չ իբրեւ զոմանս ճշմարտութեան պատուող երեւնալով՝ առանց աջ ու ձախ նայելու՝ զազգն ոտիին տակ առող, եւ ո՛չ իբրեւ զայլս ազգասիրութիւն պարծենալով՝ ազգին մէջ գտածը յամառութեամբ պաշտպանող»[128]:

Եւ իրօք, մեր այս մատենագրի ճիչատակարանների ամբողջական եւ համակողմանի քննութիւնը ցոյց է տալիս, որ նա ազգային աւանդոյթների ու մշակութային չափանիչների իր գնահատականներում ամենեւին չի տառապում նիհիլիստական ախտավարակով կամ թերարժէքութեան հոգեբանական բարդոյթով, ինչպէս թունդ ունիթոռականներ Յովհան Քռնեցին, թարգմանիչ Յակոբոսը եւ ուրիշներ: Աւելին. նա երբեք «ազգի փրկութիւնը» լոկ դաւանափոխութեան մէջ չի տեսել, ոչ էլ «կաթոլիկութիւնը... ճշմարտութեան յայտնագործում» համարել, որ մի գիչերում զարթնելով յանկարծ յայտնաբերում են, ինչպէս ճգնում էին հաւատացնել ազգուրացութեան սայթաքուն ճանապարհով ընթացող ունիթոռների պարագլուխ Քռնեցին եւ իր համախոհները: Ահա թէ բանն ուր էր հասել, երբ ուծացողների առաջնորդ Յովհան Քռնեցին յախուռն մոլուցքով եւ խելայեղ ուրացմամբ գրում էր՝ տարփողելով դաւանափոխութիւնը իբրեւ «ազգային փրկութիւն» եւ միաժամանակ մեծագոյն... առաքինութիւն. «Արդ՝ ես Յոհաննս Քըռնեցի, յետ որոյ պարապեալ էի ի համալսարանն մեծ վարդապետին Յիսայու, որ էր ի մէջ հայոց յոյժ հռչակելի, նա՛ եւս ի ձեռանէ նորին առեալ էի զգաւազանն, լուեալ զայս ամենայն, եւ անդադար զմտաւ ածեալ գնոյն, տոչորեալ փափականօք ցանկանալի յայտնի վկայ լինել ինձ դարձման ազգին իմոյ առ նաև բարդոյթով, ինչպէս թունդ ունիթոռականներ Յովհան Քռնեցին, թարգմանիչ Յակոբոսը եւ ուրիշներ: Աւելին. նա երբեք «ազգի փրկութիւնը» լոկ դաւանափոխութեան մէջ չի տեսել, ոչ էլ «կաթոլիկութիւնը... ճշմարտութեան յայտնագործում» համարել, որ մի գիչերում զարթնելով յանկարծ յայտնաբերում են, ինչպէս ճգնում էին հաւատացնել ազգուրացութեան սայթաքուն ճանապարհով ընթացող ունիթոռների պարագլուխ Քռնեցին եւ իր համախոհները: Ահա թէ բանն ուր էր հասել, երբ ուծացողների առաջնորդ Յովհան Քռնեցին յախուռն մոլուցքով եւ խելայեղ ուրացմամբ գրում էր՝ տարփողելով դաւանափոխութիւնը իբրեւ «ազգային փրկութիւն» եւ միաժամանակ մեծագոյն... առաքինութիւն. «Արդ՝ ես Յոհաննս Քըռնեցի, յետ որոյ պարապեալ էի ի համալսարանն մեծ վարդապետին Յիսայու, որ էր ի մէջ հայոց յոյժ հռչակելի, նա՛ եւս ի ձեռանէ նորին առեալ էի զգաւազանն, լուեալ զայս ամենայն, եւ անդադար զմտաւ ածեալ գնոյն, տոչորեալ փափականօք ցանկանալի յայտնի վկայ լինել ինձ դարձման ազգին իմոյ առ նաև կատարելոյ գգործս զայս, մեծաւ հառաչանօք բեկեալ անձամբ ի խորոց սրտէ, բաղձալի միաբանիլ ընդ սբ. Եկեղեցւոյն Հռովմայ: Իսկ ի յաճելն սրտէ, բաղձալի միաբանիլ ընդ սբ. Եկեղեցւոյն Հռովմայ: Իսկ ի յաճելն յիս ցանկութեանս այսորիկ օր ըստ օրէ, սոյնպէս կչտամբեաց զիս յոյսն, մինչ զի նոյն ժամայն ելայ ի խնդիրս, գուցէ գտեալ կարացից զոմն ի յառաքելական քարոզողաց»[129]:

Բնութագրական է անշուշտ նաեւ այն կարեւոր հանգամանքը, որ ուսուցչապետ Յովհաննէս Մործորեցին երբեք ազգային իր դաւանանքը վարկեան Յովհաննէս Մործորեցին երբեք ազգային իր դաւանանքը վարկեան բեկող նզովք չի կարդացել կամ դոյզն ինչ նսեմացնող արտայայտութիւն թոյլ չի տուել իրեն՝ ա՛յն դէպքում, երբ ունիթոռական ամբողջ զաղափարախօսութիւնը յագեցած էր հէնց ազգային ուրացման եւ ինքնաժխտման մոլուցքով՝ մաղձով ու թոյնով: Բաւական է աչքի առաջ ունենալ թէկուզեւ Քռնեցու յայտնի «Թուղթը», որում ազգային դաւանանքի ինքնաժխտումը հասցուած է այնպիսի գագաթնակէտի, որ արդէն ստացել է բացայայտ ու բացարձակ թշնամական բնոյթ: Լինելով «պապից աւելի պապական», նա մինչեւ իսկ յայտարարում է, որ Քաղկեդոնի ժողովից յետոյ հայերը «հետեւեցան նախասացեալ հերետիկոսացն»[130]: Աւելին. Քռնեցին հայ ժողովրդին մինչեւ անգամ «անյուսալի մոլորութեան մէջ սուզուած» է համարում միայն նրա համար, որ ...լուսաւորչադաւանութիւն է ընդունել, որը կարծէք ոչ թէ առհասարակ քրիստոնէական դաւանանք է դիտում նա, այլ՝ հեթանոսական կանութիւն կամ թերեւս աւելի վատ, քան մահմեդականութիւնը. «...ի մի

125 Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. 2515, թ. 82ա:
126 Անդ:
127 «Զստացող գրոցս զերջանիկ եւ զանհուն բարեւնապետն գԿիրակոս եւ զեղբարորդին իւր գՅովհաննէս վարդապետ... յիշեցէք...» (Գար. Յովսէփեան, Ժողովրակեանք ամ Պոոշեանք..., մասն Բ, էջ 224, ծան. 1):
128 Ղ. Ալիշան, Ցուշիկք հայրենեաց հայոց, հ. Բ, էջ 427:
129 Կոմիտէս Գալանոս, Նչուած աշխատ., էջ 518:
130 Անդ, էջ 515:

մոլորութենէ հեշտաթար ոք առ այլ բազումս ընկղմի,– ասում է նա,– որպէս պատահեցաւ ազգին հայոց, որ անդուստ իբր ի յանհուն մոլորութիւնս ընկղմեալ է»[131]:

Յովհան Քռնեցին, չխորչելով պայքարի ոչ մի միջոցից, ամէն տեսակ ցեխ է շպրտում բոլոր այն քրիստոնեայ ազգերին, որոնք չեն ընդունել կաթոլիկութիւն. իր սեւեռուն գաղափարի համաձայն, որպէս թէ Քրիստոս յանձնարարել է Պետրոս առաքեալին «համոզել» Հռոմի քահանայապետին քարոզիչներ ուղարկելու բոլոր քրիստոնեայ ազգերի մէջ՝ նրանց կաթոլիկութեան գիրկը վերադարձնելու նպատակով: Իսկ առաւել անխնայ եւ առանց ամօթի նուազագոյն զգացումի Քռնեցին կշտամբում ու հարուածում է սեփական ժողովրդին, յայտարարելով, որ նա, իբր, թանձրամած խաւարում է խարխափում միայն նրա համար, որ դեռեւս... լուսաւորչական է. «Այսու ամենայնիւ եւ այլ յոլով մոլորութեամբք ազգն հայոց թիւրեալ եղեւ ի ճշմարտութեան ճանապարհէն բազում ժամանակ, նստելով ի խաւարի առանց հայելոյ ի տգիտութեան իւրեան»[132]: Սա արդէն ոչ թէ կաթոլիկ եկեղեցու նկատմամբ առանձին զիջումներով կամաւոր միաւորուելու կոչ է, որ անում էին Կիլիկիայի հայոց արքունիքը եւ կաթողիկոսարանը դիւանագիտական յատուկ նկատառումներով, այլ Թունոտ մարտահրաւէր՝ Հայոց եկեղեցին իր դաւանաճոխ առհասարակ վերացնելու եւ փոխարէնը ազգովին կաթոլիկութիւն ընդունելու մերկապարանոց նկրտումներով: Իսկ իրեն եւ իր ժողովրդին յարգող մտաւորականը կամ հոգեւոր գործիչը, հասկանալի է, չէր կարող երբեւէ այդ բանը թոյլ տալ:

*Իրականում, պէտք է խոստովանել, ուսուցչապետ Յովհաննէս Մործորեցին այնքան էլ բուռն ցանկութեամբ չէր տոչորւում Հռոմի եկեղեցու հետ Հայոց եկեղեցու միաւորման գաղափարով, ինչպէս ունիթոռական Յակոբոս թարգմանիչը կամ Բարթողիմէոս Բոլոնիացին՝ «վառեալ աստուածային նմանութեամբ եկեղեցւոյն Հռոմայ», ոչ էլ Քռնեցին իրով ի սէր միաբանութեան սուրբ եկեղեցւոյն Հռոմայ»[133]: Նա ընդամէնը կողմնակից է եղել Հռոմի եկեղեցուց ծիսական մասնակի արտօնութիւնների ներմուծումների Հայոց եկեղեցու արարողութիւններում՝ նաեւ այն նպատակով, որ մշակութային մերձեցում լինի երկու ժողովուրդների միջեւ, ինչպէս ճիշդ նկատել է Մ. Օրմանեանը[134]: Ի հաստատումն դրան՝ յատկանշական է մասնաւորապէս այն իրողութիւնը, որ ուսուցչապետի ակնածանքը իր գրութիւններում գերազանցապէս ուղղուած է եղել լատին գիտնականների կամ մատենագիրների աւելի շուտ անհատական էրուդիցիայի, նրանց ընդհանուր եւ բազմակողմանի զարգացածութեան նկատմամբ, քան ուրիշ բանի. ուստիեւ Թովմա Աբուինացու աշխատութիւնը լատիներէնից հայերէն թարգմանելու առթիւ իր հիացմունքը բնագրի հանդէպ արտայայտելու փոխարէն ուսուցչապետն իր դրուատական խօսքերն ուղղում է միայն նրա հեղինակին՝ որպէս «տրամաբանական արուեստիւ եւ ապացուցական մակացութեամբ, համառօտ բանիւ» «իմաստուն» գիտնական, որն հասել է «ի ծայրս իմաստասիրութեան»[135]: Ուշագրաւ է եւ այն, որ Յովհաննէս Մործորեցին ոչ թէ գերադասում է այդ աշխատութիւնը եւ հակադրում նոյնաբնոյթ հայ մատենագրական երկերին՝ արժէքազրկելով վերջիններս, այլ իր կողմից կատարուած դրա թարգմանութիւնը նա պարզապէս «նուիրում» է Հայոց եկեղեցուն... որպէս «ընծայ անգին» եւ «գանձ պատուական». «Եւ աւանդեցի զսա եկեղեցեացդ Հայաստանի ընծայ անգին եւ գանձ պատուական աշխատեալ իմով տկարութեամբ եւ յղկեալ ըստ կարի զրաոս եւ զրանս»[136]: Դա շատ բան է ասում հէնց իր՝ ուսուցչապետի դիրքորոշման մասին: Ցատկանշական է եւ այն փաստը, որ Թովմա Աքուինացու այդ աշխատութեան թարգմանութիւնից ընդամէնը չորս տարի յետոյ նոյնիսկ ընդօրինակւում է դա Գլաձորի համալսարանում. «ի վանս Գլաձոր մօտ ի մերձ վարժապ(ետն) Եսայի», 1325 թուին «յամսեանն հոկտեմբերի» թուագրուած է Յովհաննէս Երզնկացու եօթն Խորհրդոց գիրքը, մանրանկարուած՝ Թորոս Տարօնացու ձեռքով: Առաջին թերթերը գրուած են մի անյայտ գրչի կողմից: Ստացողն է «հեզահոգի վարդապետն Սարգիս..., որ եռափաւք սրտիւ ետ գրել զգիրքս իմաստասիրաց. եւ սա խոկայ եւ բաղձայ ի տուէ եւ ի գիշերի արհեստից եւ մակացութեան եւ իմաստասիրաց արանց»[137]: Այս փաստը խօսում է միայն Գլաձորի համալսարանական մտաւորականութեան լայնախոհութեան մասին անշուշտ, ինչպէս բերուած ցիչատակարանում է ասուած, հետաքրքրելով նրան առհասարակ աշխարհի գիտնական եւ իմաստասէր մարդկանց խոկումներն ու մտորումները:

Չնայած վերը մեր նշած հանգամանքներին, այնուամենայնիւ Յովհաննէս Մործորեցու միարարական չարժմանն յառած լինելու փաստը դրական նէս է բացասական վերաբերմունքի արձագանգ է գտել ժամանակակիցների կամ անմիջապէս յաջորդող սերունդի մարդկանց սրտերում: Միանգամայն իրաւացի է Ղ. Ալիշանը, երբ նկատում է. «Որչափ այլ չափաւորութիւն եւ խոհեմութիւն բանեցուցած ըլլայ (իմա՝ Յովհաննէս Երզնկացին – Լ. Խ.)՝ շատ դժար էր որ Լատինաց մօտենալուն համար՝ ոմանց զգուշանալի եւ ատելի եղած չըլլար, կենօք եւ յետ մահուն»[138]: Ի հիմնաւորումն բացասական վերաբերմունքի՝ Ղ. Ալիշանը մատնացոյց է անում ուսուցչապետի աշխատութիւններից մէկի հնագոյն մի ընդօրինակութեան ցիչատակարանում մատենագիտական տուեալների նկատմամբ թոյլ տրուած եղծումը անում է մի անձնաւորութեան կողմից՝ որոշակի դիտաւորութեամբ. «...Արդ յայտ մի անձնաւորութեան կողմից՝ որոշակի դիտաւորութեամբ. «...Արդ դէն վերոյիշեալ Մատթէի աւետարանի մեկնութեան հին օրինակին մէջ, որ իր մահուընէ քիչ տարի վերջ գրուած է, հակառակորդ ձեռք մը ջանացեր է ապրել թէ՛ Յովհաննու անունը, թէ՛ յիշատակարանին մէջ լատին բարոզչաց վրայ գովեստը եւ թէ՛ գրոց մէջ բանի մ'անոնց վարդապետութեան համաձայնութիւնը»[139]:

Ուսուցչապետ Յովհաննէս Երզնկացի-Մործորեցին ապրեց չուրջ 60–63

---

131 Անդ:

132 Անդ, էջ 517:

133 Մայր ցուցակ ձեռագրաց մատենադարանի Միխիթարեանց ի Վիեննա, կազմեց՝ Ց. Տաշեան, էջ 741:

134 Տե՛ս Մ. Օրմանեան, «Ազգապատում», հ. Բ, էջ 1798. «...եւ Յովհաննէս ալ հետամուտ էր Արեւմուտքէ եկող ուսումնական առաւելութեանց ծանօթանալ, եւ անոնցմով զարգանալ»:

135 Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. 2515, թ. 82ա:

136 Անդ:

Ի դէպ, Լ. Խաչիկեանը անշուշտ արդարացի է, երբ գրում է. «...Մործորեցի վարդապետը, սակայն բնաւ չէր մտածում լուծարքի ենթարկել հայոց եկեղեցու հինաւուրց կազմակերպութիւնը, զարձնելով այն սոսկ հռոմէական եկեղեցու կցորդը» («Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, էջ 203):

137 Գար. Յովսէփեան, Խաղրակեանք կամ Պռոչեանք..., հ. Բ, էջ 236:

138 Ղ. Ալիշան, Ցուշիկք հայրենեաց հայոց, հ. Բ, էջ 427:

139 Անդ, էջ 427–28:

տարի երախտաշատ եւ արդար վաստակով, բազմաթիւ մատաղ սերունդներ դաստիարակելով իբրեւ «ամենապարկեշտ» եւ «մաքրամիտ» րաբունապետ, եւ իր մահկանացուն կնքեց ԺԴ դարի քառասնական թուականներին: Վերջին յիշատակութիւնը նրա մասին 1336 թուականից է. բազմավաստակ ուսուցչապետի երբեմնի սաներից, բայց եւ արդէն դասասաց մանկավարժ՝ րաբուն Իսրայէլի առնչութեամբ 1337 թուականին Արտազ գաւառում ընդօրինակուած մի գրչագրի յիշատակարանային վկայութեան մէջ հաւաստւում է. «Սա սնեալ եւ վարժեալ եղեւ առ ոտս ամենապարկեշտ ծերունւոյն եւ մաթրամիտ րաբունապետին՝ որ մականուն Ծործորեցի, եւ որ դաստիարակեալ զսա յերկեղն Աստուծոյ եւ ի պաշտօն եկեղեցւոյ բազում աշխատութեամբ եւ խնամօք փոյթ արարեալ վասն սորա մինչեւ յարբունս կատարելութեան հասուցեալ, զոր ըստ վաստակոցն եւ աշխատութեան նորա Տէր հասուսցէ յերանաւէտ կեանսն»[140]:

Այնուհետեւ յիշատակագրութիւնները մեծանուն գիտնական եւ ուսուցչապետ, թարգմանիչ ու մատենագիր, քերական մեկնիչ, աստուածաբան ու հասարակական գործիչ Յովհաննէս Երզնկացու–Ծործորեցու գործունէութեան մասին մեկընդմիշտ լռում են:

Դ.

Ուսուցչապետ Յովհաննէս Ծործորեցու մատենագրական վաստակի ամենայն բնագրային ցուցարձանը նրա քերականական Մեկնութիւնն է՝ «Համառաւտ տեսութիւն բերականի» աշխատութիւնը: Այն միջնադարեան գրաւոր մշակոյթի ծանրակշիռ արժէքներից է, որով մտաւորական սերունդներ են դաստիարակուել հայերէնագիտութեան մէջ: Իր չափազանց մատչելիութեան շնորհիւ ամենաբազմացուած եւ տարածուած քերականական Մեկնութիւնն է եղել ամբողջ միջնադարում, իբրեւ լեզուի եւ գրականութեան դասընթացքի կարեւորագոյն ձեռնարկներից մէկը ուսումնագիտական ամենատարբեր կենտրոններում: Այս իմաստով արժէքաւոր վկայութիւն է պահպանուած Գրիգոր կամախեցու պատմագրական երկում. «Ցայնմ ժամանակին այս Յովհաննէսս այլ երգնկոյ լինելով եւ բնակելով ի վանս Ծործորի: Եւ սա անդ արարեալ է մեկնութիւն քերականի՝ յերկար եւ ճոխ բանիւք եւ պատմաբար նախադրութեամբ եօթն գլխաւք: Եւ այժմոյ վարդապետ ամենեքեան զսորայն ածեն ի գործ, որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի, ամէն»[141]:

Հնագոյն ձեռագրական ընդօրինակութիւնը այս բնագրի հիմք է ծառայել Երուսաղէմի սբ. Յակոբեանց մատենադարանում պահուող No. 1257 ձեռագրի: Բարեբախտաբար նրանում արտացոլուած է նաեւ հիմք-ձեռագրի մի կարեւոր յիշատակագրութիւնը, որից պարզւում է, որ դեռեւս 1322 թուականին ուսուցչապետ Յովհաննէս Ծործորեցու քերականական Մեկնութեան բնագիրը արդէն իսկ չրջանառութեան մէջ էր դրուել ուսուցման նպատակով նաեւ ընդօրինակութիւնների ու բազմացումների համար: Պարզւում է նաեւ, որ ամենավաղ ձեռագրական այս գաղափար օրինակը ընդօրինակուած է եղել Անապատ ուխտում Յովհաննէս գրչի կողմից: Այսպէս, ուրեմն, դեռեւս ուսուցչապետ Յովհաննէս Ծործորեցու կենդանութեան օրօք գրչագրուած «Համառաւտ տեսութիւն քերականի» աշխատութեան ձեռագրական այս ընդօրինակութեան վերջում գրիչը յիշատակագրում է. «Զերջանիկ երաժշտապետս մեր զԳրիգորիոս եւ զեղկելի գծողս զատացող գրոյս՝ յիշել աղաչեմ զՅոհաննէս: Գրեցաւ ի թվ. ՉՀԱ (1322), յաստուածաբնակ ուխտս Անապատ»[142]:

Իսկ աւելի ստոյգ՝ ե՞րբ է գրուել քերականական այս ցուշարժանի բնագիրը, – որոշակիօրէն ասել չենք կարող՝ ուղղակի եւ անմիջական վկայութիւնների ու փաստերի բացակայութեան պատճառով: Բայց մօտաւոր ճշտութեամբ որոշել, կարծում ենք, հնարաւոր է:

Որ Յովհաննէս Ծործորեցին քերականական իր Մեկնութիւնը անհրաժեշտաբար գրած պէտք է լինի Ծործորի ուսումնագիտական կենտրոնում՝ ուսուցողական նպատակով իր սաների համար, – վեր է ամէն կասկածից: Իսկ որ այդ աշխատութեան չարադրմանը ձեռնամուխ է եղել եւ աւարտել, վերը մեր ցոյց տուած յիշատակարանային վկայութեան համաձայն, 1322 թուականից առաջ՝ դա եւս ոչ մի տարակոյս չի յարուցում:

Արժանագրենք, որ քերականական այս Մեկնութեան գիտա-քննական բնագիրը պատրաստելիս մենք համեմատական-համադրական տեքստում ընդգրկել ենք Մաշտոցի անուան Մատենադարանի ձեռագրական ֆոնդում առկայ բոլոր 14 ընդօրինակութիւնները էլ, որոնք գրչագրուել են տարբեր ժամանակներում եւ տարբեր վայրերում: Այդ գրչագրերից վեցը (No.No. 2326, 2364, 2366, 3883, 5919 եւ 7037) իրենց պարփակած յիշատակագրութիւններում չունենալով ընդօրինակման թուականներ, որոշւում են հնագրագիտական տուեալներով իբրեւ ընդհանրապէս ԺԴ դարի ձեռագրեր, իսկ No. 2365 գրչագիրը՝ որպէս 1393 թուականից առաջ, բայց եւ դարձեալ ԺԴ դարում ընդօրինակուած ձեռագիր. այդ մասին ակամայից վկայում է յետագայում՝ հէնց 1393 թուականին իբրեւ յիշատակագիր հանդէս եկած Յակոբ Ղրիմեցին. ընդ որում թէկուզեւ թուղթով համեմատութիւնից ակնբախ է այն, որ վերջինիս ձեռագրական ոճը միանգամայն տարբեր է բուն իսկ գրչի ոճից. մանաւանդ որ ինքն էլ յայտնում է, որ իմաստասիրական այս գրչագիրը Յակոբ Ղրիմեցին պարզապէս յանձնում՝ փոխանցում է իր «համչիրակ» Նաչատուրին, ուրեմն ինքնըստինքեան հասկանալի է, որ Յակոբ Ղրիմեցին այս ձեռագրի գրիչը չէ. «Արդ՝ ես Յակոբ Ղրիմեցի սպասաւոր բանի ուխտազանց Աստուծոյ, եառ զարտաքին իմաստասիրական գիրքս համչիրակ եղբաւր մերոյ տէր Նաչատրի բանի սպասաւորի, զոր Տէր Աստուած վայել տացէ նմա հանդերձ վարպետութեամբ... ի թուիս հայոց ՊՆԲ (842+551=1393) մարտի ԻԲ (22) աւրն չարաթ...»[143]:

Նշուած գրչագրերից վեցի (No.No. 2326, 2364, 2365, 2366, 3883 եւ 5919) սոսկ արտագրութիւն լինելը իրենց հիմք ծառայած ձեռագրերից՝ աւելի քան ակնբախ է, քանի որ գրիչների յիշատակագրութիւններն այդ մասին ոչ մի տարակոյս չեն թողնում:

Բայց հնագոյն եւ, մեր խորին համոզմամբ՝ նաեւ հեղինակագիր (autograph) գրչագիրը Մաշտոցի անուան Մատենադարանի No. 7037 ձեռագիրն

140 Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Զմմառի վանքի մատենադարանին, կազմեց՝ Մեսրոպ վրդ. Քէշիշեան, Վիեննա, 1964, էջ 579:

141 Ժամանակագրութիւն Գրիգոր վարդապետի Կամախեցւոյ կամ Դարանաղցւոյ, Երուսաղէմ, 1915, էջ 401–402:

142 Մայր ցուցակ սրբոց Յակոբեանց, Երուսաղէմ, 1969, հ. Դ, էջ 430:

143 Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. 2365, թ. 120բ:

է իր ընտիր գեղագրութեամբ, որով իսկապէս հռչակուած էր իր ժամանակին Յովհաննէս Մործորեցին: Զափազանց պերճախօս է եւ այն փաստը, որ դա միակ գրչագիրն է նշուածների մէջ, որում երկու անգամ յիշեցուած է արուած հեղինակի եւ պատուիրատու–ստացողի մասին, ըստ որում՝ անփոփոխաբար միեւնոյն ընտիր գրիչով, ինչ ձեռագրինը. մէկը՝ նախքան քերականական Մեկնութեան սկսելը անմիջապէս նախորդ բնագրի վերջին էջում. «Եւ գնուաստս աշխատողս Յոհ(աննէս) յաղաւթս յիշեա», մի տող ներքեւ՝ «Զստացող սորա գվարդան եւ գծնողսն իւր յիշեցէք ի Ք(րիստո)ս»[144]. միւսը՝ քերականական Մեկնութեան վերջում բնագրի հետ միասնաբար է չարադրուած՝ կարծէք որպէս տեքստի չարունակութիւն. «Արդ սոքա են եռավանգք Ը, որք դասեալ ընդ չորից երկավանգիցն լինին երկոտասան. եւ են սոքա նման միմեանց, որպէս ցուցաւ, զի ե՛ն որ ի սկիզբն սղանան, եւ ե՛ն, որ ի վերջն, եւ այլք՝ ի մէջն, կէսք հաւասար սուղք, եւ ոմանք հաւասար երկայնք, բայց յամանակն յոլովք հաւասար են: Ցորմէ տեղեկացեալ fn ներհուն հմտութեամբ ի սակաւ աշխատութենէս, բաղձողդ արուեստիս մի՛ անճաշակ եւ զմերս թողցես փափագ, այլ յիշմամբ բարոյն ի տէր եւ մեզ մասնաւորեսցես յագեցումն ի Ք(րիստո)ս Յ(իսու)ս ի տէր մեր որ է օրհնեալ ընդ հօր եւ արարչակից հոգւոյն իւրոյ որպէս ի սկզբանէ եւ այժմ յանբաւ յաւիտեանս»[145]: Նկատառման է արժանի եւ այն իրողութիւնը, որ սոյն յիշատակագրութիւնը հիմք–ձեռագրից ընդօրինակել են համարեա միւս բոլոր նշուած գրչագրերը, հէնց նոյն ձեւով, բայց եւ նրանց գրիչներից իւրաքանչիւրը առանձնաբար թողել է եւ իւր յիշատակագրութիւնները համապատասխան ձեռագրերի տարբեր էջերում: Մինչդեռ հեղինակագիր գրչագիրը չունի արտագրող գրիչի ո՛չ մի յիշատակագրութիւն:

Բայց հնարաւո՞ր է ենթադրել, որ No. 7037 գրչագիրը սոսկ ընդօրինակութիւն լինի՝ արտացոլելով իր մէջ վերջին յիշատակագրութիւնը ճիշդ այնպէս, ինչպէս միւս ձեռագրերը: Ո՛չ, չի՛ կարելի: Քերականական բնագրից դուրս, անմիջապէս նրան նախորդող բոլորովին մի այլ բնագրի տողատակում, հեղինակի՝ իր եւ պատուիրատուի մասին յիշատակագրութիւնների առկայութիւնը բացառում է նման վարկածը, մանաւա՛նդ որ ձեռագրական միւս ընդօրինակութիւններից եւ ո՛չ մէկը չունի դրանք:

Այսպէս, ուրեմն, համադրելով այս երկու յիշատակագրութիւնները՝ հնարաւոր է պարզել մատենագիտական մի շարք կարեւորագոյն հանգամանքներ, որոնք այլապէս ճշդել առ այժմ անկարելի է թուում: Այսպէս, բնութագրող շատ կարեւոր իմաստ են պարփակում մեզ յուզող հարցի լուսաբանման առնչութեամբ «աշխատող» եւ «(յ)աշխատութենէս» բառաձեւերի գործածութիւնը յիշատակագրի կողմից. եթէ վերջինս սոսկական ընդօրինակող լինէր տուեալ ձեռագրի, ապա անտարակոյս «գրիչ» (կամ «գծող») եզրը կ'օգտագործէր իրեն բնորոշելու համար. իսկ քանի որ «աշխատող» եզրն է օգտագործել, ապա դրանով յիշատակագիրը բնորոշել է իրեն որպէս «հեղինակի», «մեկնիչի», «բնագիրն ստեղծողի», ինչպէս այդ ընդունուած է կոչել վերոյիշեալ անձնաւորութիւններին միջնադարի մեր մատենագրութեան մէջ: Մանաւա՛նդ կարեւոր է մի հանգամանք եւս ընդգծել. բնագրի վերջում, իբրեւ տեքստի չարունակութիւն, առաջադրուած

144 Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. 7037, թ. 11բ:
145 Անդ, թ. 75ա: Ի դէպ, յիշատակագրութիւնը տարբերելու համար բուն քերականական տեքստից՝ ընդգծել ենք:

համեմատաբար մի քիչ ընդլայնուած յիշատակագրութիւնը լինելով միեւնոյն անձնաւորութեան վկայութիւն եւ ուղղուած դարձեալ միեւնոյն պատուիրատու–ստացող «Վարդանին», առաջին դէմքի ստացական ս յօդով («[յ]աշխատութենէս») յայտնում է բնագրի պատկանելը հէնց իրեն՝ աներկբայօրէն յուշելով, որ յիշատակագիրը ինքը նաեւ բնագրի հեղինակն է:

Ի դէպ՝ պատուիրատու Վարդանի մասին. պատուիրատուի «Վարդան» անունը եւս որոշ բան մեզ ասում է. նա առաջին անգամը չէ, որ հանդիպում է ուսուցչապետ Յովհաննէս երգնկացու ձիշատակարաններում. նա մեզ ծանօթ է դեռեւս մեր մատենագրի Մեկնութիւն Դանիէլի աշխատութեան համար 1316 թուականին գրած ձիշատակարանից, որից պարզւում է, որ Վարդանը, թէեւ վարդապետ է նշւում այդ ժամանակ, բայց Մործորեցու մտերիմ ուսումնակիցն է եղել եւ նրա խնդրանքով էլ ուսուցչապետը գրել է այդ Մեկնութիւնը. «Եղեւ աշխատութիւնս մեր... ի թուիս հայոց ՉԿԵ (1316), եւ ի մարդեղութենէ ամաց Ցի. Ֆի. ՌՑԺԶ ամին, գրեալ եւ յղկեալ ըստ չափոյ տարազու մտաց մերոց, եւ կշիռ առ բանին եղեալ զմեկնութիւնն: Ի գաւառս հռչակաւոր Արտազ կոչեցեալ, ի վիճակ սբ. առաքելոյն Թադէոսի, ընդ հովանեաւ սբ. Ած.ածնիս Մործորու կոչեցեալ, ձեռամբ նուաստ սպասաւորի Յոհաննիսի եզնկայեցւոյ, ի խնդրոյ եղբօր մերոյ բանի աշակերտելոյ Վարդան կոչեցեալ վարդապետի...»[146]: Մատենագրական այս վկայութիւնը եւս հաստատում է, որ Մաշտոցի անուան Մատենադարանի No. 7037 համարի ձեռագիրը իրօք քերականական Մեկնութեան հեղինակագիր օրինակն է:

Միւս ոչ–պակաս կարեւոր մեր փաստարկումն էլ այն է, որ նշուած հանգամանքների միասնաբար ընդգրկման դէպքում երբեք սոսկ պատահականութիւն չի կարող դիտուել յիշատակագրի «Յովհաննէս» անունը՝ առանց աղերսելու այն հէնց ուսուցչապետ Յովհաննէսի հետ:

Եւ, վերջապէս, մանաւա՛նդ համեմատաբար ծաւալուն յիշատակութիւնն այնպիսին է, որ բացառապէս հեղինակի՝ պատուիրատուի հետ փոխյարաբերութեան բնոյթն ունի, եւ ո՛չ՝ գրչի եւ ընթերցողի: Պատուիրատուն որպէս քերականական արուեստի «բաղձող» է բնորոշւում, որը միաժամանակ դրուատանքի է արժանանում հեղինակի կողմից իր «ներհուն հմտութեան» համար, իսկ յիշատակագիրն էլ, իբրեւ հեղինակ եւ պատուիրատու ցանկութիւնը կատարող, իրեն լիովին բաւարարուած է համարում, եթէ վերջինս իրեն յիշման արժանի դարձնի իր աղօթքներում..., մի ցանկութիւն պահա՛նջ, որն իբրեւ նուիրագործուած աւանդոյթ լայն կիրառութիւն է գտել, ինչպէս յայտնի է, մեր գրչութեան արուեստում:

Ձեռագրագիտական այս փաստերի քննութիւնից, սակայն, յանգեցինք միայն այն հետեւութեան, որ No. 7037 գրչագիրը հեղինակագիր ձեռագիրն է, ուստի եւ ամենաառաջնակը բնագրի բոլոր ընդօրինակութիւնների մէջ: Բայց դարձեալ առկախ մնաց այն հարցի պարզաբանումը, թէ ստուգապէս ե՞րբ է ստեղծուել քերականական այս ցուշարձանը: Ժամանակագրական հաւաստի տուեալներով այնքանը յայտնի դարձաւ, որ յանձին Երուսաղէմի No. 1257 գրչագրի, դեռեւս 1322 թուականին Անապատ ուխտում արդէն իսկ ընդօրինակուել է բնագիրը: Բայց այժմ պարզելով, որ բնագիրը Մաշտոցի անուան Մատենադարանի No. 7037 ձեռագիրն է, հետեւաբար այն աւելի վաղ է իր ծնունդով, քան Երուսաղէմի No. 1257 գրչագիրը: Եթէ այդ այդպէս է, ապա ե՞րբ է հեղինակուել այն: Այստեղ համարեա թէ փակուղու

146 Մայր ցուցակ ձեռագրաց սրբոց Ցակոբեանց, հ. Ա, Երուսաղէմ, 1966, էջ 584–85:

առաջ ենք կանգնում: Հարցի վերջնական լուծման համար ունենք չատ քիչ տուեալներ. գիտենք միայն, որ այն Մործորի ուսումնագիտական կենտրոնում է ստեղծուել, ուր եւ տեղափոխուել էր ուսուցչապետ Յովհաննէս Երզնկացին, ամենայն հաւանականութեամբ, 1310–11 թուականներին: Եւ քանի որ քերականութեան դասընթացքը միջնադարի ուսումնագիտական ծրագրում գիտակարգերի համակարգում դիտւում էր ամենաառաջնայինը, հետեւաբար ուսուցչապետը մտահոգուած պիտի լինէր առաջին հերթին քերականական այդ Յուշարձանի հեղինակմամբ. բայց դարձեալ հետապնդում է մեզ նոյն հարցը՝ իսկ ե՞րբ է ձեռնարկել ու աւարտել այն: Մեզ մասամբ է միայն օգնում բնագրի վերնագրային յիշեցումը, ուր Յովհաննէս ուսուցչապետը յիշատակուած է ոչ թէ Երզնկացի, այլ՝ Մործորեցի: Այնուամենայնիւ սա մի կռուան է, որից կարելի է կառչել: Իսկ այս յորջորջման վաղագոյն գործածութիւնը Երզնկացու կողմից, ինչպէս մեր քննարկման ընթացքում վերը ցոյց տուեցինք, 1314 թուականից է: Նշանակում է՝ «Համառուտ տեսութիւն բերականի» աշխատութիւնը Յովհաննէս ուսուցչապետը հեղինակած պէտք է լինի մօտաւորապէս 1314–1322 թուականների ընթացքում:

Այժմ անդրադառնանք քերականական սոյն Յուշարձանի բնագրագիտական բնութագրմանը:

Նախապէս ասենք, որ քերականական այս Մեկնութեան մասին պատկերացումը հայագիտական գրականութեան մէջ բաւական խաթարուած է եւ խճճուած՝ մանաւանդ ա՛յն պատճառով, որ նրա գիտա-քննական բնագիրը առ այսօր հրապարակուած չի եղել եւ նրա բոլոր ձեռագրական ընդօրինակութիւնների ուսումնասիրմամբ ու սկզբնաղբիւրների հետ ունեցած աղերսների բնագրագիտական վերլուծութեան չի ենթարկուած: Դրա հետեւանքով բանասիրութեան մէջ տիրող կարծիքները քերականական սոյն Յուշարձանի մասին մեծաւ մասամբ մակերեսային են եւ թռուցիկ տպաւորութիւնների արգասիք, ուստիեւ հայեցողական բնոյթ կրելով՝ ըստ էութեան խաբուսիկ են:

Բնագրական այս աղբիւրի հրատարակման առթիւ հարկաւոր է, բնականաբար, փարատել մի շարք թիւրիմացութիւններ ու հիմնազուրկ վերագրումներ, որոնք տարաբախտաբար երկար ժամանակ արմատաւորուել են հայագիտութեան մէջ եւ բնագրագիտական վերլուծմամբ պարզելով քերականական սոյն Յուշարձանի աղերսները իր սկզբնաղբիւրների հետ՝ միաժամանակ գիտական ճշգրտութեամբ բնութագրել նրա տարբերիչ յատկանիշները ու առանձնայատկութիւնները, որոնք եւ, իբրեւ մատենագրական միաւորի, նրա ինքնուրոյնն են կազմում:

Յուշարձանի բնագրագիտական վերլուծութիւնը թելադրում է քերականական այս Մեկնութիւնը, բանաքաղական (կոմպիլեատիւ) բնոյթի լինելով, առնչութիւնների մէջ դնել մի կողմից՝ Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզի «Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի» ընդարձակ երկի, միւս կողմից՝ Եսայի Նչեցու «Վերլուծութիւն քերականութեան» աշխատութեան հետ, որոնց անմիջականօրէն աղերսւում է Յովհաննէս Մործորեցու մեկնողական այս երկը: Հասկանալի է, վերջինս աղբիւրագիտական ոչ մի առնչութիւն չունենալով Մագիստրոսի, Վարդան Արեւելցու եւ Յովհան Քոնեցու քերականական Մեկնութիւնների հետ, բացառում է դրանց հետ ընդհանրութիւններն ու հնարաւոր համեմատութիւնները:

Նկատենք, որ հայ բանասիրութեանը առ այսօր յուզող կարեւոր հարց է, թէ բնագրային ինչպիսի՛ առնչութիւնների մէջ է գտնւում Յովհաննէս Մործորեցու «Համառուտ տեսութիւն քերականի» աշխատութիւնը, մի կողմից՝ Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզի, միւս կողմից՝ Եսայի Նչեցու վերը նշուած աշխատութիւնների հետ: Փրոֆ. Ն. Ադոնցը իր «Արուեստ Դիոնիսեայ քերականի եւ հայ մեկնութիւնք նորին» աշխատասիրութեան մէջ Մործորեցու քերականութեան կապակցութեամբ գրում է. Մործորեցու աշխատութեան «մատենագրական հետաքրքրութիւնն այն է, որ լուսաբանուի նրա առնչութիւնը Եսայի Նչեցու նոյնանունոյթ աշխատութեան, ինչպէս եւ Երզնկացու (իմա՝ Պլուզի – Լ. Խ.) ընդարձակ քերականութեան հետ»[147]: Այս դիտողութեամբ էլ սահմանափակւում է նա՝ առանց ձեռնամուխ լինելու ինչպէս Մործորեցու եւ Պլուզի, այնպէս եւ Մործորեցու եւ Նչեցու բնագրերի վերլուծութեանը: Այս հարցում, բնականաբար, մեր ելակէտը Մործորեցու աշխատութիւնն է, թէեւ վերջին հաշուով, հետազօտութեան արդիւնքներն ու եզրակացութիւնները մեծ մասամբ վերաբերում են նաեւ ինչպէս Պլուզին, այնպէս եւ Նչեցուն: Այս խնդրի քննութիւնը առ այսօր դուրս է մնացել նաեւ այլ հետազօտողների տեսադաշտից:

1. Բնագրային առնչութիւններ Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզի «Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի» երկի հետ:– *Ինչպէս վերը նշեցինք, միջնադարի քերական մեկնիչները միանգամայն զերծ չէին համանուն երկու Երզնկացիներին միմեանց հետ չփոթելու մոլորութիւնից եւ յաճախօրէն տարբերում էին երկու առանձին Յովհաննէս Երզնկացիներ՝ Պլուզ եւ Մործորեցի, համապատասխան իրենց քերականական երկու տարբեր աշխատութիւններով:*

Առաքել Սիւնեցու վերը մեր բերած քաղուածքում հաւաստումը երկու տարբեր հեղինակների տարբեր քերականական Մեկնութիւնների մասին՝ միանգամայն ճշմարտացի է, երբ քննութեան ենք առնում, իբրեւ ամենավաւերական ապացոյցներ, հէնց երկու Երզնկացիների յիշատակարանային ինքնագիր վկայութիւնները, որոնք փարատում են բոլոր տեսակի տարակուսանքներն ու անորոշութիւնները այդ հարցում: Բնութագրական է, որ Վարդան Արեւելցու աշակերտ Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզը յիշատակուում է մատենագրական աղբիւրներում մինչեւ 1293 թուականը, իսկ Եսայի Նչեցու աշակերտ Յովհաննէս Երզնկացի-Մործորեցին՝ մինչեւ 1337 թուականը:

Ցետագայ ձեռագրական աղբիւրներում, ինչպէս եւ հայագիտական ուսումնասիրութիւններում, տարաբախտաբար, այս յստակ տարբերակումը երկու տարբեր հեղինակների քերականական երկերից բացի նաեւ ընդհանրապէս նրանց մատենագրական ժառանգութեան՝ չպահպանուեց, որով կրիք զգացուեց առաւել հանգամանալից հետազօտութիւնների՝ նրանց երկերի մատենագիտական ստուգութիւնը վերականգնելու մտահոգութեամբ:

Հայագիտական գրականութեան մէջ լուսաբանելով հանդերձ մասնաւորապէս Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզի եւ Յովհաննէս Մործորեցու մատենագրական ժառանգութեան հետազօտման ու գնահատման մի չարք հանգուցային հարցեր, այնուամենայնիւ դեռեւս կան չլուծուած խնդիրներ եւ առկախ մնացած պարզաբանումներ: Դրանց թուին է պատկանում, անշուշտ, Յովհաննէս Մործորեցու «Համառուտ տեսութիւն քերականի» երկի բնագրական առանձնայատկութիւնների ստոյգ պարզաբանումը եւ Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզի «Հաւաքումն Մեկնութեան քերականի» աշխատութեան

147 Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ LVIII:

հետ նրա ունեցած առնչութիւնների ու տարբերութիւնների բնորոշումը, ինչպէս եւ Եսայի Նչեցու «Վերլուծութիւն քերականութեան» աշխատութեան հետ նրա յարաբերակցութեան կնճռոտ հարցերի լուսաբանումը:

Բանն այն է, որ եթէ երկու մատենագիրների՝ Պլուզի եւ Մործորեցու, որպէս պատմական տարբեր անձնաւորութիւնների հարցը գիտականօրէն լուծուած է արդէն եւ ամենեւին կասկած չի յարուցում, ապա քերականական այս երկու աշխատութիւնների բնոյթի մասին հայագիտութեան մէջ տիրող կարծիքը միեւնոյն աշխատութեան երկու տարբերակներ (Ընդարձակ եւ Համառօտ) լինելու վերաբերեալ՝ կարիք ունէր արմատական վերանայման եւ վերագնահատման, որը եւ տողերիս հեղինակը, հիմնականում, իրականացրել է «Ցովհաննէս Երզնկացի. Հաւաքումն Մեկնութեան» աշխատասիրութեան աղբիւրագիտական ընդարձակ Ներածութիւնում[148]: Ուստի, կրկնութիւնից խուսափելու համար, այստեղ կը սահմանափակուենք միայն ու միայն մեր առաջադրած դրոյթների ու եզրակացութիւնների հաստատման առնչութեամբ խնդրոյ առարկայ երկու հեղինակների աշխատութիւնների բնագրային համեմատութիւնների քննութեամբ:

Այսպէս, ուրեմն, մեր խորին համոզմամբ՝ Մործորեցու քերականական Մեկնութիւնը «համառօտ» տարբերակը չէ Երզնկացու «Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի» աշխատութեան՝ այն պատճառով, առաջին հերթին, որ դրանք իրրեւ քերականական դասընթացքի ուսումնագիտական ձեռնարկներ, ունեցել են տարբեր նպատակադրումներ, հետեւաբար եւ նիւթի մատուցման եւ շարադրման տարբեր մօտեցումներ, ըստ որում հնարաւորին չափ սպառիչ կերպով մեկնաբանել փորձելով Դիոնիսիոս Թրակացու էբրականական դրոյթներն ու հարցադրումները:

Դիցուք՝ Երզնկացու ծրագիրը եղել է չափազանց ընդգրկուն, նպատակադրումը՝ ստեղծել Կիլիկիայի կաթողիկոսարանի բարձրագոյն դպրատան սաների համար քերականական համադրական մի ձեռնարկ-դասագիրք՝ բոլոր նախորդ քերական մեկնիչների ու գրչութեան արուեստի տեսաբանների երկերի ներմուծմամբ՝ սկսած Ե դարից մինչեւ ԺԳ դարը ներառեալ, ծաւալին առանց սահմանափակման, հետեւաբար եւ գործնական նշանակութեան անտեսմամբ, ընդ որում համադրուած բնագրահատուածների լեզուական մշակման բացառմամբ: Այդ իսկ պատճառով նրա աշխատասիրութիւնը ներկայացնում է ոչ թէ իր ժամանակի գրաբարեան «միասնական» լեզուն, այլ Ե–ԺԳ դարերի գրաբարեան լեզուական խայտաբղետութիւն, իսկ ծաւալային առումով էլ այն ամենատուարն է միջնադարի բանաքաղային[148բ] բնոյթի բոլոր

148 Տե՛ս «Ցովհաննէս Երզնկացի. Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի», աշխատասիրութեամբ Լ. Գ. Խաչերեանի, Լոս Անճելըս, 1983, Ներածութիւն, էջ 17–25:

148բ Ի դէպ, ծարգելի բանասեղծ, գրականագէտ եւ իմաստասէր Իսահակ Մ. Վրդ. Ղազարեանը մեր աշխատասիրութեան՝ «Ցովհաննէս Երզնկացի, Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի» վերաբերեալ գրած իր մատենախօսութեան մէջ մեր օգտագործած «բանաքաղութիւն» բնագրագիտական եզրի առնչութեամբ առարկում է. «Մենք այստեղ դիտողութիւն ունինք ընդգծուած «բանաքաղային» բառին նշանակութեան մասին: Քոմփելատիւ եւրոպական բառը բանաքաղ չի նշանակեր: Ինչպէս «Հայկազեան» մեծ բառարանը կը հաստատէ գրելով՝ «որ քաղէ կցկտուր բանս ի կարկատել զնոսին կարծիս»: Մագիստրոսը այդպիսի մէկը չէր: Այլ կը նշանակէ՝ մէկը որ գրական նիւթեր, յիշատակարաններ, տոքումէնթ կը հաւաքէ եւ հատորի կը բերէ. ինչ որ ըրած է Գրիգոր Մագիստրոս: ...Թերեւս՝ «մատենահաւաք» կամ «մատենաքաղ» ճիշդ ըլլար, բայց ոչ «բանաքաղ» («Նոր Օր», Օգոստոս 28, 1984, սիւնակ 2):

Նախ ասենք, որ խնդրոյ առարկայ եզրը արդի հայագիտութեան մէջ կիրառուող բնագրագիտական տերմին է՝ իրրեւ տարբեր աղբիւրներից ձեռնաքաղութեամբ համադրուած

քերականական Մեկնութիւնների մէջ:

Մինչդեռ Մործորեցու ծրագիրը եղել է յօրինել լեզուի եւ քերականութեան տեսական, բայց եւ առաւելապէս գործնական բնոյթի մի ձեռնարկ-դասագիրք Մործորի ուսումնագիտական բարձրագոյն կրթութեան սաների համար՝ ամենայն մանրակրկիտութեամբ ու գիտա-մանկավարժական տարբեր մեթոդով մեկնաբանելով Թրակացու աշխատութիւնը հայերէնի տուեալների հիման վրայ, ընդգրկուած բնագրահատուածների լեզուական յղկմամբ ու մշակմամբ, չարադրելով իր դասընթացքը ԺԴ դարի գրաբարեան դիւրամատչելի միասնական լեզուամտածողութեամբ:

Մեր այն հետեւութեան ապացուցման համար, որ Մործորեցու քերականական աշխատութիւնը Երզնկացու Մեկնութեան «համառօտումը» չէ, առայժմ բերենք մի երկու բնագրահատուածներ՝ բաղդատելու դիտումով.

ՄՈՐՄՈՐԵՑԻ

[Բան]

«Զի ի կիտէն կարի յոյժ մեծ է բացատն, իսկ ի ստորակիտէն՝ ամենեւին նուազ»:

[Մեկնութիւն]

Զանազանութիւն դնէ կիտի, որ է աւարտն, եւ ստորակիտի, որ է մէջկին, քանզի լինի չարադրութիւն բանիդ այսպէս՝ թէ յաւարտմանէ խորհրդոյն կարի յոյժ հեռի է մէջակ կիտին բանն, վասն զի ինքնրտինքեան ոչ կարէ յայտնել զխորհուրդն, այլ յաւարտ կիտին հասանելով լինի բացերեւութիւն բանին:

Իսկ ստորն ամենեւին նուազ է ի խորհրդոյն կցորդութենէ: Կամ ասաց, թէ ամենայն բաժանի կէտ, որ է վերջինն, ի ստորակիտէ՝ որ է առջինն. այժմ ասէ, թէ

աշխատասիրութիւն, որ գարգացում էր ունեցել միջնադարեան մատենագրութեան մէջ, ուստիեւ նրա իմաստը չի կարելի բխեցնել սոսկ «Հայկազեան բառարանից»: Ակադ. Էդ. Բ. Աղայեանի Առանց ինքնուրոյն հետազօտութեան ու վերամշակման՝ ուրիշ աղբիւրներից բաղուածքներ անելով գիրք՝ յօդուած կազմելը: Այդ եղանակով կազմած աշխատութիւն (կոմպիլյացիա): 3. Տե՛ս Գրագողութիւն» (Երեւան, 1976, հ. Ա, էջ 168): Ակադեմիական Քառահատոր Բացատրական Բառարանում կարդում ենք. «ԲԱՆԱՔԱՂՈՒԹԻՒՆ, գ. 1. Բանաքաղելը, ուրիշ գրական աղբիւրներից օգտուելով բաղուածքաբար յօրինուած գրուածք: 2. Գրագողութիւն» («Ժամանակակից Հայոց լեզուի Բացատրական բառարան», Հայկական ՍՍՀ Գիտութիւնների ակադեմիա, Ճր. Ամառեանի անուան Լեզուի Ինստիտուտ, Երեւան, 1969, հ. 1, էջ 281):

Երկրորդ՝ անգլերէնում էլ, իրրեւ գիտական եզր, նոյն նշանակութիւնն ունի, ինչ մեր կիրառած իմաստը. այսպէս, անգլերէնի ամենահաւաստի բառարանագիրներից Ուեբսթրը "New World Dictionary of the American Language" բառագրքում գրում է. "*Compile* 1. to gather and put together (statistics, facts, ect.) in an orderly form. 2. *to compose (a book, etc.) of materials gathered from various sources*" (էջ 280, երկրորդ հրատ., Միացեալ Նահանգներ, 1980 թ.):

Մենք հէնց այս բերուած վկայութիւնների ընդգծուած իմաստով ու կիրառութեամբ էլ օգտագործել ենք բնագրագիտական «բանաքաղութիւն» եզրը՝ ինչպէս մեր նախորդ, այնպէս եւ գիտական հասարակայնութեանը ներկայացուող սոյն աշխատասիրութեան մէջ: Իսկ առաջարկուած «մատենահաւաք» կամ «մատենաքաղ» բառերը միայն չփոթութիւն կը ստեղծէին րնթերցող մասնագէտի մօտ իրենց անյարիրութեամբ, որովհետեւ «մատենահաւաք» նշանակում է՝ «Մատենների Ձեռագրեր հաւաքող (հաւաքած), ժողովող (ժողոված)», իսկ «մատենաքաղ»՝ «Մատենից կամ Ձեռագրից դուրս բերուած» եւ կամ «Ձեռագրեր, Մատեաններ ձեռք բերող»: Երկու դէպքում էլ՝ առաւելապէս ֆրանսերէն Bouquiniste բառի իմաստով...:

կարի բնդարձակ է բացատ ժամանակին, քանզի ի սկզբանէ բանին մինչ ի կատարումն նորին յոլով ծախի ժամանակ: Իսկ մինչ ի ստորակէտն առաջին յոյժ նուազ, որ է աւրինակն այսպէս՝ «Ժողովուրդ իմ, հարկահանք ձեր ճոաքաղ առնեն գձեզ»: Կամ թէ՝ գաւրինակ կիտին դրութեան ուսուցանէ, որպէս գտանեմք ի հին մատեանս, զի բացատն, որ է դատարկ վայր, յոյժ մեծ է աւարտ կիտին այսպէս: Իսկ միջակին սակաւ ինչ սուղ, իսկ ստորին՝ ամենեւին նուազ» (Սոյն աշխատ. էջ 157–58):

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«Իսկ ասէլն՝ «զի ի կիտէն կարի յոյժ մեծ է բացատն, իսկ ի ստորակիտէն՝ ամենեւին նուազ»· «բացատ», ասէ, զմիջին կէտն, իսկ կէտ՝ զաւարտեալն, որ լինի ի չարադրութեան բանիդ այսպէս. յաւարտանէ խորհրդոյն կարի յոյժ հեռի է ստորակիտին բան վասն միջակ սահմանին, եւ ինքնըստինքեան ոչ կարէ յայտնել ստորակէտն զխորհուրդն, քանզի յաւարտեալ կէտն հասանելոյ ի կարգի չարամանեալ լինի բացերեւութիւն բանին:

Արդ, եղից զաւրինակն նոցա. ստորակէտն՝ նախերգան է, իսկ միջակն՝ պատճառ, իսկ աւարտն՝ խոստումն կամ վճիռ:

Արդ՝ յայտնի ցուցից զասացեալս. ստորակէտ՝ «Ժողովուրդ իմ», «հարկահանք ձեր»՝ միջակ, «ճոաքաղ առնեն գձեզ»՝ աւարտ, իսկ «պահանջուղք տիրեն ձեզ»՝ այլ աւարտ. քանզի այսպէս վարին կէտք՝ երբեմն մի դնելով զկէտն կատարէ զխորհուրդն, երբեմն երկուս երկուս, երբեմն երիս երիս կամ չորս չորս եւ կամ այլ աւելի» (մեր աշխատասիրութիւնը՝ «Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի», էջ 154):

Բնագրահատուածների նման համադրումից յետոյ «համառօտման» մասին իհարկէ խօսք լինել չի կարող. ո՛չ ոք լրջօրէն չի պնդի, թէ այս երկու բնագրահատուածներից առաջինը միւսի «համառօտումն» է: Նախ՝ Մործորեցին մանկավարժական–մեթոդական տարբեր մօտեցում է ունեցել երզնկացուց, որը եւ բանասիրական–աղբիւրագիտական կարեւոր արժէք է ստացել ներկայ դէպքում. եթէ Երզնկացին Թրակացու քերականական ասոյթները ձուլել է իր չարադրանքում «ասելն» կամ «ասէ» ընդմիջարկմամբ, ապա Մործորեցին սկզբում առանձնաբար է առաջադրել Թրակացու քերականական ասոյթը, յետոյ նոր՝ տուել իր սեփական չարադրանքը: Այդպէս է վարուել, իբրեւ կանոն, բոլոր դէպքերում: Սա մեթոդական–մանկավարժական կարեւորագոյն սկզբունք է, ուսուցման ընթացքը յստակացնող ու հեշտացնող, որով մեկնելի ու մեկնող քերականական հարցադրումների ու պատասխանների յարաբերակցութիւնը տրւում է ճշգրտապէս: Ընդ որում Մործորեցու բնագիրը, ի տարբերութիւն Երզնկացու երկի, լիովին եւ սպառիչ կերպով ընդգրկելով Թրակացու քերականական ասոյթները մէկ առ մէկ՝ օժտել է դրանք մեկնութիւններով, դարձնելով իր դասագիրքը քերականական առարկայի ուսուցման առաւել կատարեալ տիպար, մեթոդական տեսակէտից առաւել յաջողուած՝ ոչ միայն Երզնկացու աշխատութիւնից, այլեւ նոյնիսկ Եսայի Նէեցու նմանաբնոյթ երկից:

Իսկ ինչ վերաբերում է Մործորեցու եւ Երզնկացու վերը բերուած մեկնաբանող բնագրահատուածներին, ապա այստեղ առաւել քան ակնբախ է «համառօտման» իսպառ բացակայութիւնը: Իմաստային նոյն ծաւալն է առկայ Մործորեցու բնագրահատուածում, ինչ նրա երկի համար գլխաւոր աղբիւր ծառայած Երզնկացու աշխատութեան համապատասխան բնագրահատուածի իմաստային ծաւալը, ըստ որում նոյնիսկ միեւնոյն լեզուանմուշների ցուցադրմամբ, բայց բոլորովին ա՛յլ չարադրմամբ եւ տարբե՛ր լեզուաոճաւորմամբ, առաւել պարզ եւ յստակ, կուռ եւ կապակցուած, շարահիւսրէն միասնական լեզուամտածողութեամբ, դիւրընկալ գրաբարով՝ զերծ յուներաւնութիւնից եւ մանուածապատումից ու «գիտական» խրթնաբանու-

միից, որ առհասարակ յատուկ է ինչպէս Երզնկացու, այնպէս եւ, մանաւանդ, Մագիստրոսի քերականական աշխատութիւններին՝ ամբողջութեամբ վերցրած: Վերջիններիս երկերի լեզուառճական խայտաբղէտութիւնն ու չեչտուած յուներանութիւնը պայմանաւորուած են, բնականաբար, այն քերական մեկնիչների աշխատութիւնների լեզուով, որոնցից բանաքաղաբար ընդգրկելով կազմել են իրենց աշխատութիւնները Մագիստրոսն ու Երզնկացին:

Ի դէպ, ելնելով քերականական ձեռնարկ–դասագիրք կազմելու նպատակադրումից, Մործորեցին անմիջապէս իր նախորդ քերական մեկնիչի՝ Նչեցու հետեւողութեամբ ակնյայտ ճիգեր է գործադրել յաղթահարելու Երզնկացու քերականութեան յուներան հայերէնի խրթնաբանութիւնը: Եթէ Երզնկացու կապակցութեամբ Առաքել Սիւնեցին ասում է «վասն դիւրալուր լինելոյ» յօրինեց իր Մեկնութիւնը, եւ դա վերաբերում էր գերազանցապէս նրա կառուցուածքային կողմին՝ Մագիստրոսի համեմատութեամբ, ապա Մործորեցու առնչութեամբ պէտք է ասել՝ «դիւրալուրութիւնը» վերաբերում է ե՛ւ կառուցուածքային, ե՛ւ մանաւանդ լեզուառճական կողմերին: Վերջինիս աշխատութեան առաջացման անհրաժեշտութիւնը պայմանաւորուած է նաեւ լեզուառճական պահանջով: Բնականաբար, յուներան հայերէնը չատ էր խանգարում Երզնկացու աշխատութեան ուսուցմանը եւ նրա ընկալմանը ուսումնականների կողմից: Հէնց այս առումով էլ Մործորեցու (մասամբ եւ Նչեցու) երկի բնագրում կատարուած լեզուառճական յղկումն ու խմբագրումը մեծ նուաճում էր եւ արդիւնք՝ բանասիրական խորաքնին վերլուծման, որով խստօրէն տարբերւում է Մործորեցու աշխատասիրութիւնը Երզնկացուց: Վերը բերուած բնագրահատուածների քննութիւնից հետեւում է այն, որ մի դէպքում չարադրանքը ըստ էութեան սեփական՝ ինքնուրոյն բնոյթ ունի (Մործորեցունը), միւս դէպքում՝ ո՛չ (Երզնկացունը):

Այնուհետեւ. մի՞թէ «համառօտման» մասին կարող է վկայել, դիցուք, նաեւ հետեւեալ բնագրահատուածների համեմատութիւնը.

ՄՈՐԾՈՐԵՑԻ

[Բաց]

«Ի՞ւ առանձնանայ կէտ ի ստորակիտէ,– ամանակաւ»:

[Մեկնութիւն]

«Ամանակ»՝ զմիջին կէտն ասէ, զի գաւուցանէ եւ առանձնացուցանէ զվերջինն եւ զստորակէտն ամանակաւ, զի թէ քթթումն ական «ամանակ» ասի, որչա՞փ եւս արտաբերութիւն բանին լեզուաւ, զոր ոմանք այսպէս ասեն. նչանիւ առանձնանայ կէտ ի ստորակիտէ՝ ամանակաւ: Նչան եւ ամանակ զմիջին կէտն ասէ» (Սոյն աշխատ. էջ 157):

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«Իսկ ասելն՝ «Ի՞ւ առանձնանայ կէտ ի ստորակիտէ,– ամանակաւ»՝ գայս զմիջին կիտէն ասէ, վասն զի գաւուցանէ ի միմեանց զվերինն եւ զստորին կէտն: Եւ սոյն ասի ամանակ, զի եթէ քթթումն մի ական ժամանակ ասի, ո՞րչափ եւս առաւել արտաբերութիւն բանին լեզուաւն» (էջ 153):

Իհարկէ՝ ո՛չ: Դարձեալ իմաստային նոյն ծաւալն ենք տեսնում երկու բնագրահատուածներում էլ, բայց տարբե՛ր լեզուաոճաւորմամբ:

Կան նաեւ բնագրահատուածներ Մործորեցու աշխատութիւնում, որոնք հաւասարապէս աղերսակցութիւն ունեն ինչպէս Երզնկացու, այնպէս էլ Նչեցու երկերին: Դիցուք՝ զուգադրենք հետեւեալ բնագրահատուածները ըստ համապատասխանութեան.

ՄՈՐՄՈՐԵՑԻ

[Բաճ]

«Եւ զդամբանականն ուժգնակի <վերծանեսցուք>:

[Մեկնութիւն]

Դամբանական, ասէ, զգերեզմանականն, որ են լալական բանք եւ ձայնք ի վերայ մեռելոց, երիւմս այսոմիւ կերպարանելով յանկարծադիպութեան անխոհեմս եւ անհեդեդ ձայնիւ եւ անյարմար ձեւով լալումն յիմիթեանս մակագանչել ուժգնակի, որպէս ի վերայ Արտաշիսի եւ Դարեհի դէպ գրեալ, *դրոյ պարտ է նմանել ի յընթեռնուլն»* (*Սոյն աշխ.*, էջ 143):

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«Եւ զդամբանականն, որ է գերեզմանականն». երիւմ այսոմիկ կերպարանելով՝ ըստ յանկարծակի դիպութեան անխոհեմս, անհեթեթ ձայնիւ, *անհամ* եւ անյարմար ձեւովմ լալումն յիմիթեան, *որովք* պարտ է նմանել ի յընթեռնուլն:

Եւ բանք սոցա որպէս ի վերայ Արտաշեսին եւ Դարեհին դէպք գրեալ *եւ զայսպիսի բանս յընթեռնուլն պարտ է համառաբար, իբրեւ կսկծողական ձայնիւ մակագանչութեամբ ձայնել ուժգնակի, որպէս ինքն վչտացեալսն»* (էջ 127–128):

ՆՉԵՑԻ

[Բաճ]

«Եւ զդամբանականն ուժգնակի <վերծանեսցուք>:

[Մեկնութիւն]

Դամբանական, ասէ, զգերեզմանականն, որ են լալական բանք եւ ձայնք ի վերայ մեռելոց: Երիւմս այսոմիւ կերպարանելով՝ յանկարծադիպութեան, անհեթեթ ձայնիւ եւ անյարմար ձեւով, կսկծողական ձայնիւ լալումն յիմիթեանս մակագանչել ուժգնակի, *որոյ* պարտ է նմանել յընթեռնուլն» (*մեր աշխատասիրութիւնը՝ Եսայի Նչեցու «Վերլուծութիւն Քերականութեան»*, էջ 72):

Ուշադիր համեմատութիւնից միանգամայն ակներեւ է, որ չեզատառ եւ ընդգծուած տողերը համապատասխանում են միայն Նչեցու երկին, որոնք չկան Երզնկացու մօտ, իսկ միայն չեզատառ տողերը ծածկում են Երզնկացու բնագրահատուածի համապատասխան տողերը: Այս եւ այլ փաստերից, ի դէպ, հետեւցնում ենք, որ Մործորեցու սկզբնաղբիւրները մեկնութիւններում երկուսն են՝ Երզնկացու եւ Նչեցու աշխատութիւնները (*վերջինիս մասին ըստ էութեան խօսք կ'ասուի քիչ յետոյ*): *Իսկ իմաստային ծաւալի*

տեսակէտից ո՛չ թէ «համառօտում», ա՛յլ՝ նոյնիսկ «ընդարձակում» ենք նկատում Երզնկացու աշխատութեան տուեալ բնագրահատուածի յարաբերութեամբ:

Մործորեցին ունի նաեւ բնագրահատուածներ, որոնք մասամբ նաեւ սեփական գրչի արդիւնք են՝ յարաղրուած իր աղբիւրներից կատարած բանաքաղումներին, հետեւաբար եւ աւելի «ընդարձակ» են, քան իր աշխատութեան համար հիմք ծառայած Երզնկացու կամ Նչեցու համապատասխան բնագրահատուածը: Որպէսզի ասուածը առարկայական լինի նաեւ ընթերցողի համար՝ առաջադրենք թէկուզեւ մէկ բնագրային փաստ.

ՄՈՐՄՈՐԵՑԻ

«ՑԱՂԱԳՍ ՈԼՈՐԱԿԻ

[Մեկնութիւն]

Տակաւին վարդապետական եղանակաւս ի վերծանութեան մասունսն խաղայ, որ է ոլորակն եւ կէտն, զոր այժմ զոլորակն սահմանաւ ծանուցանէ: *Բայց տարակուսին ոմանք, թէ ընդէ՞ր արդեաւք զոլորակն կիտին նախադասեաց.– ասեմք. զի հարկաւոր է յաստուածին նախ ոլորակին ունել զկարգ եւ ապա կիտին, որպէս աւդասլական երամբք նախ վերանն եւ ապա իջեալ հանգչին»* (*Սոյն աշխատ.*, էջ 149):

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«Եւ դարձեալ տարակուսելի է, թէ ընդէ՞ր արդեաւք զոլորակն կիտին նախադասեաց:– Ասեմք. վասն զի հարկաւոր է յաստուածին նախ ոլորակին ունել զկարգ, եւ ապա՝ կիտին, որպէս աւդասլից երամոցն» (էջ 149):

ՆՉԵՑԻ

ՑԻՒ

Ինչպէս նկատելի է, նոյնիսկ իր հիմքից՝ Երզնկացուց վերցրած բանաքաղումները Մործորեցին նոյնութեամբ չի ընդգրկել իր դասագրքում, այլ լեզուաոճական մշակման ենթարկելով դրանք ներկայացրել է գերազանցապէս սեփական լեզուամտածողութեան անդրադարձմամբ: Իսկ իմաստային ծաւալները քննարկուող բնագրահատուածներում, իհարկէ նոյնական չեն, բացառելով, հետեւաբար, «համառօտութեան» որեւէ հիմնաւորուած պնդում: Համեմատի՛ր նաեւ ստորեւ բերուող բնագրահատուածները.

ՄՈՐՄՈՐԵՑԻ

[Բաճ]

«Իսկ դրութեամբ՝ կամ յորժամ յերկուս բաղաձայնս յանգեսցի, որկէն՝ աղց»:

[Մեկնութիւն]

Որպէս միամաւր ոք, որ զերկուս սահինան ձեռ կամ զհաւրն եւ զմաւրն ինչսն ժառանգէ, այսպէս եւ աղցդ, կամ անց, կամ արջ զերկու[ս] ձայնորդսն զինքեամբ

ձգելով, թէպէտ ոչ հանգոյն առաջնոյն, սակայն գեր քան զկնիսն դրութեամբ ասի երկար փաղաւութիւն» (Սոյն աշխատ., էջ 182):

ԵՐՋՆԿԱՑԻ

«Իսկ դրութեամբ լինի, յորժամ յերկուս բաղաձայնս յանգեսցի, որկէն՝ աղց» (էջ 179):

ՆՉԵՑԻ

[Բառ]

«Իսկ դրութեամբ լինի, որ դնելով է եւ ոչ բնութեամբ, յորժամ յերկուս բաղաձայնս յանգիցի, որկէն՝ աղց»:

[Մեկնութիւն]

Իբրեւ զմիամաւր ոք զերկու ձայնորդան ձգելով զինքեամբ դասեցաւ, թէպէտ ոչ հանգոյն առաջնոյն, սակայն առաւելեալ գեր զկնիսն» (էջ 95):

Այս դէպքում, սակայն, Երզնկացու իրօք «համառօտ»՝ ընդամէնը մէկ տող մեկնութեան դիմաց Մործորեցին առաջադրել է հինգ տող, այն էլ ինչպիսի՛ արժէքաւորումով, որ զարձրել է նոյնիսկ մեկնելի եւ մեկնող բնագրահատուածներ, ընդ որում դրսեւորելով քերականական տուեալ հարցադրումը ամբողջական զարձնելու որոշակի միտում: Այստեղ եւս ակներեւ է իր լրացումների մասնակի հիմքը՝ Նչեցին:

Դիցուք՝ քննենք նաեւ հետեւեալ բնագրահատուածները.

ՄՈՐԾՈՐԵՑԻ

[Բառ]

«Եւ են սերք՝ արական, իգական, չէզոք»:

[Մեկնութիւն]

Սերք՝ ոչ ի գոյութեան վերայ կոչին, զի ոչ զբնութիւն յայտնեն, այլ զձայնի նշանակս, որք ի յունին եւ ի հռոմայեցին լիով է եւ յատուկ անուն արականին եւ իգականին եւ չէզոքին, զի որք յանուան սկզբունս ունին զով, որպէս ասելն՝ «Ով այիովս ապաւստաւլաւս», որ լսի «սուրբ առաքեալք»,- արական է, իսկ ասելն՝ «Իայէ իայէ Աւդաւկաւս»՝ իգական է, իսկ տաւքսաւլա[յ]՝չէզոք է, զի անուն, որ ի սկիզբն տո ունի՝ չէզոք է: Այսպէս եւ ի վախճանս անուանց, յորում պատահին՝ զնոյն նշանակութիւն ունին:

Իսկ հռոմայեցւոյն եւս յատուկ, բանգի անուն պատահական, որ ունիցի յանգի իւրում զուս՝ արական է, եւ որ ունի զայ՝ իգական է, իսկ զում՝ չէզոք. այսպէս ալպուս, ալպա, 'ալպում: Եւ որք ոչ են պատահական անուն, այլ էական, ունին եւ այլ նշանակութիւն, զի արականն ունի առաջի իւր իր, եւ իգականն՝ էր, եւ չէզոքն՝ օր:

Եւ բովանդակ սերքն այսու նշանակին զանազանութեամբ, որում տեղեակք են ի մեծաց մինչեւ ցփոքունս արականացն եւ իգականացն եւ չէզոքացն անուանց: Իսկ ի հայումս թէպէտ գտանի սերիցս նշանակութիւն, սակայն տարած եւ սփիւռ է՝ ոչ ընդ միում վանգիւ փակի, վասն այսորիկ դժուարին իմանի, որպէս հայր, եւ որդի, եւ ուստր՝ արականք են կոչումն. իսկ մայր, եւ դուստր, եւ աղջիկ՝ իգականք, եւ տղայ,

եւ զաւակ, եւ ժառանգ՝ չէզոք: Եւ գարձեալ Խոսրով՝ արական, Խոսրովուհի՝ իգական, Խոսրովիդուխտ՝ չէզոք: Այսպէս եւ ի խաւսս «Ընդ բեզ եմ»՝ արական, «Այ դու»՝ իգական, «Աղէ, լսէ»՝ չէզոք: Նոյնպէս եւ այլք ի կենդանեաց եւ ի տնկեաց ունին զայս նշանակութիւն, որպէս՝ ցուլ, կով, մոզի, խոյ, մաքի, շիշակ, նոյնպէս եւ այլքն» (Սոյն աշխատ. էջ 198-99):

ԵՐՋՆԿԱՑԻ

«Եւ հետեւին անուան հինգ՝ սերք, տեսակք, ձեւս, թիւք, հոլովք»: Իսկ սերք ոչ ի գոյութենէ վերակոչին, զի ո՛չ էր զբնութիւն քննել, ա՛յլ՝ զձայնի նշանակս յայտնել: Ա՛րդ՝ ասեն ոմանք, եթէ է հռոմին լիով արական եւ իգական եւ չէզոքական՝ ի՛ւ եւ կամիցի ոք յայտնել,- ըստ երիցունց կարողութիւն է յայտնել:

Իսկ յաղագս մերոյ լեզուոյ եթէ ոչ է ի սոսա արական եւ իգական եւ չէզոք չարադասեալ, որպէս ի յունականին եւ յոմանց նշանակեալ ունել մեզ: Բայց զայս ոչ իբրու պարսաւանս եդեալ մեզ վարկցիս, զի է՛ եւ մեր սովորաբար բարբառ, զի եւ ոչ առ նոսա է մի արականն եւ իգականն: Քանզի այսոքիկ են արականք յունաց, որք ունին ի սկզբունս բանի՝ ով, որպէս ասելն՝ ով այիովս ապաւստովլաւս, այսինքն՝ «սուրբ առաքեալք», եւ է՛ իգական: Իսկ ասելն՝ «ի այէ այէ Աւդաւկաւս», որ է անուն իգական. եւ որք միանգամ ի սկզբունս ունին ի, նոքա՛ են իգականք: Իսկ որք ունին ի սկզբունս տաւ բաւլա, եւ ամենա՛ն որ ի սկզբունս ունին տաւ, նոքա չէզոք են: Եւ ե՛ն այլ եւս, որք ի վախճանին զնա՛ն որ ի սկզբունս ունին տաւ, նոքա չէզոք են: Եւ ե՛ն այլ եւս, որք ի վախճանին զնշանակութիւնս զայսոսիկ, իմաստասիրելով զսոսա, տրոհեալ զմարգս փոքր աչխարհ, որպէս եւ է՛ իսկ: Զի որպէս երկիր բուսուցանէ եւ անուցանէ արականս եւ իգականս եւ չէզոքս, նոյնպէս եւ մարդկայինս բուսոյ եւ պտղոյ բանականութեանս խնդրի:

Իսկ մերս յորժամ ասեմք՝ «Այ այս անուն»,- իգական է. ի սկզբունսն՝ «Այ դուք»՝ իգական է, եւ այս սկզբանցն[ն] նշանակութիւնք: Եւ ասելն՝ «Ընդ քեզ եմ»,- արական է: Իսկ ասելն՝ «Աղէ՛, լսեա՛»,- չէզոք: Իսկ ի յանգին [ով], որպէս՝ Խոսրով,- արական է: Իսկ ասելն՝ «Աղէ՛, լսեա՛»,- չէզոք: Իսկ ի յանգին [ով], որպէս՝ Խոսրով,- արական, [ի, որպէս] Խոսրովուհի՝ իգական, Խոսրովիդուխտ՝ չէզոք: Եւ այսոքիկ թէ արական, [ի, որպէս] Խոսրովուհի՝ իգական, Խոսրովիդուխտ՝ չէզոք: Եւ այսոքիկ թէ զմտաւ ածցէ ոք՝ յանհունս վարեսցի: Ա՛րդ՝ այսոցիկ մարդոյն բաւականասցի յարացոյց, որպէս վերոյ գրեալ է:

Իսկ չորքոտանեացդ ստուգաբար իմացեալ եմք, թէ մերոյ բաղդատութիւն...» (էջ 196-197):

Ինչպէս բնագրահատուածների համեմատութիւնից միանգամայն ակնբախ է, Մործորեցու չարադրանքում ընդգծուած տողերը ամենեւին չկան Երզնկացու տեքստում. դրանք չկան նաեւ Նչեցու դասագրքում (տե՛ս «Վերլուծութիւն քերականութեան», էջ 69): Իսկ մնացած մասում Մործորեցու չարադրանքի իմաստային ծաւալը ոչնչով չի զիջում ո՛չ Երզնկացուն, ո՛չ էլ Նչեցուն, հետեւաբար եւ «համառօտման» մասին վարկածը այս դէպքում եւս ապացուցել անկարելի է:

Զուգադրե՛նք նաեւ հետեւեալ բնագրահատուածները եւ սահմանափակուենք.

ՄՈՐԾՈՐԵՑԻ

[Բան]

«Վերծանութիւն է մասն քերդածոց կամ չարագրաց անվթար յառաջբերութիւն»:

[Մեկնութիւն]

Ըստ առձեռն տեսութեան գոյ ի տեղիս տարակուսանս, զի թէ զվերծանութիւնս բերականութեանն ասաց մասն, այժմ զի՞արդ բերդածոց եւ շարագրաց մասն դնէ:

Գիտելի է, զի բերականութիւնն ի բերդածոց եւ ի շարագրաց հմտանայ, որպէս ասաց, վասն այսորիկ այժմ մասն բերդածոց գվերծանութիւնն ասէ:

[Մեկնութիւն]

Այսինքն՝ յորժամ գբերդածս եւ գշարագրացս ուրուք ընթեռնուցումբ եւ անվթար եւ անսխալ յառաջերեմք առաջի լսողաց գվերծանութիւնն, որ է ընթերցողութիւն, արձանանայ յարմար: Իսկ բերդած՝ «գչափաւոր բանս» ասէ, եւ շարագրած՝ «պատմագրականս»: Բայց գբերդածսն նախակարգել չարադրութեանցն. նախ՝ զի ամենայն ոք գիւրն կամի յարգել արուեստ. երկրորդ՝ զի սկիզբն արուեստիս գբերդողութիւնս ասեն քերականքն. երրորդ՝ զի թէ ոչ քերդութեամբ գվերծանութիւնն ուսցի, զիա՞րդ կարասցէ շարագրութիւնս առնել» (*Սոյն աշխատ.*, էջ 135–36):

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«Եւ զի՞ նախակարգէ գվերծանութիւն քերթողաց, եւ ապա՝ շարագրաց. նախ՝ զի ամենայն արուեստաւոր գիւրն կամի յարգուն ցուցանել. երկրորդ՝ զի նախադուռն իսկ եւ սկիզբն բանաւոր արուեստիս գիւրեանցն ասեն լինել քերթաւոքն. երրորդ՝ զի թէ ոչ նախ կրթութեամբ գվերծանութիւն ուսցի եւ տիրապէս գնորայն յառաջերութիւն, զիա՞րդ կարասցէ ցուցադրել՝ որումն ոչ էր հմուտ, վասն որոյ ասէ» (էջ 124):

Նոյնն է պարագան նաեւ ներկայ դէպքում. ընդգծուած տողերը, լինելով Մործորեցու սեփական գրչի արդիւնք, իսպառ բացակայում են Երզնկացու երկում, հետեւաբար՝ Մործորեցին առաւել տարողունակ է քննարկուող բնագրահատուածներում քան Երզնկացին:

Հաւանաբար՝ Երզնկացու «միեւնոյն» աշխատութեան «Ընդարձակ» եւ «Համառօտ» տարբերակների մասին հայագէտների չփոթ պատկերացման «հիմք» ծառայած լինի միջնադարում ստեղծուած քերականական Մեկնութիւնների յաջորդականութեան վերաբերեալ Առաքել Սիւնեցու հաղորդած մատենագիտական տեղեկութիւնը, որում սկսած Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզից, իւրաքանչիւր քերական մեկնիչի աշխատութիւնը տարօրինակ կերպով բնութագրւում է որպէս նախորդի «համառօտումը». «Ցումէ՞ թարգմանեցաւ եւ ո՞վ էր, որ մեկնութիւն արար սորա (իմա՝ Քերականութեանն Դիոնիսեայ – Լ. Խ.),– հարցման կարգով ասում է նա եւ պատասխանում,– այսինքն՝ Դաւիթ փիլիսոփայն թարգմանեաց եւ մեկնեաց զսա: Իսկ յետ նորա Գրիգոր Մագիստրոս այլ ընդարձակ մեկնեաց զԴաւիթի մեկնեալն: Իսկ յետոյ Յովհաննէս վարդապետ մականուն Պլուզ համառաւտեաց զնոյն վասն դիւրալուր լինելոյ: Եւ յետ նորա Եսայի վարդապետն Գալիճորոյ այլ համառաւտեաց զնոյն, որ այժմս կայ ի միջի, սոյնպէս եւ Մործորեցին այլ համառաւտեալ»[149]:

Եթէ սոյն քաղուածքում «համառօտել» բայը ըմբռնենք ելնելով նրա արդի իմաստից, ապա անյաղթահարելի հակասութեան առաջ կը կանգնենք: Ինչո՞ւ. որովհետեւ անհերքելի փաստ է, որ Երզնկացու քերականական աշխատասիրութիւնը ամենածաւալուն է միջնադարի բոլոր քերականական Մեկնութիւնների համեմատութեամբ, ըստ որում յատկապէս Մագիստրոսի երկի նկատմամբ համարեա եռակի ընդգրկում ունի: Հետեւաբար՝ ինքնին հարց է ծագում. եթէ «համառօտել» բայը տուեալ կոնտեքստում

149 *Մեր աշխատասիրութիւնը՝* «Առաքել Սիւնեցի. *Ճաղագս քերականութեան. Համառաւտ լուծմունք», Լոս Անճելոս*, 1982, էջ 82:

«կրճատել», «ամփոփել», «սեղմել», «փոքրացնել» նշանակութիւնը ունենար, ապա մի՞թէ Առաքել Սիւնեցու նման լրջմիտ հեղինակը այդպիսի անճիշդ եւ չփոթ յայտարարութեամբ հանդէս եկած կը լինէր: Իհարկէ՝ ո՛չ: Նոյնպէս եւ Նչեցու ու Մործորեցու քերականական Մեկնութիւնները ծաւալով համարեա թէ չեն զիջում իրար, ապա ինչպէ՞ս «համառօտած» կարող է լինել Մործորեցին Նչեցու աշխատութիւնը…: Մի՞թէ երզնկացու, Նչեցու եւ Մործորեցու քերականական Մեկնութիւնները «համառօտումն» են յաջորդաբար մէկը միւսի, իսկ երզնացու բնագիրն էլ… Մագիստրոսի երկի «համառօտումը»:

Բայց այս հակասական կնճիռը լուծւում է եւ ամէն ինչ իր տեղն է գըտնում, երբ Առաքել Սիւնեցու գործածած «համառօտել» բայը ըմբռնում ենք գրաբարեան հէնց այն իմաստով, որը եղել է նրա երկրորդական նշանակութիւնը, եւ սակայն՝ բնագրագիտական միա՛կ առումը: Ըստ այդմ «համառօտել» նշանակել է՝ «քաղելով բովանդակել, աւարտել»[150]: Ահա իմաստային ա՛յս ընկալմամբ էլ լիովին փարատւում են անյարիրութիւնները. այսինքն ըստ Առաքել Սիւնեցու՝ երզնկացին «քաղելով» Մագիստրոսի երկում ընդգրկուած մեկնիչների բնագրահատուածները, «բովանդակել» է դրանք իր նոր աշխատասիրութեան մէջ. Նչեցին, իր հերթին, «քաղելով» երզնկացու երկում ընդգրկուած մեկնիչների բնագրահատուածները՝ «բովանդակել» է դրանք իր աշխատասիրութեան մէջ. Մործորեցին էլ, իր հերթին, «քաղելով» Նչեցու աշխատութեան մէջ ընդգրկուած մեկնիչների բնագրահատուածները՝ «բովանդակել» է դրանք իր աշխատասիրութեան մէջ: Այս դէպքում նման պնդումը, պէտք է ասել, իրօք համապատասխանում է իրերի դրութեանը. չէ՛ որ, վերջին հաշուով, նշուած չորս աշխատասիրութիւններն էլ բանաբաղային բնոյթի բնագրեր են…: Այսպիսով՝ իսպառ բացառւում է «մէկը միւսի համառօտումը» լինելու թիւրըմբռնումը առհասարակ եւ բանաբաղային բնոյթի բերականական Մեկնութիւնների բնորոշումը տրւում է միանգամա՛յն գիտական–բանասիրական ճշգրտութեամբ:

Այս առթիւ առհասարակ պիտի նշել, որպէս օրինաչափական երեւոյթ, որ չնայած նրանց ընդգրկումների ընդհանրութեանը, միջնադարի հայ քերական մեկնիչներից իւրաքանչիւրը առաջնորդւել է դասընթացային առարկայի իր սեփական պատկերացմամբ, այն է՝ ստեղծե՛լ, ըստ ժամանակի գիտական պահանջների եւ մեթոդական ըմբռնումների, ուսումնական ձեռնարկ–դասագիրք, չկրկնելով երբեք իր նախորդին: Բացառութիւն չի կազմել նաեւ Մործորեցին: Բանն այն է, որ հայ քերական մեկնիչների բնագրերը կիրառութիւն պէտք է գտնէին համալսարաններում ու վարդապետարաններում՝ «ի կրթութիւն մանկանցն Սիոնի»: Ըստ որում նրանցից իւրաքանչիւրը ունեցել է քերականական բնագրեր կազմելու համար իր ուրոյն ձեռնարկ–դասագրքերի ընդգծուած մաղրական այս կամ այն համակարգը՝ մասնաւորումների ընդգծուած տարբերութեամբ, սեփական ծրագիրը եւ մեթոդական սկզբունքները: Ընդսմին՝ դրանց յատկանշական կողմն այն է, որ բոլոր ձեռնարկ–դասագրքերի քերականական նիւթը եղել է այն ընդհանուր ժառանգութիւնը, որ առաջին անգամ համարեա ամբողջութեամբ ընդգրկել են իրենց աշխատասիրութիւններում Գրիգոր Մագիստրոսն ու, մանաւա՛նդ, Յովհաննէս Երզնկացին՝ ձերում Գրիգոր Մագիստրոսն ու, մանաւա՛նդ, Յովհաննէս Երզնկացին՝ նիչների համար արդէն իսկ մատենագրական հազուագիւտ նմուշներ էին

150 *Տե՛ս «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», Վենետիկ*, 1837, հ. Բ, էջ 20–21:

դարձել: Վերջիններս չեն էլ թաքցնում, որ իրենց աշխատասիրութիւնները ոչ թէ հեղինակային բնոյթ ունեն, այլ՝ բանաքաղային (իրենց տերմինով՝ «հաւաքումն մեկնութեանց»), այստեղից եւ՝ քերականական բովանդակութեան համարեա նոյնութիւնը բոլոր Մեկնութիւններում: Մինչեւ ԺԱ. դարը հայ քերական մեկնիչները՝ իւրաքանչիւրն առանձնաբար, արդէն հեղինակել էին, ստեղծագործական բեղմնաւորմամբ, իրենց աշխատութիւնները՝ վերլուծելով Թրակացու քերականութեան տարբեր հարցադրումները տարբե՛ր տեսանկիւններով ու մօտեցումներով: Իսկ ԺԱ, մանաւանդ ԺԳ. դարում սուր անհրաժեշտութիւն զգացուեց համադրելու դրանք եւ իրրեւ ամբողջական բերականական տեսութիւն ներկայացնելու, որին եւ ձեռնամուխ եղան Գրիգոր Մագիստրոսն ու Յովհաննէս Երզնկացին: Դա նոյնպէս բանասիրական չատ բարդ, բայց եւ չնորհակալ աշխատանք էր, արժէքաւոր նպաստ հայ դպրութեան զարգացման համար ընդհանրապէս, իսկ քերականագիտութեան ուսուցման համար՝ մասնաւորապէ՛ս: Ուստի բնաւ պատահական չէ, որ յետագայ բոլոր մեկնիչները, առանց բացառութեան, յատկապէս Երզնկացու աշխատութեանը նայել են իրրեւ բերականական ըմբռնումների եւ հասկացութիւնների մի շտեմարանի, որում ամփոփուած բերականական ամբողջ նիւթը համարել են որպէս ընդհանուր նուաճում, իրրեւ ընդհանուր բերականական–լեզուաբանական գիտութիւն՝ անկախ հեղինակային պատկանելութիւնից եւ կամ այլ մասնաւորումներից: Այդ պատճառով էլ նրանց համար, ըստ էութեան, նշանակութիւն չեն ունեցել աղբիւրների առնչութիւնները, որոնք թէեւ անփոխարինելի արժէք են ներկայացնում միջնադարի քերականագիտութեան պատմութեան գիտական չափագրման համար:

Նկատենք, որ հէնց բերականական նիւթի ընդհանրութիւնը՝ ընդգրկման այս կամ այն ծաւալով, միշտ էլ այն խթանող ստացուածքն է ստեղծում առաջին հայեացքից, որ Յովհաննէս Երզնկացուց յետոյ հանդէս եկած քերական մեկնիչների բոլոր երկերն էլ կարծէք «համառօտութիւնն» են իրենց համար գլխաւոր աղբիւր ծառայած «Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի» աշխատութեան: Այս առումով առաւել պատշաճ կը լինէր պնդել, որ Նչեցու «Վերլուծութիւն քերականութեան» երկը «համառօտումն» է Երզնկացու աշխատութեան, քան Մործորեցու «Համառաւտ տեսութիւն քերականի» բնագիրը, որովհետեւ Նչեցու դասագիրքը աւելի մերձ է ու հարազատ բնագրային իր աղբիւրներով Երզնկացու երկի հետ, քան Մործորեցու աշխատութիւնը: Բայց հայագէտներից ոչ ոք չի պնդում, որ Նչեցու քերականական Մեկնութիւնը... «համառօտումն» է Երզնկացու աշխատասիրութեան, եւ ճիշդն էլ հէնց դա է անշուշտ: Բանն այն է, որ միջնադարի քերականական Մեկնութիւնների գլխաւոր արժանիքը ո՛չ թէ իրենցում պարփակած քերականական նիւթի ընդհանրութեան մէջ է, ա՛յլ՝ իրրեւ դասագիրք թրակացու աշխատութեան դրոյթների ու հարցադրումների հնարաւորին չափ սպառիչ մեկնաբանումը՝ ուսումնականներին բերականագիտութիւն սովորեցնելու դիտումով, մեթոդական ու ծրագրային կատարելագործման նպատակադիր նիգերով:

Համոզուելու համար, որ Նչեցու աշխատութիւնը առաւել մերձ է ու հարազատ Երզնկացու երկին, քան Մործորեցունը, զուգադրենք մի երկու բնագրահատուածներ Նչեցուց, Երզնկացուց (որպէս հիմքի) եւ Մործորեցուց.

ՆՉԵՑԻ

«Ճետ ասելոյ զվեց մասանց բերականութեան զանուանս, դարձեալ ի ձեռն առնու զվերծանութիւնն՝ զառաջին մասն, եւ նախադասէ զսա իրրեւ զաստիճան առաջին կամ զմուտ դրան ի բաղաձ իմաստութեան: Եւ զարմանալ արժան է ընդ արուեստաւորս, զի յառաջ ասաց զսորին մասունս, իսկ այժմ ասելոց է զմասանց մասունս՝ մինչեւ տարեալ հասուսցէ յանհատն, ուստի առաւելապէս շահիցն մատակարարեսցէ աւգուտ:

Եւ զի՞ նախ կարգէ զվերծանութիւնն եւ ասէ» (էջ 69):

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«Ճետ ասելոյ զվեց մասանց բերականութեան զանուանս դարձեալ ի ձեռն առնու զվերծանութիւնն՝ զառաջին մասն: Եւ նախադասեալ դնէ զսա իրրեւ զաստիճան առաջին կամ զմուտ դրան ի բաղաձ իմաստութեան: Բայց զարմանալ գոյ ընդ արուեստաւորիս, զի յառաջ ասաց զսորին մասունս, իսկ այժմ ասելոց է զմասանց մասունս՝ մինչեւ զի յառաջ ասաց զսորին մասունս, իսկ այժմ ասելոց է զմասանց մասունս՝ մինչեւ տարեալ հասուսցէ յանհատն, ուստի առաւելապէս շահիցն մատակարարիցի աւգուտ» (էջ 124):

ՄՈՐՄՈՐԵՑԻ

«Ճետ ասելոյ զվեց մասունս քերականութեան դարձեալ զառաջին մասնէն՝ զվերծանութենէն բուռն հարկանէ եւ նախադասէ զսա իբր զաստիճան առաջին կամ զմուտ դրան ի քաղաք իմաստութեան: Վասն որոյ զարմանալ արժան է ընդ արուեստաւորս, զի առաջ ասաց զմասունսն, իսկ այժմ ասէ զմասանց մասունսն՝ մինչեւ տարեալ հասուսցէ յանհատսն, ուստի առաւելապէս շահիցն մատակարարիցի աւգուտ: Իսկ թէ զմնացեալ մասունս ոչ ըստ վերծանութեանս աւրինակի բացայայտէ՝ գիտելի է, զի զոմանս յանուանն ճառի եւ զայլս ի հոլովիցն գաղափարաւ ծանուցանէ, նաեւ յառողանութիւնսն ուսուցանէ եւ զկէտս, իբր դիւրինս, առանց յիշատակելոյ թողու: Բայց զառաջիկայս սկսանի այսպէս» (էջ 135):

Տարակոյս չի մնում բնագրահատուածների համեմատութիւնից, որ Նչեցու եւ Երզնկացու ընդգրկումները համարեա բացարձակութեան հանող նոյնութիւն են, ընդ որում Երզնկացու, իբրեւ հիմքի եւ աղբիւրի, առաջնայնութեան հաւատամքը անչուշտ. մինչդեռ Մործորեցու բնագրահատուածը մասամբ է միայն աղերսւում, բայց առաւելապէս տարբերւում է իր ինքնուրոյնութեամբ թէ՛ Նչեցուց եւ թէ՛ Երզնկացուց: Համեմատի՛ր նաեւ.

ՆՉԵՑԻ

«Եւ արդ որոշէ զձայնաւորքս ի բաղաձայնից իբրեւ պատուականս եւ պատճառս ձայնին յարմարման, քանզի ձայնաւորքս են որպէս զգայութիւնք կամ հոգի կենդանական ի մարմնի, զի ըստիցէիցն առանձինն են զայլսն խառնելով՝ բաւականանալ առ հնչումն եւ կամ բան յաւդաւոր պատկանաւոր, իսկ այլդ շաւշափումն միայն առնեն ի բերանն՝ առանց սոցա խառնման եւ ոչ կարեն արտայայտել զձայնն: Իսկ ապա յորժամ ընդ իւր բնական շարժումն յառաջ անցանէ իւրաքանչիւր ի սոցանէ եւ անկանի ի սոսա՝ լինի ձայն. որպէս՝ բեն, գիմ, դա, զա, թոյ, ժէ, լիւն, խէ եւ այլ ամենեցեան մի ըստ միոջէ՛ն. ոմն այրիւն ձայնաւորի, եւ ոմն այլաւրն:

Եւ զի՞ ասէ ձայնաւորք. ասին՝ վասն զի ձայնս յինքեանց անպակաս ելուզանեն, որ է ելուցանեն, այս է՝ հանեն: Եւ արդ ունի են ձայնաւորքս ոչ միայն մերս, այլ ամենայն բանականաց, եւ ոչ արտաքոյ սոցա գուցէ ոք սկսեալ կամ յանգեալ, նոյնպէս եւ ոչ բայ, քանզի ունիցս այսոքիւք ամենայն բան պատկանաւոր չարադասի, նոյնպէս եւ գործնական աղեաց եւ արուեստաւոր երաժշտական» (էջ 83):

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«Իսկ ձայնաւորքս են որպէս զգայութիւնք կամ հոգի կենդանական ի մարմնի, վասն զի սոքա իսկ կարեն արտաբերել ի դուրս զբանն եւ զձայնն առանց խառնման յայլսմ[ն]: Իսկ այլքն շաւշափիւն միայն առնեն ի բերանն, առանց սոցա խառնմանն եւ ոչ կարեն արտայայտել զձայնն: Իսկ ապա յորժամ ընդ իւր բնական շարժումն յառաջ անցանէ, իւրաքանչիւր ոք ի սոցանէ եւ անկանի ի սոսա՝ լինի ձայն, որպէս՝ բ, գ, դ, զ, թ, ժ եւ այլքն ամենեքեան մի ըստ միոջէքն. ոմն այրիւն ձայնաւորի եւ ոմն այլովքն» (էջ 163):

ՏՈՐՏՈՐԵՑԻ

«Որպէս բնութեամբ շարժուն է հոգի եւ շարժէ յորս լինի, նոյնպէս եւ սոքա անընդհատ ձայն յինքեանց հանեալ յառաջ ածեն՝ թէ ըստ ինքեան առանձին եւ թէ ընդ այլսն խառնմամբ բաւականն հնչումն եւ բան յաւգաւոր պատկանաւորել, քանզի այլքդ շաւշափումն միայն առնեն ի բերան առանց սոցա խառնման, եւ ոչ կարեն արտաբերել ձայն: Իսկ յորժամ ընդ իւր բնական շարժումն յառաջ անցանէ, իւրաքանչիւր ի սոցանէ անկանի ի սոսա եւ առնու ձայն, որպէս՝ *բեն, գիմ, դա, զա, թոյ, ժէ, լիւն, խէ* եւ այլքն ամենայն. բանզի ոմն այրիւն ձայնաւորի, եւ ոմն՝ այլաւքն:

Եւ դարձեալ՝ ձայնաւոր ասաց, զի մի՛ կարծիցես, թէ ստացմամբ ունին զձայնս, ասաց՝ «անպակաս», այսինքն՝ բնութեամբ» (*Սոյն աշխատ.*, էջ 164–65):

Այս դէպքում եւս, ինչպէս տեսնում ենք, Նչեցու եւ Տործորեցու բնագրահատուածներից իրենց հիմքի՝ Երզնկացու նկատմամբ միայն Նչեցու բնագրահատուածը մերձ է եւ հարազատ՝ լիակատար բանաբաղմամբ, որ ցոյց ենք տուել չեղատառերով. մինչդեռ Տործորեցունը բաւականին ինքնուրոյն է եւ միայն չատ սակաւ աղերսներով է առնչւում իր հիմքին: Իհարկէ միշտ չէ, որ այդ այդպէս է, ինչպէս դրանում կը համոզուի ընթերցողը Նչեցուն նուիրուած մեր աշխատասիրութիւնը աչքի առաջ ունենալիս[151]:

Բնագրագիտական վերլուծման առումով կարեւոր է պարզել նաեւ, թէ ինչպիսի՞ն է Տործորեցու բնագրային կառուցուածքը իբրեւ համադրական սիստեմ՝ բանաքաղային բնոյթի լինելու պատճառով. որի՞ն է նա հետեւում՝ Մագիստրոսի՞, թէ՞ Երզնկացու Մեկնութիւնների բնագրային համակարգին: Այս հարցի լուսաբանումը խիստ անհրաժեշտ է որպէս հարկադրական մեկնակէտ՝ նրա բնագրի առանձնայատկութիւնները բացայայտելու թելադրանքով:

Սկիզբից եւեթ նչենք, որ Երզնկացու քերականութեան բնագրային կառուցուածքն իր բնոյթով ու առանձնայատկութիւններով հակադրւում է Մագիստրոսի մեկնութեան համադրական կառոյցին. Մագիստրոսը Թրակացու բոլոր ղրոյթներն ու քերականական հարցադրումները չէր կարողացել լիովին մեկնաբանել՝ բաց թողնելով դրանցից չատերը. իսկ Երզնկացին, հիմնականում, վերացրել է այդ թերութիւնը: Երկրորդ աղաղակող վրիպանքը, որ թոյլ էր տուել Մագիստրոսը, քերականական նոյն հարցի վերաբերեալ բազմիցս կրկնուող տաղտկալի համադրումներն էին. մի չարք քերական մեկնիչների բնագրահատուածները Մագիստրոսը յարակցում էր իրար ետեւից՝ առանց տրամաբանական փոխյաջորդականութիւն ու միաճուլում ստեղծելու: Երզնկացին յաղթահարել է նաեւ այդ չափազանց լուրջ անյարիրութիւնը, որն արդէն ներքին կառոյցի համակարգային նշանակութիւն ուներ: Բացի դրանից. Երզնկացին ընդգրկել է Մագիստրոսի ամբողջ աշխատութիւնը եւ յաւելադիր ղրան նաեւ Համամ Արեւելցու, Արիստակէս Գրչի, Գէորգ Սկեւռացու եւ այլոց աշխատութիւնները, սակայն վերակառուցելով ու ներկայացնելով ղրանք բոլորովին նո՛ր եղանակով եւ նո՛ր համակարգմամբ: Դա բանասիրական բարդ եւ դժուարին գործ է, որը պահանջում է խոր հմտութիւն՝ ինչպէս բուն քերականական առարկայի նկատմամբ, այնպէս էլ՝ ձեռնարկ-դասագիրք կազմելու գիտա-մանկավարժական սկզբունքների:

Իսկ ի՞նչ է ցոյց տալիս Տործորեցու բնագրի համեմատութիւնը Մագիստրոսի եւ Երզնկացու բանաքաղային Մեկնութիւնների հետ. ա՛յն, որ Տործորեցու բնագրի հիմքում ընկած է Երզնկացու աշխատասիրութիւնը: *Այդպիսին է նաեւ բնագրի համադրական կառոյցի սիստեմը: Տործորեցին հետեւել է, Նչեցու օրինակով, ո՛չ թէ Մագիստրոսի, ա՛յլ՝ Երզնկացու մեկնաբանման համակարգին, որը բնագրագիտական եւ բանասիրական առումով մեծ նուաճում էր այդ ժամանակ: Բոլոր տուեալների համաձայն՝ Տործորեցու Մեկնութիւնում քերականական նիւթերի չարադրման ընթացքը եւ այդ նիւթերի ընդգրկումը հիմնականում համապատասխանում է Երզնկացու չարադրանքի ընթացքին եւ նիւթերի ընդգրկմանը: Այս պնդման համոզչականութիւնը առանձին դժուարութիւն չի ներկայացնում եւ դրա համար ապացուցելու փաստարկներ բերելու անհրաժեշտութիւն չկայ ամենեւին: Այս երեք աշխատութիւնների հէնց առաջին իսկ քննական համեմատութիւնը անհերքելի է դարձնում այն: Բաւարարուենք միայն նչելով, որ եթէ Մագիստրոսն իր Մեկնութեան մէջ ընդգրկում է բացառապէս Դաւթի (այն էլ՝ ոչ լրիւ), Մովսէսի, Ստեփանոսի, Անանունի եւ իր ասոյթները, իսկ Երզնկացին, ի յաւելումն դրանց՝ նաեւ Համամ Արեւելցու, Արիստակէս Գրչի, Գէորգ Սկեւռացու եւ այլոց աշխատութիւնները, ապա Տործորեցու բնագիրը Երզնկացու հետ է հիմնականում համընկնում, մասամբ էլ՝ Նչեցու: Միւս կողմից՝ ինչպիսի լրացումներ կամ մասնաւորումներ, որ Տործորեցին կատարում է իր բնագրում, իրագործում է դրանք միայն Երզնկացու աշխատութեան ընթացքի պահպանմամբ: Դրանում մեր բոլոր տարակուսանքները փարատուեցին, երբ կազմեցինք Մագիստրոսի, Երզնկացու, Նչեցու եւ Տործորեցու քերականական չորս աշխատութիւնների կառուցուածքային համեմատական պատկերը: Ընդ որում պարզուեց նաեւ, որ նչուած հանգամանքներով էլ սպառւում է Տործորեցու Մեկնութեան ընդհանրութիւնը Երզնկացու աշխատութեան հետ, եւ որից յետոյ սկսւում են բնագրային այն սկզբունքային տարբերութիւնները, որոնց մասին խօսելու ենք այժմ:*

Իբրեւ առաւել ակնբախ եւ բնութագրական երեւոյթ պէտք է ընդգծել, որ Տործորեցու երկի բնագիրը Երզնկացու երկի բնագրից տարբերւում եւ սահմանազատւում է, առաջին հերթին, բանասիրական կարգի առանձնայատկութիւններով: *Նչեցին առաջին ուղին հարթողն է այս առումով: Բայց դրաւ եւ հմտալից աշխատանքներ է կատարել իր բնագրական կառոյցում: Եթէ վերը ասուեց, որ Տործորեցու երկի բնագրի հիմքում ընկած է գերազանցապէս Երզնկացու աշխատութիւնը, ապա դա չպէտք է հասկանալ այնպէս, որ նա պարզապէս վերցրել է Երզնկացու աշխատութիւնը եւ նոյնութեամբ դրել իր կազմած բնագրի մէջ: Ո՛չ, ամենեւին: Ասուածի պայմանականութիւնը («հիմքում ընկած») պէտք է ընկալել այնպէս, որ քերականական հարցադրումների ընդհանուր ընթացքն ու նիւթերի ընդգրկումը Տործորեցու բնագրում, ըստ էութեան, համընկնում է Երզնկացու բնագրին,*

151 *Տե՛ս* «Եսայի Նչեցի. *Վերլուծութիւն քերականութեան*», Երեւան, 1966:

բայց մասնաւորումների մէջ, մանաւանդ լեզուաոճական ձեւակերպումների ամբողջականացմամբ, յղկման ու բիւրեղացման առումով, շատ է տարբերւում ինչպէս Երգնկացուց, այնպէս եւ Նչեցուց: *Որոշ բան արդէն ասուեց վերը բերուած բնագրահատուածների համեմատութեան ու վերլուծութեան ժամանակ: Այն ամբողջացնելու համար այժմ քննարկենք բնագրագիտական այս հարցը ըստ էութեան:*

Ներկայ դէպքում սահմանափակելով մեր քննական համեմատութիւնը Մործորեցու եւ Երգնկացու երկերի բնագրերի լեզուաոճական առանձնայատկութիւնների բացայայտման ուղղութեամբ, նկատում ենք Մործորեցու բանասիրական աշխատանքի չափազանց ուշագրաւ եւ միաժամանակ բնութագրական կողմերը եւս: Մի դէպքում՝ վերցնելով Երգնկացու միայն ընդհանուր միտքը, նա հիմնովին նոր ձեւակերպման է ենթարկում այն, երբեմն էլ՝ տալով նրան իմաստային փոքր ինչ տարբեր նրբերանգ: Համեմատե՛լ.

ՄՈՐՄՈՐԵՑԻ

[Բան]

«Կէտք են երեք՝ կէտ աւարտեալ, միջակ, ստորակէտ»:

[Մեկնութիւն]

Զայս ոչ ըստ ոլորակին սահմանէ, այլ բաժանէ, թէպէտ ոմանք զբաժանումն սահման կարծեն կիտիս, ապա ինձ թուի ո՛չ բնութեանն, այլ՝ ներգործութեանն, քանզի բնութեան սահմանն է այս՝ կէտ է անյայտ նիշ՝ պատճառ գծի, ոչ ունելով երկայնութիւն կամ լայնութիւն կամ խորութիւն:

Կամ թէ հոմանուն է կէտն. նախ՝ բաժանէ եւ ապա զկնի սահմանէ: Իսկ յերիս միայն, եւ ոչ՝ յաւելիս, զի ամենայն ենթադատութիւն երեք կիտիւք կատարի, որպէս մարդ բանական յերից ունի զգոյացութիւն:

Իսկ ասելն «կէտ աւարտեալ»՝ միայն զպատիւն տեղեաւն *եւ ձայնիւն* իբր զբազաւոր ցուցանէ, իս զերկուսն՝ իբր սպասաւորս նորին, *աւրինակ իմն զպակասեալն եւ զառաւելեալն այնոքիւք կոչէ նշանակութեամբ, իսկ գչափաւորն՝ պարզաբար: Վասն որոյ* «աւարտեալ կէտ»՝ գվերջինն ասէ, գկատարումն տրամախոհութեան խորհրդոյն, *զոր ոմանք ստիւքս ասեն, որ է «տուն»* (*Սոյն աշխ.*, էջ 154–55):

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«Կէտ է պատճառ գծի՝ ո՛չ ունելով երկայնութիւն, եւ ո՛չ լայնութիւն, եւ ո՛չ խորութիւն:

Իսկ ասելն՝ եթէ «կէտ է տրամախոհութեան անգեգելոյ նչան» – զայս գաւարտեալ կիտէն ասէ՝ գվախճան ենթադատութեանն (էջ 153):

...Բայց ծանուցանէ զիւրաքանչիւր ոք ի կիտիցն, նախ՝ սահմանաւ, եւ ապա՝ տեղեաւ, *զի ի ձեռն սահմանին եւ տեղւոյն գաւարտեալ կէտն* որպէս թագաւոր ցուցցէ, իսկ գայլ եւս երկուսն՝ որպէս սպասաւորս» (*էջ* 155):

Ընդգծուած տողերը այն ընդհանրութիւններն են, որ իր հիմքից՝ Երգնկացուց է քաղել Մործորեցին, բայց այդ տողերում պարփակուած մտքերին տուել է ամբողջական հասկացութիւնների ձեւակերպում՝ ընդլայնուած իմաստներով եւ ոճական նոր իմբագրմամբ, որ չափազանց ակնբախ են եւ, հետեւաբար՝ մեկնաբանութիւնների կարիք չեն զգում: Ի դէպ, այս

եւ միւս բանասիրական աշխատանքների առանձնայատկութիւնները, որ նչում ենք Մործորեցու կամ Նչեցու առնչութեամբ, թելադրւում են անչուշտ բանաճաղային բնոյթի դասագիրք գրելու պահանջներով: Հետեւաբար առանձին հեղինակների նոյնատիպ աշխատութիւնների բանասիրական կարգի առանձնայատկութիւնները բացայայտելու միջոցով միայն հնարաւոր է դառնում նաեւ առհասարակ բանաճաղային բնոյթի դասագրքերի ներկառուցուածքային բնորոշ կողմերը պարզաբանել, որոնք այլապէս մնում են անմեկնելի:

Ուրեմն՝ չարունակե՛նք մեր քննարկումը. եթէ նոյնիսկ առանձին նախադասութիւնների բառային կազմը Մործորեցու երկում հիմնականում նոյնն է լինում Երգնկացու համեմատութեամբ, ապա դրանց չարադասութիւնը ամբողջութեամբ փոփոխութեան է ենթարկւում՝ համապատասխանեցուելով ժամանակի լեզուամտածողութեանը, քերականագիտական արտայայտութեամբ՝ չարահիւսութեանը, կամ էլ նոյն միտքը վերարտադրում է ինքնուրոյնաբար՝ ստեղծելով բոլորովին նոր կոնտեքստ: Ձեռնարկ-դասագրքերի յօրինման այս առանձնայատկութիւնը անչուշտ բնորոշ է միջնադարի բանաքաղային աշխատութիւնների համար (ինչպէս այդ ցոյց ենք տուել նաեւ Նչեցու կապակցութեամբ), որոնք դրականօրէն էին գնահատւում մեր դպրութեան պատմութեան տուեալ ժամանակաշրջանում: Ջուդարե՛նք թէկուզեւ հետեւեալ բնագրահատուածները.

ՄՈՐՄՈՐԵՑԻ

«Սահմանաւ ծանուցանէ զբառ, եւ զմասնդ փոխանակ սեռի դնէ, զի ունի ընդ իմիեամբ տեսակս: Եւ «դուզնաբեայ» ասէ առ բանիմ մեծութիւն, զի բառ նուազ մասն է առ «բանն» բաղդատութեան. կամ թէ բաղն՝ *նախդիր է միայն, որպէս թէ ասել՝* «դասեալով միանայ բառ», որով լինի շարադրութիւն բանի, զի բառ շարադրութիւն է փաղառութեանց եւ ի հեգիցն կցմանէ լինի, *ուստի գոյանայ բան, որպէս յորժամ չարէ ոք գԴաւ եւ գիքն եւ առնէ բառ՝ գԴաւիթ, նոյնպէս եւ զայլսն՝* ընդ-դու-թիւն, ար-բա-յութիւն: *Եւ ամենայն այսպիսիքս կցեալ ի սղից եւ յերկարաց ասի բառ, եւ չարադրեալ զբառ ընդ միմեանս՝ առնէ բան, որպէս յառաջիկայսդ ցուցանէ»* (*Սոյն աշխ.*, էջ 189–90):

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«Եւ բառ կոչէ զնոյն վանգս. եւ փոխեաց զանունն յաղագս ծածկելոյ ի մէնջ:

Եւ լսի բառ «ասացուած[ն]» կամ «ասումն», որ է ըստ միում վանգի կամ [ըստ] երկուց եւ կամ [ըստ] երից՝ նչանակդ մի է: Իսկ մասնդ սեռ է, զի ունի ընդ իմիեամբ տեսակս. եւ «դուզնաբեա[յ]» ասի առ բանն, որ է մեծագոյն բան գդա:

...Իսկ «բաղն» ասելով նախդիր միայն է, *որով ճոխացոյց զբանն: Իսկ «դասուելն բանին» ասելով՝ զհեգն ասէ, յորժամ դասես ընդ միմեանս շարամանելով՝ լինի այնուհետեւ բան, այսպէս՝* ար.բա.յութիւն:– *Այսոքիկ առանձնապէս յատկացեալք ոչինչ ունին խորհուրդ, իսկ դասելով ընդ միմեանս լինի* ար.բա.յու.թիւն: *Նոյնպէս յորժամ ասես՝* ընծ.դու.թիւն, *կամ* աննձ.կու.թիւն *կամ* զաւ.րու.թիւն,– *զի այսոքիկ վանգս մասն են բառի, զոր ասէ՝ «ըստ բաղդասութեան բանի», այսինքն է բառ՝ ի շարադրութեան բանի մասն է շարադրութեան, վասն զի* բառ շարադրութիւն է փաղառութեանց, *որպէս յորժամ շարադրիցէ ոք* գԴաւ եւ գիքն, *եւ առնէ բառ՝* գԴաւիթ: *Եւ դարձեալ շարադրէ* գԲա *եւ* գկուր, *եւ առնէ բառ՝* գԲակուր...» (էջ 188–89):

Եւ կամ՝

ՄՈՐՄՈՐԵՑԻ

«Ամենայն արուեստաւորի սովորութիւն է զպէսպէս նիւթս յաղագս գործոյն կա-

տարման հաւաքել, որպէս եւ այս յոգնիմաստ արուեստաւորս զգանագան մասունս բանի պատրաստեաց՝ ի տառիցն սկսեալ, այժմ կատարելութեան գործոյն սկիզբն առնէ, որ է «բանն», որպէսզի ցուցցէ եւ զսորայն մասունս եւ զայլ եւս կիրս ի սմանէ պաշտեցեալս» (Սոյն աշխ., էջ 190)։

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«Պարտ է իմանալ զայն, զի ամենայն արուսեստաւոր ի կամել իրս արկանել առաջի՝ ոչ առանց նիւթոյ գիւտի մտաբերէ, որպէս եւ այս յոգնիմաստ արուեստաւոր յառաջ եգիտ զնիւթն՝ զմանրկութիւն մասանց գրոյ՝ ե՛ւ գիազառութեան, ե՛ւ գհագագի, ե՛ւ զվանգի, զոր բառ եւ բայ ասեմք, եւ չարականեալ զվերծանութիւն չաղկապիցն եւ ելեալ ընդ աստիճանն, եւ հասոյց մինչեւ ի բան։

Եւ արդ՝ կամի ցուցանել որքա՞ն ի սմանէ բաժանմունք մասանց եւ այլ եւս պաշտեցեալ լինին կիրք, վասն որոյ ասէ՝ «բան է հետեւակ բանի» (էջ 190)։

Մի այլ դէպքում՝ Մործորեցին ոչ միայն ձեւակերպումներն է լեզուաոճական փոփոխութիւնների ենթարկում, այլեւ միեւնոյն պարբերութեան ձեւակերպումների չարակցումը միմեանց հետ՝ ներկայացնում է բոլորովին նո՛ր յարաբերութեամբ ու յաջորդականութեամբ։ Փաստօրէն նա ե՛ւ յղկում ու բիւրեղացնում է լեզուն, ե՛ւ խմբագրական-կառուցուածքային փոփոխութիւններ մտցնում բնագրում։ Բնականաբար նա իր աչքի առաջ ունէր նաեւ իր ուսուցչապետի՝ Նչեցու դրական մեծ փորձը։ Այս տեսնելու համար համեմատե՛նք նաեւ ստորեւ բերուող բնագրահատուածները։

ՄՈՐՄՈՐԵՑԻ

[Բան]

«Եւ նախ զբնութեամբն՝ զի առաջին է, եւ բնութեամբ՝ յորժամ երկար տառիւք արտաբերեսցի, որպէս Մով-սէս»։

[Մեկնութիւն]

Ասացաւ ի բաժանման ձայնաւորացն, թէ ոմանք բնութեամբ երկարք են, որպէս՝ է, աւ։ *Արդ, յորժամ առքաւք փաղառի անունն, որպէս Մովսէսն կամ խաւսող՝ կոչի է, աւ։ Արդ, յորժամ առքաւք փաղառի անունն, որպէս Մովսէսն կամ խաւսող՝ կոչի բնութեամբ։ Եւ քանզի ինքնաբաւ եւ անկարաւտ է լծորդութեան ձայնորդի, սակս որոյ եւ առաջին տեղւոյ ասացաւ» (Սոյն աշխ. էջ 180–81)։*

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«Յորժամ երկար տառիւքն արտաբերիցի, որպէս՝ Մովսէս։ Յառաջագոյն ասացաւ ի բաժանման ձայնաւորացն, թէ ոմանք [բնութեամբ] երկարք են, որպէս՝ է եւ ով, եւ ոմանք սուղք, որպէս՝ ե, ո, ւ։ այլ յորժամ երկար ձայնորդք փաղառին՝ կոչին բնութեամբ» (էջ 179)։

Եւ կամ՝

ՄՈՐՄՈՐԵՑԻ

[Բան]

«Եւ ոգեալ է հագներգութիւն ի հագնելոյ կարկատուն բանս»։

[Մեկնութիւն]

Մեկնէ գհագներգութիւնն, *թէ ասացեալ է ի հագուցանելոյ ընդ միմեանս եւ կարկատելով բանս յիրեարս յեռել, զոր առնլով երգեցողք երգեն, բանզի արդարեւ կարկատուն բանիւ շարամանին ամենայն մրմունջք եւ երգք գուսանութեան, զոր այժմ ի հայումս առաւել գտանեմք չափ եւ կշիռ բանի արուեստաւորեալ ի գովս եւ ի պարսաւս ոտանաւոր յարմարութեամբ՝* վեցոտանիս եւ քառոտանիս։

Կամ հագներգութիւն յաղագս չնչոյ ելից հագագին ասէ, որով նուագէն ի տաղս պարանցիկ երգոցն, կամ հագնին փայտ է անուշահոտ, որպէս սարդենին, որով երգէին, որպէս ասէ» (Սոյն աշխ., էջ 159)։

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«...Իսկ հագներգութիւն, ըստ որում ասէ՝ «ի հագնելոյ կարկատուն բանս». կարկատուն բանիւք յարմարին շարամանեալ ամենայն մրմունջք եւ երգք գուսանութեան, քանզի բազում բանից պէտք են կարկատել եւ աւարտել զսա, զոր այժմ ի հայումս առաւել, քան ի յունականին գտանեմք։ Քանզի չափ եւ կշիռ բանի արուեստաւորեալ ներգործեն զայսոսիկ յոյժ չքնաղ եւ դժուարագիւտ եւ հրաշալի առասպելիս։ Քանզի աւարտեն միով գծիւ բազում բանս՝ եթէ՛ գովասանութիւն [եւ] եթէ՛ պարսաւ։ Երբեմն երիս տեն միով գծիւ բազում բանս՝ եթէ՛ գովասանութիւն [եւ] եթէ՛ պարսաւ։ Երբեմն երիս գիրս յաւարտին ունելով զմիմեանս բախելով, եւ երբեմն՝ երկուս։ Եւ այսպէս ոտանաւորս ստեղծանեն վեցոտանիս եւ քառոտանիս» (էջ 157)։

Իսկ Մործորեցու վերջին պարբերոյթը ամբողջութեամբ վերցրած՝ չունի Երզնկացուն. այդ լրացումը լիովին Մործորեցուն է պատկանում, որը կատարելագործել է Երզնկացու (ինչպէս եւ Մագիստրոսի) Մեկնութիւնները հակադրում են Երզնկացու (ինչպէս եւ Մագիստրոսի) Մեկնութեանը ուրիշ կողմերով եւս։ Եթէ Մագիստրոսին եւ Երզնկացու դեռեւս հետաքրքրել են մեկնիչները, եւ այդ պատճառով էլ Մագիստրոսը մեկնաբանող նիւթերը դասաւորել է հատուած առ հատուած, մեկնիչների որոշակի յաջորդականութեամբ, իսկ Երզնկացին՝ չարահիւսական ներքին ձուլուածք ստեղծելիս այդ նիւթի տեղաբաշխման ժամանակ լուսանցքներում թողել է իւրաքանչիւր մեկնիչի անունը, ապա Մործորեցուն (ինչպէս եւ Նչեցուն) դա ամենեւին էլ չի հետաքրքրել։ Ընդհակառակն, նրան բացառապէս հետաքրքրել է մեկնաբանուող առարկան որպէս այդպիսին, վերացարկուած [աբստրահուած]՝ բոլոր կողմնակի հանգամանքներից։ Այս իմաստով էլ բնագիր կազմելիս Մործորեցին իրեն ազատ է զգացել Երզնկացու չարադրանքի նկատմամբ. ամենեւին հաշուի չի առել, թէ ո՛ր մեկնիչից ի՛նչն է վերցնում եւ ձուլում միւսի հետ։ Արդիւնքը եղել է այն, որ երբեմն մի պարբերութեան մէջ ամփոփուում են մի չարք մեկնիչների ասոյթների հիմնական մտքերը։ Համեմատե՛լ։

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

Դաւթի — «Եւ «դիւցազնաբար» ասէ. զի է՛ ողբերգութիւնն ոչ աշխարհական ձայն գոհչաց, քան թէ արարուած քերթողացն վհչականաց՝ զքաջացն գործեալ իրս եւ զաւրութիւնս պատմել ահաւորապէս եւ չքնաղս հանգոյնս գործեցելոցն գերազանցութեամբ ամենայնի[ւ] դիւցազնաբար, եւ ո՛չ՝ կաղս ի կաղս ինչ եւ քամահելիս։ Զի

Ստեփ — քերթողացն է արարուած եւ զի դիւցազանց իմն եղելոց իրք են եւ պիտանացու, նաեւ միխթարական, զորս ի վերայ մեռելոցն եւ կամ այլ ինչ թշուառութիւն կրելոցն առ-

նեն: Իսկ դիւցազնաբար՝ զյորդորականն ասէ եւ զքաջալերականն, եւ զներբողականն ի կենցաղս վախճանելոցն» (էջ 123–124):

ՕՐՕՏՈՐԵՑԻ

[Բաց]

«Իսկ զդիւցազնաբար» <վերծանեսցուք>:

[Մեկնութիւն]

Զի է՛ «ողբերգութիւն» ոչ աշխարհական, քան թէ արարուածքս քերդողական պատմել ահաւորապէս հանգոյն գործեցելոցն գերազանցութեամբ բանից, եւ ոչ կաղս ինչ եւ քամահելիս: Այլ ոմանք ասեն, թէ ողբերգութիւն գմխիթարական բանից ասէ, զոր ի վերայ մեռելոց կամ այլ ինչ թշուառութիւնս կրողացն առնեմք: Իսկ դիւցազնաբար՝ «զյորդորականն» ասէ եւ «զքաջալերականն» եւ «զներբողականն» ի կենցաղս վախճանեցելոցն» (Սոյն աչխ., էջ 140):

Եւ կամ՝

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

Դաւթի եւ Անանուն

Ստեփ

«Իսկ ասելն՝ թէ «զկատակերգութիւնն» աշխարհաւէրն»: Կատակերգութիւնն արարուածք է քերթողացն, որ եւ պիտանացու իսկ է, եւ բաժանի երկակի. ոմանց՝ յանդիմանութիւն վատ կենցաղավարութեան, եւ ոմանց՝ յաւժարութիւն ի բարի կենցաղավարութեան, որ ունի խրատս բազումս պէսպէս դիմաւք կարգեալ յաւրինակ եւ ի խրատ վայելչական պիտոյիցն. վատ կենցաղավարելոցն՝ է՛ւ անարի, է՛ւ ծուլիցն, է՛ւ ընչասիրացն, է՛ւ ի վերայ նոյնպիսեացն գեպերականն եւ գհեգնականն առնել ճառ եւ սոքինջս, որպէս ոամիկքն սովորաբար ստեղծանեն առ այնոսիկ: Սոյնպիսեաւ վարեսցիս եւ դու յընթեռնուլն» (էջ 134–35):

ՕՐՕՏՈՐԵՑԻ

[Բաց]

«Իսկ զկատակերգութիւնն աշխարհաւէրն <վերծանեսցուք>:

[Մեկնութիւն]

է՛ եւ սա արարուածք քերթողական երկակի դիմաւք արարեալ՝ բարի կենաց յաւժարութիւն եւ վատաց յանդիմանութիւն, որ խրատ բազում ունի յինքեան եւ պիտանացու յաշխարհական իրս՝ անարի ծուլիցն եւ ընչասիրացն եւ ժլատիցն եպերանս, եւ արեացն եւ գեղեցկացն՝ գովասանս, որով եւ դու վարեսցիս յառնելն կամ յընթեռնուլն» (Սոյն աչխ., էջ 140–143):

Մի ուրիշ առանձնայատկութիւն եւս. Օրծորեցին փաստօրէն նոր սինթեզի է ենթարկում Երզնկացու եւ Նչեցու աշխատութիւնները, այլ կերպ ասած՝ եթէ Երզնկացու աշխատութիւնը սինթեզումն է եւ աւելի բարձր մակարդակի բնագրային յօրինուածք՝ Մագիստրոսի երկի նկատմամբ, ապա Նչեցու աշխատութիւնը, իր հերթին, նոր սինթեզումն է Երզնկացու երկի նկատմամբ, իսկ Օրծորեցու մեկնութիւնը սինթեզումն է այս երկուսի էլ: Նչեցուն նուիրուած մեր աշխատասիրութեան մէջ բնագրային հիմնաւորումներով ցոյց էինք տուել, որ Նչեցին իր երկի բնագրում բեռնաթափել է

փիլիսոփայական, բնագիտական, աստուածաբանական, երաժշտական եւ այլ կարգի մանրամասնութիւնները, որոնք այնքան ազատօրէն եւ անհարկի խճողումով տեղ են գտել ինչպէս Մագիստրոսի, այնպէս էլ, մանաւանդ, Երզնկացու աշխատութիւններում, եւ թողել է իր երկում այդ գիտելիքներից միայն այն չափով, որչափով դրանք անհրաժեշտ են լեզուական այս կամ այն երեւոյթի մեկնաբանման համար իրրեւ օժանդակ նիւթ կամ կոուանիներ: Շատ անգամ Երզնկացու մօտ 3–4 էջից բաղկացած նման բնոյթի հատուածից Նչեցին վերցնում է միայն հիմնական այն գաղափարները, որոնք աղերսի մէջ են քերականական այս կամ այն երեւոյթի հետ. եւ իր ձեւակերպումներով ամփոփում է դրանք ընդամէնը մի քանի տողի մէջ, որով նա իր Մեկնութեանը տուել է աւելի լեզուաբանական–բերականական բնոյթ, որը նոյնպէս կարեւոր նուաճում է մեկնողական կարգի քերականական բնագրերի յօրինման գործում: Մեթոդական այս արժէքաւոր ներդրումը քերականական դասագիրք կազմելու արուեստում, իրրեւ ղրական երեւոյթ, ամբողջութեամբ ընդունել է նաեւ Օրծորեցին իր բնագրի կառոյցում:

Բնագրերի մինչեւ այժմ մեր կատարած համեմատական քննութիւնից յանգում ենք հետեւեալ հիմնական եզրակացութիւնների.

ա. «Համառաւտ տեսութիւն քերականի» երկը բնաւ էլ «համառօտ» տութեան:

բ. Այն պատկանում է Օրծորի ուսումնագիտական կենտրոնի ուսուցչապետ Յովհաննէս Օրծորեցու գրչին աներկբայօրէն:

գ. Այս քերականական Մեկնութեան բնագրային առանձնայատկութիւնները լիովին իրաւունք են տալիս Օրծորեցու աշխատասիրութիւնը համարելու իրրեւ բանաստեղծական բնոյթի ամբողջական մատենագրական միաւոր հէնց նո՛յն հիմունքներով, ի՛նչ հիմունքներով ճանաչուում են Մագիստրոսի, Երզնկացու եւ Նչեցու բանաստեղծական Մեկնութիւնները որպէս միջնադարի ուսումնագիտական կենտրոնների լեզուի եւ բերականութեան ձեռնարկ-դասագրքեր:

2. Առնչութիւններ Նչեցու աշխատութեան հետ:– *Նչեցու երկի բնագրի՝ Օրծորեցու աշխատութեան հետ ունեցած ընդհանրութիւնների մասին վերը հիմնականում ասուեց, երբ զուգահեռներ անցկացրինք, մի կողմից՝ Նչեցու, միւս կողմից՝ Մագիստրոսի եւ Երզնկացու Մեկնութիւնների միջեւ, ուստի այստեղ անդրադառնալու ենք սկզբունքային այն տարբերութիւններին, որոնցով հակադրուում են Օրծորեցու եւ Նչեցու երկերի բնագրերը, ինչպէս եւ բնագրական միայն այն հատուածների ընդհանրութիւններին, որոնք յատուկ են բացառապէս այդ բնագրերին: Այս վերջին հանգամանքի լուսաբանմամբ է պայմանաւորուած նաեւ բնագրական սոյն երկու կառոյցներից մէկի առաջնայնութեան հարցի գիտական լուծումը:*

Նախ՝ դարձեալ այս առթիւ պէտք է յիշել, որ այս երկու մեկնիչներից իւրաքանչիւրն ունի իր ձեռնարկի, իրրեւ քերականական դասընթացքի, ուրոյն պատկերացումը, որով պայմանաւորուած են քերականական այս կամ այն դրոյթի ընդգծումը կամ նուազ չեշտումը, դրա մեկնաբանութեան նկատումը կամ անտեսումը եւ այլն: Օրծորեցու եւ Նչեցու քերականագիտական մօտեցումների չափազանց նուրբ տարբերութիւնների բացայայտմամբ միայն հնարաւոր է ըմբռնել մատենագրական այս երկու ցուչարձանների բնագրական արժէքը, որով եւ պայմանաւորուած է նրանց դերն ու նչանա-

կութիւնը մեկնողական բնոյթի քերականական մեր հարուստ գրականութեան մէջ։

Այսպէս, ներածական բաժնում քերականութեան, իբրեւ ուսումնական առարկայի, ծագման, բնոյթի, կարեւորութեան ու նպատակի մասին տեղեկութիւնները չարադրանքի տարբեր ծրագրով են մատուցում Մործորեցին եւ Նչեցին։ Մործորեցին եօթ գլուխների մէջ է բացատրում այդ հարցադրումները (ինչպէս. Երզնկացին), իսկ Նչեցին՝ չորս։ Համեմատե՛լ.

ՄՈՐՄՈՐԵՑԻ

«...ցաղագս որոյ հարկաւորեալ մեր կանոնս ինչ արտադրեսցուք եւ ցուցցուք, նախ՝ թէ ո՞ւստի գտեալ եղեւ գիր, յորմէ՞ գոյացաւ արուեստ քերականութեանս։ Եւ երկրորդ՝ թէ զի՞նչ է քերականութիւն եւ կամ դիտումն սորին. եւ երրորդ՝ թէ է՞ր աղագաւ գրեալդ քերել կոչի. եւ չորրորդ՝ թէ ո՞յք գտաւղք այսմ արուեստի. եւ հինգերորդ՝ թէ է՞ր վասն փոյթ յանձին կալան հետեւող լինիլ քերականութեանս, եւ վեցերորդ՝ թէ առ որո՞ւմ յարուեստիցն ունի զհամեմատութիւն, եւ եւթներորդ՝ ծանուցանել զպիտանացուն առ որս ունի զաւգտակարութիւն» (Սոյն աշխ. էջ 113–14)։

ՆՉԵՑԻ

«ի ձեռնտուութենէ հոգւոյն հանդերձեալ եմք բուռն հարկանել առաջիկայ իրողութեանս. նախ՝ ուսանել արժան է, թէ զի՞նչ է քերականութիւն, եւ երկրորդ՝ զի՞նչ յայտնէ անուն քերականութեան, եւ վասն է՞ր գրեալդ «քերեալ» կոչի. երրորդ՝ ո՞յք են գտաւղք այսմ արուեստի. չորրորդ՝ եթէ է՞ր աղագաւ փոյթ յանձին կալեալ եղեն վասն քերականութեանս» (էջ 55)։

Առաջրուած քաղուածքների համեմատութիւնը ցոյց է տալիս, որ Նչեցին ոչ միայն որոշ հարցադրումներ միացնում է մէկ գլխի մէջ (իսկ ուրիշներ ուղղակի զանց է առնում Մործորեցու համեմատութեամբ), այլեւ մեկնաբանման յաջորդականութեան առումով էլ տարբերւում է Մործորեցուց։

Ապա՝ Մործորեցու եւ Նչեցու բնագրերի քննական բաղդատումներով պարզւում է, որ Մործորեցու մօտ կան բնագրական ամբողջական հատուածներ, որոնք բացակայում են Նչեցու երկի բնագրում, եւ հակառակը՝ Նչեցու մօտ կան նոյնպէս չատ հատուածներ, որոնք չկան Մործորեցու երկի բնագրում։ Դրանց ակունքները գտել եւ համեմատել ենք միմեանց հետ. դրանք մեծ մասամբ գալիս են Երզնկացուց եւ սակաւ դէպքերում՝ նաեւ այլ աղբիւրներից։ Այստեղից հետեւութիւնը միանգամայն ակնբախ է՝ երկուսն էլ օգտագործել են Երզնկացու աշխատութիւնը՝ իրարից անկախ։ Այս պնդման ճշդութիւնը հաւաստւում է նաեւ այն ակնառու փաստով, որ չաճախ Երզնկացու մօտ եղած միեւնոյն պարբերութեան մի մասը գտնում ենք Մործորեցու մօտ, միւս մասը՝ Նչեցու, կամ էլ՝ լինում են առանձին նախադասութիւններ Երզնկացուց, որ Մործորեցին բաց է թողել, իսկ Նչեցին ընդգրկել է։ Վերջին դէպքի համար համեմատե՛լ.

ՄՈՐՄՈՐԵՑԻ

«Ցառաջագոյն վանգ կոչեաց եւ այժմ բառ անուանէ՝ յաղագս ծածկելոյ ի մէնջ։ Եւ լսի բառ «ասացուած» կամ «ասումն», որ է ըստ միում վանգի, կամ երկուց կամ երից, քանզի մի է նշանակն» (Սոյն աշխ., էջ 189)։

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«Եւ բառ կոչէ գնոյն վանգս եւ փոխեաց զանունն յաղագս ծածկելոյ ի մէնջ։ Եւ լսի բառ «ասացուած» կամ «ասումն», որ է ըստ միում վանգի կամ երկուց եւ կամ երից,– նշանակդ մի է...» (էջ 200)։

ՆՉԵՑԻ

«Լսի բառ՝ «ասացուած» կամ «ասումն», որ է ըստ միում վանգի կամ երկուց, կամ երից,– նշանակդ մի է» (էջ 100)։

Ինչպէս նկատելի է, ընդգծումները Երզնկացու եւ Մործորեցու մօտ համընկնում են իրար, որոնք, սակայն, իսպառ բացակայում են Նչեցու բնագրում։ Այս հանգամանքը, ինչ խօսք, անառարկելի է դարձնում այն ենթադրութիւնը, որ Նչեցին եւ Մործորեցին միմեանցից անկախաբար են օգտուել Երզնկացուց։ Զուգադրենք նաեւ հետեւեալ բնագրահատուածները, մի քիչ առաւել ընդգրկուն ծաւալով.

ՄՈՐՄՈՐԵՑԻ

[Բաճ]

«Զի որք ոչ ըստ սոցայցն լինին խտրութեանց՝ զբերդողացն արուեստիւնս տապալէ եւ զյոյնան վերծանողացն ծիծաղելիս յարկացոցէ»։

[Մեկնութիւն]

Ամենայն ընթերցողութիւնք բերդածաց կամ շարագրաց եթէ ոչ ըստ այսպիսեաց խտրութեանց լինին, *որպէս փոքր ի չատէ ցուցաւ ընտրութեան եղանակն*, գբերդողացն արուեստիւնս եւ զջանս տապալէ, *որ բազում աշխատութեամբ եւ երկամբք զսոյն արուեստս գտին։ Եւ զոյնս,, որ է զգաւրութիւն վերծանողացն, առողանութեամբ ընթեռնուլ, ծիծաղելիս բազմաց միշտ կացուցանէ եւ զարուեստս նպերելի առնէ։*

Արդ՝ այս վերծանութեանն մասուին երիւ բաժանմամբ ասացեալ յարուեստուորէս *եւ ըստ կարի աւրինակաւ ցուցեալ մեկնութեամբ, կամիմ այժմ զգլուխ Վերծանութեան կարգել, որք են թուով լե (35), եւ ապա զրանն յաստուածաշունչ գրոց մերձ դնել։*

Եւ ե՛ն այսոքիկ. նախերգան, պարզ, շարադրեալ, ժամանակեան, միջակաւոր, բերդողականն, ւ՛անակաւորն, թուականն, ներտաղականն» .. *(թուարկում է բոլորն էլ, եւ ապա լեզուանմուշներով օժտում դրանք, տե՛ս էջ 146–47)։*

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«Եւ եթէ ոչ ըստ սոցայն լինի խտրութեան՝ զբերթողացն արուեստիւնսն տապալէ, այսինքն՝ ամենայն ընթերցողութիւն բերբածաց կամ շարագրաց եթէ ոչ ըստ այսպիսեաց խտրութեանցն լինի *ըստ ասացեալ առողանութեանցս եւ մի ըստ միոջէ այլոց ձեւոցն՝* զարիապէս բերբողացն գաշխատութիւնս եւ զջանս տապալէ, *եւ զիւր ունակացեալ արուեստն ի վերծանելն ծիծաղելիս երեւեցուցանէ։*

Արդ, այսոքիկ ըստ վերծանութեան մասին ասացեալ *ըստ եռակի որոշմանն՝ ըստ ենթադատութեան, ըստ առողանութեան եւ ըստ տրոհութեան։*

Եւ զի ենթադատութիւնն ի բազումս բաժանի մասունս, *զոր սակաւս ի բազմացն եցոյց* արուեստաւորս՝ *զողբերգութիւնն, զկատակերգութիւնն եւ զայլսն՝ որ ասացաւ։ Այժմ յիշեմք եւ զայլ մասունսն, որք են գլուխք վերծանողացն՝ արուեստի գտեալ յի-*

մաստնոցն եւ փոքր բանիւ գաւրինակս նոցա յաստուածային գրոց մերձ դիցուք:

Եւ այս են գլուխք վերծանութեան·

Նախերգան, պարզ, շարագրեալ, ժամանակեան, միջակաւոր, էրրոդական, բանակաւոր, թուական, ներտաղական...» (*թուարկում է բոլորն էլ, եւ ապա լեզուանմուշներով օժտում դրանք, տե՛ս էջ* 145–48):

ՆԶԵՑԻ

[Բաց]

«Զի որք ոչ ըստ սոցայն լինին խորութեանց, զբերդողացն արութիւնս տապալէ եւ զյոյնս վերծանողացն ծիծաղելիս յարկացոցէ»:

[Մեկնութիւն]

Եւ զոր ասէ՝ ա՛յս ինչ է. ամենայն ընթերցողութիւն էրդածոց կամ շարագրոց եթէ ոչ այսպիսեաց խորութիւն լինի, *որ է* ընտրութիւն եւ եղանակ, զբերդողացն արութիւնսն եւ զջանսն տապալէ *եւ զիւր արուեստն ծիծաղելի կացուցանէ. իսկ յոյնս զգաւրութիւնս եւ զքաջարուեստս ընթերցողացն եպերելի ցուցանէ»* (էջ 174):

Բնագրահատուածների քննութեամբ պարզւում է, որ չեղատառ ընթերցումները Մործորեցու եւ Նչեցու չարադրանքներում համընկնում են Երզնկացու երկի հետ, ուստիեւ բանաքաղումներ են այդ աղբիւրից· իսկ չեղատառ ցրիւ ընթերցումները Մործորեցու եւ Նչեցու բնագրահատուածներում՝ համընկնում են միմեանց հետ, հետեւաբար Մործորեցին դրանք քաղել է Նչեցու բնագրից, եւ ո՛չ՝ հակառակը (այդ մասին առաւել հանգամանօրէն քիչ յետոյ):

Ամենաուշագրաւ տարբերութիւնը այս երեք բնագրահատուածներում էլ այն է, որ Մործորեցին եւ Երզնկացին ունեն ընթերցանութեան արուեստի 35 ձեւեր՝ համապատասխան լեզուանմուշներով, մինչդեռ Նչեցին դրանցից ո՛չ մէկը չունի: Եւ եթէ բնագրային որեւէ ընդհանրութիւն Մործորեցու եւ Երզնկացու (ինչպէսեւ Նչեցու եւ Երզնկացու) միջեւ հանդիպում է, ապա, իբրեւ կանոն, բանաքաղումը միշտ էլ Երզնկացուց է իբրեւ աղբիւրի· իսկ հակադարձը բացառուած է: Նշանակում է՝ Մործորեցին, անկախ Նչեցուց, ձեռքի տակ ունեցել է Երզնկացու աշխատութիւնը եւ ազատօրէն օգտուել է նրանից՝ ըստ իր դասագրքի պահանջների:

Բացի բնագրական հատուածների մասնակի տարբերութիւններից, Նչեցին իր բնագրում ունի նաեւ Գէորգ Սկեւռացուց վերցուած ամբողջ ուսմունքը վանկատման եւ գրադարձութեան մասին, որը իսպառ բացակայում է Մործորեցու երկի բնագրում (տե՛ս «Վերլուծութիւն Քերականութեան» աշխատութեան «Ցաղագս հեգից եւ գրադարձից այլուստ» գլուխը, էջ 176–81)[152]:

Քերականական նիւթի մատուցման վերաղասաւորում ունի Մործորեցին իր գլխաւոր աղբիւրի՝ Երզնկացու երկի նկատմամբ, որով եւ տարբերւում է նաեւ Նչեցու բնագրի յարաբերութեամբ:

Եթէ Նչեցին Թրակացու մեկնելի դրոյթները բերում է, իբրեւ կանոն, իւրաքանչիւր գլխի կամ պարբերութեան հէնց սկզբում՝ սահմանազատելով

152 *Համեմատե՛լ մեր «Գրչութեան արուեստի լեզուական–քերականական տեսութիւնը միջնադարեան Հայաստանում» աշխատութեան (Երեւան, 1962–63) 288–96 էջերը:*

այն բուն կոնտեքստից որպէս «բան» (որին ամէն անգամ հետեւում է «մեկնութիւն»-ը), ապա Մործորեցու մօտ Թրակացու դրոյթները բերւում են քերականական ամբողջ տեքստում ներհիւսուած ձեւով՝ միայն չակերտների մէջ առնուած: Ըստ որում դրանց ծաւալն ու բաշխումը յաճախ են տարբերւում այս երկու բնագրերում:

Դիցուք՝ «Ցաղագս կիտից» գլուխը ներկայացնելիս Մործորեցին Թրակացու վեց դրոյթները առաջադրում է առանձնաբար՝ իւրաքանչիւրը օժտելով համապատասխան մեկնութեամբ (տե՛ս սոյն աշխ., էջ 154–58): Այդ դրոյթներն են.

ա. «Կէտք են երեք՝ կէտ աւարտեալ, միջակ, ստորակէտ»·

բ. «Կէտ է տրամախոհութեան յանգեցելոյ նշան. եւ միջակ նշան՝ յոգի սակս ընդունելոյ, եւ ստորակէտ՝ տրամախոհին չեւ եւս յանգեցելոյ, այլ եւս կարաւտացելոյ նշան»·

գ. «Իսկ միջակ նշան յոգի սակս ընդունելոյ»·

դ. «Եւ ստորակիտին՝ տրամախոհին չեւ եւս յանգեցելոյ»·

ե. «Ի՞ւ առանձնանայ կէտ ի ստորակէտէ,– ամանակաւ»·

զ. «Զի ի կիտէն կարի յոյժ մեծ է բացատն, իսկ ի ստորակիտէն՝ ամենեւին նուազ»:

Մինչդեռ Երզնկացին Թրակացու այս վեց դրոյթներից միայն երեքն (բ, ե, զ կէտերը) է առաջադրել (այն էլ ոչ լրիւ), իսկ Նչեցին Թրակացու մէկ ընդհանուր դրոյթով եւ մէկ ընդհանուր մեկնութեամբ բաւարարուել է այս գլխի չարադրանքը ներկայացնելիս·

ՆԶԵՑԻ

ՑԱՂԱԳՍ ԿԻՏԻ

[Բաց]

Կէտ է տրամախոհութեան յանգեցելոյ նշանն. եւ միջակ նշան՝ յոգի սակս ընդունելոյ, եւ ստորակէտ՝ տրամախոհին չեւ եւս յանգեցելոյ, այլ եւս կարաւտացելոյ նշանի:

[Մեկնութիւն]

...» (էջ 78–79):

Այս եւ այլ համեմատութիւններից հետեւում է, որ Մործորեցին ակընյայտ ճիգեր է գործադրել, վերաղասաւորելով քերականական նիւթը Երզնկացու եւ Նչեցու դասագրքերի համապատասխան գլխի նկատմամբ՝ առաւել մանրակրկիտ եւ ամբողջական մեկնաբանելու Թրակացու աշխատութիւնը:

Բերենք մի այլ ցայտուն օրինակ եւս, երբ Թրակացու քերականական ութ դրոյթները միաանաբար է առաջադրում Նչեցին եւ «մեկնում» ընդամէնը երեք տողով: Այսպէ՛ս·

ՆԶԵՑԻ

ՑԱՂԱԳՍ ԵՐԿԱՐ ՎԱՆԳԻ

[Բաց]

Երկար փաղառութիւն լինի ըստ յեզանակս ութ. բնութեամբ՝ երեք, եւ դրութեամբ՝

հինգ։

Եւ բնութեամբ՝ <1> յորժամ երկար տառիւքն արտաբերեսցի, որպէս՝ Մով–սէս։

Եւ կամ՝ <2> յորժամ զմին յերկամանակաց՝ ըստ երկարման առեալ, որպիսի՝ սի–րով։

Եւ կամ՝ <3> յորժամ զմի ոք ի կոչեցելոցն երկբարբառոցն եդեալ, որպիսի՝ հաւ–ուկ։

Իսկ դրութեամբ՝ <1> կամ յորժամ յերկուս բաղաձայնս յանգեսցի, որկէն՝ աղց։

Եւ կամ՝ <2> յորժամ սղի եւ սղացելոյ ձայնաւորի ձայնակից վերաբերեսցի երկու բաղաձայնքն, որպիսի՝ տատրակ։

Եւ կամ՝ <3> յորժամ ի պարզ ձայնորդն յանգեսցի եւ զյետին ունիցի ի ձայնորդէ հաւացեալ, որպիսի՝ երկիր։

Եւ կամ՝ <4> կրկին ձայնակիցն վերաբերեսցի, որպիսի՝ հեզիկ։

Եւ կամ՝ <5> յորժամ ի կրկին ձայնորդ յանգեսցի, որպիսի՝ աջ։

[Մեկնութիւն]

Եւ յորժամ ծանոյց զրնութիւն վանգի, զեկուցանէ այժմ զքանիաւնութիւն երկարիցն եղելոցն՝ բնութեանն եւ դրութեանն միանգամայն, թէ որքան զոր երիցագոյն ունի աստիճան» (էջ 93–94)։

Ինչպէս նկատելի է, Նչեցու «մեկնութիւն»–ը՝ փաստօրէն ոչ թէ «բացատրութիւն» է Թրակացու քերականական դրոյթների, այլ պարզապէս «տեղեկատուական» նշանակութիւն ունի այն իրողութեան արձանագրման, թէ Թրակացին «ըստ բնութեան» եւ «ըստ դրութեան» քանի՛ վանկեր է ընդունել եւ ինչպիսի՛ աստիճանականութեամբ։

Մինչդեռ Մործորեցին այս ութ դրոյթներն էլ առանձնաբար է ներկայացնում եւ իւրաքանչիւրը օժտում համապատասխան «մեկնութիւններով»՝ բացայայտելով միաժամանակ քերականական այդ ըմբռնումների իրական նշանակութիւնը** (տե՛ս մեր սոյն աշխ., էջ 180–84)։ **Իսկ «Ցաղագս ոլորակի» գլուխը վեց պարբերոյթներով է ներկայացնում Մործորեցին** (տե՛ս սոյն աշխ., էջ 149–53), **մինչդեռ Նչեցին՝ ընդամէնը մէկ ծաւալուն պարբերոյթով** (տե՛ս էջ 74–77) **եւ այլն։

Այս բոլորից միանգամայն ակնբախ է դառնում, որ Մործորեցին իր ձեռքի տակ է ունեցել նաեւ Թրակացու աշխատութեան հայերէն թարգմանութիւնը՝ անկախ Երզնկացուց եւ Նչեցուց։

Նչեցին ըստ Թրակացու քերականութեան իր դասագրքի գլուխները յիշատակելիս հազուադէպ է օժտում դրանք մեկնութիւններով (միայն երեք դէպքերում՝ Վերծանութեան, Շաղկապի եւ Ոտից), այնինչ դրանց կարիքը իւրաքանչիւր գլխի համար խիստ զգացւում է. ինչքան կարեւոր է դասագրքի գիտա–մեթոդական կատարելագործման առումով իւրաքանչիւր գլխի վերնագրից յետոյ տալ նաեւ ընդհանրացնող եւ բնութագրող թէկուզ ամենասեղմ ներածական խօսք։ Այդ բացը, ահա, լրացրել է Մործորեցին։ Թէեւ պէտք է անվերապահօրէն նշել, որ այդ «ներածական խօսքերը» գլուխների յաճախ վերցուած են լինում հէնց Երզնկացու կամ Նչեցու բնագրերից։ Դիցուք՝

ՄՈՐԾՈՐԵՑԻ

ՑԱՂԱԳՍ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ՇԱՂԱՇԱՐԱՑ

[Մեկնութիւն]

Ըստ կարգի զարուեստս աճեցուցանէ, քանզի նախ զվանգս եւ զփաղաւութիւնս

ուսոյց, այժմ յաղագս հասարակաց չաղաչարաց խաւսի, որ ասի զուգաչարաց, այսինքն՝ չարեցելոցն ի հասարակաց խաւսս զրուցատրութեան եւ բանից պատմութեան» (Սոյն աշխ., էջ 185–86)։

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

«Ցետ ուսուցանելոյ զվանգ եւ զփաղաւութիւն՝ ցուցանէ եւ յաղագս հասարակ չաղաչարաց, որ ասի զուգաչարաց, այսինքն՝ չարեցելոցն ի հասարակաց խաւսս զրուցատրութեան եւ բանից պատմութեան» (էջ 191)։

ՆՉԵՑԻ

«ՑԱՂԱԳՍ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ՇԱՂԱՇԱՐԱՑ»

[Մեկնութիւն]

ՋիՔ (էջ 97)։

Եւ կամ՝

ՄՈՐԾՈՐԵՑԻ

ՑԱՂԱԳՍ ՀԱԳՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

[Մեկնութիւն]

Հագներգութիւնս ոչ է ի հարկաւոր մասանց արուեստիս որպէս եւ այլքն, այլ ի կրթութիւն մանկանց գրեցաւ առ ի յիշատակ Հոմերոսի» (էջ 158)։

ՆՉԵՑԻ

ՑԱՂԱԳՍ ՀԱԳՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

[Մեկնութիւն]

ՋիՔ (էջ 79)։

Բայց Մործորեցու մեկնութիւնն էլ, իրականում, վերցուած է Երզնկացուց՝ լեզուաճական որոշ խմբագրման ենթարկելով։ Համեմատի՛ր.

«Ցետ որոյ զհագներգութիւն ասելի է, զի ոչ թէ ի հարկաւորացն է մասանց արուեստիս որպէս եւ այլքն, այլ ի կրթութիւն մանկանց» (էջ 158)։

Երբեմն էլ «ներածական խօսքը» ինքն է կազմում՝ իւրովի մեկնաբանմամբ։ Դիցուք՝

ՄՈՐԾՈՐԵՑԻ

ՑԱՂԱԳՍ ԿԻՏԻՑ

[Մեկնութիւն]

Ասացաւ յառաջագոյն պատճառ նախադասութեան ոլորակին եւ ստորադասութեան կիտին ոչ վասն պատուականութեան, քան թէ ըստ տեղւոյն հարկաւորութեան։ Բայց

են ոմանք, որ գակիզն կիտիս ի կատարած ճառի ոլորակին յարմարին եւ ասեն պատճառ արուեստաւորիս առնել գայս վասն գժուարութեան հասման: Իսկ այլք՝ թէ երեք ասաց գոլորակն՝ այժմ դնէ գկէտն գկնի՝ յերիս բաժանեալ, զի ցուցցէ, թէ ո՞ր ոլորակ յորո՞ւմ կիտի ունի գդրութիւնն. քանզի չէշտն յաւարտ կիտին դնի, իսկ բուքն՝ ի սառրին, եւ պարոյկն՝ ի միջակիտին: Զի որպէս միջակէտն երկուցն է համեմատ, այսպէս եւ պարոյկն միջակ է երկուց ոլորակացն: Այլ ինձ թուի գրչին սխալել, եւ սխալանքս այս յաղագս հնութեանն աւրէնք կարծեցաւ քննոդաց: Քանզի յոլով աւրինակս տեսի առանձին կարգեալ զճառ կիտիս» (*Սոյն աշխ.*, էջ 153–54):

ԵՐԶՆԿԱՑԻ

ՁԻՔ

ՆՀԵՑԻ

ՁԻՔ

Նէեցու եւ Ծործորեցու երկերի բնագրերի առնչութիւնների հարցը քննելիս չենք կարող չանդրադառնալ նաեւ մի կարեւոր հարցի լուսաբանմանը, որը յուզում է նաեւ հայ բանասիրութեանը. արդեօք Նէեցու եւ Ծործորեցու աշխատութիւններից ո՞ւմ բնագիրն է առաջինը ստեղծուել: Այլ կերպ ասած՝ բնագրագիտական վերլուծման տեսակէտից՝ Նէեցո՞ւ բնագիրն է առնչւում Ծործորեցու բնագրին, թէ՞ ընդհակառակն:

Այս հարցի քննութիւնը մենք կատարել ենք Նէեցու քերականական Մեկնութեան գիտա-քննական բնագրի հրատարակման առթիւ, որը հաւասար չափով վերաբերում է նաեւ Ծործորեցու քերականական այս ցուշարձանի աղերսների բացայայտմանը, ուստի եւ անհրաժեշտաբար ներկայացնում ենք մեր փաստարկները նաեւ այստեղ:

Ն. Ադոնցը այս կապակցութեամբ գրում է. «Եսայի Նէեցու քերականութիւնը չատ կողմերով նման է Յովհաննէսի (Երզնկացու) նախորդ (իմա՝ «Համառօտ» կոչուած – Լ. Խ.) աշխատութեանը. Եսային՝ Գլաձորի վանահայրը, ականաւոր մանկավարժը, Գլաձորում հիմնադրեց դպրոց, որտեղից դուրս եկան հարիւրաւոր գիտնական վարդապետներ: Նա աւագ է ժամանակակից Յովհաննէսից, որը գտնւում էր նրա դպրեվանքում եւ նոյնիսկ ունկնդրել էր նրա դասախօսութիւններին: Ակներեւաբար դրանով է բացատրւում նրանց աշխատութիւնների ընդհանուր կէտերի համընկնումը»[153]:

Նշենք, սակայն, որ սոյն քաղուածքում մի քանի հարցեր ժամանակավրէպ բնոյթի են: Ինչպէս վերը տեսանք, Ն. Ադոնցը չի տարբերակում մեր երկու մատենագիրներին՝ Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացուն, որ Վարդան Արեւելցու աշակերտն է եղել Գէորգ Սկեւռացու եւ Ներսէս Մշեցու հետ միասին, եւ Ծործորեցուն, որ Եսայի Նէեցու աշակերտն է եղել, եւ կարծում է, թէ դրանք միեւնոյն անձնաւորութիւնն են: Ինչպէ՞ս կարելի է հաշտեցնել Ն. Ադոնցի այս պնդումը՝ քաղուածքում բերուածի հետ. չէ՞ որ ժամանակավրէպ է հնչում այն, որ Ներսէս Մշեցու եւ Գէորգ Սկեւռացու ուսումնակից Յովհաննէս Պլուզ Երզնկացին աշակերտած լինէր ե՛ւ Վարդան Արեւելցուն (որը վախճանուել է 1269 թուականին), ե՛ւ Եսայի Նէեցուն (որը Ներսէս Մշեցու աշակերտն էր եւ Գլաձորի բարեւնապետը 1284–1338 թուականներին):

153 Ն. Ադոնց, *Նշուած աշխատ.*, էջ LVIII-LIX:

Երկրորդ հակասութիւնը այս քաղուածքի եւ Ն. Ադոնցի միւս պնդումների միջեւ այն է, որ ելնելով երկու երզնկացիներին մէկ անձնաւորութիւն ճանաչելու սխալ հիմքից՝ Ն. Ադոնցը կարծում է, թէ նրանց անունով մեզ հասած քերականական երկու Մեկնութիւններն էլ միեւնոյն աշխատութեան երկու տարբերակներն են, մէկը՝ «Ընդարձակ», միւսը՝ «Համառօտ»: Այս պնդումը նոյնպէս անյարիր է քաղուածքում արտայայտուած այն մտքին, որ իբր Նէեցուն ժամանակակից Յովհաննէսը, կրտսեր լինելով նրանից, գտնուել է նրա դպրեվանքում եւ նոյնիսկ ունկնդրել Նէեցու դասախօսութիւններին. «Ակներեւաբար դրանով է բացատրւում,– եզրակացնում է Ն. Ադոնցը,– նրանց (Երզնկացու եւ Նէեցու – Լ. Խ.) աշխատութիւնների ընդհանուր կէտերի համընկնումը»: Ուրեմն՝ ի՞նչ է ստացւում. այս վերջին պնդման տրամաբանական հետեւութիւնը կը լինի այն, որ Երզնկացու «Համառօտ» կոչուած քերականութեան եւ Նէեցու Մեկնութեան միջեւ չփման եզրերը արդիւնք են Նէեցու դասախօսութիւններին Երզնկացու ունկնդիր լինելուն, ուստիեւ Նէեցու աշխատութիւնը, բնականաբար, առաջնային պէտք է լինի, իսկ Երզնկացու «Համառօտը»՝ յետագայի: Հապա ո՞ւր մնաց միեւնոյն աշխատութեան «Ընդարձակ» եւ «Համառօտ» տարբերակների պնդումը...

Այս բոլորը, ինչ խօսք, առաւել քան խճճում են հարցի էութիւնը եւ դրանով էլ բազմապատկում տարակուսանքները: Իրականում, սակայն, այս հակասութիւնների մէջ էլ պէտք է փնտռել ու վերականգնել ճշմարտութիւնը Նէեցու եւ Ծործորեցու բնագրերի առնչութիւնների իրական բնոյթի մասին: Մեզ թւում է, որ Ն. Ադոնցի վերոբերեալ քաղուածքում արուած պնդումները հակասութեան մէջ լինելով հանդերձ նրա նախորդ պնդումների հետ՝ արդիւնք են նոր եզրայանգումների, որոնք դեռ պէտք է յստականային ու բիւրեղանային՝ յենուելով միայն բնագրական վերլուծութիւնների տոյգ տուեալների վրայ: Սակայն, Ն. Ադոնցը հնարաւորութիւն չունեցաւ ձեռնամուխ լինելու այդ գործին: Այս քաղուածքի բովանդակութեանը խորամուխ լինելու դէպքում բաւական է, որ վերանանք «մի երզնկացի եւ մի աշխատութեան երկու տարբերակներ» ընդունելու կանխակալ կարծիքից, եւ եթէ ըմբռնենք քաղուածքը այնպէս, ինչպիսին նա կայ, ապա մեծ մասամբ ընդունելի է: Եւ իրօք, պատմական անժխտելի իրողութիւն է (եւ այդ ապացուցւում է, ինչպէս տեսանք, բազմաթիւ յիշատակագրութիւններով ու վկայութիւններով), որ Ծործորեցին եղել է Նէեցու աշակերտը, հետեւաբարեւ ունկնդրել է նրա դասախօսութիւններին:

Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանի աշխատութեան մէջ, սակայն, այլ կերպ են մեկնաբանւում արծարծուած հարցերը: Նա գրում է. Գլաձորում Նէեցին «գրել է այլ աշխատութիւնների թւում նաեւ իր «Մեկնութիւն քերականին» երկը, որը չատ ընդհանուր կէտեր ունի Երզնկացու Համառօտ Մեկնութեան հետ. Նէեցին եղել է նաեւ Յովհաննէս Երզնկացու մօտ եւ լսել նրա դասախօսութիւնները բերականութեան մասին, թէեւ իմբը տարիքով նրանից մեծ է եղել»[154]: Այս պնդումը իսկ եւ իսկ Ն. Ադոնցի պնդման հակառակն է: Ենթադրւում է, որ ոչ թէ Յովհաննէս Երզնկացին է աշակերտել Նէեցուն եւ ունկնդրել նրա դասախօսութիւններին, այլ, ընդհակառակն, Նէեցին է աշակերտել Յովհաննէս Ծործորեցի Երզնկացուն եւ լսել նրա դասախօսութիւնները: Սակայն մատենագրական տուեալներով ոչ մի տեղ չի հաւաստւում

154 Գ. Ջահուկեան, *Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները հին եւ միջնադարեան Հայաստանում*, Երեւան, 1954, էջ 283:

նման պնդման ճշտութիւնը:

Ելնելով իր յիշեալ պնդումից՝ Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը գտնում է, որ Նչեցին իր աշխատութեան մէջ «ստրկօրէն հետեւում է» Յովհաննէս Երզնկացու քերականական մեկնութեան «Համառօտ» տարբերակին: Նա գրում է. «Երզնկացին իր Համառօտ Մեկնութեան թէ՛ բուն տեքստում եւ թէ՛ դրան կցուած աղիւսակում հանդէս է գալիս թարգմանչի միեւնոյն քննադատութեամբ. մինչդեռ Նչեցին, որ այդպէս ստրկօրէն հետեւում է նրան, հէնց բայի վերաբերեալ բաժնում չեղւում է նրանից եւ հետեւում թարգմանչին»[155]:

Ինչպէս տեսնում ենք, եթէ Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանի պնդումը այն մասին, որ իբր Նչեցին եղել է նաեւ Յովհաննէս Երզնկացու մօտ եւ լսել նրա դասախօսութիւնները քերականութեան մասին՝ Փրոֆ. Ն. Ադոնցի պնդման հակառակն է, ապա եւ դրանից արուող հետեւութիւնը նոյնպէս Փրոֆ. Ն. Ադոնցի պնդման հակառակն է, քանի որ ենթադրում է, թէ Նչեցին «ստրկօրէն հետեւում է» Երզնկացու «Համառօտ» Մեկնութեանը, ապա դրանից ինքնըստինքեան բխում է, որ բնագրերից առաջնայինը պէտք է լինի Երզնկացու «Համառօտ» Մեկնութիւնը եւ ոչ Նչեցունը:

Հայագիտական գրականութեան մէջ այս հարցի չուրջ եղած իրարամերժ տեսակէտները չարադրելուց յետոյ (որ անհրաժեշտ է, իբրեւ նախադրեալ ու շաղկապող օղակ, հարցի ամբողջական պատկերացման համար՝ մի կողմից, միւս կողմից՝ ըմբռնելի դարձնելու համար ընթերցողին մեր չարադրանքի անմիջապէս չարունակութիւնը), այժմ քննենք այն ըստ էութեան:

Իրօք, չի կարելի ժխտել, որ ընդհանուր կէտեր չատ կան Նչեցու եւ Մործորեցու երկերի բնագրերի միջեւ. այդ մասին, ընդհանուր կարգով, խօսուեց վերը, ինչպէս նաեւ ըստ էութեան բացայայտուեցին բնագրային այն տարբերութիւնները, որոնցով այդ երկերը հակադրուում են միմեանց: Սակայն առաջադիր հարցի լուծման համար ամենաստոյգ եւ հաւաստի միջոցը բնագրական վերլուծութիւնն է այն հատուածների, որոնք բացառապէս առկայ են Նչեցու եւ Մործորեցու Մեկնութիւններում: Ըստ որում նկատենք, որ տուեալ դէպքում մեզ համար բնաւ նշանակութիւն չունեն ժամանակակից այս երկու մատենագիրների վայելած ո՛չ յարաբերական հեղինակութիւնը, ո՛չ ուսուցչի եւ աշակերտի փոխյարաբերութեան հանգամանքը, ո՛չ էլ հասարակական կեանքում նրանց գրաւած տարբեր դիրքերը: Դրանք արտաքին, ուստիեւ կողմնակի հանգամանքներ են, որոնք չեն կարող ապացուցման որեւէ հիմք կամ նախադրեալ հանդիսանալ մեր առջեւ ծառացած խնդրի լուծման համար:

Ելնելով Մործորեցու ազատ չարադրանքի ոճից՝ չատ բնական է ենթադրել, որ բնագրային առաջնութիւնը վերագրուի նրան, քանի որ Մործորեցին չատ քիչ դէպքերում է բառացի հետեւում որպէս հիմք ծառայած իր սկզբնաղբիւրին. ընդ որում, ի նպաստ այդ ենթադրութեան «հաւաստի» լինելուն կային նաեւ այլ կարգի կռուաններ, որոնք յուսալի նեցուկի երեւութականութիւնն ունէին: Սակայն մեր առաջին կասկածը առաջացաւ այն ժամանակ, երբ Երզնկացուց վերցուած Նչեցու եւ Մործորեցու միեւնոյն հատուածների համեմատութիւնը կատարեցինք իրենց սկզբնաղբիւրների նկատմամբ: Պարզուեց, որ Նչեցին աւելի հարազատ է Երզնկացուն իր լեզուա-ոճական առանձնայատկութեամբ, իսկ Մործորեցին ազատ է վարուել

155 *Անդ*, էջ 287:

իր բանաձեւումների նկատմամբ: *Բայց միայն այս իրողութիւնը դեռ բաւարար չէր հաստատուն եզրայանգումների հասնելու համար՝ նրանց բնագրերից որեւէ մէկի առաջնութիւնը որոշելու տեսակէտից: Դրան խանգարում էր այն հանգամանքը, որ Երզնկացուց քաղած միեւնոյն հատուածների համամասնութիւնը չափազանց յարափոփոխ է այս մատենագիրներից իւրաքանչիւրի մօտ: Ըստ որում ոչ թէ, իբրեւ կանոն, մէկի անպայման աւելի ծաւալուն քաղուածքներ, եւ միւսի՝ անպայման պակաս ծաւալի հատուածներ ունենալու յարաբերութեամբ են հանդիպում այս բնագրերում (այս դէպքում կարելի կը լինէր որոշակի հետեւութեան յանգել), այլ՝ մերթ մէկի, մերթ միւսի ծաւալային տարբեր ընդգրկումներով: Այստեղից, բնականաբար, երկու հետեւութիւն կարելի է անել. ա) Նչեցին եւ Մործորեցին օգտագործել են Երզնկացու Մեկնութիւնը իբրեւ սկզբնաղբիւր՝ միմեանցից անկախ, բ) Նչեցին սկզբնաղբիւրներից օգտուելու իր մեթոդով աւելի մօտ է կանգնած իր հիմիին, քան Մործորեցին:*

Մնում է գտնել Նչեցու եւ Մործորեցու երկերի բնագրերում միայն առկայ հատուածների հիմքը, բացայայտել այդ հիմքի նկատմամբ եղած առնչութիւնների բնոյթը, որից ելնելով էլ կարելի է վճռականապէս լուծել Նչեցու եւ Մործորեցու երկերի բնագրերից մէկն ու մէկի առաջնութեան հարցը: Ջուգադրե՛նք այդ փաստերը.

ՆՉԵՑԻ

«եւ յորժամ ծանոյց զբնութիւն վանգի, զեկուցանէ այժմ զգանիաւնութիւն երկարիցն եղելոցն՝ բնութեանն եւ զդրութեանն միանգամայն, թէ որքան զոր երիցագոյն ունի աստիճան» (էջ 94):

ԴԱՒԻԹ

«եւ յորժամ ծանոյց զվանգին բնութիւն, զեկուցանէ զգանիաւնութիւն երկարիցն եղելոց բնութեամբ եւ զդրութեամբն միանգամայն, թէ որքան զոր երիցագոյն ունի աստիճան» (*«Բանբեր Մատենադարանի»*, No. 3, 1956, էջ 252):

ՄՈՐՄՈՐԵՑԻ

«Նախ ծանոյց զբնութիւն վանգի, զեկուցանէ այժմ զգանիաւնութիւն երկարիցն եղելոցն, բնութեանն եւ զդրութեանն միանգամայն, թէ որքա՞ն զոր ունի երիցագոյն աստիճան, զի որպէս ի տառսն գոյր զանազանութիւն, այսպէս եւ ի վանգս եւ ի փաղառութիւնս, քանզի ի նոցանէ է գոյացեալ» (*Սոյն աշխ.*, էջ 179–80):

Եւ կամ՝

ՆՉԵՑԻ

«Արդ սկիզբն բնութեամբ՝ երկարն է, իմբնաբաւն եւ անկարաւտ լծորդութեան ձայնորդի, սակս որոյ եւ առաջին տեղւոյ հասաւ» (էջ 94):

ԴԱՒԻԹ

«Արդ սկիզբն բնութեամբ երկարն է՝ իմբնաբաւ եւ անկարաւտ լծակցութեան ձայնորդի, սակս որոյ եւ առաջին տեղոյ հասաւ» (*«Բանբեր Մատենադարանի»*, No. 3, 1956, էջ 252):

«Ասացաք ի բաժանմանէ ձայնաւորացն, թէ ոմանք բնութեամբ, որպէս՝ է, աւ: Արդ, յորժամ սոքաւք փաղաղի անունն, որպէս Մովսէս կամ խաւսող՝ կոչի բնութեամբ: Եւ քանզի ինքնաբաւ եւ անկարաւտ է յծորդութեան ձայնորդի, սակս որոյ եւ առաջին տեղոյ ասացաւ» (*Սոյն աշխ.* էջ 181):

Մէջբերումների համեմատութիւնից ակնբախօրէն երեւում է, որ Նչեցու երկի բնագիրը բացարձակօրէն արտացոլում է իր սկզբնաղբիւրը՝ Դաւթի Մեկնութիւնը, իսկ Ծործորեցունը՝ մասնակիօրէն՝ հեղինակային խօսքի մէջ ներհիւսելով: Բնականաբար հարց է ծագում. ո՞վ ումի՞ց է օգտուել. Նչեցի՞ն Ծործորեցուց, թէ՞ ընդհակառակն:

Իհարկէ, Նչեցին չէր կարող Ծործորեցուց օգտուել, որովհետեւ իր քաղուածքը անմիջապար առնչւում է Դաւթի Մեկնութեանը, իսկ Ծործորեցունը՝ միջնորդաւորուած է: կարելի էր ենթադրել, որ Նչեցին եւ Ծործորեցին անկախաբար օգտուած են եղել Դաւթի Մեկնութիւնից: Բայց այս դէպքում նման ենթադրութիւնը բացառուած է, որովհետեւ բացի Նչեցու մօտ Դաւթի Մեկնութիւնից առկայ բնագրահատուածներից, այլ բնագրահատուածներ չկան Ծործորեցու մօտ: Բացի դրանից, այդ բնագրահատուածների վերաշարադրումը Ծործորեցու մօտ հանդէս է գալիս իր երկի բնագրի հէնց այն տեղերում, որտեղ ճշգրտօրէն համապատասխանում է Նչեցու բնագրական կառոյցին:

Նոյնն է պարագան, երբ Նչեցին անմիջապար է օգտւում իր մի այլ աղբիւրից՝ Գէորգ Սկեւռացուց, իսկ Ծործորեցին՝ միջնորդաւորուած ձեւով. օրինակ՝

ՆՉԵՑԻ

«Այլ գայս ոչ գտանիմք ձեռվս այսու դրոշմեալ գիարցականսն ի խրատս տասն առոգանութեանցն յառաջնոցն մերոց հարց, թէեւ յանուանէ յիշեն գիարցականն՝ այլ ձեւ ինչ, որպէս գտասանցն, ոչ ցուցանեն, բաւական համարելով ի բնաւսն գտասնեակս գայսոսիկ, թերեւս յետոյ յաւելաւ այս ձեւս ի համբակագունից ոմանց» (էջ 171):

ԳԷՈՐԳ ՍԿԵՒՌԱՑԻ

«Այլ գայս ոչ գտանիմք ձեւով այսու դրոշմեալ գիարցականս ի խրատս տասն առոգանութեանցս յառաջնոցն մերոց, թէպէտ եւ յանուանէ յիշեն գիարցականն, այլ ձեւ ինչ որպէս գտասանցս ոչ ցուցանեն, բաւական համարելով ի բնաւսն գտասնեակս գայսոսիկ, թերեւս յետոյ աւելաւ այս ձեւս եւ համբակագունից ոմանց» (*մեր աշխատութիւնը՝ «Գրչութեան արուեստի լեզուական քերականական տեսութիւնը միջնադարեան Հայաստանում», 1962 թ., Երեւան, էջ 301*):

ԾՈՐԾՈՐԵՑԻ

«Բայց գիտելի է եւ այն, զի գձեւ պարուկիս գտանեմք եղեալ եւ ի հարցականն, որգոն՝ այս, այժմիկ, ոսկր, եւ՝ «Ո՞ւր էիր, մինչ ես հիմունս արկանէի երկրի», որ ինձ թուի, թէ յաղագս երկրաբրառացն պարոյկ է այս յառաջնոցն եղեալ, որպէս ի վերայ ուր-ին:

Իսկ յետոյ համբակագոյնքն «հարցական» կոչեցին կամ այլագգ, զի ձայն հարցականին զգաւրութիւն պարուկին ունի, քանզի բեկումն է ձայնի, ապա թէ ոչ՝ ոչ գտանեմք զհարցականիս ձեւ ի տասն առոգանութիւնսն» (*Սոյն աշխ.*, էջ 207–208):

Եւ ընդհակառակն. չկայ Ծործորեցու երկի բնագրից հեղինակային մի ինքնուրոյն տող՝ նախադասութիւն կամ բառակապակցութիւն, որ արտացոլուած լինի նաեւ Նչեցու երկում. Ծործորեցու երկից բնագրային ոչ մի հետք չունենք (ինչ բնոյթի ուզում է լինի), որ ընդգրկուած լինի նաեւ Նչեցու աշխատութիւնում: Այս հակադարձ կապի բացակայութիւնը եւս, իրրեւ զօրեղ եւ ծանրակչիռ ապացոյց, վկայում է Նչեցու քերականական Մեկնութեան յօրինման առաջնայնութիւնը Ծործորեցու աշխատութեան նկատմամբ:

Այս բոլորից պէտք է հետեւցնել, որ Ծործորեցու աշխատութեանը նախորդել է Նչեցու աշխատութիւնը, իսկ Ծործորեցին իր ձեռքի տակ է ունեցել Նչեցու աշխատութիւնը եւ մասամբ օգտագործել է այն իր երկի բնագիրը կազմելիս: *Դրանով էլ պայմանաւորուած են այն ընդհանրութիւնները, որ ակներեւ զուգադիպութիւններով առկայ են երկու բնագրերում էլ:*

***

Թէեւ Ծործորեցու աշխատութիւնը կոչւում է «Համառաւտ տեսութիւն քերականի», սակայն բանաքաղային բնոյթի լինելով՝ հեղինակային ինքնուրոյն տեսական դրոյթներ ու հարցադրումներ չեն զարգացւում նրանում, ուստիեւ ձեռնպահ ենք մնում քերականագիտական տեսական հարցերի արծարծումից ու քննութիւնից: Բայց նոյնը ասել չի կարելի բնագրի վերջում ներկայացուած «Թելադրութիւն ի խոնարհմունս բայի» հատուածի վերաբերմամբ, ուր առաջադրուած է արդէն հեղինակային նոր չարադրանք հայերէնի բայական համակարգի մասին, որը իսպառ բացակայում է նախորդ քերական մեկնիչների երկերում[156]: *Բնագրի այս հատուածի վերջում դարձեալ հեղինակային յիշատակագրութիւն է առկայ այն մասին, որ բայական համակարգի այս տեսութիւնը հէնց իր՝ Յովհաննէս Ծործորեցու գրչին է պատկանում՝ վկայելով այդ մասին ամենայն հանդիսաւորութեամբ. «Նոյնպէս ի վերայ անցեալ զանազանիցդ իմա՛ եւ զնուաստ աշխատաւդս Յովհաննէս յիշեա՛»*[157]:

Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը բայական համակարգի այս հատուածը եւս թիւրիմացաբար վերագրում է Յովհաննէս Երզնկացի աւագին եւ ոչ թէ Ծործ-

156 *Փրոֆ. Ն. Ադոնցը «հաւանական» է համարում, որ եսայի Նչեցին եւս բայերի խոնարհման աղիւսակ գրած լինի (տե՛ս Ն. Ադոնցի նշուած աշխատութիւնը, էջ 65): Սակայն Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանը, որոշ վերապահութեամբ, «անհաւանական» է համարում Ն. Ադոնցի այդ պնդումը այն իրաւացի դիտողութեամբ, որ խոնարհման աղիւսակի սկզբունքները հակասութեան մէջ են Նչեցու քերականական Մեկնութիւնում առաջադրուած խոնարհման յարացոյցների ու սկզբունքների հետ: Իսկ մենք այդ տեսակէտը բաժանելով հանդերձ, միաժամանակ չենք կարող համաձայնել Փրոֆ. Գ. Ջահուկեանի այն կարծիքի հետ, երբ նա խոնարհման այդ աղիւսակը համարում է «մօտաւորապէս Նչեցու ժամանակի գործ» (տե՛ս նշուած աշխատ., էջ 287): Ելնելով խոնարհման աղիւսակի բացատրական խօսքի լեզուա-ոճական առանձնայատկութիւններից եւ բուն իսկ աղիւսակում օգտագործուած տերմինների բնոյթից այն համոզմանն ենք, որ խոնարհման աղիւսակը ոչ միայն Նչեցուն չի պատկանում (պդտում ենք՝ արդէն առանց վերապահութեան) , այլեւ նրա ժամանակներում ստեղծուած գործ չէ, ուստիեւ Ծործորեցու առաջադրած բայական համակարգը համեմատական զուգահեռներով քննութեան չենք առնի այստեղ վիճարկուող խոնարհման աղիւսակի հետ:*

157 *Սոյն աշխատութիւնը, էջ 327:*

ծորեցուն[158], թէեւ դրա քերականագիտական նշանակութիւնը միանգամայն ճիշդ է գնահատում՝ գրելով. «Երզնկացու գլխաւոր արժանիքներից մէկը նրա Համառօտ Մեկնութեանը կցուած խոնարհման աղիւսակն է: Այս աղիւսակը կարեւոր է երկու տեսակէտից. այստեղ՝ ա) վերջնականապէս դէն են նետուում բայի խոնարհման բոլոր յունաբան արհեստական ձեւերը, բ) օգտագործւում են միջին հայերէնի բայական ձեւերը եւ յատկապէս կու-ով ներկան եւ անկատարը»[159]: Բայց այս հաւաստման հետ ուղղակի հակասման մէջ է Գ. Ջահուկեանի մի այլ պնդումը, երբ նոյն էջի տողատակում, առանց փաստական լուրջ ապացուցման, միաժամանակ նա յայտարարում է. «Աղիւսակը հանդիպում է նաեւ քերականական կատեխեզիսներում (տե՛ս երկրորդ յաւելուածը) եւ առանձին: Հնարաւոր է, որ վերջինս լինի Երզնկացու աղբիւրը եւ ոչ թէ հակառակը, թէեւ ձեռագրերից մէկում հեղինակ է համարւում Երզնկացին»[160]:

Նախ՝ ոչ թէ «ձեռագրերից մէկում հեղինակ է համարւում Երզնկացին», այլ Մաշտոցի անուան Մատենադարանի հօթ ձեռագրերում (N.N. 2364, 2365, 2366, 2380, 2383, 3504, 6395) հաւաստւում է, այն էլ հեղինակային վկայութեամբ, որ բայական համակարգի տեսութիւնը հէնց Յովհաննէս Մործորեցունն է: Իսկ քերականական կատեխեզիսներում ու առանձնաբար ներկայացուած ընդօրինակութիւններում բացակայում են մատենագիտական որեւէ ցուցում կամ նշում, որով կասկածի տակ առնուէր հեղինակային վկայութեան արժանահաւատութիւնը: Բնագրագիտական առումով՝ աւելի բնական ու տրամաբանական կը լինէր ենթադրել, որ միւս ձեռագրերում հանդիպող բայական այս համակարգի ընդօրինակութիւնները բխում են հէնց Մործորեցու «Համառօտ տեսութիւն քերականի» երկից, եւ բնա՛ւ՝ «հակառակը»: Դա կասկածից դուրս է, որովհետեւ նոյնիսկ համարեա ժամանակակից՝ ԺԴ դարի գրիչ Մկրտիչ գպիրը Մործորեցու քերականական այս բնագիրը ընդօրինակելիս բայական համակարգի վերնագրում որոշակի յիշեցում է թողել այն մասին, որ այն պատկանում է աներկբայօրէն Յովհաննէս Մործորեցուն՝ հաւաստելով. «Թելադրութիւն ի խոնարհմունս բային վեհայգոյն վարդապետի Յոհաննու Մործորեցոյն ասա՛», իսկ այդ հատուածի վերջում արդէն հեղինակային մեզ յայտնի վկայութիւնը՝ «Եւ զնուաստ աշխատողս Յ[ով]հ[աննէ]ս յաղօթս յիշեա՛»[161]:

Այժմ անցնենք այն նորոյթների վերհանմանը, որոնք միաժամանակ բնորոշում են Մործորեցու տեսական հարցադրումները հայերէնի բայական համակարգի վերաբերեալ:

Առաջին ակնբախ նորոյթն այն է, որ Մործորեցին, սթափ հայեացքով քննելով իր ժամանակի խօսակցական հայերէնի բայական համակարգը, առանց կանխակալ պատկերացումների կաչկանդման, փորձում է ընդհանուր յայտարարի բերել արդէն գործածութեան մէջ գտնուող բայաձեւերը իրենց յարացոյցներով. եթէ Թրակացու «Արուեստ քերականութեան» հայ թարգմանիչը, հետեւելով յունարէնին, ստեղծել էր բոլորովին արհեստական՝ մտացածին բայաձեւեր հայերէնի համար իր առաջադրած բայական աղիւսակում, որոնք իրբեւ հնարովի՝ չինծու «լեզուանմուշներ» դարեր շարունակ նոյնութեամբ մեխանիկաբար կրկնուելով ընդգրկուել էին քերական մեկնիչների երկերում, ապա Մործորեցին գիտական արիութիւն է ունենում հրաժարուելու այդ կաշկանդիչ աւանդոյթից եւ առաջադրելու, ստեղծագործական մտայղացմամբ, իր ժամանակի խօսակցական հայերէնի բայական համակարգը, որը մեծաւ մասամբ թէեւ թերի, բայց եւ առաջին համարձակ քայլն էր, որով հետազօտական ճիշդ ուղին էր մատնանշւում հայերէնի գործող բայաձեւերի յետագայ ուսումնասիրութիւնների համար: Այս իմաստով ուշագրաւ է այն առաջաբար լեզուաբանական-քերականագիտական սկզբունքը, որն համարձակ պաշտպանում էր Մործորեցին՝ յայտարարելով, որ ստրկաբար հարկաւոր չէ հետեւել այլ լեզուների, այդ թւում եւ յունարէնի լեզուական օրինաչափութիւններին, եթէ դրանցից զուրկ է քո մայրենի լեզուն, հետեւաբար, իբրեւ ենթատեքստ առաջադրուած տեսակէտի լռելեայն բխում է միաժամանակ եւ այն կարեւոր հետեւութիւնը, որ պէտք է ամէն կերպ ձգտել սեփական լեզուի օրինաչափութիւնները բացայայտել եւ ուսումնասիրել, ընդ որում՝ հէնց նրա իսկ ընձեռած լեզուական ատաղձի ու փաստերի վրայ. դա՛ է քերական մեկնիչների հիմնական խնդիրը: Եթէ նոյնիսկ թուայ, որ, դիցուք, յունարէնը աւելի «հարուստ» է լեզուա-քերականական իրողութիւններով, քան հայերէնը, ապա զարձեալ կարիք չկայ՝ «բռնահարել եւ, հատելի կարեւորութիւնը նկատի ունենալով՝ առաջադրում ենք այդ դրոյթն իր ամբողջութեան մէջ: Այսպէս, խօսելով բայի արտայայտած թուի համար կարգում «երկուորականի» (իմա՝ երկակի թուի) իսպառ բացակայութեան մասին հայերէնում, Յովհաննէս Մործորեցին գրում է. «Բայց մեք զերկուորականն ոչ ունիմք, որպէս եւ ո՛չ լատինն, եւ ո՛չ փարսին, այլ միայն զտանի ի յոյնն եւ յարապին, վասն որոյ զո՛ր ոչ ունիմք՝ ո՛չ է պարտ բռնահարել եւ աղճատ գոլով փարթամ երեւել. այլ միայն ունիմք զեզականն եւ զյոգնականն, զոր ասելոց եմք»[162]:

Ըստ Մործորեցու ներկայացրած բայական համակարգի, այն բաղկացած է հինգ եղանակներից, որոնք են՝ «անեղեւոյթ», սահմանական, հրամայական, ըղձական եւ ստորադասական: Բայի այս հինգ եղանակային ըմբռնման մէջ, իհարկէ, ոչ մի տարբերութիւն չկայ Մործորեցու եւ Թրակացու հայ թարգմանչի ներկայացրած բայական աղիւսակների միջեւ: Բայց ներկայ դէպքում կարեւորը բայական համակարգի խոնարհման եղանակների բաժանման քանակի եւ անուանման մէջ չէ, այլ նրանո՛ւմ, թէ այդ ըմբռնումներում ինչպիսի՛ նոր մօտեցում է ցուցաբերւում ու բովանդակութիւն դրւում:

Այսպէս, ուրեմն, յատկանշական է, որ «անեղեւոյթ եղանակ» ասելով հեղինակը հասկանում է միայն անորոշ դերբայը, որը, անշուշտ, աւանդական ըմբռնում լինելով՝ «եղանակային» իմաստ բնաւ չի արտայայտում, ո՛չ էլ բայաժամանակները դասական հայերէնում. անդէմ բայ լինելով՝ ինքնուրոյնաբար հանդէս չի գալիս որպէս ստորոգեալ, այդ պատճառով զուրկ է քերականական այդ կարգերից: Բացի այդ, եթէ յունարէնում անորոշ դերբայը տարբեր ձեւափոխութիւնների էր ենթարկւում ինչպէս տարբեր ժամանակների դրսեւորման, այնպէս էլ տարբեր բայաեռեր արտայայտելու առնչութեամբ, ապա դասական հայերէնում անորոշ դերբայը զուրկ է յունարէնի դերբայի այդ առանձնայատկութիւնից, որպիսի հանգամանքը, տարաբախտաբար, հաշուի չեն առել ո՛չ Թրակացու հայ թարգմանիչը, ո՛չ էլ

---

158 Գ. Ջահուկեան, նշուած աշխատ., էջ 276:
159 Անդ:
160 Անդ:
161 Մաշտոցի անուան Մատենադարան, ձեռ. No. 2366, թ. 125բ:
162 Սոյն աշխատ., էջ 325:

նրա մեկնիչները: Դասական հայերէնում անորոշ դերբայը անփոփոխ էր մնում թէ՛ ժամանակների եւ թէ՛ բայասեռերի նկատմամբ: Չնայած այս իրողութեանը, հայ թարգմանիչը այնուամենայնիւ բազմաթիւ մտացածին՝ արհեստական ձեւեր է յօրինել իբրեւ անորոշ դերբայ՝ տարբեր ժամանակների եւ բայասեռերի համար: Այսպէս՝

«Աներեւոյթ գործաւորականիւ
Ներկայ ամանակի եւ յարաճգականի
կոփել·

Ճարակայի եւ գերակատարի
էկոփել, էկոփոցել·

Անորիշի
կոփոցել·

Ապառնւոյ
կոփոցոցել *կամ* կոփոտոցել·

Աներեւոյթ կրաւորականիւ
Ներկայի ամանակի եւ յարաճգականի
կոփիլ·

Ճարակայականի եւ գերակատարի
էկոփիլ, էկոփիցիլ·

Անորիշի
կոփոցիլ·

Ապառնւոյ
կոփոտոցիլ *կամ* կոփոցոցիլ»[163]:

Մորձորեցու բայական համակարգում, սակայն, նորութիւնն այն է այս հարցում, որ նա հրաժարւում է բոլոր վերոյիշեալ բռնագբօսիկ ձեւերից եւ առաջադրում է անորոշ դերբայի դրսեւորման միակ իրական բայաձեւը դասական հայերէնում՝ բայի ներկայի հիմքով եւ ել դերբայական ձեւոյթով (իհարկէ՝ ե խոնարհման բայերի համար միայն). «Արդ աներեւոյթ բայիս խոնարհմունքն է այս՝ սիրել, շինել, գրել, գործել եւ այլ սոյնպիսիք»[164]: Ընդ որում Մորձորեցին այդ լեզուանմուշները առաջադրելիս յորդորում է միաժամանակ, որ նրանց հետեւողութեամբ կամ նմանութեամբ կազմուեն եւ միւս բայերը՝ այն ճիշդ պատճառաբանութեամբ, որ իր ցուցադրածները բացառապէս «կանոնական» բնոյթ ունեն. «Արդ, սոքա կարգեսցին իբրեւ զքանոն...»[165]:

Հարցի նման ըրուածքը, ինչ խօսք, անսայթաք ուղի է մատնացոյց անում՝ հայերէնի անորոշ դերբայի (կամ՝ հին տերմինով «աներեւոյթ»ի) ուսումնասիրման համար, որպիսի մօտեցումը, բնականաբար, չատ կարեւոր ծառայութիւն է հայ քերականագիտութեան զարգացմանը նրա պատմութեան տուեալ փուլում:

Բայց անչուշտ Մորձորեցին լրիւ չի յաղթահարում աւանդական ըմբռնումը «աներեւոյթ»-ի մասին, երբ պնդում է միաժամանակ, որ «եւ այլքն ի սոյն յարմարեսցին ըստ երից ամանակաց եւ երից դիմաց եւ երկուց թուոց»[166],-

163 Ն. Ադոնց, *նշուած աշխատ.*, էջ 49-50:
164 *Սոյն աշխատ.*, էջ 325:
165 *Անդ*:
166 *Անդ*:

առանց լեզուանմուշներով փաստարկել կարողանալու իր այս պնդումը:

Սահմանական եղանակի ներկայ ժամանակի մասին խօսելիս, Մորձորեցին գրաբարեան բայաձեւերի փոխարէն «կու» եղանակիչի համադրմամբ բայաձեւեր է առաջադրում, որոնք միջին հայերէնի կենդանի բայաձեւերն են անշուշտ: Այսպէս, ներգործականի համար՝ «Սահմանականին եզական, ըստ ներկայ ամանակին երից դիմաց՝ կու սիրեմ, կու սիրես, կու սիրէ: Իսկ բազմաւորական՝ կու սիրեմք, կու սիրէք, կու սիրեն»[167]: Սահմանական եղանակի ներկայ կրաւորականի համար Մորձորեցին առաջադրել է «կու» եղանակիչով «սիրիմ», «սիրիս», «սիրի», «սիրիմք», «սիրիք» եւ «սիրին» բայաձեւերի յարադրութիւնները՝ գրելով. «Նոյնպէս եւ զկրիցն իմասցիս ամենայն յեղանակաց. սահմանականի ըստ ներկայի եզական՝ կու սիրիմ, կու սիրիս, կու սիրի. բազմաւորական՝ կու սիրիմք, կու սիրիք, կու սիրին»[168]:

Այս բայաձեւերը անչուշտ ոչ զուտ միջին հայերէն են, ոչ էլ զուտ գրաբեան, այլ երկուսի համադրումը. մէկի եղանակիչը համադրուել է միւսի կրաւորաձեւ խոմարհման հետ: Ընդհանուր կարգի մի թերութիւն, որ ակնեբեւ է՝ Մորձորեցին բայի բոլոր եղանակներով ու ժամանակներով խոնարհելիս նկատի է ունեցել միայն «ե» լծորդութիւնը՝ տեսադաշտից դուրս թողնելով միւսները, որպիսի հանգամանքը, տարաբախտաբար, միակողմանիութիւն է վերագրում իր բայական համակարգին:

Մորձորեցու նորութիւնը, բացի նշուածից, նաեւ այն է այստեղ, որ նա բեռնաթափել է Թրակացու թարգմանչի բոլոր արհեստական բայաձեւերը սահմանական ներկայի, որոնք բնաւ չէին համապատասխանում թէկուզեւ դասական հայերէնի օրինաչափութիւններին: Այսպէս, թարգմանիչը, դասական հայերէնում իբր թէ «երկուորական» թիւ արտայայտող բայաձեւերի համար յօրինել էր «կոփոմ», «կոփոս», «կոփոյ» մտացածին բայաձեւերը, իսկ եզակի եւ յոգնակի թուերի բայաձեւերը երեք դէմքերում էլ ներկայացրել է գրաբարեան կազմութիւններով: Բացի այդ, յունարէնի նմանութեամբ նա առաջադրել է նաեւ դասական հայերէնի սահմանական եղանակի ներկայի կրաւորաձեւ «երկուորականները», որոնք նոյնպէս հնարովի ձեւեր են, ինչպէս՝ կոփովմ, կոփովս, կոփով յարացոյցը[169]: Մնացած եզակի եւ յոգնակի երեք դէմքերն էլ առաջադրուած են գրաբարեան խոնարհմամբ:

Սահմանական եղանակի անցեալ անկատար ժամանակը (իր տերմինով՝ «յարաճգական») կազմելիս Մորձորեցին առաջադրում է դարձեալ «կու» եղանակիչով եւ «սիրէի», «սիրէիր», «սիրէր», «սիրէաք», «սիրէիք», «սիրէին» բայաձեւերի զուգադրմամբ յարադրութիւնները՝ հետեւեալ յարացոյցով.

«Իսկ յարաճգականին՝ որ է անցեալ եւ ո՛չ կատարեալ, եզական՝ կու սիրէի, կու սիրէիր, կու սիրէր. բազմաւորական՝ կու սիրէաք, կու սիրէիք, կու սիրէին»[170]:

Անցեալ անկատարի այս յարացոյցը, պէտք է ասել, բոլորովին նոր

167 *Սոյն աշխատ.*, էջ 325:
168 *Անդ*, էջ 326:
169 Ն. Ադոնց, *նշուած աշխատ.*, էջ 45 եւ 47:
170 *Սոյն աշխատ.*, էջ 326: :

յարացոյց է՝ համեմատած Թրակացու թարգմանչի ներկայացրածի, որն ունի այսպիսի տեսք.

«Բայ սահմանական,
...ներգործական յարաձգականի
Եզական. կոփէի, կոփէիր, կոփէր.
Երկուորական. կոփոյի, կոփոյիր, կոփոյր.
Ցոգնական. կոփէաք, կոփէիք, կոփէին:
...կրաւորական յարաձգականի
եզ. կոփիի, կոփիիր, կոփիւր.
Եզ. կոփիի, կոփուիր, կոփուր.
Բազմ. կոփիաք, կոփիիք, կոփիին»[171]:

Ինչպէս պարզւում է համեմատութիւնից, Թրակացու թարգմանիչը դասական հայերէնի անցեալ անկատարը ներկայացրել է բոլորովին արհեստական, չինծու բայաձեւերով՝ երբ զուգադրում է նաեւ սահմանականի կրաւորական անցեալ անկատարի յարացոյցը, որը իսպառ բացակայում է դասական հայերէնի բայական համակարգում. իրականում, ինչպէս յայտնի է, ներգործական եւ կրաւորական բայասեռերը դասական հայերէնում արտայայտւում էին ընդհանուր ձեւով, ուստիեւ կոնտեքստի համաձայն էլ դրսեւորում կա՛մ ներգործական, կա՛մ կրաւորական բայասեռի իմաստը: Իսկ «երկուորական» թիւ արտայայտող բայական խոնարհում առհասարակ չի ունեցել դասական հայերէնը, հետեւաբար Թրակացու թարգմանիչը յունարէնի օրինաչափութիւններին «հարազատ» մնալու նախանձախնդրութեամբ յօրինել է ինքնահնար բայաձեւերը ներգործականի եւ կրաւորականի համար, որոնք քերականագիտական արժէք ունենալ, բնականաբար, չէին կարող դասական հայերէնի տեսակէտից:

Ներկայ դէպքում եւս Մործորեցու քերականագիտական նորութիւնն այն է, որ նա չէմքից հրաժարուել է բոլոր այն արհեստական հնարովի բայաձեւերից, որոնք առհասարակ խորթ են եղել հայերէնին. իսկ իր բայական համակարգը առաջադրելիս ընդհանրապէս նկատի է ունեցել ոչ թէ դասական հայերէնը, այլ իր ժամանակի կենդանի հայոց լեզուն՝ միջին հայերէնը, որը, անկասկած, զարգացման հեռանկար ուներ. մի անգամ ճիշդ որոշելով սահմանականի ներկայ ժամանակի յարացոյցը, Մործորեցին սկզբունքային հետեւողականութեամբ առաջադրում է նաեւ նրա անցեալ անկատարը իր ընդհանուր յարացոյցով՝ թէ՛ ներգործական եւ թէ՛ կրաւորական բայասեռերը արտայայտելու ներուկայութեամբ: Սա նոյնպէս կարեւոր քերականագիտական նուաճում էր՝ հէնց հայերէնի բայական համակարգը իր բոլոր յարացոյցերով բացայայտելու ճանապարհին. միակ թերութիւնն այն է անկատարի յարացոյցի դէպքում, որ յոգնակի երրորդ դէմքում («կու սիրէաք») փոխզիջումային ձեւ է ստեղծել՝ միջին հայերէնի եւ գրաբարի դիմային եւ եղանակային ձեւոյթների համադրմամբ:

Սահմանական եղանակի անցեալ կատարեալը իր բայահամակարգում Մործորեցին ներկայացրել է միայն դասական հայերէնի սահմանականի ներգործական անցեալը, որը յարացոյցի բոլոր անդամների բացայայտմամբ այնուամենայնիւ նորութիւն է միջնադարի քերականական Մեկնութիւննե-

171 Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ 45:

րում՝ ամբողջովին կանգնելով հայոց լեզուի համապատասխան իրողութիւնների ուսումնասիրման ուղու վրայ: Այսպէս, նա գրում է. «Իսկ գերակատարին, որ է անցեալ եւ կատարեալ, եզական՝ սիրեցի, սիրեցեր, սիրեաց, բազմաւորական՝ սիրեցաք, սիրեցիք, սիրեցին»[172]:

Մինչդեռ Թրակացու թարգմանիչը, յունարէն տեքստի բացարձակ նմանողութեամբ ձեւելով որպէս թէ հայերէնին համարժէք մտացածին յարացոյցները, ներկայացրել է անցեալ կատարեալի բազմաթարդ յարացոյցներ, ընդ որում թէ՛ ներգործականի եւ թէ՛ կրաւորականի համար առանձին-առանձին.

Բայ սահմանական, ներգործական
...գերակատարի

Եզ. էկոփեցի, էկոփեցեր, էկոփեաց,
Երկ. էկոփոցի, էկոփոցեր, էկոփոցր,
Ցոգն. էկոփեցաք, էկոփեցէք, էկոփեցին:

Անսահմանականի

Եզ. կոփեցի, կոփեցեր, կոփեացր.
Երկ. կոփոցի, կոփոցեր, կոփոցր.
Ցոգն. կոփիցաք, կոփեցէք, կոփեցին:

Ապառնւոյ

Եզ. կոփեցից, կոփեսցես, կոփեսցէ,
Երկ. կոփոցից, կոփոսցես, կոփոսցէ,
Բազմ. կոփեսցուք, կոփեսցէք, կոփեսցեն:

Սահմանական կրաւորական
...Առաւելատարականի

Եզ. էկոփեցայ, էկոփեցար, էկոփեցաւ.
Երկ. էկոփոցայ, էկոփոցար, էկոփոցաւ,
Բազմ. էկոփեցաք, էկոփեցայք, էկոփեցան:

Անսահմանականի

Եզ. կոփեցայ, կոփեցար, կոփեցաւ,
Երկ. կոփեցայ, կոփոցար, կոփեցաւ,
Ցոգն. կոփիցաք, կոփիցայք, կոփիցան:

Ապառնւոյ

Եզ. կոփեցայց, կոփեսցիս, կոփեսցի,
Երկ. կոփոցայց, կոփոսցիս, կոփոսցի,
Բազմ. կոփիսցուք, կոփիսցիք, կոփիսցին»[562]:

Մործորեցու բայական համակարգում սահմանական եղանակի անցեալի վաղակատարի *ըմբռնումը*՝ համապատասխան յարացոյցով, արտացոլում է միջին հայերէնի բայական համակարգի նշուած բայաձեւերը: Նրա մօտ կարդում ենք. «Իսկ յարակային՝ որ է անցեալ վաղակատարին, եզական՝ սիրել էի, սիրել էիր, սիրել էր. բազմաւորական՝ սիրել էաք, սիրել էիք, սիրել էին»[174]: Միայն յոգնակի 1-ին դէմքի օժանդակ բայն է, որ յիշեցնում է դրաբարեանը. բայց միջին հայերէնը, որն իր ծնունդով անմիջապէս դրաբարեան է, պարտական է դասական հայերէնին, բնականաբար լեզուական չատ իրողութիւններ, այդ թւում եւ քերականական ձեւոյթներ արտացոլում էր իր մէջ

172 Նոյն աշխատ., էջ 326:
173 Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ 46 եւ 48:
174 Անդ:

լեզուական այդ համակարգից:

Նկատենք նաեւ, որ վաղակատարի ըմբռնումը ամբողջական կը լինէր անշուշտ, եթէ Մործորեցու բայական համակարգում ներկայացուած լինէր նաեւ վաղակատարի ներկան: Չնայած այդ թերութեանը, արուածը եւս կարեւոր նուաճում էր հայոց լեզուի բայական համակարգը ուսումնասիրելու ուղղութեամբ՝ մանաւանդ, երբ աչքի առաջ ենք ունենում, թէ ինչպիսի ճապաղ՝ արհեստական ու մտացածին բայական համակարգ էր ներկայացնում թրակացու թարգմանիչը նաեւ վաղակատարի ըմբռնման հարցում, որը բնաւ աղերսակցութիւն չունէր դասական հայերէնի բայական համակարգի համապատասխան յարացոյցի հետ: Համեմատի՛ր.

Բայ սահմանական, ներգործական
···յարակայի

Եզ. էկոփէի, էկոփէիր, էկոփէր,
Երկ. էկոփոյի, էկոփոյիր, էկոփոյր,
Բազմ. էկոփէաք, էկոփէիք, էկոփէին:

Սահմանական կրաւորական
···յարակայականի

Եզ. էկոփիի, էկոփիիր, էկոփիւր,
Երկ. էկոփուի, էկոփուիր, էկոփուր,
Ցոգ. էկոփիաք, էկոփիիք, էկոփիին[175]:

Այնուհետեւ, Մործորեցին, բնականաբար, հրամայական եղանակի միայն երկու թուերն է ներկայացրել՝ միջին հայերէնով ու գրաբարախառն. «Հրամայականին եզական՝ սիրեա՛, սիրէ՛· բազմաւորական՝ սիրէ՛ք, սիրեցէ՛ք, սիրեսցե՛ն»[176]: Իհարկէ, առաւել ճշգրիտ կը լինէր Մործորեցին, եթէ «սիրեսցեն» բայաձեւը առհասարակ չներկայացնէր, որը դասական հայերէնի ստորադասական եղանակի երկրորդ ապառնու յոգնակի երրորդ դէմքն է՝ «յորդորական», եւ ո՛չ թէ հրամայական իմաստով: Բայց այնուամենայնիւ արուածը դարձեալ առաջընթաց կարեւոր քայլ էր աւանդականի համեմատութեամբ:

Առաւել ուշագրաւը, հարկ է նշել, հրամայական կրաւորականի համար Մործորեցու առաջադրած ու>վ ձեւոյթով կազմութիւններն են, որոնք միջին հայերէնում գործածական լինելով՝ տիրապետող դարձան հայերէնի յետագայ պատմական ամբողջ ընթացքում, ընդհուպ մինչեւ արեւելահայ եւ արեւմտահայ գրական լեզուներում: Այսպէս, Մործորեցին գրում է կրաւորականի առնչութեամբ. «Հրամայականին եզական՝ սիրուի՛ր, սիրուի՛, բազմաւորական՝ սիրուի՛ք, սիրուի՛ն»[177]: Միակ վրիպումը այստեղ եզակի եւ յոգնակի երրորդ դէմքի համար առաջադրած երկրորդ բայաձեւերն են՝ «սիրուի՛», «սիրուի՛ն», քանի որ հրամայականի դիմային վերաբերութիւնը, ինչպէս յայտնի է, ապերասում է միայն երկրորդ դէմքերին (թէ՛ եզակի եւ թէ՛ յոգնակի)՝ բացառելով միւսները: Փաստօրէն «սիրուի՛» եւ «սիրուի՛ն» բայաձեւերը ստորադասական բնոյթ ունեն: Եւ որպէսզի ասուածի համոզչականութիւնը աներկբայելի լինի՝ համեմատենք այն աւանդականի հետ: Բանն այն է, որ Թրակացու հայ թարգմանիչը, յունարէնի հետեւողութեամբ հրամայական եղանակի համար յարացոյցների այնպիսի բազմայարկ կառոյց է

175 Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ 46 եւ 47:
176 Միեւնոյն աշխատ., էջ 325:
177 Անդ, էջ 326:

ներկայացրել՝ արհեստական բռնաճիգ բայաձեւերով, որոնք բոլորովին անհասկանալի են եղել նոյնիսկ քերական մեկնիչների համար: Դիցուք՝

Հրամայականի ներգործականի
ներկայ ամանակի եւ յարաճգականի

Եզ. կոփեա՛, կոփեսցէ՛,
Երկ. կոփոա՛, կոփոսցէ՛,
Բազմ. կոփեցէ՛ք, կոփեսցե՛ն:

Ցարակայի եւ վաղակատարի

Եզ. էկոփեա՛, էկոփեսցէ՛,
Երկ. էկոփո[յ]ա՛, էկոփոսցէ՛,
Բազմ. էկոփեցէ՛ք, էկոփեսցե՛ն:

Անորիշի եւ ապառնւոյ

Եզ. կոփեսջի՛ր, կոփեսցէ՛·
Երկ. կոփոսջի՛ր, կոփոսցէ՛,
Բազմ. կոփեսջի՛ք, կոփեսցե՛ն[178]:

Հրամայականի կրաւորականի
ներկայ ամանակի եւ յարաճգականի

Եզ. կոփեա՛ց, կոփ[ի]ցի՛,
Երկ. կոփոեա՛ց, կոփովցի՛,
Բազմ. կոփեա՛յք, կոփիցի՛ն:

Ցարակայի եւ գերակատարի

Եզ. էկոփիցի՛ր, էկոփիցի՛,
Երկ. էկոփո[ւ]ցի՛ր, էկոփովցի՛·
Բազմ. էկոփի[ց]ա՛յք, էկոփիցի՛ն:

Անսահմանականի եւ ապառնւոյ

Եզ. կոփեսցի՛ր, կոփեսցի՛,
Երկ. կոփոսցի՛ր, կոփոսցի՛·
Բազմ. կոփեցարո՛ւք, կոփեսցի՛ն»[179]:

«Ըղձական եղանակ» հասկացութիւնը, Մործորեցու ըմբռնմամբ, բնաւ էլ յստակ չէ· նա ընդունում է ըղձականի ժամանակային դրսեւորման երեք պահեր՝ ներկայ, անցեալ եւ ապառնի, իսկ դրանց կազմութիւները պատկերացնում չփոթ ընկալմամբ:

Այսպէս, ներգործական ներկայի համար առաջադրած յարացոյցը փաստօրէն միջին հայերէնի սահմանական ներկան է՝ սկզբից եթէ չաղկապի յարադրմամբ, որով, իրականում, ստացուել են եզակի եւ յոգնակի պայմանական կամ ենթադրական նախադասութիւններ՝ երեք դէմքերով, եւ ո՛չ թէ կազմել բայական իւրայատուկ յարացոյցներ: Այսպէս, նա գրում է· «Ըղձականին ներկա[յ], եզական՝ եթէ կու սիրեմ, եթէ կու սիրես, եթէ կու սիրէ· բազմաւորական՝ եթէ կու սիրեմք, եթէ կու սիրէք, եթէ կու սիրեն»[180]: Ինչպէս տեսնում ենք՝ սահմանական ներկայի կիրառութիւնն է տուել ստորադասական նշանակութիւն, որը բնորոշ է ե՛ւ գրաբարի, ե՛ւ, մանաւանդ, միջին հայերէնի համար: Հետեւաբար «ըղձական եղանակը», որպէս առանձին ինքնուրոյն եղանակ, կորցրել է Մործորեցու բայական համակարգում իր ամէն մի հիմքը:

178 Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ 50:
179 Անդ, էջ 51:
180 Միեւնոյն աշխատ., էջ 325:

«Ըղձական եղանակի» անցեալը Մործորեցին ներկայացրել է միջին հայերէնի սահմանական եղանակի վաղակատար անցեալով՝ դարձեալ սկզբից պայմանական կամ ենթադրական իմաստ արտայայտող «եթէ» չաղկապի զուգադրմամբ. «Անցեալ՝ եթէ սիրել էի, եթէ սիրել էիր, եթէ սիրել էր. բազմաւորական՝ եթէ սիրել էաք, եթէ սիրել էիք, եթէ սիրել էին»[181]:

Իսկ ապառնի ժամանակի համար Մործորեցու ներկայացրած յարացոյցը արտայայտել է դասական հայերէնի ներկայով եւ սկզբից դարձեալ պայմանական կամ ենթադրական իմաստ դրսեւորող «եթէ» չաղկապի համադրմամբ «Ապառնի՝ եթէ սիրեմ, եթէ սիրես, եթէ սիրէ. բազմաւորական՝ եթէ սիրեմք, եթէ սիրէք, եթէ սիրեն»[182]:

Ըղձական եղանակի կրաւորական կազմութիւնները համարեա նոյն հիմունքներով են առաջադրուած. ներկայի յարացոյցը՝ սկզբից «եթէ» չաղկապով, միջին հայերէնի «կու» եղանակիչով եւ գրաբարի ներկայի կրաւորաձեւ խոնարհման բայանմուշներով յարադրուածներն են. «Ըղձականին ըստ ներկային, եզական՝ եթէ կու սիրիմ, եթէ կու սիրիս, եթէ կու սիրի. բազմաւորական՝ եթէ կու սիրիմք, եթէ կու սիրիք, եթէ կու սիրին»[183]:

Արհեստական կազմութիւնները ունեն «ըղձական եղանակի» կրաւորական անցեալի բայաձեւերը. սկզբից «եթէ» չաղկապով եւ գրաբարեան վաղակատար-յարակատար անցեալի բայամիջեան «ւ» ձեւոյթով («սիրեւել էր») ինքնահնար յարադրութիւնները: Այսպէս, Մործորեցին գրում է. «Անցեալ, եզական՝ եթէ սիրեւել էի, եթէ սիրեւել էիր, եթէ սիրեւել էր. բազմաւորական՝ եթէ սիրեւել էաք, եթէ սիրեւել էիք, եթէ սիրեւել էին»[184]:

Իսկ ապառնի կրաւորականը Մործորեցին կազմել է «եթէ» չաղկապով եւ գրաբարի կրաւորաձեւ ներկայով. «Ապառնի, եզական՝ եթէ սիրիմ, եթէ սիրիս, եթէ սիրի. բազմաւորական՝ եթէ սիրիմք, եթէ սիրիք, եթէ սիրին»[185]:

Այս վրիպումի պատճառն այն է, որ դասական հայերէնը չունէր «ըղձական» իր յարացոյցային բայաձեւով, միջին հայերէնը եւս դեռեւս այդ եղանակի առաջացման ձեւաբանական արտայայտութիւնը չունէր: Եւ եթէ Մործորեցին վրիպել է այդ եղանակը իր յարացոյցներով ստուգապէս ներկայացնելու՝ առաջադրելով ճապաղ ու չփոթ յարացոյցներ, ապա պատճառը վերեւի մեր տուած բացատրութիւնն է: Իսկ թէ ինչո՛ւ է Մործորեցին ճիգ գործադրել նաեւ «ըղձական եղանակը» ներկայացնելու, ապա պէտք է ասել, որ դա սոսկ աւանդականութեան թելադրանքի արդիւնք էր. թրակացու թարգմանիչը, նախանձախնդիր լինելով յունարէնի բայական համակարգի օրինաչափութիւնները թարգմանելու եւ հայերէնի համարժէքները դրսեւորելու հարկադրանքին՝ ստեղծել է ըղձական եղանակի ներգործական եւ կրաւորական յարացոյցների բազմայարկ մի համակարգ, որ անհասկանալի է մնում նոյնիսկ հայ քերական մեկնիչներին: Համեմատութեան համար բերում ենք ստորեւ այդ յարացոյցը.

181 Անդ: Անդ, էջ 325–26:
182 Անդ: Անդ, էջ 326:
183 Անդ:
184 Անդ:
185 Անդ: Անդ, էջ 327:

Ըղձական[ք] ներգործական[ք]
ներկայ ամանակի եւ յարածգականի.

Եզ. կոփերմ, կոփերս, կոփեր,
Երկ. կոփերմ, կոփերս, կոփեր,
Բազմ. կոփերմք, կոփերք, կոփերն:

Ցարակայի եւ գերակատարի

Եզ. էկոփեցիւ, էկոփեցիւր, էկոփեցեր,
Երկ. էկոփոցիւ, էկոփոցիւր, էկոփոցեր,
Բազմ. էկոփեցիւք, էկոփեցիւրք, էկոփեցին:

Անսահմանականի եւ ապառնւոյ

Եզ. կոփեցիւց, կոփեսջիւր, կոփեսցեւ,
Երկ. կոփոցիւց, կոփոսցեւս, կոփոսցեւ,
Բազմ. կոփեսցիւք, կոփեսջեւք, կոփեսցեւն:

Ըղձականիք կրաւորականիք
ներկայ ամանակի եւ յարածգականի

Եզ. կոփիւմ, կոփիւս, կոփիւ,
Երկ. կոփում, կոփուս, կոփու,
Բազմ. կոփիւմք, կոփիւք, կոփիւն:

Ցարակայի եւ վաղակատարի

Եզ. էկոփեալ իմ, իւս, իւր,
Երկ. էկոփուեալ ուք, ուիւս, ուիւր,
Յոգն. էկոփեալք իսն[ն]ք, իւք, իւն:

Անսահմանականի եւ ապառնւոյ

Եզ. կոփիցայց, կոփիսցիւս, կոփիսցիւ,
Երկ. կոփոցայց, կոփոսցիս, կոփոսցիւ,
Բազմ. կոփիսցուք, կոփիսցիւք, կոփիսցիւն[186]:

Ստորադասական եղանակը, ներգործական սեռի դրսեւորմամբ, Մործորեցու բայական համակարգում, մի դէպքում՝ ներկայացուած է գրաբարի սահմանական ներկայի յարացոյցով. դասական հայերէնի բայերի չարահիւսական իմաստներից յայտնի է, որ սահմանական ներկան երկրորդաբար արտայայտում էր նաեւ ստորադասական իմաստ. այդքանով էլ արդարացուում է Մործորեցու մօտեցումը՝ գրաբարեան սահմանական ներկան իրրեւ ստորադասական ներկայացնելու: Միւս դէպքում՝ ստորադասականի համար Մործորեցին առաջադրել է եզակի երեք դէմքերի առնչութեամբ գրաբարի ստորադասականի երկրորդ ապառնին, իսկ յոգնակիի համար՝ 1-ին եւ 2-րդ դէմքերի կապակցութեամբ սահմանականի 1-ին ապառնին (կրաւորաձեւ), 3-րդ դէմքի առնչութեամբ՝ ստորադասականի 2-րդ ապառնին (ներգործաձեւ). «Ստորադասական, որ յապառնին ձգի՝ սիրեմ, սիրես, սիրէ. բազմաւորական՝ սիրեմք, սիրէք, սիրեն, կամ եզական՝ սիրեցից, սիրեսցես, սիրեսցէ, բազմաւորական՝ սիրիցեմք, սիրիցէք, սիրեսցեն»[187]:

Կրաւորականի համար Մործորեցին առաջադրում է, մի դէպքում՝ գրաբարի սահմանական ներկան կրաւորաձեւ խոնարհմամբ, միւս դէպքում՝ գրաբարի սահմանական եղանակի 1-ին ապառնու կրաւորաձեւ խոնարհմամբ. «Ստորադասականին, եզական՝ սիրիմ, սիրիս, սիրի. բազմաւորական՝ սիրիմք, սիրիք, սիրին, կամ՝ սիրիցիմ, սիրիցիս, սիրիցի, բազմաւորական՝ սիրիցիմք, սիրիցիք, սիրիցին»[188]:

186 Կ. Սդոնց, Նշուած աշխատ., էջ 51–53:
187 Սոյն աշխատ., էջ 326:
188 Անդ, էջ 327:

Ծործորեցու բայական համակարգում ստորադասական եղանակի յա-
բացոյցները, կարելի է ասել, ամենայայտողուածներից են, որոնք ճիշդ
կերպով արտացոլում են իր ժամանակի հայերէնի բայական համապատաս-
խանութիւնները: Այստեղ նրա բերած նորութիւնները չափազանց ակնբախ
են՝ բացայայտելով հայերէնին բնորոշ ու հարազատ լեզուական իրողու-
թիւնները, լրիւ յաղթահարելով աւանդական ճապաղ պատկերացումները
հայերէնի ստորադասականի մասին, որ նախորդ քերական մեկնիչները
կազմել էին Թրակացու թարգմանչի ներկայացրած բայական համակարգից
նաեւ ստորադասականի մասին, որը «գլուխգործոց» է իր բազմաբարդու-
թեամբ ու, մանաւա՛նդ, խրթնաբանութեամբ: Համեմատի՛ր.

Ստորադասական[f] ներգործական[f]
ներկայ ամանակի եւ յարաճգականի

եզ. թե կոփիցիմ, թե կոփ[ից]ես, թէ կոփ[ից]է,
երկ. թե կոփ[ից]ովմ, կոփ[ից]ովս, կոփ[ից]ով,
բազմ. թե կոփ[ից]եմք, թե կոփ[ից]էք, թե կոփ[ից]են:

Ցարակայի եւ գերակատարի

եզ. թե էկոփեցի, էկոփեցեր, էկոփեացր,
երկ. թե էկոփովցի, էկոփովցեր, էկոփովցր,
բազմ. թե էկոփիցեմք, էկոփիցէք, էկոփիցեն:

Անսահմանականի եւ ապառնւոյ

եզ. թե կոփեցից, թե կոփեսցես, թե կոփեսցէ,
երկ. թե կոփովցից, կոփովսցես, կոփովսցէ,
բազմ. թե կոփեսցուք, թե կոփեսցէք, կոփեսցեն:

Ստորադասական[f] կրաւորական[f]
ներկայ ամանակի

եզ. թե կոփիցիմ, թե կոփիցիս, թե կոփիցի,
երկ. թե կոփոցիմ, կոփոցիս, կոփոցի,
բազմ. թե կոփիցիմք, թե կոփիցիք, թե կոփիցին:

Ցարածգականի

եզ. թե կոփեալ լինէի, լինէիր, լինէր,
երկ. թե կոփոյլ լինոյի, լինոյիր, լինոյր,
բազմ. կոփեալք լինէաք, լինէիք, լինէին:

Ցարակայի

եզ. թէ էկոփեալ եմ, ես, է·
երկ. թե էկոփոյլ ոմ, ոս, ո,
բազմ. թե էկոփեալք եմք, էք, են:

Գերակատարի

եզ. թե էկոփեցեալ էի, էիր, էր,
երկ. թե էկոփեցեալ ոյի, ոյիր, ոյր,
բազմ. թե էկոփեցեալք էաք, էիք, էին:

Անսահմանականի

եզ. թե կոփիցայ, ցար, ցաւ,
երկ. թե կոփոցայ, ցար, ցաւ,
բազմ. թե կոփիցաք, ցայք, ցան:

Ապառնւոյ

եզ. թե կոփիցայցիմ, կոփիսցիս, կոփիսցի,
երկ. թե կոփեցայցոմ, կոփեցայցոս, կոփեցայցո,
բազմ. թե կոփիցիմք, կոփիցիք, կոփիցին[189]:

189 Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ 54–56:

Ահա սրանք են Ծործորեցու ներկայացրած բայական համակարգի բնութագրական առանձնայատկութիւնները, որոնք արժէքաւոր նպաստ են բերում եւ կարեւոր ներդրում հանդիսանում յատկապէս միջին հայերէնի բայերի խոնարհման եղանակների ու ժամանակային յարացոյցների բացայայտման բարդ ու դժուարին խնդրում:

***

Քերականական սոյն ցուշարձանի դիտա-քննական բնագրի համադրական սկզբունքները նոյնն են, ինչ մեր հրատարակած Եսայի Նչեցու եւ Վարդան Արեւելցու քերականական բնագրերինը, որոնց Առաջաբաններում ընդհանուր բնութագրմամբ չարադրուել են նաեւ այդ սկզբունքները:

Քննական բնագրի կազմման հիմքում, համեմատական ուսումնասիրութեամբ, դրել ենք Մաշտոցի անուան Մատենադարանի հետեւեալ ձեռագրերը, որոնք միաժամանակ համապատասխանութիւններ են հանդիսանում տարընթերցումներում մեր օգտագործած պայմանական լատիներէն մեծատառերի: Դրանք են.

A = No. 2365, թթ. 27ա–120բ: Ժողովածու քերականական երկերի, բոլորգիր, գրիչ՝ Յոհաննէս քյ., ստացող՝ Յակոբ Շամախեցի, վայր՝ անյայտ, ժամանակ՝ ԺԴ դ. (1393–ից առաջ):

B = No. 7037, թթ. 12ա–75ա: Ժողովածու քերականական երկերի, նոտրգիր, հեղինակ եւ գրիչ՝ Յոհաննէս Երզնկացի, ստացող՝ Վարդան, ժամանակ՝ ԺԴ դարի սկիզբները, վայր՝ ամենայն հաւանականութեամբ՝ Ծործորի վանք:

C = No. 2326, թթ. 14ա–87ա: Ժողովածու քերականական եւ իմաստասիրական երկերի, գրիչ եւ վայր՝ անյայտ, ժամանակ՝ ԺԴ դ.:

D = No. 2364, թթ. 9ա–103բ: Ժողովածու քերականական եւ իմաստասիրական երկերի, բոլորգիր, գրիչ՝ անյայտ, ստացող՝ Յոհաննէս բաբունի, ժամանակ՝ ԺԴ դ.:

E = No. 2380, թթ. 237ա–317բ: Ժողովածու քերականական երկերի, նոտրգիր, գրիչներ՝ Եսայի վրդ., Վարդերես Լեհըցի ԳԺԵՒՇԵՒԳՍ, Դաւիթ, վայր՝ Էջմիածին, ժամանակ՝ 1635:

F = No. 5919, թթ. 1ա–95բ: Ժողովածու քերականական-բառարանագրական, աստուածաբանական, կազմախօսական երկերի, բոլորգիր, գրիչ՝ Մկրտիչ գպիր, ստացող՝ Մկրտիչ սպասաւոր բանի. ժամանակ՝ ԺԴ դ., վայր՝ անյայտ:

G = No. 2366, թթ. 17ա–125բ: Ժողովածու քերականական երկերի, բոլորգիր, գրիչ՝ Յովհաննէս, կազմող՝ Գրիգոր, վայր՝ անյայտ, ժամանակ՝ ԺԴ դ.: Բայի խոնարհման աղիւսակի՝ Յովհաննէս Ծործորեցու գրչին պատկանելու թանկագին վկայութիւնը նաեւ հեղինակային յիշատակագրութեան արտացոլմամբ պահպանուած է սոյն գրչագրի յիշատակագրութիւնների մէջ. «Թելադրութիւն ի խոնարհմունս բային վեհագոյն վարդապետի Յոհաննու Ծործորեցոյն ասա». իսկ խոնարհման աղիւսակի վերջում՝ «Եւ զնուաստ աշխատողս Ցհս. յաղօթս յիշեայ: Փառք Ցս»:

H = 3883, թթ. 23ա–25ա (կիսատ), յետոյ նորից՝ 26ա–124ա, ամբողջական ընդգրկմամբ. ժողովածու իմաստասիրական եւ քերականական երկերի,

բոլորգիր, գրիչ եւ վայր՝ անյայտ, ժամանակ՝ ԺԶ դ.:

I = No. 3504, թթ. 12ա–72բ: Ժողովածու քերականական, տոմարական եւ բանաստեղծական երկերի, բոլորգիր, գրիչներ՝ Վարդան եպսկ., Ստեփանոս, Յովհաննէս, ստացող՝ Վարդան, վայր՝ Կաֆայ, ժամանակ՝ 1676 թ.:

J = No. 6396, 2ա–43ա: Ժողովածու քերականական եւ աստուածաբանական երկերի, նոտրգիր, գրիչ՝ Աստուր Թամգառացի, վայր՝ անյայտ, ժամանակ՝ 1741 թ.: Բայի խոնարհման աղիւսակի վերջում յիշատակագրութիւն կայ իբրեւ տեքստի չարունակութիւն, որ արտագրել է գրիչը. «եւ զնուաստ աշխատօղս Յովհաննէս յաղօթս յիշեա» (թ. 43ա). այնուհետեւ գրիչը յարում է. «Զի ի հին օրինակէ բազում աշխատանս կրեցի» (թ. 43ա):

K = No. 2193, թթ. 10ա–92բ: Ժողովածու քերականական եւ տրամաբանական երկերի, նոտրգիր, գրիչ եւ վայր՝ անյայտ, ժամանակ՝ 1785 թ.:

L = No. 6331, թ. 111բ: Ժողովածու (քերականական, պատմագրական, իմաստասիրական, գրական անաւարտ բնագրերի), չեղագիր, ժամանակ՝ 1881–ից յետոյ, Ծործորեցու քերականական մեկնութիւնից ընդամէնը մէկ էջ:

M = No. 7995, թթ. 169ա–184բ: Ժողովածու բառարանագրական, քերականական, տոմարական աշխատութիւնների, նոտրգիր, ժամանակ՝ 1632–1633 թթ., գրիչներ՝ Արիստակէս, Ստեփանոս քհյ, ստացող՝ Գրիգոր վրդ. Կամախեցի, վայր՝ Ստամբոլ: Ծործորեցու բնագրից առանձին գլուխներ («Յաղագս մակբայի», «Յաղագս չաղկապի», «Յաղագս առդանութեան») ընդգրկուել են իբրեւ լրացում պակասող գլուխների Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզի «Հաւաքումն Քերականի Մեկնութեան» երկի ընդօրինակման մէջ: Կատարուածի դրդապատճառը բացայայտող յիշեցումներ կան Զեռագրի տողատակերում. «Զմեղապարտ գրիչս զտէր Արիստակէսն յիշեա՛ եւ զծնաւղն իմ թուին ՌՁԲ (=1633), զպակասն գի՛տ եւ գրեա՛յ» (156ա), «զպակասն գրէ՛» (թ. 165ա), եւ կամ՝ «վարդապետ, զպակասն գի՛տ որ թափեր էր չկայ եւ գրեա՛յ որ լմանայ» (թ. 168բ–169ա):

Գրիչը, ենթադրելով, որ Յովհաննէս Երզնկացի Պլուզը եւ Յովհաննէս Ծործորեցին միեւնոյն անձնաւորութիւնն են, ինչպէս եւ նրանց քերականական մեկնութիւնները միեւնոյն աշխատութեան երկու տարբերակներ, յանդգնել է իր հիմք–օրինակի պակասող գլուխները լրացնելու Ծործորեցու «Համառաւտ տեսութիւն քերականի» երկից: Այդ մասին բացատրութիւն է տալիս նաեւ ստացող Գրիգոր Կամախեցին՝ հաւաստելով. «...յիշեսջիք... այլեւ զտէր Ստեփաննոս քահանայն զաշակերտն մեր որ գԲերականիս Բ տետր ձայ գրեաց ի Յովհաննէէս Ծործորեցի օրինակէն, եւ զիս զստացող սորին յիշեսջիք ի քրիստոս...» (թ. 184բ):

N = No. 9992, թթ. 5ա–39ա: Ժողովածու քերականական, պատմագրական, իմաստասիրական, աստուածաբանական երկերի, նոտրգիր, գրիչ՝ Պետրոս, վայր՝ Վենետիկ, ժամանակ՝ 1709 թ.:

Երեւան ք.,
Մատենադարան,
1980 թ.:

Լ. Գ. ԽԱԶԵՐԵԱՆ

ՀԱՄԱՌԱՒՏ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻ

(ՔՆՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ)

ՆՈՒԱՍՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ ՅՈ[Վ]ՀԱՆՆՈՒ ԵԶՆԿԱՑԵՑԻՈՑ, ՈՐ ԵՒ ԾՈՐԾՈՐԵՑԻՈՑ, ԱՐԱՐԵԱԼ «ՀԱՄԱՌԱՒՏ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻՆ»[1]

Միչտ բաղձանք բանին բնաւորեալ ի յոգիս բանականաց արարչական դրութեամբ, յորմէ զարթուցեալ յաւժարիմք ի քննութիւն սորին, որոյ դուռն եւ մուտ է քերականութեանս արուեստ: Եւ զի բան ի հոմանուանց գոլով յերիս բաժանի տրամաբանական արուեստիւ՝ յաստուածայինն, ի հրեշտակականն եւ ի մարդկայինն:

Եւ ի սոցանէ աստուածայինն անեղ է եւ պարզ, եւ ամենայն եղելոքս ի նմանէ չարժեալ չարունակին եւ իմաստութեան հանճարով նորին ճոխանան բանականքս:

Իսկ հրեշտականն՝ իմանալիք եւ ստացականք, սակայն պարզ եւ նոքա ունին իմացմունս, եւ ո՛չ ուսմամբ վարժին ըստ զգայականացս աւրինի, այլ անխառն եւ անարատ մաքրութեամբ պայծառանան յիմաստս բանի անճառ ներգործութեամբ:

Իսկ մարդկայինն՝ ստացական եւ չարադրելի յերկուց գոյացեալ եւ ըստ կրկնակի կազմութեանն կրկին ունի եւ զբանին զաւրութիւն, որով որոշի ի զգայական սեռից եւ յանզգայ տարրեղէն գոյից: Եւ կա-

---

1-3 L *Ամբողջ վերնագիրը փակագծով է ներկայացուած այսպիսի ընթերցմամբ· (ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԻ ԵԶՆԿԱՑԻՈՑ, ՈՐ ԵՒ ԾՈՐԾՈՐԵՑԻՈՑ)*
1 M չիմ՝ *լրիւ տողը՝ մինչեւ էջ 278–ը ներառեալ:*
1 A *ՎԵՀԻՄԱՍՏ* փխ *ՆՈՒԱՍՏ* J չիմ՝ *ՆՈՒԱՍՏ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ*
1 ADF *ՎԱՐԴԱՊԵՏ*
1 CEH *ՅՈՀԱՆՆԷՍ* (H *ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ*) *ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ* (նաեւ՝ շարադաս·)
1 CGIN *ՅՈՀԱՆՆԻՍԻ* F *ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ* K *ՅՕՀԱՆՆԷՍ* M *ՅՈՀԱՆԻՍԻ*
1 ACG *ԵԶՆԿԱՑԵՑՈՑ* D *ԵԶՆԿԱԵՑՈՑ* EH *ԵԶՆԿԱՑՈՑ* F *ԵԶՆԿԵՑՈՑ* IN *ԵԶՆԿԱՑԻՈՑ* J չիմ՝ *ԵԶՆԿԱՑԵՑԻՈՑ, ՈՐ ԵՒ*
1 H *Ձեռագիրը կրկնակի ընդօրինակութիւն ունի· ա) 23–25ա ԹԹ· (111–114 էջերը, տ· 11–12, ներառեալ՝ «կամ այլ իմն» բառերը), եւ բ) ամբողջական տեքստը՝ 26ա–124ա ԹԹ·:*
2 A *ԾՈՐԾՈՐԵՑԻ* IJ *ԾՈՐԾՈՐԵՑՈՑ*
2 AL չիմ՝ *ԱՐԱՐԵԱԼ*
3 J *ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ* փխ *ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ*
3 CK *Քերականի*
4 L չիմ՝ *սկզբից մինչեւ էջ 143–ը, տող 16–ը՝ «որոյ պարտ է նմանել յընթեռնուլն» բառերը ներառեալ:*
5 H *յոժարեմք*
6 DJ *որո* EH *որ է* փխ *որոյ*
6 H չիմ՝ *է*
6 ABCFGK *արհեստ* JN *արուհեստ*
7 J *երիս բաժանէ*
7 CI *արհեստիւ*
7-8 DEH *յաստուածականն* K *աստուածայինն*
9 K *յաստուածայինն*
9 E *յամենայն*
11 N *ճոխաբան*
12 ACDEFGHN *պարզս*
13 D *նոքայ*
13 BK *իմացուածս*
13 J *չարժին* փխ *վարժին*
13-14 H *գայականացս* J *զգայականօացս*
15 KN *իմաստս*
16 C *մարդկայինս*
16 ABD *ստացան*
17 CFHI *կազմութեան*
17 K *զօրութիւնն*
18 H չիմ՝ *ի*
18 A *սգայական*
18 J *սեռին*
18 A *յանսգայ* DEF *յանզգա* J *յանըսգա* K *անզգայ*
18 CF *գոյիցն*
18 CI չիմ՝ *եւ* [*կատ·*]

տարեալ բանականութեանն չնորհիւ նախնին մարդկութեանս պատկեր եւ կերպարան եղեւ արարչին: Ուստի եւ դիր նորին ի փափկութեան տեղին կրկին կենաւք վայելչացաւ, գործել եւ պահել մտաւք յիմաստս գիտութեան՝ տեսականին եւ գործնականին, եւ մարմնով յարազուարճ ծառոցն մշակութիւն, որք համեմատ էին սոցին:

Եւ արդ՝ վասնզի բնութեամբ մարդն առաջին մտաց եւ հանճարոյ ընդունակ ստեղծաւ եւ ընդ լինելութեանն ամբողջ եւ անսխալ բերէր յինքեան ընդ կազմութեան զգայարանացն եւ զբանին մասանցն որպիսութիւն: Իսկ ի կամակոր լինելն նորա լուծաւ պատիւ փառացն Ադամայ եւ կորոյս ընդ անմահութեանն եւ զբանին չնորհն, նոյնպէս եւ զայլ գործարանացն կատարեալ զաւրութիւնն:

Բայց յոքունք ի ծննդոց նորա, յորս մնաց կայծակն չնորհի բանականութեանն, միով ձայնիւ եւ գրով կային մինչ ի չինուած վաղափուլ ամբարտակին, եւ անտի բաժանեալ լեզուացն իւրաքանչիւր ի նահապետացն իբր ստեղծիչ եղեւ լեզուի ցեղին իւրոյ եւ ի նոցանէ սերեալքն զմի եւ զնոյն ունէին, որպէս նախահաւ, նոյնպէս եւ լեզուի սկիզբն:

Քանզի թէպէտ պատուհաս էր խառնակումն լեզուացն, սակայն գործ Աստուծոյ էր, որ զմինն ի բազումս բաժանեաց, եւ այնու յոլով աւգուտս գործեաց ի պէտս ստուգաբանութեան եւ յայլ իմն գեղեցկութիւն մատակարարութեան, բացի միոյն՝ Եբերայ[2], որ գնախաստեղծիցն ունէր զձայն եւ զգիր՝ սկսեալ յԵնովսայ[3] եւ յԵնովքայ[4], զոր արարեալ գրեցին ի վերայ սեան պղնձի եւ թրծեալ աղիւսի: Որպէս վկայէ Ցուդայ[5]՝ Թադէոս ի թուղթն իւր Հանրական մարգարէացաւ, ասէ եւթներորդն

1 EHI *բանականութեան*
1 BJK *մարդկութիւնս*
2 E *յարարչին*
3 A *յիմաստ* K *իմաստս*
5 ACDEFHN *մշակութեան*
5 EH *ի* [*որք*]
6 CI *զի փխ վասնզի*
6 K *մարդ*
6 DE *հանճարո*
7 H *լինելութեան*
7 ABCDEFGHIJ *անսղալ*
7 H *բէրէր*
8 ACFI *սգայարանացն*
9 E *յորա փխ նորա*
9-10 ABCDFI *Ադամա*
10 EH *անմահութեան*
10 ABCDEFGHIJN *չնորհ*
11 M *գործարանաց*
11 F *կատարել*
11 EH *զաւրութիւն*
12 K *յոյք փխ յոքունք* N *յոգունք*
12-13 CEFH *բանականութեան*
14 CI *լեզուազն*
15 K *եղեալ փխ եղեւ*
15 DEHJ *իւրո*
16 G *ունեին*
16 K *նախահարքն փխ նախահաւ*
17 G *չիք՝ թէպէտ*
17 J *խառնկումն*
18 ACD *զմին*
18 N *յօլով*
19 H *գծեաց փխ գործեաց*
19 JK *այլ*
20 J *բայց ի փխ բացի*
20 BCDEHI *Եբերա*
21 F *զգիրս*
21 CDEHIJ *ցԵնովսա* F *ցԷնովսայ*
21 BGK *ցԵնոքայ* F *ցԷնովքայ*
22 ACDFHIJKN *ի վերա* E *չիք՝ ի վերայ*
22 N *սէան*
22 C *պղընձի* FI *պղնձի*
22 BDEFGIJ *Ցուդա*
22-23 CIJK *Թաթէոս* N *Դաթէոս*
23 BCDEHIJK *Թուխթն*
23 I *մարգարէացո*
23 H *եւ* [*ասէ*]
23 I *եօթներորդն*

Ադամայ Ենովք, թէ եկեսցէ տէր բիւրաւք հրեշտակաւք դատաստան առնել եւ ի ձեռն Նոյի եւ որդւոց նորա, որով վարժեցան՝ պահեցաւ այս չնորհ երկրորդ մարդկութեանս:

Նոյնպէս եւ զսիւնն պղնձի եւ զարճանն խեցի արարեալ յաղագս ջրոյ եւ հրոյ, որ ունէին յինքեան գրեալ զգիր եւ զանուն եւ զգործ ժամանակին, զկնի ջրոյն եգիտ Արփաքսադ[6], թոռն Նոյի, ի Սիդրոն լերինն, որով կրկին վարժեցան քաղդէացիքն[7]: Իսկ այլք ոչ ունելով գիր, այլ երկար կենդանութեամբ ուսուցանէին զմիմեանս աւանդութեամբ ուղղախաւսել, որպէս եւ արդ իսկ բազումք ի մէնջ ոչ գիտելով գիր եւ զկշիռ վանդի եւ փաղաւութեան՝ ուղիղ խաւսին եւ պարզ, եւ այլք՝ թիւր եւ անյարմար, ըստ նմանութեան մանկանց կամ պատանեկաց աւրէնս ստացեալ ունին, եւ ոչ երբէք զձայնակիցս փոփոխել գիտեն, այլ զիւրն փոխանակ հոյի դնեն, եւ զձայ՝ ծայի, զորս ի լծորդութիւնսն ուսցիս: Յաղագս որոյ հարկաւորեալ մեր կանոնս ինչ արտաղրեսցուք եւ ցուցցուք նախ, թէ ուստի՞ գտեալ եղեւ գիր, կամ յորմէ՞ գոյացաւ արուեստ քերականութեանս:

Եւ երկրորդ՝ թէ զի՞նչ է քերականութիւն եւ կամ դիտումն սորին:

Եւ երրորդ՝ թէ է՞ր աղագաւ գրեալդ «քերել» կոչի:

Եւ չորրորդ՝ թէ ո՞յք եղեն գտաւղք այս արուեստի:

Եւ հինգերորդ՝ թէ է՞ր վասն փոյթ յանձին կալան հետեւող լինիլ

1 FI *յԱդամա* J *Ադամայ*
1 A *ենոք* F *Էնովք*
2 K *չիք՝ եւ* [*ի*]
2 BCEFHKN *որդոց*
2 D *Նորայ*
2 J *չարժեցան փխ վարժեցան*
2 ABC *պահեցան*
3 C *մարդկութեանս երկրորդի* [*շարադաս·*]
4 CFI *պղընձի*
4 B *խէցի*
5 DEJM *ջրո*
5 DEJ *հրո*
5 CDEFGHIKN *չիք՝ եւ զգործ*
6 CI *ժամանակն*
6 G *էգիտ*
6 CFIN *Արփաքսաթ*
7 DEHJN *լերին*
7 K *վաժեցան*
7 BK *քաղդէացիք*
8 B *զգիր*
8 K *յերկար*
8-9 J *չիք՝ աւանդութեամբ*
10 ACFGIJK *վանկի*
10 F *ուղեղ*
11 KM *այլ*
11 C *յանյարմար*
11 K *նմանութեանց*
12 E *յօրէնս*
12 ABCDEFG *երբեք*
12 BK *զձայնակիցսն*
13 N *հոի*
13 CFI *զձա*
13 K [*զձայ*] *փոխանակ*
14 EH *զոր*
14 G *լծորդութիւնն*
14 H *որո*
14 F *հարկաւորեալ* K *հարգաւորեալ*
14 DHJN *կանոն*
14 K *առադրեսցուք փխ արտադրեսցուք*
15 F *ցուցուք*
15 K *չիք՝ նախ*
15 ABCDEFGHIJN *չիք՝ կամ*
16 F *գոյացո*
16 H *արւեստ* K *արհեստ*
17 IJ *չիք՝ եւ* [*երկր·*]
17 H *չէ փխ է*
17 F *գիտումն*
18 IJ *չիք՝ եւ* [*երր·*]
18 EH *գրեալք* I *քերեալ փխ քերել*
19 CJK *չիք՝ եւ* [*չորր·*]
19 ABCDEFG *չիք՝ եղեն*
19 H *գտողք*
19 CI *արհեստի*
19 CIK *անձին*
19 GJ *հետեւող*
20 ABCDEFGN *լինել*

քերականութեանս:

Եւ վեցերորդ՝ թէ առ որո՞ւմ յարուեստիցն ունի զհամեմատութիւն:

Եւ եւթներորդ՝ ծանուցանել զպիտանացուն առ որս ունի զաւգտակարութիւն:

Ա՛րդ, եկեսցուք յառաջին գլուխն եւ ասասցուք՝ ուստի՞ գտեալ եղեւ գիր, յորմէ՞ քերականութիւնս:

Որպէս ասացի, նախ՝ յԵնովսայ եւ յԵնովքայ սկսեալ· եւ զայն գտեալ Արփաքսադայ, մնաց առ Եբեր որպէս լեզուն Ադամայ, որով վարժեցան քաղդէացիք, զոր ոմանք զասորիս ասեն: Իսկ յետ այնորիկ անցեալ Իսրայէլ ընդ ծովն կարմիր՝ եբրայեցիք կոչեցան, զի եբրայն՝ «անցիք» լսի, մոռացան զեգիպտացին եւ առին զԵբերայն եւ կամ այլ իմն լեզու նոր, որպէս վկայէ Դաւիթ, «լեզու՝ զոր ոչ գիտէր, լուաւ»: Ուստի եւ Մովսէս[8] չնորհիւն Աստուծոյ արար գիր նոցին ի վերայ նոր լեզուին եւ նովին գրովն ետ Աստուած զտախտակս քարեղէնս, զոր ընթեռնուլ կարէին. եւ կամ թէ նոր չնորհել որպէս զաւրէնսն, այսպէս եւ զգիրն: Եւ այսպէս յաւերժացաւ յազինս գրականութիւնս, ընդ նմին եւ քերականութիւնս:

Քանզի յումեւտասն ամին Յեսուայ՝ որդւոյ Նաւեայ[10], Փիւնիկս եւ Կադմոս յԱսորիս եկեալ յեգիպտացւոցն, որք զբաղդէացւոցն գիտէին զգպրութիւն՝ յԱնէսայ[11] եւ յԱմրէսայ[12] վարժեալ, թագաւորեցին ի Տիւրոս եւ ի Սիդոն, եւ անուամբ նոցա կոչեցաւ երկիրն Փիւնիկէ եւ տուն Կադմեայ, եւ զկնի այնորիկ բերաւ իմաստութիւնն յաշխարհն

2 JK չիմ՝ եւ [վեց·]
2 BK յորո՞ւմ FI ո՞ւմ փխ որո՞ւմ
2 CEIN արուեստիցն K արուեստից
2 K համեմատութիւն
3 JK չիմ՝ եւ [եւթն·]
4 CFIK ծանուցեալ
4 J որ
4-5 A զօգտակարութիւն BCDGJKN զօգտակարութիւն M զօգտակարութին
6 E գիրք
7 CEHIJ յԵնովսա F յԷնովսա
7 CIJ յԵնովքա DEHN յԵնոքա F յԷնովքա K ենովքա
8 BHJN Արփաքսադա
8 F որպէս որպէս [կրկն·]
8 CDFI Ադամա
9 CDEFH քաղդէացիքն G քաղդեացիք
10 E չիմ՝ Իսրայէլ
10 FKN եբրաեցիք
11 CIK Եբերայն
11 EH «անցիկ» K «անցեալ»
11 FIJ զԵբրայն H զԵբերայն
12 K չիմ՝ իմն
12 C վկաէ
13 F Մօսէս
13 ABCDEFHIJKN ի վերա
14 E նորա փխ նոր
14 K եդ
14 K քարեղէն
15 G կարեին
15 HK չնորհեալ
16 K զգիրսն
16 E [յաւերժ·] կամ յաւելցաւ H յաւելցաւ փխ յաւերժացաւ IK վարժեցաւ փխ յաւերժացաւ
16 K ազինս
17 J չիմ՝ ընդ նմին եւ քերականութիւնս
18 N Քարոզի փխ Քանզի
18 N ուխտատան
18 B Յէսուայ CFIJ Յեսուա
18 BCFHGJK որդոյ J յորդւոյ
19 J կարմոս
19 N չիմ՝ որք զբաղդէացւոցն
19 BCDEFGI զբաղդէացոցն K զբաղդէացոյն
19-20 G գիտեին
20 DEGN գպրութիւն
20 CDH յԱնէսա FI յԱնեսա
20 CDIJ յԱմրէսա F յԱմրեսա K Ամրէսայ G յԱմրեսայ
20 K վարժեալք
21 K Սիդօն
21 K անուամբք
22 K տու
22 ABCDEFH կադմեա I կադմէա
22 EG իմաստութիւն
22 K աշխարհն

այն, վասնզի կիկրոփս[13] երեր զբնակիչս Մեմփիս[14] քաղաքի յԱթէնս, եւ այնպէս սերմանեցաւ դպրութիւնն ի յոյնս, եւ կիկրոփս արար զգիրն յունաց, զոր ոմանք զկադմոս ասեն:

Նմանապէս ի ձեռն արժանաւոր խնդրողաց վարժապետացն հայոց Սահակայ եւ Մեսրոպայ չնորհեաց Աստուած զգրաւոր իմաստութիւնն Հայաստանեայցս ազգի յետ լուսընկալ Աւետարանին: Եւ ապա յետոյ արարին գիր Վրաց եւ Աղուանից: Եւ այսպէս ժամանակաւ կրթեալ գրովք դիւանադպիր արամբք մխեցան յարուեստ քերականութեանս, եւ յոքունք նախքան զՀոմերոս[15] բազում աշխատութեամբ ջանս եդին զուղղախաւսութիւն սերմանել յաշխարհ:

Եկեսցո՛ւք յերկրորդ գլուխն եւ ասասցուք, թէ զի՞նչ է քերականութիւն եւ կամ դիտումն նորա:

Քերականութիւն է արուեստ յաղագս գրոյ եւ ձայնի եղեալ, ենթակայ ունելով զմասունս բանին, եւ կատարումն՝ զուղղութիւնս նոցին, քանզի դիտաւորութիւն սորա յաղագս սոցա է: Զի որպէս բժիշկն ունի առաջի դիտաւորութիւն զմարդկային մարմինն, զի վասն սորա եղանի, նոյնպէս քերականութիւնն առ գրեալսն ի քերդողաց չարագրութիւնք եւ պատմութիւնք: Եւ որպէս մարմինն յերկուց ունի զբաղկացութիւնն եւ ի չորից տարերց զխառնուածն, եւ ի ջլաց, եւ յոսկերաց, եւ յայլոց մասանց գոյացեալ գոյ, այսպէս եւ գրական արուեստս ձեւանայ, քանզի կոչի գիր եւ տառ· տառն՝ անմարմին, աւրինակ հոգւոյ, եւ

1 ABCDEFHGI յայն
2 N էրեր
2 N դպրութիւնս
2 CFI ի յոյնն
2 J կիկրուխս
2 J արմ փխ արար
4 FI Նոյնպէս փխ Նմանապէս
4 B [Նման·] եւ
5 CDEFHIJ Սահակա
5 A Մեսրոբայ CI Մեսրօպա G Մեսրովբայ DEHJ Մեսրոբա FN Մեսրօպայ
5 F գրօոր
5 CFI իմաստութիւն E իմաստութեան K իմաստութիւնս
6 ABDEFHN Հայաստանեացս IK Հայաստանեաց
6 E յԱւետարանին
6 B ապայ
6 J յետո
7 K գգիր
7 E գիր արարին [շարադաս·]
7 K չիմ՝ ժամանակաւ
7 N կրգեալ
8 K դիւանադպիր
8 K արամք
8 CIK արուեստս
8 K քերականութեան
9 H յոգունք
10 J յաշխարհի K աշխարհի
11 H եւ [եկես·]
11 EN երկրորդ
11 CI չիմ՝ եւ ասասցուք
12 K դիտումն
12 DEH նորայ
13 ABCDEFGHIKN արհեստ
13 J գրո
13-14 ACDEFHIJ ենթակա
14 K զանենլով փխ ունելով
15 BDH սոցայ E սորայ փխ սոցա
15 ABD բժիչկ
16 K առաջին
16 CFK զմարդկան
17 CEFHI քերականութիւն
17 E քերթողաց K քերթողացն
17 K չարագրութիւնք
18 H մարդ փխ մարմինն
18 EHK զբաղկացութիւն
19 F չիմ՝ եւ [ի ջլաց]
19 K ոսկերաց
19 K այլոց
20 FJ գո K չիմ՝, գոյ
20 I նոյնպէս փխ այսպէս F չիմ՝ այսպէս
20 EHJN արուեստն
20 ABCDEGHIJK ձեւանա
21 E յանմարմին
21 CDEIJ յօրինակ H յաւրինակ
21 CFK հոգոյ N հոգւո

գիրն՝ կերպացեալ տեսակ ի մարմնոյ: Եւ չորից հիւթոցն խառնուած՝ չորից զանազանութեանցն տառից, բնութեամբ երկարացն եւ երկամանակացն, եւ կիսաձայնիցն, եւ անձայնիցն:

Այլեւ ձայնաւորքն՝ մտացն, եւ կիսաձայնքն՝ զգայութեանցն, եւ անձայնքն՝ անդամոցն, կամ թաւքն՝ ոսկերացն, եւ լերկքն՝ փափուկ մարմնոցն, եւ միջակքն՝ երակացն եւ ջլացն:

Արդ՝ որպէս բժիշկն զներկայ առողջութիւն մարմնոցն պահէ, եւ զգնացեալն վերստին դարձուցանէ, այսպէս եւ հմտութիւն քերականին զշարագրածացն առողջապէս զզաւրութիւնն պահէ, եւ զթիւրեալսն տկարութեամբ քերելով եւ դատողական քննութեամբ բժշկէ:

Ասասցո՛ւք եւ զերրորդ գլուխն, թէ է՞ր աղագաւ գրեալդ «քերեալ» կոչի:

Քանզի բերականութեանդ *անուն «գրականութիւն» ասի ըստ Հոմերոնի՝* «Գրեալ իմ զոտին, այժմ զբո գարշապարդ, ունայնս պանծաս»: *Իսկ գրեալս «քերել» անուանիւր ըստ այսմ յարացուցի. զի որպէս քերեալ հիւսանց զփայտ զփտեալն ի նմանէ կամ զթիւրեալն եւ զոստան ճախարակաւք եւ այլ գործարանաւք ջան տարեալ ուղղել զնա եւ մաքրել եւ անաւթս ինչ պիտանիս եւ գործիս կամ կենդանատեսակս կազմել. կամ որպէս մորթեգործք, որք արտաքոյ եւ ներքոյ քերուածովք զմորթն սրբեն, զոմանս յաղագս արուեստի գրչութեան[16], որպէս՝ մագաղաթ, եւ զկէսս յայլ պէտս, որպէս՝ քեմուխտ: Եւ որպէս ոսկերիչ եւ զարբին յոսկւոյ եւ յարծաթոյ զժանգան հալողական արուեստիւ զատեն, եւ մետաքսագործք կերպասի ի միոջէ նիւթոյ բազում գոյնս*

---

2 N *զչորից* [զան·]
2 K *զանազանութեան*
3 F *կիսաձայքն*
4 H *զգայութեանց* I *զգաութեանցն*
5 J *լերկք*
7 ACDFGIJ *զներկա*
9 DHJ *զչարածացն*
9 CHI *զօրութիւն* F *զաւրութիւն* J *զօրութիւնս*
9 H չիք՝ *եւ*
11 ACDEFGHIJN *զերրորդն* փխ *զերրորդ գլուխն*
11 EK *յաղագաւ*
11 ABDEFGHJKN *քերել* փխ *քերեալ*
13 CFIK *քերականութիւնդ*
13 CI *գրագրութիւն* փխ *գրականութիւն*
14 J չիք՝ *զբո*
14 J *զգարշապարդ*
14 J *ունայն*
15 N *գերել* փխ *քերել*
15 EJN *այնմ*
16 N *գերեալ* J *քերել* փխ *քերեալ*
16 H *հիւսեանց*
16 DEHJN *զփայտս*
16 CIK *զփթեալն*
17 CFI *զոստն* [F *զոստան*] *սրբէ ճախարակաւք* [շարադաս·]
17 K *ճախարագօք*
17-18 E *ջան տարեալ զնա ուղղել եւ մաքրել* [շարադաս·]
17 C *ուղել*
18 E *անօթ* H *անաւթ*
18 N *ինչ* փխ *ինչ*
19 ABCDEFHIJKN *մորթէգործք*
19 DJ *արտաքո*
19 H չիք՝ *եւ*
19 DEJ *ներքո*
19-20 CI *քերածովք*
20 K *յաղակս*
20 E *յարուեստի*
21 E *մագաղաղ*
21 G *զկէս*
21 K *տէտս* փխ *պէտս*
21 G *քէմուխտ* N *գէմուխտ*
22 ABCDEFHI *յոսկոյ* J *յոսկո* K *ոսկոյ* N *ոսկւոյ*
22 DJ *յարծաթո* EKN *արծաթոյ*
22-23 A *զժանկան* BDEFGHKN չիք՝ *զժանգան հալողական արուեստիւ գտեն* A *գտանեն*
23 C *ի միջոցէ*
23 DJ *նիւթո*

եւ նկարս յաւրինեն, այսպէս բանական եւ մտաւոր կենդանիս այս մարդ բնութեամբ ունելով ենթակայ զբանականութիւն եւ զմտաց եւ զհանճարոյ ընդունակութիւն, հմտութեամբ արուեստի զանմարմին բանն քերելով եւ մարմին զգեցուցանելով դիւրըմբռնելի եւ պիտանացու մարդկան արարին՝ դրոշմելով նախ ի վերայ տախտակի, եւ ապա՝ քարտի:– Ահա վասն այսորիկ գրեալս «քերեալ» կոչի:

Եւ զարձեալ՝ իբր ի քուրայէ զհրատեսակն ոսկի արտաքս բերել, կամ որպէս զարձան ի մահարձանաց, կամ զբարձր կանգնեալ աչտարակ եւ կամ նպատակ եւ դրաւշուած ի ճանապարհի կանգնեալ անվթար զճանապարհն վճարեսցեն, այսպէս քերականութեամբս ուղղի բանականութիւնս եւ սոքաւք մտանիցեն յամենայն արուեստս իմաստասիրութեան, որպէս ի պաղատս արքունական կուռ եւ քերեալ ճանապարհաւ:

Եկեսցո՛ւք ի չորրորդ գլուխն եւ ասասցուք, թէ ո՞յք են գտաւղք այսմ արուեստի: Զկնի առաջնոցն, որք գտաւղք եղեն գրոյ եւ ուսմանց արուեստիս, հռչակաւոր ի յոքունս ասեն զՀոմերոս եւ որք առ նովաւ յայնմ ժամանակի իմաստասէրք խոկացողք սմին, զորոյ պարտ է գիտել մեզ զՀոմերոսէ, թէ ուստի՞ եւ կամ յորմէ՞ ազգէ եւ ի գաւառէ իցէ, եւ որպիսի՞ վեհագոյն վարժից եղեւ սա գտող:

Հոմերոս էր որդի Մելամպոդոսի, այսինքն՝ Սեաւ ոտան, եւ մաւր Եւմիդեայ՝ յազգէ Հոմնիսեայ. սոքա էին տաղասացք, եւ երգեցիկք, եւ քերդաւղք: Եւ էր սա ի գաւառէ Զմիւռնեայ՝ ի քաղաքէ Ցունաց, բնակ-

---

1 K *օրինեն*
1 ABCEFGK [*այսպէս*] *եւ*
1 F *մտօոր*
2 FJ *ենթակա*
2 HK չիք՝ *եւ* [*զմտաց*]
3 DEJ *զհանճարո* I *հանճարո*
3 EH *հմտութեան*
3 K *զանմարմինն* [*բանն*]
4 J *սգեցուցանելով*
5 D *ի վերա* K չիք՝ *վերայ*
6 CIN *քարտիսի* HK *քարտիզի*
6 K [*քարտի*] *ասի*
6 K չիք՝ *Ահա վասն այսորիկ գրեալս քերեալ կոչի*
6 EJN *քերել* H *գերեալ*
7 A *քրայէ* J *քուրաէ*
7 H *արտաքո*
8 AB *կանկնեալ* K *կանքեալ*
9 DEG *կանկնեալ* H *կանկեալ*
9 F *զի* [*անվթար*]
11 N *ամենայն*
12 K *բալատս*
13 ABCEFGJ *չորրորդն գլուխ*
13 ACDEFGHIJN չիք՝ *եւ ասասցուք*
13 H *գտողք*
14 CFI *առաջնոյն*
14 H *գրտողք*
14 I *են* փխ *եղեն*
14 DE *գրո*
15 ABDF *արուեստից*
15 N *յոգունս*
16 K *այնմ*
16 J *ժամանակին*
16 GJ *խոկացօղք*
16 DEJ *զորո*
16-17 K *պարտ է մեզ գիտել* [շարադաս·]
17 J *զՀոմերոսի*
17 C չիք՝ *եւ* [*կամ*]
17 K [*ազգէ*] *է*
18 CFJN *գտօղ* EHI *գտաւղ*
19 K *Հոմերոսն*
19 AB *Մելապոդոնի* CFIK *Մելապոդոսի* DEGJ *Մեղապոդոսի* H *Մեղայպոդոսի* N *Մեղապոդոսի*
19 CDEFGHIKN *Սեւ*
20 A *Եւմիտիդեա* BCEFIJKN *Եւ միտիդեայ*: *Ուղղում ենք ըստ Ադոնցի, տե՛ս էջ* 225:
20 EK *ազգէ*
20 KN *Հոմնիսեա*
20 DN *սոքայ*
21 BDEH *քերդողք* KN *քերթողք*
21 N *սայ*
21 I *գաւառէն*
21 A *Զմիւռնեա* K *Զմիւռնիեայ* CI *Զմիւռնա* G *Զմիռնեա*

եալ անդ: Եւ էր գետ մի, որում անուն յորջորջէր Մելէս, եւ կոչէին Հոմերոսի «Մելէսածին»: Եւ այնքան ըղձալի էին բանք քերդուքեան սորա եւ արուեստ գեղեցկախաւսուքեան, մինչ զի զտիեզերակալն Աղէքսանդրոս[17], որ զաւրեղն էր քաջութեամբ եւ հանճարեղն իմաստութեամբ, զարմացոյց: Զի տեսեալ զԱկամանդրոս գետ, ընդ որ վազեաց Աքիլլեւս[18] եւ զվահանն նետեաց զեւթնակաշեանն, ոչինչ կարի սքանչացմանն արժանի, որպէս գրեալ էր Հոմերոսի սխրալի պատմութեամբ: Ասաց· «Երանի՛ ձեզ, որ այսպիսի պատմողի հանդիպեցայք՝ Հոմերոսի»: Առ որս եկեալ բանաստեղծք ասէին· «Ո՛վ Աղէքսանդր, լաւագոյն մե՛ք գրեմք զքո գործսդ, քան զՀոմերոս»: Որոց պատասխանեաց· «Ըղձալի է ինձ ի Հոմերոսի պատմութիւնն Թերսիտէս[19] գոլ, քան ի ձերդ՝ Աքիլլեւս»: Այսպէս զարմանալի էր այրն:

Եւ ի ժամանակի երբեմն պատերազմ եղեալ ընդ Զմիւռնացիս կողոպտանեացն, եւ պատանի գոլով Հոմերոս, ասէ ընդ Զմիւռնացիսն· «Ես կամիմ ձեզ Հոմերանալ, այսինքն՝ զլինելոցն գուշակել ձեզ»: Եւ բնակեալ ի տան Փիքոսի, կուրացեալ ի պատահմանէ չար ախտից եւ որակութեանց՝ կոչեցաւ Հոմերոս, քանզի Հոմերոսն «կուրութիւն» թարգմանի:

Արդ՝ բազում են յաղագս սորա բանք, այլ այսոքիկ այժմ բաւականասցին, յորմէ արուեստ քերականութեանս գտեալ եղեւ, եւ ապա յայլոց ոմանց յետ սորա, որպէս եւ այս իմաստասէր, զորոյ զգրեալ գիրս ունիմք, զոր եւ յիշեսցի ի տեղւոջ իւրում:

---

1 C *յորում*
1 K *անուն*
1 K *էր փխ յորջորջէր*
1 KN *Մելէս*
2 FIK *Մելեսածին* N *Մելէսածին*
2 K *յղձալի*
2 G *եին*
2 E *քերդուքիւն* J *քերդողութեան*
3 K *գեղեցկախօսուքիւն*
3 B *մինչեւ*
3 H *տիեզերակալն*
4 DEIN *Աղեկսանդրոս* G *Աղէքսանդրոս* H *Աղեկսանտրոս* J *Աղեքսանդրոս* K *Աղէկսանտրոս*
4 H *չիք՝ եւ*
5 K *զՍկամանդրոսի ետ* J *զՍկամանդրոս գէտ*
6 H *Աքփքիլլեւս* K *Աքիլլոս*
6 ACDEIJN *զվահանն էնտեայ* BK *զվահաննէննտեայ* F *զվահան նէտեայ* G *զվահաննն ենտեայ* H *զվահան կենտեա*
6 E *զէակաչէնն* JN *զեօթնակաչեանն*
6 J [*կարի*] *մեծ*
6-7 AB *սքանչացման* C *սքանչման* N *սքանչմանն*
7 ACDEFGHIJN *Հոմերոս*
8 ABCDHIK *երանելի* J *էրանի* ABCDEF HIKN [*երան·*] *է*
8 N *պատմօղի*
9 CF *որ փխ որս*
9 K *եգեալ*
9 DEHIN *Աղէկսանդր* J *Աղեկսանդր*
9 H *մերք*
11 ABG *պատմութիւն* EH *պատմութեան*
11 CIK *Թերսեւիտես* E *Թէրսիտես*
11 I *քանզի փխ քան ի*
11 J [*քան*] *եւ*
11-12 K *Աքիլեւս* N *Ալիքլեւս*
13 J *Զմիռնացիս*
13-14 J *կողոպտանեացն*
14 J *Զմիռնացիսն*
15 K *պատմել փխ գուշակել*
16 B *Թեւքոսի* K *Գեւքոսի*
17 EH *զի փխ քանզի*
18 BCFIJK *թարգմանի*
19 K *աղագս*
19 N *որոյ փխ սորա*
19-20 E *բօականասցին*
20 A *արհեստք* BCDEFGHIJK *արհեստ*
20 BK *քերականութեան*
21 CFIK *այլոց* J *յայոց*
21 AB *այն փխ այս*
22 DEJ *զորս* F *զոր*
22 BFHJKN *տեղոջ*

Ցայտնեսցո՛ւք եւ զհինգերորդ գլուխն, թէ վասն է՞ր փոյթ յանձին կալան հետեւող լինել քերականութեանս· յերկուց իմն պատճառաց մարդոյս գոյացեալ հաստատեցաւ բնութիւնն՝ ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ: Եւ սոցա արուեստք որոշեալ առանձինն ըստ ինքեանց· հոգւոյս՝ բանականն[20], եւ մարմնոյս՝ գործնականն[21]:

Բայց հաւասարութեամբ առ միմեանս կապեալք· մինն՝ մտածաւրէն առաջնորդելով, եւ միւսն՝ զնոյնն գործով կատարելով:

Եւ ձեւ երկոցունց ըստ երից որոշմանց բաժանի՝ բարւոյ եւ չարի եւ միջակի:

Բանականիս՝ որ է բարի, գիրք ինչ ստեղծանել եւ երգ հոգեւոր:

Իսկ չարին՝ թովչութիւնք եւ կախարդութիւնք:

Եւ միջակին՝ մրմունջք եւ պարք եւ նմանք սոցին:

Իսկ գործնականին՝ աւգտակարք արուեստիցն՝ հիւսնութիւնք եւ դարբնութիւնք· եւ չարին՝ դեղք մահաբերք· եւ միջակին՝ աղեղնաւորութիւնք եւ դալապրելն:

Ա՛րդ, թողլով արուեստաւորին բանին ընտրութեամբ զչարին եւ զմիջակին խնդիր, վերաբերէ զբարւոյն: Եւ քանզի յարուեստիցն ոմն է կայուն, եւ ոմն՝ անցական, ոմն՝ հասարակաց, եւ ոմն՝ առանձին· բանականիս կայուն եւ հասարակաց՝ գիրք, եւ անցական՝ մրմունջք եւ իւր մտածութիւնք[22]:

Իսկ գործնականին հասարակաց եւ կայուն՝ դղեակ չինել եւ ջուր հանել, անցական եւ առանձին՝ դուզնաքեայ գործք: Վասն այսորիկ իբր կայուն եւ պիտանացու եւ հասարակաց իրաց հետեւեցան արուեստի քերականութեանս: Զի ա՛յս է արուեստ՝ «բաղկացութիւն ի թողմանէ նախակրթեալ առ ի պիտանացու ինչ ի կենցաղումս»:

Գիտելի է եւ այն, զի բանական արուեստք ի չորս բաժանի[ն]՝ յիմաս-

---

1 ABDEGHJN *զհինգերորդն* [*չիք՝ գլուխն*] K *հինկերորդն*
1 CIN *անձին*
2 GJ *հետեւոզ*
3 F *հաստատեցօ*
3 ABCDFGIJKN *բնութիւն*
3 CFKN *հոգոյ* D *հոգւո*
3 D *մարմնո*
4 CFI *հոգոյս*
5 CI *գործականն*
6 ABCDEFGH *հաւասարութեամբք*
6 ADEGH *մին*
7 H *միւսն*
7 I *չիք՝ զնոյնն*
7 I *կատարեալ*
8 K *երկոցունցն*
8 K *ընդ փխ ըստ*
8 K *չիք՝ որոշմանց*
8 EIN *բարոյ*
10 K *երք*
13 CI *գործականին*
14-15 E *աղեղնաւորք*
15 CI *գալապրել*
16 F *հոլով փխ թողլով*
16 AB *ընդրութեամբ* EHJN *ընտրութեան*
17 ABCDEFHIJN *զբարոյն*
17 C *յարուեստից* KN *արուեստիցն*
18 ADEHN *առանձինն*
21 CI *գործականի*
21 I *դեղեակ*
22 C *անցական եւ դուզնաքեա եւ առանձին գործք* [*շարադաս·*]
22 ABCDEFGHIJ *դուզնաքեա*
23 CI *զկայուն*
23 G *հետեւեցան*
24 K *քերականութիւնս*
24 K *արուեստս*
24 CI *չիք՝ ի*
25 ABDEFGHIJKN [*չիք՝ առ*] *ի*
25 ABCFGI *արուեստն* K *արուեստս*
26 E *յիմաստասիրութիւնս* K *յիմաստասիրութեան*

տասիրութիւն, ի բանական բժշկութիւն, ի քերդողութիւն եւ ի ճարտասանութիւն: Եւ երկաքանչիւրն ի սոցանէ յանկութիւն ունին առ իրեարս՝ իմաստասէրն եւ բանական բժիշկն. ոմն քննէ զերկինի եւ զերկրի բնութիւն, եւ ոմն՝ զմարդոյն: Իսկ քերականութիւն եւ ճարտասանութիւն, զի քերդողութեան արուեստին[23] պիտոյ է ճարտասանին պայծառ բանից, որք եւ հաւասարապէս վարին առասպելաւք եւ իրատուք: Իսկ ճարտասանն ի նմանէ՝ կիտից եւ ոլորակաց եւ այլոց ի նմանէ գիւտից: Այս՝ թէ է՞ր վասն հետեւողք եղեն այսմ արուեստի:

Իսկ զվեցերորդ [գլուխն] ասասցուք, թէ առ որո՞ւմ յարուեստիցն ունի զբաղդատութիւն:– Ինձ թուի, թէ համեմատի արուեստ քերականութեանն երաժշտականին, եւ ի նմանէ առեալ ունի, վասնզի բնաւրեցաւ երկայնիւք եւ սղիւք յիւրն վարել նուագաւոր երգս: Եւ է՛ այսպէս. կրկին են գործիք երաժշտականին՝ նիւթական կազմած, որպէս փող եւ քնար. եւ մարմին բանաւոր կենդանւոյն, յորում ծածկեալ կայ ձայնն անմարմին եւ ի չարժել արուեստաւորին բացակատարէ զհնչումն:

Նոյնպէս գրականութեանս է նիւթ քարտիսին եւ որակ սեւոյ տպաւորեալ, եւ զաւրութիւն ձայնի եւ բանի ունակացեալ ի նմա: Եւ յընթեռնուլն երեւին երկոքին. երաժշտականն՝ թիւ եւ քանակ ունի համարոյ, քանզի խնդրի, թէ ո՞ր է, որ զերկպատիկ բանն ունի, եւ ո՞ր է, որ

1 K *ի [բժշկ·]*
1 I *եւ [քերդ·]* փխ *ի*
1 A *քերդութիւն* KN *քերթողութիւն*
1 M չիք՝ *ի [ճարտ·]*
2 BCDEHIKN *երկաքանչիւր* J *յիւրաքանչիւր*
2 N *ցանկութիւն* փխ *յանկութիւն*
3 CFI *միմեանս* փխ *իրեարս*
3 I *իմաստասէրքն*
3 K *բանականն*
4 K *բնութիւնն*
5 CDEGHJ *քերդողութեան* I *քերդողութիւն* K *քերականութեան*
5 K *արուեստ մին* փխ *արուեստին* N *արհեստին*
6 B *մին [պիտոյ]*
6 F *հաւասարապէս*
6 K *առասպելեօք*
6-7 K *իրատուք*
7 AEIN *կէտից*
7 C *ողորակաց*
8 E չիք՝ *վասն*
8 GJN *հետեւողք*
8 ACDEFGHIJN *արհեստի*
9 ABCDEFGHKN *զվեցերորդն* I *զվեցերորդ*
9 A *առ ո՞ւմ* BK *առ յորո՞ւմ*
9 K *արուեստիցդ* N *արուեստիցն*
10 F *ունին*
10 CFI *ի բաղդատութիւն*
10 F *թվի*
10-11 K *քերականութեանն*
11 CFI *երաժշտականի*
11-12 F *բնօրեցօ*
12 K *իւր* M *յիւր*
12 N *վայել*
12 F *նվագաւոր*
13 BK *զի [կրկին]*
13 I *է* փխ *են*
14 CDFH *կենդանոյն*
15 ACEFIJ *կա*
15 H *ձայն*
15 H *բացայկատարէ*
17 B *[Նոյնպ·] եւ*
17 CFI *գրականութեան*
17 D *սեւո* E *սեւս*
17-18 H *տպաւորելո*
18 N *զօր* փխ *զաւրութիւն*
18 CEFGIHN *զաւրութիւն բանի [*N *ի բանի] եւ ձայնի [շարադաս·]*
18 BD չիք՝ *եւ բանի*
18 J *որակացեալ* փխ *ունակացեալ*
18 D *ի նմանէ*
18-19 A *յընթեռնուլ* N *յընդեռնուլն*
19 E *երաժշտական*
19 CFI *քանակութիւն* փխ *քանակ ունի*
19 DEJ *համարո*
20 EH *խնդրէ*
20 K *բան*

զկիսաբոլորն եւ զմակեռակն, կամ զմակքառակն: Նոյնպէս քանակ է եւ ի գրականութիւնս ի մասունս բանին յանուն եւ ի բայ եւ յայլսն, զի խնդրի, թէ ո՞ր է երկավանգ կամ եռավանգ անունն եւ կամ քառավանգն, որ ի չափս ոտիցն եւ թեւոցն եղանի:

Նաեւ ե՛ն ամանակաց թիւք՝ երկամանակ, եռամանակ, քառամանակ, հինգամանակ, որ ի ձայնաւորացն պատահմանէ երկայնից կամ սղից երկարութիւն եւ սղութիւն հագագին երեւի: Քանզի աստիճանք են երաժշտական ձայնիցն, յորում յորդելոյ ձայնիւ բարձրանան եւ իջանեն. է՝ որ մի, եւ է՝ որ երկու, եւ է՝ որ երեք, եւ է՝ որ հինգ, զոր կիսաբոլոր ասէ, կամ մակեռակ, որ է վեց, կամ մակքառակ, որ է ութ: Նոյնպէս եւ գրականս ի չարաձայնութենէ տառիցն թաւացն եւ լերկիցն՝ զանազանս ունին բախումն եւ թնդումն. ոմանք ի ծայրս լեզուին, եւ այլք՝ միջովն, եւ ե՛ն, որք չրթանց հարմամբ:

Եւ դարձեալ երաժշտականին՝ ութ են ձայնից բաժանմունք. եւ աստ ութ են ձայնաւորք, որք ըստ իւրաքանչիւր դիմաց ոլորակս առնեն. եւ երաժշտին ի կոխմանէ մատանց ի լարս քնարին տպաւորի ելուստ ձայնին, իսկ ի գրականութեանս՝ ի լարս, որ ի բնութիւնս մեր կրի եւ յաճառապատ փողսն, որ ընդ պարանոցաւն ձեւանայ հագագ բանին յընթեռնուլն կամ յերգելն, զոր յառոգանութիւնսն ուսցուք:

Կայ առաջի ծանուցեալ զեւթներորդ գլուխն, յորում աւգտակարութիւնն է, քանզի գիտելով զամբարեալ ի սմա չահս՝ յաւժարութեամբ

1 CI *զմակեռեակն*
2 CI *զմակքառեակն*
2 JK չիք՝ *եւ [ի]*
2 G *զմասունսն*
2 CI *բանի*
2 CDFI *բա* փխ *բայ*
2 N *յայսն*
3 ABCFI *երկավանկն* GK *երկավանկ*
3 ABCGI *եռավանկ* CF *եռավանկն*
3 CFI *անուն*
3-4 ABCFIK *քառավանկն* EH *քառավանքն*
4 E *չափ*
4 C *ոտից*
4 C *ի [թեւոցն]* K *թուոցն* CVI *թուցն*
5 DEH *Նայեւ*
5-6 BK *երկամանակք, եռամանակք, քառամանակք*
5 C *եռամանեակ*
6 F *հինկամանակ* K *հինգամանակք*
6 BK *ի ձայնաւոր* CI *ի ձայնաւորաց*
6 H չիք՝ *ի [ձայն·]*
6 I *պատահմանէ* BK չիք՝ *պատահմանէ երկայնից... (ՀՀ 123 տ. 9] ի հմտութենէն» ընթերցումը:*
6 CI *երկայից*
7 ABDEHJKN *Զի* փխ *Քանզի*
8 ABCDEFHJKN չիք՝ *յորում*
8 ABKN *ձայնիցն [բարձ·]*
10 J *մակեակ* փխ *մակեռակ*
10 I *մակքառեակ*
11 H *ի չարաձայնութեան է*
11 J *թաւաց*
12 CI *ի ծարս*
13 ABJK *հարմամբք*
14 J *ւ* փխ *եւ [գարձ·]*
14 CI *է* փխ *են*
14-15 N *աստութեանն* փխ *աստ ութ են*
15 DEF *որ* փխ *որք*
15 ABCDEH *զոլորակս*
17 H *բնութեանս*
18 E *պարանոցաւ* H *պարտնոցաւն*
18 CDEFHJ *ձեւանա*
19 N *երգելն*
19 CFI *յառոգանութիւնս* N *առոգանութիւնսն*
20 CFI *կա*
20 N *[առաջի] եւ*
20 DEHN *ծանուցանել*
20-21 C *օգտակարութիւն* FI *աւգտակարութիւն*
21 ABK *զհամբերել* փխ *զամբարեալ* F *զհամբարեալ*
21 CI *[գիտելով] ի սմա զամբարեալ զչահս [շարադաս·]*
21 F *[հետ·] սմայ*

հետեւին սմա. քանզի կէտք եւ ոլորակք, հոլովք անուանց եւ խոնարհմունք բայից գեղեցիկ արուեստ վերծանութեանն ստուգաբանութեան գիւտ եւ հանճար համեմատութեանն եւ դատողական ընտրութիւն չափոց վանգից եւ ոտից եւ կշռութիւն ձայնից ո՛չ այլ ուստեք, քան թէ ի սմանէ հմտանալ լինի. քանզի իբր խրատ իմն ցուցական՝ փոքու բանիւ ի դրունս մեծամեծ եւ բազմահանճար իմաստնոցն գրելոց առաքէ զաշակերտեալսն սմին, որպէս եւ ահա ասէ իսկ.

[Բ Ա Ն]

«Քերականութիւն է հմտութիւն»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Բազումք ի մարդկանէ սկիզբն արարին քերական արուեստիս, վասն որոյ մեր այժմ խնդիրս է սմանց ի ձայնէ, իբր թէ ձայնս է նիւթ բանականութեանս, իբր հիւանականին փայտ եւ այլ եւս վայելչութիւնք եւ կարգք աշխարհիս ձայնիւ ասացեալք յարմարին եւ հաստատելով յայս բանիւ վարդապետէին եւ զաշակերտսն կրթէին: Եւ ասէին՝ «զձայն վիրաւորութիւն աւդոյ», օրինակ՝ զխոստ ինչ ընդ իրեարս բախելոյ, զի վիրաւորեալ աւդն ի միջոցին տացէ զձայնն. իսկ անգայտն եւ կակուղն՝ ո՛չ նոյնպէս:

Իսկ այլոց պախարակելով զայն, թէ արուեստաւորին յանցանել՝ բառնայ եւ արուեստն. վասն այսորիկ սկիզբն արարին գրոյ, որպէս զի յառաջիկայսն յիշատակն երկարաձգեսցի: Իսկ ապա Դիոնէսիոս[24] ոմն անուանեալ ըստգտանելով զերկոցունց սկզբունսն այսպէս, թէ զձայնի բնութիւնն քննել իմաստասիրաց է, եւ գիրն տեսցի ի կարգի իւրում, զի մի՛ այլ ընդ այլոյ քննութեամբ ծաղր լիցի արուեստաւորն: Եւ իւր

1 N *կետք*
1 N *լոլովք* փխ *հոլովք*
2 J *գեղեցիք*
2 CEFGHIJN *վերծանութեան*
2-3 AB *չիք՝ ստուգաբանութեան գիւտ եւ հանճար համեմատութեանն*
3 HJ *ստուգաբանութեանն*
3 CFIJ *համեմատութեան*
3 CFIJ *ընդրութիւն*
4 ABCFGHIK *վանկից*
4 ABDEFHKN *չիք՝ ձայնից*
4 ABEFGHIJK *ուստէք*
4 N *քանզի թէ* փխ *քան թէ*
6 ABDEHJKN *իմաստնոց*
6-7 N *զաշակերտեալս*
7 N *որ եւ ասէ իսկ* փխ *որպէս եւ ահա ասէ իսկ*
7 FGHJ *չիք՝ ահա*
11 CF *քերդողական* փխ *քերական*
13 FJ *բանաւորութեանս*
13 AB *այլք*
14 CFI *կարգ*
14 N *յաչխարհիս*
14 CDFGHIJN *ասացին*
15 CI *զձայնն*
16 I *վիրաւորութեան*
16 E *յօրինակ*
16 DJ *բախելո*
17 N *զձայն*
19 CDEFHIJN *անցանել*
20 ABK *բառնի* CDEFHIN *բառնա*
21 ABDEFGKN *յառաջակայսն* H *առաջիկայսն*
21 I *յիշատակին*
21 DEGI *յերկարաձգեսցի*
21 ABK *ապայ*
22 ABK *չիք՝ անդուանեալ*
22 E *երկոցունց* G *զերկոցունցն*
22 GI *սկզբմունսն*
23 ABDEFGHJKN *բնութիւն*
23 J *տեսցէ*
24 H *ընդ այլս* EJ *ընդ այլո*
24 J *ձաղր*

սկսեալ բուռն եհար զիրէս, զկնի որոյ Հերովդիանոս[25] ոմն, որդի Ապողինարի[26], խոհեմագոյն՝ միանգամայն եւ իշխան, որ եւ վասն յոյժ անբաւութեան արուեստից զբոլորից այրելով զգրեանսն՝ միայն զհաւրն իւրոյ եթող զգիրս. ոմանք ասեն վասն յիշատակի, եւ այլք՝ վասն առաւել մտաւորութեան: Բայց փոքր ինչ այս արուեստ կա՛մ վասն չանկանելոյ ի բուռն, եւ կա՛մ՝ վասն մանկանց կրթութեան մնացեալ ի Դիոնիսեայ ասացեալ, թէ «Քերականութիւն է հմտութիւն»:

Գիտելի է, զի ի քերականութենէն հմտութիւնքն ծնանին, եւ ի հմտութենէն քերդողութիւնք ստեղծաբանին: Քանզի հմտութիւն է մասնաւոր գիտութիւն առանց պատճառի, իսկ այս հմտութիւն իմաստից է, որպէս ասէ.

[Բ Ա Ն]

«Որք ի բերդողաց եւ ի շարագրաց՝ իբրու բազում անգամ ասացեալոց»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Քանզի զսկիզբն արուեստիս ի հմտութենէ ասաց, թուեցաւ ոմանց յանբանութիւն արկանել՝ փոխանակ առաւել գիտութեան: Այլ նա զճշմարիտն, զոր եգիտ, կարգեաց եւ հաստատեաց, թէ ի հմտութենէ է:

Եւ է՛ աւրինակ հմտութեանն այս, զոր ասէ, թէ «ի բերդողաց եւ ի շարագրաց»: Քանզի հարցեալ ոք զքեզ բայ ինչ եւ կամ անուն, եւ քո ոչ կարացեալ ըստ արժանեացն պատասխանել, անհմտաբար ի նախ-

1 ABCFGIJKN *հհար*
1 I *զիրես*
1 DEJ *որո*
1 ABDGJKN *Հերօդիանոս* CI *Հերոդիանոս* E *Հերաւդիանոս* H *Հերաւդիանոս ումն*
2 FG *Ապօղինարի*
2 ABCFGK *չիք՝ վասն*
2 IN *յուժ*
3 ABCFGK [*արուեստից*] *աղագաւ*
3 I *զգրեալսն*
3 ABGK *միոյն* փխ *միայն*
6 E *չանկանալոյ* J *չանգանելո*
6 CDEHIJ *Դիոնիսեա*
6 F *մանգանց*
6 F *աթեալ* փխ *մնացեալ*
7 CI *ասացեալս*
7 CI *ի քերականութենէ*
8 ABHK *հմտութիւնք* N *հմտութիւնքը*
8 N *քերթողութիւնքն*
10 G [*է*] *որ*
11-13 CG *որպէս զոր* փխ *որպէս ասէ· «Որք*
11 CG *չիք՝ ասէ*
11-13 J [*ասէ*] *Քերականութիւն է հմտութիւն, որք ի քերդողաց*
13 C *Զոր* փխ *Որք*
13 C *քերթողացն* GI *քերդողացն* N *քերթողաց*
13 CGI *չարագրացն*
13-16 CGI *ասացելոցն հմտութիւն* [G *հմտանայ*], *որպէս ասէ, որք ի քերդողաց եւ ի չարագրաց իբրու բազում անգամ ասացելոց, քանզի···*
16 CI *սկիզբն*
17 H *արկանիլ*
18 H *ի հմտութեան է է*
19 E *հմտութեանն օրինակ* [*շարադաս·*]
19 H *հմտութեան*
19 CI *քերդողացն* N *քերթողաց*
20 N *չիք՝ զքեզ*
20 F *բա*
20 CI *չիք՝ ինչ եւ*
21 E *արժանեաց*

Նեացն անկար սովորութիւն, ըստ նմանութեան անասնոյ երթալով ի սովորական տեղին: Իսկ լուծանել զխնդիրն ըստ նչանաւոր հրամանի, զոր ստուգեալ եւ սահմանեալ ի բազում անգամ ասացուածոց քերդողաց եւ չարագրաց լինի հմտութիւն:

Եւ զի՞ զքերականութիւնն «հմտութիւն» ասաց եւ թէ ուստի՞ հմտացեալ լինի ի քերդող արուեստաւորացն եւ ի նոցին գրելոցն իբրու բազում անգամ ասացելոցն: Այժմ ասէ զմասունսն, զոր[ս] քերդողքն բաժանեցին, քանզի ոք յորժամ սոցա տեղեակ է, կատարեալ է յարուեստ քերականութեանն:

Բայց նախքան զայս գիտելի է, թէ զի՞նչ բերդութիւնն իցէ, եւ կամ բերդողութիւնն, եւ կամ շարագրութիւնն:

Բերդութիւն է «առասպելավարժութիւն» եւ «չափաբերական բանիւ պատմութիւն» զանազան իրաց, որ է արուեստն: Իսկ բերդողի՝ իմաստասէրքն են առաջինք, որք գտին զմասունս բանի, որք եւ ճանաչեն զդէմս խաւսիցն, եւ տեղեակ գոլով լեզուին՝ քերեալ սրբեն եւ բերեն ի ցանկութիւն լսաւղացն:

Իսկ շարագրութիւն կոչէ զպատմութիւնս հրէից եւ հեթանոսաց, զհին եւ զնորս, որ վեց մասամբք քերականին վերծանութեամբն եւ այլաւքն հմտանայ արուեստաւորն, որպէս ասէ.

[Բ Ա. Ն]

«Եւ մասունք են նորա վեց»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Եցոյց, թէ սոքա հատեալք են ի բոլորէ քերդողական մասունք:

---

1 DEH *անասնո*
2 I *լուծանելով*
3 G *է* փխ *եւ*
3 G չիք՝ *սահմանեալ*
3 CI *ասացած*
3-4 N *քերթողաց*
4 N *չարագրողաց*
4 J *հմտութիւնս*
5 H *զքերականութիւն*
5 I *եթէ* փխ *եւ թէ*
5-6 CDEGHI *հմտացեալն*
6 G [*լինի*] *եւ*
6 ABEGK *քերդող* N *քերթող*
6 ABDEFGHIJK *եւ ի* փխ *իբրու*
7 CI *ասացելոց*
7 CDEFGHIJN *զմասունքն*
7 ABCFGI *քերդողքն* N *քերթողքն*
8 H *սոցայ*
8 ABDEFGHJIKN *յարհեստ* CI *արհեստ*
9 CI *քերականութեան*
9 C *քերթութիւնն* [*իցէ*] EH *քերդութիւն* N *քերականութիւն* փխ *քերդութիւնն*
11 C *քերդողութիւնն*
12 ABEK *բանիւք*
13 ABFG *քերդողք* C *քերդողքն* N *քերթողք*
14 E *յառաջինք*
14 CEFGHJN *որ* [*գտին*] *որք*
14 G *բանին*
14 CEFGHIJ *որ* [*եւ*] փխ *որք*
15 CI *լեզուին*
15 CDEFGHIJN *սրբէ*
15 CDEFGHIJN *բերէ ճանաչէ*
16 DEFHIJ *լսողացն*
18 J *մասամբ* N *մասամբ*
18 CFI *վերծանութեամբքն*
19 DEFHJ *հմտանա*
23 G *էցոյց*
23 J *հատեալ*
23 N *քերթողական*

Արդ՝ թէ գմի ի սոցանէ եւ ոչ կալցի քերդողն՝ ո՛չ է կատարեալ արուեստաւոր, որպէս թէ զվերծանելն միայն գիտէ եւ կամ զստուգաբանելն՝ մասնական ծովագնաց է բանին, եւ ո՛չ անդնդական խորոց արուեստին գիտակ:

Իսկ թէ է՞ր աղագաւ որոշեցին զսա ի վեց, եւ ո՛չ՝ յութ, որպէս բանին մասունք, եւ կամ յերիս՝ որպէս ճարտասանականին:– Վասն այսպիսի պատճառի· զի սա՛ է դուռն ամենայն իմաստասիրութեան եւ կրթութեան եւ պարտ է սոքաւք ի կատարեալ իմաստասիրութիւնն ելանել: Եւ զի՞ ծննդական է թիւս այս· եւ նախ՝ առաջին կատարեալ ծննդական, զի իգական է, յորժամ յերիս երկեակս զնա տրամատես: Իսկ արու լինի յերկուս երիս հատեալ: Եւ յայսցանէ բաղկանայ ամենայն ծնունդ: Իսկ «կատարեալ»՝ զի իւրով մասամբքն զուգի, քանզի ունի կէս զերիսն եւ երրեակ զերկուսն եւ վեցեակ զմինն, որ լինի վեց: Եւ ա՛րդ, զի առաջին կատարեալ թիւ վեցն է, վասն այսորիկ վեց եդ զմասունս քերականին, որպէսզի սոքաւք ի հմտութենէն ի կատարելագոյնն ելանէ: Իսկ յետ մասանցն դասէ եւ զանուանսն:

[Բ Ա. Ն]

«Նախ վերծանութիւն՝ ներկուս ըստ առոգանութեան»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Նախադասութիւն եւ ստորադասութիւն լինի ըստ երից եղանակաց՝ ըստ տեղւոյ, ըստ ժամանակի, ըստ պատուոյ: Իսկ սա ըստ տեղւոյ

---

1 J չիք՝ *Արդ*
1 J *եթէ*
1 E *մի*
1 J չիք՝ *եւ* [*ոչ*]
1 N *քերթողն* G *քերդօղն*
2 DE չիք՝ *միայն գիտէ եւ կամ ստուգաբանելն*
2 C չիք՝ *եւ* [*կամ*]
3 G *բանին* փխ *արուեստին*
4 G *գիտօղ* փխ *գիտակ*
5 N *եթէ*
5 EH *զսայ*
5 I *ութ*
6 CI *մասունքն*
6 ABDEFGHJKN *ճարտասականին* CI *ճարտասանականն*
7 C *այս* փխ *այսպիսի*
7 DEFH *սայ* J *այս* փխ *սա*
7 N *ամենայնի*
8 D *սոքօկ* N *սօքօք*
8 F *կատարել*
8 CH *իմաստասիրութիւն* I *իմաստասիրութեան* I չիք՝ *եւ* [*զի՞*]
9 E չիք՝ *եւ* [*նախ*]
9 F *կատարել*
10 I *երիս*
11 N *յարու*
11 CEI *երկուս* F *երկակս* N *յերկու*
11 CEIN *յերիս*
11 N *այսցանէ*
11 CDEIJ *բաղկանա*
13 C *երկեակ* փխ *երրեակ*
13 E *զերկուս*
13 ABDEGJKN *մին*
15 C *մասունս*
16 CI *կատարելագոյնս*
16 K *զանուանս* N *զանուանսն*
18 K *առոգանութիւն*
20 ABDEFG *յեղանակաց*
21 ACFGIKN *տեղոյ* DEJ *տեղւո*
21 CIN *պատուոյ*
21 F *զատ* փխ *սա ըստ*
21 CFIK *տեղոյ* DE *տեղւո* [*նախ·*]

նախադասեցաւ, քանզի անկար էր առանց սորա այլեւս առաջիկայիցն հնգից զյարմարութիւն առնուլ:

Եւ վերծանութիւնդ ըստ յունաց ի մերումս թարգմանի «ընթերցողութիւն» եւ ստուգաբանի՝ «վերստին ճանաչել ըստ հոգւոյ զմոռացումն իմաստից»:

[Բ Ա. Ն]

«Ներկուռ, ասէ, ըստ առոգանութեան»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ներն *նախդիր միայն է բառ, որպէս ուսանելոց եմք, եւ աստանաւր յաղագս դժոխալուր եւ ճոխ ցուցանելոյ զասացեալն դնէ զայսոսիկ:*

Իսկ կուռն՝ «զանդադար կրթութիւնն» ասէ, որ ազդողապէս վարժէ զինքն ընթերցողութեամբ:

Իսկ «ըստ առոգանութեան» ասելն զոլորակս չեչտիցն ասէ, որով կարդացողութիւնն վայելչանայ, այսինքն՝ զտասն առոգանութեանցն, որ գիտէ պահել զխորութիւն սեռիցն՝ ոլորակին եւ ամանակին, կրիցն եւ հագագին:

Եւ ըստ ոլորակին այսպէս, զի մի՛ ընթերցցուք Պետրո՛ս *չեչտելով, այլ՝ յարաչեչտելով, որպէս՝* Պե՛տրոս, *որ է ըստ առոգանութեան ընթերցումն, զոր ի տեղւոջ իւրում ուսցիս, զայլսն նոյնպէս, քանզի առաջնոցն են գիւտք՝ Հոմերոսի եւ այլոցն:*

[Բ Ա. Ն]

«Երկիր՝ զրուցատրութիւն ըստ ներգոյս բերդողական եղանակս»:

---

1 DEJ *է* փխ *էր*
1 K *սոցա* B *սոցայ* փխ *սորա*
1 B *ջիկայիցն առաջիկայիցն* CI *առաջիկաիցն*
2 C *հնգիցն* N *հնկից*
3 AN *չիմ՝ եւ*
3 K *թարգմանի*
4 CFI *հոգոյ* J *հոգւո*
11 DEHJ *դժուարալուր* N *դժուռալուր*
11 ABCFIK *ճոխացուցանելոյ* DEGHJ *ճոխ ցուցանելո*
11 BK *զասացեալսն*
11 H *կրթուիւն*
11 CI *աստղապէս*
12 J *չարժէ* փխ *վարժէ*
13 K *ընթերցողութեամբն*
15 E *կարդացողուիւն*
15 CDEHIJ *վայելչանա*
16 J *որ որակին* փխ *ոլորակին*
16 K *չիմ՝ եւ [ամ.]*
16 DEHJ *կիտիցն* փխ *կրիցն*
17 K *չիմ՝ եւ [հագ.]*
17 CI *հագաքին*
18 ACDFIK *ընթերցուք*
19 C *յարաչեչտով*
20 CFGK *տեղոջ*
20 BK *եւ [զայլսն]*
21 E *յառաջնոյն*
23 N *ներքոյս*
23 N *քերթողական*
23 ABDEFGHIJKN *յեղանակս*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Յարմար ընդ առաջնոյդ դնէ եւ զայս մասն, թէ պարտ է յետ ընտանապէս ընթեռնլոյն զրուցատրել ի պատմութենէ չարագրացն, քանզի ընթեռնուլն յաղագս զրուցատրելոյ իսկ է:

Իսկ ասելն՝ «ըստ ներգոյս քերդողական եղանակն», այսինքն՝ թէ զզրուցատրութիւնն առնելի է ոչ ըստ սովորական ինչ խաւսից, այլ՝ կա՛մ զքերդողացն արարուածս եւ կա՛մ զիւրաքանչիւր ուրուք նոցին գաղափարաւք զրուցել: Որպէս եւ ասէ «ըստ ներգոյս», որ է ըստ կարգի քերդողացն արուեստի, եւ եղանակս՝ «զնմանն» եւ «զգեղեցկայարմարն» եւ «զհաւանականն» ասէ: Եւ կոչին սոքա եղեալք պատմութիւնք, իսկ ոչ եղեալքն՝ առասպելք:

Եւ լինին առասպելք ըստ երիս եղանակս՝ ըստ պիտակութեան, *ըստ* հեգնարկութեան, *ըստ* փոխաբերութեան:

Արդ, «ըստ պիտակութեան» է՛ ամենեւին անպատճառ սուտն, զոր ոչ պիտանի է լսելն, որպէս Պասիփայ[27] արեգական դուստրն ցլու տուփիլ, կամ զԴինայէ[28] պահէր Կրիս[պ]ոս յերկաթի կուսաստանս:

Իսկ «ըստ հեգնարկութեան», որ է եպերական, որպէս գորտուն եւ աղուեսուն, եւ կամ առիւծուն եւ հարսանեացն:

Իսկ «ըստ փոխարկութեան» խրատուցն աւրինակք, որպէս նապաստակացն եւ գորտուցն եւ կամ կապկացն եւ կամ գայլոցն եւ ոչխարացն:

---

2 E *առաջնոյն* N *յառաջնոյդ*
2-3 BC *ընդանապէս* K *ընթանա որպէս* փխ *ընտանապէս*
3 AFGN *ընթեռնլոյ* CI *ընթեռնելոյ* DEN *յընթեռնուլն*
4 J *զրուցատրելո*
5 N *քերթողական*
5 ABDEGHIJN *յեղանակս*
6 ABDHK *զրուցատրութիւն* CEFI *զրուցատրութիւն*
6 K *առնլի*
7 J *ըստ քերդողացն* N *քերթողացն* AEIJN *քերթողացն*
9 ABCDEFGHIJKN *արհեստի*
9 ABCDEFGHIJ *յեղանակս*
10 H *զհաւականն* I *զհաւանակն*
10 DEHN *սոքայ*
10 ABCDEFGHIJN *պատմութիւն*
12 ABGIK *լինի*
12 ABDEGHIJN *առասպել*
12 N *երից*
12 ABCDEFGHIJN *յեղանակս*
13 AF *հագներգութեան* BK *հենգնարկութեան*
13 CI *փոփոխաբերութեան* K *փոխաբերութին*
14 G *չիմ՝ է*
14 ABEFG [*է*] *եւ*
15 ACEFHIJ *Պասիփա* G *Փասիփայ*
15 I *դուստր*
16 J *զԴիանէ* N *զԴինաէ*
16 K *պահեր*
16 CI *կսիսոս* փխ *կրիս[պ]ոս*
16 K *երկաթի*
17 AEF *հենգնարկութեան* CFGHIJN *հագներգութեան*
17 K *որգոն պէս* փխ *որպէս*
18 C *աղուեսուն* K *աղուէսուն*
18 I [*կամ*] *աղուեսուն եւ*
19 CFI *չիմ՝ ըստ*
19 E *յօրինակք*
20 H *կապկաց* E *չիմ՝ եւ կամ կապկացն*

[Բ Ա Ն]

«Երրորդ՝ լեզուաց եւ հնագէտ պատմութեանց առձեռն բացատրութիւն»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Կարի եւ այս պատչաճ ըստ կարգի, զի ոչ ընդ մի, այլ ընդ բազումս զրուցատրութիւնն եղանի, վասն այն երրորդ ասէ զլեզուացն բացատրութիւն:

«Զլեզուացս» կարծեցին ոմանք, թէ որ չուրջ զքեւ սահմանակից աշխարհից են բացորոշելիք ազգաւ եւ լեզուաւ, լինել տեղեակ ձայնից նոցին, վասնզի կարի աւգտակարք իցեն այս առ [ի] ստուգաբանութիւնս եւ առ բազումս տարեալ բանին եւ զյոլովս հաւաքեալ զարժեալ ի նոցանէ, զի լաւ է գետաւրէն ընթացք ջուրց, քան զսակաւ ժողովածու: Բայց սա ոչ զաւտարազգի ասէ, այլ զիւրոյ լեզուին գխաւսս, եւ որ ընդ նովաւ զանազան բառք[29]. գեգերականս, որպէս զԿորճայն[30], զՀայեցին[31], զՈւթայինն[32], զՀորրորդ հայեցին[33], զՍպերացին[34], զՍիւնին[35], զԱրցախայինն[36]. այլ միմիայն զմիջերկրեայս[37] եւ զոստանիկան[38], վասնզի յոյժ պիտանիք են այսոքիկ ի տաղաչափութիւնն եւ ի պատմութիւնն ձեռնտու:

Իսկ «հնագէտ պատմութիւն»՝ զնախնեացն արարեալս ինչ լաւագոյնս համառաւտապէս գիտել, զի եթէ ոք հարցանիցէ՝ դիւրալուր ուսցի: Եւ են սոքա հրէից եւ հեթանոսաց եւ քրիստոնէից պատմութիւնք, զի տեղեակ լիցի եւ ընտել սոցին: Եւ վասն այն զվիպասանական պատմութիւնս յիշէ, զի յայտ արասցէ, թէ զո՛ր քերդողքն միով

---

2 I *երիր*
2 C *լեզուաց*
2-3 CF *բացատրութեան*
6 CI *զրուցատրութիւն* K *զրուցագրութիւնն*
6-7 H *բացատրութիւն*
8 J *Զլեզուացս*
8 C *չորջ*
8 J *սահմնակից*
9 HN *բայցորոշելիք*
9 H *տեղակ*
10-11 I *առոգաբանութիւնս* K *առոգանութիւնս* փխ *ստուգաբանութիւնս*
11 K *լնունին* փխ *բանին*
11 BDEFJ *հաւաքել* K *հաւաքիլ* N *յաւաքել*
11 H *ժողովուածու*
13 H *սայ*
13 HJ *զիւրո*
13 K *որ եւ* փխ *եւ որ* CIN *չիք՝ որ*
14 J *որ* փխ *որպէս*
14 J *զԿորճացն* I [*զԿորճ.*] *ի սասընցիք*
15 I [*զՅայեցին*] *ի տարօնեցիք*
15 I [*զՈւթ.*] *ի ուխտեցիք* H *զՈւթացինն*
15 H *Զորորդ*
15 I [*զՀորրորդ հայեցին*] *ի Այրարատ գաւառ*
15 I *չիք՝ զՍպերացին, զՍիւնին*
16 I [*զԱրց.*] *ի խաչենացիք*
16 ABCDEFHIJK *զմիջերկրեայս* N *զմէջերկրեայս*
16 N *ոստանիկան*
17 CI *յուժ*
19 H *հնագետ*
19 BK *արարեալ*
20 BCHJN *թէ*
21 ABI *սոքայ*
21 G *քրիստոնեից*
22 ACDEFHIKN *ընդել*
22 HN *չիք՝ եւ [վասն]*
22-23 J *զի վիպասանական* BHK *զվիպասական*
23 EI *պատմութիւնն*
23 G *քերդողքն* N *քերթողքն*

կամ երկու տաղիւք յիշեցին եւ զանց արարին, հարկաւորք են մեզ եւ պիտանիք զբնաւսն ի դէպ բացաւտութեամբ համարձակ ասել: Բայց սխալ կարծէին ոմանք զարուեստաւորս երրորդ կարգել զլեզու եւ զհնագէտ պատմութիւնս, քանզի իրաւ եւ վայելուչ էր առաջին զսա ասել, եւ երկրորդ մասն՝ զվերծանութիւնն, վասնզի նախ կրթութիւն եւ ընտանութիւն հին պատմութեանն ի մեզ տրամադրի եւ ապա ընթերցողութեան ասպարէզ: Այլ ինձ թուի, թէ ոչ զկարգ իրացն կամի յայտնել, այլ զքանիաւնութիւն միայն մասանց բոլորին, առ որ ոչ գտանի երէց եւ կրտսեր եւ ոչ տեսակ սեռին:

[Բ Ա Ն]

«Զորիր՝ ստուգաբանութեան գիւտ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ստուգաբանութիւնն պիտանացու է յուղղութիւն անուանց եւ բայից, վասնզի յանհմտութենէ խաւսից թիւրեալ են անուանք եւ բայք բովանդակ ազգաց, բացի սակաւուց: Եւ պատճառ թիւրութեան է այս· զի որպէս ճանապարհ հատանի եւ խորանայ ի կոխմանէ ոտից կամ թէ աստիճանք սանդղոց թիւրի ի բազմութենէ երթեւեկաց, ըստ այսմ աւրինակի բազումս ընդ ինքեանս անցուցանելով բանիս՝ ի բաժանմանէ լեզուացն մինչեւ ցայսաւր խախտեցան ի բնական ուղղութենէն անուանք եւ բայք, մանաւա՛նդ ի գնչու եւ ի թոթովատ ազգաց, որք յառաջ քան զմեզ ոչ կարէին առնել ընտրութիւն ի խաւսս իւրեանց՝ յաղագս մերձաւորութեան եւ նմանութեան լծորդացն առ միմեանս, որպէս բենի, մենի, պէի եւ փիւրի, եւ որք մի ըստ միոջէ, վասն որոյ ինքեանք թիւրեալք աւանդեցին զսոյն որդւոց իւրեանց իբր զուղղութիւն յաղագս միայն բնակելոյն, որք էին նահապետք իւրաքանչիւր գաւառաց, մինչդեռ տակաւին նուազութիւն էր մարդկան: Իսկ ունողք այսմ

---

1 K *յիշեացին [եւ]*
1-2 CF *են եւ մեզ պիտանիք [շարադաս·]*
2 K *համարձակութեամբ*
2 ABDEGHJKN *ազալ*
3 BCEIKN *կարծեն*
3 H *կարգի* N *կարքել*
3 H *հնագետ*
4 E *յիրաւ*
5 CI *կրթութիւնն*
6 ACIJ *ընդանութիւն*
6 CEFI *պատմութեան*
6-7 E *ընթերցողութիւն*
7 ABE *թվի* K *թւի*
7 N *զկար*
8 K *գան* փխ *գտանի*
9 J *էրէց* N *երեց*
9 G *կամ* փխ *եւ [կրտսեր]*
9 ABDEFGHJN *կրսեր*
9 GHJM *որպէս եւ ոչ ի* փխ *եւ ոչ*
9 CFIN *ի [տեսակ]*
13 CFIK *Ստուգաբանութիւն*
13 N *ուղղութիւն*
13 N *անուանց*
13 CDEFHIJN *բայի*
14 N *այն հմտութենէ* փխ *անհմտութենէ*
16 ACDEFHIJ *խորանա*
17-18 E *յօրինակի*
18 CFI *բազում*
18 G *ինքեան*
19 G *բանական*
19-20 N *անւանք*
21 G *կարէին*
21 F *ընտրութիւն*
21 N *չիք՝ ի*
21 G *խօս*
24 BCEFIJKN *որդոց*
25 G *էին*
26 EGJN *ունօղք*

արուեստի յոլովք եւ անսպառք, ուղիղ եւ ամբողջ պահեցին հրամանաւ թագաւորաց իւրեանց զեղեալ անուանակոչութիւն անմարմնոց եւ մարմնականաց, աճականաց եւ անաճից, եւ զթիւրեալն վերստին ուղղեցին ստուգաբանութեան արուեստիւ, որոյ երեք են ձեւք աւրինակի՝ յիրէն, եւ յարուեստէն, եւ ի ձայնէն:

Արդ, յարացոյց առաջնոյն՝ սափոր կամ սապատ. եւ երկրորդին՝ փայտահատ ձեւիչ, երկոտանի, չորքոտանի, թեւաւոր, ներբանոց, գլխապատ. իսկ երրորդին՝ ծիծառն, ճնճղուկ, կռունկ, ագռաւ:

Արդ՝ ամենայն անուն, որ յայսց եղանակաց զմի ինչ ունի, յորմէ ասեն՝ ո՛չ է թիւրեալ ի բնական անուանակոչութենէն: Իսկ որք ոչ ունին՝ թիւրեալ են, զոր պարտ է ստոյգ բանիւ ուղղել եւ գտանել զյարմարն, որ բնութեանն է յայտնիչ: Քանզի անուն համառաւտ սահմանի է բնութեանն: Եւ է՛ այսպէս. փոխել նախ զմի գիր յանուանէն կամ ի բայէն ի ձայնաւորացն կամ յանձայնից լծորդաւք յայտնեցեալաւք, մինչեւ պատահեսցի ուղիղն անուան, որպէս զեթ ի կըրակէ հանելով եւ ի տարգալէ եւ ի սղոցէ. եւ դնելով զէչ եւ զայբ եւ զոյ, որ լինի կերակ, տարգալ եւ սղոց, որով յայտնի կերպարանք իրացն եւ ուղղի թիւրն: Նոյնպէս եւ ըստ տարգալիճ փոխեսցի լիւնն ի զատ. վասնզի լծորդք են, ուստի ստուգաբանութիւն առնու անունն, թէ տարգալ է կամ թէ լիւնով ասել, թէ տար ի գայլն: Այսպէս՝ յառաւելուլ տառիցն եւ ի պակասելն լինի ստուգաբանութիւն, քանզի կանքեղ՝ եթէ բառնալով զկէնն ստուգի «անթեղ», որպէս թէ զհուրն ծածկեալ ունի յինքն. իսկ կանքեղ՝ զի յերից «կանթից» է առաւելեալ,

1 FG *ուղեղ*
2 I *անուանս կոչութիւն* J *անուանկոչութիւն*
2-3 J *մարմնաւորաց* փխ *մարմնականաց*
3 G *թիւրեալն ուղղեցին վերստին* [շարադաս.]
3 E չիխ՝ *վերստին*
4 J *որք* փխ *որոյ* N *որ*
4 BCDEFHKN *արուեստիւս* I *երեք ձեւք են* [շարադաս.]
5 I *արուեստէն*
5 K չիխ՝ *եւ* [*ի*]
6 N *յառաջնոյն*
7 B *փայտատ* J *փայտահար*
7 ABDEF [*փայտ.*] *եւ*
8 I *երրորդի*
8 CI *ճնճղուկ*
8 BDGHJKN *կռունգ*
9 E *յամենայն*
9 H *յայս* JK *այսց*
9 EH *յեղականաց*
9 I *զի* փխ *զմի*
10 ABCDEFHIJKN *ասին*
10 J *թիւրեալք*
10 CHI *բնութեան*
13 K *որպէս* փխ *այսպէս*
13 E *անուանէն* N *յանուանէն*
13 K *բայէ*
14 N չիխ՝ *կամ*
14 F *ձայնաւորացն*
14 N *լծորդոք*
15 I *պատահեսցէ*
15 ABDFI *ուղեղն* CI *ուղիղ*
15 I *կրակէ*
16 GKN չիխ՝ *ի* [*տըրգ.*]
16 B *գյայբ*
19 K *ի* [*ստուգ.*]
19 I *ստուգութիւն*
19 B *անուանն*
20 DGIJN *տարգաղ*
20 BK *լիւնովն*
20-21 HK *առաւելուլ* N *յառյաւելուլ*
21 E *ստուգութիւն*
21 I *թէ* փխ *եթէ*
22 I չիխ՝ *որպէս*
22 N *թէ* [*զհուրն*]
23 CI *յինքեան*
23 CI *կանթեղն*
23 K *երից*

ո՛չ ի միոյ, որպէս կուժ, *որով բնական կազմութիւն անուանն ձեւանայ եւ ուղղի յեղեալ նախաստեղծիցն, քանզի ոչ վարկպարազի եղան անուանք, այլ յոյժ ընտրութեամբ, մինչ զի բախեալ ազդէր՝ կենդանին ընդոստուցեալ յետս հայէր: Որպէս վկայէ Արիստոտէլէս*[39]*, թէ «ներձայնողքն ներանձանց ախտիցն են նշանակիչք, եւ գրիցեալքն՝ ներձայնողացն, եւ որպէս կիրք ոչ նոյնք, նոյնպէս եւ ոչ ձայնքն նոյնք»:*

Ա՛րդ, այս թէպէտ յիւրում տեղւոջն այլազգ եղանակաւ ունի զուծումն, բայց մեք ի կարգ քերականիս այսպէս ասեմք, թէ ախտն, որ է կիրքն՝ իրացն է նշանակ, եւ ձայնն՝ որ է անունն կրիցն, եւ գիրն՝ անուանն, որպէսզի յայտ լիցի, թէ ամենայն կենդանի կամ անկենդան, որ անուանի իւր ախտն, որ է կիրքն, գիրքն նշանակէ, զբնութիւնն եւ անունն ի կրիցն եղեալ, այսինքն՝ յախտից բարուցն, եւ գրիցեալքն ի գրի զանունն նշանակէ, եւ որպէս ոչ կիրքն ամենեցուն նոյնք, նոյնպէս եւ ոչ ձայնն, որ է անունն: Վասն որոյ պարտ է յարմար բնութեանն պահել զանունն, որպէս եղաւ, եւ զթիւրեալն ստուգաբանութեամբս ուղղել, որպէս ցուցաւ: Իսկ թէ գոն անուանք, որք ոչ ուղղին փոփոխմամբ լծորդացն յառաջին վանգին կամ յերկրորդին կամ յերրորդին, միով լծորդիւ կամ եւս աւելի:

Գիտել պարտ է, զի բազում գոն անուանք յայլոց լեզուաց ի մերայինս սեռ, որոյ ոչ է հնար ստուգաբանել, թէեւ բանաղատեսցէ ոք,

1 BK *եւ* [*ոչ*]
1 DJ *միո*
1 DE *բանական*
1 E *կազմութիւնն*
1 N *անուանն*
3 K *անունք* N *անանք* CI *սահմանք* փխ *անուանք*
3 CI *յուժ*
3 AFIJK *ընդրութեամբ*
3 AFGHI *ազդեր*
3 ABDEFGHJKN *եւ* [*կենդ.*]
4 AEFGH *Արիստոտելէս*
5 BK *ներանձինց*
5 E *ախտից*
5 BDEGHIJKN *նշանակք*
5 BK *գրիցեալք* CI *գրեալքն* DEH *գրեցեալքն*
6 B *ներձայնողացն* K *ներձայողացն*
6 BK *գիրն* EHIJN *գիրքն* CG *կիրքն*
6 K *ձայնն* H *ձայնք*
6 ABCDEFGHIKN [*ձայնքն*] *նոյք*
7 K չիխ՝ *Արդ*
7 K *իւրում*
7 ACFGIJ *տեղոջն*
7 BDGHJN *յեղանակաւ*
8 K *քերականիւն*
8 BK *ախտ*
9 AF *ձայնաւոր է անունն կրից* փխ *ձայնն՝ որ է անունն կրից*
10 N *անանն*
10 H *եւ* փխ *կամ*
11 N *անանի*
11 E *զբնութիւն*
12 K *ախտից*
12-13 EHK *գրեցեալքն*
13 H [*գրի*] *Զ*
13 BK չիխ՝ *որպէս*
14 J *զձայնն*
14 DEHJ չիխ՝ *է* [*անունն*]
14 J *զձայնն*
14 E *Վասն որո*
14-15 H *բնութենէն*
15 CHI *զանուն*
15-16 E *եւ որ զթիւրեալ են ստուգաբանութեամբս*
16 AF *ստուգաբանութեամբն*
16 ABFGIK *գտանել* փխ *ուղղել*
16 N *անանք*
16 AFGHJK *որ*
17 ABCDFGIKNJ *վանկին*
17 EKN *երկրորդին*
17-18 IKN *երրորդին*
19 EHJ *բազումք*
19 N *անանք*
19 N *լեզուց*
19 H *սեռի*

քանզի զորոյ ոչ ունէաք անուն՝ առեալ յայլոց ազգացն լցաք զթերին:

Արդ, զայն յորժամ հարցեալ լինիմք՝ ասեմք, թէ յայլոց լեզուաց է, եւ ո՛չ առնու ստուգաբանութիւն, այլ թարգմանութիւն, քանզի նոքա զորս ի մէնջ եւ առին՝ ընդով զիւրեանց թերութիւնն արամեան անուանակոչութեամբ պահեցին մինչեւ ցայժմ, որպէս զմածուն եւ զկապա[յ] յոյնք ի մէնջ առեալ անուանեն մազուն եւ կովայ, եւ ոչ գիտեն զստուգելն որպէս մեք, զի յաղագս մածելոյ կաթինն՝ «մածուն» կոչեմք:

Այսպէս, մեք զփակեղն եւ զկալամառ, զոր «կաղամար» ասեմք, ի յունաց առեալ, որ ոչ ստուգի, այլ թարգմանի «ասան գրչի»:

Նոյնպէս եւ ի պարսից զյոլովս, որպէս՝ գաւազան, աւազան, խարազան, զորս ոչ կարեմք ստուգաբանել, այլ թարգմանեմք «արջառոյ քշիչ» եւ «ջրոյ ասան» եւ «իշոյ վարիչ»: Վասն որոյ ոչ բազմաց, այլ միայն իմաստնոց եւ հմտացելոց է գիւտ ստուգաբանութեանն, զոր եւ սահմանեն այսպէս, թէ ստուգաբանութիւն է փաղառութեանցն լուծումն՝ ի կատարեալ սեռ նախատիպ բառիցն, որպէս գիրաւացիս կամ գյափշտակեալն: Քանզի ներհակ գոլով սոքա միմեանց՝ իրաւունքն յիրաւացւոյն վերայ ասի, եւ յափշտակութիւնն յանիրաւին, զորս թէ ոք քերդողապէս ստուգաբանէ զբառս, ասէ, թէ յափշտակութիւնն է «յափշտարկութիւն», այսինքն՝ թէ չատին ձեռն արկանելով ոչ խոտէ զանիրաւութիւն, եւ այլ սոյնպիսիք:

[Բ Ա Ն]

«Հինգերիր՝ համեմատութեանցն տեղեկութիւն»:

---

1 J *զորո* N *զորոց*
1 G *ունեաք*
1 E *այլոց*
1 N *յազգացն*
2 N *Այլ* փխ *Արդ*
2 N *լեզուաց*
4-5 N *անուանակոչութեամբ*
6 N *անուանեն*
6 AEF *կոչվա* BCDIJK *կովա*
7 DE *մտածելո*
7 J *եւ [մեք]*
7 K *կաթին*
9 CEIJN *գկադամար* փխ *գկալամառ*
11 N *պարզից* փխ *պարսից*
11 K *յոլովս*
12 CI *թարգմանել*
12-13 DJ *արջառս*
13 E *քշիչ*
13 BDEK *ջուր ի նմա է* H *ջուր ի նմանէ* J *ջուրի ասան է* փխ *ջրոյ ասան* N *չիք՝ եւ «ջրոյ ասան» եւ «իշոյ վարիչ»*
13 DHJ *իշո*
15 CI *զի* փխ *զոր*
15 K *ստուգաբանութիւնն*
16 H *լծումն*
16 J *սեռո*
17 EGHKN *գյափշտակելն*
17 N *սոքայ*
17 EN *յիրաւունքն*
18 ABCFGIKN *յիրաւացոյն*
18 ACEFHJKN *վերա*
18 K *ասէ*
18 CI *անիրաւին*
19 AFK *քերթողապէս*
19 K *զբառն*
19 C *չիք՝ թէ [յափշ·]*
19 ABCDEFGJIKN *յափշտակութիւն*
21 CI *նոյնպիսիք*
23 A *Հնկեր* BFK *Հինգեր* DEGHJ *Հնգեր''*
23 N *Հնգէր*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զայս զբանին մասանց ասէ, թէ պարտ է համեմատութեամբ առ միմեանս ընտրութիւն առնել լաւին՝ զանուն առ անուն մերձեցուցանել, եւ զբայ առ բայ, զուղղականն կամ զհոլովականն, զի ի համեմատելն գտանի ստուգութիւն հոլովմանցն անուանց եւ բայից խոնարհմանց: Ցանու[ա]նսն՝ այսպէս. յորժամ ասիցես ստեղծուածոյ կամ կազմածոյ, եւ բերցի անուանքն հանգոյն նոցին եւ առաւելն տարցի զհաստատութիւն. իսկ բային ողորմեայն, քան զողորմեացն. իսկ հոլովմանցն՝ արդեաւք Դաւիթ Դաւթա՞յ, թէ՞ Դաւթի, եւ ի համեմատելն Դաւիթ՝ Դաւթի եղիցի յարմար, ըստ իւրում ձայնաւորին, որ ի վերջին վանգին:

Եւ զարձեալ զհամեմատութեանցս արուեստ ի Պաւղոսէ ընդարձակ ուսցիս, թէ որպէս բաղդատութիւն առնէ հրէից եւ հեթանոսաց, զոմն խոտէ եւ զոմն ընտրէ, եւ զպատճառն յանհաստութիւն աւարտէ: Կամ թէ զԱբրահամ ընդ Մովսէս, եւ զեղիայ ընդ Յովհաննէս գիտիցէ բաղդատել եւ զհաւասարութիւն նոցին համեմատութեամբն ծանուցանել:

[Բ Ա Ն]

«Վեցերիր՝ դատումն բերդածաց»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Գեղեցիկ դասէ զդատողական արուեստս զկնի, զի որպէս վերծանութեամբն զարթոյց զլսաւղսն, այսպէս դատողութեամբս համ թողցէ յասացուածսն, զի յորժամ զհինգ մասունսն ունակացուսցէ յինքեան,

---

2 N *մասանցն*
3 ACFI *ընդրութիւն*
3-4 CI *մերձեցուցանեն*
4 ACDFIJ [առ] *բա*
4 E *չիք՝ ի [համեմ·]*
5 K *ստուգաբանութիւն*
5 N *անուանց*
6 CI *յանունս* K *յանուն* N *յանուան*
6 BCDEIKN *ստեղծուած* J *ստղուած* H *առեղծուած*
6 BK *չիք՝ կամ*
7 BCDEIJKN *կազմած* H *կազմուած*
7 CI *բերիցին* K *բեցի*
7 K *անուանք* N *անւանք*
8 K *ողորմեան [քան]*
9 K *հոլով մասանցն* փխ *հոլովմանցն*
10 ABCDEFHIJN *Դաւթա°* C *չիք՝ Դաւթի (եղիցի)*
11 ABCFIK *վանկին* G *վանկն*
12 H *համեմատութեանցս*
12 J *Պողոսէ* K *Պաւղուսէ*
14 CI *ընդրէ*
14 CI *անհաստութիւնն* K *յանհեղութիւն* փխ *յանհաստութիւն*
14 E *յաւարտէ*
15 CHIJ *զԱբրահամ*
15 BN *Մօսէս*
15 ABCDEFGHIJK *զեղիա*
15 ABDFGK *Ցովաննէս* H *Ցոհաննէս*
15 EH *գիտէ*
16 J *համեմատութեամբ*
18 ABCDEFGHJK *Վեցեր* N *Վեցեր*
21 H *գլսողսն* K *գլսօղսն*
21 CDEHIN *դատողութեամբ* J *դատողութեամբն*
22 N *յասցուածսն*

կարող լիցի դատմամբ տրոհումն առնել ի մէջ ճշմարտութեան եւ ստութեան քերդածացն:

Արդ՝ դատումն կա՛մ զչափոյն ասէ եւ զոտիցն, որ եւ բանաստեղծութիւն ասի, զոր ժողովէ քերդողն ընտրութեամբ զտառ, եւ զվանդ, եւ զկէտ, եւ զանուն, եւ զբայ, եւ յարմարէ սոքաւք զտաղն եւ զխոչորութիւն սոցունց յղկէ ի ձեռն խտրութեան գրոյ եւ վանդի, որպէս մեղուք զմաղսն մզնաճեւս, եւ լնու տրամախոհութեան մտաւք, որպէս նոքա որակութեամբ մեղու, որով քաղցրանան լսողքն. եւ կա՛մ թէ՝ որպէս դատաւորաց քննել ի մէջ դատախազից զարդարն եւ զանիրաւն եւ որոշել զճշմարիտն եւ զսուտն, այսպէս եւ քերդողն ի մէջ քերդածացն զհարազատն եւ զխորթն ճանաչէ եւ զուղղափառն յայլափառէն որոշէ ստոյգ քննութեամբ. զի եթէ համեմատ գտանի ճշմարտապատում վիպասանիցն՝ վերծանելիք են եւ ընդունելիք, եւ թէ ոչ՝ խոտելիք եւ արհամարհելիք: Եւ այս լինի ըստ նիւթոյն եւ ըստ տեսակին. ըստ նիւթոյն՝ ըստ յարմարման բառիցն, իսկ ըստ տեսակին՝ ըստ մտացն:

Այլեւ քննել զժամանակս գրելոցն եւ զտեղին եւ զդէմն եւ զդիտաւորութիւնն եւ զեղանակն եւ զպատճառն: Նաեւ զայն, թէ յայտնի է թէ անյայտ, հաւանական թէ անհաւան, կարելի թէ անկարելի, աւգտակար թէ անաւգուտ. քանզի այսոքիւք որոշին սուտն եւ ճշմարիտն:

[Բ Ա Ն]

«Նաեւ լաւագոյն է յամենեցուցց, որ ի ներքուստին եմ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

կամ թէ ի դատելն՝ քննել եւ ի վերայ հասանել, թէ ո՞ր քերդած լա-

---

1 AGN *կարօղ*
1 I *դատումն*
2 E *քերթածացն*
3 K *կամ [զոտիցն]*
3 N *զորիցն փխ զոտիցն*
4 EF *քերթողն* G *քերդօղն*
4 CI *ընդրութեամբ*
4 FI *զվանկ*
5 GN *զբա*
5 J *չիք՝ եւ յարմարէ սոքաւք զտաղն*
5 N *սօքօք*
5 IK *չիք՝ եւ [զխոչ·]*
6 AF *տրոհութեան փխ խտրութեան*
6 CDHJ *զբո*
6 CFI *վանկից*
7 CI *մզզնաճեւս*
8 A *որակութեան*
8 ABCDFGJK *լսողքն* I *լսօ*
9 H *զանիրօն*
10 I *չիք՝ եւ [քերդ·]*
10 EN *քերթողն* G *քերդօղն*
10 K *մէջճ*
10-11 EN *քերթածացն*
11 B *զխորթ*
14 N *այլ փխ այս*
14-15 I *չիք՝ եւ ըստ տեսակին. ըստ նիւթոյն*
16 BDEFGHKN *չիք՝ «Այլեւ քննել··· [տ. 18] աւգտակար թէ անաւգուտ» ընթերցումը:*
17 ABDEFGHKN *զյեղանակն*
18 ABCDEFHKN *անկար փխ անկարելի*
19 I *այսոքիկ* N *այսոկիւք*
19 ACEFGIH *[այսոքիւք] գլխաւք*
19 ACDEFGHIJN *որոշի*
21 K *յամենեցունցն*
21 ABDEFGHJKN *որ*
21 ACIK *ներարհեստիս*
23 ADFHIJKN *ի վերա*
23 E *քերթած*

ւագոյն է յամենեցունց, որ ի ներքոյ յարուեստին կան: Կամ թէ լաւ եւ զաւրաւոր է այս գլուխ դատողութեանս, քան զամենայն մասունս արուեստիս:

ՅԱՂԱԳՍ ՎԵՐԾԱՆՈՒԹԵԱՆ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Յետ ասելոյ զվեց մասունս քերականութեան դարձեալ զառաջին մասնէն՝ զվերծանութենէն բուռն հարկանէ եւ նախադասէ զսա իբր զաստիճան առաջին կամ զմուտ դրան ի քաղաք իմաստութեան: Վասն որոյ զարմանալ արժան է ընդ արուեստաւորս, զի առաջ ասաց զմասունսն, իսկ այժմ ասէ զմասանց մասունսն՝ մինչեւ տարեալ հասուսցէ յանհատսն, ուստի առաւելապէս չահիցն մատակարարիցի աւգուտ: Իսկ թէ զմնացեալ մասունս ոչ ըստ վերծանութեանս աւրինակի բացայայտէ՝ գիտելի է, զի զոմանս յանուանն ճառի եւ զայլս ի հոլովիցն գաղափարաւ ծանուցանէ, նաեւ յառոգանութիւնսն ուսուցանէ եւ զկէտս, իբր դիւրինս, առանց յիշատակելոյ թողու: Բայց զառաջիկայս սկսանի այսպէս.

[Բ Ա Ն]

«Վերծանութիւն է մասն բերդածաց կամ շարագրաց անվթար յառաջքերութիւն»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ըստ առաձեռն տեսութեան գոյ ի տեղիս տարակուսանս, զի թէ

---

1 ABCDEFGHIJN *ներքս*
1 E *արուեստին*
2 C *այլ փխ այս*
2 K *դատողութիւնս*
3 EH *արուեստին*
6 DH *ասելո*
6 E *յառաջին*
7 I *իբրեւ*
8-9 D *Վասն որո*
9 ABCDEFGHIJN *յառաջ*
10 DHJKN *հասուցանէ*
11 CI *մատակարարից*
13 I *անուանն*
13 C *ճառէ* I *ճառեն*
13 F *զայլ* K *զայլսն*
14 K *յառոգանութիւնն*
14 ABCDEFGIJKN *զկէտս փխ զկէտս*
15 A *յիշատակելոց* DJ *յիշատակելո*
18 K *Վերծանութիւնն*
18 E *քերթածաց*
21 K *չիք՝ թէ*

զվերծանութիւնս քերականութեանն ասաց մասն, այժմ զիա՞րդ քերդածաց եւ չարագրաց մասն դնէ։

Գիտելի է, զի քերականութիւնն ի քերդածաց եւ ի չարագրաց հմտանայ, որպէս ասաց, վասն այսորիկ այժմ մասն քերդածաց զվերծանութիւնն ասէ։

[Բ Ա Ն]

«Վերծանութիւն է, ասէ, մասն բերդածաց կամ շարագրաց»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ յորժամ զքերդածս եւ զչարագրացս ուրուք ընթեռնուցումք եւ անվթար եւ անսխալ յառաջքերեմք առաջի լսողաց զվերծանութիւնն, որ է ընթերցողութիւն, արժանանայ յարմար։ Իսկ բերդած՝ «զչափաւոր բանս» ասէ, եւ շարագրած՝ «պատմագրականս»։ Բայց զքերդածսն նախակարգել չարագրութեանցն. նախ՝ զի ամենայն ոք զիւրն կամի յարգել արուեստ. երկրորդ՝ զի սկիզբն արուեստիս զքերդողութիւնս ասեն քերականքն. երրորդ՝ զի թէ ոչ քերդութեամբ զվերծանութիւնն ուսցի, զիա՞րդ կարասցէ չարագրութիւնս առնել։

[Բ Ա. Ն]

«Եւ վերծանելի է՝ ըստ ենթադատութեան, ըստ առոգանութեան, ըստ տրոհութեան»։

---

1 CFI *քերականութեան*
1-2 E *քերթածաց*
3 F *քերականութիւն*
3 E *քերթածաց*
4 ACDEFHIJ *հմտանա*
4 E *քերթածաց* K *քերդածացն*
4-5 H *զվերծանութիւն* K *վերծանութիւնս*
7 E *քերթածաց* K *քեր»*
7 I *չիմ՝ կամ չարագրաց*
9 E *զքերթածս* K *քերդածս*
9 EGJ *զչարագրածս*
9-10 N *ընդեռնուցումք*
10 ACFI *անսղալ եւ անվթար* [շարադաս·]
10 I *յանսխալ*
10 K *յառաջի*
10 ACI *լսոզաց*
10-11 ABCDEFGHIJKN *վերծանութիւնն*
11 ADGJKN *ընթերցողութիւնն*
11 ABCDFGHIJK *արժանանա* E *արժանա*
11 N *քերթաց*
13 E *քերթածան*
13 K *նախկարգել*
13 BK *չարագրութեանց* C *չարագրութեանցն*
14 F *կարգել փխ յարգել*
14 K 2 *փխ երկրորդ*
14-15 CDGI *զքերդողութիւնան* E *քերթողութիւնան* J *զքերտողութիւնան* K *զգերդողութիւնն*
15 J *ասեմ*
15 K *չիմ՝ երրորդ*
15 GI *քերդողութեամբ* E *քերթութեամբ*
15-16 F *վերծանութիւն*
16 C *չարադրութիւն*
18 C *ենթադատութեանն* I *ենթադատութեանցն*
18 I *առոգանութեանցն*
19 K *չիմ՝ ըստ տրոհութեան* I *տրոհութեանն*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Երիս եղանակս կարգ է վերծանութեան, բայց զենթադատութիւնն՝ «նմանաբանութիւն» իմանամք, զի զառաջիկայ բանն դատէ եւ ըստ այնմ նմանեցուցանէ յընթեռնուլն, որպէս ձեւ բանին պահանջէ. եթէ խրոխտական իցէ բանն՝ ըստ այնմ ձայնիւ նմանեցուցանէ. եթէ խանդաղատական՝ ըստ այնմ աւրինակէ. քանզի գործ է ընթերցողի ըստ քաջութեան հանդիսի՝ յանդգնութենէ եւ յերկչոտութենէ խոյս տալ եւ միայն միջակին սպասել, որպէսզի իւրն եւ որոյ բանն է՝ արուեստն ծանիցի։

[Բ Ա Ն]

«Ըստ առոգանութեան»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ ըստ տասանցն, որպէս եդեալ է, ըստ զանազան ոլորակացն յարմարել զընթերցողութիւնն՝ զչեչտն, զբուքն, զպարոյկն եւ զայլսն, քանզի քերդողացն է գիւտ արուեստ առոգանութեանս նախքան զքերականութիւն, որպէսզի յընթեռնուլն գեղեցիկ ոլորակաւք արուեստն ի յայտ գայցէ լսողին, որպիսի՝ Պա՛ւղոս յարմար եղիցի ասելն, քան Պաւղո՛ս, նոյնպէս եւ այլքն ի մասանց բանին, ապա թէ ոչ՝ նա որպէս էրն լուաւ, այլ ինքն ծաղր եղեւ բազմաց։

[Բ Ա. Ն]

«Ըստ տրոհութեան»։

---

2 ABDEFGHJK *յեղանակս*
2 CFI *զենթադատութիւն*
N *զչենթադատութիւն*
3 ABCEFIJK *զառաջիկա*
4 CI *զընթեռնուլն* E *ընթեռնուլն*
5 ACEFHJ *չիմ՝ բանն*
5 AEI *թէ* [*խանդ·*]
5-6 J *խանդաղական*
6 ABCDFGIJK *չիմ՝ է*
7 I *չիմ՝ եւ յերկչոտութենէ* K *երկչոտութենէ*
8 BCDFGHIJKN *սպասելով*
8 GJ *որպէս զիւրն փխ որպէս զիւրն* BK *իւր*
8 DEJ *որո* IN *որ*
8 H *արուեստն* CFI *արուեստիւն*
12-13 CI *ոլորակաց*
13 CFI *զընթերցողութիւն* K *զնթերցողութիւնն*
13 BCFIK *զչեչտ*
13 ABCFGIK *զբուք* EN *զբոյքն*
13 ABCFGHIK *զպարոյկ*
14 E *քերթողացն*
15 CF *յընթեռնուլ* I *ընթեռնուլ*
16 ABCFGIJK *արուեստ* N *արհեստ*
16 ABD *լսողին*
16-17 ADK *չիմ՝ յարմար եղիցի ասելն քան Պօղոս* J *Սողոս*
17 H *այլք*
17 D *նայ* H *նաց*
20 E *տրոհութեանն*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Տրոհուբիւն՝ զփեռեկումն եւ զորոշումն բանիցն ասէ. յընթերցողութիւնն ո՛չ ընդ միմեանս չաղաչարել զայլեւայլ խորհուրդսն, այլ զտունսն կիտիւն բաժանել։

[Բ Ա Ն]

«Ջանզի յենթադատութենէն՝ զզաւրութիւնն ‹տեսանեմք›»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

«Ենթադատութիւնն» ասացաւ, քանզի ընտրութեամբ մտացն քննէ եւ զզաւրութիւն ներքսակայ ծանուցանէ յընթեռնուլն, որ են ձեւք բանին, որպէս՝ սպառնականն եւ ողոքականն, եւ կամ զաւրութիւն իմաստից, թէ ըստ որո՞մ մտաց իցէ ասացեալն, կամ թէ զաւրութիւն ընթերցողին երեւի արուեստաւոր գոլ, որպէս ասէ.

[Բ Ա Ն]

«Իսկ յառոգանութենէն՝ զարուեստն ‹գոլ›»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ըստ արուեստի առոգանութեանցն պճնել զբանսն ոլորակաւք զճայնսն եւ երկարաւ եւ սղիւ կամ թաւ եւ սոսկ եղանակաւ զտառսն յարմարել կարի յոյժ հմուտ քերականութեան արուեստին եւ կամ գրչութեանն ծանաւթ ցուցցի։

---

3 K *զմիմեանս* փխ *ընդ միմեանս*
3 BK *խորհուրդս*
4 CI *զտունս*
4 ABCEFGIK *կէտիւն* DHJN *կետիւն*
6 I *ենթադատութենէն* [*զզաւր.*]
6 K *զօրութիւնն*
8 CHI *ենթադատութիւն*
8 A *ընտրութեամբ*
9 K *չիք՝ եւ*
9 DE *զզօրութիւն*
9 ABCDEFIJK *ներքսակա*
10-11 N *մասիցն* փխ *իմաստիցն*
12 N *յընթերցողին*
12 JN *չիք՝ երեւի*
14 K *առոգանութենէն*
14 N *զարուեստն*
16 N *արուեստի*
17 K *չիք՝ եւ* [*երկ.*]
17 H *սղիւ* փխ *սղիւ*
17 CFI *զտառն* փխ *զտառսն*
17-18 K *չիք՝ զտառսն յարմարել կարի յոյժ հմուտ քերականութեան արուեստին*
18 C *յուժ*
18 ABGK *արհեստին*
18 EFHIK *գրչութեան*
19 K *ցուցանի*

[Բ Ա Ն]

«Իսկ ի տրոհուբենէն՝ զպարունակ միտսն տեսանեմք»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ի տրոհել եւ յորոշել զբանսն կիտիւն զժողովեալ իմաստ մտացն, որ ի նա, անվրէպ իմանամք, զի թէ ոչ որոշի ըստ արժան[ւ]ոյն զքերդածս ուրուք կամ զչարագրածս, չփոթէ զմիտսն եւ զլսողսն յիմացմանէ բանին զրկէ՝ ըստ չար խոհակերի, որ զանզամսն ոչ ուղիղ յաւչիցէ, որով անարուեստութեամբն ի բազմաց եպերանս կրէ։

Արդ՝ մինչեւ ցայս վայր ասացուածս պիտանացու է բոլոր բանական արուեստաւորաց, իսկ յայսմհետէ զքերդողաց ձեռնարկութիւնն ի մէջ առեալ ճառէ եւ զաւրինակ ենթադատութեանն մասանց եւ փոփոխմանց ճայնիցն ասէ։

[Բ Ա Ն]

«Զի զողբերգութիւնն դիւցազնաբար վերծանեսցուք»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

«Ողբերգութիւն» կոչի ի մերս, որ ընդ ողբսն զյուսոյն նուագսն խառնեն, եւ զայն որպէս դիւցազանցն վայել է. քանզի «դիւցազն» կոչեն հինքն զիշխանազունսն եւ զքաջսն, զորս «աստուածոց ազգ» ասացին քերդողքն, եւ զգործս նոցա գրեցին, զորս դատել պարտ է եւ այնպէս ընթեռնուլ։

---

2 K *չիք՝ ի* [*տրոհ.*]
4 EIK *որոշել*
4 CI *զբանս*
4 ABCDEFGIJKN *կիտաւն*
4 J *զժողովել*
5 K *նմա* փխ *նա*
5 CI *եթէ* J *չիք՝ թէ*
5 CDJ *որոշէ*
5-6 I *զքերդածն* N *զքերթածս զքերդածս* [*կրկն.*]
6 C *զչարագրացս*
6 ABDFGJN *զլսօղսն* I *զլսաւղն* CK *զլսօղն*
6-7 EH *իմացմանէ*
7 K *բանէն*
7 ABDEFGHIJKN *խահակերի*
7 I *յուղէ* փխ *ուղիղ*
9 J *մինչեւ*
9 I *ասացածս*
10 K *արուեստաւորացս* N *արեստաւորաց*
10 N *այսմհետէ*
10 EN *զքերթողաց*
11 E *ձեռնարկութիւն*
11 ADFN *առ* փխ *առեալ*
11 CEI *ենթադատութեան*
14 E *զողբերգութիւն* K *զողբերկութիւն*
16 K *Ողբերկութիւն*
16 E *կոչէ*
16 CI *յողբսն*
16 CI *զյուսոյ*
16 N *նւագսն*
18 E *են* փխ *հինքն*
18 BEGHJKN *զիշխանազունս*
18 BCK *զոր*
19 ABDFGH *քերդօղքն* E *քերթօղքն* N *քերթողքն*

Իսկ ի յոյնն ողբերգութիւնն «նոխազերգութիւն» ասի՝ առ ի պաշտաւն առեալ Դիոնիսեայ ումեմն տուողի որթոյ, որ է պատմութիւնն յայտնի. եւ զսա սակս այնորիկ ասէին «նոխազերգութիւն», զի ի սկսանելն եւ յաւարտելն զճաւնմունսն ի տաւնին Դիոնիսեայ[40] նոխազաւք մեծարեալ լինէր:

[Բ Ա Ն]

«Իսկ գդիւցազնաբար ‹վերծանեսցուք›»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զի է՛ «ողբերգութիւն» ոչ աչխարհական, քան թէ արարուածք քերդողական պատմել ահաւորապէս հանգոյն գործեցելոցն գերազանցութեամբ բանից, եւ ո՛չ կատս ինչ եւ քամահելիս: Այլ ոմանք ասեն, թէ ողբերգութիւն զմխիթարական բանից ասէ, զոր ի վերայ մեռելոց կամ այլ ինչ թշուառութիւնս կրողացն առնեմք: Իսկ դիւցազնաբար՝ «զյորդորականն» ասէ եւ «զքաջալերականն» եւ «զներբողականն» ի կենցաղս վախճանեցելոցն:

[Բ Ա Ն]

«Իսկ զկատակերգութիւնն աշխարհաւրէն ‹վերծանեսցուք›»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Է՛ եւ սա արարուածք քերդողական երկակի դիմաւք արարեալ՝ բարի կենաց յաւժարութիւն եւ վատաց յանդիմանութիւն, որ խրատ բազում ունի յինքեան եւ պիտանացու յաչխարհական իրս՝ անարի ծուլիցն եւ

---

1 E չիք՝ *ի [յոյնն]*
1 I *յոյնն*
1 E *նոխազերգութիւնն*
1-2 H *պաշտմն*
2 ABDEFGHIJK *Դիոնիսեա* C *Դէոնիսեա*
2 F *տվօղի* K *տուօղի*
2 DEJ *որթո* N *որդո*
2 K *որպէս* փխ *որ է*
2 EF *պատմութիւն*
3 DEF *զսայ*
4 F չիք՝ *եւ յաւարտելն*
4 ADEFGHJ *Դիոնիսեա* C *Դէոնիսեայ*
9 D չիք՝ *է [ողբ·]*
9 K *քանզի փխ քան թէ*
9 H *արարուածս* K *արարուած*
10 E *քերթողական* N *քերթօղական*
12 J *ողբերգութիւնն*
12 ACDEFHJKN *ի վերա*
13 BK *թշուառութեան*
13 FI *կրօղացն* C *կրաւղաց*
14 KI *զորդորականն* N *զյորդորական*
14 K *զքաջալերականն*
17 HJ *զկատակերգութիւն*
19 EN *քերթողական*
21 K *աշխարհական*

Առաջին էջը՝ բնագրային երկի ընդօրինակման:

ընչասիրացն եւ ժլատիցն եպերանս, եւ արեացն եւ գեղեցկացն՝ գովասանս, որով եւ դու վարեսցիս յառնելն կամ յընթեռնուլն։

[Բ Ա Ն]

«Աշխարհաւրէն»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Կամ թէ բոլորեցուն յայտնի լինիցի, կամ զկատակաց նուագել խաւսս եւ զհեգնական ասացեալ ճառս ըստ ոամիկ աչխարհականացն ձայնիւ ձեւացուցանել, որպէս նոցայն սովոր են առնել։

[Բ Ա Ն]

«Եւ զդամբանականն ուժգնակի ‹վերծանեսցուք›»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Դամբանական, ասէ, զգերեզմանականն, որ են լալական բանք եւ ձայնք ի վերայ մեռելոց, երիւքս այսոքիւք կերպարանելով՝ յանկարծադիպութեան անխոհեմս եւ անհեդեդ ձայնիւ եւ անյարմար ձեւով լալումն յինքեանս մակագանչել ուժգնակի, որպէս ի վերայ Արտաչիսի[41] եւ Դարեհի դէպ գրեալք[42], որոյ է նմանել յընթեռնուլն։

[Բ Ա Ն]

«Եւ զտաղն բաջոլորակի ‹վերծանեսցուք›»։

---

1 H *եպարանս*
1 K *արիացն*
1-2 BK *գովանս*
2 DH *յայտնելն փխ յառնելն*
6 EH *բոլորեցուննց*
6 J *լիցի* K *լինի*
6 A *զտատակացն* BK *զկատականաց* CN *զկատակց փխ զկատակց*
7 ACFG *զհենգնական*
8 F *չիք՝ որպէս նոցայն սովոր են առնել* ACDEFGHIJN *սովորեալ*
8 E *յառնել*
10 I *զդանբանականն*
12 BJK *Դամբանականն* I *Դանբանական*
13 ACDEHIJKN *ի վերա*
14 J *անխոհեմք*
15 G *մակագոչել* K *մակականչել*
15 K *յուժգնակի*
15 ACDEFHIJKN *ի վերա*
15-16 I *Արտաչեչի*
16 ACFGI *Դարեհին*
16 K *գրեալքն*
16 EJ *որո*
16 H *նմանեալ*
16 K *յընթեռնուլն*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Նախ՝ «տաղ» կոչէ զչափով գրեալսն, որ ըստ վանգիցն եւ ըստ հեգիցն կազմի: Եւ ֆաջոլորակ՝ «զպատչաճ ոլորակն» ասէ, որ է սեռ առոգանութեանցն, որով պարտ է ընթերցողին զչափաւոր բանն յաւելել, որպէս է սովորութիւն, զի մի՛ խրամատիցի չափն եւ կաղ երեւիցի, եւ նա տգէտ այսոցիկ ցուցանի, զի փոխանակ չեչտին զենթամնայն դնէ, եւ ի տեղի բթին՝ զապաթարցն:

Իսկ երկրորդ՝ «քաջոլորակ տաղ» ասի հոմերականն, յորժամ յարմար բառիւք եւ ոլորակաւք ի սկսմանէ տաղին մինչեւ ցկատարումն զմիտսն եւ զչափ առհասարակ բերիցէ: Բայց ասի եւ «ոլորակ տաղ»՝ յորժամ առաջարկութիւն մտացն երկարագոյն իցէ, եւ երկրորդ տաղին սկիզբն ի բաղաճայնից կամ ի կրկնակէ հաւիցի, զի զանգայտն եւ զմեծասարն գործիցէ երկայն, իսկ մեծաւերջն վասն երկայնութեան ձայնին սահմանեցաւ ողբերգակին, որպէս եւ ասի տաղ «Դաւթեան քերդութիւնն[43] *յաղագս Տիգրանայ»*[44]*: Եւ է՛ այսպէս.*

«Եւ արդ՝ ներգործաւղ ի միտս երեւիւր առ ի խորհուրդս փողարին.
Մեծոգւոյ Տիգրանայ գեղանին Տիգրանուհի
Իւր ներածեալ զկողաբաղ, նա՛ է ողջամիտ աչխարհածուհի»:

Ա՛րդ, «տաղ» ասի դա քաջոլորակի, զի զառաջարկութիւն մտացն յառաջնում տաղին ընդերկարագոյն գոլով՝ երկրորդ տաղին սկիզբն առնելով ի կրկնակէն արար հանդերձութիւն եւ զտրամախոհութիւն ելից յերկրորդում տաղին: կամ թէ՝ «քաջոլորակի» ասէ, զի զտաղն, որ է չափ բանին, վեր առնու պատչաճ դիմաւք ի դէպս եղելոցն, որպէս

---

2 GIKI *վանկիցն*
6 IL *տեսանի փխ ցուցանի*
9 E *իսկ նման է փխ ի սկսմանէ*
10 BK *զչափսն*
10 E *Բաց*
11 N *յառաջարկութիւն*
11 L *մտաց*
12 BK *չիֆ՝ զի*
12 J *զայնգայ՛ն*
12 K *չիֆ՝ եւ*
13 J *երկան*
15 N *քերթութիւնն* EF *քերդութիւն*
15 ACDEFHIJK *Տիգրանա*
16 L *չիֆ՝ Եւ արդ*
16 CN *Ներգործող*
16 CGK *չիֆ՝ ի [խորհ.]*
16 L *խորհուրդ*
17 ACDH *Մեծոգոյ* BK *Մեծոգւոյն* E *Մեծւոգւոյ* F *Մեծոգոգոյ* J *Մեծոգւո*
17 ACEFHIJ *Տիգրանա*
18 K *Ներգործեալ փխ Ներածեալ*
18 DEHJ *Նայ*
20 B *յառաջնումն*
20 B *ընդ յերկարագոյն*
20 J *սկիսբն*
21 BCDI *զտրամախոհութիւնն*
22 H *յերորդում* K *երկրորդում*
22 BEGI *քաջոլորակ*
22 CI *տաղն*
23 K *պաչչաճ*
23 K *ի պէտս փխ ի դէպս*

Դեբովրայ[45] *ի վերայ Սիսարայի*[46]*, եւ կամ Դաւիթ՝*[47] *ի վերայ Ցովնաթանայ*[48] *եւ Սաւուղայ*[49] *արքայի ի Գեղբուայ լերինն*[50] *նզովիւք եւ անցաւղ եւ անանձրեւ բուսովք չորացեալ:*

[Բ Ա Ն]

«Եւ զճնարական բերդութիւնն՝ ներդաշնակապէս ‹վերծանեսցուք›»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Քնարական քերդութիւնն բաղկանայ ըստ երից իրաց համեմատութեանց՝ ըստ թուականութեան, ըստ աստեղաբաչխութեան, ըստ երկրաչափութեան, եւ ունի յարմարումն զդաչնակումն ձայնի եւ ազոյն եւ ոտին ի միասին երաժչտականութիւն:

Արդ՝ զայս աւրինակ տայ իմաստունս, թէ ըստ նուագերգացն յարմարութեան զգուսանական դայլայլիկսն դու յերգել զաստուածային երգս եւ կամ զմարդկային, ըստ պատահման իրին ձեւացո ի քում չնչաւոր եւ ձայնական գործիսդ՝ զուրախականսն կամ զտրամականսն, զհիւանդականսն կամ զառողջականսն կամ զպատերազմականսն, զհիւանդականսն կամ զառողջականսն: Քանզի որպէս արուեստիս այսուիկ փոփոխին կիրք մարդկան պէսպէս տրամադրութեամբք, այսպէս եւ դու հոգեւոր քնարիւդ յարմարեալ փոխեսցես ի դաչնակութիւն սրբանուագ ձայնիւ զմասունս հոգւոյ լսողին:

---

1 A *Դեպովրա* BK *Դէբովրայ* CDEFHIL *Դեբովրա* J *Դէբովրա*
1 ABCDEFGHIJKN *ի վերա*
1 ACDFI *Սիսարաի* BK *Սիսարա*
1 J *չիֆ՝ եւ [կամ]*
1-3 BDEFHK *չիֆ՝ եւ կամ Դաւիթ՝ ի վերայ Ցովնաթանայ եւ Սաւուղայ արքայի ի Գեղբուայ լերինն նզովիւք եւ անցաւղ եւ անանձրեւ բուսովք չորացեալ:*
1 ABCDEFGHIJKN *ի վերա [ցովն.]*
1-2 ABDEFHKN *Ցովնաթանա* CIL *Ցովնաղանու*
2 ABCDEFHIJKN *Սաւուղա*
2 C *չիֆ՝ ի [Գեղբ.]*
2 CI *Գեղբուղա* L *Գեղբուղայ* J *չիֆ՝ ի Գեղբուայ լերինն*
2 J *[արքայի] ողբս*
2 J *ընդ իս [նզով.]*
3 J *չիֆ՝ եւ անանձրեւ բուսովք չորացեալ*
3 CIL *բուսօք*
5 L *չիֆ՝ լրիւ տողը մինչեւ բնագրի աւարտը:*
5 E *քերթութիւնն* I *քերդողութիւնն* H *քերդութիւն*
5 J *չիֆ՝ զքնարական քերթութիւնն ներդաշնակապէս*
8 E *քերթութիւնն*
8 ABCDFHKN *բաղկանա*
8 ABDEK *երից փխ երից իրաց*
8-9 BK *համեմատութեան*
9 K *չիֆ՝ ըստ թուականութեան*
10 AHK *չիֆ՝ եւ [ունի]*
10 DEHJN *աղոյն* BK *տաղոյն փխ աղոյն*
12 ABCFGIJK *տա*
12 N *նուագերգացն*
13 ABDEGJK *զգուսական* CI *զգուսնական*
13 K *երգել*
14 CI *զմարդկինս*
14 ABCFGIKN *ձեւացոյ*
15 A *գործիսա* B *գործսդ*
16-17 E *զառողջական*
17 N *արւեստիս*
17 DEH *այսոքիկ*
17 BK *փոխին*
18 AC *քնարիդ*
19 CFI *փոխեսցիս*
19 N *սրբանւագ*
19 K *զմասուն*
20 BDFK *հոգոյ*
20 ABI *լսողին*

[Ր Ա Ն]

«Եւ զխանդաղատականն՝ թուլակի եւ աշխարապէս ‹վերծանեսցուք›»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ յորժամ խանդաղատական իցէ եւ գգուական միտք ընթերցուածին, զի խանդիւ սիրոյ զաղէտն ցուցանէ, որպէս ծնաւղաց առ մանկունս կամ առ սիրելիս եւ եղբարս, պարտ է զնա թոյլ աւաչաւ ընթեռնուլ, որպէս դուստրն Փարաւոնի ի վերայ գեղադէղ մանկանն Մովսիսի, խանդեալ աղէտիւ ասաց աշխարելով՝ «ի մանկանց եբրայեցւո՛ց է դա»:

[Ր Ա Ն]

«Զի որք ոչ ըստ սոցայցն լինիցեն խտրութեանց՝ զԵբրդողացն արուքիւնս տապալէ եւ զյոյնս վերծանողացն ծիծաղելիս յարկացոցէ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ամենայն ընթերցողութիւնք քերդածոց կամ չարագրոց եթէ ոչ ըստ այսպիսեաց խտրութեանց լինին, որպէս փոքր ի շատէ ցուցաւ ընտրութեան եղանակն, զքերդողացն արուքիւնս եւ զյոյնս տապալէ, որ բազում աշխատութեամբ եւ երկամբք զսոյն արուեստս գտին: Եւ

---

2 CI *աշխարհաւրէն* FHJ *աշխարհապէս*
5 H *խանդաղականն*
5 K *միտքն*
5-6 I *ընթերցուածին*
6 G *խանդաղատիւ փխ խանդիւ*
6 CJ *սիրո*
6 ABEFGI *ծնողաց*
7 ABK *մանգունս*
7 CIJ *եղբայրս*
7 CDEI *զնայ*
7 N *չիք՝ թոյլ*
8 DEHJN *դուստր*
8 N *Փառաւոնի* JK *Փարաւօնի*
8 A *չիք՝ վերայ*
8 C *գեղաչեղ*
8 F *մանգանն*
9 BDEFGI *Մովսէսի* H *Մովսեսի*
9 CFGI *խանդաղատեալ*
9 CK *ազէտիւ*
9 C *աշխարհելով*
9-10 DH *եբրաեցւոց* ABCFGK *եբրայեցոց*
12 ACFG *նոցայն* I *սոցայն* J *նոցայցն*
12 ABCFGIK *լինի*
12 J *զքերդողաց* N *զքերթողացն*
13 N *վերծանողաց*
13 K *յարակացոցէ*
15 H *ընդերցողութիւնք*
15 E *քերթողաց* H *քերդողաց* K *քերդանաց* N *քերթածաց*
15 H *չարգրաց*
16 E *յայսպիսեաց*
16 ACDEFGHIJN *լինի*
17 ACFI *ընդրութեան*
17 F *յեղանակն* I *եղանակս*
17 E *զքերթողացն* N *զքերդողացն*
18 ADFI *երկամբ*
18 N *արւեստս*

գոյնս, որ է զզաւրութիւն վերծանողացն, առոգանութեամբ ընթեռնուլ, ծիծաղելիս բազմաց միչտ կացուցանէ եւ զարուեստս եպերելի առնէ:

Արդ՝ այս Վերծանութեանն մասունք երիւք բաժանմամբ ասացեալ յարուեստաւորէս եւ ըստ կարի աւրինակաւ ցուցեալ մեկնութեամբ, կամիմ այժմ գլուխ[ք] Վերծանութեան կարգել, որք են թուով Լե (35), եւ ապա զբանն յաստուածաշունչ գրոց մերձ դնել:

Եւ ե՛ն այսոքիկ. նախերգան, պարզ, շարադրեալ, ժամանակեան, միջակաւոր, Բերդողականն, Բանակաւորն, թուականն, Ներտաղականն, ղոճական, խրոխտական, սպառնական, հաշտական, շնորհական, ողոքական, առաշնորհականն, ա[ւա]դական, եղկական, հրաշական, հեգնական, ուրացական, յանձնառական, բաղասական, զգուշական, նմանական, դիպողական, դասական, խմբական, բաղդատական, հարցական, յանախական, երդմնական, հաւանական, իսկական, դրական, յորդորական:

Իսկ աւրինակ սոցա են այսոցիկ.

Նախերգանին. *«Ձանզի բազումք յաւժարեցին վերստին կարգել զպատմութիւն». եւս՝ «Զբանն առաջին զոր արար»:*

Պարզն՝ *«Ի սկզբանն էր բան», եւս՝ «Իսկ զբանէ արար Աստուած զերկին եւս»:*

Շարադրեալն. *«Եւ ահա երկուք ի նոցանէ երթային ի գեաւղ մի», եւս՝ «Եւ առաքեաց Յիսուս երկուս աշակերտս»:*

Ժամանակեան. *«Եւ յետ աւուրց բազմաց մեռաւ Թագաւորն եգիպտացւոց», եւս՝ «Յորժամ եկեսցէ որդի մարդոյ»:*

Միջակաւորն, *«Որպէս եառուր նմա իշխանութիւն մարմնոյ»:*

Բերդողականն. *«Մինչդեռ ոչինչ էր եւ ոչինչ մարդի ոք իմն էր եւ առընթեր անհուն իմն էր ժամանակ, նաեւ ընդ մեծի ումեմն գիտացաւ եւ վիշապ ծնաւ»: Եւս՝ «Սեաւաթիւրաւք ակնարկեաց եւ յունաւքն զակն եւ անաստուած վարիւք չարժեցան յայն»:*

Բանականաւորն. *«Եւ եկաց Ադամ այնքան եւ այսքան»:*

Թուականն. *«Առաջին, որում անուն էր Պետրոս, զնոսա երկոտասանեսին առաքեաց Յիսուս»:*

Ներտաղականն. *«Իբրեւ էր Յիսուս յերուսաղէմ, բազումք հաւատացին ի նա»: Եւս՝ «Եւ մինչդեռ Պաւղոս ի Կորնթոս էր»:*

Ղոճական. *«Երանի՛, որ ունիցի զաւակ ի Սիոն»: Եւս՝ «Երանի՛, որ կերիցէ ճաշ յարքայութեանն Աստուծոյ»:*

Խրոխտական. *«Ո՞ւր են աստուածք քո, յոր յուսացեալ էիք ի նոսա»: Այլ՝ «Խնդրեն զիս որպէս ժողովրդեան, որ զարդարութիւն գործեալ իցէ»:*

Սպառնական. *«Ողբացէ՛ք դրաւչեալք որ յերուսաղէմ եւ որ ի Սմարիա, զի որպէս արարին ընդ նա եւ ընդ կուռս, նոյնպէս արարից*

---

1 ABCDEFGIJKN *գոյնս*
1 B *չիք՝ որ է զզաւրութիւն*
1 K *ոչ [առոգ.]*
2 K *չիք՝ եւ*
4 BCDEFGHIJKN *չիք՝ «Արդ՝ այս վերծանութեանն... [էջ 148, տ. 47] ի սիրոյն Քրիստոսի» ընթերցումը:*

ընդ երուսաղէմ եւ ընդ կուռս»։

Հաշտական. «*երկիր Զաբուղոնի եւ երկիր Նեփթաղիմա[յ], ճանապարհ ծովու յայնկոյս [ց]որդանանու»։*

Շնորհական. «*Թողեա՛լ լիցին քեզ մեղք քո»։ Այլ՝ «ե՛րթ, որդին քո կենդանի է»։*

Ողոբական. «*Հաշտեալ եմ ընդ քեզ տառապեալդ»։ Այլ՝ «Մխիթարեցի՛ց զքեզ, Սիոն, եւ մխիթարեցի՛ց զաւերակս քո»։*

Առաշնորհական. «*Տարա՛յց զքեզ յերկիրն եգիպտաց[ւ]ոց»։ Այլ՝ «Տարա՛յց զքեզ ի Սիոն»։*

Աւաղական. «*Զիա՞րդ եղեւ պոռնիկ հաւատարիմ քաղաքն Սիոն»։ Եւս՝ «Զիա՞րդ նստաւ քաղաքն միայնացեալ բազմաժողով»։ Այլ՝ «Տեսէք՝ զիա՞րդ կորեաւ արդարն»։*

Եղկական. «*Վա՛յ ազգի մեղաւորի»։ Այլ՝ «Վա՛յ քեզ քորազին»։*

Հրաշական. «*Տեսի զտէր նստեալ յաթոռ բարձու»։ Եւս՝ «Տեսի եւ աթոռք անկանէին եւ ահա ընդ ամպս երկնից իբրեւ որդի մարդոյ գայր»։*

Հեգնական. «*Ահա Ադամ եղեւ իբրեւ զմի ի մէնջ»։*

Ուրացական. «*Ցագեալ եմ ողջակիզաւք ձերովք»։ Այլ՝ «Երթա՛յք յինէն անիծեալք, [ե]ւ ոչ գիտեմ զձեզ»։*

Ցանձնառական. «*Քեզ միայն մեղաւ»։*

Բաղասական. «*Փախիցո՛ւք յերեսաց Իսրայէլի, ասեն եգիպտացիք»։*

Զգուշական. «*Հայեա՛ց յանձն քո»։ Այլ՝ «Ի ծառոյն, որ է ի մէջ դրախտին, մի՛ ուտիցէք»։*

Նմանական. «*Ո՞ւմ նմանեցուցից զազգս զայս»։ Այլ՝ «Նման է արքայութիւնն երկնից» եւ այլն։*

Դիպողական. «*Դէպ եղեւ քահանայի միոջ անցանել»։ Եւս՝ «Դէպ եղեւ եղբարս եւթն»։*

Դասական. «*Ցառաջագոյն բնակեսցեն յարեւելից կուսէ ցեղն Դանա[յ]»։ «Եւ կացոյց զաւդիսն յաջմէ»։*

Խմբական. «*Եկեղեցացոյց Մովսէս զժողովուրդն ի դուռն խորանին»։*

Բաղդատական. «*Առաջին մարդն հող յերկրէ, երկրորդ մարդն՝ տէր յերկնից, եւ որ ի կարգ»։*

Հարցական. «*Ո՞վ է դա, որ թաքոյց»։ Եւս՝ «Ո՞ւր է Աբէլ, եղբայր քո»։*

Ցաճախական. «*Ցառաջին խորանն յամենայն ժամ մտանէին քահանայքն»։ Այլ՝ «Աւրհնեցից զտէր յամենայն ժամ»։*

Երդմնական. «*Ցանձն իմ երդուայց, ասէ տէր»։ Եւս՝ «Երդուայց յարեւն փարաւոնի», եւ «Երդուաւ տէր Դաւթի»։*

Հաւանական. «*Հաւատացի՝ յոր եւ խաւսեցա[յ], եւ մեք հաւատամք»։ Եւս՝ «Հող եմ ես եւ մոխիր»։*

Իսկական. «*Ես եմ Աստուած Աբրահամու եւ Աստուած Սահակա[յ] եւ Աստուած Ցակոբա[յ] »։ Այլ՝ «Թէպէտ իցեն անուանեալ աստուածք բազումք եւ տեարք բազումք, այլ մեզ մի է Աստուած»։*

Դրականն. «*Եւ կոչեաց Ադամ անուան», այլ՝ «կոչեաց Ադամ կնոջ իւրոյ կեանս»։ Եւս՝ «Եդ անուանս Սիմոնի Պետրոս»։*

Ցորդորական. «*Ո՛վ մեկնեսցէ զմեզ ի սիրոյն Քրիստոսի»։*

---

34 A *թագուց*

38 A *երդնուայց [ասէ]*

ՑԱՂԱԳՍ ՈԼՈՐԱԿԻ

[Մ ե կ ն ո ւ թ ի ւ ն]

Տակաւին վարդապետական եղանակաւս ի վերծանութեան մասունն խաղայ, որ է ոլորակն եւ կէտն, զոր այժմ զոլորակն սահմանաւ ծանուցանէ։ Բայց տարակուսին ոմանք, թէ ընդէ՞ր արդեաւք զոլորակն կիտին նախադասեաց,– ասե՛մք· զի հարկաւոր է յաստացուածին նախ ոլորակին ունել զկարգ եւ ապա կիտին, որպէս աւդասլական երամք նախ վերանան եւ ապա իջեալ հանգչին։

[Բ ա ն]

«Ոլորակ է բացագանչութիւն պատկանաւոր ձայնի»։

[Մ ե կ ն ո ւ թ ի ւ ն]

Բացագանչութիւն ոլորակի «սեռ» իմանի, քանզի հասարակաց է անշնչիցն եւ շնչաւորացն եւ բանաւորացն բացագանչութիւնն, որ լսի «բացաձայնութիւն» կամ «ձայնատրութիւն»։ Իսկ ոլորակն միայն բանականիս է՝ պատկանաւոր առնելով զձայնն, քանզի առնլով զմիատարր ձայնն իբրեւ զնիւթ չրթամբքն եւ ատամբքն։

---

3 ABCDFGIJKN *յեղանակաւս* H *յեղանակօս*

3 AG *ի վերծանութենէ* DHJN *ի վերծանութեանն*

4 ACDEHIJ *խաղա* BGN *խաղաց*

4 BFJK *չիմ՝ եւ կէտն, զոր այժմ զոլորակն*

4 H *սահմանաօ*

5 CFI *տարակուսեն*

5 N *զոլօրակն*

6 CE *ասացուածին* I *ասացածին* N *յասացւածին*

7 K *ոլորակն*

7 K *յօդասլական*

7 H *ապայ*

8 K *իջանեն*

8 C *հանկչին* N *հանգչին*

10 J *բացագանչութիւն* KN *բացականչութիւն*

12 J *բացագանչութիւն* K *բացականչութիւն*

12 EF *ոլորակ է փխ ոլորակի*

13 EFHIJ *բացագանչութիւն* KN *բացականչութիւն*

14 BFN *ձայնաւորութիւն*

14 K *ոլորակին*

14-15 K *բաւական*

15 K *առնիլ [զձայնն]*

15 H *առնելով [զմիատ.]*

15 E *զմիատար*

16 AGH *չրթամբք*

16 H *ատամբքն*

[Բ Ա Ն]

«Ձեւ է եւ յաւդաւոր խաւսս կազմեալ՝ պատկանէ թէ՛ ըստ վերսաստութեան՝ շեշտիւն, թէ ըստ հարթութեան՝ բթիւն, թէ ըստ պարբեկութեան՝ պարուկաւն»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ըստ մի գոլոյ ոլորակին սահմանեաց եւ իբր մասունս ունելով բաժանէ յերիս, քանզի բանաւոր կենդանեացս ձայն երիւքս այսոքիւք յաւդի՝ շեշտիւն, որ է սուր, բթիւն՝ որ է կարճ կամ ծանր, եւ պարուկաւն՝ որ է չրջումն վերուստ ի վայր: Վասն որոյ տարակուսին ոմանք, եթէ չեչտն վերացմանն աղագաւ ասի ոլորակ, իսկ բուքն վասն է՞ր: Այնու զի որպէս նա ի վեր հանելով սրէ, սա ի վայր իջուցանելով հարթէ, որք ի մի տեղ եկեալ բաղկացուցանեն զպարոյկն, քանզի ոչ այլ ինչ է պարոյկն, քան թէ սուր ունելով զսկիզբն, եւ բուքն՝ զվերջն, որ եւ գոյանայ յերկուց ծայրիցն, որպէս ի սեւէ եւ ի սպիտակէ գոչն, իսկ ընդ կեանս եւ ընդ մահ՝ ո՛չ է միջոց:

Դարձեալ մերս ձայն յաւդաւոր է՝ որպէս ցուցաւ, սակս տառիցն զանազանութեան եւ բաբախման եւ երիւրման գոչմանս մերոյ, վերսաստանայ չեչտիւն, որ է բարձրանայ նախ բնութեամբ, յորժամ ձայնաւորացս այսոցիկ պատահի, որք են չեչտք՝ ա, ե, ի· քանզի յորդելոյ ունին զձայնն, որ եւ վերսաստ ասի: Եւ երկրորդ՝ յորժամ սոքա ընդ ինքեանս առնուն զձայնորդսն, որք ոչ նեղեն զբերանն եւ զձայնն, ասին եւ նոքա յորդք: Եւ են այսք՝ ագ, ադ, ազ, ած, եւ կամ՝ գագ, դադ, ծած, լալ, խախ եւ այլ սոյնպիսիք: Ա՛րդ, այսոքիկ եւ անտի դնելով ձայնաւորացս ասին փաղաւռութիւնք, իսկ թէ յանգի միայն՝ յորդ եւ սուր է ձայն վանգացս այսոցիկ: Եւ երրորդ՝ ձայն յորդելոյ յոր եւ իցէ ձայնաւորս եւ ի հեգս ըստ ենթադատութեան տեղւոյն՝ ի բողոքելն կամ ի սաստելն կամ ի հրամայելն կամ ի թչնամանելն կամ յողոքելն եւ այլ սոյնպիսիս, որք են մասունք ենթադատութեանն, առնուն զվերսաստութիւնն յորդ ըստ չեչտին:

Իսկ ասելն՝ «ըստ հարթութեան բթիւն»՝ ցուցանէ, զի որք հարթ ձայնքն են, եւ ո՛չ յորդ եւ սուրք՝ բուքք ասին:

Եւ լինի ըստ երից եղանակաց բթելն՝ ընդդէմ չեչտից սրութեան: Նախ առաջին տառիւքս այսոքիւք՝ բեռնի, սէիւ, ոյիւ, զի ըստ նեղութեան չրթանցն ձայնք սոցա նեղք եւ տկարք են, եւ երկրորդ՝ ի փաղառութեանցն, եւ երրորդ՝ ի մասունս ենթադատութեանցն:

[Բ Ա Ն]

«Իսկ պարբեկութեան՝պարուկաւն»:

[Մ Ե Կ Ն Ո ՒԻ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ ըստ չրջաբեկութեան: Եւ լինի չրջաբեկութիւն վասն յորդ եւ բարձրացեալ ձայնին նուաղման: Եւ է՛ յորդ եւ նուաղ ի մի գիր կամ ի հեգ կամ յանուն կամ ի բան, զի ի սկիզբն յորդ է, եւ ի վերջն սղի: Եւ է՛ աւրինակն այս, քանզի պարուկանայ ձայն ըստ չորս եղանակս, որպէս ասացի: Նախ բնութեամբ երկարացն՝ որպէս ցուցաւ, որք են՝ է, ω: Եւ վասն այսորիկ պարոյկ, զի յեթն խոնարհին երկոցունց

---

2 FH *աւդաւոր*
3 I չիմ՝ *ըստ* [*հարթ.*]
6 J *գոլս*
6 N *իբրեւ*
7 BK *կենդանէացս*
7 K *յերիւքս*
7 K *յայսոքիւք* N *այսոքիկ*
8 N *չեչտիւ*
9 DH *Վասն որո*
9 ABCEFGIJ *տարակուսեն*
10 BCKN *թէ*
10 CFI *վերացման*
10 BK *բուքն*
10 I *եր* փխ *է՞ր*
11 I չիմ՝ *Այնու զի որպէս*
11 DEH *նայ*
11 I *հան* J *հայելով* փխ *հանելով*
11 I չիմ՝ *սրէ*
13 CDEFHIJKN *պարոյկ*
13 J *հանելով* փխ *ունելով*
13 N *զսկիսքն*
13-14 CEFHI *գոյանա*
14 H [*որպէս*] *եւ*
14 K *գոլն*
15 BK *ոչինչ* փխ *ոչ*
15 B չիմ՝ *է*
17 H *գանչմունս* J *գանգչմանս* N *գոնչմանս*
17 DHJ *մերո*
17-18 ABCDEFHIJ *վերսաստանա*
18 BCDEFGHIJK *բարձրանա*
18-19 H *ձայնաւորացն*
19 K *չեչտ*
19 BK *յորդելական*
21 A *լուսանցքում՝ «Նեղցնեն»*
21 ABF *զձայն*
22 H չիմ՝ *ասին*
22 K *սոքա*
22 G *այսոքիկ*
22 G *աղ* փխ *ազ*
11 A *ոիւ*
12 EN *նոցա*
12 N *երկու* փխ *երկրորդ*
13 G *ենթադատութեանց*
17 ABCDEGJK [*ըստ*] *չրջաբեկութեանն*
17 F չիմ՝ *եւ լինի չրջաբեկութիւն*
17 ABCDEGHIJKN *չրջաբեկութիւնք*
18 ABDEGJK *նուազման*
18 ABDEGHJK *նուազ*
19 EH չիմ՝ *ի* [*հեգ*]
19 CI *անուն*
19 E *բա* փխ *բան*
19 ABCDFIJK չիմ՝ *ի* [*սկիզբն*]
19 CFI *վերջքն*
20 K *օրինակ*
20 ABCDEFHIJK *պարուկանա*
20 ABDFGHJIKN *յեղանակս*
21 ABK *ասացաւ*
22 BCDEFGHIJKN ο փխ ω
22 C *յեթն*
1 K *այք* փխ *այլ*
1 DK *անդի* փխ *անտի*
2 K *զձայնաւորացս*
2 BK *յանգին* C *յանկի*
3 I *ի* փխ *է*
3 CDEFGHJ *վանկացս*
3 N չիմ՝ *վանգացս այսոցիկ: Եւ երրորդ՝ ձայն*
4 K *որ*
4 ACFGIJN *տեղոյն*
5 K չիմ՝ *կամ ի սաստելն կամ ի հրամայելն կամ ի թչնամանելն*
6 ABCG *յայլ*
6 G *սոյնպիսիսն*
6 CFHJ *ենթադատութեան*
7 ABDEJ *վերասաստութիւնն* CFI *վերսաստութիւն* E *զվերսաստութիւնն*
9 N *ձայնք*
10 ABDFGHIJK *յեղանակաց*
10 F *ընդէմ*
10 I *սրութեանն* K *սրութեանց*

վախճանն եւ ելուզանեն զյորդ ձայնն ի սկիզբն այսպէս՝ է՞ը, ա՞ը: Վասնզի զերկուց ձայնաւորաց զտեղի ունին մի մի տոքա, յաղագս որոյ եւ բնութեամբ երկարք ասին:

Իսկ երկրորդ՝ պատահմամբ պարուկանայ, յորժամ երկբարբառացն դիպի: Եւ են այսք՝ աւ, եւ, էւ, իւ, ու, այ, էյ, ոյ,– վասն բեկանելոյ տոցունց զձայնն:

Իսկ երրորդ՝ ի սուր ձայնորդս պարուկանայ, որպէս՝ յայր, յեչ, յի, զի յորժամայն բազաձայնքն դնին ի վերայ տոցա ի հեգոն, որ զչրթունսն նեղեն եւ զձայնն, թէ մի զիր դիցի եւ թէ երկու եւ թէ երեք՝ պարոյկք են:

Իսկ չորրորդ՝ պարուկանայ ձայնն ի զաւրութենէ ենթադատութեանն բազում մասանց, որպէս ասացաւ ի խանդաղատելն կամ յաչխարելն եւ յայլսն:

Արդ, որպէս ասացաւ ոլորակացդ երեք զանազանութիւնք են՝ սուր եւ բութ եւ ելեւէջ, որ է պարոյկն: Ցուցից այժմ զաւրինակ տոցա ի բան եւ յանուն, որ է մասն բանին:

[Բ Ա Ն]

«Ըստ վերսաստութեան շեշտիւն» *ի բանն այսպէս.*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

«Ոչ այսպէս են ամբարիշտք եւ ոչ այսպէս»: «Ոչ չունք եւ ոչ դողք»: «Մի՛ ուրախ եղիցին յիս թշնամիք իմ»:

---

1 JN *վաղճանն*
1 K *չիմ՝ ի*
1 N *ձայն*
1 BCDEFHJKN *օր փխ ա՞ր*
2 E *երկուց*
2 BGK *տեղի*
3 D *որո*
4 N *երկու փխ երկրորդ*
4 ABCDEHIKN *պարուկանա* J *պարուկաւս*
4 AE *երկբառացն*
5 A *ա ր* BCDEFHIJKN *օի չիմ՝ ոի*
5 DJ *բեկանելո*
7 N *երեք փխ երրորդ*
7 I *ձայննրդս* K *ձայսրդս փխ ձայնորդս*
7 ABCDEGHIJK *պարուկանա*
8 CDEGHIJKN *յին*
8 H *բազաձայնք*
8 ACDEGHIJKN *ի վերա*
8 BFIK *սորա*
9 CI *զչրթունս*
9 K *զձայնսն*
10 BK *պարոյկ*
11 BK *չորրորդն*
11 ABCDEFH *պարուկանա*
11-12 CF *ենթադատութեան*
12 G *եւ փխ կամ*
13 H *զայլսն* K *յայսն* C *չիմ՝ եւ յայլսն*
14 K *ոլորակացդ*
15 K *չիմ՝ եւ*
15 G *որպէս փխ որ է*
15 BK *պարոյկ*
16 K *բանի փխ բանին*
18 CI *չիմ՝ ի [բանն]*
20 BJ *ամբարիչտ* K *ամբարիչք*
20 KN *այնպէս փխ այսպէս*
21 ABCHJKN *չիմ՝ իմ*

[Բ Ա Ն]

«Ըստ հարթութեան՝ բթիւն»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

«*Ես խոնարհ եղէ, եւ տէր կեցոյց զիս, եւ արդ զամք զհետ քո*»:

[Բ Ա Ն]

«Իսկ ըստ պարբեկութեան՝ պարուկաւն»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

«*կացոյց զոտս իմ ի վերայ պարանոցի թշնամւոյն եւ հանգեայց արագ–արագ*»:

Իսկ յանուննն այսպէս. չեչտն յանգին ունի զոլորակն, որպիսի՝ Սահա՛կ, *իսկ բութն՝* Բո՛ո՛ս, Ղ՛ուկա՛ս. *եւ պարոյկն՝* Երակլէ՞ս, Աիաբո՞վն:

Արդ, որպէս չեչտն՝ չեչտ եւ յարաչեչտ եւ նախայարաչեչտ ասի, այսպէս եւ պարոյկն՝ պարոյկ եւ յարապարոյկ եւ նախայարապարոյկ, զոր յիւրում տեղւոջն ուսցիս:

ՅԱՂԱԳՍ ԿԻՏԻՑ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ասացաւ յառաջագոյն պատճառ նախադասութեան ոլորակին եւ

---

2 K *բթին*
4 G *զի փխ զիս*
4 AF [*զիս*] *ընդ որում ոչ ոք էանց*
6 FI *պարուկաւ*
8 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
8 ABCDEFHJKN *թշնամոյն* G *թշնամո*
8 D *հանգեաց* GJ *հանգայց*
9 BK *երագ երագ* H *յարագ յարագ* G *արագ*
10 CFI *յանուն*
11 C *բոյսոս* G *բոյոս* I *բոյոյ*
11 K *պարոյկ*
11-12 BCEHI *Ահարոն* DGJKN *Ահարօն*
13 DK *չիմ՝ եւ յարաչեչտ եւ նախայարաչեչտ ասի*
14 I *չիմ՝ եւ յարապարոյկ*
14 ABCF *չիմ՝ եւ նախայարապարոյկ* K *նախայարապարոցն*
14 I [*զոր*] *ի*
15 F *տեղոջ* GN *տեղոյն*
16 ABCFG *ԿԻՏԻՑ ՎԱՍՆ* IN *ՎԱՍՆ ԿԻՏԻՑ*
18 G *Ասացան* K *Ասաց*
18 DEH *յառաջնումն*
18 J *նախադասութենէ*

ստորագասութեան կիտին ոչ վասն պատուականութեան, քան թէ ըստ տեղւոյն հարկաւորութեան: Բայց ե՛ն ոմանք, որ զսկիզբն կիտիս ի կատարած ճառի ոլորակին յարմարեն եւ ասեն պատճառ արուեստաւորիս առնել զայս վասն գժուարութեան հասման: Իսկ այլք՝ թէ երեք ասաց զոլորակն, այժմ դնէ զկէտն զկնի՝ յերիս բաժանեալ, զի ցուցցէ, թէ ո՞ր ոլորակ յորո՞ւմ կիտի ունի զդրութիւնն. քանզի չէշտն յաւարտ կիտին դնի, իսկ բութն՝ ի ստորին, եւ պարոյկն՝ ի միջակիտին: Զի որպէս միջակէտն երկուցն է համեմատ, այսպէս եւ պարոյկն միջակ է երկուց ոլորակացն: Այլ ինձ թուի գրչին սխալել, եւ սխալանքս այս յաղագս հնութեանն աւրէնք կարծեցաւ քննողաց: Քանզի յոլով աւրինակս տեսի առանձին կարգեալ զճառ կիտիս, որպէս ասէ.

[Բ Ա Ն]

«Կէտք են երեք՝ կէտ աւարտեալ, միջակ, ստորակէտ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զայս ոչ ըստ ոլորակին սահմանէ, այլ բաժանէ, թէպէտ ոմանք զբաժանումն սահման կարծեն կիտիս, ապա ինձ թուի ո՛չ բնութեանն, այ՛լ՝ ներգործութեանն, քանզի բնութեան սահմանն է այս՝ կէտ է անյայտ նիշ՝ պատճառ գծի, ոչ ունելով երկայնութիւն կամ լայնութիւն կամ խորութիւն:

---

1 J չիք՝ *թէ*
2 ACFGI *տեղոյն*
2 HJ չիք՝ *որ*
2 G *սկիզբն*
3 CIJ *ճառիս*
3 J *ոլորակի*
4 F չիք՝ *թէ*
4 G չիք՝ *երեք*
5 AEFGIN [*զոլ·*] *իսկ*
5 JN *աժմ*
5 J *զկետն* K *կէտն*
5 C *երիս*
5-6 BCFIJ *ցուցէ*
6 B *որոշ* [*ոլորակ*] K *ոլոր*
6 H *կիտին* J *կետի*
6 B *զդպրութիւնն* CEF *զդրութիւն*
6 G *չեշտ*
7 B *բուժ*
7-8 I *միջակին* փխ *միջակիտին*
8 J *միջակետն* փխ *միջակէտն*
9 C *ի* [*միջակ*]
9 DEHJ *բաց* N *բայց* փխ *երկուց*
9 ACFI *սղաղել* BGK *սղալեալ* DEHJN *սղալել*
9-10 ADEGHJN *սղալանքս* BK *սղալանքն*
10 BK չիք՝ *այս*
10 CIK *հնութեան*
10 CFI *քննողացն* JN *քննողաց*
11 E *յօրինակս*
11 B [*տեսի*] *ես*
11 G *առանձինն*
11 CEFHIJN *կարգել*
13 J *կետք* [*են*]
13 J *կետ* [*աւ·*]
13 J *ստորակետ*
15 ABDEHKN *զբաժանումնս* G *զբաժանումս*
16 B *կիտին*
16 K *բնութեան*
17 J չիք՝ *այլ՝ ներգործութեանն* CFI *ներգործութեան*
17 J *կետ*
17 K *գործի* փխ *գծի*

Կամ թէ հոմանուն է կէտն. նախ՝ բաժանէ, եւ ապա զկնի՝ սահմանէ: Իսկ յերիս միայն, եւ ո՛չ՝ յաւելիս, զի ամենայն ենթադրութիւն երեք կիտիւք կատարի, որպէս մարդ բանական յերից ունի զգոյացութիւն:

Իսկ ասելն «կէտ աւարտեալ»՝ միայն զպատիւն տեղեաւն եւ ձայնիւն իւր զթագաւոր ցուցանէ, իսկ զերկուսն՝ իւր սպասաւորս նորին. աւրինակ իմն զպակասեալն եւ զառաւելեալն այնոքիւք կոչէ նշանակութեամբք, իսկ զչափաւորն՝ պարզաբար: Վասն որոյ «աւարտեալ կէտ»՝ զվերջինն ասէ, զկատարումն տրամախոհութեան խորհրդոյն, զոր ոմանք ստիւքս ասեն, որ է «տուն»:

Իսկ միջակ՝ զմիջինն, իսկ ստորակէտ՝ զսկիզբն բանին:

Եւ զվերջինն առաջին վասն խաբելոյ զմեզ դնէ, զի աչխատութեամբ ուսցուք եւ քաղցրասցուք ի նոյնն:

Եւ հանգամանք սոցին այսպիսի է, զի ստորակէտն, որ է առաջին, որպէս նախերգան է, իսկ միջակն՝ պատճառ, եւ աւարտեալն՝ վճիռ, որգոն՝ ամենայն այր յորժամ յաղաւթս կացցէ, եւ զգլուխն ծածկեալ ունիցի, յամաւթ առնէ զգլուխն իւր: Ահա կատարեցաւ բանն եւ ի գլուխ ել տրամախոհութիւնն, որպէս քերականս ասէ, քանզի փոքր-փոքր աճմամբ առնու բանն զկատարումն, որպէս ի չինուածս տան կամ յընթացս ճանապարհի, ուստի եւ պատահէ միով ստորիւ, եւ միջակիտիւ կամ երկուք, կամ երիւք առնու բանն զկատարումն, որ է աւարտն, զոր նախ դասեաց:

[Բ Ա Ն]

«Կէտ է տրամախոհութեան յանգեցելոյ ճշաւ. եւ միջակ ճշաւ՝ յոգի

---

2 N *միյայն*
2 J *ենթադրութիւն*
3 K *երիւք*
3 E *երից* J *յերից յերից* [կրկն·]
5 E *զտեղեաւն* I *տետեաւն* J *տեղեւն* N *զտեղեօն*
5-6 A *ձայնի են* D *այնիւն* JN *եւ այնիւն* փխ *ձայնին*
6 *K զսպասաւորս*
6 *K նորի*
7 J *զառաւելն*
8 N *զչաւորն* փխ *զչափաւորն*
8 D *վասն որո*
9 J *կետ*
9 N *զվերջինս*
10 K *ոմանկ*
10 A *ստիքս* I *ստիւք* K *տիւքս* N *ստիւնք*
10 I *սաստեն* փխ *ասեն*
11 C *զվերջինն* փխ *զմիջինն*
11 J *ստորակետ* K *ստորակիտին*
12 E *յառաջին*
12 EJ *խաբելո*
13 ABCFGIK *գոցուք* փխ *ուսցուք*
13 E *քաղցրացուսցուք*
14 N *հանգմանք*
14 J *ստորակետն*
15 J *աւարտելն*
16 E *յամենայն* N չիք՝ *ամենայն*
16 E *աղաւթս*
16 B *զգլուխ* [*ծածկ·*]
17 H *Ահայ*
19 H չիք՝ *ի* [*չին·*]
20 CI *ընթացս* H *յնթացս*
20 BC *կամ* փխ *եւ* [*միջ·*]
21 ABCFG *միջակ կէտիւ* IJ *միջակետիւ*
21 E *երեւիք* փխ *երիւք*
24 CF *յանկեցելոյ* DEJ *յանգեցելո*

սակս ընդունելոյ, եւ ստորակէտ՝ տրամախոհին չեւ եւս յանգեցելոյ, այլ եւս կարաւտացելոյ ձշաւն»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Որպէս ասացի, այժմ ներգործութեամբն սահմանէ զկէտս, եւ ո՛չ
5 *բնութեան իրաւք: Եւ ասէ, թէ կէտ է, այսինքն՝ տուն վերջին, եւ աւրէնք եւ սահմանք իմացուածոցն յանգուածեան նշան, զոր տրամախոհութիւն ասէ, զի ամենայն իմացուածք բանի, որ է մտաց լրումն, երիւքս այսքիւք յանգ ելանէ:*

[Բ Ա Ն]

10 «Իսկ միջակ ձշաւն յոգի սակս ընդունելոյ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Քանզի արդարեւ իսկ ոգի ի սմա առնու ընթերցաւղն՝ ի կախ ունելւով զձայնն, եւ ո՛չ՝ ի հանգիստ իջուցանելով, զի այս ի վախճանին եղիցի:

[Բ Ա Ն]

15 «Եւ ստորակիտին՝ տրամախոհին չեւ եւս յանգեցելոյ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զառաջին ստորակէտն ասէ, որ զենթադատութիւնն տակաւին թերի ունի, այլ կարաւտ է ի վախճան հասուցանել զերկուս եւս կէտս, որով լրանայ բանն, իբր այն՝ «հոգի է Աստուած»: Իսկ բանիս աւարտ երկուս
20 *եւս կիտովն լինի՝ թէ երկրպագուաց նորա պարտ է հոգւով եւ ճշմարտութեամբ երկիր պագանել:*

---

1 DEHJ *ընդունելո*
1 K [*ստոր·*] *է*
1 ABFH *տրամախորհին*
1 CFI *յանկեցելոյ* DEHJ *յանգեցելո*
2 DJ *կարօտեցելո*
4 GJ *զկէտս*
5 ABCDEGHJKN *բնութեանն* I *բնութեամբ*
5 G *ասացաք* փխ *ասէ*
5 J *զկետ*
6 E *իմացուածացն*
8 CFI *յանկ*
10 DEHJ *ընդունելո*
12 N *յոգի*
12 H *սմայ*
13 BJN *վազճանին*
15 ABFG *յանգելոյ* DEHJ *յանգեցելո*
17 IJ *ստորակետն*
17 CFI *գենթադատութիւն*
18 JN *վազճան*
19 ABCDEFHIJK *լրանա*
19 DEHN *չիՓ՝ Իսկ*
19 CEGIJ *երկուս*
20 C *կիտով*
20 K *երգրպագուաց*
20 ABCDEFHJN *հոգով*
20-21 J *ճշտութեամբ*
21 E *երկրպագանել*

[Բ Ա Ն]

«Ի՞ւ առանձնանայ կէտ ի ստորակիտէ,– ամանակաւ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

«Ամանակ»՝ զմիջին կէտն ասէ, զի զատուցանէ եւ առանձնացու-
5 *ցանէ զվերջինն եւ զստորակէտն ամանակաւ. զի թէ քթթումն ական «ամանակ» ասի, որչա՞փ եւս արտաբերութիւն բանին լեզուաւ, զոր ոմանք այսպէս ասեն. նչանիւ առանձնանայ կէտ ի ստորակիտէ՝ ամանակաւ: Նչան եւ ամանակ զմիջին կէտն ասէ:*

[Բ Ա Ն]

10 «Զի ի կիտէն կարի յոյժ մեծ է բացատն, իսկ ի ստորակիտէն՝ ամենեւին նուազ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զանազանութիւն դնէ կիտի, որ է աւարտն, եւ ստորակիտի, որ է
միջակն. քանզի լինի չարադրութիւն բանիդ այսպէս՝ թէ յաւարտ-
15 *մանէ խորհրդոյն կարի յոյժ հեռի է միջակ կիտին բանն, վասնզի ինքնըստինքեան ոչ կարէ յայտնել զխորհուրդն, այլ յաւարտ կիտին հասանելով լինի բացերեւութիւն բանին:*

Իսկ ստորն ամենեւին նուազ է ի խորհրդոյն կցորդութենէ: կամ
ասաց, թէ ամանակաւ բաժանի կէտ, որ է վերջինն, ի ստորակիտէ՝
20 *որ է առաջինն. այժմ ասէ, թէ կարի ընդարձակ է բացատ ժամանա-*

---

2 ABCDEFHIJ *առանձնանա* K *առանձնա*
2 J *կետ*
2 J *ստորակիտէն*
2 H *ամանակո*
4 J *զմիջին կետն* CI *զմիջակէտն* փխ *զմիջին կէտն*
5 CEFI *զվերջին*
6 C *ժամանակ* փխ *ամանակ*
6 E *արտաբերութիւնն* K *տարբերութիւն*
7 ABCDEFHIJ *առանձնանա* K *առանձնա*
10 I *չիՓ՝ իսկ*
10-11 CF *իսկ ի ստորակիտէն՝ ամենեւին նուազ*
11 N *նուազ*
13 ABCDEGHJKN *կէտի*
13 ABEGK *ստորակէտի* CI *ստորակիտին*
14 K *չարադրութիւնք*
14 K *բանիա*
15 C *յուժ* J *յոժ*
15 CFI *միջակիտին* K *միջակիաին* փխ *միջակ կիտին*
16 CF *յաւարտակէտն* DEGHJN *յաւարտկէտն* I *յաւարտակետն*
17 E *բացերեւութիւնն*
18 ABFIN *ի* [*ստորն*]
18 CI *խորհրդոցն*
19-20 BFK *չիՓ՝ ի ստորակիտէ որ է առաջինն* CI *առաջին*
20 E *չիՓ՝ է* [*առ·*]

կին, քանզի ի սկզբանէ բանին մինչ ի կատարումն նորին յոլով ծախի ժամանակ: Իսկ մինչ ի ստորակէտն առաջին յոյժ նուազ, որ է աւրինակն այսպէս՝ «ժողովուրդ իմ, հարկահաւք ձեր ճոռաթաղ առնեն զձեզ»: *կամ թէ՝ զաւրինակ կիտին ղրութեան ուսուցանէ, որպէս գտանեմք ի հին մատեանս, զի բացատն, որ է զատարկ վայր, յոյժ մեծ է աւարտ կիտին այսպէս: Իսկ միջակին սակաւ ինչ սուղ, իսկ ստորին՝ ամենեւին նուազ:*

ՅԱՂԱԳՍ ՀԱԳՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Հագներգութիւնս ոչ է ի հարկաւոր մասանց արուեստիս որպէս եւ այլքն, այլ ի կրթութիւն մանկանց գրեցաւ առ ի յիշատակ Հոմերոսի:

[Ր Ա Ն]

«Հագներգութիւն է մասն բերդածաց՝ ներպարառեալ ստորադրութիւն»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Հագներգութիւնն կատակերգութիւն է ըստ հայումս, եւ զաւազաներգութիւն՝ ի յունին, զոր քերդածաց մասն ասէ, վասն դիւրապէս ուսուցանելոյ եւ յիշելոյ մանկանց, զի մի՛ վհատեալ ի յերկարութենէ պատմութեանն զրկիցին ի քաղցր չահէ ուսումնասիրութեանն:

---

1 EIJN *մինչեւ [ի կատ·]*
2 DEH *միջի փխ մինչ ի*
2 J *ստորակետն* K [*ստոր·*] *չէ գիտեր*
2 N *նուազ*
2-3 I *աւրինակ*
4 C *աւրինակ*
5 N *գտանիմք*
6 CFI *աւարտակիտին*
6 K [*սակաւ*] *նուազ կամ*
6 C *ստորակիտին* I *ի ստորակիտին փխ ստորին*
7 N *նուազ*
8 CI *ՅԱՂԱԳՍ ՀԱԳՆԵՐԳՈՒԹԵԱՆ* [I *ՀԱԳՆԵՐԲՈՒԹԵԱՆ*] *է ՅԱՌՍ*
10 BK *չիմ՝ ի* [*հարկ·*]
11 K *չիմ՝ եւ*
11 BF *մանգանց*
11 E *չիմ՝ ի* [*յիչ·*]
14 E *քերթածաց*
17 F *հագներգութիւն*
17 CI *կատակերգութիւնն*
17 E *քերթածաց*
19 DJ *ուսուցանելո*
19 CDHI *յիչելո* N *յիչելոյ*
19 ACFGHI *մանգանց*
20 B *գրկեցին* CI *գրկին*
20 C *ուսմնասիրութեան* EI *ուսումնասիրութեան*
20 H [*ուսումն·*] *յերկու գիրս բաժանեցին ի* [20] *եւ երկու ճառս*

[Ր Ա Ն Ե Ի Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Իսկ ասելն «ներպար առեալ ստորադրութիւն»՝ կա՛մ պար գոլով երգել զստորադրեալ կարկատուն բանս, կա՛մ զասողին բանն եւ զձայնն ի մէջ առնուլ եւ ի ներքոյ դնել եղանակին, իսկ ներն նախդիր է միայն:

[Ր Ա Ն]

«Եւ ոգեալ է հագներգութիւն ի հագնելոյ կարկատուն բանս»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Մեկնէ զհագներգութիւնն, թէ ասացեալ է ի հագուցանելոյ ընդ միմեանս եւ կարկատելով բանս յիրեարս յեռել, զոր առնլով երգեցողք երգեն, քանզի արդարեւ կարկատուն բանիւ չարամանին ամենայն մրմունջք եւ երգք գուսանութեան, զոր այժմ ի հայումս առաւել գտանեմք չափ եւ կշիռ բանի արուեստաւորեալ ի գովս եւ ի պարսաւս ոտանաւոր յարմարութեամբ՝ վեցոտանիս եւ քառոտանիս:

Կամ հագներգութիւն յաղագս չնչոյ ելից հագագին ասէ, որով նուագեն ի տաղս պարանցիկ երգոցն, կամ հագինն փայտ է անուշահոտ, որպէս սարդենին, որով երգէին, որպէս ասէ·

[Ր Ա Ն]

«Կամ ի սարդենի մահակէն պար գոլով երգել զհոմերական բերդուածս»:

---

3 B *զստորադրել*
4 DEHJN *ներքո*
4 ABDEFGHIJKN *յեղանակին*
4 BK *ներ փխ ներն*
6 CIN *յոգեալ*
6 C *չիմ՝ է*
6 CEI *հագներգութիւնն*
6 DEHJ *հագնելո*
8 C *զհագներգութիւն*
8 DHJ *հագուցանելո*
9 K *կատակելով փխ կարկատելով*
9 I *յիրարս*
9 A *յեռեալ*
9 CFGKI *երգեցօղք*
10 ABDE *բան*
11-12 C *գտանիցեմք* I *գտանիցիմք*
12 ADEFGHN *կշիռս*
12 F *արուեստաւորեալ*
14 DJ *չնչո* B *չիմ՝ չնչոյ*
15 N *նուագեն*
15 DE *ի խաղս փխ ի տաղս*
15 BK *հագնի*
16 B *սարդէնին*
18 B *սարդէնի*
18-19 BK *քերդածս* CN *քերգւածս* E *քերթուածս*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սարդենին դափնին է, զոր առեալ ի նմանէ գաւազան յաղագս կանաչութեանն եւ անթառամ գոլոյն, որպէս թէ պարտ է նոցա միշտ ուրախ լինել, որպէս ասեն, թէ փոխանակ սուգելոյ կուսին բուսոյց երկիր, եւ ելեալ յուս միմեանց ի տաւնին Ապողոնի[51]՝ երգէին զՀոմերոսի տաղն, որ զանխլացեալ վասն միայարութեանն բաժանեցին յերկուս գիրս՝ յելիակոն եւ յՈդեսիակոն ի ի (20) եւ ի չորս ճառս[52] յաղագս դիւրութեան, քանզի մանկանց բարք է այս խրոխտել եւ սրտմտել բարուք ընդ դժուարութիւն իրին, թէպէտ ոչ է բարւոք ախտս այս:

ՅԱՂԱԳՍ ՏԱՒՒ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Մինչեւ ցայսվայր ասացեալ քերդողիս զմասունս քերականութեան եւ զմասանց մասունս: Արդ՝ բուռն հարկանէ եւ զգրոյ, որ է նիւթ եւ հիմն արուեստիս, եւ ասէ·

[Բ Ա Ն]

«Գիր է երեսուներեվեց՝ յայրէ մինչեւ ցէ»:

---

2 B *Սարդէնին*
2 ABCDEGHIJKN *դաֆնին*
2 CI *նմանէն*
3 CI *կանաչութեան* JN *կանանչութեանն*
4 DHJ *սուգելո*
5 HN *եղեալ* փխ *ելեալ*
5 CI *յուսն*
5 K *տօնի*
5 ABF *Ապօղոնի* N *Ապողոնի*
5 AF *երգեին*
6 BK *տաղս* I *տաղն*
6 CI *միայարայութեանն*
6 BDEFHJKN չիՓ՝ «*որ զանխլացեալ··· [տ· 8] ոչ է բարւոք ախտս այս*» *ընթերցումը*:
7 C *երկու*
7 G *յէլիակոն*
7 CI *յԵդեսիակոն* G *յՈդէսիակոն*
7 CI չիՓ՝ *ի [ի]*
7 C *ին* փխ *ի չորս*
7 I *ի եւ թ ճառս*
8 ABDEFHJKN *մանգանց*
8 CI չիՓ՝ *եւ*
9 G *բարիոք* փխ *բարուք*
9 C *դժւարութիւն*
9 C *իրի*
10 J *ՏԱՌԻՅ*
12 E *քերթողիս*
13 CI *գգրոյս* DH *զգրո*
13 AFG *նիւթն*
14 N *արուեստիս*
16 ACDFGHIJK *ԼՋ* B *Լ եւ վեց* E *Լ եւ Ջ*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Գոյ ի տեղիս տարակուսանս, զի նախ «տառ» ասաց, եւ այժմ՝ «գիր» թուէ: Գիտելի է, զի տառդ անմարմին ձայնին է նշանակ· ա՛րդ, գիտելի կացուցանէ գրովն զձայնն, որպէս այբուն՝ զայբն, յորժամ ասես զանուն այբին երեք գրով՝ ա յ բ, եւ հեգ սորին՝ այբ: Եւ այս անմարմին ձայնս, որ ի գրոյն «տառ» կոչի, որ ի բաբախմանէ լեզուին եւ շրթանցն յայլեւայլ տեղիս հանելով զանազան ձայնս ծնանի զբանն:

Իսկ զի՞ նախ դասեաց զտառ քան զգիր,– աւրինակ իմն պատուոյ հոգւոյ, որ նազելի է քան զմարմին, որ գրոյ բաղդատի:

Եւ դարձեալ՝ զի տարաժամ համարեցաւ ի տկարագունիցն լսելիս եւ զիմանալիսն՝ նախքան զտեսանելիս վերաբերել, այսինքն զանմարմին ձայնն, քան զտեսանելի գիրն: Եւ նշանակ է գիրն մարմնոյ կենդանեաց, եւ ձայնն՝ նոցին ձայնից, վասն որոյ ընդ տեսակս ձայնից թէպէտ յիչեաց՝ ո՛չ կամեցաւ անցանել, որ ըստ երեւելոյս ի կենդանիս եւ յանկենդանս, այլ զգիրն արտայայտէ, որ է մարմին ձայնին: Եւ ասէ՝ «Գիր է Լ (30) եւ Ջ (6)»: Ընդէ՞ր է բազմութիւն գրոյս մերայինս ազին, քան զայլոց ազգաց:

Նախ՝ զի անարուեստ խաւսք եւ արձակ եւ բարբարիկոն լեզու[53], եւ երկրորդ՝ վասն թաւութեան զնոյն պարտ էր կարգել ի գրին, որք ըստ խաւսիցն յարմարին, եւ երրորդ՝ ոչ առանց խորհրդոյ, զի երեսունեւվեցն ի քառանկիւնի թուոցն է, միանգամայն եւ արու անդրանկութեան

---

2 K *տեղի*
2 G *տարակուսան*
3 N *թւէ*
3 G *բանին* փխ *ձայնին*
4 EH է *[կաց·]*
4 FI *գրով*
4 G *գրանն* փխ *զձայնն*
5 K *անուն*
5 DEJ *հեք*
6 J *գրոցն*
6 CI *բախմանէ*
6 N *լեզուին*
7 ABCDGJ *յայլեւայլ* K *յայլ*
7 ABCDGJN *տեղիսս*
8 J *սկ* փխ *Իսկ*
8-9 D *պատուո հոգո* E *պաիւս հոգոյս* J *հոգո* N *պատուոյ*
9 DJ *գրո*
11 ABCDEFGIJKN չիՓ՝ *եւ [զիմ·]*
12 D *մամնո*
13 B *նոցից*
13 I *ձայնիցն [վասն]* BK չիՓ՝ *ձայնից*
13 K *[տեսակս] որ զանխլացեալ վասն միայարայութեան բաժանեցին երկու գիրս Իլիակոն ի [20] եւ Բ [2] ճառս յաղագս դիւրութեան քան զմանկանց բարի է այս խրոխտել, սրտմտել բարուք ընդ դժուարութեան իրի, թէպէտ ոչ է բարւոք ախտս ձայնիցն:*
14 N *երեւէլոյս*
14 B չիՓ՝ *ի [կենդ·]*
15 N *յանկենդան*
16 H չիՓ՝ *եւ*
16 E *բազմութիւնն*
16 B *գոյս* փխ *գրոյս*
16 I *մերայինն*
17 KN *ազգին*
18 N *անարեստ*
18 BKN *բարբառիկոն*
19 N չիՓ՝ *եւ [երկր·]*
20 DEHN *խորհրդոց*
20-21 ABDEFHJN *Լ եւ Ջ-ն*
21 ABDEFHJN *քառանգիւնի*
21 N *թւոցն*
21 C *[թուոցն է] իմանալ* I *իմանալի*

կացն եւթնամսեայցն չնչաբերութիւն է։

Եւ դարձեալ՝ երեսունեւվեցն. վեց է եւ Լ (30)· վեցովն զվեց չարժումն մարդկան նշանակէ եւ երեք տասամբն զճշմարիտ դաւանութիւն սուրբ Երրորդութեանն, զի վեց չարժմամբ պարտիմք հաւատալ յԱստուած՝ երեք անձն եւ մի բնութիւն, եւ տասնաբանեան աւրինաւքն դաստիարակեալ ծառայեմք Աստուծոյ, որք ալփափետաւքն գրին։

[Բ Ա Ն]

«Եւ գիր ասի, վասնզի իբր էերելով իմն գաղափարի»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ստուգաբանութեամբ ծանուցանէ զէութիւն գրոյ, քանզի քէ եւ գիմ լծակիցք են, վասն որոյ գիրդ քերելով գաղափարի, այսինքն՝ աւրինակի· քանզի ծայր գրչի աւրինակ իմն քերէ զերեսս մագաղաթի, յորմէ գիր ձեւանայ։ Ուստի ոչ չատանայ ստուգաբանութեամբ, այլեւ վկայութեամբ կնքէ։

[Բ Ա Ն]

«Զի գրեդ «էերել» ասիւր առ նախնեաւքն, որպէս ի Հոմերոնին. «Եւ գրեալ է իմ զոտին, այժմ զէո գարշապար, ունայնս պանծաս»»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Պարէս ոմն տրովացի[54] *ընդ գիրկս մտեալ եհար ի պատերազմին զգարշապարն Դիոմիդեայ*[55]*, եւ նորա ի բաց կորզեալ՝ «յաջկանց նետք, ասէ, ոչինչ ստնանեն»։ Իսկ նորա պատասխանեալ ասէ· «Եւ մակա-*

---

1 N *համսեանցսն*
1 I *չնչաբերութիւն*
2 A *Լ եւ Զն* BI *զի Լ եւ վեց է եւ Լ վեցովն* DIN *Զի*
3 AFJ *նշան է*
3 C *տասամբք*
4 ABEFH *չարժմամբք*
4-5 G *զաստուած եւ*
5 N *տասնբաննեք փխ տասնաբաննեան*
6 AE *ալֆաֆիտօքն* C *ալփափետեօքս* DH *ալֆաֆետօքս* J *ալֆաֆէտօքս* K *ալֆափիտօքս* N *ալֆաֆետօսք*
8 BK *իբրեւ* DE *չիֆ՝ իբր*
10 B *գրոյս* DE *գրո*
11 D *վասն որո*
11-12 G *օրինակելով*
12 BK *զի փխ քանզի*
12 C *մակադաթի*
13 ABCDEFHIK *ձեւանա*
13 ABCDEFHIJK *չատանա*
16 BK *գրեալդ*
16 I *Հոմերոսին*
17 BDHIJK *չիֆ՝ եւ*
17 AFJ *քերեալ փխ գրեալ* N *քէ գրեալ*
17 ACDEFGJ *չիֆ՝ է*
17 CI *գարշապարտ*
19 CFI *գիրկ*
19 CJ *էհար*
20 BK *գգարշապար*
20 ABCDEFGIJK *Դիոմետեա* H *Դիոնիմիդեա*
21 E *ստանեն* N *ստանանեն*

գրեալ իմ այժմ զոտին քո գարշապար, ունայնս պանծաս»։

Արդ՝ վասնզի նետիւ քերդեաց զոտն, եւ զքերդեալն Հոմերոս գտաւ գրոյ եւ յաւրինիչ պատմութեանն, ասէ· «գրեալ» ասաց, ապա ուրեմն յիրաւի ասացաւ, թէ «գիր քերելով իմն գաղափարի»։

Իսկ ի մերս գիր յաղագս ղրոչմելոյ եւ գծելոյ՝ պատկերելոյ ասի, որպէս ի մոմ եւ կամ յակունսն կնիք քանդակի, ըստ այնմ զաւրէնս իմ ի միտս նոցա գրեցից։

[Բ Ա Ն]

«Նաեւ ցոյնիսկ տառ կոչին, վասնզի ունին տարրումն իմն եւ դասութիւն»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Կրկին յիշելով զտառս զեկուցանէ զտարրումն եւ զմիաբանութիւն գրոյ եւ ձայնի՝ հանգոյն տարերցս ընդ երկրի եւ ընդ կենդանեացս միաւորութեան. եւ դասութիւն, զի երբեմն յար, եւ երբեմն՝ այր ասի. միոյն յին, եւ միւսոյն այրն նախադասի։

Եւ դարձեալ՝ ստուգաբանել զտառդ լինի «տարր». վասնզի ռայն զերկուց ըէից տեղի ունի եւ յերկուց գոյանայ. եւ վասն այսորիկ ասի տարր ձայնս այս, զի ունին ե՛ւ միաւորութիւն, ե՛ւ խառնումն ընդ միմեանս՝ առ ի չինումն գրոյ եւ հեգի, բառի եւ բայի։

Եւ դարձեալ՝ որպէս տարերքս ունին դասութիւն՝ «առաջին» եւ «վերջին» ըստ կարգի, եւ ծանուն եւ թեթեւք՝ ըստ բնութեան, եւ արականք եւ իգականք՝ ըստ ծննդեան, այսպէս գիր դաս ունի, առաջին զայբն, եւ վերջին՝ զքէ։

Եւ ե՛ն թաւք եւ լերկք, եւ ձայնաւորք եւ անձայնք նիւթ ամենայն խաւսից եւ ծնունդ ամենայն բանի։

---

1 DH *գոտն*
2 K *չիֆ՝ Արդ*
2 EF *քերթեաց*
2 E *քերթեալն* JN *զքերդեան*
2 ABCEFGJKN *Հոմերոն* I *Հոմերուն*
3 IN *գտող*
3 D *գրո*
3 H *պատմութեան* K *պատմութեանն*
3 D *ապայ*
4 E *գիրս*
5 ACFJKN *չիֆ՝ ի*
5 DEJ *ղրոչմելո*
5 DE *գծելո* HN *գործելոյ* J *գործելո*
6 H *կնիք* K *կնիք*
6 DE *քանդակել* N *գանդակի*
9 E *զնոյնիսկ*
12 FI *զտարրումն*
13 DIJ *գրո*
13 BK *չիֆ՝ ընդ երկրի եւ*
14 E *յերբեմն*
15 H *միուսոյն*
16 BK *զտառսդ*
17 K *տեղիս*
17 I *չիֆ՝ եւ [յերկ·]*
17 ACDHIJ *գոյանա*
18 BK *ձայն*
19 CDEHIJ *գրո*
19 J *հեգի*
20 C *ունի*
22 H *իգաականք*
22 G *ծնդեան*
22 H *ումնի փխ ունի*
22-23 B *ջին փխ առաջին*
23 FGIJN *զայբ*
24 K *զերկ*
25 H *խաւսիցն*

[Բ Ա Ն]

«Եւ սոցա ձայնաւորք են ութ՝ ա, ե, է, ը, ի, ո, ւ, ով»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Որոշէ զձայնաւորսն ի բաղաձայնիցն իբր պատուականս եւ պատճառս ձայնին յարմարման, քանզի սոքա որպէս զգայութիւնք են կամ հոգի կենդանական ի մարմնի, զսոսա ութ ասէ՝ ոչ միայն մերս, այլեւ ամենայն բանականաց, քանզի ութիւքս այսոքիւք ամենայն գիր եւ բան չարադասի, որպէս ի քնարս աղեաց եւ ի ձայնս երաժշտական տաղից եւ ի քուեայս թուական արուեստից:

Իսկ զի՞ ոչ ասէ, թէ ձայնք են ութ, այլ՝ ձայնաւորք· քանզի ա՛յլ է ձայն, եւ ա՛յլ է ձայնաւոր: Արդ՝ ձայնն անմարմին, զոր «տառ» ասաց, իսկ ձայնաւոր՝ մարմին գրոյն, զոր այժմ թուէ:

[Բ Ա Ն]

«Եւ ձայնաւորք ասին, վասնզի ձայնս յինքեանց անպակաս ելուզանեն»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Որպէս բնութեամբ չարժուն է հոգի եւ չարժէ յորս լինի, նոյնպէս եւ սոքա անընդհատ ձայն յինքեանց հանեալ յառաջ ածեն՝ թէ՛ ըստ ինքեան առանձին եւ թէ՛ ընդ այլսն խառնմամբ բաւականանան հնչումն եւ բան յաւդաւոր պատկանաւորել, քանզի այլքդ չաւշափումն միայն առնեն ի բերան առանց սոցա խառնման, եւ ոչ կարեն արտաբերել ձայն: Իսկ յորժամ ընդ իւր բնական չարժումն յառաջ անցանէ, իւրաքանչիւր ի սոցանէ անկանի ի սոսա եւ առնու ձայն, որպէս՝ բեն, գիմ, դա, զա, թոյ, ժէ, լիւն, խէ եւ այլքն ամենայն· քանզի ոմն այբիւն ձայնաւորի, եւ ոմն՝ այլաւքն:

Եւ դարձեալ՝ ձայնաւոր ասաց, զի մի՛ կարծիցես, թէ ստացմամբ ունին զձայնս, ասաց՝ «անպակաս», այսինքն՝ բնութեամբ:

[Բ Ա Ն]

«Եւ ձայնաւորացն երկայնք են երկու՝ է, ով. եւ սուղք երեք՝ ե, ո, ւ:
Եւ երկամանակք երեք՝ ա, ը, ի:
Եւ երկամանակք ասին, վասնզի երբեմն ձգտին, եւ երբեմն ամփոփին»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ցետ զձայնաւորսն ցուցանելոյ կամի այժմ զանազանել զսոսա, եւ բաժանէ յերիս՝ յերկար, ի սուղ եւ յերկամանակ:

Եւ բնութեամբ երկար ասէ՝ զէ եւ զով, առ այլոցն կարճութիւն ո՛չ միայն ձայնորդացն, ա՛յլեւ՝ ձայնաւորացն:

Նախ՝ զի թէ խառնի ի ձայնորդ եւ թէ ոչ, ո՛չ երբէք ամփոփեն զիւրեանց ձայնն. եւ երկրորդ՝ զի յեթ խոնարհին ձայնիւքն իւրեանց, որ եւ նա ձայնաւոր է. եւ երրորդ՝ քանզի այլ տառքն երկու կամ երեք գրով անուանին եւ գրին, որպէս ա՝ այբ, բ՝ եչ, ի՝ ին, ը՝ եթ, ռ՝ ոյ, ւ՝ իւն:

---

2 BCDGHIJKN ο փխ ով
4 C զձայնաւորս
4 B իբրեւ
4 CI պատուական
4-5 N պատճառ
5 H ձայնի
5 ACFHIJ սգայութիւնք
6 D զսոսայ
7 H այսոգիւք I այսոքիկ
8 J երաժշտականաց
9 AEFH չիք՝ ի
9 N թվական
9 N արուեստից
10 I թէ փխ զի՞
10 BK չիք՝ այլ ձայնաւորք
12 I գրո
12 I է զի փխ զոր
12 N թվէ
14 E յինքեանս
17 J հոգին
17 E նոքա փխ նոյնպէս
18 H ձայնս
18 H առաջ
18-19 DEH ինքեանց
19 BK առանձինն
19 BM [ընդ] այսն
19 ABCDEFI բաւականան
20 B այլքն I այլդ
14 G զսոսայ
15 ACDEFGHIJN տարբերէ փխ բաժանէ
15 G [բաժ·] զսոսա
15 K յերիւք
15 N երկար
15 K չիք՝ ի
15 K երկամանակ
16 ABCDEFGIJKN զο H զաւ փխ զով
18 H խառնին
18 H ձայնաւորդ
18 ABCDEFGN երբէք
18 DEFGHIJN անփոփեն
19 CI ձայնք F ձայն
19 N չիք՝ եւ [երկր·]
19 K եթէ փխ յեթ
19 B ձայնք փխ ձայնիւք
20 C նայ
20 N չիք՝ եւ [երր·]
20 K երիւք
21 C անւանին

Իսկ է առանձինն պարունակէ, եւ ոչ՝ զո՛ք· ո՛չ սկսեալ յումեքէ, եւ ո՛չ աւարտեալ, որպէս այլքդ ոմանք ի սկիզբն, եւ այլք յաւարտին ունելով գիր՝ փակին, զի կա՛մ իբր երասանակաւք եւ վարչաւք յառաջ բերին, եւ կա՛մ՝ իբր ի դրան դիպեալ եւ ընդ վիմի հարեալ յաւարտ բա-
նին յետս նահանջին:

Իսկ է անփակ, որպէս ասացի, աստուածական ունելով կոչումն ըստ այնմ՝ «Ես եմ է»,– ոչ արու եւ ոչ էգ, այլ՝ չէզոք: Սա եւ ի թիւս եւթնեակ ասի «կոյս», վասն որոյ պատուեալ ի Թուականացն եւ յաղագս եւթն վարչացն յաստեղաբաշխիցն եւ յաւրէնսն վասն ազատութեանն եւ հանգստեանն: Իսկ վասն Ω-ին զարմանամ, զի ոչ ստեղծին զնա յատուկ ձեւով իբրեւ զայլսն· ոչ գիտեմ, թէ ըստ բազմութեան գծի՞ցն եւ թէ ըստ յունա՞ց սովորեցան ստեղծանել զΩ, զի նոքա ունին n փոքր եւ ապա երկու nn ընդ իրեարս կցեալ առնեն Ω մեծ, յորմէ եւ մերս ու-
սան քերականք այսպիսի սովորութեամբ վարիլ: Բայց ի հռոմայեցին յատուկ է այսպէս o:

Իսկ ի չարագրութիւնս գտանեմք ա եւ ւիւն գրեալ զաւդ, որպէս՝ աւրհնեալ, *կամ* կրաւնաւոր, *կամ* զգաւն: *Եւ յանուանս n եւ վ, որպէս* Մովսէս *կամ* Ահարովն, *որ է յոյժ անտեղութիւն եւ պատճառ ոտնառու-*
թեան ընթերցողաց, որպէս լուեալ է իմ բազում անգամ, զի զսակաւն սակօք *են ընթերցեալ ոմանք: Բայց զի՞նչ ասեմ. զի գրեալ է, թէ զառականս ազգի քո մի՛ յայտներ, քանզի այսպիսի թերութիւնս ոչ յայլ պատճառէ իցէ, քան թէ յինքնասիրութենէ, որով ի տգիտութիւն մնան:*

---

1 CDFGKN *առանձին*
1 E *ումեքէ*
2 K *ոմանք* փխ *այլք*
2 JKN *աւարտին*
3 C *երեսանօք*
4 CI *բերեն*
4 C *հալեալ* փխ *հարեալ*
5 ADEGHI *Նհանջին*
6 K *աստուածական աստուածական* [կրկն·]
6 J *զկոչումն*
7 F *չեզոք*
7 DEH *Սայ*
8 D *վասն որո*
8 K *պատուի*
8 BCDEHIJKN *թուականաց*
9 BK *վարչաց*
9 K *յաստեղաբաչիցն* N *աստեղաբաչխիցն*
10 BCDEFGIJKN օին H *աւին* փխ *ա ին*
12 B չիֆ՝ *թէ* [*ըստ յուն·*]
12 DE *նոքայ*
12 B ! փխ *ո*
13 BK չիֆ՝ *ապա*
13 CI *իրար* F *իրեար*
13 B *կցեալս*
13 K *յոմէ*
14 H *քերակք*
14 ACEFK չիֆ՝ *ի* [*հռոմ·*]
14 K *հռոմայեցին*
15 CI *այսպիսի* F *այսպէսի o*
16 BI *այբ* փխ *ա*
16 J *ւիւ* փխ *ւիւն*
16 B չիֆ՝ *որպէս*
17 HJ *աւրհնել*
17 H չիֆ՝ *կամ* [*կր·*]
17 N *յանուանս*
18 BK *Ահարօվն* N *Ահարոն*
19 BK *ընթերցողին* J *ընթերցօղաց*
19 B *զսակաւս* K *զտակաւոց* փխ *զսակաւն*
19-20 CIN *սակաւք* փխ *սակօք*
20 F *ընթերցեալ*
21 JKN *այլ*
22 C է փխ *իցէ*
22 ACDEGHN *տգիտութիւնն* K *տգիտութեան*

Այլ հանգոյն էին եւ դա է անփակ· ո՛չ սկիզբն յումեքէ ունի, եւ ո՛չ աւարտ յանգական, ուստի սովիմբ եւ տէր կոչեցաւ՝ «Ես եմ ալֆա եւ ես եմ Ω», վասն որոյ պատճառաց երկարս զսոսա ասաց, այսինքն՝ «մչտնջենաւոր»:

Գիտել եւ զայս արժան է, զի ի յունին ոչ է երկար է–ն ըստ մերումս, եւ պարսիցն՝ այլ իւն· քանզի ունին գիծ մի, որում անուն ասեն ի I եւ դարձեալ այլ գիծ առընթեր ունելով կէտ ինչ ի, զոր կոչեն իաւտա[յ]· զսոսա ձայնաւորս անուանեն, այլ ոչ երկարաձայնս: Իսկ բաղադրեալ խառնեն ընդ միմեանս գիծս երկու H. զսա երկարաձայն ասեն սակս երկուց իաւտայիցն: Իսկ ի հռոմայեցին յատուկ հինգ են ձայնաւորք եւ բոլորքն երկարաձայնք, որ է այս՝ ա, օ, է, ու, ի: *Եւ զու մի՛ ձանձ-*

a o e u i

բանար, ո՛վ ընթերցող, զի թէպէտ այլոց ազգաց է, սակայն աւգտակար է ի գիտութիւնն:

[Բ Ա Ն]

«Իսկ սուղ են երեք՝ ե, ո, ւ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ընդդէմ երկարացն բնութեամբ սուղք ասին զոքա, որ է կարճ. նախ՝ զի փակ ունին, որպէս ցուցաւ, եւ երկրորդ՝ զի է եւ այեթ խոնարհին, եւ սոքա յոչ ոք խոնարհին ձայնիւք:

---

1 ACDEI *դայ*
2 CI *յանկական* E *անգական* K *յանկադան*
2 ABCDEFGIJKN o փխ ω
3 D *վասն որո*
3 J *պատճառացս*
3 J *երկար*
3 H *եւ* [*զսոսա*]
4 ABGIJ չիֆ՝ *ի* [*յուն·*]
5 ABCEFG *մի գիծ մի*
5 N *յորում*
5 B չիֆ՝ *եւ* [*դարձ·*]
6 K *ընկով* փխ *ունելով*
6 J *կետ*
6 C չիֆ՝ [*ինչ*] *ի*
6 CI *եաւտա* G *եօտայ* J *իօտա* K *եօտատօ* B *եօտայ*
7 N *անուանեն*
8 N չիֆ՝ *խառնեն*
8 N *զսայ*
8 I *երկարաձայնս* K *երկաձայն*
9 C *իեօտաիցն* I *եօտիցն* J *իօտայիցիցն* K *իֆաուօտայիցն*
9 ACDEFGHIJN *հռոմայեցիան*
9 ACDEFIJ *հինկ*
9 K *ձայննաւորք* I [*ձայն·*] *ֆռ»*
10 K *որք* փխ *բոլորքն*
10 CI չիֆ՝ *որ է այս*
10 B [*որ է այս*] *ա, օ, ը, է, ու* [լատիներէն տառերը չի կարողացել գծագրել] K *օա օթէ ը էլ ու ի* [աղճատ ընթերցում]
10-12 BDEFHKN չիֆ՝ «*Եւ դու մի ձանձրանար, ով ընթերցող, զի թէպէտ այլոց ազգաց է, սակայն աւգտակար է ի գիտութիւնն*» *ընթերցումը*:
10-11 GH *ձանձրանալ*
11 J *իցէ* փխ *է*
11-12 J *օգտակրէ* փխ *աւգտակար է*
16 F *Ընդէմ*
17 C *ունիր* փխ *ունին, որպէս* I *ունիւր* փխ *ունին*
17 I չիֆ՝ *որպէս*
17 N չիֆ՝ *եւ* [*երկր·*]
17 ACDEFGJKN o I *ո* փխ ω
18 K *սոքայ*

[Բ Ա Ն]

«Եւ երկամանակ երեք՝ ա, ը, ի։

Եւ երկամանակ ասին, վասնզի երբեմն ձգտին, եւ երբեմն՝ ամփոփին»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Միջակք են սոքա երկարացն եւ սղիցն, քանզի ի ձգտիլն երկար ժամանակս առնեն, եւ յամփոփիլն՝ սուղ. վասնզի կակուղք են ըստ մոմոյ աւրինակի. ի պատահել երկարացն՝ բարձրանան, եւ ի դիպել սղիցն՝ սղանան. որպէս՝ բաւ, բար, ըստ, ըմբ, բիր, իրր, իմ։

[Բ Ա Ն]

«Եւ յառաջադիր ձայնաւորբ են վեց, *ա, ե, է, ը, ի, ո*։

Եւ յառաջադիրբ ասին, վասնզի նախադասելով զինքիւն եւ զիւրեանց՝ շաղաշարս կատարեն, որպէս՝ *աւ, այ, ոյ*։

Եւ ստորադասբ երկու՝ *ի, ւ*։

Եւ *ինդ* է՛ ուրեք, զի վաղադասական է բաւ *զհիւնն*, որպէս՝ *յիմաստութիւնդ եւ յարդիւնդ*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Աստուստ այլազգ բաժանումն առնէ ձայնաւորացն՝ ի նախադասս եւ ի ստորադասս. բայց առաջադիրք ոչ միայն բաղաձայնիցն, քանզի սոցա ամենայն ձայնաւորքն առաջադրին, այլ ձայնաւորացն նախադասին վեցեքին սոքա, քան զինքեան եւ զիւրեանց յանուանց եւ ի բայից։ Իսկ նոքա սոցա ոչ կարեն լինել նախադիր, որպէս ինդ զաւրինակն դնէ։

[Բ Ա Ն]

«Իսկ ստորադասբ երկու՝ *ի, ւ*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ վերջադասք կամ կրտսերադասք ի եւ հիւն, քանզի յանզի անուանն դնին. հիւնդ ուղղականին, որպէս՝ եղջերու, *եւ* ինդ *սեռականին, որպէս՝* եղջերուի։

[Բ Ա Ն]

«Եւ *ինդ* է՛ ուրեք, որ նախադասական լինի բաւ *զհիւնն*, որպէս՝ *յիմաստութիւնդ* եւ *յարդիւնդ*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Քանզի սոքա առ իրեարս բաղդատեալ յուղղական անուանեդ միչտ ինդ առաջի դնի վերջի վանգին, որպէս ասացաւ։

[Բ Ա Ն]

«Եւ երկբարբառք են բուիք հինգ՝ *աւ, եւ, ու, այ, ոյ*»։

---

3 ABDEGHJN *ձկտին*
3 K [*եւ երբեմն*] *ոչ, այսինքն*
3-4 CFI *անփոփին*
6 I *սուղիցն*
6 ACDEGHJN *ձկտիլն*
7 ACEFHGN *յանփոփելն* BDJ *յամփոփելն* I *յանփոփիլն* K *ամփոփիլն*
7 E *սուղս*
7 I *որպէս* փխ *ըստ*
8 DEJ *մոմո* N *մօմոյ*
8 ABCDFGHIJN *երկարիցն*
8 H *դիպել*
9 A *բան, բաբ, իրր, իմ* եւ *ըստ, ըմպ* I *բաբ, բան, ըստ, ըմբ, բիբ, իրր, իմ*
11 BK *առաջադիր*
12 K *առաջադիրք*
12 HIK *զի* փխ *վասնզի*
12 I *զհիւն* փխ *զհիւնիւն*
14 I [*ստոր.*] *են ի սոցանէ երկու*
15 N *իննիդ*
15 ABDGHJKN *զհիւն* F *զիւն* I *զիւննն*
18 CI *այլ* փխ *այլազգ*
18 DE *նախադաս*
19 DE *ստորադաս*
19 AEI *առաջադիրք*
20 E *ձայնաւոր* փխ *ձայնաւորքն*
20 K *սոցան*
20 ABCDEFGHIJKN *յառաջադրին*

15 [Բ Ա Ն]

«Եւ երկբարբառք են բուիք հինգ՝ *աւ, եւ, ու, այ, ոյ*»։

---

1 GI *զիւն*
1 ABCFGIJ *յանուան* E *անուանց յանուան*
1 JK չիք՝ *ի*
1 G *բայի*
1 K *Իսն* փխ *Իսկ*
2 CI *սոքա նոցա* D *սոցայ* E *նոքայ*
2 BCDEFGHIJN *նախդիր*
2 N *զինքն* փխ *ինդ*
6 BCDEFIKNJ *կրսերադասք*
6 CDGHI *ին* փխ *ի*
6 BGJN *իւն* I *զիւն* EHK *իւն* փխ *հիւն*
7 G *յանկի*
7 I *դնեն* BK չիք՝ *դնին*
7 BFK *եղջիւրու*
8 E *սեռականի*
8 BFK *եղջիւրուի* N *եղջերւի*
10 K չիք՝ *է*
10 K չիք՝ *որ*
10 I *զիւննն*
13 H չիք՝ *սոքա*
13 CDEFGHIJK *միմեանս* փխ *իրեարս*
13 I *բաղդասեալ*
13 K *ուղղական*
13 K *անուանս* N *անուանդ*
13 I *դնեն*
13 H *վերջին*
13 ACDEFGHIJN *ասաց*
16 ACDEFGN *այի, ոյի*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Երկու ձայնաւոր ի միասին լինիլ կրկին նշանակ ձայնի ցուցանէ: Եւ ասին սոքա «երկձայնք», զի ի միում հեգի պատահեալք՝ յանուան կամ ի բայի, երկհնչումն զհեգն առնէ, որպէս՝ ꜰաւ, ꜰեւ, դու, հոգայի, թողուի, եղջիւր խոյի:

[Բ Ա Ն]

«Եւ բռնաբարբառո երկձայնի երեք՝ էւ, ըւ, իւ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Որպէս յարծաթագործութեան հատածս սակաւ մխածն նուազ հնչումն ունի, այսպէս եւ ի գրումս բռնաբարբառքս, քանզի թէպէտեւ սոքա «երկձայնք» ասին, սակայն նուազ եւ բռնաբար յաւղին յանուն եւ ի բայ: Եւ աւրինակ սոցա այս՝ էւիլատ, էւատ, բրւա, նըւագ, իւ, իւիբ *կամ թէ ի կորճաբառս գտանին սոքա:*

[Բ Ս. Ն]

«Եւ այլքն ամենայն բաղաձայնի են ꜰսաննեւիննն· *բ, գ, դ, զ, թ, ժ, լ, խ, ծ, կ, հ, ձ, ղ, ճ, մ, յ, ն, շ, չ, պ, ջ, ռ, ս, վ, տ, ր, ց, փ, ք:*

---

2 ABCDEFGHIJN *լինել*
2 BK *ցուցան*
3 E *սոքայ*
3 N *էկձայնք*
3 N *յանուան*
4 K չիꜰ՝ *ի [բայի]*
4 D *առնեն*
4 FI *հոգայի* N *հոյգայի*
5 ACDEGHJKN *թողոյի* FI *թողոի*
5 FI *խոի*
7 G *բռնաբարբ*
7 HN չիꜰ՝ *երկձայնք*
7 FH *եւ փխ էւ*
9 N *Որ փխ Որպէս*
9 ABFGJ *յարծաթագործականութեանս* CIKN *արծաթագործականութեանս* DH *յարծաթագործականութեանն* E *արծաթագործականութեաննն*
9 ACDEFGIJN *հատուածս*
9 N *նուազ*
10 K *բռնաբարբառքն*
10 CK *թէպէտ* I *եւ թէպէտ*
11 H *անուն*
11 H չիꜰ՝ *ի*
12 ABCDFI *բա*
12 A *եւիլատ* CDEFG *էւիղատ* I *էիղատ* J *եւիղատ*
12 AF *եւատ* BDEGKN *էւա* J *եւաեւա*
12 N *նուագ փխ նըւագ*
13 J չիꜰ՝ *կամ թէ ի կորճաբառս գտանին սոքա*
15 ACDEFGHIJ *ի եւ թ* BK *ի եւ իննն*
16 B չիꜰ՝ *հ*
16 B չիꜰ՝ *յ*

Եւ բաղաձայնի ասին, վասնզի սոքա ինչ առանձինն յինքեանս ձայն ոչ ունին, բայց շարամանելով ընդ ձայնաւորսն՝ ձայնս բացատարեն:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ներհուն արուեստիւ քերդողս զձայնաւորսն տրոհեաց, այժմ ցուցանէ զանձայնիցն հանգամանս: Եւ բաղաձայնս վասն այն ասէ, զի հաւասար միաձայն ունին զելս բարբառոյ իւրեանց, կամ որպէս ինքն ասէ, թէ սոքա առանձին ձայն յինքեանս ոչ ունին, բայց շարադասելով ընդ ձայնաւորսն՝ միանան ի ձայնս նոցա եւ բարբառս հանեն:
Իսկ ի մէջ ձայնաւորացն եւ բաղաձայնիցն են սոքա երեք՝ հ, յ, վ: Հ բաղաձայն յանգ եւ հուպ ի ւիւն, եւ յի բաղաձայն մերձ առ ին, եւ վ բաղաձայն յանգ առ ով:

[Բ Ա Ն]

«Եւ են սոքա նուրբք տասն, եւ ստուարք՝ ինն, եւ միջակք՝ եւթն»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ցետ զսահման բոլոր բաղաձայնիցն ասելոյ, այժմ յերիս բաժանէ, զի ոմանք նուրբք են, որ է բարակ, եւ կէսք՝ ստուարք, որ լսի հաստ,

---

1 K *առանձին*
1 G չիꜰ՝ *յինքեանս*
2 I *ձայնս [ոչ]*
2 I *չարամնալով*
2 H *ձայնաւորս* I *ձայնաւորս*
2-3 ABDEGHJKN *կատարեն* CF *կատարին փխ բացակատարեն* I *բացակատարին*
5 K *արուեստիւք երգողս փխ արուեստիւ քերդողս*
5 CGI *քերդօղս* E *քերթողս* F *քերթօղս*
5 K *ձայնաւորան*
5 K *յայժմ*
6 J *զայնձայնիցն*
6 CI *հանգամանան*
6 ABCDFGHIJKN *բաղաձայն*
6-7 E չիꜰ՝ *զի հաւասար միաձայն ունին*
6-8 *զելս բարբառոյ իւրեանց, կամ որպէս ինքն ասէ*
7 J *բարբառո*
8 E *սոքայ*
8 BK *ձայնս*
8 CI *ինքեանս*
9 CF *ի փխ ընդ*
9 ABE *ձայն փխ ձայնս*
10 DN *սոքայ*
10 K *դ փխ երեք*
10 C *հ, վ, յ [շարադաս·]*
11 BK *Հոյ* G *Հո*
11 BK *հուպ ւիւնին*
11 H *յին փխ յի*
11 G *վեվ փխ վ*
12 C *յանկ* K *յայգ*
12 K *օվ*
15 ABCDEFGHIJKN *ժ փխ տասն*
15 K *ստուգ փխ ստուարք*
15 ACDEFGHIJKN *թ փխ իննն*
15 ABCDEFGHIJKN *է փխ եւթն*
17 DEJ *ասէլո*
17 K *երիս*

եւ այլք՝ միջակք, որ երկոցունց հաւասարին: Քանզի որպէս ասացեալ է՝ միաք մարդոյ տառի աւրինակի, եւ զգայութիւնք՝ ձայնաւորաց, եւ այլ անդամք մարմնոյ՝ բաղաձայնից:

Արդ, որպէս ոմանք յանդամոց առաւել աւգնութիւն տան զգայութեանց, որպէս երակ եւ ջիլ եւ այլք դուզնաքեա[յ] իբր ոսկր, եւ կէսք՝ զմիջինն, որպէս մարմին: Նոյնպէս եւ ի բաղաձայնքն առաւել աւգնեն նուրբքն եւ նպաստ լինին քաջաձայնութեան, իսկ ստուարքն՝ նուազ, եւ միջակքն՝ հասարակ երկոցունց:

[Բ Ա. Ն]

«Եւ միջակք վասն այնորիկ անուանեցան, զի բան զնուրբսն՝ յոյրք են, եւ բան զյոյրսն՝ նուրբք»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զայս զբարբառոցն ասէ, զի ոմանք նուազաձայնք են, եւ կէսք՝ ստուարաձայնք, իսկ միջակք ի մէջ երկոցունց՝ ո՛չ առաւել նուրբք, եւ ո՛չ առաւել յոյրք, որ է թանձր, զորս յանուանէ յիշէ եւ ասէ.

[Բ Ա. Ն]

«Եւ ե՛ն միջակք եւթն ի մէջ բարակացն եւ յոյրիցն՝ *բ, գ, դ, ձ, ղ, ճ, ժ*:

Եւ քաւք ինն՝ *փ, ք, խ, թ, լ, ց, չ, ջ, ռ*:

Եւ լերկք տասն՝ *պ, կ, տ, զ, ն, ծ, չ, մ, ւ, ր*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Կշռելով զձայնս սոցա առ միմեանս ընտրութեամբ, այսպէս անուանեաց՝ զոմանս ստուարաձայնս, եւ զոմանս՝ նրբաձայնս, եւ զկէսս՝

1-2 BDEFKN չիք՝ «Քանզի որպէս ասացեալ է... [տ. 8] հասարակ երկոցունց» *ընթերցումը:*
2 C *միւս*
2 C *աւրինակէ* I *օրինակէ*
4-5 C *զգաութեանցն*
5 GJ *ի չիլ փխ եւ ջիլ*
7 J *եւ սուղքն փխ նուազ*
10 N *անւանեցան*
10 I *զնուրբքըն* K *զնուրբքն*
13 J *զբարբառացն*
13 ABCDEFGIJK *նուազաձայնք* N *նւազաձայնք*
14 K *ստորաձայնք* N *ստուարաձայնք*
14 H *երկոցուցն*
15 N *յանւանէ*
17 I *բարակաց*
19 ABCDEFGHIJKN *թ փխ իննն*
20 ABCDEFGHIJKN *ժ փխ տասն*
22 ADGHIJN *զձայն* BK *զձայնաւորսն փխ զձայնս սոցա*
22 AKN *ընդրութեամբ*
22-23 N *անւանեաց*
23 C *ստորաձայնս*
23 BK չիք՝ *եւ զոմանս նրբաձայնս*
23 N *զկէսս փխ զկէսս*

միջակս, որ է հաւասարս, ըստ աւրինակի չէզոքին, զորս եւ գաղափարիւ ստուգէ:

[Բ Ա. Ն]

«Եւ են միջակք՝ բեննն ի մէջ մեծի, պէի եւ փիւրի. վասնզի բան զմեննն եւ բան զպէ[ն]՝ խաժ է, եւ բան զփիւրն՝ բարակ:

Եւ գիմն՝ ի մէջ կեծի, էէի եւ խէի. զի բան զկեննն՝ թաւ է, եւ բան զէէ[ն] եւ զխէ[ն]՝ լերկ:

Եւ դայ՝ ի մէջ տիւնի եւ թոյի. զի բան զտիւննն՝ թաւ է, եւ բան զթոյ՝ լերկ:

Եւ ձայ՝ միջակ է սէի եւ զայի եւ ցոյի. վասնզի բան զսէն եւ զզայն՝ թաւ է, եւ բան զցոյն՝ լերկ:

Եւ դատն՝ նուի եւ լիւնի:

Եւ ճէն՝ ծայի եւ ջէի, եւ ժէն՝ շայի եւ չայի. վասնզի բան զշայն թաւ է, եւ բան զչայն՝ լերկ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զընտրութիւն գրոյս յերաժշտական արուեստէն վարժեցան, որք ի բախմանէ լարիցն նուրբ եւ ծանր եւ միջակ ձայնս արձակեն, այսպէս եւ տառք ի բնական լարիցս թնդմանէ առնեն զանազանութիւն ձայնի, զի բեննն սակաւ ստուարագոյն է, զոր խաժ ասէ, քան զմեն եւ զպէ, իսկ քան զփիւր՝ բարակ, քանզի մեն եւ պէ ասելով հանդարտիկ

1 E *ընդ փխ ըստ*
1 F *չէզոքին*
1 B *զայս փխ զորս*
4 ADJN *բարակքն փխ միջակքն* K *միջակք*
4 ABCDEFGHJN *բեն*
4 N *մէնի*
5 ABCDEFGHIJ *զմեն* N *զմէն*
5 C չիք՝ *քան [զպէ]*
5 ABDEFGHIJKN *զփիւր*
6 N *կէնի*
6 G *եւ [քէի]*
6 ABCDEIN *զկէնն*
6-7 ABDEFGHIJK *քան զխէ եւ զքէ [շարադաս·]*
7 I *լերկք*
8 CFIKN *դա*
8 ABCDEFGHJKN *զտիւն փխ զտիւննն*
9 I *[լերկ] նոյնպէս եւ այլքն աւելնայն*
10 I չիք՝ *եւ [ձայ]*
10 I *ձան*
10 AD *սէյի*
10 BEFGHKN չիք՝ *եւ [զայի]*
10-12 I չիք՝ *վասնզի քան զսէն եւ զզան՝ թաւ է, եւ քան զցոյն՝ լերկ: Եւ*
11 ADI *զզան* B *զայն* K *զան*
11 K *զցոն*
12 H *զուննի փխ լիւնի*
13 C *ծաի*
14 I *լերկք*
16 ACDEFGIJKN *գրոյ* B *գրոյան* H *գըրո*
16 K *գերաժշտական* N *նրաժշտական*
16 N *արւեստին*
18 N *թրդմանէ*
18 H *զանայզանութիւն*
19 ABDEFGHKN *բեն*
19 N *ստորագոյն*
19 ABCDEFIJN *զմէն փխ զմեն*
20 H *զպէ [ասելով]*
20 IJ *զփիւրն*
20 ABCEFJ *մէն*
20 A *հանդարտիք*

իջանեն չրթունքն, եւ թոյլ եւ կակուղ հանեն բարբառք: Իսկ բեռն բախումն հանէ ի չրթանցն՝ ուժգին եւ ստուարագոյն: Բայց փիւրն առաւել քան զբեռն, որչափ եւ նա առաւել քան զմեռն եւ զպէ, վասնզի յանուանելն յիրեարս բախէ զչրթունսն:

Այլեւ զոմանս ծայրիւք լեզուին ասեմք, վասն այնորիկ նրբագոյնք են, եւ զկէսս՝ միջովն, եւ զայլս՝ կոկորդովն եւ այտիւքն, ուստի ստուարք ասին:

Ըստ այսմ համեմատութեան եւ զայլսն իմասջի՛ք, զոր ամենեւին հոգ տանի ստուգութեան արուեստաւորս, եւ զեւթն միջակս եւ զտասն լերկս եւ զինն թաւս առ միմեանս բաղդատէ՝ յանուանէ յայտնելով զվճիռն, զոր յերիս որոշեաց զձայնակիցսն:

[Բ Ա. Ն]

«Եւ են դարձեալ ի սոցանէ անձայնք իմն՝ բ, գ, դ, պ, կ, տ, թ, փ, ք:

Եւ անձայնք ասին, զի առաւել բան զայլսն են չարաձայնք, որպէս անձայնք ասեմք զողբերգական, որ վատաձայն է»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այլազգ ընտրութիւն առնէ բաղաձայնից, քանզի առնու զերիսն ի միջակացն եւ զերիսն ի լերկից, եւ նոյնչափ ի թաւացն: Եւ անուանէ զսոսա ամենեւին անձայնս, որք են չարաձայնք, զի խոչորութեան ինչ է ի սոսա, զոր ծանուցեալ վարժասէրք անձայնս ասեն զսոսա՝ ո՛չ թէ

1 G չիթ՝ հանեն
1 ACDEFGHIJN բարբառ
1 ABCDEFGHJKN բեռն
2 ABCDEF բաժանումն փխ բախումն
2 K յուժգին N ուչգին
2 C ստորագոյն N ստւարագոյն
2 ABCDEFGHIKN զփիւր
3 AF զբեռն
3 E առօել H առ ∞լ
3 A զմեռն
3 A զպէն
4 BK յանուանէն N յանւանելն
4 CI յիրարս
4 ACDEFHGIJKN զչրթունս
5 CFI ծայրիւ
5 N լեզուին
5-6 BK նրբագոյն քոյնքն են
6 N զկէսն
6 A կակորդովքն E կորկորդովն
6 BK այտիւք
8 ABDEGHJKN իմասցիս
8 B ամէնեւին
9 CFI ստուգաբանութեան
9 N արւեստաւորս
10 ABCDEFGHIJKN լերկսն
10 ABCDEFGHIJKN թաւսն
10 A բաղտատէ H բաղդատեաց
10 H անուանէ N յանուանէ
11 K երիս
13 ADEFGIJKN ութ փխ իննն
14 B վասնզի փխ զի
15 A չարաձայնք փխ անձայնք
ABCDEFGHKN անձայն [ասեմք]
15 A զողբերկական EH զողբերդական
17 B ընտրողութիւն CI ընդրութիւն
17 EFGHJN զերեքն
18 EG զերեքն [ի լերկից]
18 ACEFGN թուիցն DHIJ թաւիցն
18 N անուանէ
19 K անձայն
19 BCEFGHIN խոչորութիւն
20 K սա N սոցա փխ սոսա
20 BK զնոսա փխ զսոսա

ամենեւին ոչ ունին ձայն, այլ խոչորագոյնք են, որպէս եւ ինքն տայ զտարացոյցն, թէ զողբերգակ՝ «վատաձայնն» «անձայն» ասեմք, զի հարկաւորապէս արուեստս զքաջաձայնութիւն խնդրէ, կամ թէ ողբերգակքն զսոսա վատաձայնս ասացին:

[Բ Ա. Ն]

«Եւ կիսաձայնք են ութ՝ զ, ց, ն, ծ, չ, մ, ս, ր:

Եւ կիսաձայնք ասին, բանզի փոքր ինչ նուազ քաջաձայնք են քան զձայնաւորսն ի մրմունջս եւ ի սոնինչս»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Կիսաձայնքս ի լերկից են՝ բացի ցոյչ, վասն այսորիկ ունին զկէսն ձայնաւորին եւ հանեն աղաւաղոյն իմն ձայն ի նուազաւոր երգս, զոր մրմունջ ասաց եւ սոնինչ: Իսկ ասելն՝ «փոքր ինչ նուազ քաջաձայնք են», կամ թէ՝ «քան զքաջ ձայնաւորսն կիսոյ չափ նուազ են», կամ թէ՝ «սակաւ ինչ նուազաձայնք են քան զերկարաձայնս»· կամ կիսաձայնութիւն սոցա ի խոչորաձայնից երեւեցաւ, եւ ո՛չ՝ յայլոցն, զի ամենայն, որ անձամբ ոչ լինի զաւրացեալ՝ այլոյ կարաւտի աւժանդակի, նոյնպէս եւ այս տառք, թէպէտեւ այլուր պակաս են եւ անձայն, այլ քաջնան սակաւ ինչ ընդ ձայնաւորսն խառնմամբ ի սուլմունս եւ ի մրմունջս:

[Բ Ա. Ն]

«Եւ կրկնակք են ի սոցանէ ութ՝ զ, լ, խ, չ, է, ջ, ռ, ց:

12 N նուազ
12 N նուազ
12-13 BK գքաջաձայնաւորսն
13 BK գքան
13 DH կիսո E կիսոձայն
14 I ինձ փխ ինչ
14 ABCDEFIK նուազաձայնք J նուազ ձայնք N նւազաձայնք
14 AEK զերկարաձայնսն CFI զերկարաձայնն EH զերկարաձայնքս
15 HK այլոցն
16 E ունի փխ լինի
16 CDIJN այլո
16-17 CI օժնդակի
17 CI պակասն փխ պակաս են K պակաց
17 J անձան
18 K խառնմամբ
21 ADEGHIN սոցնա փխ սոցանէ
21 N զ զ [կրկ·]

1 G այլեւ
1 CDFGHIN ինքս
1 DFGK տա N տազ փխ տայ
2 N տարացոյցն
2 K չիթ՝ թէ
2 AEH վատաձայն
3 N արւեստս
3-4 AD ողբերգականքն F ողբերկակքն I զողբերգակն
6 A կիսաձանք [են]
7 N նւազ
8 ABCDEFGHJKN զձայնաւորս
8 I մրմունչս
8 KN սոնիչս
10 ABDEI կիսաձայնս
10 I ցոցչ
11 CGIJKN զկէս
11 ABDEFHJN զձայնաւորին
11 CIN նւագաւոր
12 J մրմունջք

Եւ կրկնակք ասին, վասնզի մի մի իւրաքանչիւր ոք ի սոցանէ յերկուց ձայնակցաց բաղկացեալ է, բանզի բաղկանայ զայ՝ ի սէէ եւ ի դայէ. եւ խէ՝ յերկուց բմակից բէից. եւ շայ՝ յերկուց սէից, եւ ռայ՝ յերկուց րէից: Նոյնպէս եւ այլքն մու մու յերկուց բարբառակցաց շարակացեալ են»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Կրկնակք վասն այն ասին, զի մին յերկուց բաղաձայնից է բաղկացեալ՝ ո՛չ ըստ գրոյն, այլ ըստ զաւրութեան ձայնին, որպէս եւ ինքդ ասէ՝ զայ բաղկացեալ է ի սէէ եւ ի դայէ, որ եւ զերկուցն ունի ոյժ եւ զաւրութիւն, որպէս ռայն զերկու րէին, կամ ջէն՝ զձայի եւ զճէի. նոյնպէս եւ այլքն մի մի զայս աւրինակ ունին:

Դարձեալ իմա՛ եւ այսպէս. քանզի «կրկնակք» ասին, յորժամ մի գիծ բաւական եղիցի ունել զերկուց տեղի, որպէս աստուածազգեաց *եւ* աստուածազգեստ. *քանզի ցոյն ունի զսէի եւ զտիւնի տեղի:*

[Ռ Ա Ն]

«Եւ նայք են չորք՝ ղ, մ, ն, ր»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Նայք են, այսինքն՝ կակուղք եւ խոնաւք, զի որպէս եղէգն ի հողմոյ վերանան եւ զնստանին: Արդ՝ սոքա ի յունին ի խոնարհմունս բայիւն երեւին, իսկ ի հայումս ի հոլովս անուանց. յորժամ միով բաղա-

1 BK *վասն*
1 J *չիմ՝ ոք*
2 BDEFJK *բաղկանա*
2 J *զա* N *զ փխ զայ*
2 I *չիմ՝ ի [դայէ]*
3 J *դաէ* E *ձայէ փխ դայէ*
3 E *երկուց*
3 CJ *չա*
3 ADIJ *ռա*
4 E *երկուց [րէից]*
4 E *երկուց [բարբ·]*
4 J *բարբառակցաց*
7 H *կրկնակ*
7 CFK *մինն*
9 E *ինքն*
9 CI *զսա փխ զայ*
9 BHJKN *չիմ՝ է*
9 J *դաէ*
9 A *սէ փխ որ եւ* BK *որ է զի* EHJN *որ է*
9 BIK *ուժ* N *յոյժ*
10 BK *րէից* E *րէիցն*
10 DH *եւ փխ կամ*
10 B *զջէն*
10 H *զձայնի փխ զձայի*
10 E *զճէյի*
11 ACDEFGHJKN *այլք*
12 N *իմայ*
12-13 A *չիմ՝ մի գիծ [թերթը մաշուած լինելու պատճառով]*
13 A *չիմ՝ որպէս*
13 ABCDEGIJ *աստուածազգեց*
13 ABCDFJKN *աստուածասգեստ*
16 CHI *նայնք*
18 I *այսպէս փխ այսինքն*
18 C *եղէքն* GJN *եղեգն*
18-19 DEHJ *հողմո*
19 D *սոքայ* EH *նոքա*
19 I *ունին փխ ի յունին*
19-20 E *բայի*
20 N *անուանց*

ձայնիւ յանգի, որպէս առն՝ առին, արեգակն՝ արեգական, աւր՝ աւուր, վագր՝ վագեր, անգղ՝ անգեղ. *զնոյն յանգմունս եւ սեռականին պահեալ:*

Իսկ մեննն՝ զի դժուարագիւտ է յանուանս, թէպէտ ի խոնարհմունս բային գտանի. իբր այն՝ կամ, կամիմ, սակայն հաւասար է նուի, որպէս յորժամ ասեմք անքիծ *կամ* ամբիծ՝ *զնոյն տեղի ունի, ապա թէ ի յանկումն անուան գտանեմք զսա, որպէս* սերմն *եւ* սերման՝ *ոչի՛նչ է զանազանութիւն:*

[Բ Ա Ն]

«Եւ վախճանականք անուանց են արուաց եւ իգաց եւ չէզոհաց ամենեքեան, բացի հնգիցս յայսցանէ՝ *յայբէ, յեչէ, յեթէ, յոյէ* եւ *յովէ:*

Ողբ, ազգ, մարդ, պարզ, բազէ, բախթ, վարժ, բարի, տալ, խորխ, ինձ, տունկ, մահ, հանդերձ, Մանուէղ, կինճ, որմ, խոյ, Տարաւն, ուշ, ունչ, ամպ, որջ, կուռ, հիւս, Խոսրով, կոյտ, այր, ոյց, իրաւ, թուփ, կնիք»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ոչինչ թողու արուեստաւոր առանց քննութեան, այլ յիշէ եւ վասն տառիցս, որք ի սպառուածս անուանց դնին, որք ի յունին արականին

1 C *յանկի*
2 N *վագէր*
2 ABCDEFHIJKN *անկղ*
2 CDHI *անկեղ*
2 CI *յանկմունս*
4 ABCDEFGHKN *մեն*
ABCDEFGHKN *դժոխագիւտ* I *դժոխագիւտ փխ դժուարագիւտ*
4 AE *թէ [զի]* CI *թեպէտ*
4 BCGIJN *չիմ՝ է*
4 ABCDEFHJKN *յանուանս*
5 B *նուևի*
6 E *ամբիծ կամ անբիծ [շարադաս·]*
7 ABDEFGHJKN *յանգումն*
7 N *անւան*
7 I *գատ փխ զսա*
7 ABCDEFHIJKN *սերմ*
10 H *վախականք* JN *վաղճանականք*
10 N *անւանց*
10 F *չեզոքաց*
10-11 B *ամէնեքեան*
11 CI *բայց ի փխ բացի*
11 C *հնգիցն* N *հնգիցս*
11 E *եւ [յեչէ]*
11 I *եւ [յեթէ]*
11 EI *եւ [յոյէ]*
11 EH *եւ ի [յովէ]*
11 ABCDEFGHJKN *յօէ փխ յովէ* J *յօէ եւ ի վեվէ*
12 K *յՈղբ*
12 J *մաօդ փխ մարդ*
12 ACDEFGHIJK *բաղթ*
12 I *բարժ փխ վարժ*
13 ABCDEFGIN *ինձ* H *ինօն փխ ինձ*
13 EH *Մանկաղ փխ Մանուէղ* G *Մանաւէղ* IKN *Մանուէլ*
13 N *Տարոն*
14 JN *ամբ*
14 K *յիւս փխ հիւս* N *հիւ*
14 BDEGN *Խօսրով* E *մ Խաւսրով* A *չիմ՝ Խոսրով*
14 I *տայր փխ այր*
17 N *արւեստաւորս*
18 B *սպառուած* N *սպառած*
18 CIK *անուան* F *անուն* N *անւանց*
18 EH *դնեն*
18 E *յարականին եւ ի իգականին*

եւ իգականին եւ չէզոքին կշռապէս սահմանիչք են, քանզի սերքն սովաւ երեւին: Իսկ ի մերումս, բացի հնգիցն ասացելոց, ամենեքեան դնին ի վախճան անուանց բանաւորաց եւ անբանից, կենդանեաց եւ անկենդանեաց, որք հմտացելոցն տան ցոյց սերիցն անուանց՝ սկսեալ ի բենէ, զոր ողբ ասէ, մինչեւ ի քէ, զոր կնիք դնէ, զատ ի հնգիցն, որպէս ասաց:

[Բ Ա Ն]

«Եւ բազմաւորականիք անուանց են *այբ* եւ *քէ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Դարձեալ եւ սոքա ի յանկումն անուանց դնին, սակայն յոլովս ցուցանեն զիրն, որպէս՝ fաղաff, *եւ* պարիսպ, *եւ* մարդիկ, *կամ՝* սոfա *եւ* նոfա:

ՅԱՂԱԳՍ ՎԱՆԳԻ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Յորժամ եգիտ արուեստաւորս զգիր, որ է նիւթ խաւսից, եւ եցոյց զհանգամանս ձայնաւորաց եւ բաղաձայնից, կամի ի սոցանէ եւ այլ եւս մեծագոյն յարմարել չինուածս, որ է վանգ, զորոյ զաւրինակն առաջի դնէ:

---

1 H *իգագանին*
1 N *սահանիչք*
1 CI *սէրքն*
2 K *հնգիցս*
2 B *ամէնեքեան*
3 ABCFGIK *վախճան* JN *վաղճան*
3 N *անուանց*
2 CI *յանբանից*
4 CI *յանկենդանեաց*
4 K *հմտացելոց*
4 CI *ցոյցք*
4 N *անուանց*
5 I *ցքէ փխ ի քէ*
5 ABCEFGHIKN *զորս [կնիք]*
5 ACI *հնգից*
8 N *անուանց*
10 I *չիմ՝ եւ [սոքա]*
10 ABDEFGHJKN *յանգումն*
10 N *անուանց*
11 C *քաղակք* I *քաղաք*
11 E *սոքայ*
11 E *նոքայ*
15 G *էգիտ*
15 N *արուեստաւորս*
15 BEK *զգիրս*
15 AH *էցոյց*
16 CFI *զհանգամայնս* H *եւ հանգամանս*
16 J *ձայնաւորց*
16 BEGIKN *կամ փխ կամի*
16 H *չիմ՝ եւ [այլ]*
17 K *մեծագոյնոյն*
17 N *չինուածս*
17 H *զորո*
17 N *օրինակն*

[Բ Ա Ն]

«Փաղաւուբիւն է իսկապէս պարաւուբիւն ձայնորդաց զձայնաւորաւ կամ զձայնաւորաւք, որպիսի՝ կար, գուբ:
Իսկ պիտակապէս՝ ի նեգէ ձայնաւորէ, որպիսի՝ *ա, է*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զի՞նչ է այս, զի զվանգէ ճառեաց, եւ բուռն հարկանէ այժմ զփաղաւուբենէ: Ինձ թուի, թէ կամի զբնուբիւն երկոցունց զեկուցանել. զվանգի՝ իբր թէ ի միոջէ կողմանէ ձայնաւորն վանգեալ է ի ձայնորդաց՝ յառաջոյ կամ ի վերջոյ:
Իսկ փաղաւուբիւն, որ է հեգ, չուրջանակի պատեալ ունի յանձայնից զձայնաւորն կամ զձայնաւորսն. զձայնաւորն, որպէս՝ կար *կամ* սէր, *եւ զձայնաւորսն, որգոն՝* գուբ, սուրբ: *Ա՛րդ, իսկապէս զփաղաւուբիւն ասէ, իսկ պիտակ՝ զվանգն, որպէս՝* ա, ե, այս, նա: *Նշանակէ եւ զայն, թէ իսկապէս վանգ փաղաւուբիւն է, իսկ պիտակ փաղաւուբիւնն՝ վանգ:*

ՅԱՂԱԳՍ ԵՐԿԱՐ ՎԱՆԳԻ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Նախ ծանոյց զբնուբիւն վանգի, զեկուցանէ այժմ զքանիաւնուբիւն երկարացն եղելոցն՝ բնուբեանն եւ դրուբեանն միանգամայն,

---

2 I *ձայնաւորաւք*
2 F *որպիսիի*
3 ABCDEGIK *եւ [ի]*
3 ABCDEFGHJKN *որպէս*
3 ABCDEFGHJKN *է փխ ե*
6 A *չիմ՝ Զի՞նչ է այս [թերթի մաշուածուբեան պատճառով]*
6-7 H *զփաղաւուբիւնէ* N *զբաղաւուբենէ*
7 N *թվի*
7 ACEGI *երկոցունցն*
9 J *յառաջո*
9 ADEGH *չիմ՝ ի [վերջ.]*
9 DJ *վերջո*
11 CI *չիմ՝ զձայնաւորն [որպէս]*
11 CI *որգոն փխ որպէս*
12 H *ձայնաւորսն փխ զձայնաւորսն*
12 CI *որպէս փխ որգոն*
12 N *սուբ*
13 BDGJN *զփաղաւուբիւնն* K *փաղաւուբիւնն*
13 BCDEFGHIJN *է փխ ե*
13 H *չիմ՝ նա*
14 K *չիմ՝ եւ [զայն]*
15 ABCDEFGIJKN *փաղաւուբիւն*
16 K *ՅԱՂԱԿՍ*
18 N *զէկուցանէ*
19 ACDEFGHIJN *երկարիցն*
19 CFI *եղելոց*
19 FI *բնուբեան*
19 FI *դրուբեան* K *չիմ՝ եւ դրուբեանն*

թէ որքա՞ն զոր ունի երիցագոյն աստիճան, զի որպէս ի տառն գոյր զանազանութիւն, այսպէս եւ ի վանգս եւ ի փաղառութիւնս, քանզի ի նոցանէ է գոյացեալ:

[Բ Ա Ն]

«Երկար փաղառութիւն լինի ըստ եղանակս ութ, բնութեամբ՝ երեք, եւ դրութեամբ՝ հինգ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Փաղառութեանն, ասէ, եղանակ ութ ձեւ՝ ե՛ւ ի ձայնս, ե՛ւ [ի] գնացս բաժանին: Եւ սոքա դարձեալ բնութեամբ եւ դրութեամբ եղանին. բնութեամբ՝ երեք, ասէ, եւ դրութեամբ՝ հինգ. ընդէ՞ր բնութեամբ կամ դրութեամբ՝ քննելի է, եւ կամ ընդէ՞ր բնութեամբն՝ երեք, կամ դրութեամբն՝ հինգ:

Բնութեամբ վասն այնորիկ է, զի այն տառիւքն գոյանայ, որ բնութեամբ զձայնն ունի, որպէս՝ է, աւ: Իսկ դրութեամբ, որ յայլոց կցորդութենէ ստանայ: Իսկ թէ ընդէ՞ր բնութեամբն երեք, եւ դրութեամբն՝ հինգ. զի բնութեամբն ի սկզբանէ է եւ վաղ ժամանակեան, վասն որոյ եւ զերիս ժամանակս՝ զանցեալն, զներկայս եւ զապառնին յինքն բերէ:

Իսկ դրութեամբն հինգ կերպիւ, ըստ ձեւոյ հինգ զգայութեանցս արուեստաւորին կոչմամբ բնականայ ի բնութիւն գոյիցն, որ թէ առաւելու եւ կամ պակասի՝ ոչինչ է խորութիւն, զորոց հանգամանսն դնէ ի կարգի:

[Բ Ա Ն]

«Եւ նախ զբնութեամբն՝ զի առաջին է, եւ բնութեամբ՝ յորժամ

---

2 N *այսպիսի* փխ *այսպէս եւ ի*
2 CDHI չիք՝ [*այսպէս*] *եւ*
3 CI չիք՝ *է*
5 CE *փաղառութեան*
5 ABDEFGHJKN *յեղանակս*
8 FHI *Փաղառութեան*
8 ABDEFGHJKN *յեղանակ*
8 ABCDEFGHJKN *յուխ*
8 ABCDFHJKNI չիք՝ *ի* [*ձայնս*]
8 ABCDEFHIJKN *ձայն*
11 EK *բնութեամբ* [*երեք*]
11 ABCDEFGJIKN չիք՝ *եւ*
12 EK *դրութեամբ* [*հինգ*]
13 ACDEFGHJ չիք՝ *է*
13 ABDEFHIJKN *գոյանա*
13 A *որ զձայնն* փխ *որ բնութեամբ զձայնն ունի*
14 ABJK *որ* փխ *որպէս* H չիք՝ *որպէս*
14 ABCDEFGIJK *ո* փխ *աւ*
14 BCFIN *յայլոյ* GJ *յայլո* H *այլոց* K *այլո*
15 ABCDEHJK *ստանա*
15 EI *բնութեամբ* [*երեք*]
15 G *կամ* [*դրութեամբն*]
15 FI *դրութեամբ*
16 G *զի բնութիւնն*
16 D *վասն որո*
17 K *ժամանակս*
18 DEHJ *ձեւո*
18 CIN *զգայութեանս*
18 ABCDEFIJK *բնականա*
19-20 ABDEGHJKN *աւելու*
20 CJN չիք՝ *եւ*
20 K չիք՝ *կամ*
20 G *զհանգամանսն*
23 K *զբնութեամբ* [*զի*] N *զբնութեանն*
23 K *զի* [*յորժամ*]

երկար տառիւք արտաբերեսցի, որպէս՝ *Մով–սէս*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ասացաք ի բաժանման ձայնաւորացն, թէ ոմանք բնութեամբ երկարք են, որպէս՝ է, աւ: Ա՛րդ, յորժամ սոքաւք փաղառի անունն, որպէս Մովսէսն կամ խաւսող՝ կոչի բնութեամբ: Եւ քանզի ինքնաբաւ եւ անկարաւտ է լծորդութեան ձայնորդի, սակս որոյ եւ առաջին տեղւոյ ասացաւ:

[Բ Ա Ն]

«Եւ կամ՝ ‹2› յորժամ զմիւս յերկամանակաց ըստ երկարման առեալ, որպիսի՝ *սի–րով*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Դարձեալ եւ այս բնութեամբ, քանզի զին յերկամանակացն ունի, որ է յանգ առաջին վանգին, եւ երկարի վերջին վանգն բէովն, որպէս՝ սիրով, բարով, գթով. իսկ երկամանակքն՝ երկայնիցն եւ սղիցն պատճառ գոլով. թէպէտ բնութեամբ եւ սա, սակայն երկրորդ նորա ցուցաւ:

[Բ Ա Ն]

«Եւ կամ՝ ‹3› յորժամ զմի ոք ի կոչեցելոցն երկբարբառացն եդեալ, որպիսի՝ *հաւ–ուկ*»:

---

1 G *տառիւքն*
1 I *որպիսի*
1 ABDFG *Մօսէս* KN *Մովսէս*
3 ABDGJ *ի բաժանմանէ* E *ի բաժանէն*
4 ABCDEFGHIJKN *ո* փխ *աւ*
4 EN *սօքօք*
5 ABCDEGHIJN *Մօսէսն* F *Մօէսն* K *Մովսէսն*
5 CDEGIJ *խօսօղ* H *խաւսաւղ* K *խօսօղն*
5 K *եւ ոչ ի* փխ *կոչի*
6 G *լծորդութիւն*
6 J *որո*
6 ABCFGI *տեղոյ* J *տեղւո*
7 ABCDEFGHIJN *հասաւ* փխ *ասացաւ*
9 CK *յերկամանակացն* H *երկամանակաց* I *յերկամանակացնին*
9 CI *յերկարման*
12 EH *Եւ* [*դարձ.*]
12 K *երկամանակացն*
12 CFHIN *ունին*
13 C *յոր*
13 K չիք՝ *է*
13 CI *յանկ*
13 FI *վանկին*
13 I *երկարէ*
13 K *վանկն* փխ *վանգն*
15 N *թէպէտ եւ սայ բնութեամբ* [*նաեւ՝ շարադաս.*]
15 DE *սայ*
18 K *զմիւք* փխ *զմի ոք*
18 ABCDEFGHJN *կոչեցելոց* K *կոչելոյ*
18 A *երկբառացն* GI *երկբարբառոցն*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այս երրորդ ըստ կարգի բնութեամբ, քանզի երկբարբառն յերկուց խառնուածոց պատկանաւորի եւ ոչ գերազանցէ երկամանակին, այլ երկրորդ նորա դասեցաւ:

Եւ է երկբարբառ՝ աւ, ու, *որք հոյիւ վերացեալ՝ երկար փաղառութիւն կոչի՝* հաւուկ, դաւթուկ, խաւուն:

[Բ Ա Ն]

«Իսկ դրութեամբ՝ ‹1› կամ յորժամ յերկուս բաղաձայնս յանգեսցի, որկէն՝ *աղց*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Որպէս միամաւոր ոք, որ զերկուս ստինան ձձէ կամ զհաւրն եւ զմաւրն իւնչան ժառանգէ, այսպէս եւ աղցդ, կամ անց, կամ արջ զերկու[ս] ձայնորդսն զինքեամբ ձգելով, թէպէտ ոչ հանդոյն առաջնոյն, սակայն գեր քան զկնիսն դրութեամբ ասի երկար փաղառութիւն:

[Բ Ա Ն]

«Եւ կամ՝ ‹2› յորժամ սղի եւ սղացելոյ ձայնաւորի վերաբերեսցին երկու բաղաձայնքն, որպիսի՝ *տատրակ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սա ի դրութեանցն երկրորդ ցուցանի, քանզի ընդդէմ է տատրակն աղցոյն, *զի յաղցին զցոյն եւ զդատն յառաջկոյս ամփոփեաց այբն, իսկ ի* տատրակին *տիւնն եւ րէն առ վերջին այբն փաղառի յետուստ*

2-3 K *երկուց*
3 N *խառնուածոց*
6 I *խաւոնն* G *խաւսուն փխ խաւուն*
8 E չիf՝ *յորժամ*
8-9 ACI *յանկեսցի*
9 EHI *որկեն*
11 I չիf՝ *ոք*
11 F չիf՝ *որ*
12 ABCDEFGHJN *զերկու*
12 *K* չիf՝ *եւ [աղցդ]*
12 I *անդ փխ անց*
14 F *սակ փխ սակայն*
14 CI *յերկար*
14 B *փաղառութիւնն*
16 DEH *սղացելո*
16-17 I *վերայբերեսցին*
19 DE *Սայ*
20 K *աղոյն փխ աղցոյն*
20 K *աղցին փխ յաղցին*
20 A *անփոփեաց*
21 N *տիւն*

կուսէ, զի մինն միշտ առաջադիր կարէ լինել՝ տիւնն րէի, որպէս տրգալ, եւ ուր այսպէս դիպիցի՝ հարկաւոր է կիտիւն զտիւնն եւ զրէն վերջին ձայնաւորին տալ, կամ սա կրակին՝ զկենն եւ զրէն:

Իսկ զի սուղ եւ սղացեալ ասէ՝ ոչ թէ սուղ է այբն, այլ ըստ երկամանակի սղանայ ի տեղւոջս:

[Բ Ա Ն]

«Եւ կամ՝ ‹3› յորժամ ի պարզ ձայնորդն յանգեսցի եւ զհետինն ունիցի ի ձայնորդէ հաւացեալ, որպիսի՝ *երկիր*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Վասնզի րէն պարզ գոլով եւ ո՛չ ի կրկնակացն զկենն առնլով՝ զերկրորդ ձայնորդն սկիզբն առնէ երկրորդ փաղառութեանն, երկարացոյց զին. այսպէս՝ եր–կիր, եր–կին, եր–կիղ· *վասնզի կենդ հաւասար մատուցանէ զբաժանումն զաւրէն եղբարց եչիղ եւ ինիղ ձայնորդացդ պատճառաւ, զի ոչ կարէ րէն կենիղ առաջադասիլ, ընդդէմ է աղցին եւ տատրակին· ումն՝ զի յառաջկոյս ամփոփեաց զբաղաձայնսն, եւ ումն՝ ի վերջ, իսկ կենն պարզ ձայնորդ է:*

[Բ Ա Ն]

«Եւ կամ՝ ‹4› յորժամ ի կրկին ձայնորդն վերաբերիցի, որպիսի՝ *հեզիկ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Վասնզի զայ կրկնակ գոլով զերկուց բաղաձայնից ոյժ ունի,

1 H *մինն մինն* [կրկն·]
1 DEHI *յառաջադիր*
1 BK *րէին*
1 BK չիf՝ *որպէս*
1 BK *տարգալ*
2 BK *դիցի փխ դիպիցի*
2 K *հարկադրէ փխ հարկաւոր է*
2 ACEFGKN *կէտիւն* BDHIJ *կետիւն*
2 I չիf՝ *եւ [զրէն]*
2-3 BK չիf՝ *վերջին ձայնաւորին տալ, կամ սա՝ կրակին՝ զկենն եւ զրէն:*
3 CN *զկէնն*
4-5 ABCDEFGHJKN *երկամանակին*
5 ABCDEFIJK *սղանա*
5 ADFGKN *տեղոջս*
7 K *ձայնորդսն*
7 J *զհետինին*
11 BIK *զերկրորդն*
11 F *փաղառութեան*
12 AK *երկեղ*
13 BK *եղբար*
14 E *յառաջադասիլ*
15 CDFHI *անփոփեաց*
15 CI *զբաղաձայնս*
16 I չիf՝ *ի*
18 ABCDEKGH չիf՝ *ի*
18 B *վերաբերեցի*
21 CFK *զա* I *զսա փխ զայ*
21 BK *ուժ* J *յոյժ* N *յուժ*

քանզի ի սէէ եւ ի դայէ գոյացեալ է ըստ յունին, վասն որոյ ընդդէմ է պարզին, զի զաւրութեամբ զայն եչին տայ ձեռն, իսկ կիտիւն ինոյդ· այսպէս՝ հեզիկ, հեռիկ, հեցիկ:

[Բ Ա Ն]

«Եւ կամ՝ ‹5› յորժամ ի կրկին ձայնորդն յանգեսցի· որպիսի՝ *աջ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Քանզի ջէն կրկնակ գոլով՝ ի ճէէ եւ ի ձայէ, երկարացոյց զայբն, զի կիտիւ եւ զաւրութեամբ այբին տայ ձեռն· այսպէս՝ աջ, ախ, աք, առ եւ այլ սոյնպիսիք: – Այս է զանազանութիւն փաղառութեանցն երկարից բնականապէս եւ ըստ պատուոյ եդեալ ութ եղանակաւ:

ՅԱՂԱԳՍ ՍՈՒՂ ՎԱՆԳԻ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ջծայրսն քննեաց, գայ եւ այժմ ի միջոցն՝ ցուցանելով զսուղ վանգին հանգամանս եւ ասէ·

[Բ Ա Ն]

«Սուղ փաղառութիւն լինի ըստ երկու եղանակս· ‹1› յորժամ ունիցի եզ ինչ ի բնէ աղաւտացն, հիզան՝ *նեռող*»:

---

1 EH [*դայէ*] է
1 ACEFGHIJN *չիէ՝ է*
1 D *վասն որո*
2 BCDEFIJK *տա*
2 C *ձայն փխ ձեռն*
2 I *կեռիւն*
2 CDEHIJN *ինոյնգ փխ ինոյդ*
5 B *չիէ կամ*
5 BGJN *յերկին* K *երկին փխ ի կրկին*
8 B *ի ձայնէ*
9 ABCDFGKN *կէտիւ* EHIJ *կետիւ*
9 ABDEFGHJK *տա*
10 ABDEFGHJKN *փաղառութեանցս*
11 N *պատուոյ*
11 ADEFGHJ *յեղանակաւ*
12 ABCN *ՎԱՆԳԻՑ*
14 K *Ջծայրս*
14 CI *գա*
15 J *համանգամանս*
17 ACEFGHI *երկուս*
17 ABCDEFGHJIN *յեղանակս*
18 N *է զինչ փխ եզ ինչ*
18 B *աղօտիցն*
18 K *որզան փխ հիզան*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ըստ սղութեանն եւ կարճութեանն, այսպէս եւ զեղանակն պակաս ունի: Բայց ի տառիցն բաժանմունսն ցուցաւ բնութեամբ սուղ գոլ՝ ե, ո, ւ:

Արդ՝ զառաջին եղանակն ի բուն նուազիցն յիչէ, որով լինի սուղ վանգ, քանզի իւրաքանչիւր ոք ի սոցանէ յորժամ ի մի բաղաձայն յանգի, որ ոչ է կրկնակ, սուղ փաղառութիւն առնէ, որպէս՝ նետող, ներող, Նեստոր· *քանզի եչ եւ ոյ սուղք են:*

[Բ Ա Ն]

«Եւ կամ՝ ‹2› յորժամ ունիցի զմի ինչ յերկամանակացն՝ ըստ ամփոփման ընկալեալ, որգան՝ *աղաւտ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ցուցաւ եւ այս, թէ երկամանակքն երեք են՝ ա, ը, ի: *Արդ՝ յորժամ զմի ոք ի դոցանէ ի բաղաձայնս յանգեսցես, որ ոչ է կրկնակ, լինի եւ այս ըստ երկրորդ եղանակի սուղ փաղառութիւն, որպէս՝* աղաւտ, աղֆատ, *քանզի երկամանակ գոլով այբին, ամփոփի ի տիւնն եւ սղի:*

ՅԱՂԱԳՍ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ՇԱՂԱՇԱՐԱՑ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ըստ կարգի զարուեստս աճեցուցանէ, քանզի նախ զվանգս եւ

---

2 CFIK *սղութեան*
2 CI *կարճութեան*
2 DEGH *զեղանակն*
3 ABCDEFGHJKN *տառից*
3 ACFIJ *բաժանմունս*
4 N *է փխ ե*
5 CI *զյառաջին*
5 ABCDEFGHIJ *յեղանակն*
5 N *նուազիցն*
6 AI *վանկ*
10 AEF *յերկամանացն* K *երկամանակացն*
11 K *ամփոփմանն*
11 K *կալեալ փխ ընկալեալ*
13 CDFGHIJKN *երկամանակք*
14 J *բաղաձայնսն*
14 EH *կրկնակք*
15 ABDEFGHIJN *յեղանակի* K *եղանակին*
15 I *փաղարութիւն*
15 K *աղաւօտ*
16 ABCDEFGHIN *անփոփի*
16 ADF *տիւն* G *տիւնդ*
17 CI *ՅԱՂԱԳՍ ՀԱՍԱՐԱԿԱՑ ՇԱՂԱՇԱՐԱՑ է ՁԱՌՍ*
17 FG *ՀԱՍԱՐԱԿ*
17 H *ՇԱՑՂԱՇԱՐԱՑ*
19 K *զարուեստս*
19 EH *զվանգն* N *զվանկս*

զփաղառուքիւնս ուսոյց, այժմ յաղագս հասարակաց չաղաչարաց խաւսի, որ ասի զուգաչարաց, այսինքն՝ չարեցելոցն ի հասարակաց խաւսս զրուցատրութեան եւ բանից պատմութեան:

[Բ Ա Ն]

«Հասարակաց վանգ լինի ըստ եղանակս երիս· ‹1› յորժամ ի ձայնաւոր երկայն յանգեսցի եւ գհետինն ունիցի ի ձայնաւորէ հաւացեալ, որգան՝ «Ինձ բնաւ ես ոչ դու իրիք պատճառ արեւ, այլ աստուածքն»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Հասարակապէս առնու զայս ըստ չափոյ երկայնից եւ սղից, եւ ըստ խորհրդոյն մատուցանէ ի տեղիս աւժանդակութիւն, զի մի՛ միտք ինչ բանի զանխլացեալ ի դժուարին չափոցն ծածկիցին: Եւ ասէ զսա լինել ըստ երիս եղանակս, զի որպէս մարդ յերից ունի զգոյութիւն եւ երիւք ժամանակաւք կատարի, այսպէս եւ հասարակութիւն խաւսից երիւք ձեւովս այսոքիւք աւարտի, զորոյ զաւրինակն ի Հոմերոնի գիւտից դնէ առաջի:

Ա՛րդ, առաջին վանգդ ի տաղս՝ եթէ՛ բնութեամբ եւ եթէ՛ դրութեամբ միշտ զերկայնն եւեթ խնդրէ, քանզի ի ձայնաւոր երկայն յանգի: Այսպէս՝ «Ինձ բնաւ», եւ հետինն ունիցի ի ձայնաւորէ սկզբնացեալ, որգոն՝ «ես, ոչ դու», զի առ առաջնովն յարառոցեալ եչն խորտակեաց եւ արգել սաստկաբար աւրինակ իմն զալիս ծովու վիմի պատահեալ արար սուզ, որ է ստեղն, այս է՝ միջակ:

Նմանապէս եւ երկրորդ վանգն ի ձայնաւոր երկայն յանգի· այսպէս՝ «իրիք պատճառ արեւ», եւ զհետինն ունիցի ի ձայնաւորէ, որգոն՝ «այլ աստուածքն», որով եւ սա սղացաւ որպէս զառաջինն:

---

1 CI զփաղառուքիւն
3 CI զրուցատրութեանն N զրուցաւորութեան
3 E բայնից K փանից
3 CI պատմութեանն
5 H Հասարակաց
5 N վանկ
5 ABCDEFGHIJN յեղանակս
5 HN յերիս
6 J յերկայն
6 J ունից
6 GI ձայնորդէ փխ ձայնաւորէ
7 N ու փխ դու
7 I աստուածք
9 DJ չափո
10 C աւժընդակութիւն F օժընդակութիւն
11 N դժւարին
11 CI ծածկեցին
11 F զսայ J սա
12 C յերիս փխ երիս
12 ABDEFGHJK յեղանակս
13 J կատարէ
13 CG հաւասարութիւն
14 C ձեւօքս I ձեւաւք
14 BK գտից
16 K տաղսն
16 K զերկայն փխ զերկայնն
16 BHK չիք՝ ի
18 H չիք՝ եւ [հետ·]
18 K սկզբնաց
18 B չիք՝ որգոն՝ «Ինձ բնաւ»··· [տ· 20–21] վիմի պատահեալ
19 ABCDEFHIJKN չիք՝ առ
19 F առաջնով EJ յառաջնովն
20-21 H պատահել EJ պատահիլ
22 H վանգ
23 H չիք՝ եւ [զհետ·]
25 ABCDEFGHIJN յեղանակիս K եղանակին

Իսկ պատմութիւնք առաջին եղանակիս այսպիսի է· Պրիամոս տրովացի, զորոյ զկինն յափշտակեալ էր Հելլենացւոցն, որդի նորա Պարիս՝[56] քննելով, զի վերայ եղելոցն զգործն, ասելով ցաղջիկն՝ «Ե՛կ այսր: Արդ՝ զի ո՛չ ես դու այժմ պատճառք»:

[Բ Ա Ն]

«Եւ կամ՝ ‹2› յորժամ աղաւտի կամ աղաւտացելոյ ձայնաւորի վերաբերիցին երկու ձայնորդք, որոց երկրորդն նայ է, իսկ առաջնորդն ըստ եզ անձայն, հիգան՝ «Պատրոկղէ, ինձ՝ հիքիս, կարի յոյժ սիրեցեալ անձին»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սովորութիւն է նային զաւրէն մոմոյ երբեմն կակղանալ, եւ երբեմն՝ խստանալ: Արդ՝ առաջին վանգն կակղացաւ ըէն եւ թոյլ ետ զերազանցել ձայնին, զի արասցէ երկայն· իսկ յերկրորդն խստացաւ զատն եւ արգել՝ զվատաճայնն առնելով սուղ, որ է ստեղն: Բայց յորժամ կամիս սղացուցանել, ըստ այսմ աւրինակի զվանգն ձայնաւորի պէտք են կամ սղի, կամ երկամանակի, որ աղաւտանայ, զգուշանալով յայլոցն ձայնաւորացն եւ զնային եւ զվատաճայնին զնոյն պահել խորութիւն:

Այլ յայտնի աղաւտ եւ աղաւտացեալ ձայնաւոր «զոյն» անուանէ եւ զայբն, իսկ երկու ձայնորդ՝ զկենն եւ զտիւնն, եւ երկրորդ նայ՝ զրէն եւ զղատն:

Իսկ եզաձայն առաջնորդ զպէն, վասնզի ի լերկիցն է, եւ ո՛չ՝ ի

---

1 ABCDEFHIJN Պրիամոս K Պրիամոս: Ուղղում ենք ըստ երրդնկացու (Պլուզի), էջ 182:
2 DH զորո
2 FGKN հելլենացոցն I հեննենացւոցն J հելենացւոցն
3 ABCDEFGHIJKN Պրիամուս
3 ACFIJN ի վերա
6 DE աղօտացելո I աղաւտեցելոյ K աղօտեցելոյ
7 B վերաբերիցինն I վերայբերիցին
8 ABCDEFGHIJKN եզաձայն փխ եզ անձայն· ուղղումը ըստ Թրակացու բնագրի՝ ἄφωνα , որ նշանակում է «անձայն» [տե՛ս Ն· Ադոնց, էջ 11]:
8 F Պատրոկլէ I Պատրոդկէ
8 K հիքոյս N հիգիս
11 DEHJ մոմո N մօմոյ
11 N կակղանայ
12 ABCDEFGIJN յառաջին
12 CI կակղացօ
12-13 CIF գերազանցեալ
13 EK երկրորդն
14 ABFGJKN վատաճայնն H զվատաճայն CI վատաճայն
14 J առնլով
14 I չիք՝ է
15 CI կամի
15 K սղացնել
15 CEI յօրինակի
15 F զվանկն
16 I պետք
16 BCDIJK աղօտանա
17 E զայլոցն
17 BCN ձայնաւորաց
17 BK զային փխ զնային
18 K խորումնս
19 CI զոն N զյոյն
19 CN անւանէ
20 BKN երկրորդ [ձայն·]
20 CFI նա
22 H չիք՝ ի [լերկ·]

կրկնակացն, որգոն՝ «Պատրոկղէ[57], ինձ՝ հիքիս, կարի յոյժ սիրեցեալ անձին»։ Քանզի իբրեւ եաես Աքիլլեւս զՊատրոկղէ մեռեալ, լալով զհարճն Աքիլլեայ, թէ զքեզ յամուսնութիւն տամ Աքիլլեայ. ասէ՝ «Ինձ՝ հիքիս, կարի յոյժ սիրեցեալ անձին»։

[Բ Ա Ն]

«Եւ կամ՝ <3> յորժամ սուղ իցէ եւ եզերիցի ի մասն բանի եւ զհետինն ունիցի ի ձայնաւորէ հաւացեալ, որպիսի՝ «զՆեստոր[58] ոչ խաբեաց խաշիւն, թէպէտեւ յումպ էր»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Յորժամ յերկրորդ վանգին ձայնաւոր սուղ դիպիցի միով բաղաձայնիւ, եւ բանն երկու վանգիւք միայն զկատարումն առնուցու, եւ յայլորդ վանգն ի ձայնաւորէ հաւիցի՝ լինի համբոյր, թէպէտեւ սուղ է ըստ այլում կարծեաց։ Իսկ պատմութիւնն է՛ այս. Նեստոր ոմն ծեր՝ հմուտ պատերազմի, զոր տուեալ ցՄաքաոն[59] բժիշկ վիրաւորեալ, զի դարմանեսցէ, որոյ բժշկելով զվէրսն՝ տայր նմա հաց եւ սեաւ գինի։ Բայց իբր խաշիւն ամբոխի լսէր պատերազմի, ոչ սիրելի լինէր նմա ըմպումն գինւոյն, քան թէ երթալ ի գործ պատերազմին։ Իսկ այլք ասեն, թէ տայր նմա ըմպել ի խաշելոյ իրի ջուր եւ խաբէր, թէ սեաւ գինի է նորա ըմպեալ, ծանեաւ թէ ոչ է գինի։

Է եւ այլ աւրինակ հասարակաց չաղաշարիս առաջնոյն, այլեւ ի յաչխարհաժողովութենէն անդր եթէ ոք հասանիցէ. եւ երկրորդին՝

1 ABCDEFGHK *Պատրոկլէ* I *Պատրողկէ*
2 I *տեսակ փխ հաես*
2 EH *Արքելեւս*
2 I *զՊատրողկէ*
3 K *զհարջն*
3 ACDEFGHIJKN *Աքիլլեա* [*թէ*] B *Աքիլելեա*
3 ADFGHIJ [*կամ*] *Աքիլլեա* B *Աքիլեա* E *զԱքիլլեա*
4 N *հիգիս*
7 E *ունիցէ*
7 J *չիճ՝ ի*
7 I *ձայնորդէ փխ ձայնաւորէ*
8 F *խօշուն* I *խաշոյն*
8 K *յումբ էր*
10 E *երկրորդ*
12 HK *աչորդ*
13 HK *պատմութիւն*
14 N *տւեալ*
15 C *դարմանեսցեսցէ*
15 DEHJN *որո*
15 BK *զվէրս* G *զվէրն*
15 CFI *տար*
15 H *նմայ*
16 G *խաշիւն*
16 N *լսեր*
17 CFIK *ըմբռւմն*
17 ABCFGIKN *գինոյն*
17 ABN [*քան*] *եթէ*
17 N *երթեալ*
17 H *ի ծագ փխ ի գործ*
18 CFK *ըմբել* I *ըմել*
18 K *չիճ՝ ի* [*խաշ·*]
18 N *խափեր*
19 CFI *ըմբեալ*
19 E *ծաննեօ*
19 J *ոչ գինի է* [*շարադաս·*]
20 DEHJN *հասարակ*
20 K *չիճ՝ ի*
21 K *աչխարհաժողովութենէն*

բոլոր իր եւ փոքրագունի տէրութեանս ընդ արեգակն էանց։ Իսկ երրորդին՝ ի տրամատելն ընդհանուր երկրի ածողեալ զնա։

ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՌԻ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Յառաջագոյն «վանգ» կոչեաց եւ այժմ «բառ» անուանէ՝ յաղագս ծածկելոյ ի մէնջ։ Եւ լսի բառ «ասացուածք» կամ «ասումն», որ է ըստ միում վանգի, կամ երկուց, կամ երից, քանզի մի է նշանակն։

[Բ Ա Ն]

«Բառ է մասն բանի դուզնաքեայ՝ ըստ բաղդասութեան բանի»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սահմանաւ ծանուցանէ զբառ, եւ զմասնդ փոխանակ սեռի դնէ, զի ունի ընդ ինքեամբ տեսակս։ Եւ «դուզնաքեայ» ասէ առ բանին մեծութիւն, զի բառ նուազ մասն է առ «բանն» բաղդատութեան. կամ թէ բաղն՝ նախդիր է միայն, որպէս թէ ասել՝ «մասելով միանայ բառ», որով լինի չարադրութիւն բանի, զի բառ չարադրութիւն է փաղառութեանց եւ ի հեգիցն կցմանէ լինի, ուստի գոյանայ բան, որպէս յորժամ չարէ ոք գԴաւ եւ զիքն եւ առնէ բառ՝ գԴաւիք, նոյնպէս եւ զայլսն՝

1 J *բոլորից*
1 E *տէրութեան*
1 I *սա* [*ընդ*]
2 ADEFGHIJN *տրամաբանելն փխ տրամատելն*
2 ABCDI *ընթհանուր*
2 J *երկիր*
2 BCDFGN *աճողեալ* EIK *աճողել* J *աճողիծ*
2 E *գնայ*
5 N *անւանէ*
6 DH *ծածկելո*
6 N *ի մէջն*
6 CN *ասացւած*
6 CI *մասումն փխ կամ ասումն*
6 CI *ի փխ ըստ*
6-7 F *չիճ՝ կամ ասումն, որ է ըստ միում*
7 *վանգի*
7 J *չիճ՝ կամ երից*
9 BI *չիճ՝ բանի*
9 ABCDEFIJK *դուզնաքեա*
9 BIKN *բաղդատութեան*
12 ABFGIJK *դուզնաքեա*
12-13 CI *մեծութիւնն*
13 N *նւազ*
13 DEH *բաղդասութեան*
13 G *չիճ՝ կամ թէ*
14 CFI *բառն փխ բաղն*
14 K *դասելով փխ դասելով*
14 ABCDEFHIJKN *միանա*
16 ABCDEIJ *գոյանա* K *գոյա*
17 ABCFGIJKN *գԴա եւ զիքն*
17 DEHN *գԴաւիքն*

ևե-ղու-թիւն, ար-ֆայ-ութիւն: *Եւ ամենայն այսպիսիքս կցեալ ի սղից եւ յերկարաց ասի բառ, եւ չարադրեալ զբառ ընդ միմեանս՝ առնէ բան, որպէս յառաջիկայսդ ցուցանէ:*

ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ամենայն արուեստաւորի սովորութիւն է զպէսպէս նիւթս յաղագս գործոյն կատարման հաւաքել, որպէս եւ այս յոգնիմաստ արուեստաւորս զզանազան մասունս բանի պատրաստեաց՝ ի տառիցն սկսեալ, այժմ կատարելութեան գործոյն սկիզբն առնէ, որ է «բանն», որպէսզի ցուցցէ եւ զսորայն մասունս եւ զայլ եւս կիրս ի սմանէ պաշտեցեալս:

[Բ Ա Ն]

«*Բան* է հետեւակ բառի շարադրութիւն՝ զտրամախոհութիւն ինքնակատար յայտնելով»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Դարձեալ եւ «զբանս» սահմանէ ըստ իւրում սովորութեանն եւ ասէ, թէ ի հետեւակ բառիցն չարադրութենէ լինի կամ թէ հետեւել բառիցն եւ զհամեմատ չարագրութեանցն գտանել, կամ թէ զմանր վանդան եւ զկազիկաղ հեգան «հետեւակ» ասէ, զորս քաղելով յինքն՝ անդամս գործէ բանի, քանզի նոքա ոչ բացորոշեալ զտեղին ցուցանեն սղիցն

---

1 F *արքաութիւն* K *չիք՝ արքայութիւն*
1 ABJ *այսոքիքս փխ այսպիսիքս*
1 K *սղիցն*
2 E *երկարաց* K *երկարացն*
3 K *առաջիկայդ* N *յառաջիկայդ*
4 F *չիք՝ ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՆԻ*
6 CFI *ցամենայն*
6 CI *արուեստաւոր* N *արուեստաւորի*
6 BK *զի պէսպէս փխ զպէսպէս*
7 I *ոպ փխ որպէս*
7 CIFHJ *յոգնիմաստ*
7-8 N *արուեստաւոր*
8 K *զանազան* H *չիք՝ զզանազան*
8 H *զզմասունսն*
9 I *չիք՝ այժմ*
9 A *կատարելութեամբ*
11 ABCEFGIJK *պաշտեցեալ*
13 BIK *զտրամախոհութիւնն*
16 CFI *սովորութեան*
17 K *բառից*
18 H *չիք՝ եւ*
18 H *համեմատ*
18 H *չարադրութեանցն* N *չարագրութեանսն*
18 N *չիք՝ թէ [զմանր]*
18 AFG *վանկան*
19 N *զոր*
20 J *ցուցանէ*

եւ երկարացն, եւ կամ՝ զմիոս բանին յայտնեն ցիր եւ ցան գոլով, զոր ժողովեալ չարադասէ եւ առնէ ըստ ենթադատութեանն «բան» կատարեալ· որպէս յորժամ չարագրէ ոք զԴաւիթ եւ զշարագրեացն եւ զպատերազմն եւ զՄարաց եւ զՀայոց, եւ ասէ յարապէս, թէ՝ «Դաւիթ շարագրեաց զպատերազմն Հայոց եւ Մարաց»· ա՛րդ՝ սոքա բառք են առանձինն՝ բաղկացեալք ի հեգից· իսկ չարադրութիւն սոցա «բան» լսի, որ կատարէ զմտածութիւն յինքենէ, որպէս ասէ, թէ «զտրամախոհութիւն ինքնակատար յայտնելով», այսինքն՝ զհաստատ խորհրդոյն կատարումն ցուցանելով մեզ, որպէս ասացաւ աւրինակն:

Բայց ասի եւ տրամախոհութիւնդ «փոխադրութիւն», քանզի արդարեւ փոփոխի իսկ խորհուրդ մտացն յայլեւայլս, եւ այնպէս ծնանի զբանս զանազանս ի միմեանց այլեւայլ բառիւքն: Եւ լինի բան ի բայից եւ ի բառից ըստ երից եղանակաց եւ ըստ երից թուոց, որպէս ուսանելոց եմք:

[Բ Ա Ն]

«*Եւ բանի մասունք են ութ՝ անուն, բայ, ընդունելութիւն, յաւդ, դերանուն, նախադրութիւն, մակբայ, շաղկապ: Քանզի է՛ առասութիւնդ իրրեւ տեսակ ընդ ամենայն ենթակեալ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

«Բան» զկատարեալն ասէ, որ զտրամախոհութիւնն յայտնապէս յինքեան ունի, եւ դադարեալ ստորակիտովն, եւ միջակիտովն, եւ աւարտեցելովն. այսպէս՝ «Աստուած հաստատեաց զմարդն յանեղծութիւն եւ ի պատկեր իւրոյ բարերարութեանն արար զնա»:

---

1 H *ենթադատութեան*
2-3 I *կատարելով*
3 I *չիք՝ որպէս*
3 I *շարագրեացն*
4 CI *զպատերազմ*
4 DEHN *այսպէս* J *որպէս փխ յարապէս*
5 CI *պատերազմ* N *զպատերազմ*
5 ABEFG *զմարաց*
5 N *սոքայ*
6 K *բաղկացեալ*
6 J *հեգոյ*
6 CI *չարագրութիւն*
7 B *մտածութիւն* K *զմտածութիւն*
7-8 BI *զտրամախոհութիւնն*
8 K *խորհրդոցն*
11 K *փոխի*
11 ABCDEFGIJN *յայլեւայլս* K *յայլեւայլ*
13-14 BK *չիք՝ ըստ երից եղանակաց եւ ըստ երից թուոց, որպէս ուսանելոց եմք:*
13 E *յերից [եղ·]*
13 ACDEFGHIJN *յեղանակաց*
13 N *թվոց*
13-14 H *յուսանելոց*
16 ABCDEFGHIJKN *բանին*
16 D *բա* H *չիք՝ բայ*
17 J *նախդրութիւն*
17 DEJ *մակբա*
17 J *չաղկաղպ*
18 H *իբր*
18 N *անւամբ*
18 CI *ենթանգեալ*
20 CE *զտրամախոհութիւն*
22 J *աւարտեցելով*
22 C *այնպէս*
23 E *չիք՝ ի [պատկ·]*
23 DH *իւրո*
23 F *բարերարութեան*

Արդ՝ այսպիսիքս յանուանէ, ի բայէ եւ յայլոց մասանց առնու զլրումն, զոր ուսուցանէ այժմ արուեստաւորս յուիթ բաժանելով: Իսկ այլքն ոչ են եւ ոչ ասին «բանք»՝ ո՛չ միայն եզավանգ անուանքն, որպէս՝ «հաց» եւ «ջուր», ա՛յլեւ երկավանգքն եւ եռավանգքն: Բայց զսոսա «մասունս» ասէ, եւ ո՛չ՝ «տեսակս»· այսու զմասն երիցացոյց, զի ոչ յամենայնի ի վեր է տեսակ քան զմասն, որպէս եւ ի վեցն իսկ զբան արուեստիս, քանզի թէ ոք զվեցեսինն ոչ ունիցի՝ ոչ է կատարեալ քերդող: Իսկ ճարտասանն՝ միով միով, վասն որոյ յայսմ վայրի իբր սեռ զայլ եւս մասունս կարէ գոյացուցանել, որպէս անունն, զնոյն յինքեան հետեւեալս զուգապատիւս ցուցանէ՝ ո՛չ երէց եւ ո՛չ կրսեր:

Իսկ տեսակ թերեւս ունիցի մասունս, որպէս ատենականն զամբաստանելն եւ զպատասխանելն՝ երէց եւ կրսեր· զի նախ ամբաստանելն է եւ ապա պատասխանելն, նոյնպէս եւ այլքն, յորոց գիտելի է եւ զայս· զի է՛, որ զաւրէն սեռի բաժանի ի մասունս եւ ինքն ոչ մնայ, որպէս՝ մարդ· եւ է՛, որ բաժանի եւ մնա[յ], որպէս ծառ ի պտուղ եւ յոստ եւ ի տերեւ: Արդ՝ յայս հայելով զսոսա «մասն» ասաց, եւ ո՛չ՝ «տեսակ»:

Իսկ ասելն՝ «ութ»· գիտելի է, զի ոմանք զառաջութիւնն ի թիւ արկին եւ ասացին ինն: Եւ կէսք զանուանն մասունս ընդ անուանն դասեցին եւ զբային ընդ բայի եւ ածին առ նոսա զչաղկապն եւ զյաւղն եւ զնախադրու-

1 JN *այսպիսիք*
1 N *յանուանէ*
1 EJN *եւ [ի բայէ]*
1 CI *յայլոցն* HK *այլոց*
1 I *մասանցն*
1 EH *առնուն*
2 N *արուեստաւորս*
2 CI *ութ* K *յուիթ*
3 ABCGJKN *ասի* E *ասէն*
3 J *չիմ՝ ոչ միայն եզավանգ անուանքն*
3 N *անուանքն*
4 AB *երկավանկք*
4 ABE *եռավանգք* GI *եռավանգք*
5 N *տեսակ*
5 J *օրիցացոյց* K *եցոյց* փխ *երիցացոյց*
6 K *ամենայնի*
6 K *չիմ՝ եւ [ի վեցն]*
7 N *արուեստիս*
7 CI *զվեցէս մինն* փխ *զվեցեսինն*
7 C *ունի*
8 AEFK *քերթող* G *քերդօղ*
8 J *իսկ ճարտասանին տեսակքն, որպիսին ատենական, բախոհական, կացըրդական, միով մասամբն կարէ բաւականանալ եւ սա ոչ միով միով փխ «իսկ ճարտասանն միով» ընթերցման:*
8 CI *միով* փխ *միով միով*
8 D *վասն որո*
8 HN *այսմ*
9 J *[անունն] մասն է բանի եւ ունի իւր հետեւմունք, զոր յառաջ գնալով ցուցանէ ի հոլովքն, ասէ, թէ սոքա զուգապատիւք են՝ ոչ երէց, ոչ կրսեր զնոյն յինքեան հետեւեալս զուգապատիւս ցուցանէ, ոչ երեց, ոչ կրսեր*

[խառն ընթերցում] փխ *«անունն, զնոյն յինքեան հետեւեալս զուգապատիւս ցուցանէ՝ ոչ երէց, ոչ կրսեր» ընթերցումբ: Այնուհետեւ խառը ընթերցումբ չարունակուի. «Իսկ տեսակ թերեւս ունիցի» նախադասութիւնից առաջ, յաւելադիր ներմուծման կարգով. «Իսկ տեսակ գկենդանւոյն տեսակն ասէ, որ ի մարդ, արջառ. ի սոսա էրէց եւ կրսեր գոն, զի անասունն յառաջ է արարչութեամբ քան զմարդն եւ կամ այսպէս տես ատենականին տեսակ է ճարտասանին, եւ ունի իւր մասունք. նախ՝ ամբաստանելն եւ ապա պատասխանելն եւ կամ: Իսկ տեսակ թերեւս ունիցի…*

10 CIKN *կրտսեր*
10 J *էրէց*
12 A *կրտսեր*
14 E *չիմ ի*
14 N *յինքն*
14 CDEIJK *մնա*
16 K *չիմ՝ ի [տերեւ]*
16 B *տէրեւ*
17 K *թիւր*
18 K *ասացի*
18 K *[կէսք] գանուանս* N *գանուանն*
18 ABDEFGHJ *[ընդ] անուան* K *անանուն* N *անուան*
18 G *մասունան*
19 F *զրայն* փխ *զրային*
19 D *գնոսայ*
19 K *զօգն*
19 CI *գնախագրութիւն*

թիւնն եւ հինգ ցուցին: Իսկ Արիստոտէլէս զոմանս ի սոցանէ ընդ անուանն դասեաց, իբր զդերանունութիւն եւ զայլսն ի բայսն· եւ յաւել՝ զստորասութիւն եւ զբացասութիւն եւ զբացերեւութիւն:

Ասաց եւ նա հինգ գոլ զբանին մասունս: Բայց քերդողս զինքեան արուեստն խորհելով ութ ասէ եւ զիւրաքանչիւրսն յատուկ ցուցանէ· զառասութիւնն միայն ընդ անուան դասեալ, քանզի դա իսկ անուն է, որպէս ունիմք ուսանել:

Եւ նախ դնէ զանունն, քանզի անուն զգոյացութեան սահման ունի, վասն այնորիկ նախակարգի: Իսկ բայն՝ զկնի յիրաւի, զի զանուանն զներգործութիւն պատմէ, իբր թէ այս անուն գնաց կամ գործեաց:

Եւ զարձեալ՝ զի անուն անըմբռնելի է, եւ անտեղի, եւ անժամանակ, իսկ բայդ՝ ասումն, զի յայտնէ զտեղի, եւ զժամանակ, եւ զթիւ, եւ զդէմ, եւ զայլ պատահս:

«Ընդունելութիւն»: *Սա «ունելութիւն» լսի, քանզի բառս այս ունի խառնումն յանուանէ եւ ի բայէ՝ իբր գովեալ, պարսաւեալ, ստեղծեալ:*

«Ցաւդ»: *Սա յիրէն ունի զստուգութիւնն, որ է կցումն գրոյն յանգի անուանն կամ բայի, եւ ցուցանէ գծանաւթս, զհեռաւորսն կամ զմերձաւորսն, որպէս՝ մարդս կամ մարդն:*

«Դերանուն»: *Դերանունս «թերանուն» լսի, կամ՝ «տիրանուն», կամ՝ «փոխանուն», որպէս յորժամ թողլով զանուանսն՝ «ես», «դու», «նա» ասեմք:*

1 DE *է ցուցին* BK *էացուցին* N *եօթն ցուցին* փխ *հինգ ցուցին*
1-4 BDEFHKN *չիմ՝ «Իսկ Արիստոտէլէս զոմանս ի սոցանէ… զբանին մասունս» ընթերցումբ:*
1-2 CI *ընդ անունն դասէ*
2 J *զբացասութիւն* փխ *զդերանութիւն*
2 CI *զայլ*
2 CI *բայս*
3 I *զբացասաց եւ զբացեր* փխ *զբացասութիւն եւ զբացերեւութիւն*
4 J *է* փխ *հինգ* I *չիմ՝ հինգ*
4 G *բանին զմասունս*
4 G *քերդօղ* N *քերթող*
5 N *արուեստն*
5 N *ութն*
5 CI *զիւրաքանչիւրն*
6 CFHI *զառասութիւն*
6 G *[ընդ] անուանն* N *անուան*
6 BK *դայ*
7 H *յուսանել*
9 K *ուն* փխ *ունի*
9 K *նախդ կարգի* փխ *նախակագրի*
9-10 JK *զանունն* N *զանուանն* փխ *զանուանն*
10 N *այն* փխ *անուն*
12 ABCDEFGHIJKN *ուսումն* փխ *ասումն: Ուղղումբ՝ ըստ իմաստի եւ հնագրութեան տուեալների· չատ հնարաւոր է եւ միաժամանակ տարածուած իրողութիւն է ա› ու չփոթումբ գրչագրեբումբ:*
13 A *զդէմս*
14 B *[Ընդ·] է*
14 C *Սայ*
14 N *ունելով* փխ *ունելութիւն*
15 N *յանուանէ*
15-16 G *չիմ՝ ստեղծեալ*
17 H *Սայ*
17 H *զստուգունէն*
18 CGI *յանկի*
18 N *անուանն*
18 G *ի [բայի]*
18 H *զծանօթսն*
18 ABCDEFGIJKN *գհեռաւորն*
18 BK *չիմ՝ կամ*
19 ABCDEFIJN *զմերձաւորս* G *զմերձաւորն*
19 H *մարդն մարդն [կրկն·]* N *մարդ* փխ *մարդն*
20 K *Տիրանունս* փխ *Դերանունս*
21 CI *զանուանս* K *զանունն* N *զանւանսն*

«Նախադրութիւն»՝ «առաջադրութիւն» ասի, քանզի եւ վանգք, որ ըստ ինքեանց ոչինչ նշանակեն, բայց դնին նախերգանք այլոց մասանց յորժամ զբանն ճոխացուցանել կամիմք, որպէս յորժամ ասեմք՝ «արտաձայնեալ», «շարաձայնեալ»: Արդ, ձայնեալն «բան» է, իսկ արտն եւ շարն՝ հեգ միայն, որ ոչինչ ունի խորհուրդ, բայց դժուարալուր առնէ զասացեալն:

«Մակբայ»՝ «կրկնաբայ» ասի սա կամ «վերնաբայ», այսինքն՝ բայ ի վերայ բայի, որ ունի սոսկ ինչ նշան ժամանակի, որպէս՝ իւրաքանչիւր, միանգամայն, վաղվաղակի եւ այլ սոյնպիսիք:

«Շաղկապ»՝ թարգմանի շաղկապն «զուգակապ», որ զաւրէն սոսնձոյ ամրացուցանէ եւ յեռէ, որպէս միտք ընդ միտք եւ բան ընդ բան եւ ձայն ընդ ձայն, իբր եւ-ն եւ թէ-ն եւ զի-ն եւ կամ-ն: Ահա այսոքիկ են զաւրութիւնք մասանց բանին համառատ, իսկ զբովանդակ բացատրութիւնն ի կարգի քննելոցս տեսցուք:

ՅԱՂԱԳՍ ԱՆՈՒԱՆ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Նախ՝ զբանին մասունս յութ բաժանեաց, եւ այժմ կամի զիւրաքանչիւր ոք ի նոցանէ հարցաքննել: Եւ այլոց մասանց բանին նախակարգէ զանուն՝ եւ ո՛չ միայն այլոցն, ա՛յլեւ նոյն ինքն բայի: Վասն

---

1 A *վանկք* H *վանգըք*
2 N *յինքեանց*
4 CI *ձայնեալ* [*բան*]
5 K *որ որ* [*կրկն.*]
5 DEFIJKN *դժոխալուր* H *դժոխեալ փխ դժուարայուր*
7 ACDEIJ *Մակբա*
7 A *կրկնաբար* CDEHIN *կրկնաբա*
7 ABDEFHK *վերնաբա*
8 DEH *բա*
8 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
8 J չիք՝ *որպէս*
9 E *սոյնպիսիքս* H չիք՝ *սոյնպիսիք*
10 H չիք՝ *Շաղկապ՝ թարգմանի չաղկապն «զուգակապ»*
10 CG *թարգմանի*
10 ADEFJ *ասի* [*որ*]
10 I *եւ փխ որ* C չիք՝ *որ*
10 ABCFJKN *սնձոյ* DE *սոսնձո* C *սնսծոյ* H *սոսնձս* I *սոսընձոյ*
11 *K ամարացուցանէ*
11 CI *յոռէ*
11 I [*ընդ*] *միտ*
12 H *եւ փխ եւն*
12 H *թեն*
12 FH *Ահայ*
12-13 B *պատմութիւնն* K *պատմութիւնս փխ բացատրութիւնն*
14 A *քննելոցս*
15 N *ԱՆՒԱՆ*
17 BK *զբանի*
17 K *ի յութ* N *ութ*
17 H *կամ փխ կամի*
18 E *հարայքննել*
18 G *զայլոց* K *այոոց*
19 J *զանուննն*
19 G *այլոց*
19 F չիք՝ *այլեւ նոյն ինքն բայի*
19 D *Վասն որո*

որոյ խնդրի, թէ է՞ր աղագաւ յառաջանայ անուն բայի: Քանզի ոմանք զբայ կամեցան նախադասել անուան, իբր թէ ի չինելոյ՝ շինող, եւ ի նաւելոյ՝ նաւողն կոչի:

Առ որս ասելի է, թէ անուն զէ նշանակէ, իսկ բայ՝ ազդումն էի է: Եւ է-ն յառաջագոյն է, քան զազդումն իւր, քանզի նախ պարտ է հանալ, որպէս՝ մարդ, եւ ապա ազդել՝ որ է գործել:

Եւ դարձեալ՝ զի անուն պարունակագոյն է քան զբայ, քանզի եւ նոքին իսկ բայքն աւրինակ իմն անուանք են, այլ ոմն՝ ըստ իսկութեան, իսկ ոմն՝ պիտակաբար: Եւ որպէս ըստ իսկութեանն պատուականագոյն է քան զպիտակաբարն, այսպէս եւ անուն՝ քան զբայ. եւ ա՛յլազգ, զի անուն նմանեաց էնթակային, իսկ բայն՝ նէնթակայումն, եւ էնթակայն նախկին է, քան զէնթակայումն, ապա ուրեմն յիրաւի նախակարգեցաւ անունն քան զբայ՝ յաղագս բնութեանն եւ պատուականութեանն եւ գոյից նշանակութեանն, զորմէ ասէ.

[Բ Ա Ն]

«Անուն է մասն բանի հոլովական»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Կամի իմաստասէրս զբնութիւն անուան քննել, վասն որոյ եւ սահմանաւ որոշէ, որով ի բայէն եւ յայլոցն զատուցանէ, քանզի անուն

---

1 K *յաղագաւ*
1 ABCDEFHIJ *յառաջանա* K *առաջանա*
2 CI *զբա փխ զբայ*
2 B *նախդասել* CFI *նախադասիլ*
2 N *անւան*
2 K չիք՝ *ի* [*չին.*]
2 H *չինելո*
2 ABCDEFGHJK *չինօղ*
2 K չիք՝ *ի* [*նաւ.*]
2 DEHJ *նաւելո*
3 BCDEGJK *նաւղն* HI *նաւաւղն*
4 CI *Առ որ*
4 BDEGIKN *եթէ* փխ *թէ*
4 CDEHI *բա*
4 AFG *զէի* B *զէի է* CI *էին է* K *է էի փխ էի է*
5 JN *զասդումն*
5 C *զի փխ քանզի*
6 I *ազդեալ*
6 J չիք՝ *է*
7 ADEH *զբա*
8 N *անւանք*
8-9 CI չիք՝ *իսկ ոմն՝ պիտակաբար: Եւ որպէս ըստ իսկութեանն*
9 J *պիտանաբար*
9 K չիք՝ *ըստ*
9 FH *իսկութեան*
9-10 N *պատւականագոյն*
10 J *զպիտանաբարն*
10 CIN *զբա*
10-12 AG չիք՝ *եւ այլազգի, զի անուն նմանեաց էնթակային, իսկ բայն նէնթակայումն, եւ էնթակայն նախկին է քան զէնթակայումն*
11 CDFHIJKN *էնթակայի փխ էնթակային*
11 FI *էնթակայումն* DHJ *նէնթակայում փխ նէնթակայումն*
12 BKN չիք՝ *եւ էնթակայն նախկին է քան զէնթակայումն*
12 D *ապայ*
12 K *իրաւի*
13 BCFGI *անուն*
13 ACDEHJI *զբա*
13 CFI *բնութեան*
13-14 CFI *պատուականութեան* N *պատուականութեանն*
14 CFI *նշանակութեան*
14 E [*նշան.*] *են գոլ*
14 J *եւ էնթակա գոլոյն* [*զորմէ ասէ*]
18 C *զբնութիւնս*
18 CI *անուանն* N *անւան*
18 D *վասն որո*
19 G *անուն է մասն բանի* [*շարադաս.*]

մասն է բանի, եւ զի յոլով են մասունք բանի՝ զսա «հոլովական» ասէ, որ է թաւալական ըստ սեռականին եւ ըստ այլոցն, զոր ոչ ունին այլքն մասունք բանի:

Իսկ այլք այսպէս սահմանեն, թէ անուն է մասն բանի, որ նշանակէ զգոյացութիւն որակութեամբ, որով որոշէ ի դերանունութենէ, զի դերանունն զգոյացութիւնն որակութեամբ նշանակէ: Իսկ Արիստոտէլ ձայն նշանական ըստ չարաղրութեան, առանց ամանակի սահմանէ զանունն, զի զատուցէ ի բայէն, զի նա ամանակի է յայտնիչ:

[Բ Ա Ն]

«Մարմին» կամ «իր» նշանակելով· «մարմին», որգան՝ *քար*, եւ «իր», որպէս՝ *խրատ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսու դարձեալ որոշէ զնա ի դերանունութենէ, քանզի նա ոչ մարմին եւ ոչ իր յայտնէ, իսկ զանունն, ասէ, մարմնոյ եւ իրի նշանակ, զի ամենայն, որ ընդ տեսութեամբ անկանի կամ ընդ չաւշափմամբ՝ «մարմին» կոչի, իսկ որ մտաւք իմանի կամ լսելեաւք ըմբռնի, որպէս՝ իմաստութիւն եւ խրատ՝ նա «իր» կոչի:

Արդ՝ «քար» ասելով զամենայն մարմին նշանակէ՝ զկենդանի եւ զանկենդան, իսկ «իր», զոր խրատ ասաց՝ երկակի է· նախ զգալի անմարմինս ասէ՝ գիւր, գջուր, գաւդ, գլոյս, գխաւար, գխաղաղութիւն, գխռովութիւն, գարբայութիւն, գդժոխս եւ գայլսն: Եւ երկրորդ՝ զիմանալիսն՝ գիրեշտակս եւ գհոգիս եւ զվերագոյն պատճառն սոցունց գԱստուած· քանզի սոքա ամենեքեան ընդ անուան փակին:

---

2 ABDFG չիք՝ *որ* | է
2 H *որ թէ թաւալական*
2 H *այլք*
4-9 A չիք՝ *«Իսկ այլք այսպէս... ամանակի է յայտնիչ» ընթերցումը:*
4 I չիք՝ *Իսկ այլք այսպէս սահմանեն, թէ անուն է մասն բանի*
4 N *որով* փխ *որ* [նչ·]
5 K *զգոացութիւն* H *զգոյացութիւն*
6 N [*զի*] *դերանուն*
6 N [*դեր·*] *զգոյացութիւն*
6 CDHKN [*որակ·*] *ոչ նշանակէ*
8 H *զանուն*
8 BDEFHIJKN *զատուցանէ*
13 ADEG չիք՝ *գարձեալ*
13 H *ի դերանունութեան է*
14 CI *իրին* փխ *իրի*
14 CFI *նշանական*
15 I *ընդ որ* [շրջուն]
15 BK *անգանի*
16 F *լսելօք*
16 H *ըմբռանի* փխ *ըմբռնի*
17 H *իմաստութիւնն*
17 DE *նայ*
19 ABCDFJK *գագալի* EGHIN *գգալի*
20 J *անմարմին* K *մարմինս* փխ *անմարմինս*
20 I *գյաւդ* J *գյօդ*
20 h *գիսօար*
21 E *գիսռովութիւնն*
21 E *գարքայութիւնն*
21 ACEFG [*գարբ·*] *եւ*
21 C *գայլ* EHKN *գայլն* I *գայլս*
21 H *ի ըդ* փխ *եւ երկրորդ*
22 J *զվերնագոյն* N *վերագոյն*
23 E *նոքայ* H *նոքա* B չիք՝ *սոքա*
23 N *անուան*

կամ մարմին՝ գէութիւնն ասաց, իսկ իր՝ զներգործութիւնն, որով ցուցանէ, թէ եւ բայն իսկ անուն է պիտակաբար:

[Բ Ա Ն]

«Հասարակաբար եւ յատկապէս· հասարակաբար, որգուցակ՝ *մարդ*, եւ յատկապէս, որգոն՝ *Պաւղոս*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ամենայն անուն, ասէ, թէ՛ զգալի է, թէ՛ իմանալի, կա՛մ ընդհանուր իրս նշանակէ, որպէս մարդ, որ ըստ բոլորէ է միոյ տեսակի, կա՛մ մասնական, որ է առանձին իսկիւ, որպէս՝ Պաւղոս, յատկացեալ ի տեսակէն անհատն· քանզի ճշդրիտ հասարակ՝ «զազգականն» ասէ, որպէս՝ հրեշտակ, մարդ, ձի, կաբաւ· եւ յատկապէս՝ զառանձինն, որպէս՝ Գաբրիէլ, Մովսէս, պաւզլախ:

[Բ Ա Ն]

«Եւ հետեւին անուան հինգ՝ *սերք, տեսակք, ձեւք, թիւք, հոլովք*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Եւ են սերք՝ արական, իգական, չէզոք: Ըստ կարգի իջանէ արուեստաւորս ի բացայայտութիւն անուան, քանզի նախ զբնութիւնն ծանոյց սահմանաւ, եւ ապա թէ յորո՞ց վերաբերի՝ եցոյց աւրինակաւ, այժմ զհետեւմունս ասէ, քանզի հինգս այս, զորս ինքս թուէ՝ հետեւանք են անուան:

---

1 CI *զէութիւն*
1 CI *զներգործութիւն*
7 ABDJK *սգալի*
7-8 ABF *ընթհանուր* CI *րնթհանուր*
8 DEH *միո*
8 HI չիք՝ *է*
10 N *զասկականն*
11 K չիք՝ *որպէս՝ հրեշտակ, մարդ, ձի, կաբաւ· եւ յատկապէս՝ զառանձինն*
12 ABCDEFGHIJK *Մօսէս*
12 H *Պօզիսալ*
14 N *անւան*
14 F *հօլովք*
16 BCDEFHIJKN չիք՝ *Եւ են սերք՝ արական, իգական, չէզոք*
16-17 E *յարուեստաւորս* N *արհեստաւորս*
17 H *անուն* N *անւան*
17 CFI *զբնութիւն*
18 H *որոց*
18 BI *վերաբեյրին* CDEFHJKN *վերաբերին*
E *յօրինակաւ*
19 H *գհետեւմունն*
BCIK *զոր*
19 CI *ինքն*
19 F *թոէ*
20 F է փխ *են*
20 N *անւան* G *անուն*

Եւ տեսակք, որպէս՝ բանականն եւ անբանն կենդանւոյն:

Եւ նախ ասէ սերք, որք են յայտնիչ արականին, իգականին եւ չէզոքին, որպէս ինքդ ասէ:

Եւ տեսակք յայլմէ յառաջ եկեալ, իսկ ձեւք՝ կերպք եւ տարագք
5 *անուանն:*

Թիւք՝ որքանութեան յայտնիչ. եզակա՞ն իցէ արդեաւք, թէ՞ յոգնական:

Հոլովք՝ զչրջումն ասէ եւ զյեղյեղումն անուան:

[Ր Ա Ն]

10 «Եւ ես սերք՝ արական, իգական, չէզոք»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սերք՝ *ո՛չ ի գոյութեան վերայ կոչին, զի ոչ զբնութիւն յայտնեն, այլ զճայնի նշանակս, որք ի յունին եւ ի հռոմայեցին լիով է եւ յատուկ անուն արականին եւ իգականին եւ չէզոքին, զի որք յանուան սկզբունս*
15 *ունին* գով, *որպէս ասէլն՝* «Ով այիովս ապաւստալաւս»[60], *որ լսի «սուրբ առաքեալք»,– արական է: Իսկ ասէլն՝* «Հայէ իայէ Աւդաւկաւս»[61] *իգական է. իսկ* տաւբսաւլա[յ]յ՝[62] *չէզոք է, զի անուն, որ ի սկիզբն* տο[63] *ունի՝ չէզոք է: Այսպէս եւ ի վախճանս անուանց, յորո՛ւմ պատահին՝ զնո՛յն նշանակութիւն ունին:*

20 *Իսկ հռոմայեցւոյն եւս յատուկ, քանզի անուն պատահական, որ ունիցի յանգի իւրում* զուս՝ *արական է, եւ որ ունի* զայ՝ *իգական է,*

---

1 CFGIN *կենդանոյն*
2 BN *սէրք*
2 ADEF *[յայտնիչ] բնութեան* G *զբնութիւն*
2 E *յարականին*
2 B *իգականի*
3 E *չէզոգին*
4 ABEK *կերպ*
4 N *տարագք*
5 K *անուանին* N *անւանն*
6 H *յեգական*
6-7 G *յոքնական*
8 N *ցոլովք*
8 FN *յեղյեղումն*
8 C *անուանն* N *անւան*
10 N *սէրք [եր·]*
10 G *եւ [իգ·]*
10 F *չեզոք*
13 A *հռոմայեցին*
13 ABFJ *անուան [եւ]*
14 AFJ *ականին փխ արականին*
14 CI *չիմ՝ եւ [իգ·]*
14 E *չէզոգին* F *չեզոքին*
14 AE *յանուանէ* B *յանուանց* K *անուանց* N *յանւան*
15 GI *գով*
15 BFJKN *Ով այնովս* C *ովս* I *օվ այիով*
15 BIJK *ապօստօլոս* N *ապօյտօլոս*
16 ADN *Հայէ* BCFIK *իա իա* EH *իայ իայրէ* G *իաժէ իաժէ իաժէ* J *իայ իայ*
16 I *Օգոկոս*
17 B *իստ փխ իսկ*
17 IK *չիմ՝ ի*
18 G *չիմ՝ եւ*
18 G *վախճան* J *վաղճանս* N *վաղյանս*
18 N *անւանց*
18 HN *որում*
20 BFGKN *հռոմայեցոյն* CI *հռոմայեցոցն* H *հռոմայեցւոցն*
20 EFI *յանուն*
20 G *չիմ՝ պատահական*
21 J *[իւրում] զէ կամ զօ կամ զուս* G *զէ կամ զօ փխ զուս*
21 CDEFGHIJN *զա*

իսկ զում՝ չէզոք. այսպէս՝ ալպուս, ալպա, ալպում[64]*: Եւ որք ոչ են պատահական անուն, այլ էական, ունին եւ այլ նշանակութիւն, զի արականն ունի առաջի իւր իմ, եւ իգականն՝ էմ, եւ չէզոքն՝ օմ*[65]*:*

Եւ բովանդակ սերքն այսու նշանակին զանազանութեամբ, որում
5 *տեղեակք են ի մեծաց մինչեւ ցփոքունս արականացն եւ իգականացն եւ չէզոքացն անուանց: Իսկ ի հայումս թէպէտ գտանի սերիցս նշանակութիւն, սակայն տարած եւ սփիւռ է՝ ոչ ընդ միում վանգիւ փակի, վասն այսորիկ դժուարին իմանի, որպէս հայր, եւ որդի, եւ ուստր՝ արականք են կոչումն. իսկ մայր, եւ դուստր, եւ աղջիկ՝ իգականք.*
10 *եւ տղայ, եւ մանուկ, եւ զաւակ, եւ ժառանգ՝ չէզոք: Եւ դարձեալ* Խոսրով՝ *արական,* Խոսրովուհի՝ *իգական,* Խոսրովիդուխտ՝ *չէզոք: Այսպէս եւ ի խաւսս «Ընդ բեզ եմ»՝ արական, «Ա՛յ դու»՝ իգական, «Աղէ՛, լսէ»՝ չէզոք: Նոյնպէս եւ այլք ի կենդանեաց եւ ի տնկեաց ունին զայս նշանակութիւն, որպէս՝* ցուլ, կով, մոզի, խոյ, մաքի,
15 շիշակ, *նոյնպէս եւ այլքն:*

[Ր Ա Ն]

«Եւ ե՛ն ոմանք, որ յաւելուն ի սոսա այլ եւս երկուս՝ հասարակ եւ մակաւասար: Եւ է՛ հասարակն՝ *ձի, չուն,* իսկ մակաւասարն՝ *ծիծառն, աքիս*»:

---

1 G *[զում] կամ զամ*
1 F *չեզոք* BK *[չեզ·] ֆ*
1 GJ *[այսպէս] պօֆտէ, պօֆտա, պօֆտում*
1 G *չիմ՝ ալպուս, ալպա, ալպում*
1 G *չիմ՝ «Եւ որք ոչ են պատահական անուն... [տ. 3] եւ չէզոքն՝ օք» ընթերցումբ:*
2 J *որ [ունին]*
2 EH *նշանակութեան*
3 H *արական*
3 N *էգ փխ էք*
4 J *բովանդակն*
4 N *սէրքն*
4 BK *որ փխ որում*
6 AEFJ *ոչ [չէզ·]* H *չէզոքանց*
6 N *անւանց*
6 N *հայումն*
6 ACDEHJ *երիցս փխ սերիցս* BK *սերիցն*
7 K *սակայ*
7 ABDEGHK *սփիռ* N *զփիւռ*
7 CDG *չիմ՝ ֆ* FKN *եւ փխ ֆ*
7 CI *ըստ փխ ընդ*
7 G *վանկիւ* N *վանգում*
7 AI *փակիւ* BK *փակին*
8 N *դժուարի*
9 A *իգանկանք*
10 ACDEFHIJK *տղա*
10 FK *ժառանկ* N *ժառանք*
10 K *չիմ՝ եւ [դարձ·]*
11 N *արական արական [կրկն·]*
11 K *եւ [Խոսրովուհի]*
11 BK *Խոսրովիդուխ* CE *Խոսրովիթուխտ*
12-13 BK *չիմ՝ Այսպէս եւ ի խաւսս՝ ընդ քեզ եմ՝ արական, «Ա՛յ դու՝ իգական, Աղէ, լսէ»՝ չէզոք*
13 BK *այլքն* N *այք*
13 BFK *տնկոց* CDEGIJN *տնկոց*
13-14 JN *ունի*
14 BK *նշանակութիւնս*
14 BK *կով*
17 K *որք*
17 K *աւելուն*
17 G *սոսայ*
17 BK *երկու*
17 AEFGHIJN *[ֆ] հասարակ*

Ոչ զինքն, այլ զայլ ոք զեկուցանէ արուեստաւորս այսմ պատճառ: Բայց ոմանք գիասարակն եւ զմակաւասարն այսպէս ասեն, թէ հասարակ է, որպէս՝ ձի, շուն, որ զմինն զարուն հասարակ տեսակին անուամբ կոչեմք ձի կամ շուն, իսկ զէգն՝ ֆած եւ մատակ: Ա՛րդ, յորոց վերայ այսպիսի անուանք գտանին՝ «հասարակ» ասեմք, կամ թէ զարուն եւ զէգն հաւասար «ձի» ասեմք, եւ հաւասար՝ «շուն», եւ «մարդ», եւ «պախրէ», որով անգիտելի մնա[յ] լսաւղն:

Իսկ «մակաւասար» ասին, որ ոչ ունին այլեւայլ անուանք, այլ միով անուամբ առասանեմք, որպէս՝ ծիծառն, աֆիս, քանզի սոքա ոչ ընտրին ի տեսութիւն մարդկան արուքն եւ էգն, վասն որոյ «մակաւասարք» ասին: Այլ ինձ թուի, թէ հաւասար «զձի» եւ «զշուն» ասէ ո՛չ զբնութիւնն, ա՛յլ՝ զանունն, քանզի ձի եւ շուն անուն երից սերից հաւասար երեւի, զի է՛ արական, է՛ իգական, է՛ չէզոք, եւ այս ոչ ի մերս, այլ ի յունին: Նմանապէս եւ մակաւասար, որ լսի ի վեր քան զհաւասար, զի երից չհաւասարի, այլ միոյն՝ ծիծառն եւ աֆիս անունն, քանզի սոքա իգական միայն են, որ արուին եւ իգին կոչին, եւ կամ՝ արծիւ եւ առիւծ, որ արական անուն միայն է, եւ երկուցն յորջորջին, քանզի ի յունին այսպէս է ստոյգ, որպէս ասացի: Ցաղագս այսորիկ յաւելին զերկուսս զայս՝ գիասարակս եւ զմակաւասարս, որ ոչ է ըստ երից, այլ զատ եւ ուրիշ՝ որպէս ցուցաւ:

---

2 CI *արուեստաւորն* F *արուեստաօորս* N *արուեստաւորս*
2-3 G *պատճառաւ*
3 BK [*ձի*] *կամ*
4-5 BFK *չիֆ՝ որ զմինն զարուն հասարակ տեսակին անուամբ կոչեմք ձի կամ շուն*
4 E *մին*
4-5 AFK *հասարակատեսակին* փխ *հասարակ տեսակին*
5 N *անուամբ*
5 CI *կոչին*
5 N *զեգն*
5 N *գած*
5 HN *ցարդ*
6 CI *որոց*
6 ACDEFHIJKN *վերա*
6 H *անուաւգ* N *անւանք*
8 A *պախարէ* B *պաարէ*
8 K *ագիտելի*
8 H *լ∞գն* K *լսօղն*
9 IJK *մակաւասարին*
9 IJK *չիֆ՝ ասին*
10 AC *անուամբ* N *անւամբ*
11 CFI *ընդրին*
11 H *մարդկ*
11 CI *էգն* G *էգքն*
12 N *թէ*
13 A *զբնութիւն* H *զբնութեամբ*
13 D *սերից*
13-14 I *զչուն անէ ոչ զբնութիւնն երկուցն հաւասար երեւի* [աղաւաղ·]
15-16 BK *չիֆ՝ որ լսի ի վեր քան զհաւասար*
16 I *զհաւարարի* փխ *չհաւասարի*
16 EI *անուն* K *անուանն*
17 N *արւին*
18 E *առեւծ*
19 I *չիֆ՝ ի*
19 I *այսինքն* փխ *այսպէս է*
19 N *ստուգապէս* փխ *ստոյգ, որպէս*
20 G *զայսոսիկ* փխ *զայս*
20 H *մակաւասարս*

«Եւ տեսակք են երկու՝ նախագաղափար եւ ածանցական: Եւ է՛ նախագաղափարն՝ որ ըստ առաջին նախագաղափարին կոչեցաւ, հիրար՝ երկիր: Եւ ածանցական՝ որ յայլմէ զսեռութիւնն ընկալաւ, որպիսի՝ երկրային»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զսեսակս անուանն յերկուս բաժանէ՝ ի նախագաղափար եւ յածանցական:

Եւ նախագաղափար ասի առաջինն, որ է նախատիպ եւ նախաւրինակ, իբր՝ մարդ, երկին, ծով, երկիր եւ որ ինչ միանգամ:

Ուղղական անուն է նշանակիչ գոյի, իսկ ածանցականն, որ յէէն ունի զգոյութիւնն եւ յայլմէ ածեալ անցուցեալ է, որպէս ի մարդոյ՝ մարդկային, եւ ի ծովէ՝ ծովային, եւ յերկրէ՝ երկրային:

[Բ Ա Ն]

«Եւ տեսակք են ածանցացն եւթ՝ հայրանունական, ստացական, բաղդատական, գերադրական, փաղաքչական, յարանուն, բայածական»:

Տեսակք ասին, զի իբր յաղբերէ վտակք, այսպէս յանուանէ իւրքն ածանցին՝ երկիր եւ երկրային, ջուր եւ ջրային, եւ որ սոցին գոլ, սարասիւք ճչգրտէ: Ի բաց թողեալ զանբաւ տեսակս ածանցացն՝ զբանաւորէս միայն բուռն հարկանէ, բաժանեալ յեւթն, զորս եւ մեկնէ իսկ:

---

2 I [*երկ·*] *նախագաղաբար*
2-3 J [*է*] *նախագաղափար* N *նախագաղաբար*
3 N [*առ*] *նախագաղաբարին*
3 H *յոր*
4 B *զտեսութիւնն* փխ *զսեռութիւնն* ACDFGJKN *զսեռութիւն*
4 F *ընգալաւ*
7 CFI *անուան* K *անունն* N *անւանն*
7 I *բ* փխ *յերկուս*
7 CF *նախագաղափարն* I *նախափարնդափարն* N *նախագաղաբար*
9 N *նախագաղաբար*
11 HJ *Ուղղական*
11 H *գոյնի* փխ *գոյի*
11 E *յածանցականն*
11 K *յիեն* N *յէյէն*
12 H *գգոյութիւն*
12 H *այլմէ* K *յալմէ*
12 DH *մարդո*
13 CFI *մարդկաինն*
13 I *ի* [*յերկ·*]
13 CI *երկրաինն* JK *երկնայինն* N *յերկրայինն*
15 N *եօթն*
16 BK *չիֆ՝ բաղդատական*
18 N *յանւանէ*
19 BK *չիֆ՝ որ*
20 J *եւ* [*ճչգրտէ*]
20 F *թուեալ* N *թւել* փխ *թողեալ*
21 N *զբուռն*
21 CI *բաժանէ*

[Ր Ա Ն]

«Հայրանունական է, որ իսկապէս ի հաւրէ ծնւացեալ է. իսկ պիտակապէս՝ որ ի նախնեացն, հիբար՝ *Համազասպեան Մանուէլ*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ստոյգ հայրանունական է, որ ըստ հարազատ զաւակին յառաջ խաղայ, իբր թէ զանունն ի նմանէ դնել, որպէս ինքդ ասաց. որգոն՝ Արտաւազ[դ] Վարդանեան, *կամ ի* Համազասպայ՝ Համազասպեան։

Իսկ պիտակն ի նախնեացն, քանզի ոչ ի հաւրէ, այլ ի նախնեացն ունի զածանցական անունն, որպէս ի Տիրանայ *հաւրէ՝* Համազասպ, *որդին՝* Համազասպայ, *ո՛չ* Համազասպեան, *ա՛յլ՝* Տիրանեան *անուանեմք։ Եւ գԽոսրով՝ ո՛չ* Խոսրովեան, *ա՛յլ՝* Տրդատեան։

[Ր Ա Ն]

«Եւ գաղափարք հայրանուանցն արականացն վեց, որգոն՝ *յէննն, յէլն, յիթն, գէննն, նէճն, յակն*, որպիսի՝ *Սամեան, Մանուէլ, Մանիթ, Բաբգէն, Մանէճ, Արտակ*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Գաղափարն աւրինակ է, որպէս ասացաւ։ Եւ հայրանունական է, որ զհաւրն անունն ունի։ Եւ զգաղափար հայրանուանցդ այսպէս ծանիր, որպէս թէ անուն որդւոյն զառաջին վանգն ի հաւրէն ունիցի, որգան՝

---

2 N *Հայրանւանական*
2 H *չիք՝ [Հայր.] է*
3 CI *Իմանուէլ* N *Մանուէլ*
6 ABDEHJK *խաղա* I *խաղաց*
7 N *Արտավազ*
7 ADEFHJN *Համազասպա*
8 K *նախնեաց [քանզի] չիք՝ ի*
9 H *ածանցականն*
9 ABCDEFHIJK *Տիրանա*
10 DFHJ *Համազասբ* K *Համազասպեան փխ Համազասպ*
10 ABCDEFHIJK *Համազասպա [ոչ]*
10 F *Տիրանէ*
10-11 N *անւանեմք*
11 BDEHJKN *Եւ գԽոսրով ոչ Տրդատեան, այլ Խոսրովեան*
11 F *[Տրդատ.] անուանեմք*
13 N *հայրանւանցն*
13 B *արականցն* E *յարականացն*
13 C *էննն* K *յէննն*
14 CK *յէլն*
14 I *նիթն փխ յիթն*
14 N *Մանուէլ*
15 J *Արտակն*
17 K *հայրանուանական*
18 N *հայրանւանցդ* BK *չիք՝ հայրանուացդ*
19 ACFIN *որդոյն*
19 F *հօրէ*
19 FI *ունիցին*

ի Բաբայ՝ Բաբգէն, *եւ ի* Սամեայ՝ Սամեան, *եւ ի* Մանէ՝ Մանուէղ, *նոյնպէս եւ այլքդ։*

[Ր Ա Ն]

«Եւ է՛ Գորդայիցն ինքեանց գաղափար յատկական, որպիսի՝ *Մանայճ*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Գորդայ կոչէ զկորճայ լեզուն[66], զոր ի յունին դորացի անուանեն լեզու։ Իսկ գաղափար սորին յատուկ է այս. Մանայճ կամ թէ զքաջացն որդիք այդուիկ անուանեն ածանցականիւ, կամ թէ ձեքելով ի համանուն լեզուէ ի խաւսս, եւ փոխանակ «Մանէճ» ասելոյ «Մանայճ» կոչեն։ եւ է սա գաւառ, որ յելից կա[յ] Մոկաց՝ առ Աւորեստանիւ, ընդ ստորոտով կորդուաց լերինն, եւ ձգի մինչեւ ի փոքր Աղբակ։ Ա՛րդ, սոցա լեզուս կարի թիւրեալ լինի ի հայկազանցս՝ վասն մերձ գոլոյն Մարաց և Աւորւոց, զոր աստ լերինն անուամբ զգաւառն «Գորդայ» անուանեն, որք ասին «Կորճայք»։

[Ր Ա Ն]

«Եւ իգականացն չորք՝ *Նինն, յուչն, նուհին, նոցն*. որգոն՝ *Վարդենի, Մանանոյշ, Տրդատուհի, Վարդոց*։

---

1 ABCDEFHIJK *Բաբա*
1 ABCDEHIJ *Սամեա* F *Սամէա* K *Սամիա փխ Սամեայ [տե՛ս Աստուածաշունչ, Գ. Թագ. ԺԲ 22, Ա. Եզր, Ը 42, Նեեմի, Ը, 4 ԺԲ, 34 եւ այլուր]։*
1 CGI *Սամէն* K *Սամաէան փխ Սամեան*
1 ABDFGJKN *Մանեայն* EH *Մանանայն*, I *Մանէան փխ Մանէ [տե՛ս նաեւ Աստուածաշունչ, Դան. ե, 25, 26]։*
1 N *Մանուէլ*
4 IJ *Գորդաիցն*
4 EH *յինքեանց*
4 J *յատկանան*
7 BCDEFHIJK *Գորդա*
7 ABCDEFHIJK *զկորճա*
7 J *[լեզ.] կորճայն, ծուռ լեզուն ասէ, զոր...*
7 N *անւանեն*
9 I *ածանցականին*
9-10 BFG *հոմանուշ* I *ի հոմանուն փխ ի համանուն լեզուէ*
10 N *Նանէճ փխ Մանէճ*
10 EHJ *ասէլո*
11 N *սայ*
11 K *եւից*
11 I *Ոկաց*
11 J *ըստ փխ ընդ*
12 N *կորդւաց*
12 BCDEFGHIJKN *Ախբակ*
13 B *լեզուով* K *լեզու*
13 BK *կա փխ կարի*
14 ABCEFGIJKN *Աւորոց*
14 I *անուամբն* N *անւամբ*
17 ABCDFGHIJKN *նուրհին*
17-18 I *Վարդենիւ*
18 CEFGHIJK *Նանանուշ* AD *Մանուշ*
18 N *Մանուշակ*
18 F *Տրդատուշհի*
18 ABCDFHIJK *եւ [Վարդոց]*

Եւ գիտասջի՛ր, զի ընդ կանանց ոչ պճնէր Հոմերոս զհայրանուական տեսակս, այլ համբակագոյնսն»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Նովին ձեւով ըստ հայրանունանցն երեւի «գաղափար» կոչեցեալ ի հարցն, ի Մանայ՝ Մանանոյշ, եւ ի Տրդատայ՝ Տրդատուհի, եւ ի Վարդանայ՝ Վարդոց։ Տե՛ս եւ զայն, զի զարական եւ զիգական անունանց նշանակն ի վերջին վանդն կարգեաց։

Իսկ ասելն, թէ «ընդ կանանց ոչ պճնէր Հոմերոս զհայրանունական տեսակս, այլ՝ համբակագոյնսն»։– երկակի այս լսի. կա՛մ թէ Հոմերոս զքաջացն ածանցական անունս ոչ ածանցէ ի կանանց, այսինքն՝ ի մարցն, այլ ի հարանցն, իսկ մանկագոյնքն, որք են յետին քերդողքն, յորջորջեն զքաջսն կանանց անուամբ. կա՛մ թէ Հոմերոս ոչ ի հարց եւ ոչ ի մարց համարեցաւ արժան կոչել զկանայս խառնել յիւր նուրբ եւ հզաւր պատմութիւնս զտկար եւ զնուաստ բնութեան անունս։ Իսկ նորագոյնքն եւ զկնի եկեալքն ըմբռն վարկան ըստ կարեկցութեան ոչ զատուցանել զնոսա, այլ՝ հարանցն անուամբ կոչել, թէպէտեւ ոչ ի մարցն, վասն որոյ գաղափարքս եղեալ նորավարժիցն է, եւ ո՛չ՝ Հոմերոսի, ուստի այս սովորութիւն եղեւ առ դատաւորս, զի զտղայս հարանցն, եւ ո՛չ՝ մարցն աւանդեն։

---

1 J *գիտասջի՛ր*
1 N *պճներ*
1-2 I *զհայրանուանական* N *զհայրանուանական*
2 K *համբագագոյնքն* ABCDEFGHIJN *համբարագոյնքն*
4 I *հայրանունցդ*
4 CFI *գաղափարն*
5 ABCDEFHIJNK *Մանա*
5 I *չիմ՝ եւ ի*
5 ABCDEFIJKN *Տրդատա*
6 ABCDEFHIJKN *Վարդանա*
7 H *նշանակին*
8 ACFGIK *պճնե*
8-9 ABCDFGIJN *զհայրանուն* HK *զհայրանուանական*
10 J *զքաջանցն*
10 B *անուանն* K *անունն* N *անւանս*
10 N *անծանցէ փխ ածանցէ*
11 I *ի հարցն*
11 FI *մանգագոյնքն*
11 G *քերդօղքն* N *քերթողքն*
12 N *անւամբ*
13 ABCIKN *արժանի*
14 N *պատմութիւն*
14 N *գնւաստ*
14 N *անւանս*
14-19 G *չիմ՝ «Իսկ նորագոյնքն եւ զկնի եկեալքն ըմբռն վարկան ըստ կարեկցութեան ոչ զատուցանել զնոսա, այլ՝ հարանցն անուամբ կոչել, թէպէտեւ ոչ ի մարցն» ընթերցումը։*
15 I *եկեալն*
16 ABCEG *չիմ՝ «այլ՝ հարանցն անուամբ կոչել» ընթերցումը։*
16 N *անւամբ*
17-19 C [*Հոմերոսի*] *իսկ նորագոյնքն եւ զկնի եկեալքն ըմբռն վարկան ըստ կարեկցութեան ոչ զատուցանել զնոսա, թէպէտեւ ոչ ի մարցն* [*եսեւ առաջութիւն*]
19-19 ACH *հարցն*
19 I *իչ փխ ոչ*
19 IJK *ի* [*մարցն*]

[Ր Ա Ն]

«Իսկ *ստացական* է, որ ընդ ստացիւքն ստորանկեալ է, ներքակ առեալ ի ստացողէ, որգոն՝ «*Դաւթեան երիվարն*», «*արքունի պատմուճանն*», «*պաւղոսական գիրքն*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ստացականդ է՝ *իբր պար առեալ զինքեամբ ստացուածոյն, զստացողին անուն առինչունակաբար կոչեցեալ ի նմանէ «գիրք» կամ այլ ինչ կենցաղաւգուտ ստացուած, որք ընդ ստացաւղին պար առեալ ածանցական անուամբ չրջափակին, որպէս ինքդ զաւրինակն ղնէ՝* «Դաւթեան երիվարն» *եւ այլքն*։

[Ր Ա Ն]

«*Բաղդատական* է, որ հասարակութիւն ունի եզ առ մու նմանասերս, որգոն՝ «*Դաւիթ արուորագոյն քան զՄաւուղ*», եւ կամ միոյ առ բազումս այլասերս, որպիսի՝ «*Դաւիթ արուորագոյն քան զԳեթացիսն*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զհամեմատութեանց տեղեկութիւն ուսուցանէ, որ մի է ի վեց մասանց քերականութեանն եւ հաւասարութիւն ունի մի առ մի նմանազգիս, այսպէս՝ «Դաւիթ բաջագոյն գոլ բան զՄաւուղ»՝ ի նմին ազգէ, որ զոյգ քաջք էին, եւ ի համեմատելն Դաւիթ առաւելագոյն գտաւ, որպէս եւ Մովսէս առ Ահարոն։ Այս մի չեւ է բաղդատականացն։

---

2 F *ստացիւք փխ ստացիւքն*
2 ABFK *ստորանգեալ*
2 A *ներպակ*
3 ADEGHJKN *ստացողէն* CF *ստացողէն* I *է ստացողէն*
3-4 H *պատճանն*
4 K *Պաւղոսական*
6 FI *Ստացական դնէ փխ Ստացական է*
6 ABCDEFHIJKN *չիմ՝ իբր*
6-7 EN *ստացողին* [*ան.*] C *զստացօղին*
7 H *առինչուակաբար*
8 N *ստացած*
8 ABCDEGHIKN *ըստ փխ ընդ*
8 BDGHK *ստացողին* FI *զստացօղին*
9 N *անւամբ*
10 N *Դօդեան*
10 CDFGHIKN *այլքդ*
12 ABCDEF *Բաղդադական*
12-13 CHIJN *նմանասերս* K *նմանասեր*
13 DJ *միո*
14 CFG *բազում*
14 BK *այլսերս* HIN *այլասէրս*
14 IK *որգոն փխ որպիսի*
14 B *զԳէթացիսն* F *զԳեթացիս* I *զԳեդացիսն*
16 ABCEFGJKN *Զհամեմատութեանցն*
16 ABDGHJKN *տեղեկութիւնն*
17 CEIK *քերականութեան*
17 I *չիմ՝ եւ հաւասարութիւն*
18 A *այս* [*այսպէս*]
19 K *քաջ*
19 G *եին*
20 C *չիմ՝ եւ* [*Մովս.*]
20 BEFHK *Մօսէս* N *Մօվսէս*
20 GJKN *Ահարօն*

Իսկ երկրորդն՝ մի առ բազումս այլասեռս, որ երկոքումբք ընդդէմ թուի առաջնոյն: Այլ գիտելի է, զի նոքա անճամբ բազում, եւ Դաւիթ՝ զաւրութեամբ: Եւ որպէս սորայն ազգ, այսպէս եւ նորայն, որով ի համեմատութենէն ոչ արտաքս անկանին: Բայց զի ոչ հաւասար է զաւրութիւն բազմացն այլասեռիցն առ Դաւթին, որով նուազք երեւեցան, կամ այլազգեացն առ Սամփսոնին, որ առաւելագոյն ցուցաւ քան զնոսին:

[Ր Ա Ն]

«Եւ *բաղդատականացն* գաղափարք են երկու՝ *նիգոյն*, հիբար՝ *արագագոյն*, *յամրագոյն*, եւ [*ի*] *գին*, որգոն՝ *սաստկագին*, *ուժգին*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Աւրինակք բաղդատականացն այսոքիկ են, յորժամ յերկուց ընթացողացն կամ ի մենամարտիցն ասասցի ոմն քան զոմն արագ կամ յամր, ուժգին կամ անուժգին, իսկ թէ արագագոյն լիցի կամ սաստկագին՝ ամենայն իրաւք առաւելուլն իմանի, որպէս ասէ.

[Ր Ա Ն]

«Եւ *գերադրական* է մակսաստութիւն՝ միոյ առ բազումս յարատցեալ ըմբաղդատութեամբ: Եւ գաղափարք են նորա երկու՝ ա) *նեղն*, որգոն՝ *արագեղ*, *յամրեղ*, եւ բ) *նեղին*, որպիսի՝ *աքանչելի*, *զարմանալի*»:

---

1 ABCDFHGIJ *այլասեռ*
1 ABCFI *երկոքումք*
2 N *թուի*
2 E *յառաջնոյն*
2 K *բազումս*
3 A *նորայն* փխ *սորայն*
3 H *նորոյն* փխ *նորայն*
4 FIJK *անգանին*
5 ABCDEFHIJKN *բազմաց*
5 EH *առ Դաւիթն*
5 H *նուազքն*
6-7 H չիք՝ *երեւեցան, կամ այլազգեացն առ Սամփսոնին, որ առաւելագոյն* G [*երեւ·*] *կամ Սամփսոնին, որ այլազգեացն առաւելագոյն երեւեցաւ քան զնոսին*]խառն ընթերցում]
6 BK *Սամփսոնի*
9 K *բաղդատականաց*
9 CI *նիգւոյն*
10 E *յարագագոյն*
10 C *յարմարագոյն* E *ամրագոյն*
10 N *սաստագին*
12 C *Աւրինակ*
12 I *այնոքիկ* K *այսոքիք*
12-13 K *ընթացողաց*
13 E *ասացի*
13 E չիք՝ *քան զոմն*
14 CI *անուշգին*
14 K չիք՝ *լիցի*
14 N *սասկագին*
15 N *առաւելոյն*
17 A *մակասաստութիւն* CI *մակասաստկութիւն* E *մակասութիւն*
18 J *միո*
19 E *յարագեղ* K *արգեղ*
19 I *յարմրեղ*
19 H *նեղին*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Գերադրականն *ամենեւին առանց բաղդատութեան իմանի՝ ծայրից ծայրքն, բարին եւ ընդդիմակն նորին, յորժամ ասիցի «աքանչելի»՝ զբնաւեալքն գերազանցէ զարմանալեաք. նոյնպէս եւ հակառակն նորին: Զի գերադրական է, որ յոյժ առաւելութեամբ է ածանցեալ, զոր «մակաստութիւն» ասաց, որպէս յարագն գոլոյ՝ «արագեղ», եւ ի յամր գոլոյ եւս առաւել՝ «յամրեղ»:*

[Ր Ա Ն]

«Եւ *փաղաքչական* է, որ զնուազութիւն նախագաղափարին [եւ] անբաղդատականին յայտնէ, որգոն՝ *այրիկ*, *քարուկ*, *խոզքորակ*, *քաղիկ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Հինգերորդ տեսակ ածանցացն է փաղաքշականն եւ ողոքականն, որ զնուազութիւն իրացն ցուցանէ առանց համեմատութեան, բառիւ միայն, որպէս ասէ՝ բարիկ, ծովիկ, փոքրիկ եւ այլն, որպէս՝ մաւր առ որդի ի գորով գթոյ կոչումն, իբր ձագիկ, գառնիկ, լուսիկ:

Եւ դարձեալ ասի փաղաքշականն՝ «աղջկական», որ ոչ ասացաւ ի մերումս վասն պատկառանաց, վասնզի այնպիսեացն բնութիւն սոր վորեաց ըստ անկատարութեան տիոցն եւ զիաւսն անկատար ասել: Ասի

---

3 J *բանին* փխ *բարին*
3 ACI *ընդդիմակ*
3 CE *ասացի* FI *ասասցի*
3 I *աքանչելին*
4 K *գերանցէ*
4 ABCFIJK *հակառակ*
5 H չիք՝ *Զի*
6 I *մակաստակութիւն*
6 ABCFJ *արագն* փխ *յարագն*
6 DEH *գոլո* [*ար·*] JK *գողոյն*
6 E *յարագեղ* H *արագեղ*
7 J [*յամր*] *գոլո*
9 B *փաղակչական* N *փաղագչական*
9 N *զնւազութիւն*
10 DEHN *քարիկ*
10 J *խուլքորակ*
13 A *Հինկերորդ* G *Հինգեր"* C չիք՝ *Հինգերորդ տեսակ ածանցացն է փաղաքչականն*
13 J *փաղաքչական*
13 J *ողոքական*
14 N *յոր*
14 E *զնուազութիւն* N *զնւագութիւն*
14 A *զնուացանէ* [*թերագրութիւնը՝ թղթի մաշուածութեան պատճառով*] փխ *զնուագութիւն իրացն ցուցանէ*
14 DEH *բանիւ* փխ *բառիւ*
14 A չիք՝ *եւ այլն, որպէս* [*թղթի մաշուածութեան պատճառով*]:
14-15 A չիք՝ *բառիւ միայն* [*թերագրութիւնը՝ թղթի մաշուածութեան պատճառով*]:
16 F չիք՝ *առ*
16 F *գորովագութ* փխ *գորով գթոյ*
16 DEHJ *գթո* K *գթոյն*
16 A չիք՝ *իբր ձագիկ* [*թղթի մաշուածութեան պատճառով*]
17 AC *փաղաքչական* N *բաղաքչականն*
17 C *ասի* [*աղջ·*]
17 H *աղջկականն*
17 CI [*ասացաւ*] *այս*
18 EH *մերումն*
18 A չիք՝ *վասն* [*թղթի մաշուածութեան պատճառով*]
18 A *տկառանաց* փխ *պատկառանաց* K *պատճառանաց*
19 E *զիսաս* G *զիսան* K *զիսս*

եւ վասն աւգտի փաղաքչականն, զի հարկաւոր է զմեծս եւ զպատուականս առնուլ ի մէջ անուանս թախանձանաց, որպէսզի դիպեսցի խընդրոյն եւ մի՛ վնասակարին ի գաւուձ կոչեցելոցն հանդիպեսցի։

[Բ Ա Ն]

«Ցարանուն է, որ յար յանուն ինչ բերդոցեալ է, որպիսի՝ *տիրացան, խրախճան»։*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ցարանուն *ասի, զի ըստ առաջին վանգին միաբանի, իսկ ըստ վերջին փաղառութեանն զանազանի, որպէս ինքն քերդողական արուեստիւ ի նախկին անունն յարեցուցանէ, իբր* յառաքինութենէ՝ առաքինի, *եւ* յիմաստութենէ՝ իմաստուն, *եւ ի* խրախճանութենէ՝ խրախճան, *եւ ի* տիրացանաւթութենէ՝ տիրացան *եւ այլ սոյնպիսիք։*

[Բ Ա Ն]

«Բայածական է, որ յըմբայէ ածանցոցեալ է, հիբար՝ *սիրուն, իմաստուն, մարթուն»։*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սիրելն *եւ* մարթելն *եւ* գրելն *բայ է. իսկ ի սմանէ ածանցեալ լինի. ի* սիրելոյն՝ սիրուն, *եւ ի* մարթելոյն՝ մարթուն, *եւ ի* գրելոյն՝ գրաւղ,

---

1-2 F *պատվականս* N *պատւականս*
2 N *անւանս*
2 J *ի* |*խնդրոյն*|
3 J չիմ՝ *ի*
3 CFIJK *գծուծ*
3 CI *կոչեցելոյն*
5 AI *յար անուն ինչ* BGK *յանուն ինչ փխ յար յանուն ինչ* J չիմ՝ *յար յանուն*
5 E *քերթուցեալ*
8 I չիմ՝ *առաջին*
8 G *վանկին* I *վանգին վանգին* |կրկն.|
9 A *գազանի փխ զանազանի*
9 N չիմ՝ *որպէս*
9 N *ինքդ*
9 E *քերթողական*
9-10 N *արուեստիւ*
11 AFHJ *իմաստունն*
11 DN *խրախճանաչութենէ*
12 A *տէր ծանօթութենէ* CFI *տէր ծանօթութենէն* G *տէր ի ծանօթութենէ*
14 ABDFGJN *ըմբայէ ի բայէ*
14 CDEGHIJN *ածանցուցեալ* K *ածանցեալ*
14 N *սիրոյն*
14 A չիմ՝ *մարթուն* |*թղթի մաշուածութեան պատճառով*|
17 CI *մարդելն*
17 A չիմ՝ *իսկ ի սմանէ* |*թղթի մաշուածութեան պատճառով*|
17 ACDEFGHIJN *ածեալ անցուցեալ փխ ածանցեալ*
18 A *սիրելո փխ սիրելոյն՝ սիրուն* |*թերագրութիւնը՝ թղթի մաշուածութեան պատճառով*|
18 CI չիմ՝ *եւ* |*ի մարթ.*|
18 J *գրող*

եւ ի կոփելոյն՝ կոփաւղ։

Իսկ զանազանութիւն սորա յարանունութենէն այս է, զի նա՝ ի ներգործութենէն, իսկ սա՝ ի կրիցն անուանի, կամ նա՝ յանուանէն ածանցի, իսկ սա՝ ի բայէն։

[Բ Ա Ն]

«Եւ ձեւ անուանց են երեք՝ *պարզ, բարդ, յարաբարդ. պարզ,* որգոն՝ *Մանան,* եւ բարդ, որգան՝ *քաջ Մանան,* եւ յարաբարդ, որպէս՝ *քաջ*[*ագոյն եւս*] *Մանուէլ»։*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Անուանն հետեւանք հինգ ասաց գոլ։ Ա՛րդ, զսերսն եւ զտեսական քննեաց, այժմ վասն ձեւիցն ասէ, եւ յերիս բաժանէ՝ ի պարզ, ի բարդ եւ յարաբարդ, որոց եւ զաւրինակն կարգէ։

Արդ, է՛ պարզն՝ իբր զմեկնակ ինչ անուն, ի նոյն յաւելեալ միւս եւս բառ՝ ճանաչի բարդ, որ է չարադրեալ եւ մեկին ինչ յաւդեալ։ Իսկ յարաբարդն՝ ի յաւդեալն այլ ինչ յաւելուլ՝ է՛, որ ի սկիզբն, եւ է՛, որ յանգի անուանն։ Եւ կամ յարաբարդ ասի, զի ի պարզէն որիչ է, եւ յար եւ հուպ ի բարդն մասամբ, այլ ո՛չ նոյնպէս իմանի։ Եւ գտանի սա յոլով ի պարսից եւ ի մերս լեզու, որպէս՝ Նիւ–Խոսրով, Ջուան–Խոսրով, Վարազ–Տրդատ, *եւ ի մերս՝* Լեւոն, Բաջ Լեւոն, Բաջ Վարդան *եւ այլ սոյնպիսիք։*

---

1 J *կոփող*
2 I *զանազանութեանն են փխ զանազանութիւն սորա*
2 J *յարանուութենէն*
2 N չիմ՝ *ի* |*ներգ.*|
3 N *գներգործութենէն*
3 DEFH *սայ*
3 N *անւանի*
3 DEFH *սայ*
3 N *յանւանէն*
4 DH *սայ*
4 CI *ի բաէն*
6 ABDEFGHJKN չիմ՝ *են*
6 DH չիմ՝ *որգան քաջ Մանան, յարաբարդ*
7 ADH *յարաբարթ*
7 E *որպիսի*
8 J *Մանէւէլ*
10 BK *Անուն*
10 H *հետեւակք* J *հետեւմունք*
10 CI *զսէրսն*
10 K *տեսական*
11 K չիմ՝ *ի* |*բարդ*|
12 N *օրինակն*
13 ABCFGIKN չիմ՝ *է*
13 EH *նուն փխ անուն*
13 J *եւ* |*ի նոյն*|
13 H չիմ՝ *նոյն*
13 H *յաւել*
14 J *ճանաչել*
14 J *զարդն փխ բարդ*
15 ACDEFGHIJN *յարաբարդ*
15 H չիմ՝ *ինչ*
15 N չիմ՝ *ի*
16 G *յանկի*
16 H *անուան* N *անւանն*
16 H *յարբարդ,*
16 ADGH չիմ՝ *ի* |*պարզէն*|
17 A չիմ՝ *սա* H *սայ*
18 C *պարսից*
18 H չիմ՝ *որպէս*
18 H չիմ՝ *եւ* |*ի*|
19 E չիմ՝ |*մերս*| *Լեւոն*

Բայց գիտելի է, զի Մանուէլ *կամ* Պաւղոս *կամ* Պետրոս *էական անուանք են եւ ըստ ինքեան ոչ առնուն զձեւն, այլ ի ձեռն պատահական անուանց, որպէս* բաջս *պատահական անուն է, եւ* բարին, *եւ* չարն, *եւ* հզաւրն *եւ այլ ինչ նման սոցին, որ կարեն բարդիլ եւ յարաբարդիլ, որպէս՝* բաջ, բաջագոյն, բաջագոյն եւս, բարի, բարեգոյն, բարեգոյն եւս, *այսպէս եւ զայլսն կարասցես բարդել եւ յարաբարդել: Եւ յորժամ կամիցիս զէականն բարդել ի ձեռն այսոցիկ, ասես. պարզ՝* Մանուէլ, *ապա բարդես, թէ՝* բաջագոյն Մանուէլ, *եւ յարաբարդես, թէ՝* բաջագոյն եւս Մանուէլ: *Ապա թէ ոչ կամիս ըստ այսմ կերպի բարդել, դու ասա, թէ* բաջ *եւ* յոյժ բաջ *եւ առաւել* յոյժ բաջ, *ըստ այսմ եղանակի եւ պատահականքն առնուն զձեւս:*

[Բ Ա Ն]

«Եւ բարդիցն զարմազանութիւնք են չորք. ընգի ե՛ն ի ցոցանէ, որ յերկուց աւարտեցելոց են, որգան՝ *Նոր–այր*, եւ ե՛ն, որ ներկուց ըմպակասեցելոց, որպիսի՝ *իմաստապատում*. եւ ե՛ն, որ ըմպակասեցելոյ եւ նաւարտեցելոյ, որպիսի՝ *սիրամարգ*. եւ ե՛ն, որ ի լիոյ եւ ի պակասելոյ, որպիսի՝ *մարդ–իթ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զպարզիցն ոչինչ ասէ, զի անհունք են, իսկ զշարադրեցելոց ան-

---

1 AG չիք՝ «*Բայց գիտելի է… [տ. 11] պատահականքն առնուն զձեւս*» *ընթերցումը:*
1 BDFHJK *Մանուէլս* CI *Մանուէլ* EH *Մանուէլն* N *Մանուէլ*
1 J *Պողոս*
2 N *անուանք*
2 EH *ինքեանս*
2 N *զձեւ*
3 N չիք՝ *անուանց, որպէս քաջս պատահական*
3 CI *քաջ*
3 K *ուն* փխ *անուն*
4 EH *նմանք*
4 F *կարէ*
4-5 K *յարաբարդել* F չիք՝ *եւ յարաբարդիլ*
5 N չիք՝ *քաջագոյն* I *եւ քաջագոյն եւս*
5 DFJNH *բարիագոյն*
6 DFJN *բարիագոյն եւս*
6 CFI *կարես*
8 CGIJN *բարթել*
6-7 K չիք՝ *եւ յարաբարդել*
7 CFI *կամիս*
8 N *Մանուէլ*
8 F *ապա*
8-9 I չիք՝ *եւ յարաբարդես, թէ քաջագոյն եւս Մանուէլ: Ապա*
9 N [*եւս*] *Մանուէլ*
9 F *Եւ փխ Ապա*
9-10 FI չիք՝ *ըստ այսմ կերպի բարդել*
9 H *այս փխ այսմ*
10 F *ասայ*
11 FI *ի փխ ըստ*
13 A *բաիցն* K *բադիցն փխ բարդիցն*
13 B *զարմանագանութիւնք*
14 N *երկուց*
14 I *աւարտացելոց* BK [*որ*] *ընպակասացելոյն*
15 E *ըմպակասացելոց* J *ըմպակասացելո*
16 DJ *նաւարտացելո* E *նավարտեցելոյ*
16 DJ *ի լիո* H *փիլիո փխ ի լիոյ*
17 AFGIN *պակասեցելոյ* DJ *պակասելո*
17 N *մարդիկդ փխ մարդիթ*
19 B *զշարադրելոցն* DEH *զշարագրեցելոց* K *զշարագրելոց*
19 N *անուանցն*

ուանց այլեւայլութիւնն չորք դնէ, քանզի ումն բարդ՝ յերկուց կատարելոց եղանի, որպիսի՝ Նոր–այր, կոյր–այր, ազատ–այր, խոզ–այր, մեծ–այր:

Եւ ոմանք՝ յերկուց անկատարից, որգոն՝ իմաստապատում, ուղղապատում, հիապատում, ահագնութիւն, Մանայե, Տիրաճան:

Իսկ ոմանք յանկատարէ եւ ի կատարելոյ, որպիսի՝ սիրամարգ, տիրասէր, տիրաշատ, տիրասպան, գունագեղ, վանաշէն *եւ այլ սոյնպիսիք:*

Իսկ ոմանք՝ ի կատարելոյ եւ յանկատարէ, որգոն՝ մարդիթ, մարդոց, հայրիկ, մայրիկ, փոքրիկ, եղբայրական, Բագրատունի, Գրիգորեան, Խոսրովեան:

Քանզի անհնար է, որպէս ասացաւ, անուան առանց այսոցիկ լինել զարմազանութեանց, զի կա՛մ յերկուց լիոյ, կա՛մ յերկուց պակասից, կամ լին յառաջ եւ պակասն զկնի, կամ պակասն ի սկիզբն եւ լին ի վերջէ, եւ այսպէս ամեայն ձեւք խաւսից որոշին:

[Բ Ա Ն]

«Եւ թիւք են երեք՝ *եզական, երկական, յոգնական*, որգոն՝ *Պետրոս, Պետրու, Պետրոսք*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Թիւդ աստանաւր չափ իմանի, իբր թէ առանց յաւելլոյ եւ նուազութեան չափեալ լինի. եզականդ՝ ի մի, որպէս՝ մարդ, *եւ երկականդ՝ յերկուս, որպէս՝* մարդք. *իսկ յոգնականդ՝ յանբաւս, որպէս՝* մարդիկ:

Բայց գիտել պարտ է, զի ի յոյնն եւ յարաբացին յայտնի եզա-

---

1 EH *այլեւայլութիւն*
2 H *կոցրայր*
4 CI *ոմանց*
4 BCFGIJKN *իմաստնապատում*
5 BDEFGKN չիք՝ *ահագնութիւն*
6 DEJ *կատարելո*
9 DEHJ *կատարելո*
9 E չիք՝ *ի*
9 EH *անկատարէ*
9 K *մարիթ փխ մարդիթ*
10 CI *մարդւոց*
10 K *մարիկ*
12 H *ասացօ*
12 BDHKN *անուն*
13 ABCDEFGIJK *զարմանազանութեանց* H *զարմանայզանութեանց*
14 A չիք՝ *կամ լին* [*թերագրութիւնը՝ վերանորոգման պատճառով*]
14 H *լինի փխ լին*
14 A *առաջ*
14 N *սկիզբն* A չիք՝ *ի սկիզբն* [*թերթի վերանորոգման պատճառով*]
15 B *լինի փխ լին*
15 I *խաւսից*
17 CFI *յոքնական*
20 DEFN չիք՝ *թիւդ աստանաւր չափ իմանի* H չիք՝ *աստանաւր չափ. իմանի, իբր թէ* J *անուանի փխ իմանի*
20 DEH *իսկ թիւն* [EH *թիւ*] *փխ իբր թէ*
20 EH *յաւելու* J *յաւելո* K *յաւելլոյ են*
20 H չիք՝ *եւ*
20-21 N *նուազութեան*
21 HJ չիք՝ *մի*
22 I *բ փխ յերկուս*
22 F *յոքնականդ*
22 ABCDEFGHJKN *մարդիկք* I *մարդիքք*
23 K [*Բայց*] *եւ երկականն*
23 H *յոյնի*

կանն եւ երկականն եւ յոգնականն նշանակի, որպէս ինքդ եցոյց զաւրինակն՝ Պետրոս, Պետրու, Պետրոսի. իսկ ի հայումս եւ ի հռոմայեցին եզականն եւ յոգնականն միայն ցուցանի, որպէս՝ Պետրոս, Պետրոսի, Աստուած, աստուածի:

Իսկ զերկուորականդ բնաւին ոչ ունիմք, վասն որոյ ոչ է պարտ բռնահարել եւ զանէն ստեղծանել՝ ախմարութեան տալով տարացոյց, եւ աղքատ գոլով՝ փարթամ երեւեցայց: Քանզի դա իսկ ոչ ըստ լեզուոյ է, այլ ըստ հարստահարութեան, որպէս ասեն ոմանք յաթենացւոցն գոյացեալ: Այլ ճշմարիտն կա՛մ մի է, կա՛մ բազում, զոր ունիմք մեք եւ ամենայն ազգ:

[Բ Ա Ն]

«Եւ ե՛ն ոմանք գծածի եզականի եւ ի վերայ բազմաց ասացեալ, հիգան՝ *տոհմ, պար, ամբոխ*:

Եւ յոգնականի՝ ի վերայ եզականացն եւ երկականացն ասացեալ, որգոն՝ *Խոյարաւնք, Ցրաւնք*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ցոգնական տառք են՝ կեն, եւ էէ, եւ ցոյ, որ գոլով յանգի անուան՝ զբազումս նշանակեն: Բայց կայ ուրեք յանուան միաւորական նշանակ ի վերայ բազմաց եդեալ առանց ցոյի եւ քէի, որպէս՝ պար եւ տոհմ, ամբոխ, հաւտ, անդեայ, ջոլիր, գունդ, դրախտ, մայրի, այգի,

---

1 K չիք՝ *եւ երկականն*
1 G *յոքնականն*
1-2 F *զօրինակդ*
2 J *Պետրոսու* փխ *Պետրու*
3 C *յոքնականն*
3-4 CI *Պետրոսք, Պետրոս* [շարադաս.]
4 ACI չիք՝ *Աստուածք, աստուածք*
5 E *չունիմք* փխ *ոչ ունիմք*
5 ACDEFGHIJKN չիք՝ *պարտ*
6 CI *բռնահարեալ*
6 G *զէն* փխ *զանէն*
6 AE *տխմարութեան*
7 G *երեւեցոյց*
7 BJK *դայ*
7-8 H *լեզուի* J *լեզուս*
8 H չիք՝ *է*
8-9 ABCFGIKN *յաթենացոցն*
12 ACDEFGHIJN *ի վերա*
12 BK չիք՝ *եւ ի վերայ բազմաց ասացեալ*
12 ACFGIJ *ասացեալք* N *ասաց*
14 B *եզակացն*
14 ABCEFGHIJKN *ի վերա*
14 DEHN չիք՝ *եւ երկականացն*
15 K *Խոյարանօք*
15 D *եւ* [*Ցրաւնք*]
15 BK *Ցրօք*
17 CFI *յոքնական*
17 H *տառապանք* փխ *տառք*
17 K *քէ, կեն եւ ցոյ* [շարադաս.]
17 N *ցո*
17-18 H *անուանն* N *անուան*
18 N *զբազումս*
18 E *Որպէս* փխ *Բայց*
18 CEI *կա* H *կամայ* փխ *կայ* F չիք՝ *կայ*
18 CI *յանուն* HJ *անուան* N *յանուան*
19 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
19 N *ցոի*
20 C *եւ* [*ամբոխ*]
20 ABCDEGHIJKN *անդեա*
20 BK *այգի, մայրի, մարգ* [շարադաս.]

մարգ եւ որք այսպիսիք:

Եւ զարձեալ ե՛ն յոգնական նշանակք ի յանդի ոմանց եզականաց անուանց եւ երկականաց, որպէս՝ Խոյարաւնք, Ցրաւնք, վարտիք, Ենովք, Սերուբ, Ղամէք: Քանզի ամենեքեան սոքա մի են, իսկ գոլով քէդ ի վերայ սոցա զբազումս նշանակեաց:

Իսկ զարձեալ զերկուսն իբր զբազումս, այսպէս՝ ընտերք, ոտք, ձեռք, աչք, ականջք, բարձք, ծունկք, սրունք, թաթք, բոյթք, կաւճք եւ այլ սոյնպիսիք: Քանզի սոքա երկու միայն են. բայց զի ոչ ունիմք երկուորական անուն՝ զքէդ ի վերայ դնեմք, վասն որոյ թուի բազումս նշանակել:

[Բ Ա Ն]

«Հոլովք են անուանց վեց. *ուղղական, սեռական, տրական, առաքական, հայցական, հոչական*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Նախ «հոլովս» ասել, եւ ապա՝ ուղղական,– երեւեցաւ ոմանց ընդդիմութիւն ի տեղւոջդ, որպէս թէ ուղղական կամ հոլովական պարտ էր անուանել: Բայց բժշկեցաւ այսպէս, թէ բոլորից ընդ արեգակամբ լինելութեանց անուանք կոչեցան չնորհիւն Աստուծոյ եւ կամ զոր նայն զաւրացոյց:

Արդ՝ ըստ վերուստ դրութեան անուան «անկումն» ասի եւ նոյն ինքն ուղղական, աւրինակ իմն գրչի ի վերայ կակուղ իրիք նիւթոյ անկմամբ ուղիղ եկաց, եւ անդուստ ապա հոլովումն առնելով ի սեռականն եւ ի տրականն, եւ որ ի կարգին է:

---

1 CI չիք՝ *մարդ*
2 F *յանկի* BK *ի յանգմանց* փխ *ի յանգի ոմանց*
2 F չիք՝ *ոմանց*
3 N *անուանց*
3 K *Խոյարօք*
3 B *Ցրօք*
3 GJ [*Ցրաւնք*] *ներքնոց*
4 N *Ենովք*
4 I *Սէրուբ*
4 EGHN *Ղամէք*
5 ACFI *քեդ*
5 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
6 K *զարձել*
6 C *ընտէրք* J *ընդերք* K *ընդերք*
7 N *ականչք*
7 CI *ծունք*
7-8 BDEHJKN *կոչիկք*
8 H *զոչ* փխ *զի ոչ*
9 I *երկւորական* N *զերկուորական*
9 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
12 N *անուանց*
13 N չիք՝ *հայցական*
13 G *կոչնական* JN *կոչական* փխ *հոչական*
16 AFGK *տեղոջդ*
16 C *ուղական*
17 A *ժըշկեցաւ* փխ *բժշկեցաւ*
17 I *ըստ* փխ *ընդ*
17-18 EK *արեգական*
18 N *անուանք*
19 I *զնոր* փխ *զոր*
19 N *զորացոյց*
20 ADE *գրութեան* K *դրութեանն*
20 ABCDEFGIJK *անուն*
21 DEJ *նիւթո*
22 J *անգմամբ*
22 ACFHIJ *ուղեղ*
22 J *առնելով*
23 H չիք՝ *եւ* [*որ*]

Բայց զարճեալ տարակուսելի է, թէ ընդէ՞ր զուղղականն ի հոլովսն դասեաց։– Վասն որոյ ասեմք, թէ երեք նշանակութիւնք են անուան՝ ընդհանրական, հասարակական *եւ* յատկական։

Եւ ընդհանրականն զերկուսն պարունակեալ ունի։ Արդ՝ ասելովն զուղղականն հասարակականին եւ յատկականին ի հոլովս՝ յայտ արար, թէ ոչ միայն երկու նշանակութիւնք են անուան, այլեւ ընդհանրական անուն պարփակաւղ նոցին, ուստի հոլովեցան, եւ հոլովեալ ի նմանէ ուղղորդապէս կառեան, ապա ուրեմն բարւոք զուղղականն հասարակականին հոլովս անուանեաց եւ ասաց վեց՝ ուղղական, սեռական, տրական, հայցական, հոշական, *զորոց խրթնութիւն անուանցն մեկնէ։*

[Բ Ա Ն]

«Եւ ասի ուղղականն «անուանական» եւ «պարզ»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Իբրեւ սկիզբն իմն եւ պատուականագոյն զսա դնէ։ Իսկ պարզ՝ մեկնակ, անշարադիր, իբր՝ Աստուած, մարդ։

---

1 Ï չիմ՝ *թէ*
1 A *զուղղական* ABDEFGKN *զուղղականն* CI *զուղականն*
2 D *Վասն որո*
2 K [*անուան*] *զանուն ասէ*
2 CI *անուանց* N *անուան*
3 ABFHI *հանրական*
3 H [*յատկական*] *եւ ընդ լծ զանուն ասէ* D *եւ ընդհանրականն զանունն ասէ ոչ սեռն, որ է կենդանին*
4 ABCFGJKN *ընթհանրականն* D *հանրականն* I *եւ ընդ անուն ասէ հանրականն փխ ընդհանրականն* J *Զի հանրականն*
4 N [*ընդհ.*] *զանունն ասէ*
5 K *զուղղական*
5 I [*հաս.*] *եւ Պօղոս*
6 N *անուան*
6 K *այլ*
6-7 ABCFI *ընթհանրական*
6-7 H [*ընդհ.*] *մարդ Պօղոս*
7 EH *անունն*
7 BDEHKN *պարփակող*
8 K *ուղորդապէս* N *ուղղօրդապէս*
8 ACFGJKN *կառեաւ* B *կառեալ* I *կառեօ*
8 J [*կառեան*] *Լծ. քանզի յառաջ կենդանի ասի մարդն եւ ապա ի կենդանոյն հոլովի եւ ուղղորդ կանգնի եւ ասի մարդ, եւ ի մարդոյն հոլովի եւ ուղիղ կանգնի եւ ասի Պօղոս կամ Պետրոս։ Ապա ճիշտ է, որ զուղղական անունքս, որ է մարդ, Պօղոս, Պետրոս ի հետ հոլովիցս կարգեաց, զի ի սեռէն ի վայր հոլովեցան սոքա եւ ուղիղ կանգնեցան ի վերայ մարդոյն, ապա ուրեմն բարւոք...*
8 D *յուրեմն* CFI *բարիոք* K *բարուոք*
8 ABFGN *զուղղական* CI *զուղական* K *զզուղականն*
10 N *անուանեաց*
10 CI *կոչնական* EFHJKN *կոչական փխ հոչական*
10 DEH *զորո*
10 DEH *զխրթնութիւն*
10 N *անուանցս*
13 N *Եւ* [*իբրեւ*]
13 F *անունական* N *անուանական*
15 H *Իբր*
15 H *ի սկիսզբն*
15 N *պատուականագոյն*
15 E *դնէ զսա* [*շարադաս.*]
16 B *մեննակ* EH *մեկնեակ* N *մեկնակն*
16 N *չարադիր*

[Բ Ա Ն]

«Եւ *սեռականն*՝ «ստացական» եւ «հայրենի»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ստացականդ է՝ *ըստ ինքեան դիպեալ ստացուածոյ կամ հայրենեաց, քանզի երկոքին սոքա սեռք ասին՝ ստացուածք եւ նախնիք, իբր՝* Աստուծոյ, մարդոյ։ *Քանզի ի հարցանելն ո՞յր է այս գաւառ կամ տուն, ասասցուք՝* Դաւթի. *եւ ի կրկնելն, թէ Դաւիթ ո՞ւմ իցէ որդի, ասասցուք՝ զհուպ սեռն նախնեաց, թէ* Յեսսեայն *կամ* Գրիգորի։

[Բ Ա Ն]

«Եւ *տրականն*՝ «պատուիրականն»»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սա լսի թղթական կամ պատուիրական, եւ աւրինակաւ ստուգի այսպէս՝ ի մարդն, յԱստուած, ի տունն, «տամ զփիլոնն ի Թորոս, ի Գրիգոր», որպէս ի հելլէնն յայտնի է այս, որպէս ասացի։

[Բ Ա Ն]

«Եւ *առաքականն*՝ «ցուցական» է»։

---

4 CIKN *Ստացական դնէ փխ Ստացական դնէ*
4 AEGI *դիպել*
4 DEH *ստացուածո* N *ստացուածոյ*
5 K *երկոքեան*
7 H *Դօթի փխ Դաւթի*
7 GHIJ *եթէ փխ թէ*
7 ABCDEFHIJKN *չիմ՝ ի*
7 H *չիմ՝ եւ ի կրկնելն, թէ Դաւիթ*
7 E *Դաւթ փխ Դաւիթ*
8 ACDEFGJK *Յեսսեա* H *Եսսեա*
12 ACDEFHIJN *թխթական*
12 GI *պատուիրանական* JK *պատուիրական* N [*Սա*] *պատուիրական*
13 I *եւ* [*յԱստ.*]
13 ABCDEFGHIJK *ի յԱստուած*
13 N *տուն*
13 CJ *կամ փխ տամ*
13 DEH *Թորոսն* K *Թօրոս եւ* [*ի Գր.*]
13-14 DEH *Գրիգորն*
14 BHN *հելլենն*
14 H *յայտնէ փխ յայտնի է*
14 BK *այսպէս փխ այս* A *չիմ՝ այս, որպէս ասացի*
16 H *առականն*
16 CHJN *չիմ՝* [*ցուց.*] *է*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Առաքականդ է ըստ երկուց դիմաց· յորժամ առաքիցի ոք ուրեք յումեքէ՝ զհեռաւորն նշանաւոր բանիւ ցուցանէ եւ զմաւտաւորն եւ որ երեւի տեսութեամբն, որգոն՝ յԱստուծոյ, ի մարդոյ, Աստուծով, մարդով· ի նմանէ առաքեցայ, ի դրախտէն ելի:

[Բ Ա Ն]

«Եւ հայցականն՝ «խնդրական», կամ ըստ հելլենացւոց լեզուին՝ փաստական»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Հայցականդ ի մերս յայտնի է՝ զո՞ խնդրէք,– զՔիսուս, զԱստուած, զմարդն:

Բայց զի՞ ի հելլէնն «փաստական» ասի, որ է պատճառական.– քանզի յորժամ ի չար ինչ կամ ի բարի կոչեսցի ոք, ընդ ձայնին զեկուցանէ զպատճառն:

[Բ Ա Ն]

«Եւ հոչականն՝ «առասական»»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զհոշականս ոմանք «կոչական» ասեն, զի ովդ, որ է հասարակական նշանակ, ի վերայ դիմաց եւ իրաց բարեաց եւ չարեաց, իբր՝

---

2 I Առաքական դնէ փխ Առաքականդ է
2 E երկուցդ իրաց փխ երկուց դիմաց N յերկուց
2 N դիդաց փխ դիմաց
2 N առաքեցի K առաքցի
2 BK չիմ՝ ուրեք
3 H յումէքէ
3 I որ եւ [շարադաս·]
4 H տեսութիւն
4-5 ACFGI չիմ՝ յԱստուծոյ, ի մարդոյ DEHJN Աստուծով, մարդով կամ յԱստուածոյ, ի մարդոյ [նաեւ՝ շարադաս·]
5 ABCDEFHIJK առաքեցա
5 K ելա
7 ACFIN հելլենացոց B հելլէնացոց
7 N լեզուին
10 H Հարցականդ K Հայզականդ
10 H չիմ՝ ի
12 B հելլէնն DHJN հելլենն
13 ABCDEFGHJN չիմ՝ ի [չար]
18 K Զի հոչականս փխ Զհոչականս
18 IJ կոչնական
18-19 BK հասարականին
19 ACDEFGHIJKN ի վերա
19 DEH [իրաց] է
19 E չարեաց եւ բարեաց [շարադաս·]

ո՛վ Աստուած, ո՛վ մարդ: Բայց ստուգեալ մեր «հրաչական» գտաք, զի առեալ զուղղականն՝ հրաչս խառնէ, իբր թէ՝ է Աստուած, է նախախնամութիւն:

Արդ՝ ըստ առաջնոցն վեց են հոլովք, բայց ի հայումս հինգ, զի ուղղականն միայն զգոյացութիւն նշանակէ անհատապէս:

[Բ Ա Ն]

«Ենթանկեալ ընդ անուամբ եւ այսք, որք եւ սոքա տեսակք կոչին»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Անունն, ասէ, ուղղական՝ իբր սեռ գոլով ըստ ինքեան, ի ներքոյ ասկեալ ունի եւ այլս բազում մասունս, որք եւ տեսակք նմին յորջորջին, բայց ոչ իբր ի սեռէ բաժանեալս, այլ ձայնիւ միայն նշանակեալս:

[Բ Ա Ն]

«Իսկ, առասական, մակդիր, առինչունակ, իբրառինչունակ, հոմանուն, փաղանուն, բերանուն, երկանուն, մականուն, ազգական, հարցական, անորիչ, վերբերական, որ եւ «նմանական» եւ «ցուցական» եւ «դերհատուցական» կոչի, բազմաձական, մակբաչխ, պարունակ, քերդեալ, սեռական, յատուկ, դասական, թուական, բացարձակ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զկնի ուսուցանելոյ զընդհանուր անուանց հետեւմունս, ասէ եւ զներքոյ անկելոցն քանիաւնութիւնս եւ զհանգամանս որպիսութեանցն գաղափարաւ ծանուցանէ:

---

1 BDEHKN Իսկ այլք հրաչական, որպէս թէ փխ Բայց ստուգեալ մեր «հրաչական» գտաք, զի
1 J ասել փխ ստուգեալ
1 FJ հոչական փխ հրաչական
1 J գաք փխ գտաք
1 J չիմ՝ Բայց ստուգեալ մեր «հրաչական» գտաք, զի
2 J որպէս որպէս թէ [առեալ]
2 E զուղղական
5 J զգոյացութիւնն
7 F ենթանգեալ
7 N անւամբ
9 DH ներքո JN ներքս
10 A անգեալ I յանկեալ
10 H չիմ՝ որք
13 ABDI առասականն
15 K վերաբերական
15 E չիմ՝ եւ [նման·]
15 H չիմ՝ եւ [ցուց·]
16 ACEK բակճաճական I բաղճաճական
19 D ուսուցանելո
19 ACI զընթհանուր B ընթհանուր F զընթանուր
19 N անւանց
20 DH զներքո E զներքս
20 F անգելոցն
20 BCHIJN քանիօնութիւնն F քանիաւնութիւնն
20 K հանգամանս
20 A որպիսութեան CDEFGHIJN որպիսութեանց
20 A [որպիս·] նոցա

[Բ Ա Ն]

« ‹1› *Իսկ* է, որ զինքեան գոյացութիւնն ցուցանէ, որպիսի՝ *Մարկոս*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ցայսմ տեղւոջ արուեստաւորս Արիստոտէլի կարծեացն հետեւի, որ զանհատն պատուական եւ առաջին գոյացութիւն վարկանի քան զտեսակն, թէպէտ Պղատոն զառասականն ասաց առաջին, իբր թէ ի տեսակաց ոմանց տիրական գաղափարեալ գոն ըստ ժամանակի, բայց Արիստոտէլ գիսկն ասելով, թէ տեսանելն հաստատուն է քան զլուրն, որպէս զարեգակն ոչ ոք կարէ ժխտել, որ է անհատ, իսկ զաներեւելի ինչ՝ բազումք, վասն որոյ եւ զսա նախադասեաց առասականին[67]. գիսկն՝ *որ է* Մարկոս: *Քանզի ամենայն անուն, որ զինքեան գոյացութիւնն, որ առաջիկայ յատուկ ցուցանէ, այնպիսին «իսկ» կոչի, այսինքն՝ ստոյգ իր, որպէս՝* Տիգրան, *վասնզի սա ոչ կարէ հատանիլ յայլ ոմն, որք ի նմանէն բաժանին կամ ծնանին, յաղագս այսորիկ «իսկ» ասի՝ թէ՛ ի կենդանեաց իցէ եւ թէ՛ ի տնկոց, յաճականաց եւ կամ յանաճից, անհատք սոցունց «իսկ» անուանին:*

[Բ Ա Ն]

« ‹2› Եւ *առասական* է, որ զհասարակաց էութիւնն ցուցանէ, որգոն՝ *մարդ, ձի*»:

---

2 BK *զինքեանց*
2 DFHJN *գոյութիւնն*
5 N *Ցայս*
5 AFGK *տեղոջ*
5 N *արւեստաւորս*
5 CFHIN *Արիստոտելի*
6 N *պատւական*
6 N *գոյութիւնն*
6-7 I *քանզի եսակն փխ քան զտեսակն*
7 J *զառասական* K *զագասական* N *առասականն*
8 A *գաղափարեալս* F *գաղափարել*
8 ABCDFGIJKN *չիմ՝ գոն*
8 K *ժամանակին*
9 N *Արիստոտել*
10 J [*ժխտել*], *այսինքն՝ ուրանալ*
10 B *անհաս փխ անհատ*
11 N *ինչք*
11 D *վասն որո* G *վասն որ*
11 BDEFJK *սա*
12 N *զիսկ*
12 K *զինքն էական փխ զինքեան*
13 ABCDEFGHIJK *առաջիկա*
14 N *ստոգիր փխ ստոյգ իր*
14 N *կար*
15 J *յայլումն փխ յայլ ոմն*
15 JK *նմանէ*
15 J *բաժանի*
16 H *ացէ փխ իցէ*
16 ABEFHIJKN *չիմ՝ եւ* [*թէ*]
16 A *տնգոց*
16 E *անյաճից*
16 F *չիմ՝ եւ* [*կամ*]
17 ACDEFGHIJN *անհատքն*
17 ABC *անունին* N *անւանին*
19 BCFIK *էութիւն*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Երկրորդ զկնի առաջին գոյացութեանն, որ է անհատն, զտեսակաւոր անունն դնէ եւ «առասական» ասէ, այսինքն թէ՝ հասարակ էութիւն ինչ ցուցանէ, որպէս՝ մարդ, ձի, ոչխար, արջառ, կաքաւ, ձուկն, ձար, փայտ, ծաղիկ:

Եւ վասն այսորիկ «հասարական» ասէ զայս, զի ի սոցանէ առեալ ասին անհատ գոյացութիւնքն՝ Ադամ, Նոյ, Աբրաամ, տանձի, խնձորի, մանուշակ, շուշան, դլփին, սղոց, ամար, արծաթ, ոսկի, զմրուխտ, տպազիոն: *Ասի եւ սա սեռիւն «առասականս»՝* կենդանի, տունկ, բոյս, ձուկն ցամաքայինն, ջրայինն, հրայինն, թեւաւոր, գազան, չորքոտանի, սողուն: *Քանզի սոքա ի բազում տեսակս կոտորին:*

[Բ Ա Ն]

« ‹3› *Մակադրական* է, որ ի վերա[յ] իսկիցն եւ կամ առասականացն եդեալ է, եւ յայտնէ *գով* կամ *պարսաւ* ինչ· եւ ձաձի եռակի՝ նոգւոյ եւ [ի] մարմնոյ եւ նարտաքնոց:

Նոգւոյ, իրրու թէ՝ *ողջախոհ, բղջախոհ*, եւ ի մարմնոյ, իբր թէ՝ *արագ, հեղգ*· եւ նարտաքնոցն, իբր թէ՝ *փարթամ, աղքատ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Վասն զի ոմն անհատ ունի յատուկ ըստ ինքեան զիսկ անունն,

2-4 J *չիմ՝ երկրորդ՝ զկնի առաջին գոյացութեանն, որ է անհատն, զտեսակաւոր անունն դնէ եւ առասական ասէ, այսինքն թէ՝ հասարակ էութիւն ինչ ցուցանէ:*
2 CFI *առաջի*
2 CK *գոյացութիւնն*
3 H *անուն*
3 H [*ասէ*] *աստուծոյ*
3-4 HK *հաւասարութիւն փխ հասարակ էութիւն*
3-4 ABEG *էութիւնն*
4 H *չիմ՝ մարդ*
4 F *ձունկն*
6 N *չիմ՝ զայս*
7 AC *անհատիցն*
7 EHJN *Աբրահամ*
7-9 BCDEFHIJKN *չիմ՝ տանձի, խնձորի, մանուշակ, շուշան, դլփին, սղոց, ամար, արծաթ, ոսկի, զմրուխտ, տպազիոն*
9 ACGHIN [*սա*] *առ*
9 E *սեռիւս*
10 CGI *չիմ՝ ձուկն* H *ձունկն*
10 BCDEFHIJKN *չիմ՝ ցամաքային*
10 BCDEFHIJKN *չիմ՝ ջրային*
11 C *չորքոտանիս* K *չիմ՝ չորքոտանի*
11 ABDEGH [*Քանզի*] *եւ*
14 D *սոքայ*
14 J *է եդեալ* [*շարադաս·*]
14 JN *յայտէ փխ յայտնէ*
14 A *եւ* [*եռակի*]
15 DEH *նոգւո* ACFI *նոգոյ*
15 ABCDEFGHIJKN *չիմ՝ ի* [*մարմ·*] *հմմտ. Ադոնց, էջ 18:*
15 BK *չիմ՝ նոգւոյ եւ* [*ի*] *մարմնոյ եւ նարտաքնոց*
15 ADEFHJN *արտաքնոց* G *արտաքնոցն*
16 ABCFHIKN *Նոգոյ* D *Նոգւո*
16 B *չիմ՝ իբրու թէ*
16 ABCDEFGHIJKN *չիմ՝ ի* [*մարմ·*] *հմմտ. Ադոնց, էջ 18:*
17 J *հեղք*

ունի եւ զառաստականն, որ է տեսակի, քանզի ասի եւ մարդ: Արդ՝ ասէ, թէ ի վերայ սոցա եդեալ լինի եւ այլ անուանս՝ գովելի կամ պարսաւելի:

Եւ ասի «եռակի», քանզի մարդ յերից է, յերից առնու զգովն կամ զպարսաւն: Եւ զի մեծ է հոգի քան զմարմին, եւ մարմին քան զարտաքին իրս, սակս որոյ ըստ կարգի դասէ. նոգւոյ՝ իբրու թէ ողջախոհ, բղջախոհ, իմաստուն, անմիտ, անբարտաւան, հեզ, եւ մարմնոյ՝ արագ, հեզգ, առողջ, հիւանդ, բաջամարմին, վատամարմին: Եւ նարտաքնոցն՝ փարթամ, աղքատ, առատ, ռիշտ, բազմորդի, անորդի: Տե՛ս եւ զայն, զի նախ զլաւն կարգէ վատթարին յերից մասանցն որոշմունս, որպէսզի իմասցիս, թէ բարին եւ լաւն բնութեամբ առաջին է ի մեզ, իսկ չարն եւ յոռին՝ վերջին եւ եկամուտ:

[Բ Ա Ն]

« ‹4› Եւ *առինչունակ է, իբրու թէ՝ հայր, ուսուր, սիրելի, աջող*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

«Առինչ» ասի այն, յորժամ ոք յասելն զնա եւ յանուանելն հարկաւորաբար տայ իմանալ եւ այլ ինչ, որպէս թէ ասիցէ աջող՝ տայ իմանալ եւ զգախողն. եւ սիրելին՝ ցուցանէ եւ զատելին:

Բայց սոյգ առինչ է, որ զմիմեանս ի մէջ ածեն եւ կամ բառնան հակադարձաբար, որպէս՝ տէր առ ծառայ, եւ հայր առ որդի, եւ կէս առ կրկնապատիկ, եւ մեծ առ փոքր:

[Բ Ա Ն]

« ‹5› *Իբրառինչունակ է, իբր թէ գիչեր՝ աւր*»:

---

1 K չիմ՝ *եւ* [զառ·]
1 K *առաւականն*
2 ACDEFGHIJKN *իվերա*
2 N *անւանս*
2-3 J *զպարսաւելի*
4 I *եւ [յերից առնու]*
4 KN *երից [առնու]*
4 H *գովն*
6 EJ *սակս որո*
6 AC *նոգոյ*
6 K *իբր*
7 F չիմ՝ *բղջախոհ*
7 ACDEHIJ *ամբարտաւան* BK *անպարտաւան*
7 E *մարմնո*
8 IN *առողջք*
9 I *արտաքնոցն* K *նարտաքնոցն*
9 IJ *ըռիչտ*
10 K *նակ* փխ *նախ*
10 H *վատարին*
10 ABGK *մասանց*
10 ABCDEFGHIJKN *եւ [առաջ·]*
11 ABDFHIKN չիմ՝ *ի*
14 CI *յաջող*
16 K *յանուանելս* N *յանւանելն*
17 ABCFGIJK *տա [իմանալ եւ այլ]*
17-18 BEFHIJKN *տա [իմանալ եւ զգախողն]*
17-18 H *իմայնալ [եւ զգախ·]*
18 F *զգախօղն*
19 E *ածին*
20 CDEHIJ *ծառա*
20 E *կես*
23 I *իբրուառինչունակ*
23 C *իբր*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սա ճչմարտապէս առինչ ոչ է, այլ նման է նորին, վասնզի ոչ բառնան զմիմեանս որպէս տիւ եւ գիշեր, լոյս եւ խաւար, չոր եւ դալար, լեառն եւ դաշտ, եւ այլք ամենայն զոյնք երանգոց զառնչի ունի զնմանութիւն, սակայն առինչ ոչ է:

[Բ Ա Ն]

« ‹6› Եւ *հոմանուն* է, որ ի վերա[յ] բազմաց հոմանունակի եդեալ է, ի վերայ իսկիցն, որպիսի՝ *Յովհաննէս Զաքարեան* եւ *Յովհաննէս Զեբեդեան*:

Իսկ ի վերայ առասականացն, որգոն՝ *մուկն ծովային* եւ *մուկն երկրային*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Հոմանուն է, որ միով անուամբ իրս ինչ նչանակէ՝ երկուս կամ երիս, եւ լինի սա ըստ պատահման եւ ըստ մտածութեան: Պատահմամբ՝ յորժամ երկուց իրաց նոյն դիպեսցի անուն՝ տիրական եւ առասական, արծուի՝ թռչուն, եւ արծուի՝ չինուած փայտի, ալի ծովու, եւ ալի՝ մարդոյ: Իսկ մտածութեամբն ըստ պատուոյ եւ ըստ յուսոյ: Եւ յայտնի հոմանուն է այս, որ ի վերայ բազմաց մի անուն եդեալ է: Ի վերայ իսկիցն, իբր՝ Յովհաննէս Զաքարեան եւ Յովհաննէս Զեբեդ-

---

3 H *բառ* փխ *բառնան*
3 H *միմեանս*
3 K *պատիւ* փխ *տիւ*
4 H *լառն*
4 K *ունին*
5 DEH *են* փխ *է*
8 ACEFHIJK *ի վերա*
8 ACDEFGHN *Իովաննէս [Զաք·]* BK *Իովանէ* I *ի Յովաննէս* J *ի Յովհաննէս*
8 ABCDEFGHK *Իովաննէս [Զեբ·]* IJ *ի Յովհաննէս* N *ի Յովաննէս*
9 BDEGHJKN *Զեբեթեան*
10 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
10 BK *առասակացն*
11 CF *երկրաին*
13 I *առ [միով]*
13 N *անւամբ*
14 I *յերիս*
14 CF չիմ՝ *ըստ [պատահ·]*
14 E *մտածութեանն*
15 J չիմ՝ *յորժամ*
15 CDIJ *յերկուց* J *յերուց*
16 N *արծւի [թռչ·]*
16 N *արծւի չինւած*
17 DH *մարդո*
17 N *պատւո*
17 D *յուսո*
18 ACDEFGJIKN *ի վերա*
18 B *էդեալ*
18-19 ACEFGHIJKN *ի վերա*
19 CI *իսկից*
19 ABDEFGHK *Իովաննէս [Զաք·]* C *ի Յովհաննէս* IJ *ի Յովհաննէս* N *ի Յովաննէս*
19 ABDEGHJKN *Զեբեթեան*

եաւն, եւ Սիմոն Յունանու եւ Սիմոն Կանանացի, Տիգրան Երուանդեան եւ Տիգրան Արտաշէսեան եւ այլ սոյնպիսիք:

Իսկ ի վերայ առասականացն, որպէս մուկն՝ *ցամաքային եւ ջրային, եւ* խեցգետինն՝ *ջրային եւ երկնային, եւ* ցուլ եւ խոյ՝ *երկնային եւ երկրային, եւ* մարդ՝ *կենդանի եւ գրեալն:*

[Բ Ա Ն]

« ‹7› *Փաղանուն* է, որ ի զանազան անուանս զնոյն ցուցանէ, որգոն՝ *խաղ, դալապր, մարտացու, վաղակաւոր, սուսեր, նրան»:*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ըստ իմաստասիրացն փաղանուն է, որոյ անունն հասարակ է, եւ ըստ անուանն՝ բան գոյացութեանն նոյն, զի ենթակայ իրին տայ զանունն, տայ եւ զսահմանն, որպէս՝ կենդանին:

Իսկ առ քերդողս փաղանունն «բազմանուն» լսի, իբրու թէ մի իրն բազում անուանս ունի զիւրեաւ բարդեալ, որպէս սուսերդ՝ *որ կոչի «խաղ», «դալապր», «մարտացու», «սուսեր», «նրան»: Արդ՝ այս ի մերս ոչ այսպէս անուանի, այլ ե՛ն ոմանք փաղանունք, որ կոչի «անիւ» եւ «ճղուղ», «առեղ» եւ «աւարտք», «կունդ» եւ «ականոջք», «հեց» եւ «բոյթ», «կարպետ» եւ «գորգ», «ձի» եւ «դզի», «երամակ[ա]պան» եւ «կուտապան», «բիր» եւ «մահակ», որոց բնութիւնքն նոյնք, եւ անուանքն՝ այլ:*

---

1 CFHI *ի [Սիմոն Յունանու]*
1 N *Սիմովն [Յուն·]*
1 I *ի [Սիմոն Կանանացի]*
2 IN *Արտաշեսեան* J *Արտաչէսին* K *Արտաշիսեան*
3 ACDEFHIJKN *ի վերա*
3 H *առասակացն*
3-4 C *ջրային*
4 ABCDEFGHJN *խեցգետին* K *խեցգետին ջրային եւ խեցգետինն ջրային [կրկն·]*
4 F *ջրարային*
4 E *երկրային [եւ ցուլ]* F *երկնային*
4 H *երկային [եւ]* փխ *երկնային*
5 J *կենդանին*
7 A *Փաղդաուն*
7 N *անւանս*
8 F *դաղապր* K *տալապր*
10 N *որո*
10 N *զանունն*
11 BN *անւանն*
11 H *գոյացութիւն* K *գոյացութիւնն*
11 ACFIJ *ենթակա*
11 ABCDEFHIJK *տա [զան·]*
11-12 H *զանունն*
12 ABEIJK *տա [եւ]*
13 *ՐՆ քերթողս* G *քերդօղս*
13 K *փաղանունս*
14 K *անունս* N *անւանս*
15 ABFGHJKN *խարբ* փխ *խաղ*
15 J *այսպէս* փխ *այս*
16 N *անւանի*
16 J *անիւք*
17 K *առեղն*
17 BK *աւարք*
17 AD *կունդք*
18 K *գորտ* փխ *գորգ*
19-20 F *անուանք* I *անւանք* N *անւանքն*

[Բ Ա Ն]

« ‹8› *Բերանուն* է, որ ի նիմբէ պատահէ եղեալ է, իբրու թէ՝ *վանեալ* եւ *մեծասուգ»:*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Դա կոչի յիրացն բերմանէ, որպէս ի գաղթիցն՝ *գաղթայր, եւ ի* վանմանէ՝ *վանեալ, եւ ի* դառն սգոյն՝ *մեծասուգ եւ այլ սոյնպիսիք, որ ի կրիցն բերի անունն, իբր՝* Մովսէս *ի ջրոյ հանեալ, կամ* իսաբար՝ *վարձ կամ* աշխատեալ, տառապեալ, չարչարեալ, ճգնաւոր, մարտիրոս, գունչ, բարձ, արբեալ, բաղցեալ, ուրախացեալ *եւ որք սոցին նման:*

[Բ Ա Ն]

« ‹9› *Երկանուն* է անուանիւ երկու ի վերայ միոյ իսկի դասեալք, որգոն՝ *Եղիազարոս Աւարեան*, այլ սակայն ո՛չ անդրադարձի բանս, բանզի ոչ եթէ որ *Եղիազարոսն*՝ նոյն եւ *Աւարեան* կարէ կոչիլ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Երկանուն *է երկու անուն ի վերայ միոյ մարդոյ եղեալ, որպէս ու-մեմն կոչեցաւ* Պետրոս եւ Կեփաս: *Արդ՝ եթէ ումեք կոչեսցի* Կեփաս

---

2 C չիմ՝ *ի*
2 A *նիմիքէ* D *մեքէ* F *որն իմեքէ* J *որ ի մեքէ*
2 ABCDEFGHIJKN *Պատահմանէ* փխ *պատահէ. ուղղում ենք ըստ Թրակացու յունարէն բնագրի: Այսպէս, յուն. բնագրի* συμβεβηκότος *բառը գրաբար համապատասխանում է «պատահ» բազմիմաստ բառին, որի նշանակութիւններից մէկն է «հանդիպում», որը եւ համարժէք է գրաբարեան «պատահ» բառին:*
3 CFIN *մեծասուք*
5 CI *Դայ*
5 K չիմ՝ *որպէս*
5 K *գաղթէայր*
6 H *ոգոյն* փխ *սգոյն*
6 CI *մեծասուք*
7 I չիմ՝ *ի [կր·]*
7 A *Մօովսէս* B *Մօսէս* EH *Մօվսէս*
7 JN *իսկաբար*
9 BK *ոխացեալ* փխ *ուրախացեալ*
9 B *սոյնպիսիք* փխ *սոցին նման*
11 N *անւանք*
11 ABCDEFGHIJKN *ի վերա*
11 BCDFG չիմ՝ *միոյ* H *միո*
12 H *Աւար* I *Րեւարեան* J *Աւարեա*
13 I *ամենայն [որ]*
13 KN չիմ՝ *որ*
13 N *Էղիազարոն*
13 J *կոչել*
15 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
15 DEH *միո*
16 H *[եւ] կեչփաս*
16 CI *կոչեսցի ումեք [շարադաս·]*

միայն՝ ո՛չ անդրադարձի հարկիւ նմին եւ Պետրոս լինել, որպէս ջրոյ խոնաւ գոլ հարկաւոր է, եւ հրոյ՝ ջերմ, քանզի սոքա երկանունք են, այլ ո՛չ ամենայն ջերմոյ՝ հուր ասի, եւ կամ խոնաւի՝ ջուր. նոյնպէս եւ մարդոյ պատահեալ ոչ անդրադարձի, որպէս ինքն եղ զաւրինակն, թէ Եղիազարոս Աւարեան՝ *այս ոչ ամենայն* Եղիազարու *պատահի, եւ* Յակորու Իսրայէլ, *բայց ոչ ամենայն* Յակոբ «Իսրայէլ» *կոչի, նոյնպէս եւ այլքն:*

[Բ Ա Ն]

« <10> *Մականուն է, որ եւ երկանուն կոչի, որ հանդերձ այլով իսկիւ ի վերայ միոյ ասացեալ է, որգոն՝ «Բաներեգէս Յովհաննէս» եւ «Զայն գոչման՝ Յովհաննէս»:*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

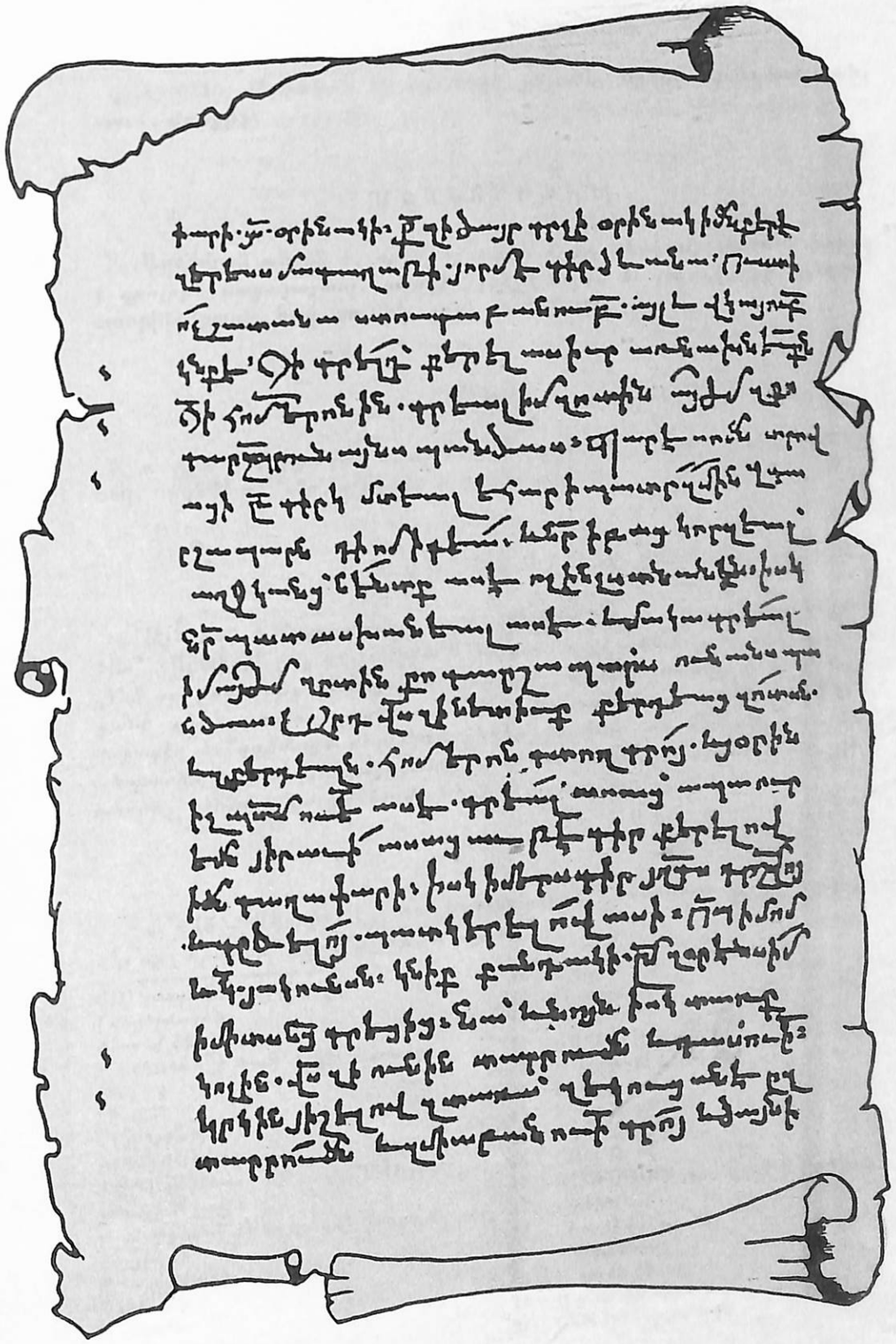
Այս երկակի է, զի կա՛մ յառաքինութենէ, կա՛մ յընդդիմակէն ասի մականուն, այսինքն՝ ի վերայ անուան այլ անուն, իբր՝ Յովհաննու որդի որոտման, զի զաւրէն որոտման հնչեցոյց զԱւետարանն, եւ Յովհաննէս՝ «Զայն գոչման»:

Իսկ ասելն հանդերձ այլով իսկիւ՝ զանազանէ յերկանուանէն, զի նա՛ միայն, եւ ո՛չ ամենայն Եղիազարոս Աւարեան: Իսկ ասա՝ «որդի որոտման»՝ աւետարանիչն, եւ ձայն գոչման՝ «Մկրտիչն», որ է եւ նա որոտումն ձայնի:

---

1 I *անդրադարի*
1 DHJ *ջրո*
2 EH *խոնօ*
2 EJ *հրո*
2 HK *երկանուանք*
3 DEHJ *ջերմո*
3 N *ասին*
4 DEH *մարդո*
4 I *պատահիլ*
5 B *այլ* փխ *այս*
5 BK *պատահէ*
6 BK *Յակոբ* փխ *Յակոբու*
6 CI չիթ՝ *ոչ*
6 BCFK *Յակոբու* փխ *Յակոբ*
6 I *ոչ* [*կոչի*]
7 E չիթ՝ *եւ*
10 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
10 ADHN *Բաբարեգէս* CI *Բաներեքէս* E *Բանարէգէս*
10 ABDEFH *Իովաննէս* CIN *ի Յովհաննէս* J *ի Յովհաննէսն* K *Ովաննէս*
11 N չիթ՝ *եւ ձայն գոչման Յովհաննէս*
11 ADEFGHK *Իովաննէս* B *Իօվաննէս* J
11 *ի Յովաննէս*
13 I *Արդ* [*այս*]
13 HK *առաքինութենէ*
13 BK [*յառաք·*] *է*
13 H չիթ՝ *կամ* [*յընդ·*]
13 CIK *ընդդիմակէն* EH *յընդդիմական*
14 ACEFGHIJKN *ի վերա*
14 N *անուան փխ անուան*
14 J *իսկ փխ իբր*
14 BCDEGHIJK *Յոհաննու* N *Յովաննու*
15 I չիթ՝ *որդի*
16 ABDFGHK *Յովաննէս* E *Յովանէս*
16 CI *հնչման փխ ձայն գոչման*
16 J *գոչման*
17 AGJ *յերկանուանեն* E *երկանունէն* H *յերկանունէն* K *երկանուանէն* N *յերկանւանէն*
19 K չիթ՝ *աւետարանիչն եւ ձայն գոչման՝ «Մկրտիչն», որ է եւ նա որոտումն ձայնի*
19 CJ *գոչման* H *կոչման*

[Բ Ա Ն]

« ‹11› *Ազգական* է, որ զազգ յայտնէ, որգոն՝ *գաւդերձական, տուհ, վրացի*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ազգական *անուն է, որ միոյ ազգի մարդ ինքեամբ յատուկ կարող է զբոլորն բացայայտել, զազգն՝ յորմէ ազգէ եւ լեզուէ իցէ, որպէս՝* ասորի, վրացի, հայ, տաճիկ, յոյն, լատինացի:

[Բ Ա Ն]

« ‹12› *Հարցական* է, որ հարցանելով կոչի, ըստ հարցման ասացեալ, որգոն՝ *ո՞, ո՞ր, ո՞րքան, ո՞րչափ, ո՞րչան*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այն իսկ է հարցական անուն, յորժամ խուզէ ոք զայլ գործեցեալ իրս՝ «Որպիսի՞ ինչ է», «Որքա՞ն են վաստակք ցորենոյ եւ գինւոյ»: Եւ լինի սա ըստ երից դիմաց. մի՝ յորժամ զոլորակն առաջի դնելով հարցանէ զիրն, ապա զորպիսութենէն, եւ դարձեալ՝ զորչափութենէն, սոյնպէս եւ զդիմացն բնութիւն քննել՝ որպիսի՞ *եւ* ո՞րչափ: *Իսկ եթէ անպատեհ իցէ ասելն զայնցանէ՝ ընկենու յապա զխնդիրն, որով լինի անորիչ՝ անյայտ ցուցանելով զխնդիրն ի բազմաց, որպէս ասէ.*

[Բ Ա Ն]

« ‹13› *Անորիչ* է, որ հարցականին հակառակ ասի, որգոն՝ *ո՞ր ոք, որպիսի՞ ոք, ո՞րչափ, ո՞րքան*»:

2 CDJ *զազգն* EH *զազգին*
2 I *գոդերձական*
3 K *տոհմ* փխ *տուհ*
5 I *Ազգական է նուն է* փխ *Ազգական անուն է*
5 EJ *միո*
5 CI *յինքեամբ*
5 ADEFGHIJKN *կարաւղ*
7 ADFG *զազինացի* BK *լազին* EHJ *լազինացի* N *լատին*
9 H [*Հարցական է*] *հարցական կարդա* J *Հայցական*
9 H *հայցելով* փխ *հարցանելով*
10 K *չիք՝ ո՞ր*
10 N *որգա՞ն*
10 EKN *որչա՞փ* փխ *որչա՞կ*
12 K *զալ*
12 H *գծեցեալ*
13 J *ցորենո*
13 ABCDEFIKN *գինոյ*
14-15 H *հարցակէ* K *հացանէ*
15 H *ապայ*
15 K *որպիսութենէն*
16 K *չիք՝ զդիմացն*
16 CDEGIN *թէ*
17 ACDFGHJKN *զյայնցանէ* E *զյանցանէ*
17 I *լինին*
18 CI *որիչ* փխ *անորիչ*
20 F *հարցանին*
20 H *որքոն* փխ *որգոն*
21 H *ո՞րք* փխ *որքա՞ն*
21 CKN *չիք՝ որքա՞ն են*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ անյայտ, քանզի հարցականին հակառակ ասի, որպէս թէ պատասխանէ նմա խրոխտական ձայնիւ՝ ո՞վ ոք, որպիսի՞ ոք, որչա՞փ են, ո՞րքան են, ո՞րչափ կարեն, ո՞րչափ բաւեն:

[Բ Ա Ն]

« ‹14› *Վերբերական* է, որ եւ «նմանական» եւ «ցուցական» եւ «դերհատուցական» կոչի՝ նմանութիւն իմն ցուցանելով, որգոն՝ *այսանակ, այսպիսի, այսչափ, այսքան*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զանորիշն *յայտնէ՝ ի վերայ բերելով եւ նմանեցուցանելով եւ հատուցանելով զխնդրելին, որպէս դնէ զաւրինակն պարզ: Բայց գիտելի է, զի սոքա դերանունք են եւ լինին ըստ երից ամանակաց եւ ըստ երից դիմաց եւ ըստ երից թուոց:*

[Բ Ա Ն]

« ‹15› *Բազմաձական* է, որ եզական թուով բազում ինչ ցուցանէ, որգոն՝ *տոհմ, պար, գեհ, հօտ, չեղջ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ ժողովական անուն է, որ մի բառիւ ասելով զյոլովս նշանակէ, որպէս դնէ զաւրինակն՝ տոհմ, պար, երամ, կօյտ, ջոկ, անդեայ, գումար, խումբ:

[Բ Ա Ն]

« ‹16› *Մակբաշխ* է, որ ներկուց կամ յաւելեաց ի միճ ուճիցի զվերաբերութիւնն, որգոն՝ *երկաքանչիւր, իւրաքանչիւր*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Մակբաշխն *«վերաբաշխ» լսի կամ «կրկնաբաշխ», կամ երկուց,*

7 A *գերհատուցական*
7 A *նմանութիւնս*
8 ABCDEFHJKN *այսքանակ* փխ *այսանակ*
10 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
11 E *հատուցանելին*
13 E *թուոց*
15 ABFK *Բակճաճական* I *Բազճաճական*
15 C *եզերական*
15 N *թվով*
18 K *Այս* փխ *Այսինքն*
18 I *բանիւ*
20 ABDEFGHJK *անդեա*
20 I *խուբ*
22 BK *երկուց*
22 ABCDEFGHIJK [*ներկուց*] *է: Վերացնում ենք «է» հանգոյցի աւելորդ գործածութիւնը ձեռագրերում՝ ըստ յունարէն բնագրի հայերէն թարգմանութեան, տե՛ս Ն. Ադոնց, էջ* 20:
22 ABCDEFGHIJKN *իմն* փխ *ի միճ: Ուղղում ենք ըստ յունարէն բնագրի հայերէն թարգմանութեան, տե՛ս Ն. Ադոնց, էջ* 20:
23 CFI *զվերաբերութիւն*

որպէս երկաքանչիւր, իւրաքանչիւր, ամենից, ընդ ամենայն, ամենեցուն հաւասար: *Քանզի լինի այս յորժամ յիշխանէ բան հրամայիցի կամ ինչս պարգեւիցի երկուց կամ բազմաց, որում տային կամ հրամայիցին, ի վերա[յ] նորին երթայ վերաբերութիւնս:*

[Բ Ա Ն]

« ‹17› *Պարունակ* է, որ երեւեցուցանէ ինչ յինքեան պարփակեալ, որգոն՝ *որթոց, կուսաստան, մարդաստան, ընկուզուտ, կթոց*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Մեկնէ պարզ, թէ «պարունակ» է, որ պարփակեալ ունի յինքեան տեղեաւն. կուսաստանն՝ զկոյսն, ընկուզուտն՝ զընկուզին եւ զընկոյզն, որթոցն՝ զայգին կամ զծնունդս արջառոցն, կթոցն՝ զընդունելութիւն պտղոցն կամ կաթինն, այսպէս մարդաստանն՝ զմարդն, Հայաստան՝ զհայք, բուրաստանն՝ զբուրումն ծաղկանցն, եւ որ նոյնպիսիք:

[Բ Ա Ն]

« ‹18› *Փերդեալ* է, որ ըստ հնչմանն յատկութեան նմանակի ասացեալ է, որգոն՝ *խազմ, վրդով, յոյզ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այս լինի ըստ պաճուճաբանութեան քերդողացն, որք հայելով յիրն, նմանակի ասեն՝ զխաղաղութենէ կամ զխռովութենէ առաջնոցն կամ ի մէնջ վասն նոցա, որք ոչ կարեն ստուգել, որք են այս՝ խազմ, վրդով, ամբոխ, աղմուկ, դղրդումն, բոմբիւն, դոփիւն, որոտ, բա-

1 K [*որպէս*] *կամ*
1 E *երաքանչիւր* փխ *երկաքանչիւր*
1 I *չիճ՝ իւրաքանչիւր*
1 H *ըստ ամենայն*
2 H *Քան* փխ *Քանզի*
2 JKN *իշխանէ*
2 B *հրամայիցի*
3 J *պարգեւեցի*
3 KN *յորում*
3 CDEGIJK *տացին*
3-4 B *հրամայիցին* EI *հրամայեցին* F *հրամայիցին*
4 BCDEFHJKN *երթա*
4 CK *վերբերութիւնս*
7 ABDEFGHJKN *չիճ՝ մարդաստան*
7 K *ընկուզոտ*
10 E *զկոյսընն* N *զկոյս*
10 K *ընկուզոտն*
10 EI *զնկուզին* փխ *զընկուզին*
11 CHI *զնկոյզն* K *զընկոյզսն* փխ *զընկոյզն*
11 CI *որթոց*
11 K *արջառոց*
11-12 CI *զունելութիւն* փխ *զընդունելութիւն*
13 ABGKN *Հայաստանն*
13 CDEFHIJN *բուրաստան*
13 C *ծաղկանց* G *ծաղկացն* I *ծաղկանաց*
16 F *Քերթեալ*
16 K *յատկութեանց*
19 EN *քերթողացն*
20 A [*յիրն*] *ոչ կարեն ստուգել*
20 ADE *զխաղաղութենէ*
20 ADE *զխռովութենէն*
20 BCDEFHIJKN *յառաջնոցն*
21 K *մէջն*
22 G *բոնբիւն* K *բամբիւն*

խումն, կանչիւն *եւ նմանք սոցին: Քանզի իբրեւ եռես զնոսա Հոմերոս յիւրում պատերազմին՝ խուճապեալս ասաց զայս: Իսկ ոմանք զքերդեալս «որակաբարութիւն» ասացին, իբր ի* fաղցրութենէ՝ fաղցրութիւն, *եւ ի դառնութենէ՝ դառնութիւն, նոյնպէս եւ այլքս ասացուածք:*

Դարձեալ՝ «քերդեալ» կոչին, որ ըստ արուեստական հնչմանն յարմարին, որպէս՝ փողf *եւ* fնարf, տաւիղf, սրինկf, *որք նմանեցուցանեն յինքեանս զձեւ խռովութեան պատերազմի կամ խաղաղութեան եւ ուրախութեան, ըստ որում ինքս ասացի, թէ «զքնարական քերդութիւնն ներդաշնակապէս կամ անուն նիւթական գործւոյն զհնչումն նորին յատուկ նմանեցուցանէ»:*

[Բ Ա Ն]

« ‹19› *Սեռական* է, որ կարէ ի բազում տեսակս կոտորիլ, որգոն՝ *կենդանի, տունկ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Թէպէտ բազում ուրեք ասացաւ հաւաստեաւ վասն սեռականիս, սակայն սակաւ ինչ աստանաւր ցուցցուք, զի սեռ է «կենդանին», որ բազում տեսակս ունի ընդ ինքեամբ. նոյնպէս եւ տունկդ՝ «ծառս», զի ոմն խնձորի ասի, եւ ոմն՝ տանձի, *եւ բոլոր՝ «ծառ» կամ «տունկ» կոչի: Այսպէս բանականն չնչաւորն սեռ գոլով՝ կարէ ի բազումս կոտորիլ տեսակս:*

---

2 N *պատերազին*
2 A *զսայ* փխ *զայս*
2-3 E *զքերթեալս*
3 ABCDEFHIJKN *որակարառութիւն* G *որակարառնութիւն*
3 K *իբրու*
3 F չիf՝ *քաղցրութիւն*
4 ACDEIJ *ի դառնութենէնէ* F չիf՝ *ի դառնութենէ*
4 A *այսք* K *այքս*
5 E *քերթեալ* I *քերքեալ*
5 J *կոչեն*
5 BK *արուեստակին*
5 G *հնչման*
6 A *տաւեղք*
6 BK *սրինք*
6 C *որ*
7 JK *զինքեանս*
8 E *քերդութիւն* I *քերդողութիւնն*
9-10 G չիf՝ *կամ անուն նիւթական գործոյն զհնչումն նորին յատուկ նմանեցուցանէ*
9 ABCDEFHIJKN *գործոյն*
13 I *տունք*
15 BK *ուրուք* E *ուրէք*
15 E *հաւաստեօ* H *հաւաստօ*
15 G չիf՝ *վասն սեռականիս*
15 K *սեռականիս* EH *տեսակիս* փխ *սեռականիս*
16 FJ *ցուցուք*
17 K *յինքեամբ*
17 K [*զծառս*] *կամ*
18 ABCDEFIJKN *խնծորի* H *խնծարի*
19 H *բաւականն* փխ *բանականն*
20 BCDFHJKN *տեսակ*

[Բ Ա Ն]

« ‹20› *Յատկական* է, որ ի սեռէ զատուցեալ է, որպիսի՝ *եզն, ձի, որթ, ձիթենի*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Յորժամ զիւրաքանչիւր բնութիւնն անհատես ի սեռէն՝ անխառնութեամբ լինի յատուկ անուն ըստ երից. մինն՝ ըստ կարծրութեան, որպէս աղամանդ, եւ միւսն՝ ըստ մանրութեան, որպէս հիւղէ ի չող, երրորդ՝ ըստ անխառնութեան ձիոյն յարջառոյն տեսակ եւ այլոցն:

[Բ Ա Ն]

« ‹21› *Դասական* է, որ զդասն յայտնէ, որգոն՝ *առաջին, երկիր, երիր*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Դասականդ «կարգական» լսի, որով դասաւորութիւն լինի ըստ աստիճանի՝ առաջին, երկրորդ, երրորդ:

Եւ դարձեալ այսք՝ ներբին, միջին, վերին, աստի, անտի, ի վերջոյ, յառաջոյ, յաջմէ, յահեկէ, ի սնարից, յանոտից *եւ որ նոյնպիսի:*

[Բ Ա Ն]

« ‹22› *Թուական* է, որ զթիւ նշանակէ, որգոն՝ *մու, երկու, երեք*»:

---

5 E *բնութեան* H *բնութեանն*
5-6 K չիf՝ *ի սեռէն՝ անխառնութեամբ լինի յատուկ անուն*
6 ABCDEFHIJKN *մին*
7 C *ադամեանդ* F *ադամանտ* HJKN *անդամանդ* I *անդամեանդ*
7 F *միւս*
7 H [*չող*] *անօք*
7 CIJ *հիւլլէ*
8 N *երեք* փխ *երրորդ*
8 H չիf՝ *ըստ*
8 H *խառնութեան* փխ *անխառնութեան*
8 H *ձիթոյն* փխ *ձիոյն*
8 CGHI *արջառոյն* N *յարջարոյն*
8 K է [*եւ*] է փխ *եւ*
8 B *յայլոցն*
10 B *զդաս* H *դասն* I *զդասս*
10 E *յառաջին*
15 J *այսոքիկ*
15 ABCDEFGHIKN չիf՝ *վերին*
15 BK *անդի*
15 DEHJ *ի վերջո*
16 DEHJ *յառաջո*
16 K *յհակէ*
18 K *Թուակա*
18 JK *զթիւն*
19 ACDEFGHI *երէք*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ցայտնի դնէ զաւրինակն՝ մի, երկու, երեք, հինգ, տասն, ըսան, յիսուն, հարիւր *եւ այլն: Բայց որոշի դաս եւ թիւ. զի* թի՝ *թէ՛ ի վեր եւ թէ՛ ի վերուստ ի խոնարհ սկսցի. անհակառակ է: Իսկ* դաս *ըստ կարգի է՝ առաջին եւ միջին. եթէ յետ դառնայ՝ լուծանի:*

[Բ Ա Ն]

« ‹23› *Բացարձակ* է, որ առանձինն իմանի, որգոն՝ *Աստուած, բան»:*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Անմարմինքն եւ անըմբռնելիքն «բացարձակ» ասին, որպէս՝ Աստուած, հրեշտակ, ոգի, բան, միտք, շունչ, խորհուրդ:

Արդ՝ է՛ մի ըստ այսմ, զի ոչ տեսանի գոյութիւն սոցա, բայց հաւատով ի հեռուստ իմանի իւրաքանչիւրն: Իսկ երկրորդ բացարձակն ձայնիւ լսի համառաւտ ի բաց տուեալ, որգան՝ պտուղ *հոգւոյն,* սէր, խնդութիւն, խաղաղութիւն *եւ որ ի կարգին է:*

[Բ Ա Ն]

«Եւ անուան հաստատադրութիւնք են երկու՝ ներգործութիւն եւ կիր: Եւ ներգործութիւն է, իրրու թէ՝ *դատաւոր, ընտրող. եւ կիր, իրրու թէ ընտրեալ, դատեցեալ»:*

---

3 D *Բացորոշի* փխ *Բայց որոշի*
3 E *զդաս եւ զթիւ*
3 I չիմ՝ *զի թիւ*
5 E *եւ թէ* փխ *եթէ*
5 CDEFIKN *դառնա* J *դառնաս*
7 ACDEFGHIJN *առանձին*
10 H *անըմբռնելինքն*
11 I *հրեշտակք*
11 ABCDFGHIJKN *որդի* փխ *հոգի*
12 EHI *այնմ*
12 G *տեսանէ*
12 CE *գոյացութիւն*
13 EH *իւրաքանչիւր*
13 DEHN *բացարձակ* J *բացարձակք*
14 DEHN *թուեալ* փխ *տուեալ*
14 BCEFHIK *հոգոյն*
15 H *խաղաղութեան*
15 BDE չիմ՝ *է*
17 N *անուան*
18 N չիմ՝ *իրրու թէ դատաւոր, ընտրող: Եւ կիր՝*
18 DF *ընդրող* EGH *ընտրօղ* J *ընդրօղ*
19 ABCDFHGIJKN *դատեալ* փխ *ընտրեալ: Թրակացու բնագրի՝* ὁ κρινόμενος *բառը համապատասխանում է ոչ թէ հյ. «դատեալ» բառին, որ սխալաբար է ներկայացրել Թրակացու թարգմանիչը եւ մեկնիչները մեխանիկաբար կրկնել են, այլ՝ «ընտրեալ» բառին, ուստի եւ ճշդում ենք:*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Վասնզի յերկարեաց զմասունս ճառիս, յիշատակէ վերստին զանունն, զի ծանուսցէ, թէ սորա են ասացեալքս ամենայն, որպէս ասէ, թէ անուան հաստատադրութիւնք են երկու. այսինքն՝ ըստ երկու եղանակս է հաստատութիւն ամենայն անուանց՝ ներգործական կամ կրաւորական, զի որպէս մարդ կենդանի յերկուց ոտից հաստատի, այսպէս եւ անուն, որ մասն է բանի, երկոքումբք այսոքիւք կանգնի, զորոց եւ ինքն դնէ զաւրինակն, թէ ներգործական է տիրական անունն, որպէս՝ դատաւոր, ընտրող, տէր, իշխան, թագաւոր, սպարապետ, գնդապետ, հազարապետ, յսնապետ, արարիչ, ստեղծիչ, կեցուցիչ *եւ որք նմանք սոցին:*

Իսկ կիրդ՝ դատեալ, հարեալ, վարեալ, ընտրեալ, տէրունի, իշխանի, թագաւորական, ծագք, արարածք, եղականք *եւ որք նոյնպէս ուղղին:*

ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՑԻ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Վասն նախադասութեան անուան եւ ստորադասութեան բայի ասացաւ յառաջագոյն, թէ անուն գգոյութեան տեղի ունի, եւ բայ՝ զներ-

---

2 EH *յերկար կարգեաց* փխ *յերկարեաց*
2 G *երկարեաց* N *յերկարկարեաց*
3 D *սորայ*
3 H չիմ՝ *ամենայն*
4 K *անուն* N *անւան*
4 K *թէ* փխ *ըստ*
4 K *երկուց* N *յերկու* [*եղ.*]
4-5 ABCDEFGHIJ *յեղանակս*
6 E *երկուց* [*ոտից*]
7 ABCDFK *երկոքումք*
7 J *այսոքիկ* N *այսոքիւկ*
8 CDGHIKN *ինքդ*
9 H *դաւաւոր* փխ *դատաւոր*
9 BDEFGIJK *ընտրօղ* H *ընտրաւղ* J *ընտրեալ*
9 K *թագագաւոր*
9 K *սպարապետ*
9-10 BDEHK չիմ՝ *գնդապետ, հազարապետ*
10 DH չիմ՝ *յսնապետ*
10-11 B *որք սոցին նմանք* [շարադաս.]
10 H *որ*
10 K [*որք*] *ասացին*
11 K չիմ՝ *սոցին*
12 H չիմ՝ *իսկ*
12 G *տերունի*
13 N *գործք* փխ *ծագք*
13 A *եղանակք* EH *ստեղծականք* փխ *եղականք*
13 N *այք* փխ *որք*
15 I *ՅԱՂԱԳՍ ԲԱՑԻ ԵՐԿՐՈՐԴ*
17 J *մասն* փխ *Վասն*
17 G *ցաղագս նախադրութեան* փխ *Վասն նախադրութեան* CI *Զնախադասութիւն անուան* փխ *Վասն նախադասութեան անուան*
17 ABEFHK *անուն* N *անւան*
17 C [*բայի*] *երկրորդ*

գործութեան: Իսկ զբայ՝ քան զայլսն նախադաս է յիրաւի, զի եւ բայք աւրինակ իմն անուանք են: Վասն որոյ յետ ուսուցանելոյ զանուն եւ զհետեւմունս նորա՝ եւ զզանազանութիւն յարադրէ մեզ եւ յաղագս բայի:

[Բ Ա Ն]

«Բայ է բառ անհոլով՝ ընդունական ամանակաց, դիմաց եւ թուոց, որ ներգործութիւն կամ կիր յարկացոցէ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Աւրինակ իմն սահմանաւ եւ զբայ ծանուցանէ, որպէս զանունն եւ զբառ փոխանակ սեռի դնէ: Բայց խնդրի, թէ զիա՞րդ «բառ» ասէ զբայ, եւ ո՛չ թէ՝ «բայ է մասն բանի խոնարհական»:

Ասեմք, թէ վասն ստոյգ առնելոյ զվարդապետութիւն բայի ի հետեւողացն եւ յանհետեւողացն զնա բացատրէ:

Եւ զի՞ ասաց նախ մասն բանի զդա, որպէս զայլսն, ոչ կամի այժմ կրկնաբանութիւն առնել: Վասն այսորիկ ասէ, թէ «բայ է բառ անհոլով», այսինքն՝ զի ոչ թաւալի որպէս զանունն եւ կամ զի ցուցցէ, թէ չէ ճշմարիտ անուն բայ, այլ նշանակիչ միայն ազդման, որպէս ոմանք կարծեցին, թէ բայ անուն է. յորժամ ասեմք՝ «Դաւիթ գրէ», Դաւիթն անուն է, եւ գրէ-ն՝ ազդումն Դաւթի, եւ անուանն ազդումն՝ գրէ: Վասն այսորիկ ասաց «անհոլով», քանզի ստոյգ անունն հոլովի՝ որպէս ցուցեալ է, իսկ սա՝ ո՛չ, քանզի ոչ մարթէ ասել՝ թէ գրեմ, որ է բայ, հոլովել՝ թէ գրեմի, կամ գրեմոյ, կամ գրեմիւ:

Քանզի թէպէտ ըստ բառին հասարակ է անուան, սակայն սովիմբ

1 D *բա* E *զբա* H *բայ փխ զբայ*
1 H *չիմ՝ եւ*
2 N *անուանք [են]*
2 D *Վասն որո*
2 DH *ուսուցանելո*
2 GI *զանունն*
3 E *նորայ*
3 AB *յարդարէ փխ յարադրէ*
6 C *ընդունակ*
9 F *ոբինակ*
9 DH *զբա*
9 J *զանուն*
11 H *զբա*
12 DEH *առնելո*
13 H *բացաւորէ փխ բացատրէ*
14 N *վասն փխ մասն*
14 CG *զդայ*
15 K *կրկնբանութիւն*
15 K *վասն այնորիկ*
16 K *չիմ՝ եւ [կամ]*
16 J *ցուցէ*
17 DEFHJ *բա*
18 E *կարծեցան*
19 BEH *չիմ՝ է [եւ]*
19 K *գէն փխ գրէն*
20 G *անհոլովք*
21 CIN *ոչ մարդէ*
22 J *բա*
22 CI *գրեմւոյ* J *գրեմո*
22 H *եմիւ փխ գրեմիւ*
23 BG *անուանն* K *անունն* N *անւան*

զատուցաւ ի նմանէ: Եւ զի՞ ընդ այլ մասունս խառնէր տակաւին. քանզի եւ նոքա անհոլովք են, ածէ ի վերա[յ] յոլովս, որպէս ի Սոկրատայն, զի ի բոլորիցն զատուցէ:

[Բ Ա Ն]

«Ընդունական ամանակաց, դիմաց եւ թուոց, որ ներգործութիւն կամ կիր յարկացոցէ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Որ ինչ յանհետեւելեացն էր բային, եցոյց. այժմ ցուցանէ եւ զհետեւեալսն:

Քանզի ամենայն բայ լսի «ասութիւն» զգործոց կամ զկրից՝ զմիմեանց կամ զանձանց մերոց, եւ այս լինի ըստ ընդունելոյ ամանակաց, դիմաց եւ թուոց, քանզի ասելն գործեցի՝ եզական ցուցանէ եւ զառաջին դէմս, եւ զանցեալ ժամանակն:

Իսկ ասելն գործեա՛ կամ գրեա՛՝ զներկայն ի մէջ բերէ եւ զերկրորդ երեսն եզական:

Իսկ ասելն գործեացես կամ կոփեացես՝ զապառնի ժամանակն ընդունի, եւ նմանապէս զերկրորդ դէմն՝ եզական թուով:

Արդ՝ այսպիսիքս ներգործականք են ի վերա[յ] եզականաց ասացեալ, հանգոյն սոցին զկիրս եւ զյոգնականն իմա՛ ըստ երից ժամանակաց եւ դիմաց եւ թուոց, որպէս ինքն մի ըստ միոջէ ցուցանէ:

1 G *չիմ՝ այլ*
1 BFGIKN *մասունան* E *մասունսըն*
1 I *խառնէ*
2 DEH *չիմ՝ եւ*
2 DH *հոլովս*
3 H *զատուսէ* J *զատուցանէ*
5 H *Ընկուննական*
5 N *թուոց*
6 K *յարակացոցէ*
6 BCDEHIJKN *[յարկացոցէ] կամ զերկոսեան [BDEK զերկոքեան] թարց անկման [BK անգման CI յանգման]*
8 N *ին փխ ինչ*
8 ABDEFJK *յանհետեւելացն* GH *անհետեւելեացն*
8 K *է փխ էր*
10-11 H *զի միմեանց փխ զմիմեանց*
11 DHJ *ընդունելո*
11 ACDEFGHIJKN *ժամանակաց*
12 ABCDEFGHIJN *եւ [դիմ.]*
12 E *թուաց* N *թուոց*
12-13 H *զառաջի*
13 K *դէմսն*
13 E *զանցեալն*
13 EH *ժամանակ*
14 CN *գործեայ* I *գործեաց*
14 CIN *գրեայ*
16 KN *փոխեացես փխ կոփեացես*
16 G *զապառնայի*
17 I *զերրորդն* ABCDEFGHJKN *երկրորդ*
17 ACDEFGHIJN *դէմ*
17 N *թուով*
19 F *հանկոյն*
19 N *սոցի*
19 C *զոգնականն* I *զօգնականն*
19 CIN *ի նմա փխ իմա*

[Բ Ա Ն]

«Եւ յարեւանայ բային ուր»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ հետեւի, զի հետեւանք են բայի, որպէս եւ անուան. քանզի ըստ այսքան եղանակս ունի զասուածիւնն եւ զցուցումն:

[Բ Ա Ն]

«Խոնարհութիւնք, տրամադրութիւնք, տեսակք, ձեւք, թիւք, դէմք, ամանակք, լծորդութիւնք»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ընդէ՞ր նախ զխոնարհութիւնն ասաց քան զժամանակն: Զի խոնարհութիւնք են բերող ժամանակաց եւ յայտ ի խոնարհմանցն է. այլքդ չունին պէտք քննութեան, քանզի ինքն ճչգրտիւ ցուցանէ:

[Բ Ա Ն]

«Եւ խոնարհութիւնք են հինգ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ ի հինգ դէմս յանգի բայն, զորոց զապացոյցն ասէ·

---

2 CEFHIJ *յարեւանա* K *յարեւանան*
4 K *հետեւին*
4 DN չիք՝ *եւ*
4 N *անուան*
5 ACDEFGIJ *յեզանակս* H *յեզանակ*
5 FGI *զասուածիւն* H *եզականութիւն* փխ *զասուածիւնն*
5 I *ցուցումն*
7 K *տրատրութիւնք*
8 GI *ամանակ* I *զժամանակն*
10 H *զխոնարհութիւն* [*աս·*]
10 ADEGI *զժամանակ*
11 BCDEGHIJ *բերօղ* N *բերօղք*
11 BCDEGHIJKN *ամանակաց*
11 CI *յայտնի*
11 K *խոնարհմանց*
12 K ճչկրտե EH ճչմարտիւ

[Բ Ա Ն]

«Սահմանական, անեղութիւք, հրամայական, ըղձական, ստորադասական»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սահմանական է՝ *յորժամ ասեմ* կու կոփեմ, կու գրեմ· *քանզի իբր սահմանաւ եցոյց զդէպ, [զ]ժամանակն եւ զդէմն:*

Իսկ անեղութիւք՝ կոփել, գրել· *դէմն ոչ է ի միջի, այլ սահման դիմին եւ ամանակին ըստ մտածման:*

Իսկ հրամայականն՝ կոփեա՛, գրեա՛, *իբր ի տեառն հրամանէ կամ յայլ ումեքէ:*

Ըղձական՝ գործիցե՞մ *արդեաւք*, սիրիցե՞մ *զնա· որպէս թէ մեծաւ ցանկութեամբ առնիցէ զբնաւն:*

Ստորադասական՝ կոփեմ, գործեմ, գրեմ· *իբր թէ՝ զկնի այլոցն եւ ես* գործեմ, *որ ինձ թուի հաւասար գոլ սահմանականին:*

Բայց է՛ սոցա զանազանութիւն, զի սահմանականն ի ներկայն վերաբերի, իբր թէ կու կոփեմ, կու գործեմ, կու գրեմ· *զի այս* կու *թէպէտ խոչոր է, սակայն լնու զտեղին եւ ցուցանէ զներկայն:*

Իսկ ստորադասականն յապառնին ձգի· վասն որոյ սոսկ ասէ, թէ գրեմ, գործեմ *եւ որ այլ այսպիսիք:*

[Բ Ա Ն]

«Տրամադրութիւնք են երեք՝ *ներգործութիւն, կիր, միջին*»:

---

2 B *հրամաական* G *հրամանական*
5 G *Սահմանականն*
5 AG *կոփեմ փխ կու կոփեմ* B *կուփեմ*
5 AG *գրեմ փխ կու գրեմ*
6 ABCDEFHIJKN *զի դէպ փխ զդէպ*
7 G *զանեղութիւքն*
9 B *հրամաականն* G *հրամանականն*
9 N *կոփեայ*
9 FN *գրեայ*
10 H *այլ*
10 EH *ումեք*
11 I *Ըղձականն*
11 ADG *արդեօք*
12 H չիք՝ *զբնաւն:*
13 H չիք՝ *Ստորադասական՝ կոփեմ, գործեմ, գրեմ*
13 CF [*Ստոր·*] *է*
13 K *այոցն*
14 EH *ոչ ինչ* N *որ ինչ փխ որ ինձ*
14 ABCEFGIJKN *գոյ*
15 N *սա հրամայականն փխ սահմանականն*
16 F *իբրու*
16 GI *կոփեմ փխ կու կոփեմ*
16 BDEFGHIN չիք՝ *կու գործեմ*
17 H *զցուցանէ*
18 N *ի փխ Իսկ*
18 G *ստորադասական*
18 D *վասն որո*
18 G *ասի*
19 J *սոյնպիսիք*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Տրամադրութիւնդ *«փոխադրութիւն» լսի ոչ ի վերա[յ] հաստատութեան, այլ ի վերա[յ] փոփոխման ըստ երիս եղանակս, զորոց եւ զաւրինակն կարգէ, թէ.*

[Բ Ա Ն]

«Ներգործութիւն է՝ *գանեմ*, եւ կիր՝ *գանիմ*. իսկ միջին՝ է՛, որ երբեմն ներգործութիւն, եւ երբեմն՝ կիր յարկացոցէ, որգոն՝ *մեռանիմ, տանիմ, խորհիմ, սփածայ, մոռացայ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ներգործութիւնդ *բուն եւ ստոյգ զաւրութիւն է ի վերայ ուրուք՝ յորժամ ես յայլս ազդեմ, որպէս*՝ գանեմ, կոփեմ, կտրեմ, վարեմ, սպանանեմ:

Իսկ կիրդ՝ *յորժամ պարտիմ յումեքէ կամ ծառայիմ այլոց ազդմամբ, այսպէս*՝ կոփիմ, գանիմ, սպանանիմ, խլիմ, աւերիմ *եւ որք այսպիսիք*:

Իսկ միջին *բայք են այսոքիկ*՝ մոռացայ *զոք կամ* մոռացեալ եղէ, *եւ կամ այն, որ երբեմն ներգործութիւն եւ երբեմն կիր ցուցանեն նովին վանգիւ, յորժամ ձայնն կրաւորական է եւ իրքն ներգործական, որպէս*՝ տանիմ. *եւ կամ յորժամ ձայնն ներգործական է, եւ իրքն՝ կրաւորական, որպէս*՝ զգենում:

Եւ է՛ այսպէս, որպէս ինքդ ասէ՝ մեռանիմ, տանիմ, խորհիմ: *Քանզի* մեռանիմդ՝ *կիր, իսկ* տանիմդ՝ *ներգործութիւն, եւ* խորհիմդ՝ *նոյն, իսկ* սփածայ՝ *ներգործութիւն եւ կիր: Արդ՝ այսպիսիքս* միջակք

2-3 H *հաստատութիւն*
3 I *յերիս*
3 ABDEFGHJK *յեղանակս*
6 ABH *ներգործութիւնք*
7 BK *յարակացոցէ*
8 BCDEFHIJK *սփածա*
8 BCDEFHIJK *մոռացա*
10 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
11 EN *այլս*
13 ABCDFGIKN *կիր*
13 I *ումեքէ*
13 N *ծառայեմ*
13 B *յայլոց*
16 J *բայքն*
16 ABCDEFHIJKN *մոռացա*
17 CI չիՙ *եւ [կամ]*
18 CK *վանկիւ*
18 H *եւ [յորժամ]*
18 H *կրօորական*
18 B *ինքն փխ իրքն*
19-20 J չիՙ *որպէս՝ տանիմ. եւ կամ յորժամ ձայնն ներգործական է, եւ իրքն՝ կրաւորական:*
21 ABEGJN չիՙ *է [այսպէս]*
22 EH *[տանիմդ] ներգործութիւնդ*
22 DH *[խորհիմդ] ներգործութիւն եւ կիր*
23 ACDEFHIJ *սփածա* N *զսպածա*
23 H չիՙ *եւ [կիր]*

ասին, որք վերջին վանգիւն զկրիցն ասեն, եւ ի սկզբանն՝ զներգործութեանց:

[Բ Ա Ն]

«*Տեսակք* երկու՝ նախագաղափար եւ ածանցական. նախագաղափար է, որգոն՝ *ոռոգեմ*, եւ ածանցական է՝ *ոռոգանեմ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Երրորդ ի հետեւանաց բային տեսակն է, զորս բաժանէ յերկուս՝ ի նախագաղափար եւ յածանցական:

Արդ, է՛ նախագաղափար՝ ոռոգաւղն, *իսկ ածանցական՝* ոռոգեալն, *եւ կամ՝* բերդողն *եւ* բերդեալն. *վասն որոյ ասէ, թէ նախագաղափար է այսպէս՝* ոռոգեմ, վարեմ, կտրեմ, պատառեմ *եւ այսպիսիքս, որով վարին ազգք ամենայն: Իսկ ածանցեալն ի սմանէ, որ անց յառաջ քան զսա, է ա՛յս.* ոռոգանեմ, վարտեմ, կտրատեմ, պատառոտեմ, բեկոտեմ, կարոտեմ, *որով վարին կորճայքդ միայն:*

Գիտելի է եւ զայս, զի նախագաղափարն եւ ածանցականն յանուն զբուն նշանակէր, իսկ ի սմա սոսկ ի վերա[յ] ճայնից առնու միով. վանգիւ ածանցեալ:

[Բ Ա Ն]

«*Ձեւ* ‹են› երեք՝ *պարզ, բարդ, յարաբարդ:*

Պարզ, որգոն՝ *գիտեմ*, բարդ, որգան՝ *ըստգիտեմ*, յարաբարդ, որգոն՝ *վարդապետեմ, սահմանաբանեմ*»:

1 CIK *վանկիւն*
1 F *սկսբանն*
1-2 G *զներգործութեանցն*
4 G *ածանցականն*
5 ADEI *որգոն [ոռոգանեմ]*
5 E *առոգանեմ փխ ոռոգանեմ*
7 AIJ *երկրորդ*
7 K *տեսակն*
8 CHI *ածանցական*
9 H *եւ փխ է*
9 N *ոռոգողն*
9 G *ածանցականն*
9 I *ոռոգելն փխ ոռոգեալն*
10 DGHJKN *քերդողն* E *քերթողն*
10 E *քերթեալն*
10 I *իր փխ է* CF չիՙ *է*
11 G *այս փխ այսպէս*
11 N *որ*
12 ABCEFIJKN *ազգ*
14 CIJ *կորճայք* K *կըրճայքդ*
15 DEJN չիՙ *եւ [զայս]*
15 BCDEFIKN *յանուննն*
17 BK *ածանցանել*
20-21 J չիՙ *ըստգիտեմ, յարաբարդ, որգոն*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ձեւք բայիս ըստ անուանն է երեք՝ պարզ, բարդ, յարաբարդ: Եւ է՛ պարզ բայ ամենայն նախագաղափար, որպէս՝ գիտեմ, կոփեմ, կտրեմ· *իսկ բարդ՝* ֆաջ գիտեմ *կամ* գիտտեմ, կտրատեմ,– *ըստ ածանցին· իսկ յարաբարդ՝* կարի ֆաջ գիտեմ, վարդապետեմ, աստուածաբանեմ· *քանզի ամենայն գիտութիւն ըստ երից եղանակի ձեւանայ՝ ըստ պարզին եւ անպարզին եւ չարադրեցելոյն, որպէս անուանքն, պարզ՝* մարդ, *որ է հասարակաց, բարդ՝* գեղեցիկ մարդ, *յարաբարդ՝* գեղեցիկ մարդ Պաւղոս, *որ է ոմն մարդ:– Այս՝ վասն ձեւիցն:*

[Բ Ա Ն]

«Թիւք՝ երեք· *եզական, երկական, յոգնական:*

Եւ եզական[ն], որգոն՝ *գանեմ*, եւ երկականն, որպիսի՝ *գանում*, եւ յոգնականն, որգան՝ *գաննեմք*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Հանգոյն ձեւիցն եւ թիւս է երեք· ըստ անուանն, որպէսզի ցուցցէ զազգակցութիւն իւր առ անունն, թէպէտ անհոլով գոլով եւ ընդունակ ամանակաց բաժանեցաւ:

Արդ՝ եզականն միոյ նշանակիչ, որգոն՝ գանեմ, կտրեմ· *եւ երկականն՝ երկուց· որպէս՝* գանում, կտրում· *այս ոչ գոյ մեր, եւ ոչ հռոմայեցւոյն, թէպէտ յունին գտանի, զոր վասն տեղեկութեան լեզուին եդ աստանաւր իմաստասէրս: Իսկ յոգնականն՝ բազմաց յայտնիչ, որգան՝* գանեմք, կտրեմք, վարեմք, հալածեմք *եւ որք սոյնպիսիք:*

---

2 BCDEFHIJKN *Տես աստ* [CIF *որպէս եւ այս* E *որպէս եւ* H *տես եւ ազդ*], *զի բայ* [DEFIJN *բայն*] *ի ձեռն պատահական* [CFI *պատկական*] *անուան* [J *չիխ՝ ի ձեռն պատահական անուան* [I *առնու զձեւն եւ երիս ասէ զձեւն* [J *չիխ՝ եւ երիս ասէ զձեւն*] *փխ Ձեւք բայիս*

2 N [*ըստ*] *անուանն*

2 J *չիխ՝ է երեք* [*պարզ*]

3 I *զբայ*

3-4 K *գիտեմ, կտրեմ, կոբեմ* [*նաեւ՝ շարադաս·*]

6 BK *երից* CI *երիցդ*

6 ABCDEFGHJN *յեղանակի*

6 ABCDEFHIK *ձեւանա*

7 K *չիխ՝ եւ անպարզին*

7 H *չարագրեցելոյն*

7 N *անուանքն*

8 C [*բարդ*] *որ է*

11 DH *յոքնական*

13 CFI *յոքնականն*

15 N *անուանն*

15 F *ցուցէ*

16 BK *զազգակցութիւնն* E *ազգակցութիւն*

16 DE *չիխ՝ իւր*

16 K *չիկ՝ գոլով*

17 I *բաժանեցօ*

18 J *միո*

19 CI *գանում*

19 J *գո*

19-20 ABCFGIKN *հռոմայեցոյն*

20 C *գտանին*

20 N *լեզւին*

21 E *յոքնականն*

21 E *յայտիչ*

[Բ Ա Ն]

«Դէմք <են> երեք· նախ՝ յորմէ բանն <սկսի>, երկիր՝ առ որ բանն <յղի>, երիր՝ յաղագս որոյ բանն <ասի>»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Գրեթէ աստ զպատճառս քանիաւնութեան դիմացն ուսուցանէ, որպէս հարցեալ ուրուք, թէ վասն է՞ր երեք են դէմք, եւ ո՛չ՝ չորք կամ երկու, ասէ, թէ ամենայն պէտք բանաւորաց երիւքս այսոքիւք կատարին եւ լնուն՝ յորմէ՞, *եւ առ ո՞վ, եւ վասն ո՞յր:*

Եւ առնէ յորմէ–ն զառաջին դէմն, որ ասաց ոչ ըստ իրաց, այլ ըստ դիմաց, իբր թէ՝ կոփեմ, գրեմ: *Իսկ առ ո՞վն՝ զերկրորդն ըստ դիմաց, դարձեալ զմերձաւորն, որպէս թէ՝* կոփես, գրես: *Իսկ վասն ո՞յրն՝ զերրորդն առ եւս հեռաւորն, յորժամ ընդ մերձաւորն ասիցէ, որգոն՝* կոփէ, գրէ, վարէ, հնձէ, ժողովէ, կոչէ *եւ այլ սոյնպիսիք:*

Դարձեալ նախ՝ յորմէ՞ բանն, իբր թէ թուղթն ի Ղուկասէ առաջին դէմք· եւ երկրորդն՝ առ ո՞ր *բանն· առ Թէոփիլոս աստուածասէր, երկրորդ դէմք· իսկ երիր՝* յաղագս որո՞յ *բանն· վասն գործոց Առաքելոցն պատմութիւն, երրորդ դէմք: Քանզի նախ՝ որ ասաց, երկրորդ՝ առ ո՛վ խաւսեցաւ, երրորդ՝ վասն ո՛յր ճառեացն:*

[Բ Ա Ն]

«Ամանակք երեք· *ներկայ, անցեալ, ապառնի*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Հաւաստեաւ երեք են ամանակք, որպէս ասէ· ներկայ՝ *յորում եմք,* անցեալ՝ *վճարեալն,* ապառնի՝ *հանդերձեալն, որ յապա լինելոց է:*

---

2 I *եւ* [*երկիր*]

3 I *եւ* [*երիր*]

3 DN *յաղագս որո*

5 DEIKN *Գրէթէ*

5 DE *պատճառս*

7 CFI *երկուք*

7 E *երիւք*

9 K *չիխ՝ եւ* [*առ*]

9 I *վասն փխ ըստ* [*իրաց*]

10 H *զերրորդն փխ զերկրորդն*

11 K *վասն ոյրին*

11-12 H *զերրորդն փխ զերրորդն*

12 K *չիխ՝ առ եւս հեռաւորն, յորժամ ընդ մերձաւորն ասիցէ*

12 K *որքոն*

13 I *այլն*

15 I *ի փխ թէ*

15 BDEFHKN *չիխ՝ «Դարձեալ նախ… [տ. 19] վասն ոյր ճառեացն» ընթերցումը:*

15 A *թուխթն* CI *թուղթն*

17 CI *դէմն*

17 I *յերիր փխ երիր*

17 J *յաղագս որո*

19 CI *ճառեաց*

21 ABDEFGHIJK *ներկա*

23 CGIJK *ներկա*

24 E *վճառեալն*

24 H *յապայ*

Եւ զի՞ ամենայն ազգմունք եւ կիրք յերիս յայսոսիկ լինին՝ կա՛մ տակաւին գոյանան եւ նշանակեն զներկայն, իբր թէ՝ լինիս. կա՛մ կատարեալք են եւ նշանակեն զանցեալն, որպէս թէ՝ լեալ էիր, եւ կամ կատարելոց են եւ ցուցանեն զապառնին, իբր թէ՝ լինելոց ես:

Եւ ներկայ ասի՝ յորում կայ այժմ ե՛ւ դէմքն, ե՛ւ գործքն ի սմա ցուցանի. իսկ անցեալ՝ զի չէ ի միջի ո՛չ դէմքն եւ ո՛չ գործն, այլ իբր երազ մոռացմամբ ծածկի, կամ գիծ ի վերայ ձեան, կամ տուն ի վերայ աւազոյ, որ վաղիւն ոչ երեւի. եւ ապառնի, որ յառաջիկայն յուսով զգործս ունի՝ հանդիպելով չարի կամ բարւոյ, փառաց կամ անփառութեան:

Արդ՝ զայս երեք ժամանակս, ասէ, ցուցանէ բայ. զներկայն, որպէս՝ կու կոփեմ, կու գանեմ, կու ուտեմ. *եւ զապառնին՝* կոփեցից *կամ* կոփեմ, կտրեցից *կամ* կտրեմ, գանեցից, կերայց, արբից, յարեայց, խաւսեցայց *եւ այլքն. իսկ զանցեալն՝* կոփէի, կոփեցի, գանէի, գանեցի, ուտէի, կերայ, ըմպէի, ըմպեցի, ճստէի, յառնէի, ճստայ, յարեայ *եւ այլ սոյնպիսիք:*

[Բ Ա Ն]

«Եւ ի սոցանէ ունի անցեալն զանազանակս չորս՝ *յարաճգական, յարակայ, գերակատար, անորիշ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Յայսց երից ժամանակս, ասէ, ունի անցեալն չորս զանազանու-

---

1 C *զամենայն* փխ *զի ամենայն*
1 EHK *այսոսիկ*
1 K *գոհանան* փխ *գոյանան*
2 G *չինիս* փխ *լինիս*
3 N *կատարեաք*
3 A *լեալ էր* G *եղեալ էիր* փխ *լեալ էիր*
4 I *կատարելոցն*
5 ABEFIK *ներկա*
5 CDEFI *կա*
6 I *ցուցանին*
6 K *անցեալն*
6 K չիմ՝ *զի*
6 H *ջէ* փխ *չէ*
6 BIJK *գործքն*
7 G *մտածմամբ* փխ *մոռացմամբ*
7 ABCDEFGHIJKN *ի վերա*
7 H *ձեռան* փխ *ձեան*
8 DEHJ *աւազո* I *աւազա*
8 CI *առաջիկայն*
9 BI *գործս* H *զգործ* K *գործ*
9 I *հանդելով* K *հանդբելով* փխ *հանդիպելով*
9 B *զբարւոյ կամ չարի* K *բարոյ կամ չարի* [*նաեւ՝ շարադաս.*]
9-10 H *առփառութեան* փխ *անփառութեան*
11 E չիմ՝ *ասէ*
13 G *կամ մկրտեմ, կտրեցից* փխ *կտրեցից կամ կտրեմ* K *կտրեցից կամ կտրեցից* [*կրկն.*]
14 G *խօսեցայց յարեայց* [*ետեւառաջ.*]
15 BCDEHIK *կերա*
15 ABCDFIK *ըմբէի* N *ըմպէյի* փխ *ըմպէի*
15 CIK *ըմբեցի* փխ *ըմպեցի*
15 N *նստեյի* փխ *նստէի*
15 BDEGHJK *նստա* C *նստեայ*
16 DEGHJ *յարեա*
16 H *այլն*
18 H *ուն* փխ *ունի*
18 K *գանցեալն*
18 K *զագանակս*
19 BDEFHJK *յարակա*
21 H *ցայսոց*
21 N *յերիս*
21 N չիմ՝ *ասէ*
21 G *գանցեալն*
21 J *եւ* [*գան.*]

թիւնս ազգմանց՝ գյարաճգականն, գյարակայն, գգերակատարն, գանորիշն:

Եւ նշանակէ յարաճգականն զմասն ինչ ներկային, զի մասն ինչ արարեալ է, եւ մասն ինչ առնելոյ է, իբր թէ՝ դեռ առնէի:

Իսկ յարակայն *զվաղակատարին անցելոց աւուրց ազդումն գուշակէ, իբր թէ՝* գործել էի, կոփել էի:

Իսկ գերակատարն զանցելոց աւուրց եւ զգործոց աւարտման ազդումն ցուցանէ, որգոն՝ էգործեցի, էկոփեցի:

Եւ անորիշն, որպէս անուանդ իսկ յայտնէ, զամենայն ժամանակս նշանակէ՝ գյարաճգականն, *եւ* գյարակայն, *եւ* գգերակատարն, *կամ զքանոն բային, որ է՝* ուտել, գործել:

[Բ Ա Ն]

«Որոց բաղագանութիւնք են երեք. ‹ա› ներկային ընդ յարաճգին, ‹բ› յարակային ընդ գերակատարին, ‹գ› անորոշին ընդ ապառն[ւ]ոյն»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ ազգակցութիւնք կամ միաբանութիւնք սոցա առ միմեանս ա՛յս է. ներկային ընդ յարաճգին, որպէս ասացի, զի մասն ինչ արարեալ է, եւ մասն ինչ առնելոյ է, ըստ այսմ միաբանին երկոքին:

Իսկ յարակայն ընդ գերակատարն, զի որպէս հուպ է ներկայն ի

---

1 N *գյարաճգականն* K *գյարաճայն*
1 N *ազմանց*
1 E *գյարաճգականն* N *արաճգականն*
3 H *զմասն* փխ *զի մասն*
5 K չիմ՝ *Իսկ յարակայն*
5 BK *վաղակատարին* G *զերկուց* փխ *գվաղակատարին*
5 BK *զանցելոց* I *անցելոյ*
5 G չիմ՝ *գուշակէ*
5 AGIJ [*գուշ.*] *կամ զամսոյ միոյ կամ զտարւոյ* [G *տարոյ*]
6 B *գործեց* CDEFIKN *գործեցի* G *գործէի* H *գործեցի* J *գործեցեալ էի* փխ *գործել էի*
6 BCDEFKN *կոփեցի* G *կոփեի* HJ *կոփեցի* փխ *կոփել էի*
7 CFI *անցելոց*
7 K *գործոց*
7 G *գփ կամ զի կամ զէ ամաց* փխ *զանցելոց աւուրց եւ զգործոց աւարտման*
7 K *աւարման*
7-8 FI *զազդումն*
8 BCDEFIKJN *գործեալ էի* G *գործեցի* H *գործել էի* փխ *էգործեցի*
8 BDEHJKN *կոփեալ էի* CFI *կոփէի* G *կոփեց* փխ *էկոփեցի*
8 AH [*էկոփեցի*] *էգրեցի* G *գրեցի*
9 H *անուանդ*
10 JN չիմ՝ *եւ* [*գյար.*]
10 K *գյարագայն*
14 N *անորիշն*
18 H չիմ՝ *զի*
19 K *ըստ այմ*
19 FI *երկոքեան*
20 K *յարագայն*
20 K չիմ՝ *ընդ*
20 K չիմ՝ *գերակատարն, զի որպէս հուպ է ներկայն ի յարաճգականն, այսպէս եւ յարակայն*
20 B չիմ՝ *ի* [*յար.*]

յարաձգականն, այսպէս եւ յարակայն՝ ի գերակատարն: Նմանապէս եւ անորիշն ընդ ապառնւոյն միաբանի, զի յետ գործելոյն գհետ երթայ, եւ զոր առնելոց է, կամ որպէս ապառնին անյայտ, այսպէս եւ անորիշն:

Տե՛ս զարձեալ եւ զչորիցս զանազանութիւն բայիւ. յարաձգականն՝ կու կոփէի, կու տաշէի, կու հալէի, կու բերէի, կու ցկարէի *եւ այլն: Իսկ յարակայն՝* կոփել էի, տաշել էի, հալել էի, բերել էի *եւ այլն: Իսկ գերակատարն՝* կոփեցի, տաշեցի, հալեցի, բերեցի *եւ որ սոյնպիսիք: Իսկ անորիշն՝* կոփիցի, կոփեսցի, տաշիցի, տաշեսցի, հալիցի, հալեսցի, բերիցի, բերեսցի, *կամ* կոփել, տաշել, հալել, բերել *եւ որ սոցին նման:*

Եւ թէ խնդրես զաւրինակ չորիցս ի գրոց՝ է՛ այսպէս. յարաձգական՝ *«ՅԱդամայ մինչ ի Նոյ», եւ՝ «ՅԱբրաամ եւ յիրս նոցին»:*

Իսկ յարակայ՝ *որ «ի Մովսիսէ աւրինաւքն եւ մարգարէիւքն հրաշք»:*

Եւ գերակատար՝ *«Ելք աւրինացն եւ մուտք չնորհացն»:*

Իսկ անորիշն՝ *«Երկրորդ գալուստն Տեառն», «Ըստ այնմ երիւք չարժի երկիր եւ չորրորդին ոչ հանդարտէ»:*

Եւ այլազգ ըստ տարեւոր յեղանակաց չորից. գարուն՝ եւ յարաձգական բանք մարգարէիցն մինչ ի ծնունդ բանին: Ամառն՝ եւ յարակա[յ]. «Պարգեւք չնորհացն, որ հեղաւ առաքելագունդ փիլիսոփայիւքն»: Աշունն՝ գերակատար. «Ժողով տէրունի ագարակին յըշտեմարանն վերին ի քաջ գործաւորաց այգւոյն հայրապետացն սրբոց»: Իսկ ձմեռն՝

1 ABCDEFGIJN չիմ՝ [*այսպէս*] *եւ*

1 ABCDEFGHIJKN «*այսպէս եւ յարակայն ըստ տարւոյ* [CFGI *տարոյ* N *արւոյ*] *ի գերակատարն*» *աղաւաղ ընթերցումը ուղղում ենք ըստ Եսայի Նչեցու, տե՛ս «Վերլուծութիւն Քերականութեան», աշխատասիրութեամբ Լ. Գ. Խաչերեանի,* 1966, *էջ* 134]:

2 H *ըստ փխ ընդ*

2 ABCFGIKN *ապառնոյն* H *ապառնւոյ*

2 H *գծելոյն փխ գործելոյն*

2 DEJ *երթա*

3 K *առնին փխ ապառնին*

3 K *անյայտապէս փխ անյայտ՝ այսպէս*

3 N *այնյայտ*

4 E *զանազանութիւնս*

4 H *յարաձգական*

5 G *կու փոխեի, կու կոփեի*

5 K չիմ՝ *կու տաշէի*

5 K *կունարէի* N *կու կարէի փխ կու նկարէի*

6 CIK չիմ՝ *Իսկ յարակայն՝ կոփել էի, տաշել էի, հալել էի, բերել էի եւ այլն:*

6 DEHJN *կոփեցի, տաշեցի, հալեցի, բերեցի* G *կոփեալ ի, տաշեալ ի, հալեալ ի, բերեալ ի փխ կոփել էի, տաշել էի, հալել էի, բերել էի եւ այլն:*

BK *կոփել էի, տաշել էի, հալեալ էի, բերեալ էի* DEHJN *կոփել էի, տաշել էի, հալել էի, բերել էի փխ կոփեցի, տաշեցի, հալեցի, բերեցի* CI չիմ՝ *բերեցի*

7 CI [*հալեցի*] *եւ որ սոցին նման, իսկ յարակայն՝ կոփել էի, բերել էի եւ որ սոյնպիսիք...*

7 CI չիմ՝ *բերեցի*

8 CFIK *կոփեցի խ կոփիցի*

8 CFIK *տաշեցի փխ տաշիցի*

8 K *տաշեցի փխ տաշեսցի*

8 ABCEFI *հալեցի փխ հալիցի*

9 E *բերեցի փխ բերիցի*

9 CI *բերեցի փխ բերեսցի*

11 H *սոցի*

11 A *խնդրէ*

BCDEFHIJKN չիմ՝ «*Եւ թէ խնդրես զաւրինակ...* [*էջ* 145, *տ.* 2] *վասն ահաւորին*» *ընթերցումը:*

15 A *յարակա*

13 G *հրաշքն*

19 A *Փիլիսափայիւքն*

20 G *տէրունի*

20 G *յշտեմարանն*

21 A *այգոյն*

անորիշ. «Փախուստն անհանդուրժելի, յորում ոչ ոք կարէ կեալ առջի նորա վասն ահաւորին»:

Գիտելի է եւ այս, զի ոմանք զներկայն երիցագոյն ասեն՝ վասն անցելոյն ընդ նա երկուցն եւս. իսկ կէսք՝ զանցեալն, վասն յառաջնալոյն ըստ նախադասութեան, եւ այլք՝ զժամանակն ի գոյից ասեն, քանզի լուսաւորացդ չարժմունք եւ բնաւից լինելութեանց աճմունք ի ժամանակի կատարին: Իսկ Արիստոտէլէս յոչ գոյից, որպէս զյուշկապարկացն համբաւ. անուամբ միայն, այլ ո՛չ իրաւք: Զանցեալն խոտէ, թէ ապականեցաւ, եւ զապառնին՝ զի չէ՛ իսկ ի միջի, իսկ զներկայն, թէ աներեւութաբար իմն անցանէ, զի զոր աւրինակ, թէ ի քուն ոք կայ կամ յայլ զբաւսանս, նա զիւրն կատարէ ընթացս, ըստ ջրոյ ցուցի՝ իջելոյ ի խողովակէ յաւազին տեղիս, ընդ իջանելն ծորի եւ յաւազն հասեալ ոչ երեւի:

ՅԱՂԱԳՍ ԼԾՈՐԴՈՒԹԵԱՆ

[ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ]

Բազում ինչ ունիմք իմանալ պիտանացու ի սմանէ, քանզի լծորդութիւն դատեալ եղեւ ի տաղաչափական կչռոց ուսումնավարժից ոմանց, որք դեգերելով ի մակացութիւնս զսահմանաչափութիւն բանի լծորդովն չինէին տեղի:

3 F *իրիցագոյն* H *երեցագոյն*

4 HKEN *անցելոցն*

4 CI *նայ*

5 J *ասեմ*

6 E *չարժմունքն*

6 EH *բնօից*

6 H *լինելութեան*

7 ABHN չիմ՝ *ի*

7 B *Իստ փխ Իսկ*

7 N *Արիստոտելէս*

7 N *ոչ*

7-8 BK *գյուշկապրաց* E *գչուշկապարկաց*

8 ABIN *անուամբ*

9 I *ապականացաւ*

9 N *ջէ*

9 N *իս փխ իսկ [ի]*

9-10 H *ներկայն*

10 AFI *աներեւոյթաբար*

10 G *ցուցանէ փխ անցանէ*

10 N *գօր*

10 H չիմ՝ *ի*

11 CDEFHIJN *կա փխ կայ*

11 KN *այլ*

11 I *ի [գբ.]*

11 K *սբօսանս*

11 B *նաի փխ նա* CI *նայ*

11 J *ջրո*

12 CI *ցուցցի*

12 G *ի ջրոյ փխ իջելոյ*

12 CI *իջելով փխ իջելոյ*

12 DH *յողովակէ*

12 CI *տեղին*

13 H *աւազն փխ յաւազն*

16 H *ուն փխ ունիմք*

16 ABCDEFN չիմ՝ *ի*

18 K *որ*

18 H *դեգերելով* BK *դէգերելով*

19 G *չինեին* J *չինէի*

[Բ Ա Ն]

«Լծորդութիւն է կարգաւոր խոնարհութիւն բայից. եւ ե՛ն լծորդութիւնք բայից ութ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Լծորդութիւն կոչի ձայնակցաց տառից ելանել յիւրաքանչիւր չարէ՝ տեղի տալով ընկերին մտանել ի լուծ առ ի յարմարութիւն բանին, որպէս՝ բեննզմենի, կամ մեննզպէի:

Իսկ կարգաւորն՝ զի ոչ այլ ընդ այլոյ, այլ յանցնիւր կարգի մտանիցեն, յորոց լծորդաւքն առնուն զոլորակն. յորժամ սոսկ ասիցի բերեմ, *եւ յաւելեալ՝ թէ* զայս ինչ բերեմ – *ոչ եւս: Եւ է՛ սա պիտանացու առաջին ի տաղաչափութիւնս յարմարութեան բանի, եւ երկրորդ՝ ի գիւտս ստուգաբանութեան, փոխելով զլծորդն՝ մինչ պատահի ուղիղ անուանն, եւ երրորդ՝ ի տեսակս խաւսից, քանզի որք ոչն գիտեն ուղղախաւսել՝ մի մի ի լծորդացն լիցի փոխանորդ եւ լցցէ զտեղի բանին, որպէս ասել՝* բազուկ, պազուկ, փազուկ, նոյնպէս եւ այլքն. *չորրորդ՝ զի լծորդքն զմի տան ազդումն այլեւայլ բառիւք. հինգերորդ՝ երեւի ի գեղեցկութիւն բանի յարուեստս գրչաց. եւ վեցերորդ՝ ցուցանի ի պայծառութիւն խաւսից ի բարբառս բանից եւ զրուցատրութեան:*

Արդ՝ աւրինակ երիցն ցուցաւ յառաջագոյն ըստ տաղաչափութեանն

---

2 ABC *բայից*
2-3 N *չիմ՝ եւ են լծորդութիւնք բայից*
5 K *տառիցն*
5 K *իւրաքանչիւր*
6 ABF *ընգերին*
7 ABFH *բեն* H *բաննն փխ բեննն*
7 AF [*կամ*] *մէն* BCDKN *զմեննն*
7 N *զպէյի*
8 DEHJ *այլո*
8 I *յանգնիւր*
8 N *կարքի*
9 CI *ասցի* N *ասիցէ*
10 H *յօելեալ*
10 H *չիմ՝* [*ինչ*] *բերեմ*
10 J [*ոչ եւս*] *Լծ. բերեմ ասացեր, նա զոլորակն ինքն է սա, եւ յորժամ այլ իրք յաւելցնես ի հետն, որ ասես, թէ բերեմ զգիրքն, ոլորակն ի բերեմն չլինի, այլ ի գիրքն:*
10 DE *սայ* H *այս փխ սա*
11 K *յարմարութեաննն*
12 EH *զլծորդսն*
12 DEH *մինչեւ*
12 AF *ուղեղ*
13 A *անւան* E *անուանն*
14 BK *լցուցանէ փխ լցցէ*
14 I *զտեղին*
15 J [*փազուկ*] *Լծ. ի տեսակս խօսից դեղեցիկն այն է, որ բազուկ ասեն, բայց թէ թեգել լինի, ասեն պազուկ կամ փազուկ: Դու ուղղեա, որ բազուկ ասեն*
15 C *չիմ՝ նոյնպէս եւ այլքն*
16 BK *լծորդն* E *լծորդք*
16 N *զի մի* [*տան*] *փխ զմի*
17 DG *չիմ՝ ի* [*գեղ·*]
17 ABCEGJN *յարւեստս* H *յարուեստո* K *յարուեստ*
17 HN *չիմ՝ ի* [*պայծ·*]
18 A *բարբառ*
19 E *յօրինակ*
19 F *յառաջագոյն*
19 ACEGI *տաղաչափութեան*

եւ ի ստուգաբանութիւնս անուանց եւ ի տեսակս խաւսից փոխանորդել ի խաւսս: Իսկ զչորրորդն՝ ինքդ ասէ·

[Բ Ա Ն]

«Որոց առաջինն արտաբերի *բեննիւ, մեննիւ, պէյիւ, փիւրիւ,* որգոն՝ *ջամբեմ, ծամեմ, ըմպեմ, չափեմ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Է՛ բեննն ի միջակացն, եւ մեննն եւ պէյն իբր ամոլք ի լերկիցն, իսկ փիւրն ի թաւացն, որք չարելով ի մի լծակցութիւն յաղագս երկու իրաց· նախ՝ զմի տան ազդումն ըստ զաւրութեան լուծմամբ բառիցն, եւ այս ըստ երկուց՝ կա՛մ ըստ զաւրութեան ձայնին եւ բանին, կա՛մ ըստ զաւրութեան մտացն: եւ երկրորդ՝ ի գեղեցկախաւսութեան արուեստս:

Արդ, առաջին լծորդութիւն, որ է՝ բ, մ, պ, փ, *զի ասէ՝ ջամբեմ, ծամեմ, ըմպեմ, չափեմ՝ մի խորհուրդ ցուցանէ, իբր՝* բաղ, պաղ, փաղ, *քանզի սոքա մի իմն նշանակեն. այսպէս՝ «Ջամբեմ զիմաստիցն կերակուրս կամ զմարմնաւորս թէ կամիս», «Ծամեմ ծասկմամբ ջանից կերակուրս կամ զմարմնաւորս լաւացն», «Ջափեմ զխոհական հանճարս», «Ըմպեմ իբր զջուր զքերդածս լաւացն», «Ջափեմ ընդդէմ անուսումնութեան զանճնաւորական ուսմանն զկիրս»:*

---

1 N *անւանց*
2 J [*խաւսս*] *ցուցաւն յայտնէ զոր կարճ կարճ ասացի ի տեղդ*
2 J [*ասէ*] *Լծ. Զ գլուխ ասաց եւ ի չորրորդն սկսանի ասել, որ է լծորդութիւնս եւ որ ի հետ, զի գերիս գլուխն ասէ այս պատճառս, թէ բարակ միտ դնես···*
4 H *որգոն՝ փիւրիւ* [*ետեւառաջ·*]
5 H *չամբեմ*
5 I *ըմբեմ*
7 AF *բեն* K *բաննն փխ բեննն*
7 E *միջակաց*
7 N *ի փխ եւ* [*պէյն*]
7 AB *պէ*
8 CFI *փիւր*
8 ABDEFJK *չիմ՝ ի* [*թաւ·*]
8 ABDFHN *լծորդակցութիւն*
9 ABDEFGHJKN *զի մի* [*տան*] *փխ զմի*
10 I *այլ փխ այս*
10 G *բանի*
10 DH [*բանին*] *եւ*
11 BDJN *զեղեցկախօսութեան*
11-12 N *արւեստս*
13 N *յառաջին*
13 AEFGJK *լծակցութիւն* DH *լծակցութիւնն*
13 BK *բեն* N *երկու փխ բ*
14 IK *ըմբեմ*
15 J *եւ* [*սոքա*]
15 J [*նշան·*] *Լծ. եւ սոքա ըստ մտացն զօրութեան մի են···*
15 G *չիմ՝ այսպէս՝ «Ջամբեմ զիմաստիցն···* [*տ. 18*] *ուսմանն զկիրս» ընթերցումը:*
16 J *զկերակուրս*
17 N *զխոհականս*
17 N *չիմ՝ հանճարս*
17 IK *Ըմբեմ*
17 EHIJN *ջուր*
17 AEG *զքերթածս* C *քերդածս*
17 H *լծացն փխ լաւացն*
18 F *ընդէմ*
18 N *ամուսնութեան փխ անուսումնութեան*
18 BK *զանձաւորական* CI *զանձնաւորութեան ական*
18 ADEFGHJN *կիրս* B *ըզկիրս*

Իսկ երկրորդն, զի ուղղակի դնելով գեղեցկութիւն առնէ ի բանս եւ ի գիրս, եւ անընտրողաբարն՝ զերկոսին անարուեստ ցուցանէ:

Արդ, բառք բենի են այսք· ամբիծ, Ամբակում, համբարանոց, թաբաւր:

Իսկ պէի՝ ամպ, ամպարտաւան, ամպարհաւաճ: Եւ թէ զմեն փոխեն եւ նու դնեն՝ այս ո՛չ է լծորդութիւն, այլ ստուգաբանութիւն, իբր անբիծ, անփոփ: Եւ բառք փիւրի՝ խափանել, եփրաթայ, թափուր:

Արդ, եթէ փոխանակ բենի փիւր լծես՝ խանգարի տեսութիւնն, զի Թաբաւրն՝ ընտրեալ ասի լեառնն բենիւ, եւ թափուրն՝ «ունայն», փիւրիւ եղեալ· այսպէս խաբելն՝ «զխաբէութիւն» նշանակէ, իսկ խափանել՝ «զխափանումն իրի», նոյնպէս եւ փիւրիւ ասելն փլիթ՝ «զթոյլ եւ զանարի մարդ» նշանակէ, իսկ բենիւ ասելն՝ բլիթ՝ «հաց» կամ այլ ինչ նշանակէ:

[Ր Ա Ն]

«Եւ երկիրն՝ *գիմիւ, կենիւ, քէիւ, խէիւ*, որպիսի՝ կարգեմ, փակեմ, կնքեմ, աղխեմ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Երկրորդ լծակցութիւնս դարձեալ զառաջնոյն ունի զաւրութիւն, զի չորեքին սոքա միեւնոյն են, իբր այն թէ՝ «հրաման կարգեաց զերեսաց ջուրց եւ թէ փակեցի զծով դրամբք». «Եւ տեսի զնիգս նորա,

---

1 B *երկրորդ*
2 N *ի կիրս* փխ *ի գիրս*
2 C *անընդրողային* F *անընտրողային* H *անընդրողաբարն* I *անընդրող այրն*
2 E *անյարուեստ* K *արուեստս* N *արուեստ* փխ *անարուեստ*
3 J *այսոքիկ*
3 EI *անբիծ*
3 ADFJ *Անբակում*
3 K *տամբարանոց* փխ *համբարանոց*
4 HJ *թափօր*
5 A *ամբարհօաճ* B *ամբարհաւաճ* H *ամպարահաւաճ*
5 G *զմենն*
6 K *չիմ՝ է*
6 H *ստուգաբանութիւնն*
7 ABFJKN *անփոխ*
7 N *փառք* փխ *բառք*
7 ABCDEHJKN *եփրաթա*
7 N *թափու*
8 ABCFJ *բէնի*
8 AGH *տեսութիւն*
9 N *թափօրն* փխ *թաբաւրն*
9 ACH *ընդրեալ*
9 ABCFGIJK *լեառն* H *լեառնըն*
10 B *եդելն* K *եդեալն*
10-11 BK *չիմ՝ այսպէս խաբելն «զխաբէութիւն» նշանակէ, իսկ խափանել*
10 N *խափելն* DH *խաբիլն*
10 J *զի [զխաբ·]*
10 EI *զխաբէութիւնն* N *զխափէութիւն*
10-11 H *խաբանելն*
11 K *[զխափանումն] է*
11 ABCEF *չիմ՝ [նոյնպ·] եւ*
11 F *ասել*
12 N *զանայրի*
12 K *մարդն*
12 CI *չիմ՝ իսկ զբենիւ ասելն*
12 CDI *զբենիւ*
12 I *եւ [բլիթ]*
15 ABCDEH *գեմիւ* FJN *գէմիւ*
15 FJN *կէնիւ*
19 K *հրաման*
20 K *փակիցի*
20 ABCDFI *դրամք*
20 F *նորայ*

զի էին որպէս աղխք յաւիտենից», նոյնպէս եւ զդրանց, թէ իմասցիս: Եւ է՛ այսպէս մեկնութիւն բառիցդ՝ «կարգեմ զչարադրեալն իմաստ», «ցիմս կարգեմ միտս», «փակեմ զչրթունս ընդդէմ ներհակին», «կնքեմ զմիտս ուսմամբ տալով», «աղխեմ փակաղակաւ զխորս սրտիս»:

Այսպէս եւ ի խաւսս, զի բառք են գիմի՝ ժանգ, ժառանգ, կնգուղ, խանգարել, գարի: Արդ, եթէ զսոսա ոք կեն դիցէ, արասցէ զժառանգն անկ՝ որ է «կոճղ», եւ զկնգուղն՝ «կնկուղ», որ է կնոջ «կուղ», եւ զգարին՝ «կարի», եւ զխանգարելն՝ «խանկարել», որ է «կարուակել», եւ զայլսն այսպէս:

Նոյնպէս եւ բառ[ք] քէի՝ Աղէքսանդր, թաքեաւ: Արդ, եթէ կեն լծես կամ գիմ՝ արասցես զԱղէքսանդրն՝ «Աղէկսանդր» եւ զթաքեաւն՝ «թագեաւ», որ է «թագ դնել»:

Նոյնպէս եւ բառք կենի՝ անկողին, ցանկութիւն:

Արդ, գիմիւ փոխել զսա, արասցէ զանկողինն՝ «անգողին», որ զգողէ նշանակէ, եւ զփափագ ցանկութեանն՝ «այգւոյ ցանգ», որ է անտեղի: Եւ գիմիւ ասելն գառն, զգիմն ի կեն փոխել լինի կառն՝ որ է «փուշ»:

[Ր Ա Ն]

«Եւ երիրն՝ դայիւ, տիւնիւ, թոյիւ· որզան՝ ազգեմ, աւարտեմ, յաղթեմ»:

---

1 HN *է ի նորա աղխք* փխ *էին որպէս աղխք*
1 K *աղք*
1 H *ի մասխս* փխ *իմասցիս*
2 I *այս* փխ *այսպէս*
2 F *զչարայդրեալն* N *չարադրեալն*
2 BK *իմաստս*
3 F *ընդէմ* G *ընդիմ*
3 I *ներհանկին*
4 AGI *ուսմամբն տալով* փխ *ուսմամբ տալով*
4 K *փակաղագաւ*
4 ACDEFGHIN *սրտին*
5 CIJ *չիմ՝ ի*
5 ACDEFGH *ծանգ* փխ *ժանգ*
5 H *կնգաւղ*
6 ABDF *զխանգարել*
6 BDFHIJKN *թէ*
6 I *չիմ՝ ոք*
6 K *զժառանգ*
7 H *ակն*
7 N *կնոչ*
8 N *չիմ՝ եւ զգարին՝ «կարի»*
8 N *խարկարել* փխ *խանկարել*
8 N *կարւակել*
9 H *այլսն* K *զայս*
10 I *Նմանապէս* փխ *Նոյնպէս*
10 C *քէին*
10 F *Աղեքսանար*
10 DE *թաքեա* J *թագեա* I *թագեօ* N *թաքեայ*
10 EFI *թէ*
11 I *արասցէ*
11 F *զԱղէքսանդր* N *զԱղեքսանդրն*
11 F *Աղէքսանդրն* H *Աղեկսանդր* փխ *Աղէկսանդր*
12 EH *թագեա* N *թաքեայ* փխ *թագեաւ*
13 N *անկօղին*
14 H *գիմիա* փխ *գիմիւ*
14 I *փոխելն*
14 F *զսայ*
14 H *անկողին* փխ *անգողին*
15 F *զգաւղէ*
15 H *զփափաք*
15 FI *ցանկութեան*
15 ABCDEFHIKN *այգոյ* J *այգո*
15 CI *[ցանգ] ասէ*
16 J *զգիմիւ*
16 CGI *ասել*
16 I *[գառն] եւ*
16 ACGI *զսոյն* BDEFHKN *զայն* փխ *զգիմն*
16 ABCDEFHIJKN *կէն*
16 K *փոխեալ*
16 I *որ [լինի]*
19 FJN *դաիւ*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Երրորդ լծակցութիւն զնոյն ցուցանէ, քանզի ազդելն առ իրս եւ աւարտելն զնոյն եւ յաղթելն զաւրութեամբ նմին զմի գործ են, իբրեւ յանուանս ասելն՝ դաս, տաս, թաս,– *մի զաւրութիւն ցուցանեն: «Ազդեմ դայիւն՝ զառաքինութիւնս չորս ի մասունս հոգւոյ»: «Աւարտեմ զիմաստս գործով հաստատութեամբ՝ կակղութեամբ տիւնիւն»: «Եւ յաղթեմ բնաւ հոլովիցն տառից»: Բայց բառք դայի յորժամ ասի՝ մարդ, որդի, դուռն. իսկ տիւնի՝* բանտ, եփրատ, ժանտ, Պոնտոս, ընտրեալ, կունտ, մարտ:

Արդ, թէ զմարդն, որ դայիւ պարտ է ասել, տիւնիւ լծես՝ լինի մարտ, *որ է «կռիւ», կամ զդուռն՝ «տուռն», կամ զորդին՝ «որտի», կամ զբանտն՝ որ է «զնդան», «բանդ» ասես դայիւ, որ է «բան» Աստուծոյ կամ մարդոյ, իբր այն թէ՝* «զբանդ, *զոր առաքեցեր»*:

Այսպէս եւ թոյլ բառք՝ եփրաթայ, յաղթեմ. *եթէ տիւնիւ փոխես՝ լինի* եփրատայն, *որ է երկիր,* եփրատ, *որ զգետոյ նշանակէ, եւ* յաղթելն՝ յաղտել, *որ է անմաքուր. նոյնպէս եւ այլքն ի մեկնութիւնս նոցին:*

[Բ Ա Ն]

«Եւ բառորդն՝ *դայիւ, սէիւ, ձայիւ, ցոյիւ,* որպիսի՝ *կորզեմ,* առեմ, փորձեմ, հայցեմ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զաւրութեամբ եւ սոքա զմի իրս նշանակեն, որպէս թէ՝ «կորզել զմիտս ուրուք», ասելով, փորձելով, հայցելով: Եւ է՛ այսպէս՝ «կոր-

---

2 ABDEFGHJN *երրորդս*
2 CI *զլծակցութիւն* K *լծակցութիւնս*
2 K *քան* փխ *քանզի*
3 ABCDEGHKN *յաղթել*
3 CDFJKN *իբր*
4 H *անուանս* N *յանուանս*
5 AF *դաիւն* H *այդիւն* փխ *դայիւն*
5 AF *հոգոյ*
6 ABCKN *գծով* փխ *գործով*
6 G *կարողութեամբ* փխ *կակղութեամբ*
6 ABCDEGHJN *տիւնին* CIK *տիւնիւ*
6-7 H *յաղեմ*
7 N *բոլորիցն* փխ *հոլովիցն*
7 N *որժամ*
7 AFJ *դաի*
8 N *Պոնդոս*
8 H *ընդրեալ*
9 ABCDEFHGIJN *կունտն*
10 N *եւ [արդ]*
10 N *զմարդ*
10 ACE *դաիւ*
10 I *թէ [տիւնիւ]*
10 H *լինին*
11 N *զորդն* փխ *զորդին*
12 K *զբատն* փխ *զբանտն*
17 G *զնտան*
12 A *դաիւ*
12 H *չիմ՝ է*
12 G *բանն* փխ *բան*
14 ACDEFHIJ *եփրաթա*
14 B *տիւնիւն* K *տիւն*
15 DEJ *զգետո* H *զգետս*
15 N *յաղթեղն* փխ *յաղթելն*
16 CI *ազտել* փխ *յաղտել*
16 AGK *մեկնութիւն*
16 G *սոցին*
18 K *զաիւ*
18 H *ձայնիւ*
21 H *ի [կորզել]*

զեմ յիս զէն բնաւից»: Ասեմ սէիւն՝ «զՍահմանն գրական արուեստին» եւ «Փորձեմ կրթելով զձայնս բանիւ, որով տաղքն զարդարին», «Հայցեմ զցնծութիւն, որ վեց հազարեակ թուով ցոյին ի միտս խմբագործի»:

Իսկ բառք զայի՝ անզգայ, զգայուն, զիս, զուր:

Իսկ սէի՝ սգաւոր, սգացաւղ, սուր:

Եւ ձայի՝ խանձարուր, նախանձ, հունձ, հանդերձ:

Իսկ ցոյի՝ լաց, ցաւ, ացտել:

Արդ, եթէ փոփոխին՝ լինի թիւրութիւն ի խաւսս, զի զգայուն զկենդանւոյ ասէ, իսկ սգացաւղ ասել սէիւ՝ զտրտմական իրաց ցուցանէ. նոյնպէս եւ զիս՝ զայիւ ասել, եւ սէիւ՝ լինի Սիս, որ է քաղաք, եւ կամ ձայիւ՝ ձիս, որ է կենդանի: Այսպէս եւ աւձ ձայիւ՝ զթիւնաւոր գազանէ ասէ, իսկ ցոյիւ ացտել՝ զբաժանելն ասէ, վասն որոյ բազում խորութեան պէտք են ի լծորդութիւնս:

[Բ Ա Ն]

«Եւ հինգերորդն՝ *ժէիւ, շայիւ, չայիւ,* որպիսի՝ *շարժեմ, մաչեմ, կոչեմ»:*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

*Առ մի իրս եւ սոքա հային, զի նախ չարժի յայնմանէ, յոր հաստատելն է, եւ «Փոքր-փոքր մաշել զխամութիւն մտաց, իբր զքար տաշեալ

ցանեն. ժէիւն՝ «Շարժեմ զտասնեակ զգայութիւնս յախորժումն ուսմանց», «Մաշեմ զտգիտութիւնս» եւ «Շինեմ զգիտութիւն չնորհաց», եւ՝ «կոչեմ ի լաւացն հանդէս»:

Նմանապէս եւ ի խաւսս, զի բառք են ժէի՝ խոժոռ, ժամանակ, ժառանգ:

Եւ չայի՝ չաւիղ, չնորհ:

Եւ չայի՝ չարչարանք, չուխայ, չամիչ:

Արդ, թէ փոխանակ ժէի չայ դնի՝ լինի խոժոռն «*խոչոռ*», *եւ* ժառանգն՝ «*չառանգ*», *այսպէս եւ չարն չայիւ ասել՝ լինի «չար», նոյնպէս եւ այլն:*

[Ր Ա Ն]

«Եւ վեցերորդ[ն]՝ լիւնիւ, դատիւ, նուիւ, որպիսի՝ ծալեմ, մաղեմ, մանեմ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զաւրութիւն ազգմանց սոցա մի է, զի կարգել եւ յղկել ցուցանէ իրս: Որպէս ասէ լիւնիւ՝ «Ծալեմ զլայնատարած եւ զճապաղ խորհուրդս», եւ «Ախիտ իմն քննութեամբ մաղեմ զորակս մասանց հոգւոյս», եւ՝ «Մանեմ մեկնողաւրէն մանուածովք արուեստիցն»:

Իսկ ի բառս խաւսիցն լիւնն յայտնի է ի բազում իրս, բայց զատն երկու գրոյ տեղի լնու. մին՝ զիւրն, եւ մին՝ զլիւնի: Եւ է՛ լիւնն թանձր, եւ ղիւնն՝ նաւսր ի ձայնս, զի լիւնիւ յորժամ ասես լաւ, լար, լոյս՝ ուղիղ է, եւ ղիւնով՝ անհամ երեւի:

---

1 JN *ժէիւ*
1 A *զգաութիւնս*
1 C *յախորժսս* F *յախորժմանց* I *յախորժս*
1 F չիմ՝ *ուսմանց* C *ոմանց* փխ *ուսմանց*
2 G *զգիտութիւնս* փխ *զգիտութիւն*
2-3 EH *կոչիմ*
4 G չիմ՝ *ի [խաւսս]*
4 I *խոժոր*
5 K *ժառանկ*
6 K *չաւեղ*
7 AB *չաի* փխ *չայի*
7 ABCDEFHIJKN *չուխա*
8 ACD *չա*
8 H *խոժոռ* փխ *խոչոռ*
8 CFGI *խոչոր* փխ *խոչոռ*
8-9 ADI *ժառանգ* փխ *ժառանգն*
9 H *չայիւ* փխ *չայիւ*
10 K *այն* փխ *այլն*
15 BHJN *ազգման*
15 K *կարկել*
16 HJN *լիւնիւն* I *լինիւ* K չիմ՝ *լիւնիւ*
16 ACDEFGI *Ծալել*
17 CI *քննութեան*
17 ACDFGIN *մաղել* K *մաշեմ* J չիմ՝ *մաղեմ*
17 B *զոլորակս* փխ *զորակս* K *որակս*
17 AFH *հոգոյս*
18 N *մեկնեղօրէն* J *մեկնօղօրէն*
18 A *մեկնողաւրէն արհեստիցն մանուածով [նաեւ՝ շարադաս·]*
18 N *մանուածով*
18 ABCDEGHIJKN *արհեստիցն*
19 F *խաւսից* IK *խօսից*
20 ABCFIK *գրի* DEHJ *գրո*
20 N *լինի* փխ *լնու*
20 N *մի՝ զլիւնին,*
20 ADEFGHIK *զղիւնի* CI *զլիւնին*
20 C *լիւն* փխ *լիւնն*
21 I *ղիւն* J *ղինն*
22 F *նօրս*
21 CDEFGHIJK *լիւնով* N *լինով*
22 AB *ուղեղ*

Իսկ ղիւնի բառ[ք]՝ ղամբար, ղատիճացի, էղի էղի, *որք խանգարին ի լիւնով ասելն՝* էլի էլի, *քանզի* էղի էղի՝ «*Աստուած իմ, Աստուած իմ*» *լսի, իսկ* էլի էլի՝ *այլ իմն ասէ, թէ՝* «*Ելի ի հաւրէ եւ եկի յաչխարհ*», *կամ՝* «*է՛ լի, չէ՛ թերի*»: *Եւ լիւնիւ ասել լալ՝* «*զսուգ*» *ցուցանէ, իսկ ղիւնիւ ՂաՂ՝ զանուն մարդոյ եւ կամ զպատուական ականէ յայտ առնէ: Քանզի ղիւնն կէս լիւնի է ըստ ձայնին: Եւ զի՞ են սոքա ձայնակիցք, եւ մի են եւ որիչ որիչ ըստ թուոյն. զի լիւնն երեսուն է ի թիւս, եւ ղատն՝ որ է ղիւն՝ իննսուն: Իսկ «ձայնակից»՝ զի զո՛ր մեք ասեմք* Ղուկաս, Ղազար, *ի յունին՝* Ղուկաս, Ղազար· *քանզի հնարեալ զայս թարգմանեցան, զի որ յայլազգ լիւնով է անունն, ի մերս զատով սահմանեցին, վասն թանձրութեան լեզուիս դնելով կէտ առընթեր լիւնին այսպէս՝* ·լ· *եղեւ զատ, եւ զարձեալ զնոյն կէտ ի վերայ գլխոյն դնել՝ եղեւ ղիւն, որպէսզի խաւսեսցուք զմերս՝ խաւսեսցուք եւ զնոցայն, վասն որոյ յոյժ հմտութեան պէտք են յընտրութիւն սոցին գրչաց եւ ընթերցողաց:*

[Ր Ա Ն]

«Եւ եաւթներորդ[ն]՝ ծայիւ, ճէիւ, ջէիւ, որպիսի՝ կարծեմ, կարճեմ, տանջեմ»:

---

1 B *բարբառ* K *բարբառն* փխ *բառ[ք]*
1 ADFGIK *ղադինացի* BC *լատինացի* EH *ղատիկոննացի* J *ղատիկոնացի* N *ղատիկոնցի*
1 ABCDEFGHKN էղի էղի J *եղի եղի*
1-2 EH չիմ՝ *որք խանգարին ի լիւնով ասելն՝ էլի էլի*
2 J *եղի եղի*
2-3 AE *Աստուած իմ* փխ *Աստուած իմ, Աստուած իմ*
3 AFIJK *էլի էլի* N *էլի էլի*
3 BK *լսի* փխ *ասէ*
3 AE *Ել* BCH *էլի* փխ *Ելի*
3 CHIN *աչխարհ*
4 H չիմ՝ *չէ*
4 ACD *լիւնիւս*
4 CI *զսուգն*
4 I *եւ* փխ *իսկ*
5 CI *ղիւնիւն* K *լիւնիւ* J *դատիւ* փխ *ղիւնիւ*
5 B *մարդւոյ* D *մարդո*
5 CI չիմ՝ *եւ*
5 CN *զպատուական*
5 ABCDEFHIJKN *ակնէ*
6 B *ղիննն*
6 BK *ձայնի*
6 ABCDEFHIJKN *ձայնակից*
6-8 BK չիմ՝ *եւ մի են եւ որիչ որիչ ըստ թուոյն, զի լիւնն երեսուն է ի թիւս, եւ ղատն՝ որ է ղիւն՝ իննսուն: Իսկ ձայնակից*
7 ADEFHIJN *որիչք որիչ*
7 H *զլիւնն* փխ *զի լիւնն*
ե չիմ՝ *երեսուն*
7-8 CI չիմ՝ *որ է ղիւն*
8 J *ղ̈ի* փխ *իննսուն*
9 N *Ղազար* փխ *Ղազար*
9-10 CFI *թարգմանչացն* H *թարգմանիչացն*
10 A *լիւնով անուանն* փխ *լիւնով է անունն*
G *ղիւնով* BCDEFHIJKN *անուն*
11 AEGI *կէտ*
11 H *լինին* փխ *լիւնին*
12 H *առ* փխ *զատ*
12 K *կէտ դնելով ի վերայ գլխոյն [շարադաս·]*
12 GJ *կէտ*
12 ABCDEGHIJKN *ի վերա*
12 B չիմ՝ *դնել*
13 D *վասն որո*
14 ABCDEGHIJKN *պէտք*
14 AF *յընդրութիւն* H *յընտրութիւն* K *ընտրութիւն*
16 N *եօթներորդ*
16 F *ծաիւ*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ե՛ն եւ սոքա մի ըստ ազդեցութեան, զի զկարծաւղ միտս կարեմ յայնց վատուքեանց տանջանաւք ջանից վարժուքեանց:

Իսկ բառք ճէի՝ ճանապարհ, ճառագայթ, խնճոյ·

Եւ ջէի՝ լուրջ, ջանացաւղ, ջերմեռանդ: *Արդ՝ ի փոփոխելն անյարմար այլայլին, զի* ճանապարհն՝ *«ջանապարհ» լինի, եւ* ճառագայթն՝ *«ջառագայթ»:*

Եւ ճէիւ ասել զջէին, լինի ջերմն՝ *«ճերմն», եւ* լուրջն, *որ զկապոյտն նշանակէ, լինի «լուրճ»՝ թերի եւ անտիպ, եւ* գաղջիկն՝ *«աղճիկ», եւ որք սոյնպիսիք:*

Նոյնպէս եւ զծայրին իմա՛, որ է՝ ընծայ, ծաւալ, ծայրագոյն· *եւ եթէ փոխի՝ այլայլի:*

[Բ Ա Ն]

«Եւ ութերորդն՝ երկուորակըն յատուկ *րէիւ, ռայիւ,* որպիսի՝ բերեմ, վառեմ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սոքա յայտնապէս մի են ըստ լծորդութեանն որպէս յերբայականն՝ Սարրա[յ], *իսկ ի հայումս՝* Սառայ, *որ ցուցանէ րէիւն՝ «Բերեմ զրահական ըաբունիցն արուեստ զառաքինութիւնն», «վառելով ի լաւս հազարաւոր լուսոյ փայլմունս»:*

---

3 H *տանջանաք*
3 BCFH1JKN *վարժուքեան*
4 J *խնճո*
5 BJ *ջանացող*
6 ABDEGHJKN *«ջանապահէ» փխ «ջանապարհ»*
6-7 ABDFGHJKN *ջառագայթ* [HK *ջառագայթն*] *ճառագայթն փխ ճառագայթն՝ «ջառագայթ»*
8 CI *զջէնին*
8 ADEG *ջերմ՝ «ճերմ»* N *ջերմ՝ «ճերմն» փխ ջերմն՝ «ճերմն»*
8 EHJN *լուրջ*
8 CEHIJN *զկապոյտ*
9 CI *լուրճն*
9 H *աղջիկ փխ աղճիկ*
9 CI [*«աղճիկ»*] *եւ զվախճան՝ «վաղջան»*
11 A *զծաին* I *ծաին*
11 A *իմայ*
11 ACDEFHIJ *ընծա*
11 ABDEFGHIJKN *չիմ՝ եւ* [*եթէ*]
12 I *փոփոխի*
14 GI *ութերորդ*
14 H *երկուորակք*
14 I *յատուկք*
14 AD *ռիւ* B *դայիւ փխ ռայիւ* CIN *ռաիւ*
17 ACFI *լծորդութեան*
17 CIK *երբայականն* J *յերբայականն* N *յերբայեկանն*
18 ABCDEGHIJKN *Սառա*
18-19 BK *զխրախական*
19 A *արհեստ* BCFGI *արհեստս* H *անարհեստ*
18-19 K *զխրախական արհեստս բաբունիցն* [*շարադաս·*]
19 ACFI *զառաքինութիւն*
19 CI *լաւն*
20 DEHJ *լուսո*
20 H *փայլմուն*

Իսկ «երկուորեակ» ասելն, զի ռայ յերկուց րէից է, որպէս եւ չայ եւ սէ, իբր՝ անգոսնեաց, անգուչնեաց՝ *մի բառ է, չայն՝ ասորի, եւ սէն՝ հայեցի, որպէս* թարչիչ՝ թարսիս: *Բայց ստոյգ է ի հոլովս զերկոսին դնել այսպէս՝ «Գան նաւք թարչսի»:*

Նոյնպէս զխէ եւ զդատ, քանզի մի են սոքա յասելն սղալեաց կամ սխալեաց: Բայց խէիւ ասելն քերական է, իսկ ի բղխելն զերկոսին պարտ է առնուլ:

[Բ Ա Ն]

«Եւ իններորդն՝ *հոյիւ,* որգոն՝ կահեմ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ընդէ՞ր զմի զայս ի լծորդս առնու: Ինձ թուի, թէ եւ հիւնն լծի փոխանակ սորա ի տեղիս տեղին, իբր՝ հիւծեալ, հիւսեալ՝ *հիւծեալ, հիւսեալ, կամ՝* կահեմ, *բաւեմ, որպէս Դաւթայն բան, զի ոմանք «բահեցաց» ասեն, եւ այլք՝ բաւեցաց, որք զմի ունին զաւրութիւն:*

Իսկ բառդ կահեմ *ասէ՝ «Զի ի կարգս կահաւորելոցն»:*

[Բ Ա Ն]

«Եւ տասներորդն՝ մաճուր եչիւ, որգոն՝ դիեմ, գովեմ, արշաւեմ, հովուեմ, հրամայեմ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ծախելով զբոլոր բաղաճայնս ի լծորդսն, կամի արդ եւ զճայնաւորսն չարել: Եւ նախ զեչդ դնէ, որպէս ասէ՝ դիեմ, գովեմ: *Եւ «մ

քուր» ասէ՝ կա՛մ զի յատուկ է, ոչ ունի լծորդութիւն ընդ այլս, այլ ընդ ինքն, կա՛մ զի միայնակ է եւ յստակ ի ձայնս, վասնզի յառաջն չունի բաղաձայն գիր, որպէս՝ չափեմն, այլ ի վերջն՝ դիեմ, որով լինի չեչտ, եւ կա՛մ մաքուր վասն ուղղութեան ասէ՝ դիեմ, արշաւեմ, եւ ո՛չ ըստ կորճայիցն՝ գեամ, գեաս: Բայց բառքդ ունին իմն մի զաւրութիւն· քանզի դիեմ՝ իբր զկաթն, զգովասանական դրուատն, արշաւելով ի հով[ո]ւութիւն: Եւ հրամայական բարբառիւ համբաւս գեղեցիկս յաւրինեմ:

[Բ Ա Ն]

«Եւ պարոյկ լծորդութիւնք են երեք, որոց առաջինն արտաբերի յառաջիկ, եւ յերկրորդ դէմս՝ այբիւ երկայնիւ, որպիսի՝ *գ̄ամ, գ̄աս, գ̄այ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Պարոյկ ասի չրջաբեկութիւն վասն յորդ եւ բարձրացեալ ձայնի նուաղման, որպէս ասացեալ է յոլորակի ճառին· զի առ սուր ձայնաւոր տառսդ՝ ա, ե, ի, յորժամ այն բաղաձայն գիրն դնի, որ զչրթունսն նեղեն եւ զձայնն պարոյկ լծորդութիւնք ասին, զոր եւ երեք տարազիւ տայ մեզ ապացոյց արուեստաւորս, որոց առաջինն արտաբերի այբիւ երկայնիւ՝ յառաջին եւ յերկրորդ դէմն, որ է՝ գ̄ամ ես, գ̄աս դու, գ̄այ միւսն:

[Բ Ա Ն]

«Եւ պարոյկ լծորդութիւնք են երեք, որոց առաջինն արտաբերի յառաջիկ, եւ յերկրորդ դէմս՝ այբիւ երկայնիւ, որպիսի՝ *գ̄ամ, գ̄աս, գ̄այ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Պարոյկ ասի չրջաբեկութիւն վասն յորդ եւ բարձրացեալ ձայնի նուաղման, որպէս ասացեալ է յոլորակի ճառին. զի առ սուր ձայնաւոր տառսդ՝ ա, ե, ի, յորժամ այն բաղաձայն գիրն դնի, որ զչրթունսն նեղեն եւ զձայնն պարոյկ լծորդութիւնք ասին, զոր եւ երեք տարազիւ տայ մեզ ապացոյց արուեստաւորս, որոց առաջինն արտաբերի այբիւ երկայնիւ՝ յառաջին եւ յերկրորդ դէմն, որ է՝ գ̄ամ ես, գ̄աս դու, գ̄այ միւսն:

---

1 N *եւ [կամ]*
1 I *ի փխ զի*
1 G *յայլս*
2 H *զմիայնակ փխ զի միայնակ*
2 CF *յատուկ փխ յստակ*
3 K *դնիեմ*
4 AH *ուղղութեան*
5 A *կորճայիցն*
5 EH *[գեամ] գեա*
5 K *գեաւս փխ գեաս*
5 CFI *բառք*
5 N *ունեն*
6 I *դիմէ փխ դիեմ*
6 ADEHKN *կաթն* B *կայթն*
6 K *զգովասական* N *զգովասանակա*
7 A *դրւատն*
7 C *հոլովութիւն* DEHIJ *հովւութիւն*
7 ABGN *հրամանական* F *հրամաական*
7 BK *բարբառի*
7 B *գեղեցիկ*
7-8 JN *օրինեմ*
10 B *չիխ՝ առաջինն արտաբերի*
11 ABCDE *յառաջինն փխ յառաջին*
11 ABEG *երկրորդ*
11 ABDEFGHJKN *դէմ*
11-12 AB *գաս, գամ, գայ [շարադաս·]*
12 B *գա*
14 BDEHJKN *Պարոյկն*
14 K *ձայնին*
15 A *նաղումն* BK *նուազման* CI *նըւագումն* E *նուազմունս* FN *նւազումն* H *նուազմունն* J *նուազումն*
15 N *ոլորակի*
16 AGHKN *այբ փխ ա*
16 BDHKN *է փխ ե*
16 J *չիխ՝ այն*
16 FIK *զչրթունս*
17 BK *զձայն* E *զձայնան*
17 AG *լծորդութիւնքն*
17 J *ասեն ասեն [կրկն·]*
17 BK *տարազի*
18 ABCDEHIK *տա*
18 DEFGN *առաջին* HJ *առաչին*
19 CIN *երկրորդ*
19 AEGJ *չիխ՝ է*
19 BFJKN *գա փխ գայ*
20 H *միասն փխ միւսն*

Իսկ գամն՝ յաւժարական է, եւ գա՛սն՝ հրամայական կամ յորդորական, եւ գայն՝ ինքնակամական ի քերդողացն լուծս տրոհել զպարոյկս բային:

[Բ Ա Ն]

«Եւ յերկրորդումն ոյիւ երկբարբառով, որգոն՝ *առնում, առնուս, առնու*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զերկրորդ լծորդութիւն պարուկիս նուով եւ երկբարբառով վասն այն ասէ, զի նուն աւժանդակ է երկբարբառին, որով պարուկանայ: Եւ այսպիսի բառքս երկբարբառք են, որպէս՝ աւ, եւ, ու եւ որ սոյնպիսիք: Նմանապէս եւ սա ըստ առաջին եւ երկրորդ դիմացն:

[Բ Ա Ն]

«Եւ յեռումն՝ *եչիւ* եւ *այբիւ* դարձեալ, որգան՝ *գեամ, գեաս, գեայ*: Եւ ըստ լեզուաց ‹լինի› *ոյիւ* եւ *եչիւ*, որգոն՝ *գոմ* եւ *յղեա*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այս ծեքական բառք են ըստ մթին լեզուաց, որով կորճայքն խաւսին, թիւրեալ սովորութեամբ կամ պատահմամբ, զի փոխանակ գամ ասելոյն՝ գեամ կամ գոմ ասեն, որպէս երկուորական խոնարհումն՝ ասելոյն՝ գեամ կամ գոմ ասեն, որպէս երկուորական խոնարհումն՝

---

1 H *յատրական փխ յաւժարական*
2 BK *[գայն] որ է երրորդ դէմն*
2 A *ինքնակամական*
2 AE *քերթողացն*
2 BK *զպարոյկ*
8 ACDEHI *Զի երկրորդ փխ Զերկրորդ*
8 AF *լծորդութեան*
8 A *պարոյկիս*
8 K *երկբարբառով*
9 E *յօժանդակ* F *օժընդակ*
9 ABCDEIJK *պարոյկանա* FGHN *պարոյկանայ*
10 J *չիխ՝ եւ այսպիսի բառքս երկբարբառք են, որպէս*
10 K *բառք*
10 I *երկբառք* K *չիխ՝ երկբարբառք*
10 A *ւո փխ աւ* J *չիխ՝ աւ*
10 H *սւ փխ ու*
11 ABCFGIJ *չիխ՝ սա*
11 K *չիխ՝ ըստ*
11 F *դիմաց*
13 BK *չիխ՝ եչիւ եւ այբիւ դարձեալ, որգան*
13 CHIN *որգոն փխ որգան*
13 K *գաս փխ գեաս*
14 BDEHJKN *գեա փխ գեայ*
14 A *ոյի*
14 A *եթի* BDEHJK *եթիւ* N *էթիւ փխ եչիւ* BK *[եչիւ] դարձեալ*
14 N *յեզուաց*
14 ABCDEFGHIJKN *յղում եւ յղումն. ուղղումը, իմաստային համապատասխանութեան առումով, կատարել ենք ըստ Թրակացու բնագրի հայերէն Թարգմանութեան, տե՛ս Ն. Ադոնց, էջ 26, տարընթերցումների բաժինը:*
18 HJN *երկորական*

կոփոմ, կոփոս *ո՛չ է առաջնոցն, այլ վերջնոցն գիւտ, նոյնպէս եւ այլքդ: Իսկ ուղիղն յայտնի է, որպէս ասաց յառաջն, բայց լծորդիւ սա պարուկին ըստ երրորդ տեսակին:*

Գիտելի է եւ զայս, զի եչ եւ այբ բազում անգամ լծին ի բազում տեղիս, զոր թէ զմի ոք պակասեցուցանես՝ սխալէ զտեսութիւնն, որպէս յորժամ ասես՝ կայ, կայր, կամ, կաս,– այս այբ միայն է, որ նշանակէ, թէ «կայ» այժմ կամ «կայր» յայնժամ այն ինչ իրք յայս նիչ տեղի՝ մարդ կամ այլ ինչ:

Իսկ յորժամ եչ եւ այբ լծես, ասելով՝ կեայր, կեայ,– այս ի խորհուրդն է, թէ կենդանի է եւ կեայ, ըստ առաքելոյ՝ «Թէ կեամք՝ Տեառն կեամք եւ նովաւ կեամք»:

Իսկ կամք ասելն զայլ ինչ նշանակէ, այսինքն է՝ «զկամաց»· նոյնպէս եւ ի բազում տեղիս երեւի այս, որպէս եղ եւ եալ:– Ելն զլինելոյ իրս նշանակէ, եւ եալն՝ զեղեալն, իբր՝ գրել, գործել, շինել, գրեալ, գործեալ, շինեալ, որ զկատարումն ցուցանեն իրացն, որ այբին առանձին է:

Իսկ եչ եւ այբ ի միասին է այս՝ զաւրութեամբ, աւգնութեամբ, տեարք, տեառն: Ա՛րդ, ոմանք զեչն թողուն եւ տառն ասեն, որ «զգիր» կամ «զարագիլ» նշանակէ· եւ կէսք զայբ՝ որ անպարկեշտ բանս ծնանի, զորս քերականքն ուղղեցին:

Ե՛ն եւ այլ երեք փաղառութիւնք, զոր անընտրաբար ի գրելն կամ յընթեռնուլն թիւրի՝ –թիւն, –թեան, –թէն: Եւ սոքա ունին զանազան

---

1 E *յառաջնոցն*
1 CDEFHIJN *վերջնոցն*
2 AD *ուղեղն*
2 ACDEFGHIJN *որ* փխ *որպէս*
2 AFH *լծորդիւ* փխ *լծորդի եւ*
3 I *պարոյկին*
3 CI *երկրորդ*
4 G *անկամ*
5 BDEGHKN *սղալէ*
5 AH *զտեսութիւն*
6 EJ *կա* փխ *կայ*
7 K *յայնժամն*
7 H *այս* փխ *այն*
7 N *իրս*
7 E *այս* փխ *յայս*
7 ACDFGHIJN *տեղ*
9 K [*յորժամ*] *ասես*
9 I *կամ* փխ *եւ*
9 K *այբս*
9 C *կեաս* փխ *կեայ*
9-10 K *խորհուրդն*
10 N չիմ՝ *է* [*թէ*]
10 BFGJ *կեա* փխ *կեայ*
10 DEH *առաքելո*
10 ACDEFGHJKN չիմ՝ *թէ* [*կեամք Տեառն*]
11 H չիմ՝ *եւ*
12 J *իսկ ասելն կամք* [շարադաս·]
12 E *ըստ կամաց* փխ *զկամաց*
13 J *զլիննելո*
14 AGHJKN *իրն*
14 AD *գծել* փխ *գործել* CF *գործել, գրել* [շարադաս·]
15 CDF *գծեալ* փխ *գործեալ*
15 BK *ցուցանէ*
15-16 G *առանձինն*
17 K *իսկ այբ եւ եչ* [շարադաս·]
17 CI *յօգնութեամբ*
18 K *տիեարք* N *տեառք* փխ *տեարք*
18 K *տէռն* փխ *տեառն*
18 ABDEFGHJKN *զեչ*
19 K չիմ՝ *եւ*
20 H *զոր*
20 BK *քերականք*
21 BK *զորս*
21 CJ *անընդրողաբար* I *անընդունակաբար* փխ *անընտրողաբար*
22 H *յընթեռնուլն* K *ընթեռնուլն*
22 I *թեան, թիւն, թէն* [շարադաս·]
22 CI *զանազանութիւն*

տեսութիւն. –թիւն՝ «զիրն» նշանակէ, իբր՝ արդարութիւն, սրբութիւն, եւ –թեան՝ որ յաղագս նորա այլ ինչ լինի, որպէս ասել, թէ՝ «Վասն արդարութեան քո արա՛զայս», որ է սեռական հոլով. եւ –թէն՝ ի հոլովն բանին երեւի այսպէս՝ ի զաւրութենէ, ի հաղորդութենէ, որ է յառաքականն՝ ի նախագաղափարէն ածանցելով առաքին. նոյն պէս եւ զբովանդակն իմացես, քանզի միոյ տառի յաւելուած կամ պակասութիւն ի տեսութենէն զրկէ զբանն եւ ի խորհրդոյն, որպէս միոյ տառին յաւելուած յԱբրաամու կոչումն եւ կամ ի Սարրայիւ. զի նախ՝ Աբրամ, որ է «հայր վերամբարձ», եւ յետոյ՝ Աբրաամ, որ է «հայր ընտրեալ հնչման»:

Ե՛ն եւ հոմանուանութեամբ լծեալք այլեւայլ միտք բանի ի մի բառ, որպէս կէտ ասելն, զի նշանակէ զկէտ գրոց, եւ զձուկն մեծ, եւ զչափ կենցաղոյս՝ ընթանալ ի կէտ կոչմանն, եւ զկէտ գարնանային:

Եւ դարձեալ կապանք է հոմանունն. զի է՛ կապանք երկաթի, է՛ եւ կապանք քարեայ, որ է կիրճ ճանապարհի: Նոյնպէս խոյս նշանակէ «զխոյս ոչխարաց», եւ «զխոյս ալիւրի», եւ «զխոյս տալ եւ փախչել», ըստ այնմ՝ «Խոյս ետ Յիսուս», եւ՝ «Խո՛յս տուր, ժողովուրդ իմ»: Այսպէս եւ ոուղել՝ ե՛ն ոլաղակք ջրոց, եւ է՛ ոլաղել զտանիս:

Դարձեալ զւիւն եւ զյի եթէ ոչ լծես ուղղակի, զի մինն «լուծ» ասէ,

եւ մինն՝ «լոյծ», թիւրի միտք բանին. զի ւիւնիւն՝ լուծեալ, լուծումն,

---

1 CI չիմ՝ *տեսութիւն*
2 EH –*թեանն*
3 K չիմ՝ *թէ՝ «Վասն*
3 ABGIN *արդարութեանն*
3 CI *արայ*
3 CI չիմ՝ *որ է սեռական հոլով*
3 G *թեն* փխ *թէն*
4 CFI *ի հոլովն*
5 K չիմ՝ *է*
5 BK *յաղաքելականն* H *առաքելականն* փխ *յառաքականն*
5 CI *ի նախագաղափարին*
6 CGJKN *ի* [*միոյ*]
6 D *միո* H *մի*
6-7 CI *ի պակասումն եւ ի տեսութենէ*
7 I *եւ* [*ի տես·*]
7 FN *տեսութենէ*
7 DHN *միո*
8 K *տառի*
8 CI [*յաւել·*] *կամ ի պակասումն*
8 H *յաւուած* N *յաւելեաց*
8 A *յԱմբրաամու* CEI *յԱբրահամու* GH *յԱբրամու* K *Աբրաամու*
8 ABDEFGHJKN *Սարային*
9 H *Աբրաամ* փխ *Աբրամ*
9 H *յետո*
9 H *Ամբրաամ* փխ *Աբրաամ*
10 C *ընդրեալ*
12 N *նշանակէտ* փխ *նշանակէ զկէտ*
12 J *կէտ* [*գրոց*]
12 K *գրոյ*
12 AEFGH *ձուկն*
13 H չիմ՝ *ընթանալ*
13 CI *զկէտն փխ ի կէտ*
13 B *գարնանաինն* CEGIJKN *գարնանայինն*
14 ACDEFGHIJN *հոմանուն*
14 N *երկադի*
14 H չիմ՝ [*է*] *եւ*
15 ABCDFGHIJK *կապան* [*քարեայ*]
15 BDEHJK *քարեա*
15 I *ճանապարհին*
16 GK [*Նոյն·*] *եւ*
16 BGJKN *գխոյ* [*ոչխ·*]
16 BK *գխոյս տալ իրի* փխ *գխոյս ալիւրի*
16 E *ալուրի*
16 J *գփախչել*
17 H *յետ*
17 K *տայր* փխ *տուր*
18 CI *Եւ* [*այսպ·*]
18 B *դուղեղն* K *դուղելն* փխ *ղուղել*
18 B չիմ՝ *է*
18 H *եւ է եւ է* [*կրկն·*] CI *է եւ* (շարադաս·]
18 I *ղօղեալ* փխ *ղաւղել*
18 K *գտանիսն*
19 J *զւիւնն*
19 H *զմինն* փխ *զի մինն*
20 N *զմինն*
20 BK *հիւնիւն* H *ւիւնիւն* N *յիւնիւն*
20 G *լուծեաց* փխ *լուծեալ*
20 CI *զլուծումն*

իսկ յիովն՝ «Լո՛յծ զկնճիռն», «Լո՛յծ զկաւչիկս», որք եւ սոքա լծին հոմանուն
նաբար, զի ձգելն զիրս՝ «լուծեա՛» ասեն, եւ զկապեալսն արձակելոյ՝ «լո՛յծ» ասեն. եւ հոտեալ իրաց՝ «լուծեալ է» կոչեն, եւ զգիրս մեկնելոյ՝ «լուծումն» ասի, որք ունին զանազան տեսութիւն, քանզի մինն՝ յըմբռնմանէ, եւ մինն՝ ի կապանաց, եւ միւսն՝ ի պնդութենէ, եւ միւսն՝ ի խրթնութենէ լուծանին:– Արդ՝ այս յաղագս ստուգաբանութեան իմաստից բանալի դրանց ի ձեռն լծորդացս ասացեալ եղեւ:

ՅԱՂԱԳՍ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԵԱՆ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սա «ունելութիւն» լսի, զի ունի յանուանէ եւ ի բայէ զիւրն էութիւն մասնաւորաբար, զի թէ կատարեալ ունէր՝ նախադասէր երկուցն, բայց զի մասն ինչ ունի ի նոցանէ՝ յետ նոցա դասեցաւ:

[Թ Ւ Ն]

«Ընդունելութիւն է բառ ընդունական բայից եւ անուանց յատկութեանց: Եւ յարին ևս ասա այսմ, որ եւ բայիւն՝ թարց դիմաց եւ ներխոնարհութեանց»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սահմանաւ ծանուցանէ եւ զբառն փոխանակ սեռի դնէ: Ասէ՝ եւ զհետեւանքն սորին, որ ինչ եւ բայիւն՝ առանց դիմաց եւ խոնարհութեանց, քանզի զայս ոչ ունի ընդունելութիւն. քանզի շինել *ասելն*

---

1 BCFIK *յիով*
1 K *զկնջիռն*
2 CIN *լուծեայ* J *լուծեալ*
2 E *ասէ*
2 H *զկապեալն*
2-3 EHJ *արձակելո*
4 DEHJ *մեկնելո*
5 AE *մին*
5 E *յմբռնմանէ* H *յըմբռնմանէ* N *յըմբըռմանէ*
6 CI *մինն* փխ *միւսն* [*ի պնդ·*] H *միուսն*
6 HN *խրթնութենէ* փխ *պնդութենէ*
7 K [*դրանց*] *որ*
10 CI *զսա*
10 N *անւանէ*
10 K *չիՓ՝ ի* [*բայէ*]
11 CI *կատարել*
12 I *ինձ* փխ *ինչ*
14 N *անւանց*
15 N *նմայ*
15 N *դարց*
18 H *զբան* փխ *զբառն*
18 J *զհետեւմունքն*
18 H *ոչինչ* փխ *որ ինչ*
19 F *ի* [*չիննել*]

ընդունելութիւն է՝ ո՛չ եցոյց զդէմս եւ ո՛չ զխոնարհմունս, որ ի դէմս խոնարհի, որպէս կու շինեմ, որ է դէմն եւ ներկայն, կամ շինեմ՝ որ է դէմն եւ ապառնին, այլ շինել միայն: Իսկ զայլսն, որ ի բային, ձեւք եւ հոլովք՝ որպէս անուանն ունի եւ սա· որպէս՝ արարեալ, արարելոյ, արարելումն, արարելով, *«զարարեալն» է* արարեալն:

Ա՛րդ, թէպէտ յերկուցն ունի, բայց կայ յիւրում միանձնաւորութեանն, զոր ասէ, թէ ընդունակ է բայից եւ անուանց յատկութեանց, կամ թէ ունի զանուն եւ զբայ յատուկ, բայց զդէմն միոյն ոչ ցուցանէ, որպէս՝ ձիաւորութիւն, ստեղծեալ, հաստատեալ, արարեալ, զի է անուն եւ բայ, եւ միոյն յատուկ դէմքն ոչ երեւին· կամ որպէս ասացի գշինեալն, զի անուն է եւ բայ, եւ զի շինեալն բայ է· իսկ շինողին անուն գոյ, բայց է՛ մինն ներգործութեամբ բայն, իսկ միւսն՝ զաւրութեամբ անունն, զոր ասէ յերկուց ըստ ասացեալ աւրինակիդ, քանզի զայսպիսի բառս յորժամ լսես՝ իմա՛, թէ ի վերայ եղեալ իրաց է եւ անցելոյ ժամանակի, որ յումեքէ չինեալ է կամ արարեալ: Եւ այս փոքր բառս յայտնէ զժամանակն եւ զկատարեալ իրս եւ զկատարաւղն, թէպէտ ոչ յայտնէ զդէմն,

---

1 K *զդէմն*
2 ACDEFJN *դեմն* [*եւ ապ·*]
2-3 BDEHK *չիՓ՝ որ է դէմն եւ ներկայն, կամ չինել* J *չիՓ՝ կամ չինեմ, որ է դէմն*
2-3 N *չիՓ՝ եւ ներկայն, կամ չինեմ՝ որ է դէմն*
3 N *չինէ* փխ *չինել*
3 N *զմիայն*
3 K *զայլս*
3 A *բային* H *բայցին* փխ *բային*
4 B *յանուանն* N *անւանն*
4 E [*որպէս*] *եւ*
4 HJ *արարել* փխ *արարեալ*
4 G *որպէս* [*արարելոյ*]
4 EJ *արարելո*
5 ABHIKN *արարելումն*
5 H *եւ* [*արարեալն*]
5 J [*արարեալն*] *Լծ. արարեալ ուղղական է, եւ արարելո՝ հոլովն է, եւ զայլդ ըստ կարգի տե՛ս ի յանուանն ճառն, որ ցուցանէ զթխթականն, զառաքականն եւ զայլն:*
6 K *յերկոցունց*
6 CI *ունին*
6 J *կա*
6 H *իւրում*
6-7 A *միանձնութիւնն* G *միանձնութիւն* H *միանձնութեան*
7 C *ընդունական*
7 A *բաից* փխ *բայից*
7 N *անւանց*
8 G *զանունն*
8 A *զբա* փխ *զբայ*
9 I *արարելումն*
10 CDI *բա*
10 I *դիմն*
10 H *յատուկք*
CEFGHIKN *երեւի* BDEIJ *ոչ* [*երեւի*] *անուն է* H [*ոչ երեւի*] *անուն է խկութիւն բայ, որ է ընդունելութիւն երկոքին* J [*ոչ երեւին*] *Լծ. անուն է խկութիւն, բայ խկութիւնն ճշմարիտ անուն է, անուն է խկութիւն բայ, որ է ընդունելութիւն երկոքին, որ երբ ասես՝ ստեղծեալ, հաստատեալ՝ նա ցուցանէ զԱստուած կամ զմարդ, որ ստեղծեաց նա զայս, չի ցուցանել ներգործութեամբ, այլ զորութեամբ· իսկ զբայ ներգործութեամբ եւ կամ այլազգ անուն զորութեամբ, բայց խկութեամբ, որ է ճշտութեամբ բայ*
11 CI *բա* [*զի*]
11 BK *չիՓ՝ զի չինելն բայ է*
11 CF *չինօղին*
11 G *անունն*
11 CFI *բայ* փխ *բայց*
12 H *միուսն* K *միայն* փխ *միւսն*
12 I *եւ* [*զաւր·*] N *մի անզօրութեամբ* փխ *միւսն՝ զաւրութեամբ*
13 H *յերուց*
13 BK *ացեալ* փխ *ասացեալ*
13 N *է* [*աւր·*]
14 ABCEFGHIJKN *ի վերա*
14 DHJ *անցելո* E *անցելւո*
15 I *կատարեալ* փխ *արարեալ*
15 EHJ *զժամանակ*
16 E *չիՓ՝ թէպէտ*
16 BDEKHKN *յայտնի*

վասն այսորիկ ասաց, թէ զամենայն ունի զբային, բացի դիմաց եւ ի խոնարհութեանց:

ՅԱՂԱԳՍ ՅԱՒԴԻ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Յաւդ յայլ լեզուս բազում ինչ ունի, այլ ի մերումս դոյզն ինչ նշանակէ, իբրեւ թէ զձիդ, եւ զձին, եւ զձիք, եւ զձիս, զի թարց դորա աննշանակ է, իսկ յաւդիւդ՝ նշանաւոր: Իսկ այլ ամենայն նշանակ դորա ի հայումս ոչինչ յայտնեն պարզ, բայց եղեալ է յատուկ՝ սակս զտեղիդ լնլոյ եւ հոծելոյ:

[Բ Ա Ն]

«Յաւդ է մասն բանի հոլովական՝ նախադասեալ ‹եւ ստորադասեալ› ներխոնարհութեան անուանցն»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Որպէս ուսաք ի բանին բաժանումն՝ մի մասն է եւ սա, վասնզի հաղորդեալ անուան կցորդաբար ի բազումս հոլովի իբրու զդաստակ ինչ սրոյ, որ ի գործ արկանէ: Իսկ ասելն «նախադասեալ ներխոնար-

---

1 K [*թէ*] *բազում յամենայն* E *զամէնայ*
1 *K չիմ՝ ի* [*խոն.*]
3 C *ՅԱՂԱԳՍ*
5 I *չիմ՝ ի*
5 I *դոյզ*
6 C *նշանական*
6 CK *իբր*
6 N *զձիդ փխ զձիս*
6 N *դարց*
7 N *յօդիւտ*
7 H [*յաւդիւդ*] *նշաւոր փխ նշանաւոր*
8 D *դորայ*
8 N *ոչենչ*
8 H *սոսկ փխ սակս*
9 H *տեղիդ* I *զտեղին*
9 J *լնլո*
9 J *հոծելո*
11 I *Աւդ*
11 H *չիմ՝ Յաւդ է մասն բանի հոլով*[*ական*]
12 ABCDEFHGIJKN *ներխոնարհութեանց եւ անուանց: [Աղաւաղ ընթերցում է. ուղղում ենք ըստ Թրակացու բնագրի հայերէն թարգմանութեան, տե՛ս Ն. Ադոնց, էջ 26]:*
12 N *անուանց*
14 DH *զի* [*մի*]
14 BK *չիմ՝ եւ*
15 E *հաղորդեաց եւ անուան*
15 G [*հաղորդ.*] *է*
15 N *անուան*
16 H *որոյ փխ սրոյ*
16 G *չիմ՝ նախադասեալ*

հութեանց եւ անուանց»՝ զայս յիրաւի ասէ, զի ըստ յունականին ի բազում տեղիս նախադասի, որպէս վերագոյն գրեցաք ի մակաւասարութեան առաստութիւնս, վասնզի զանազանիչ է սերիցն, նոյնպէս եւ եզականին եւ յոգնականին, քանզի յորժամ կամին ասել անուն արական զառնէ ումեմնէ, նախադասեն անուանն այսպէս՝ «Ո՛ Կոստանդիոս», «Ո՛ Գրիգորիոս»: Այս ահա արական անուն է՝ նախադաս ունելով զոյ, որ է յաւդ, գտանի եւ այլ բազում հանգոյն սմին: Իսկ ըստ հայումս ոչ եմք սովորեալ յաճախ վարել նախադասական յաւդիւ, այլ միայն այս, զոր ասեմք՝ ո՛վ Գէորգ, ո՛վ Գրիգոր, ո՛վ Տրդատ,– այս առանձինն արական է վասն ովիդ: Իսկ յորժամ ասեմք՝ ո՛ Համունի, ո՛ Մանի, ո՛ Նունի,– այս փաղաքշական է եւ մանկական, որ իգական նշանակէ: Սակայն յաւարտս զյաւդ ունիմք յոգնագոյն, իբր՝ ծովային, երկրային, ցամաքային, արքայական, իշխանական, տէրունեան եւ որ սոյնպիսիք: Քանզի վասն առաստութեան լեզուիս մերոյ եւ գրոյ ոչ կարաւտիմք, երբեմն նախադասական առնել զյաւդ, եւ երբեմն՝ ստորադասական, որպէս յոյնք վասն նրբութեան լեզուին եւ ստոյգ հասու լինելոյն փոփոխեն զգիծն:

[Բ Ա Ն]

«Եւ նախադասական է այս, որգոն՝ *ո*, եւ ստորադասական է այս, որգան՝ *որ*»:

---

1 N *անուանց*
1 H *իրաւի*
3 J [*առաս.*] *Լծ. ի յանունն ճառն ի սերիցն քննութիւն յիշեց զայն, ասէ և ոչ թէ ի ծիծառն եւ յաքիան*
4 ADEGJ *յոգնականին* CFI *չիմ՝ եւ յոգնականին*
4 F *կամ* I *ին* K *կամի փխ կամին*
5 E *յանուանն* N *անուանն*
5 DE *ոյ*
5 ADEFHK *կոստանտիոս* G *կոստանտինոս* N *կոստնդինոս*
6 DEH *ոյ* [*Գրիգ.*]
6 BEGJKN *Գրիգորիս*
6 D *ահայ*
6 ABCDEFGHIJN *չիմ՝* [*ան.*] *է*
6 G *նախադասելով փխ նախադաս ունելով*
7 BCIK *զո փխ զոյ*
7 C *նմին*
7 K *չիմ՝ ըստ*
7 K *զհայումս*
8 ADEFH *սովորել*
8 CBK *չիմ՝ յաճախ վարել*
8 K *յօդի*
9 H *Գէորք* N *Գէվորգ*
9 G *Դրդատ*
9 N *անանձինն*
10 BK *Ման*
11 CIN *բազաքչական*
11 K *նշանակէն*
12 H *զյաւդաւոր* N *զօդդ*
12 C *յոքնագոյն*
12 A *ծովային*
12-13 A *երկրային* G *երկնային*
13 A *ցամաքային*
13 ABK *արքաական*
13 H *իշխանեան*
13 G *տէրունեան* H *տրունական*
14 N *լեզուիս*
14 DEH *մերո*
14 DEH *գրո*
14-15 A *կարօտիմք* K *կարօտեմք*
15 G *չիմ՝ երբեմն* [*նայ.*]
15 I *չիմ՝ եւ*
15 DEH *զյօդդ* N *զօդ*
16 B *որ փխ որպէս*
16 BK *լեզուի* N *լեզուին*
16-17 J *լինելոյ*
17 CFI *փոխեն*
17 BK *զգիծ*
19 G *ստորադասականն*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Նախադասական ասէ, որ մի գիր լինի յաւղն, որպէս՝ ո, է, ի:

Եւ ստորադասական՝ որ երկուք զուգին, որպէս՝ որ, զի, ըզ, կամ թէ՝ որ ի սկիզբն անուանն լինի եղեալ՝ նախադասական կոչի, իսկ որ ի վերջն՝ ստորադասական. կամ թէ, որպէս ինքդ ասաց՝ ո նախադասական է, որպէս ի մերումս այն, զի ասէ՝ «Ո՛ արար զհրեշտակս իւր հոգի», եւ՝ «Ո՛ խորք մեծութեան»:

Իսկ որն ստորադասական, զի գտանի ի բազում տեղիս զկնի ոյին որն՝ իբր այն. «Ո՛, որ արարիչդ ես ջրոց», «Ո՛, որ զհայելն ինձ ի կին մարդ ծանր գրեցեր»:

Եւ ստորադասական վասն այն ասէ զորն, զի ըստ կարգի երկրորդ ունի զդասն:

[Բ Ա Ն]

«Եւ յարին սմա այսք. *սերք, թիւք, հոլովք*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սերս յաւդ ոչ յայտնին ի մերումս, սակայն եղաւ վասն զտեղին լնլոյ, որպէս ասացաւ նախ. թէպէտ իմաստասէրս զաւրինակն դնէ եւ զաւրութեամբ միայն զազդումն սերիցն ցուցանէ:

Իսկ թիւք եւ հոլովք յայտնի են, որպէս ինքդ ասէ:

[Բ Ա Ն]

«Եւ ե՛ն սերք, որգոն՝ *արարաւղ, արարած, արարուած*»:

---

2 BEHK *է* փխ *ասէ*
2 N *ե* փխ *է*
4 K *անուն* N *աննւանն*
4 *K նախադաս անուն կոչի*
5 ADEFHN չիք՝ *թէ* [*որպէս*]
6 K *գհրեշակս*
7 JN *ոգի* K *հոգիս*
8 ABDEFIN չիք՝ *ի* [*բազ.*]
8 BKN *ոին*
9 H *ի բային* փխ *իբր այն*
9 H չիք՝ *որ* [*արարիչդ*]
14 CDEIKN *նմա*
16 BK *Սերքն* [*յաւդ*]
16 CI *յայտնին* K *յայտնեն*
16 E *եդօ*
17 DEHJ *լնլո*
18 N *սէրիցն*
19 H չիք՝ *Իսկ թիւք եւ հոլովք յայտնի են, որպէս ինքդ ասէ* ABCDEFG
19 IJKN *Իսկ թիւք յաւդ եւ հոլովք*
21 ACDEFHIJKN *արարող*
21 N *արարած* փխ *արարուած*
21 ACFJ *արարողն*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ասացեալքս յաւդ ոչ յայտնեն, սակայն զսերսն ցուցանեն. եւ է՛ արարաւղն արական, իբր «ստեղծաւղ», «չինաւղ», «տնկաւղ»՝ կա՛մ նիւթոյ, կա՛մ բարւոյ եւ չարի: Իսկ արարածն՝ իբր թէ կրեալ յումեքէ, իգական է, որպէս «չինեալ», «տնկեալ», «ստեղծեալ» իբր մարդ կամ այլ ինչ յԱստուծոյ: Իսկ արարուածն չէզոք է, զի զսկիզբն յարականէն ունի, եւ զվերջն՝ յարարածոյն, որպէս գործք ի մեզ կարգեալ լաւին եւ վատթարին, որ եւ չետոյ ունին զյայտնութիւնն:

[Բ Ա Ն]

«Թիւք երեք, եզական՝ *այս, այդ, այն*.
երկուորական՝ *այսու, այդու, այդով*.
յոգնական՝ *այսք, այդք, այնք*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Եզական է, որ զմի նշանակէ յաւդ, իբր թէ ես կամ որպէս ինքդ ասէ՝ այս, որպէս թէ՝ «Ա՛յս է, զոր խնդրեսն», եւ՝ «Առ այսու եւս ցուցանէ զմերձաւորն»: Այդ, իբր թէ՝ «Ա՛յդ է գոյնն՝ մթին կամ պայծառ», աւրինակելով զսակաւ ինչ հեռին: Այն, որպէս թէ՝ «Ա՛յն է տեղի հանդիսի»՝ զեւս հեռաւորն նշանակելով:

Իսկ երկուորականն ոչ գոյ ի մերումս, բայց աւրինակն այսպիսի է, դուն կամ որպէս ինքդ ասէ՝ այսու. իբր թէ՝ «Այսու զաւրութեամբ փրկեցան», եւ՝ «Այդու աւրինակաւ անցին ընդ ծովն», եւ՝ Այդու [որ է «նովաւ»] հաստատեցան երկինք եւ երկիր»:

է՝ ունի ի լաւէն եւ ի վատթարէն:
I չիք՝ *երեք*՝ *եզական*
11 ACFGIJN *այսու* փխ *այսու*
12 G *այդու, այնով* փխ *այդու, այդով* J *այնով* փխ *այդով*
14 DJN *եզականն*
14 ACDEFGHIJN չիք՝ *է*
15 ABDEFHIN *խնդրես*
15 CI չիք՝ *է*
16 I *գոյն*
17 C *զսակս* փխ *զսակաւ*
19 C *գո*
19 B *օրինակ* E *յօրինակն* K *օրինօվ*
20 BK *դուռն* փխ *դուն*
20 I չիք՝ *կամ*
21-22 ABDEFGHJKN *այդով* փխ *այդու* [*որ է նովաւ*]
21 CI *որով* փխ *որ է*

Իսկ յոգնականն է այսպէս. այսք, որպէս թէ՝ «ցայսմ տան այսք ժողովք են», կամ՝ «ցայնմ քաղաքի այնք իշխանք», կամ՝ «ցայդմ պարտիզի այդք ծաղիկք», որ եւ դարձեալ սոքա գմերձաւորն եւ գհեռաւորն նշանակեն:

[Բ Ա Ն]

«Եւ հոլովք՝ *այս, այսր, այսմ, այսու, զայսով, այսք*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Իբր թէ՝ «Այս գործ Աստուծոյ է գործ», կամ՝ «Ա՛յսր եկ եւ տե՛ս զսքանչելիս նորա», եւ՝ «Այսմ գիտակից է Դաւիթ», եւ՝ «Այսու աւրինակաւ դու մարտեար, եւ ես մարտնչիմ», եւ՝ «Զայս ո՛վ կարասցէ գիտել», եւ կամ՝ «Զայս ո՛վ պատմեսցէ, ինքն Տէր ամենակալ լուիցէ զամենայն», եւ՝ «Այսք են խնդրուածք քո»:

Դարձեալ ի հոլովս անուանց ցուցից զնախադասական յատկդ, քանզի ա, ո, ի, ը, զ, օ, է՝ *սոքա՛ են, որ ի հոլովս անուանց նախադասին:*

Ցուզղականն է՝ Պղատոն, *ի սեռականն՝* զՊղատոնոյ, *եւ ի տրականն՝* ի Պղատոն, *եւ [ի] առաքականն՝* ի Պղատոնէ *կամ* առ Պղատոնով, *եւ [ի] հայցականն զայն նախադասի՝* զՊղատոն. *իսկ ի հոչականն՝* ո՛վ Պղատոն:

Իսկ ստորադասական յատկ. ուղղականն եզականի՝ Պղատոնն, *սեռականն՝* Պղատոնոյ, *տրականն եւ առաքականն՝* Պղատոնով, *հայցականն՝* զՊղատոնն, *հոչականն՝* ո՛վ Պղատոնիէ:

---

1 E *յոգնական* K *յոգականն*
1 BCIKN *Այսմ*
2 HIN *Այնմ [քաղ.]*
2 N *Այդմ* փխ *Այդք* BK *այդ*
3 I *սօքօք*
3-4 ABF *գհեռաւորք* [B *գհեռաւորն*] *եւ գմերձաւորն* [շարադաս.]
6 I *այր* փխ *այսր*
6 C չիմ՝ *եւ [այսմ]*
9 BCHIJK *գիտակից*
11 CI *պատմիցէ*
11 ACDEFGHIJN *ինքնին*
11 N *լուիցէ*
12 B *Այս* I *Այսքս*
12 N *խնդրուածք*
13 AFGJK *անուանցն* N *անուանց*
13 ACDEFGHIJN [*գնախ.*] *եւ զստորադասական*
13 BK *յօդ*
14 A *ս* փխ *օ*
14 BK *սոքայ*
14 A *հովովս* փխ *հոլովս*
14 ADEFN *անուանց*
16 E *Ուղղական*
16 J *զՊղատոնո*
17 N չիմ՝ *զՊղատոնոյ, եւ* [չիմ՝ *նաեւ* DEH] *ի տրականն՝ ի Պղատոն, եւ ի առաքականն*
18 CI *զան* փխ *զայն*
18 H *զՊղատոննն*
18 J չիմ՝ *ի*
18-19 DEH չիմ՝ *իսկ ի հոչականն՝ ով Պղատոննն*
20 BCEHK *իսկ* [*ուղղ.*]
21 CI [*սեռ.*] *Պղատոնեոյ*
21 ABDEGHJKN *տրական*
21 ABDEGHJKN *առաքական*
21 ABDEGHJKN *հայցական*
22 B *հոլականն*

Այս են յատկք ի հոլովս եզականի, ըստ այսմ աւրինակի եւ յոգնականն վարեսցես, եւ յերկուորականն թէ կամեսցիս՝ ըստ քումդ ներկուս կրթուածեան, զոր մեք վասն ձանձրութեան ոչ յերկարեցաք:

ՅԱՂԱԳՍ ԴԵՐԱՆՈՒՆՈՒԹԵԱՆ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Վասն դերանունութեան կարգիդ գիտելի է, զի որպէս անուն նախադասեցաւ քան զբայ, նոյն աւրինակ եւ սա քան զմակբայ, զոր ի մէջ առեալ սահմանէ:

[Բ Ա Ն]

«Դերանունութիւն է բառ փոխանակ անուան առեալ՝ որոշեալ դիմաց յատկական»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սահմանի եւ այսպէս, թէ դերանուն է մասն բանի հոլովական, եզեալ ի տեղի յատուկ անուանն, որ ստոյգ զդէմն նշանակէ: Բայց գիտելի է, զի դերանունդ է «փոխանուն» եւ «թերանուն» եւ «հասարակաբար» անուն: Ա՛րդ, յերիցս մինդ է փոխանակ տիրականին, իսկ միւսն թերի քան զիսկն, եւ երրորդն՝ հասարակաբար, զի զոր աւրինակ բոլորեցուն ազգի մարդկան ամենեցուն ասի մարդ, նոյնպէս դերանունդ

1-2 ABCDEFGHJ *յոգնականն* I *յոգնականն* K *յոգնականս* N *յօգնականսն*
2 HK *վարեսցես*
2 BK *քումդ*
3 BK *կրթուածեանդ*
3 K *երկբայեցաք*
6 CF *Դաս* փխ *Վասն*
6 A *կարգիտ*
7 CI *զբա*
7 CDI *զմակբա*
13 A չիմ՝ *Սահմանի եւ այսպէս, թէ դերանուն է մասն բանի հոլովական, եզեալ տեղի յատուկ անուանն, որ ստոյգ զդէմն նշանակէ: Բայց գիտելի է, զի*
14 BCEFHIKN չիմ՝ *ի* [*տեղի*]
14 E *յանուանն* FI *անուան*
14 N *զոր* BK չիմ՝ *որ*
14 G *ստոյգ* H *զստոյգ*
14 H *մինն* փխ *միւսն*
17 CI *զիսկսն*
17 G *երկրորդն*
17-18 DEH *բոլորեցունց*
18 D *ասիմք* փխ *ասի*

առհասարակ երթայ ասել՝ ես, դու, նա: Եւ զբառն, որպէս յայլսն, փոխանակ սեռի դնէ:

Իսկ ասելն՝ «որոշաւղ դիմաց», յիրաւի· քանզի յայտնէ նախ զյանդիմանակացն, իբրու թէ՝ ես կամ դա, երկրորդ՝ զհեռացեալն, թէ պէտք ինչ նովաւ վճարիցին, որպէս թէ նա աստ էր, կարաւղ էր կատարել զայս ինչ: Քանզի նա ասելով՝ որոշեցեր զինդրելին դէմս:

Եւ դարձեալ այլազգ, զի զդերանունդ ոմանք «տիրանուն» ասեն, քանզի սոքա նախադրին բանք, քան զՊետրոսն եւ զՌուբէնն եւ զայլսն· եւ այսպիսիքս որոշողք են դիմաց մերձաւորաց եւ հեռաւորաց, քանզի ստոյգ եւ անխախտելի կայ «դու» ասելն ի վերա[յ] դորա, եւ «նա» ասելն՝ ի վերայ նորա, քան զՊաւղոս ասելն եւ զՄովսէս եւ զԱբրաամ, քանզի ամենեքեան սոքա կարեն յանեղիցն յաւղիլ, վասնզի անժամանակ եւ անղէմ եւ անտեղի է անուն: Իսկ դա եւ նա տիրանունք ասին, զի զէն ցուցանեն, վասն այսորիկ ասաց, թէ որոշեալ դիմաց յայտնաւղ է:

[Բ Ա Ն]

«Եւ հետեւիցն դերանունութեանն վեց՝ *դէմք, սերք, թիւք, հոլովք, ձեւք, տեսակք*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ըստ հետեւանաց անուանն ունի եւ դերանունս հետեւանք ըստ վեց եղանակս:

[Բ Ա Ն]

«Եւ դէմք նախագաղափարացն՝ *ես, դու, նա*· եւ ածանցացն՝ *իմ, քո, նորա*»:

---

1 BHJK *երթա*
1 ABCEFI *նայ*
1 E *յայլքն*
2 ADFHI *սէռի*
3 I *որոշող*
3-4 ABCDEGHJKN *զյանդիմանականացն*
4 DEGH *դայ*
5 CI *վճարեցին*
5 N *ազատէր փխ աստ էր*
5 K [*կարաւղ*] *է փխ էր*
8 ACEG *զՌոբէնն* I *ԶՌուբենն*
9 BDEFGHIJKN *որոշողք*
10 ABDEFGHIJK *կա*
10 ADEHIKN [*ասելն*] *նոր*
10 N *դորայ*
10 ACDEFGHIJKN *չիմ՝* [«*նա*»] *ասելն*
11 ACDEFGHIJKN *ի վերա* [*նորա*]
11 F *քանզի փխ քան*
11 K *զՊաւղոս*
11 AG *զՄաւսէս* N *զՄովսէս*
12 A *ամենիքեան* BE *ամէնիքին* CGHIJN *ամենեքին* D *ամեմեքեն* F *ամեննէքին* K *ամենիքին*
12 I *կարեն սոքա* [*շարադաս·*]
13 GK *անուննն*
13 E *ասեն*
14 EH *ցուցանելն*
14 BK *յայտնեալ*
16 G *դերանունութեան*
16 ABCDEHN *սէրք* K *սեռք*
19 ABCDEN *անուանն*
19 H *չիմ՝ եւ* [*դեր·*]
20 ABCDEFGHJKN *յեղանակս*
22 K *եւ* [*ես*]
23 G *նոյր փխ նորա*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Դէմք՝զառաջինն եւ զերկրորդն [եւ զերրորդն] ասէ, եւ զայս եզական կամ յոգնական, նախագաղափար եւ ածանցական:

Եզական դէմք՝ ես, դու, նա, *եւ յոգնական՝* մեք, դուք, նոքա: *Ա'րդ, եզական եւ յոգնական դէմքս են դերանունն իբր նախագաղափար: Եւ ածանցին ի սոցանէ այսք՝* իմ, ք*ո*, նորա, մեր, ձեր, նոցա, *ըստ տեղւոյ կամ ստացուածոյ, յառաջեկումն ոչ իբր զարարչէ, այլ իբր ի ստացողէ:*

[Բ Ա Ն]

«Եւ *սերք* նախագաղափարացն ձայնիւ ոչ ընտրին, այլ յատուկ ի վերայ իւիքեանց ցուցցին, <որգոն՝ *ես*>: Իսկ ածանցացն, որգոն՝ *իմս, քոյն, նորայն*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Արական եւ իգական եւ չէզոքն դերանուն ձայնիւ ոչ նշանակեն ասացեալ ի մերումս, եւ ո'չ՝ ի յունին, այլ միայն անուամբ նշանակին՝ «սերք» ասելով· քանզի յանուան ասացեալ է, զի կատարելութեան նշանակ ունի, որպէս՝ արք, կանայք, մանկունք: *Իսկ ի սա եւ ոչ բնաւ, եւ երկրորդ· առաջինն՝ ես, երկրորդն՝ դու: է եւ այդ տեղական, կարի ասել եւ յոգնական՝ մեք, դուք:*

---

2 K չիմ՝ *կամ՝*
2-3 CEFI *յոքնական*
4 K չիմ՝ *եզական*
4 FH *յոքնական*
5 ACDEFGIJKN *եզական* H *եզակաքս*
5 CDFH *յոքնական* J *յոգնականքս*
5 H *դերանունն* J *դերանուան* K *դերանուուն* N *դերանւանն*
5 N *նախագաղաբար*
6 K [*նորա*] *դէմք զառաջինն եւ զերկրորդն ասէ եւ զայմեզական կամ յոգնական նախագաղափար եւ ածանցական, եզական դէմք՝ ես, դու, նա, եւ յոքնական՝ մեք, դուք, նոքա: Արդ եզականքս եւ յոքական դէմքս են դերանուանն իբր նախագաղափար, եւ ածանց ի սոցանէ··· [խառնակ ընթերցում]:*
7 A *տեղո* BCFIKN *տեղոյ* J *տեղւո*
7 A *ասացուածո փխ ստացուածոյ* J *ստացուածո* N *ստացւածոյ*
8 A *ստեղծողէ փխ ստացողէ* EFI *ստացօղէ* J [*ստացողէ*] *Լծ· դէմք առաջին*
10 ADHJN *սէրք* K *սեռք*
10 H *նախագաղփարացն*
10 N *ձայնին*
10 ACDI *ընդրին*
10-11 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
11 A *ցուցանին* FIK *ցուցին*
11 «*որգոն՝ ես*» *լրացումը՝ ըստ Թրակացու բնագրի հայերէն թարգմանութեան, տե'ս* Ն· Ադոնց, էջ 26
15 IB *յունի*
15 A *անւամբ*
15 ACFGIJKN *նշանակի* [*սերք*]
16 K *անուան* N *անւան*
16 B *ասացեալ* K *ացեալ փխ ասացեալ*
16 BK չիմ՝ *զի*
16 BK *զկատարելութեան*
17 A *մանգունք*
17 I չիմ՝ *ի*
17 E *բնօ*

զի մասն է: Բայց ածանցական դերանունն ի նոցայն առնու ի վերայ սեռականացն, որ է՝ իմն, fոյն, նորայն, եւ մերն, ձերն, նոցայն, կամ թէ յատուկ ի վերայ անուանց են սերիցն նախագաղափարք, իսկ ի դերանունս ոչ երեւին ձայնիւ, որպէս ասացի:

[Բ Ա Ն]

«Թիւք նախագաղափարացն, եզականն՝ *ես, դու, նա.* երկուորականը՝ *մոնք, դոնք, նոնք.* յոգնականք՝ *ոնք, դոնք, նորանք:*

Եւ ածանցացն, եզական՝ *իմ, ք, նորա.* երկական՝ *իմէն, քովրա, նովրոն.* յոգնական՝ *իմք, քոյք, նորայք»:*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Թուական նախագաղափարին, միապէս՝ ես, դու, նա, սա, դա:

Իսկ երկուորականն ոչ գոյ ի մերումս ասացեալ, բայց ըստ լեզուաց՝ մոնք, դոնք, նոնք, *որ է՝* ես եւ սա, դու եւ դա, նա եւ նա:

Եւ բազմաւորականն՝ մոնք, դոնք, նոհանք, *որ է՝* մեք, դուք, նոհա:

Եւ ածանցացն, որ յատուկ ստացուածոցն է, զոր ունին ինչ թուել ըստ առանձնաւորութեան՝ իմ, fո, նորա:

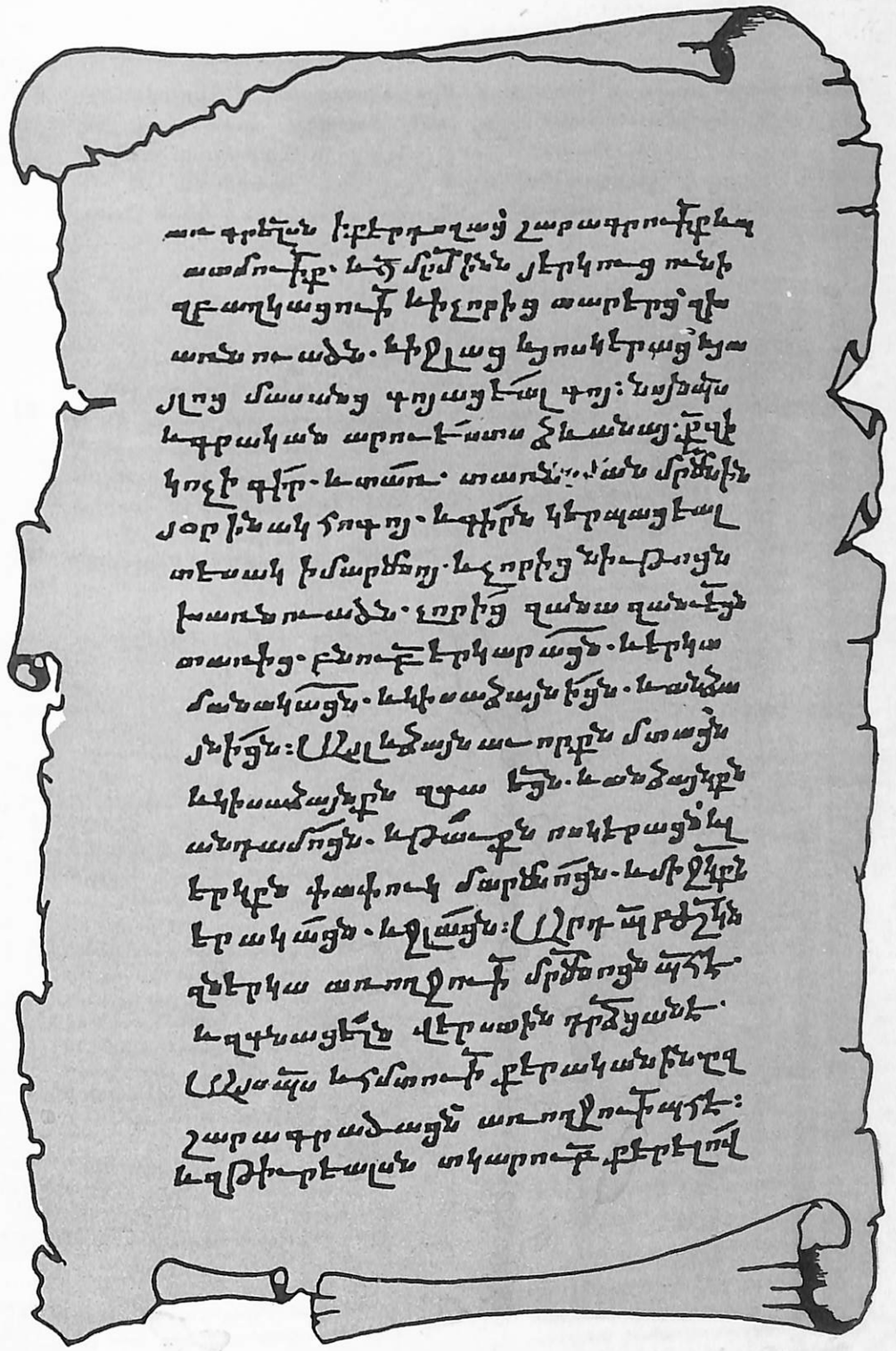
Եւ երկական, որ է չարադրեալ զուգիցն՝ իմն, fոյն, նորայն:

Եւ յոլովն՝ մերն, ձերն, նոցայն:

---

1 E *բայածանցական* փխ *բայց ածանցական*
1 J *յունացն* փխ *նոցայն*
1 K [*նոցայն*] *ասէ*
1 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
2 ABCDFGHIJN *սեռականացն*
3 FI *եւ* [*կամ*]
3 ACDEFGHIJN *ի վերա* K *չիք՝ ի վերա*
3 ACN *անուանց*
3 K *սերից*
3 H *նախագաղայփարք* F *նախագաղաբարք*
4 K *դերանուն*
6 F *նախագաղափարաց*
6 CDEFGHIKN *եզական*
6 A *նայ*
6-7 C *երկական* փխ *երկուորական*
7 ABD *մոնք, նոնք, դոնք* [*շարադաս.*]
7 K *չիք՝ նոնք*
7 BK *չիք՝ յոգնականք՝ ոնք, դոնք*
7 DHI *յոքնականք*
8 G *ածանցանցն* G *ածանցանց*
8 F *նորայ*
8 BK *քօրա* փխ *քովրա*
8 BK *չիք՝ նովրոն, յոգնական՝ իմք, քոյք*
9 A *նովրան* I *նորվուն* փխ *նովրոն*
9 CDEH *յոքնական*
11 ABCDEFHCJKN *նախագաղափարն*
11 BK *միայպէս*
11 N *լեզուաց*
13 BK [*ես*] *դու*
13 H *ու* DHN *նա* փխ *սա*
13 A [*եւ*] *նայ*
14 ABCDEFHIKN *բազմաւորական* G *բազմաւորականք*
14 ABCDEFGHIN *ոնք* փխ *մոնք*
16 ABHIK *ածանցաց* CF *ածանցն*
18 CFI *չարադրել*

Ձեռագրանմուշ

[Բ Ա Ն]

«Հոլովմ ընախագաղափարացն. ուղղական՝ *ես, դու, նա*. սեռական՝ *իմ, քոյ, նորա*. տրական՝ *ինձ, քեզ, նմա*. առաքական՝ *ինեւ, քեւ, նովաւ*. հայցական՝ *զիս, զքեզ, զնա*. հոշական՝ *դո՛ւ*:

Եւ ածանցացն՝ *իմ, քոյ, նոյր, իմոյ, քոյոյ, նորայոյ. իմում, քում, նում. իմով, քով, նով. զիմ, զքո, զնորա*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Հոլովք առաւել եւս քան յանուանն աստ կարգաւոր է, վասնզի անդ է՛ ինչ, որ այլ զայլոյ ունի, իսկ աստ՝ ստոյգ. նաեւ այն իսկ, զի անդ՝ ի մի դէմս, իսկ աստ՝ յերիս դէմս հոլովն երեւի, զոր զուղղական նախագաղափարացն ասէ՝ ես, դու, նա. իսկ զսեռականին՝ իմոյ, քոյոյ, նորայոյ. եւ տրականին՝ ինձ, քեզ, նմա. եւ առաքականին՝ ինեւ, քեւ, նովաւ. եւ հայցականին՝ զիս, զքեզ, զնա. իսկ հոչականին՝ դո՛ւ:

Եւ ածանցացն, որ են՝ նորայքն, իմ, ք, նորա, իմոյն, քոյոյն, նորայոյն, իմում, քոյում, նորայում, իմովն, քոյովն, նորայովն,

---

2 J [նախ.] *միանգամայն զնէ զհոլովքն եւ զկնի կուսին* [°] *ցածանցականն*
2 DE *նայ*
3 ABCDGFIKN *իմոյ* EHJ *իմո փխ իմ: Ուղղում ենք ըստ Թրակացու բնագրի հայ. թարգմանութեան, տե՛ս Ն. Ադոնց, էջ* 28:
3 ABFN *քոոյ* CGIK *քոյոյ* DEHJ *քոյո փխ քոյ: Ուղղում ենք ըստ Թրակացու բնագրի հայ. թարգմանութեան, տե՛ս Ն. Ադոնց, էջ* 28:
3 BCFGKN *նորայոյ* DEJ *նորայո* H *նորայ*
3 K *իմնեւ փխ իննեւ*
5 A *ածանցացծն* H *ածանցանց*
5 CGHIJN *քո փխ քոյ*
5 D *իմո փխ իմոյ*
5 ACH *քոոյ* EIJ *քոյո փխ քոյոյ*
5 ABCDEFGHIJKN *նորա փխ նորայոյ: Ուղղում ենք ըստ Թրակացու բնագրի հայ. թարգմանութեան, տե՛ս Ն. Ադոնց, էջ* 29:
5-6 K *չիք՝ իմում, քում, նում. իմով, քով, նով. զիմ, զիս, զնորա*
6 F *զնորայ*
8 AD *յանուան* K *յանուննն* N *յանւան*
9-10 E *չիք՝ իսկ աստ՝ ստոյգ. նաեւ այն իսկ, զի անդ՝ ի դէմս* H *չիք՝ ստոյգ. նաեւ այն իսկ, զի անդ՝ ի մի դէմս, իսկ աստ* BK *չիք՝ իսկ աստ՝ յերիս դէմս*
9 J *զայլո*
9 G *անտ*
9 D *նայեւ*
10 CI *երիս*
10 CFI *հոլովքն*
10 F *որ* N *զի փխ զոր*
10 B *զուղական*
11 H *սեռականին*
11 EJ *իմո*
11 A *քոոյ* DEJ *քոյո* H *քոյր փխ քոյոյ*
12 DEHJ *նորայո* I *նորայ*
12 H *տրամանին փխ տրականին*
12 N *չիք՝ ինձ, քեզ, նմա. եւ առաքականին*
13 A *հոլովականին փխ հոչականին*
14 K *նորայք փխ նորա*
14 K *իմոյ*
14 ADE *քոոյն փխ քոյոյն*
15 DEH *քոում* H *քում փխ քոյում*
15 ABCDEIJN *նորաում փխ նորայում*
15 ABDEHK *քոովն փխ քոյովն*
15 ABCDEHIJK *նորաովն փխ նորայովն*

զիմ, զfո, զնորա·– *սոքա ածանցականին հոլովքն են ըստ վեց եղանակին*:

[Բ Ա Ն]

«Զեւբ պարզf, որգոն՝ *իմոյ*, *քո*, *նորա*, բարդ՝ *անձին իմոյ*, *անձին քո*, *անձին նորա*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զեւք յայտնի է ասա ըստ անուանն, բայց նախ ուղղականն, զոր պարզ ասէ, որպէս թէ՝ անձն իմ, անձն fո, անձն նորա, *եւ ապա բարդն*՝ անձին իմոյ, անձին fո, անձին նորա:

[Բ Ա Ն]

«Եւ տեսակf, զի ոմանք են նախագաղափարf, որպէս՝ *ես*, *դու*, *նա*, եւ ոմանք՝ ածանցականf, որպէս եւ ամենայն ստացականքն, որք եւ երկդիմիքն կոչին»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Տեսակիս *մասունքն յայտնի է, քանզի որպէս զանուանն ունի, բայց զի՞ զնախագաղափարն կրկնեաց· ո՛չ թէ վասն երկայնաբանութեան ինչ, ա՛յլ՝ կամեցաւ դովաւ եւ զերկդիմի բնութիւն ածանցիդ ցուցանել, աւրինակ իմն թէ ասիցես՝ «իմոյ այգւոյ բերք», եւ եթէ այլ ինչ նոյնպիսի, զի միով ձայնիւ զինքն եւ զստացուածն զեկուցանէ:*

---

1 J *զքոյ*
1 DF *սոքայ*
1 K *ածացականին*
1 ABEGHUJN *հոլովք*
1-2 ABCDFGHIJK *յեզանակին*
4 EHN *իմ* [*քո*]
4 BK *քոյոյ* CFI *քոյ*
4 H *անձին իմոյ անձին իմոյ* [կրկն·]
4-5 H *անձին քո, անձին նորա, անձն իմ, անձն քո, անձն նորա* [կրկն·]
7 N *անուանն*
8 N *քոյ*
9 F *ի անձին իմոյ*
9 DEJ *իմո*
9 H չիf՝ *անձին իմոյ, անձին քո, անձին նորա*
11 CDEFHIJ *նախագաղափար*
15 G չիf՝ *է* J *են* փխ *է*
15 EH *զանուանն զանուանն* [կրկն·] N *զանուանն*
16 ACFIJ *ոչ է թէ* փխ *ոչ թէ*
16 K *բնութեամբ*
17 J *ածանցիդդ*
18 J *իմո*
18 BCFKN *այգոյ* DEH *այգւո*
19 E *սըտացուածն* H *ստացուածն* N *զստացուածն*
19 J [*զեկ·*] *Տե՛ս, զի զածանցականս յերիս դէմս դնէ· եզական, երկորական, յոքնական*

[Բ Ա Ն]

«Եւ ածանցին այսպէս· նեզականէն՝ որ միայն զստացուղն յայտնեն, որպէս՝ *նիմոյ*, *իմն*, եւ ներկայնացն՝ *նովր*, *երկու*· եւ յոգնականf՝ որ բազումս, որպէս՝ *մեք*, *մեր*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զնախագաղափար տեսակին ասաց, եւ այժմ՝ զաւրինակ ածանցին ասէ· եզականին, որ միայն զստացուղն յայտնեն, ա՛յս է՝ յիմոյն, ի fոյոյն, ի նորայոյն, զի երկդիմիքն ասացան:

Եւ ի զուգիցն՝ նովր, *երկու*, *իբր թէ՝* յիմոյն եւ ի fոյոյն, ի նորայոյն եւ ի սորային: *Իսկ յոլովիցն՝* ի մերոցն, ի ձերոցն, ի նորայոցն, ի սորայոցն, ի նոցայոցն *եւ որք սոյնպիսիք*:

[Բ Ա Ն]

«Եւ ի դերանուանցս ե՛ն, որ անբաղյաւդf են, եւ ե՛ն, որ բաղյաւդf: Անբաղյաւդf, որգոն՝ *ես*, եւ բաղյաւդf, որպիսի՝ *իմոյ*, *իմս*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զբաղյաւդ իմացան սխալանք արուեստաւորիս, զի հանգամանք յաւդի է, եւ ո՛չ սորա, զոր ասացեալ է յիւրում տեղւոջն: Բայց զի սա ըստ արուեստին իւրոյ ուղիղ բաժանէ, զի ի դերանուանցս ասէ· է՛, որ

---

2 DEH *նեզականին* K *նեզականեն*
3 J *նիմո*
3 ABCDGI *ներկակացն* EH *ներկակացն*
3 DEH *ներկու*
3-4 E *յոքնականք*
4 I [*յոգն·*] *են*
4 K [*որ*] *եւ*
4 K *մեը* փխ *մեր*
7 N *էզականին*
7 N *զստացողն*
8 ADF *քոյն*
8 A *նորաոյն*
9 DE *ներկու*
9 N *է* փխ *թէ*
9 A *քոոյն*
9-10 BK *նորոյն* C *նորաոյն*
10 AFI *սորաին* BG *սորայոյն* K *սորայնոյն*
10 CN *նորաոցն* փխ *նորայոցն*
11 ACF *սորաոցն*
11 ABDEF *նոցաոցն* CI *նորաոցն* փխ *նոցայոցն*
11 B *այնպիսիք*
13 N *դերանուանցս*
14 F չիf՝ *իմոյ* HJN *իմո*
16 F *Զբաղյօդ* I *Զբաղօդդ*
16 ABDEGHJKN *սղալանք*
16 N *արուեստաւորիս*
17 C *յիրում*
17 AFGH *տեղոջն*
17 JN չիf՝ *Բայց*
17 D չիf՝ *զի*
17 D *սայ*
18 N *արուեստին*
18 HJ *իւրո*
18 ABD *յուղիղ* I *իւղիղ*
18 F չիf՝ *ի*
18 AFH *դերանուանց* N *դերանուանցս*

առանց յաւելի է, որպէս՝ ես, պարզ բառ. եւ է՛, որ յաւել ունի բաղադրեալ, այսինքն՝ յաւելուած ունելով ի պարզն, որզան՝ իմս, իմդ:

ՅԱՂԱԳՍ ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Նախադրութեանդ անուն եւ տեղի հակառակութիւն ունին առ իրեարս, զի անունդ նշանակ ունի նախագահութեան, եւ տեղիդ՝ վերջադասութեան: Բայց եթէ սխալէր՝ ոչ վարէին մինչեւ ցայժմ, այլ զի ճշմարիտ է:

«Նախադիր» ասի, զի նախ եղեալ լինի քան զանուն եւ զբայ, եւ վերջադաս է, զի զնմանութիւն ունի կարապետի, որ թէպէտ յառաջ եկեալ՝ ո՛չ զպատիւ թագաւորի կամ զանուն նորա կարասցէ բերել, այլ իբր զսպասաւորէ կարգեալ:

Բայց գիտելի է, զի նախադիրս ոչ առանց տեսակաց, այլ որոշեալ սահմանաւ՝ հասարակ անուամբ զանազանի, զի թէ ըստ մտին խնդրես՝ ելք մեր յաշխարհէ ոչ է առաջին, այլեւ հաւր՝ վերջոյ է որդի, նաեւ յերկս աշխատասիրաց սերմն նախ է քան զհունճն, եւ իմացեալն յետոյ

---

2 N *յաւելուած*
5 ACK *Նախադրութեան* BG *նախադրութիւնդ*
5 E *անուան*
5 CI *ի [տեղի]*
6 K *յիրեարս*
7 ACD *թէ*
7 ABDEFGJKN *սղալէր*
7 AD *կարէին փխ վարէին*
7 E *զ փխ զի*
9 ABCDEFHIJKN *Նախդիր*
9 CDEI *զբա*
10 CDFI *նմանութիւն* H *նըմանութիւն*
10 AEHJ *զկարապետի*
11 K *ո փխ ոչ*
11 K *պատիւ*
11 K *յինքեան փխ նորա*
13 BFH *[զի] է*
13 ACDFGHIJN *Նախդիրս* E *Նախդիր*
13 J *[տեսակաց] քանզի երկու տեսակք են նախդրիս. ա, որ ի սկիզբն դասի, եւ միւսն՝ ի վերջոյ, որպէս ասէ ի ճառիդ աւարտն: Բայց հասարակ բան նախդիր ասին. եւ զայդ դ բանդ օրինակ բերէ, թէեւ սոքա, որպէս մասն ունին առաջին եւ վերջին, որպէս ասի նախդիրդ ջ-ին եւ վերջին: Եւ արդ որ ասէ՝ երեւին, զայդ բանաստեղծքն յաւէտ դնել իրենցն նախդիր, եւ կամ ասէ, թէ նոքա ԻԸ նախդիր ունին, որպէս որ յառաջդ ասաց, թէ զի նախդիրս ոչ առանց տեսակաց:*
14 ABCDEFGHIJKN *ըստ մասին փխ ըստ մտին. իմաստային ճապաղում է, ուստի եւ այն ուղղում ենք ըստ եսայի Նչեցու, որն ունի նոյն ընեսայի Նչեցու, զի ըստ մտին խնդրես՝ ելք մեր յաշխարհէ ոչ է առաջին, այլեւ հաւր՝ վերջոյ է որդի, նաեւ յերկս աշխատասիրաց սերմն նախ է քան զհունճն, եւ իմացեալն յետոյ*
15 A *ելք մերոյ՝աշխարհէ փխ ելք մեր յաշխարհէ* N *չիթ՝ մեր*
15 N *աշխարհէ*
15 B *յառաջին*
15 DEHN *այլ*
16 A *յետո*

ազդէ բանիւ եւ ըստ գեղեցկապաճոյճ բանաստեղծացն՝ նախ եթն եւ ին իբր զքեզ ի հետեւեալսն:

[Բ Ա Ն]

«Նախադրութիւն է բառ նախադրեալ յամենայն մասունս բանի՝ ըստ բարդութեան եւ ի բաղդասութեան»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Դարձեալ եւ զսա սահմանաւ ծանուցանէ եւ զբառդ ի տեղի սեռի դնէ, քանզի յութ մասունս բանի նախադասի՝ ճոխացուցանելով զբանն: Իսկ ի բարդութեան եւ ի բաղդասութեան ասելն բարդութիւն է սակաւաբանութեան վերայ ասի, իբր թէ՝ վաղ տուր: Իսկ յորժամ խնդիրն յաւելեալ յայս «բաղդասութիւն» ասի, զոր ասէ՝ «ըստ բարդութեան եւ ի բաղդասութեան»:

Եւ է՛ն ամենայնն յիսուն: Ի յունին գտանի նախադրութիւնս ութեւտասն պարզք եւ երկոտասան բարդք. իսկ ի մերումս անհամար եւ անթիւ՝ վասն առատութեան եւ թանձրութեան լեզուիս, զոր իբր գլխաւոր գլխուն միայն կարգէ:

[Բ Ա Ն]

«Ներ, արտ, ատր, ապ, բաց, ընբ, ընբն, բար, բաղ, շար, շաղ, մուշտ, զով, ջոկ, պատ, ճախ, կաճուխ, վաղ, առ, արդ, վեր, ըստ,

---

1 H *ազգէ*
1 BK *[գեղեցկ·] բանս*
1 N *չիթ՝ նախ եւ փխ նախ*
1 CI *եչն* E *եթէն* F *երն փխ եթն*
2 ABC *չիթ՝ ի*
2 AC *հետեւեալն*
4 CI *Նախադրութիւնն* K *Նախադրութիւնս*
7 ABGK *զսահմանաւ փխ զսա սահմանաւ*
8 E *ութ*
8 ECN *ճոխ ցուցանելով*
9 BK *չիթ՝ ի [բարդ·]* E *ի բարդութեանն*
9 A *բաղդատութեան* K *բաղդատութեանն*
9 BDEGJKN *[ասէն] բարդութիւնն*
9-10 E *սակաւաբանութեանն* I *սակաւաբանութենէ*
10 ACEFGHIJKN *վերա*
10-11 H *յօbıեալ*
11 K *բաղդատութիւն [ասի]*
12 E *[ի] բաղդասութեանն* K *բաղդատութեան*
13 C *յամենայն* H *ամենեքեան* I *յամենայնն* N *ամենայն*
14 CI *և եւ ԺԸ [պարզք] փխ ութեւտասն* G *ութեւտասն եւ վեց*
14 BK *պարզ*
15 N *լեզուիս*
15 B *իբրեւ* K *եւ փխ իբր*
16 B *գլխուննն*
18 CHIJN *բայց*
18 H *բաղ, բար [տեւտասջ·]*
19 CI *վով փխ զով*
19 DH *չիթ՝ ըստ.*

ընդ, ենթ, ստոր, խուն, ունջ, գկնի, յետ, տար, մատ, յար, ֆող, գաւ, թափ, պար, կարա, փար, բակ, հիո, իո, թեո, հակ, դեր, փոխ, մակ, ֆաճ, գեր, աւելի, վասն, յաղագս»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Համառօտիցն ի մատեանս աստուածայինս դիւրին է զսոսա գտանել: Նաեւ ի բառս կորճայից, որք այսպիսի նախադրութեամբքս վարին:

[Ե Ր Ե Ք]

«Եւ ստորադասք են ի սոցանէ երեք՝ *սակս, կից, որդ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ստորադասք, զոր ասէ, մինդ ե՛ւ նախադիր կարէ լինել, ե՛ւ ստորադիր, յորժամ ասիցես՝ սակս fn *եւ ի* fn սակս· *իսկ երկուսդ՝ ստորադիր միայն, իբր՝* դրակից, հաղորդակից, ժառանգորդ, յաջորդ *եւ այլ սոյնպիսիք:*

1 DH *բնդ, ենթ, ստոր, խուն, ունջ*
1 G *բնտ* փխ *բնդ*
1 N *ենդ* փխ *ենթ*
1 ABCDEFHJN *բստոր*, K *տոր* փխ *ստոր*
1 N *խոն*
1 K *ուն*
1 K չիՓ՝ *քող*
2 E *կար*
2 BK չիՓ՝ *փար*
2 G |*իո*| *եո*
3 H *յաւելի*
5 AF *աստուածաինս* BDK *աստուածային* CI *աստուածայինն* EGHJN *աստուածայինս*
5 C *գնոսա*
6 DEH *Նայեւ*
6 AC *կորճայից*
6 ABDEFGHJKN *նախադրութեամբս*
7 E *վարինն* H *վարիրան*
8 CK *ի նոցանէ*
8 BK *սա* փխ *սակս*
11 A *Ստորասք* |*զոր*|
11 I |*Ստոր·*| *են*
11 ABCDEFGIJKN *նախդիր*
11-12 H *ստորադասք* փխ *ստորադիր*
12 K չիՓ՝ *ի* |*քո*|
12 BK *երկուստ*
12-13 N *ստորադի* |*միայն*|
13 I *գրակից*
13 K *դրակից, ժառանգորդ, հաղորդ* |*շարադաս·*|
13-14 ABCDEFGHIKN չիՓ՝ *եւ այլ սոյնպիսիք*

ՅԱՂԱԳՍ ՄԱԿԲԱՅԻ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Մակբայդ *թէպէտեւ մեծ է եւ ի բազում իրս բաւականութիւն ունի, սակայն ոչ կարաց յառաջադասիլ քան զնախադրութիւնն, զոր աւրինակ, թէ իշխանի ուրուք ծառայ հարուստ իցէ, եւ այլ ոք ազատ եւ աղքատ՝ ո՛չ կարէ նախագահ լինել ծառային ազատին, նոյնպէս եւ նախադրութիւնն իբր ազատ իմն նախադասեցաւ մակբայիս, իսկ սա վասն փարթամութեանն՝ զկնի:*

[Ե Ր Ե Ք]

«*Մակբայ* է մասն բանի անխաղաց ստորբայի ասացեալ կամ մակասացեալ բայի»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Մակբայդ *լսի կրկնաբայ կամ, որպէս ինքդ ասէ՝ բայ ի վերայ բայի ասացեալ: Եւ է՛ սա մասն բանի իբր զանուն եւ զբայ: Եւ «անխաղաց» ասէ, քանզի ոչ հոլովի իբր զանուն եւ ոչ խոնարհի իբրեւ զբայ: Իսկ ասելն «ստորբայի ասացեալ կամ մակասացեալ բայի»՝ այսպիսի է·* զայս շինեմ, *եւ կամ՝* շինեմ զայս:

1 N չիՓ՝ *լրիւ տողը:*
3 ABFG *թէպէտ*
3 E չիՓ՝ *ի* |*բազ·*|
4 K *յառաջադասել*
4 ABDEFGJKN *զնախադրութիւն*
5 ACDEHI *ծառա*
6-7 ACDFHI *նախադրութիւն*
7 DEGHIMN *զազատ*
7 CI *մակբաիս* K *մակմբայիս*
7 DEH *սայ*
8 ACDFHI *փարթամութեան*
10 D *Մակբա* M *Մակբայդ*
10 M չիՓ՝ *է*
10 E *բանին*
10 H *ի անխաղաղ*
10 A *ստորբաի*
10 H *կա* փխ *կամ*
11 CI |*բայի*| *այսպիսի է զայս*
13 ACDEGIJN *կրկնաբա*
13 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
14 H *բայ* փխ *բայի*
14 DM *սայ*
14 GM *զանազան* փխ *զանուն*
14 I |*զանուն*| *եւ զբա անխաղաց ասէ, քանզի ոչ հոլովի իբր զանուն եւ ոչ խոնարհի իբրեւ զբայ* |*խառն ընթերցում*|
15 ABGJ *զբայ*
15 BK չիՓ՝ *եւ ոչ խոնարհի իբրեւ*
15 DEGHJ *զբա*
16 E *որպիսի* փխ *այսպիսի*
17 IK չիՓ՝ *եւ*

[Բ Ա Ն]

«Եւ մակբայիցս ոմանք պարզք են, եւ ոմանք՝ ջոկադիրք:
Եւ են պարզք՝ *վաղ, նախ*· եւ ջոկադիրք՝ *վաղվաղ, նախավաղ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սովորութիւն է արուեստաւորիս նախ սահմանել ըստ միակի եւ ապա բաժանել ըստ բազմութեան աւրինակի, զոր սկսանի ի պարզ եւ ի ջոկադիր որոշել:

Եւ «զպարզն» իբր զմեկնակ ինչ՝ վաղ, նախ· *իսկ «ջոկադիրդ» իբր զպարզն կրկնելով՝* վաղվաղ, նախավաղ:

Արդ, պարզին աւրինակ՝ «վաղ *ուրեմն եկի*», *եւ՝* «նախ *քան զքեզ*»: *Իսկ ջոկամանին՝* «վաղվաղակի *սկսայ գործել*», *եւ՝* «նախավաղ *ես ուսայ*», *եւ կամ՝* «նախավաղ *ստացայ*»:

[Բ Ա Ն]

« ‹1› Եւ ե՛ն, որ ամանակի են յայտնիչք՝ *այժմ, յայնժամ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այժմ՝ *ներկայի դասի, իսկ* յայնժամ՝ *անցելոյն եւ հանդերձելոյն զոյգ առեալ լինի*: *Ներկային՝ իբր թէ «Այժմ ընդ հայելեաւ տեսանեմ»*· *եւ անցելոյն՝ «Ցայնժամ մինչ ոչն գիտէիք»*: *Եւ ապառն[ւ]ոյն, թէ՝ «Ցայնժամ գիտացից»*: *Արդ՝ զսոսա դնէ իբր զսեռ ամանակի եւ ընդ սոքաւք դասէ տեսակք*: *Եւ դարձեալ՝*

2-3 J *Եւ մակբայիցս ոմանք պարզք՝ նախ, վաղ, եւ ջոկադիրք՝ վաղվաղ, նախավաղ* փխ 2-րդ եւ 3-րդ տողերի [համեմատի՛ր]:
3 N *վախ*
3 ABDFGHJ *ջոկապիր*
3 EH *սահմանեալ*
6 DH *ապայ*
6 H *բաժանեալ*
6 EH *բազմութեանս* GM *բազմաւորութեան*
7 I *ջոկադիրս* GIN *գջոկադիրդ* M *գջոկապիր*
8 CI *գպարզ*
11 ABCDEFHIJK *սկսա*
11-12 IK *նախվաղ*
12 A *ուսա*
12 ABCDEFHJK *ստացա*
16 A *ներկաի*
16 AGHM *յայնժամ*
17 GM *յինին*
17 AH *ներկաին* B *ներկայ* K *ներկայն*
17-18 AGIJMN *Այժմ տեսանեմք ընդ հայեւյաւ* [*նաեւ՝ շարադաս*·]
17 A *հայելաւ* CFI *հայելւ* GMN *հայելի*
17-18 ACEF *տեսանեմ*
18 K *ցայժամ*
18 CGI *գիտացիք* փխ *գիտէիք*
19 M *գիտացիք* փխ *գիտացից*
19 H *չիմ՝ ընդ*
20 ABDFK *ասէ* փխ *դասէ*
20 GM *տեսակ*

[Բ Ա Ն]

«Ապա ընդ սոքաւք իբրեւ զտեսակ դասելի է *զամանակի յարակայականն*, որպիսի՝ *սերկ, վաղիւ, ցայս, ցայն, ցայնքան, ցայդքան, մինչեւ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Որպէս ասացի՝ տեսակք են սոքա յարակայական ամանակին, սերկ՝ *որ է «այսաւր», իբր այն՝* «Այսաւր *եղեւ փրկութիւն տանս այսմիկ»*: Վաղիւ՝ *«Ի վաղիւ անդր տեսանէր զՅիսուս»*: *Իսկ ցայսքան՝ անտրորոշ է ժամանակ*· *ըստ այնմ՝* «Այսքան *ժամանակս ընդ ձեզ եմ, եւ ո՛չ ծանեար զիս»*, «Ցայնքան *աւուրս կամ չարաթս կացին նոքա՝ մինչեւ յաւրն կիրակէ՝ ի կատարած աշխարհի*» *եւ այլ նոյնպիսիք*:

[Բ Ա Ն]

« ‹2› Եւ միջակութեան ‹են յայտնիչք› , որգոն՝ *բարւոք, յատկապէս, բնաւ, ամենեւին, համաւրէն*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Միջակութեան, ասէ, որ ի նոյն ժամանակաց միջոցն իրս իմն առնեն, իբր թէ՝ «Բարւոք *արար Աստուած զաշխարհս»*, *եւ յատկապէս՝* «*Զծառն ի մէջ դրախտին»*, *եւ բնաւն զյայտնիսն ցուցանէ, իբր թէ՝* «զԲնաւն *բերի*»:

Իսկ ամենեւին՝ *զյայտնիս եւ զանյայտնիս, այսինքն՝* «Ամենեւին չքողի», եւ համաւրէն՝ *«զբոլորն», իբր թէ՝* «Համաւրէն *մեռանիմք եւ* համաւրէն *յառնեմք*»:

---

2 BK *են [ապա]*
2 C *իբր*
2-3 A *յարակաականն*
3 N *չիմ՝ ցայն*
3 G *ցայնքն* փխ *ցայնքան*
6 GM *ժամանակին* K *ամանակի*
6 A *յարակաական* K *յարկայական*
7 G *ցայդք* փխ *ցայդքան*
7 N *որ է այսպէս* փխ *որ է «այսաւր»*
8 A *զյոյս* փխ *զՅիսուս*
8 G *ցայսքն* K *ցասքան*
9 *K [է] կամ* փխ *ժամանակ*
10 ABDEFHIJKN *չիմ՝ զիս*
10 CI *եւ* փխ *կամ*
10 ACDEFGHIJMN *կեցին*
10-11 ACDEFGHIJN *մինչ*
11 CI *օրն* F *յաւր* K *ցօրն* N *օրն յաւրն*
11 AE *կիւրակէի* H *կիրակի* J *կիրակէի* K *կիրակ*
11 EH *է* փխ *ի*
11 H *յաշխարհի*
11 ABCDEFGHIKMN *չիմ՝ այլ*
16 G *Միջակութիւն*
16 E *ժամանակ*
16 GK *միջոցն* N *միջնոցան* M *միջնոցն*
17 CFK *Բարիոք*
17 EFGHIJMN *զաշխարհ*
18 I *զբնաւն* K *զբաւն*
18 D *զյայտնիս* M *զյայտիսն*
20 C *[իսկ ամենեւին] ինչ*
20 K *չիմ՝ եւ զանյայտնիս*

կամ որպէս ոմանք ասեն, թէ «զմիջակութիւնս ըստ սերոցն» ասէ, որ արականին եւ իգականին հասարակ կոչի, իբր թէ՝ ես եւ կինն ասեմք գովելոցն, քարւոք՝ որ է «միջին»:

Եւ կամ ի բանս ասէ զմիջակութիւնն, որ ո՛չ ամանակ նշանակէ, եւ ո՛չ «ոչ» նշանակէ, իբր թէ՝ «Բարւոք խաւսեցար», «Բարւոք խաւսեաց», «Առանձինն եկիր, առանձինն ե՛րթ, ընդէ՞ր քնաւ երկնչիմ», «Ամենեւին հրաժարեա՛», «Համաւրէն վարդապետեա՛»:

Արդ, ասացեալ մակբայքս ասին յանցեալն, եւ ի ներկայն, եւ յապառնին, եւ ո՛չ յոմն յատուկ. վասն այսորիկ «միջակ» ասաց զսոսա:

[Բ Ա Ն]

« ‹3› Եւ բերդութեան[68] ‹ես յայտնիչք›, որպիսի՝ *մուրցացի, ծղացի, աքացի, ողկուզաւրէն, տարմաբար»:*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Քերդեալ եղանակաւք ասացեալ մակբայք այսք են. մուրցացի կամ մրցել, կամ մուրուաց ըմբռնել եւ հարկանել, կամ մուր տալ գլխոյ ումեմն եւ ասել՝ «Մուրեմ զքեզ», զի ցացինասի լսի:

Իսկ ծղացի կամ բռնացի կամ բազկացի, զոր արմունկ կոչեմք:

Իսկ աքացիդ յայտնի է՝ ոտիւք հարկանել եւ կոխել իբր զողկոյզ ի հնձան, եւ քաղել իբր տարմ զսերմ, կամ ողկուզաւրէնդ եւ տարմաբարդ ասացեալ է ի Հոմերոսէ, վասնզի խիտ եւ կուռ էր ի քերդութիւնն՝

1 H *զմիակութիւնս* K *զմիջակութեան*
1 DEH *սերիցն*
2 K *կին իմ*
2 M *ասենմք*
3 C *բարիոք*
4 ACFGM *զմիջակութիւն*
5 CK *Բարիոք* CFI *չիք՝ «Բարւոք խաւսեցար»*
6 M *երկնչեմ*
7 MN *հրաժարեայ*
7 HN *վարդապետեայ* M *վարդապետէս*
8 H *անցեալն*
8 A *ներկայն*
8 ACDEHIK *ոմն*
9 M *այսաւրիկ*
9 AB *զսոցա* EFH *զսոսայ*
4 AFM *քերթութեան* BDJKN *քերդութեան* E *քերթութեանն*
12 CI *ձղացի*
12 B *արքացի*
12 DH *ողկոյզօրէնն*
14 DE *քերթեալ*
14 ABDFGHJMN *յեղանակաւք*
14 H *մակայք*
14-15 K *չիք՝ կամ մրցել*
15 BKM *մուրաց փխ մուրուաց*
15 ACDEFGHIJKN *ընբռնել*
15 KM *արկանել*
15 DEH *գխոյ* ABC *զգլխոյ*
16 BKM *ցանցին*
16 K *լսիլ*
17 ABDEHJKN *արմուկ*
17 I *կոչիմք*
18 B *զօղկոյզ*
19 K *հնձանս*
19 DEHJN *ողկոյզօրէնդ*
19-20 K *տարմաբարդն*
20 N *ի ի* [*Հոմ.*] [*կրկն.*]
20 ABDEFGHJKMN *Հոմերոնէ*
20 J *միա փխ խիտ*
20 ABCDGIJKN *չիք՝ էր*
20 M *չիք՝ էր ի քերդութիւնն*

«Զաւրէն տարմի ի վերայ մարախոյ կամ իբր զողկոյզ ճմլեալ հանդիսանայր զաւրն ի պատերազմի ուրեմն»:

[Բ Ա Ն]

« ‹4› Եւ բանակութեան ‹ես յայտնիչք›, որգոն՝ *բազում անգամ, սակաւ անգամ»:*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Որ համարք եւ թիւք յայտնեն՝ մակբայ չափաւորական զայս ցուցանէ. բազումն՝ զբիւրն եւ զհազարն, եւ սակաւն՝ զհարիւրն եւ զտասն, իբր այն՝ «Բազում անգամ մարտեան եւ բազումք են, որ մարտնչին», եւ՝ «Սակաւ են կեանք մեր, եւ չափով եղեր զաւուրս իմ»:

[Բ.Ա Ն]

« ‹5› Եւ բուոց յայտական՝ *երկիցս, երիցս, չորիցս»:*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ըստ համարողութեան ասէ զայս՝ երկիցս, երիցս, չորիցս, հնգիցս, վեցիցս, տասնիցս *եւ որ սոյնպիսիք:*

[Բ Ա Ն]

« ‹6› Եւ տեղական ‹ես յայտնիչք, որգոն՝› *վերին, ստորին,*

1 ACDFGHIJKN *ի վերա*
1 DEJ *մարախո*
1 K *զօղկոյզ*
1 ACJ *զճմլեալ* D *ճմելեալ*
4 BDEHJKMN *քանակութեանն* E *քակութեան*
7 ABCDEFGHJN *թիւ*
7 ABCDFIJKN *մակբա* E *մակբայս*
7 ABCDEFGHIJKMN *զայն*
8 CJN *բազում*
8 G *չիք՝ եւ* [*սակ.*]
9 BK *չիք՝ մարտեան, եւ բազումք են, որ*
10 ACHIJKN *չիք՝ եւ* [*Սակ.*]
10 ABDEFK *եդիր*
10 M *զաւուր մեր*
12 N *թւոց*
12 ADM *յայտական* BCEFGHIJKMN *յատական*: *Ուղղում ենք ըստ թրականացու բնագրի. յն. ծηλωτικά բառը նշանակում է՝ «ցոյց տուող», «ապացուցող», «վկայող», «յայտնող». հայ թարգմանիչը միանգամայն ճիշդ է թարգմանել, իբրեւ «յայտական»: Տե՛ս Ն. Ադոնց, էջ 32:*
12 BK *երկիցն*
12 N *երից*
12 ABDEFGHJKMN *քառորդս փխ չորիցս*
14 M *ասի*
14 N *հնկիցս*
15 K *չիք՝ տասնիցս*
17 BCEIKMN *էտեղականն* DH *տեղական*
17 H *է* [*վերին*]
17 ABDEFGHJKMN *վերի*
17 ABCDEFGHIJKMN *ստորի*

որոց կալ֊ էրեմ՝ կա՛մ ներտեղուջ, կա՛մ ի տեղուջ, կա՛մ ընտեղուց· որգոն՝ ներտաւ, ի տուն, անդուստ»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այս զտեղին նշանակէ, որպէս՝ վերին, ստորին։

Եւ «կալն» ի տեղի յերիս բաժանի, զի կա՛մ ի տուն է, կա՛մ ի տանէ ի դուրս գայ, կա՛մ ի դրաց ի ներս երթայ։

Եւ վարժի բանս այսպէս՝ «Աստուած մեր յերկինս, եւ եկն տէր ի տաճար իւր եւ էլ ի վերոյ քան զամենայն երկինս, եւ էլ յերկինս եւ որոտաց»։

[Բ Ա Ն]

« ‹7› Եւ ըղձից նշանակականի[ն] են, իբրու թէ՝ *ոյզիւ, աւշ, գոյշ, մարտան»։*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ըղձական մակբայ է, որ նշանակէ զցանկութիւն ցանկալեացն. «Ոյզէ՛ թէ *տեսանիցեմ զայդ»*, «Ա՛ւշ թէ *լինէր ինձ այդ»*, եւ՝ «Ա՛ւշ թէ *յաջողեալ էր ինձ ճանապարհ»*։

Իսկ գոյշն *ինքնախոհ ցանկութեանցն հարկաւոր ածմունք, իբր այն՝* «Գո՞ւցէ *զրկիցիմք ի տեառնէ Աստուծոյ մերմէ»*, եւ՝ «Գո՞ւցէ *մեռանիցիմք»*։

Իսկ մարտն *յորդորական է՝ «Մարտիցո՛ւք զբարւոք* մարտն»։ *Իսկ այլք զիցիւն* n *ասացին՝* «Ո՛ *տայր զգլուխ իմ ծով»*, եւ գաւշն՝ «*երանի»*, զգոյշն՝ «*աւխ»*, եւ զմարտն՝ «*յէ»*։

---

1 AGJM *ներտեղոջ* F *ներտեղուչ* AFHIMN *ի տեղոջ* BK չիՓ՝ *կամ ի տեղուջ* A *ընտեղոյ* DE *ընդ տեղուոյր* GM *ընդ տեղոյ* H *ընդ տեղուոյր* J *ընդ տեղուոյ* N *րնտեղոյր*
2 BGKM *անտուստ* H չիՓ՝ *անդուստ*
5 AI *զտեղի* H *տեղ*
5 GM *ի տունն է*
5 B *եւ [կամ ի տանէ]*
5-6 GM *ի տանէն [ի դուրս]* I *ի տան*
6 CIJK չիՓ՝ *ի [դուրս]*
6 ABDEFHJK *գա*
6 CFHIJ *երթա*
7 F *բան*
7 H *երկինս*
8 J *էլ*
8 DEJ *վերո* H *վերս* M *վերու*
8 BK չիՓ՝ *զամենայն*
8 B *զերկինս* CIN *յերկինս*
8 BK չիՓ՝ *եւ էլ յերկինս* EH *երկինս փխ յերկինս*
11 DJN *ընձից*ն
11 BKN *նշանակք*
12 H *մարտեան*
14 H *ցանկելեացն*
15 M *լինէն*
15 M չիՓ՝ *եւ*
17 K չիՓ՝ *իսկ*
17 FK *ցանգութեանցն*
17 B *յածմունք* K *յածունք*
18 M *զրկիցիք*
20 ABCFIK *զբարիոք*
21 M *այլ*
21 BK *զգլուխս*
21 M չիՓ՝ *ծով*

[Բ Ա Ն]

« ‹8› Եւ խրոխտական ‹է յայտնիչ, որգոն՝› *իշտ»*։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Խրոխտականն «անճնահաճական» եւ «սէգ անճն» լսի, որ ինքզինքն ամբառնայ ի դասով. «Ի՛շտ, *ինչգունակ գործեցեր»*, «Ի՛շտ, *զի՞ այդպէս եղեւ»*, *զոր ոմանք «հուշտ» ասեն, եւ այլք՝ թէ «միշտ քալ լեր»։ Բայց ի բանս այսպէս գտանի՝* «*Ընդէր խրոխտացան հեթանոսք»*, *եւ՝* «*Ո՞ւր են դիքն ձեր»*։

[Բ Ա Ն]

« ‹9› Եւ սպառնական ‹են յայտնիչք, որգոն՝› *տի՛ր, տի՛»*։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Որպէս որ ասէ վնասակարին, որ է տիրն, կայ մնայ, զի այսպէս առնեմ գործողիդ զչար, եթէ ոչ՝ տանջեմ, եթէ ոչ՝ սպանանեմ։ Ըստ այնմ՝ «*փոխանակ զի ոչ լուար, ածից ի վերայ քո սով, եւ սուր, եւ մահ»*։

[Բ Ա Ն]

« ‹10› Եւ հեշտական ‹են յայտնիչք, որգոն՝› *վաշ, յայ»*։

---

2 BIK *խրոխտականն* M *խրախտականն*
4 BCDFGHIJKMN *սիգ* E *եւս ի փխ սէգ*
4-5 BE *ինքզինքն* H *ինքն ինքն* N *ինքն փխ ինքզինքն*
5 ABCDEFHIJKM *ամբառնա*
5 F *դրսով*
5 K *Իշտն*
5 K *զինչգունակ*
5-6 A *ի իշտ [զի՞]*
6 N *այլ*
6 K *գալ*
7 H *բանն*
7 AEGJ *խռովեցան* K *խրոխտացն փխ խրոխտացաւն*
10 BK *իրն փխ տիրն*
12 M *ոք ասէ փխ որ ասէ*
12 CIJN *կա* GM *կաց*
12 ACDEGIJM *մնա*
12 K չիՓ՝ *զի*
13 BDHN *գործօղիդ* K *զգոլ֊ծօղիդ*
14 AF *լմար*
14 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
14 M չիՓ՝ *քո*
16 BCEFGHIJKMN *հեչտականն*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Հեչտականն «դիւրին» ասէ՝ «վա՛շ քեզ, գեղեցիկդ ինձ», «վա՛շ քալիդ, զի վայելուչ ես դու ինձ»։

Իսկ յայ յանձնառական է, թէ ահա սառյգ ես, ճչմարիտ ես, ահաւոր ես։

[Բ Ա Ն]

« ‹11› Եւ շնորհակալուն ‹են յայտնիչք, որգոն՝› *դէն, արքէն, դրուատ*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Դէնն «*արդէնն*» է, *որպէս թէ՝* «Արդէն *ի սէր քո առնեմ գայս*», եւ՝ «Արքէն *վասն քո չնորհիդ է գործս յայս կանխեմ*», եւ՝ «վասն fո *արարի զՍիոն*»։

Իսկ դրուատն «*գով*» է, *իբր թէ՝* «*Ի քո* գովեստ *չնորհ մեծ ունիմ*»։

[Բ Ա Ն]

« ‹12› Եւ ողոքական ‹են յայտնիչք, որգոն՝› *փոխան, փարելի*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Իբր թէ՝ «Փոխան fո *այլ ոչ ոք գոյ առաջի իմ*», «*Զի դու ինձ ես* անփոխան *սիրելի*», «Փարիմ *չուրջ զքեւ եւ դիրկս արկանեմ սիրելոյդ իմոյ*»։

---

2 K *Հեչտական*
2 EH *գեղեցիկք*
3 ABCDEGHJM *վաելուչ*
4 K *անձնառական*
4 M *սառյգ եմ, ճչմարիտ եմ*
4-5 A *ահաւոր* M *ահաւոր եմ*
7 ABCDFGIJKMN *չնորհակալուն* E *չնորհակալոյն* H *չնոհակալոյն* M *չնորհակալուն*
7 ADE *դէն*
7 ADE *արքէն*
8 M *դրուստ*
10 A *իսկ ի* փխ *ի սէր քո*
11 BM *չնորհի*
11 GM *գործ*
11 KN *այս*
12 A *ի* |*զՍիոն*|
12 ABCDEHIJKMN *Սիոն*
15 ABCDEFGIJKMN *ողոքականն* H *ողոքականն*
18 CE *չիմ՝ ոք*
18 DHNJM *գոյ* |BJ *գո*| *ոք* |*շարադաս·*|
18 K *ոչ գոյա* փխ *ոչ ոք գոյ* B *գո*
18 I *թուի* փխ *դու* M *դու ես*
19 K *եւ* |*փար·*|
19 I *ի* |*դիրկս*|
19 H *սիրելոյնդ*
20 DEJ *իմո*

[Բ Ա Ն]

« ‹13› Եւ ապաշնորհեցի ‹յայտնիչք են, որգոն՝› *դժմիտ, ձառադէմ, ապաժամանն*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ անշնորհ, դժուարատես, դաժանահայեաց, ձառադէմ, խոշորաբարբ, խեռաբարոյ *կամ* անդէմ *եւ* վիատեալն։ *Իսկ* ապաժամանն «*անժամանն*» ասէ, *կամ* ներգեւեալ *եւ* տկար, *եւ յերախտիսն* ապերախտ, *իբր թէ չհաս էր յիմն*։

[Բ Ա Ն]

« ‹14› Եւ աւաղականն կամ ապաշաւելոյն՝ *ա՛խ, ո՛ւխ, ո՛հ, ի՛չ, վա՛հ*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ի վերա[յ] վհատելոցն եւ անիրաւացն եւ զեղծագործացն եւ մորոսացն եւ հպարտից ասին սոքա։

[Բ Ա Ն]

« ‹15› Եւ եղկականն ‹են յայտնիչք՝› *վա՛յ, աւա՛ղ, աղէ՛տ, եղո՛ւկ*»։

---

2 M *պապաշնորհենէն*
2 EH *դժմին*
3 K *ձեռադէմ*
3 BKM *ամաժաման* CF *ապաժամայն* փխ *ապաժաման*
5 H *դժարատես* M *դժուարտես*
5 ADEFGHJMN *դաժան հայեաց*
5 M *ձեռադէմ*
6 A *խեռաբարո* E *խեռաբարուոյ*
6 M *կամ անդէմ, խեռաբարոյ* |*շարադաս·*|
6-7 C *ապաժամայնն* G *ապաժաման*
7 ABD *անժամայն* EH *անժամանակ*
7 EI *ներքեւեալ*
7 N *կատար* փխ *տկար*
7 E *յերախտիւն* M *յերախտինս*
8 KMN *չհասեր* փխ *չհաս էր*
8 I *իմն*
10 GM *աւաղական*
10 G *ապաւաչելոյն*
10 CI *ոխ* փխ *ուխ*
10 F *վաչհ և վաչ* փխ *վահ*
14 E *սոքայ*
16 A *եղակականն* BDEFGIJKN *եղկականն*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ի վերա[յ] կրողացն անիրաւաբար զպատիժս եւ կամ մեռելոցն եւ կորուսելոցն բերին այսպիսի բառքս:

[Բ Ա Ն]

« ‹16› Եւ հրաշական ‹ են յայտնիչք՝ › *ի՛հ, ո՛*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Որ հրաշանալով ասի՝ «Ի՛հ, մեծագոյն են լերինք», «Ի՛հ, թէ որպիսի ընդարձակ է ծով», «Ո՛ խորք մեծութեանն Աստուծոյ»:

[Բ Ա Ն]

« ‹17› Իսկ բաբասականն՝ բէբ ասէ, ջէբ ասէ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Եւ սա ի հրաշականացն է, իբր թէ՝ «Բէբ այնպէս գեղեցիկ էր սկիզբն», «Բէբ այնպէս պայծառ են հրեշտակք», որ եւ յոամկացն բառս փիբբ ասի: Իսկ ջէբն «րախճանագոյն» լսի, կամ՝ «զաւրագուարճ», իբր թէ՝ «Ջէբ անասելիք են պարգեւքն Աստուծոյ», եւ կամ թէ՝ «Բէբն մեծ ասէ, եւ ջէբն՝ աւելի մեծ եւ բարձր, որպէս թէ՝ «Բէբիցն աւանք, եւ ջէբիցն խումբք, հրաշալիք են եւ գեղագէղք»:

---

2 ABDEHJKN *կրաւղացն*
2 E *մեռանելոյն* BK չիՒ՝ *մեռելոցն*
3 M *կորուելոցն*
3 BK *բառք*
5 M *հրաշականն*
5 G *ոհ*
7 H *հրաշանելով*
7 H *մեծայգոյն*
8 AFGM *մեծութեան*
8-9 M *որպէս*
9 M *Ո՛հ*
10 M *բաբասական*
10 ABCDGJK *բեբ*
10 GJ *ջեբ* K *ջիբ*
10 N *ասի*
12 ABCDGJK *Բեբ*
13 ABCDGJK *Բեբ*
13 B *հրեշտակ*
13 A *հոամկացն* E *յոակացն* H *յոամեացն* N *յօոամկացն*
14 M *բաո*
14 N *բիթք*
14 ACDEFGJ *ասէր*
14 N *ջերքն*
15 ABDFGJK *Ջեբ*
15 GM *կամ փխ եւ կամ թէ*
15 ABCDGHJKN *Բեբն*
16 ABCDGHJKN *ջեբն [աւելի]*
16 N *բարցր*
16 ABCDEGHIJKMN *Բեբքիցն*
16 M *աւանքն*
17 ABDGJKN *ջեբքիցն*
17 B *խուբք*
17 I *եւ [հրաչ·]*

[Բ Ա Ն]

« ‹18› Եւ հեգնականն՝ *ո՛հ, յո՛հ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սա նախատական լսի, իբր թէ՝ «Ուա՛հ, եղեւ Ադամ իբրեւ զմի ի մէնջ», «Ցե՛հ, նի՛ստ ի գետնի»:

[Բ Ա Ն]

« ‹19› Եւ ուրացութեանն կամ ապերեւութեանն՝ *չէ՛, ո՛չ, ո՛չ իւիք, ո՛չ միով իւիք*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Հաւաստի ուրանալն է այս՝ «Չէ՛ այդպէս», «Ո՛չ գիտեմ զձեզ», «Ո՛չ իւիք աւգնեցիւ ձեզ», «Ո՛չ մի ինչ վնաս գոյ ի դմա»:

[Բ Ա Ն]

« ‹20› Եւ բաղստորադրութեանն՝ *այո՛, հայո՛*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ցանձնառական է այս, իբր՝ «Այո՛, տեսի զքեզ», «Այո՛, արարիւ զայդ», «Հայո՛, ճշմարիտ խաւսիս»:

---

2 AD *հեքնականն* CFGI *հենգնականն* M *հենգնական*
4 J *ոհ ահա փխ ուահ*
5 I *[ցեհ] ւահ*
7 J *ւ փխ եւ*
7 CF *ուրացութեան* H *յուրացութեան*
7 G *ապերեւութեան*
7 N *չիՒ՝ [չէ] ոչ*
8 H *չիՒ՝ [միով] իւիք*
10 J *այդւիկ փխ այդպէս*
11 CI *աւրհնեցիւ* G *աւգտեցիւ փխ աւգնեցիւ*
11 ABD *զձեզ*
11 J *գո*
11 HM *դմայ*
13 BK *բաղստորադասութեանն* CF *բազստորադրութեան*
13 CFGJKM *այոյ* I *այոյ այոյ [կրկն·]*
13 BCGIKM *հայոյ*
15 ABCDFIKM *Այոյ [տեսի]*
15 ABCDFGIJKM *Այոյ [արարիւ]*
16 E *զդայ*
16 ABCDEFGIKM *Հայոյ*
16 GM *[խաւսիս] զայդ*

[Բ Ա Ն]

« ‹21› Եւ ապաստութեան՝ *մի՛*, *մի՛ իւիք*, *մի՛ եզով իւիք*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Հրաժարելին է, *իբր*՝ «*Մի՛ սպանաներ*», «*Մի՛ դատիք*», «*Մի՛ եւ մի՛ իւիք տայցէք պատճառս*», «*Մի՛ եւ մի՛ աւրինակաւ խարիք*»։

[Բ Ա Ն]

« ‹22› Եւ զգուշականն՝ *զգոյշ*, *գուցէ*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զգուշացելոցն է. «*Զգո՛յշ կացէք*», «*Զգո՛յշ լերուք*», «*Գուցէ եկեալ տէր գտանիցէ անպատրաստ*»։

[Բ Ա Ն]

« ‹23› Եւ մարտակացն կամ ճշգրտութեանն՝ *թէ*, *որպէսզի*, *որպէս*, *որպիսի*, *զիարդ*, *ըստ որոյ*, *որգոն*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Մարտակացդ ճշմարտութեանն աւգնական կամ մերձակաց լսի, որ հարցմամբ զտուղութիւնն իմանայ եւ ասէ, թէ «Որպէ՞ս եղեւ իրն», «Որպէ՞ս յարդարեցաւ ճակատն», «Զի՞ աւրինակ կատարեցաւ տաճարն», «Որպիսի՞ բանական է մարդն», «Զիա՞րդ կան երկինք», «Ըստ որո՞յ դիմաց հարցանես զիս», «Որգո՞ն են քաղաքք» եւ «Ի՞նչ են վաճառք չահուց»։

[Բ Ա Ն]

« ‹24› Եւ դիպուածոյն՝ *թերեւս*, *ինձ թուի*, *ի դէպ է*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն ի դէպ հարցականին տալ զպատասխանին՝ «Թերեւս այսու աւրինակաւ են հրեշտակք», «Ինձ թուի, թէ ո՛չ են արժանի չարչարանքն ժամանակիս հանդերձելոց փառացն», եւ՝ «Ի դէպ ձեզ եմ առաքեալ», «Ի դէպ է զայս մտածել»։

[Բ Ա Ն]

« ‹25› Եւ դասականն՝ *յետ այսորիկ*, *զկնի այսորիկ*, *ըստ որմէ*, *զատ*, *առանձին*, *մի ըստ միոջէ*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Կարգի ցուցիչ է դասականն, իբր թէ՝ «Զկնի առաջնոյն այս եղեւ», «Ըստ այնմ յետ այսորիկ աղաչեաց զՊիղատոս Յովսէփ», «Զկնի այսորիկ երթիցուք», «Ըստ որմէ գործեմ», իբր թէ՝ «Յորմէ սկիզբն արարիւք», «Զատ եւ առանձինն զայս եւ ապա մի ըստ միոջէ ի կարգի», կամ «Զատելիք են վերինքն», եւ՝ «Առանձինն են հրեշտակք», եւ ապա՝ թէ՝ «Զատելիք են վերինքն», եւ՝ «Առանձինն են հրեշտակք», եւ ապա՝ «Աչխարհ ըստ կարգի մի ըստ միոջէ տարերքս»։

---

2 BK *ապաստանութեան* EI *ապաստութեանն*
2 BK *մի էզով իւք փխ մի եզով իւիք*
4 GM [*մի՛ դատիք*] *զի մի՛ դատիցիք*
5 CFI *տացէք*
5 H *զպատճառս*
5 C *եւ* [*մի*] IM *եւ մի մի փխ Մի եւ մի*
5 H *աւրակաւ* K *չիթ՝ աւրինակաւ*
9 A *չիթ՝ Զգուշացելոցն է. «Զգոյշ կացէք», «Զգոյշ լերուք», «Գուցէ*
9 J *Զգուշ* [*կաց·*]
9 KIJN *Զգուշ* [*լեր·*]
10 CI *գտանիցէ տէրն անպատրաստ* [*շաբաթաս·*]
10 KM *տէրն* N *չիթ՝ տէր*
12 ABCDEFHIJKN *մարտակաց*
12 EHI *եւ* [*կամ*]
12-13 M *պէս փխ որպէս*
15 BK *ճշմարտութեանն* N *ճշկրտութեանն* CFGI *ճշմարտութեան* J *ճշտութեանն*
15 I *մերձաւորաց փխ մերձակաց*
16 G *զտուղաբանութիւնն* H *զտուղութիւն*
16 CDIJ *իմանա*
17 K *չիթ՝ Որպէ՞ս* [*յարդ·*]
17 N *արդարեցաւ*
15 E *յառաջնոյն*
16 F *զՊեղատոս*
16 BK *Յօսէփ*
17 I *որմէ* [*գործ·*]
18 FI *առանձին*
19 M *էն են* [*կրկն·*]
19 FI *վերինք*
19 ABCEFGHIJMN *առանձին*
19 B *չիթ՝ են* [*հրեշտ·*]
19 K *հարգաւորք փխ հրեշտակք*
20 K *եստ* [*կարգի*] *փխ ըստ*
20 N *միոչէ*
20 BM *տարերքն* K *տարբերքն*

[Բ Ա Ն]

« ‹26› Եւ ժողովոյն՝ *միանգամայն, խումբ, համուռ, հոյլ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այս բոլորն պարփակէ ժողովմամբ, իբր *Թէ՝* «Խմբեցան *այլազգիքն*», «Միահամուռ *հասին*», եւ՝ «*Անթիւ են* հոյլ*ք աստեղացն*»:

[Բ Ա Ն]

« ‹27› Եւ մատհրամանոյն՝ *աղէ՛, Թո՛ղ, ա՛ծ, ե՛կ, բե՛ր*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Մատհրամանդ *կա՛մ նախդիր է, կա՛մ մաւտ ի հրամայականն ասէ, կա՛մ մոյթ հրամանին*, իբր *Թէ նեցուկ է հրամայականին, կա՛մ որպէս ոմանք պարզ զհրամանին ասեն*, իբր *Թէ՝* «Աղէ՛, *յառաջ բե՛ր*», «Թո՛յլ *տուր այժմ*», «Ա՛ծ *առ իս զորդին քո*», «ե՛կ եւ տե՛ս *զգործս Աստուծոյ*», «Բերէ՛ք *ինձ զդահեկան հարկին*» եւ *այլ սոյնպիսիք*:

[Բ Ա Ն]

« ‹28› Եւ բաղդատականն՝ *առաւել, նուազ*»:

---

2 BCGHJKMN չիք՝ *միանգամայն* I *միանգամայնք*
2 I *համուռն*
2 ADJ *հոյլք*
4 B *ժողմամբ*
5 AE *Անթիւք*
5 CGM *աստեղաց*
7 H *մաթհրամանոյն*
7 I *այղէ*
9 K *Մատհամանդ*
9 GM չիք՝ *կամ նախդիր է*
9 BFK *հրամականն*
10 GM *հրամանիկ* փխ *հրամանին*
10 H *հրամականին* փխ *հրամայականին* GM չիք՝ *հրամայականին, կամ որպէս*
11 ABCDEGIJKMN *հրամանին* F *ըզհրամանին*
11 G *ասէ*
11 I *Այղէ*
11 H *առաջ*
12 J *տուք*
12 N *զգործսն*
13 N *Բերեք*
13 ABCHIJN *դահեկան*
13 A *հարկօն*
15 A *բաղտադական* H *բաղտականն*
15 EH *եւ* [*նուազ*]
15 N *նւազ*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Համեմատականն է այս, իբր Թէ՝ «Առաւել *է Աստուած քան զամենայն*», եւ՝ «*Այնչափ* առաւել *եղեալ քան զհրեշտակս, որչափ լաւ քան զնոսա անուն ժառանգեաց*», եւ՝ «նուազ *է լուսին քան զարեգակն, եւ մարդ՝ քան զհրեշտակս*»:

[Բ Ա Ն]

« ‹29› Եւ հարցականն՝ *ո՞ւստ, ե՞րբ, ի՞րր, գի՞բար, հի՞զան*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ցայտնիք են սոքա, որպէս Թէ՝ «Ուստի՞ են *սոքա*,– *հարցանէ ոք*», եւ՝ «*Ե՞րբ եկիր այսր*», «*Զի՞ ոմն տեղւոյ, եւ ոմն՝ ժամանակի է գիտութիւն*», *նոյնպէս եւ այլքդ վարուց եւ կենաց քննութիւն*:

[Բ Ա Ն]

« ‹30› Եւ սաստկութեանն՝ *յորդ, յոյժ, կարի, մանաւանդ, չատ, սաստիկ, յաւէտ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Համազաւրք են սոքա առաւելութեան գուշակք, իբր Թէ՝ «Ցորդ *են ջուրքն*», եւ՝ «Ցոյժ *խորք են խորհուրդքն Աստուծոյ*», եւ՝ «Կարի *առաւել եղեր քան զմեզ*»: *Այսպէս եւ զայլդ իմա՛*:

---

2 E *Համեմատական*
2-3 A չիք՝ *զամենայն*
3 A *Այսչափ* I *Այնպէս* K *Անչափ* փխ *Այնչափ*
3 H *զհրըշտակս* M *զհրեշտակսն*
4 D *զնոսայ*
4 H *զանուն*
4 F *նվազ* N *նւազ*
4 ACDEFHIK *լուսինն*
5 N *մարդիկ*
7 I [*ո՞ւստ*] *սուտ*
9 N *սոքայ*
10 FGMN *տեղոյ* J *տեղւո*
11 N *այլք*
11 E *քննութեանն* H *քննութեան*
13 C *սաստկութեան* FI *սաստութեանն*
13 EH *յորդ, կարի, յոյժ* [շարադաս.]
13 N *մանաւ*
16 N *սոքայ*
16 E *առաւելութեանն*
16 GM *գուշակ*
17 CEFGIJKMN *խոր*
17 CFGIJN *խորհուրդն*
18 F *աւել* փխ *առաւել*
18 DEFGHIJN *զայլդ* M *զայլքդ*
18 M *իմայ*

[Բ Ա Ն]

« ‹31› Եւ ապերդմնականն՝ *տա՛ր, քա՛ւ*»։

[Բ Ա Ն]

« ‹32› Եւ խուճերդմնականն՝ *հա՛*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զի առանց երդման զգործ ցուցանէ, իբր թէ՝ «Օ՛ն, ա՛նդր, ի բա՛ց տար», «Գա՛ւ լիցի ինձ, տէր»։

Եւ սակաւ երդմամբ կնքել՝ հա՛, այո՛, աւրհնելով աւրհնեցից եւ բազմացուցից, կամ՝ «Հա՛, սիրեցի», «Հա՛, ճշմարիտ քերդող եմ»։

[Բ Ա Ն]

« ‹33› Եւ հաստատուքեանն՝ *յայտ*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այս պնդուքեանն ասի եւ բնուքեանն, իբր թէ՝ «յայտնի է անունն Աստուծոյ անճառ», եւ՝ «ցայտնի է մարդ», եւ որ ինչ յայտնիք են՝ հաստատուքեամբ ասին։

[Բ Ա Ն]

« ‹34› Եւ դրականն՝ *ամուսնանալի, քետագամելի, տամկացելի*»։

2 AK *ապաերդմնականն* F *ապերդմնական*
4 ABDEKN *հայ*
6 ADEH *զգործն*
6 N *չիմ՝ իբր թէ*
6 GM *անտր* HI *ադր*
8 N *կնգել*
8 ACDEFHIJMN *հայ*
8 ABCDEFGHIKM *այոյ*
9 ABCDEFHI *բազում* K *բազմա»* N *բազմացուցանելով եւ այլն*
9 ACDEFIJMN *հայ [սիր·]* H *չիմ՝ Հա*
9 ACDEFHIJN *Հայ [ճչմ·]*
9 ACDFGHIJN *քերդող* E *քերթող*
11 H *հաստատուքեան*
13 H *պնդուքեան*
13 CFUK *բնուքեան*
14 EH *անուն* M *Աստուծոյ անունն Աստուծոյ անճառ*
14 B *չիմ՝ է [մարդ]*
14 H *չիմ՝ եւ [որ]*
15 H *հաստատուքեանն*
17 N *գետագամելի*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Որ դրուքեամբ է, եւ ո՛չ՝ բնուքեամբ, որ ասի ի վերայ ծայրիցն բարւոյ եւ չարի աներկբայելւոյն եւ միջակի, որպէս թէ՝ «առնելի է», «ամուսնանալի է»։ Իսկ բետայն բառ է, որ լսի «հետահան», իբր թէ ի հետ մտեալ իրաց գամ եւ զհնարս գտանեմ, կամ հնարելի է, ստուգելի է։

Եւ «տամկացուքիւն» անուանէ զտրոհումն զուգիցն եւ զտարբերուքիւն անպարզիցն, իբր թէ զատեալ կացուցանէ ի միմեանց զխառնեալսն եւ ասել հոգեւորի, մարմնաւորի, քանզի այսպիսիքս դրականք են կամ թանալի է, լուանալի է։

[Բ Ա Ն]

« ‹35› Եւ մոլուքեանն՝ *էհ, ըհ, հը, ըհը*»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Մոլուքիւն զպէսպէս այլանդակ բանիցն խաւսս ասէ, որ յանկարծակի ղիպեալ կրից անախորժից արտաբերէ այս՝ է՛հ։ Այս աւաղական է՝ «է՛հ, զիա՛րդ կորեաւ»։

Իսկ ը՛հ ջայլական է. «Ը՛հ, զի՞նչ առնեմ», «Ը՛հ, զիա՞րդ զերծանիմ»։

Եւ հ՛ը ասելն՝ աչխարական. «Հը՛, վայ զինեւ», «Հը՛, անդէպ կատարածիս։

Իսկ ըհը՛՝ ցաւողական է, որ ստորագրելով ստորոգէ զցաւս սրտին հեղձամղձուկ խանդիւք կամ յոգւոց հանելով՝ «զըհը՛ն» ասէ։

2 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
3 CFI *բարոյ* J *բարւո* N *բարւոք*
3 ABDEFJKN *չար*
3 BCFM *աներկբայելոյն* H *աներկբայելւոյ*
3 ABCDEM *ի [միջ·]*
3 ADEHIJN *միջակին* M *միջակի*
4 ABHJ *բաւէ փխ բառ է*
4 CIJ *հետահայն* M *հետեւհան*
5 AIJ *չիմ՝ եւ*
5 BCGJNKM *գտանէ*
5 AIJ *գամն* N *կամ*
5 GM *չիմ՝ կամ հնարելի է, ստուգելի է*
5 K *ստուգելի*
6 I *տամկացուքիւնն*
6 M *անուն է* N *անւանէ*
6 N *զորոհումն փխ զտրոհումն*
6 BK *զոյգիցն* C *զոգիցն*
8 AEG *այնպիսիքն*
8 CDEF *դրականքն*
9 GM *չիմ՝ կամ թանալի է, լուանալի է*
11 GM *մոլուքեան* I *մոլորուքեանն*
11 ABCDEFGHJKN *եհ փխ էհ*
13 A *զպպ փխ զպէսպէս*
13 GM *բանից*
13 B *խօս*
15 ABDEFHJK *եհ փխ էհ*
16 CGI *ջալական*
16 ABCDEFHIJKN *ինչ*
16 E *զերծանեմ* M *զերծանիս*
17 H *ըհ փխ հը [ասելն]*
17 EHK *աչխարհական*
17 DH *վա*
19 K *ստորագրելով*
19 ABCFGIJKN *ստուգէ փխ ստորոգէ*
20 C *հեղձամղձ*
20 A *խանտիւք*
20 AFJ *յոգոց* KN *հոգոց* M *յոգոց*
20 A *զըհըհն*

ՅԱՂԱԳՍ ՇԱՂԿԱՊԻ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սա, զի ի վերջէ դասեցաւ, գիտելի է, զի ոչ ամենայն վերջին լաւ է, եւ ոչ բնաւն՝ անարգ, քանզի տեսանես զկառավարն ի վերջէ մտեալ հրամանատարութեան աղագաւ եւ պատուոյ, իսկ սա ոչ պատուոյ առաւել քան թէ պիտոյից, աւրինակ իմն՝ յորժամ նիւթ ի միջի կայցէ, յայնժամ պիտոյ է եւ կապ: Սոյնպէս եւ չաղկապ այլոցն եկելոց ի մէջ անուան եւ բայի չաղումն եւ կապ յարմարութեան նոցին լինի, վասն որոյ ասէ.

[Բ Ա Ն]

«Շաղկապ է բառ, որ շաղկապէ զտրամախոհութիւնն ոճով եւ զմեկնութեան փեռեկումն յայտնէ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Որպէս զայլսն, հանգոյն նոցին եւ զսա սահմանէ եւ զբառն ի տեղի սեռի դնէ եւ ասէ, թէ «չաղկապ է բառ, որ զտրամախոհութիւնն ոճով», այ-

---

1 N չիմ՝ *ՅԱՂԱԳՍ*
3 CFI *Դա փխ Սա* M *Սայ*
3 H *ի վերջոյ փխ ի վերջէ*
3 K *զոչ փխ զի ոչ* N *եւ փխ զի*
5 E *հրամանատարութեանն* H *հրամայնատրութեան* K *հրամանադրութեան*
5 J չիմ՝ *աղագաւ*
5 IN [*եւ*] *պատուոյ* J *պատուո*
6 GM *քան փխ քան թէ*
6 ACFI *կացէ* M *կայցէ*
7 J *Այսպէս*
7 A *չաղկապտ*
7 K *այոցն* M *այլոց*
8 N *անուան* M *անուանն*
8 A *չաղդումն*
8 BKM *յարմարութիւն*
8 A *վասն որո*
11 H *Աղկապ փխ Շաղկապ*
11 CI *բառն*
11 AEF *զտրամախոհութիւն* M *զտրամութիւնն*
11-12 BEM *զմեկնութիւն* H *մեկնութիւն*
12 H *փեկումն*
12 J *յայտնի*
14 N *Որ փխ Որպէս*
14 GM *սոցին*
14 M *զսայ*
14 H *զսառն փխ զբառն*
14 H չիմ՝ *սեռի*
15 ABCDEGHIJKM չիմ՝ *բառ*
15 EH չիմ՝ *որ*
15 AFH *զտրամախոհութիւն*

սինքն ըստ կարգի զմիտս ընդ միտս եւ զբառ ընդ բառ խառնեալ՝ զանյայտութիւն բանին յայտնեսցէ եւ զմեկնութիւնն բանայ եւ ցուցանէ. բայց ո՛չ զհարկաւոր քննութիւն լուծողապէս, ա՛յլ զսովորական խաւսից դիտաւորութիւն ժողովելով ի լսելիս բերէ, քանզի չաղկապն զերկուս իրս ի մի իմաստ, եւ ոչ թէ միոյ եղանի կապ, այլ՝ զումեքէ, յորոց ապա մեկնութիւնն բանի հասարակաց խաւսից:

[Բ Ա Ն]

«Եւ ի շաղկապացն ոմանք *ջոկամանք* են, եւ ոմանք՝ *անջատականք*, եւ ոմանք՝ *բաղմատք, տարբաղմատք, փաստբանականք, տարակուսականք, բաղբանականք, թարմատարք*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Չշաղկապիս մասունս յութ բաժանէ յետ սահմանելոյն իբր զբանին մասունս եւ ապա դարձեալ կարգաւ լուծանէ, որպէս զայլսն:

[Բ Ա Ն]

« ‹1› Եւ *ջոկամանք* են, որ զմեկնութիւնն յանհուսս արտաբերեն *ջոկամանեալ*. եւ ե՛ն այսոքիկ՝ *եւ, գի, այդ, թէպէտ, աւն, քեաց, իկ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ջոկաման *չաղկապ* ասէ, որ զմեկնութիւնն *յանհուսս* արտաբերէ: Եւ է՛ «անհուսս» երկակի՝ կա՛մ թէ զսկզբանէ եղեալ իրս ի մէջ առնուցուս պատմել, կա՛մ թէ ի քէն ինչ մտածելով խորհիս:

---

1 N [*ընդ*] *բառի*
1 G *խառնել*
1-2 H *զանայտութիւն*
2 ACDEFGI *բանի*
2 AEN *զմեկնութիւն*
2 BCDEFHIJKM *բանա*
3 BKM *զկարգաւոր փխ զհարկաւոր*
3 CGIJMN *քննութիւնն*
4 CEI *դիտաւորութիւնն*
4-5 BGKMN *զերկու*
5 AC *իմաստս*
5 J *միո*
5 I *եղանակի փխ եղանի*
5 EH *զբ ումեքէ*
5 EHJKN *որոց*
6 AH *մեկնութիւն*
6 J *հասարակացն*
8 ABCDEFGHIJMN չիմ՝ *ի*
8 H *ոման* [*անջ.*] M *ուանք*
8-9 K *ջատականք փխ անջատականք*
9 K *պարփաղմատք* N չիմ՝ *տարբաղմատք* M *տարբաղմատք տարբաղմատք* [*կրկն.*]
9 A *փաստաբանականք* B *փաստփանականք*
9-10 BDEHK *տարակուսանք*
10 H *թարգմանատարք*
12-13 FI *զբանի*
13 M *ապայ*
13 GM *յայլսն* EJ *այլ*
13 N *եւն փխ եւ*
15 CFGHI *զմեկնութիւն*
19 BKM [*չաղկ.*] *է*
19 CEHI *զմեկնութիւն*
19 ACDEGHIJMN *բերէ փխ արտաբերէ*
20 ADEF *զիսկսբանէ* BCHIJK *զիսկզբանէ*

Եւ ջոկաման վասն այն ասէ, զի զմիաբանութիւն երկուց երեսաց առ իրեարս ածեալ ցուցանէ, զորս յեւթն բաժանէ:

Եւ ե'ն այսք՝ եւ· *սա երկու երես յայտնէ, «Որպէս եւ ես ասեմ՝* ե'ւ *մարդ է,* ե'ւ *Աստուած»: Իսկ* այլդ՝ *«Ո'չ ես, ա'յլ՝ չնորհքն Աստուծոյ»:*

Գի· *«Նա գիտէ եւ դուք գիտէք, գիտեմ եւ ես, լո'ւռ լերուք»:*

«Թէպէտ այլոց չիցեմ առաքեալ, այլ դէպ ձեզ եմ», «Թէպէտեւ գնացից ի մէջ ստուերաց, ո'չ երկեայց»:

Իսկ աւն՝*« Դրուսիղաւ կնաւն իւրով ընկերաւն», «Զուգակցաւն արար զայս կամ գործեաց», որ է ջոկաման:*

Եւ բացն, *իբր՝ մաբեաց, առաբեաց, հաւաբեաց:*

Իսկ իկն՝ *«Սակաւիկ մի խաղացո' ի խորս», «Վասն այսորիկ ասեմ ձեզ՝ մարդիկ են սոքա», որ է այլ ընդ այլ չաղեալ:*

Բայց ինձ թուի, թէ երեքին սոքա ստորադիր չաղկապք են, որով յայտ է, թէ յերիս բաժանի չաղկապս՝ յառաջադիրս, ի միջակս *եւ* ի ստորադիրս:

[Բ Ա Ն]

« <2> *Եւ անջատականք են, որ եզ անգամ գայլսն մակշաղկապեն, բայց սակայն յիրէ յիր խտրոցին: Եւ են այսք՝ կա'մ, եւ կա'մ, եւ կա'մ թէ»:*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այս ընդդէմ է ջոկաման[ի]ցն, զի զատումն է դիմաց, եւ ո'չ՝ մտաց, քանզի զմիտս իրին ոչ բաժանէ, այլ յատուկ զդէմսն որոշէ, իբրու թէ՝

---

1 I *եւ* փխ *զի*
1 N *իրերաց* փխ *երեսաց*
2 CI *զոր*
2 H *յեօթն* N *եօթն*
3 GIM [*այսք*] *եւ ասի եւ զի* փխ *եւ*
3 KM *եւ եւ* [*սա*] [կրկն·]
3 DEHM *սայ*
3 ABCGIK *չիմ՝ ես*
4 GM *այլքդ* փխ *այլդ*
4 ABF *չնորքն*
5 N *գիտեք* փխ *գիտէք*
5 N *տիտեմ* փխ *գիտեմ*
6 H *այլոցն*
6 N *թէպ* փխ *դէպ*
6 G *Թեպէտ*
7 K [*ստուերաց*] *մահու*
7 A *երեայց* FGM *երկայց*
8 ABCDEFGHIJKMN *Դրուսեղաւ: Ուղղումը ըստ Եսայի Նչեցու, էջ* 164:
8 ACDEH *ընգերաւն*
8 ACD [*ընկերաւն*] *ազգակցաւն*
9 N *չիմ՝ է*
10 A *մաքրեաց*
11 ABCDEFHIJKN *խաղացոյ*
12 N *սոքայ*
13 ABCDEIN *թւի*
13 KN *երեք են սոքա* EH *երեքեան սոքա* B *երեք սոք* M *սոքայ*
14 GM *յայտնի* J *յայտնէ* փխ *յայտ է*
14 I *յառաջադիր*
17 N *էզ*
17 G *անկամ*
17 B *այլո*
17-18 K *մակմակչաղկապեն*
21 I *ջոկամանացն*
22 I *քանզի* փխ *զի*
22 C *զդէմն* K *զդէմս*

առնեմ կամ *արա*, կա'մ *ես* եւ կա'մ *դու*, եւ կա'մ *նա*, *զոր ասէ, թէ «եզ անգամ», այսինքն՝ «մի անգամ» զայլ դէմք ընդ այլոյ կապեն ի մի դիտաւորութիւն գործոյ:*

Իսկ ասելն, թէ «յիրէ յիր խտրոցին», այսինքն ի խորհրդոյ ի խորհուրդ փոխին, դնելով զկամն իբր այն՝ «կա'մ արարէք զծառն բարի եւ զպտուղ նորա բարի, կա'մ արարէք զծառն չար եւ զպտուղ նորա չար, եւ կամ թէ քո առեալ զհողն զկաւն ստեղծեր կենդանի»: Եւ են սոյնպիսիք:

[Բ Ա Ն]

« <3> *Բաղմատք են, որ գոյութիւն ոչ յայտնեն, այլ ոճ իմն ցշանակեն: Եւ են այսոքիկ՝ թէ, զի թէ, թէպէտ, զի թէպէտ»:*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Բաղմատք լսի «ժողով», «մաւտ», որ գոյութիւն ոչ յայտնէ, այլ զոճն ցուցանէ, որպէս ասէ զաւրինակն: Արդ՝ այս եռակի է· ա) կամ թէ զգործն ցուցանէ, եւ ոչ՝ զգոյութիւնն, իբր՝ «թէ երկինք եղեն ի սկզբանէ», «զի թէ կամիմ հասու լինել՝ ոչ կարեմ, թէպէտեւ բազում անգամ չանացայց», «զի թէպէտ զիս տկար կարծիցես, չէ' ոք հզաւր». բ) կամ թէ զգոյութիւն դիմաց ոչ ցուցանէ, բայց զկարգն, զոր «ոճ» կոչէք, ի մէջ բերէ, իբր սերման առակն ի տեառնէ ասացեալ, զհերձուածողսն առակեաց առանց դիմաց, եւ լուսաւորեա՛ ասել արեգականն յորժամ ամպով ծածկեալ իցէ, թէպէտ զդէմն արեգականն ոչ ցուցէր,

---

1-2 GM *անկամ*
2 I *դէմքն*
2 I *այլ ըստ այլոյ կապեն փխ ընդ այլոյ կապեն* BEGHJM *ընդ այլո*
2-3 CI *դիտաւորութեան գործ* DEH *գործո*
3 Ci *իր* փխ *յիր*
5 J *փոխեն*
5 h *դնել*
5-6 K *չիմ՝ կա'մ արարէք զծառն չար եւ զպտուղ*
6 B *զպտուղն*
6 F *արարէ* [*զծառն*]
6 ADEHJ *զպտուղս* [*նորա չար*] F *զպտուղ*
7 M *չիմ՝ չար* [*եւ կամ թէ*]
7 N *ոք* փխ *քո*
7 ADEFJ *չիմ՝ զհողն*
7 M *կաւ*
7 N *զկենդանի*
7 KN *չիմ՝ են* [*սոյն·*]
8 GM *սոյնպիսիքս*
10 K *չիմ՝ են*
13 E *Բաղմատքն* H *Բաղմատք են* B *Բաղմատք*
13 BK *չիմ՝ մաւտ*
13 GM *յայտնեն*
14 AFG *երկակի* H *եռակի* փխ *եռակի*
15 ABFK *զգործ*
15 AFHM *զգոյութիւն* CI *գոյութիւն*
15-16 AF *ի սկսբանէ*
16 ACFH *զի թէ* փխ *թէպէտեւ* [*բազ·*]
17 EH *չանայց*
17 K *կտկար* փխ *տկար*
17 BK *կարծես*
19 CFI *զսերման*
19-20 ACEFGJM *զհերձուածողսն* K *զհերձուածողս*
20 CIKMN *լուսաւորեայ*
20 AEGN *արեգական* CI *արեգակն*
21 AF *ամբով*
21 M *զդէմս*
21 I *արեգակն* AEGH *արեգական* [*ոչ*]
21 FJKMN *ցուցեր*

բայց զնա ամբողջ նշանակեցէր. գ) կամ թէ զդէմն ցուցանէ, այլ զգոյութիւն դիմացն ոչ ի մէջ ածէ ասացեալ, իբր թէ սա, թէ նա, զի թէ սա, զի թէ նա, թէպէտ սա, թէպէտ նա, զի թէպէտ սա, զի թէպէտ նա:

Արդ, այսոքիկ չաղկապք ի յոճս խաւսից դիմաց երեւին, բայց զումեք գոյութիւն յայտնի ոչ կացուցանեն:

[Ր Ա Ն]

« ‹4› Եւ *տարբաղմատք* են, որ գոյութիւն եւ ոճ յայտնեն՝ *քան, քանզի, վասնզի*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ ոչ զգործն միայն, այլեւ զգոյութիւնն յայտնեն, իբր թէ՝ «Քանիցս է գիտութիւն մարդոյ, բանզի մարդ զինքն ոչ գիտէ», «Զի վերջամուտ եղեւ յաչխարհն», «Վասնզի գուրախարարն պարտ է ուրախ առնել»:

Արդ՝ տարբաղմատս ընդդէմ է բաղմատին:

[Ր Ա Ն]

« ‹5› Եւ *փաստբանականք* են, ոյք ի բացատրութեան սակս բաղայց յարառոցին»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ «պատճառաբանականք», որք բացատրեն սակս բաղայց, որ է պատճառաց, որ եղելոց իրին առնուն ի դէպս:

---

1 DH *գնայ*
1 BHJMN *նշանակեցեր*
1 MN *չիք՝ թէ*
2 E *զգոյութիւնն*
3 N *չիք՝ թէպէտ նա, զի թէպէտ սա*
3 M *զի թէ սա, զի թէ սա* [կրկն.]
4 CI *չաղկապ*
4 I *յոճախօսից*
5 H *զումէք*
7 B [*Եւ*] *որ*
7 K *յոճ*
10 N *գծործն փխ զգործն*
10 CFI *զգոյութիւն*
10 BDEGJKMN *յայտնէ* A *չիք՝ յայտնեն*
11 K *Քանից*
11 EH *գիտէր*
11 DN *մարդո*
12 H *վերջամուս* I *վերջամօտ*
12 KN *աշխարհ* CDEFGHM *յաչխարհ*
13 ABCEFJKN *չիք՝ է*
14 K *տարբադր*
16 A *փաստաբանականք* KM *փասթտրանականք*
16 M *ոյք ոյք* [կրկն.]
16 A *բացատրութենէ* H *բացատրութիւն*
17 CDEFHIJN *յարառոցեն* M *յարառոցէն*
19 CI *բացատրէ* F *բացատրեա*
20 CI *այլոց փխ եղելոց*
20 CFI *ի գէտս* N *ի գէմս փխ ի դէպս*

[Ր Ա Ն]

«Եւ ե՛ն այսք՝ *զի, որպէս, եթէ, արդ, եթէ, վասն որոյ, վասնզի, վասն ոյր, ըստ որոյ, ըստ որքան, որ քանի անգամ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Որպէս թէ ոք զճանապարհորդին պատճառս քննեսցէ յաղագս յամելոյն նախադրեալ լինին չաղկապս այսոքիկ. «Զի՞ եղեւ քեզ», «Որպէ՞ս գնացեր», «եթէ զի՞նչ պատահեաց», «Արդ՝ եթէ էիր արագել, վասն որո՞յ իրաց յամեցեր», «վասն զի՞նչ չահուց խափանեցեր», «վասն ո՞յր կամաց ի բաց կացեր», «Ըստ որո՞յ իրաց յանցեար», «Ըստ որքա՞ն ժամանակս գործեցեր», «Որքա՞ն զաւրութեամբ մարտեար»:

[Ր Ա Ն]

« ‹6› Եւ *տարակուսանք* են, որ[f] տարակուսեալք յերկբայս սովորեցաք շաղկապել»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այս ընդդէմ է փաստբանականին, զի անդ ի հարցմանէն պատճառն յայտնեցաւ, իսկ աստ յանյայտէն միայն տարակոյսն ըստ երկբայութեան ասացեալ:

---

3 CI *վասնզի փխ վասն ոյր*
3 DEJ *ըստ որո*
3 B *ըստ որգան*
3 M *անկամ*
5 K *ճանապարհորդին*
5 BK *պատճառ* E *զպատճառս*
5 K *Նեսցէ* M *քնեսցէ*
5-6 GM *պատմելոյն փխ յամելոյն*
6 A *չաղկապք* BCDEHJMN *չաղկապս*
7 GM *գնեցեր փխ գնացեր*
7 K *Ադ փխ Արդ*
7 N *արգել փխ արագել*
8 N *վասն որո՞* [*իրաց*]
8 N *յամեցել*
8 CI *խաբանեցեր*
9 ACD *կացեր*
9 JN [*Ըստ*] *որո*
9 GM *յանցեր*
10 AGIM *ժամս*
10 BK *չիք՝ «Ըստ որքա՞ն ժամանակս գործեցեր», «Որքա՞ն զաւրութեամբ մարտեար»*
12 K *տարակուսեալ*
15 AF *փաստաբանականին*
15 BK *զիարդ* GM *զի անտ փխ զի անդ*
16 I *յայտեցաւ*
16 ACDF *անյայտեն* E *ի յանյայտէն* J *անյայտէն*
16 BK *չիք՝ միայն*

[Բ Ա Ն]

«Եւ եթ այսոքիկ՝ *արդեաւք, ապա, ապաքէն, ապա ուրեմն, իսկ, ընդէ՞ր, է՞ր, ո՞ւմ, զմէ՞*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

«Արդեա՞ւք *ի մեծ սխալանս առնէր ոք*», «Ապա՞ *թէ այդ այդպէս իցէ*», «Ապաէ՞ն *պտուղ էր*», «Ապաէ՞ն *մարմին եմ*», «Ապա՞ ուրեմն *հանել կամէր*», «*Իսկ* ընդէ՞ր *է ինձ այս*», «է՞ր *աղագաւ եղէ բանական*», «Ո՞ւմ *ժողովեմ զմթերս*», «Զմէ՞ *մեռանիմ, քանզի եւ յոլովք են անմահքն*»:

[Բ Ա Ն]

« ‹7› Եւ *բաղբանականք* եթ, ոյք առ մակբերսն եւ առ շաղկապսն բացատրութեանն ֆաջ տրամակայիմ· եւ ե՛ն այսք՝ *արդեաւք, ուրեմն, այլ, այլ սակայն, այսուհետեւ, վասն որոյ, յաղագս որոյ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Բաղբանական *է բազում բաղեալ բանս եւ ի վեր եկեալ առակաւք եւ հաստատութեամբ, որք դիւրութեամբ եւ զարմացմամբ ասին: Եւ ե՛ն այսք՝ «Որք իննջեցինն ի Քրիստոս, կորեան արդեա՞ւ», «Ուրեմն ա՞յս էին երազքն ցովսեփու», «Այլ զի՞ լցցի բանն, որ ասացաւ», «Այլ սակայն *յայս բերէր զիմացումն*», «Այսուհետեւ *աչխատ ոք զիս մի՛ արասցէ*», «Վասն որոյ *արտաքս առաքեցայ*», «Յաղագս որոյ *իրաց տանջեցեալ լինիմ*»:

---

2 GM *արդեաք*
2 D *ապայ [ուրեմն]*
5 ABDEGHJKMN *սղալանս*
5 ABCDFGHIKMN *յառնէր*
6 M *մարմինն*
6 H *[մարմին] իմ*
6 D *Ապա՞յ*
7 M *ձայն փխ այս*
7 G *եղեւ*
8-9 BKM *անմահք*
11 J *մակբերան*
12 ACFGHIM *բացատրութեան*
12 AF *տրամակաին*
13 DJ *վասն որո*
13 EJ *յաղագս որո*
15 AF *բաղել*
15 ABCDEFGIJKMN *բան*
15 EI *ի վերայ*
16 C *որ փխ որք*
16 GI *որ [են] փխ եւ* H *չիք՝ եւ*
17 ABCDEFGKM *իննջեցին*
18 AF *ցաւսէփու* BK *ցօսեփու* MN *ցովսէփու*
19 EGM *այս*
19 N *բերեր*
19 DHN *զիմացումն* E *յիմացումն*
20 DJ *Վասն որո*
20 M *արաքս*
20 ABDEFHJK *առաքեցա* N *առաքս*
20 DJ *ցաղագս որո*
21 CI *տանջեալ*

Գիտելի է եւ այն, զի որպէս հնար է ի միում անուան երկու կոչումն ընդունել՝ ասել զուղղականն եւ խոնարհել ի սեռականն, իբր՝ մարդ, մարդոյ, նոյնպէս եւ բաղբանականդ կարէ լինել եւ տարակուսական, որպէս՝ ուրեմնդ եւ արդեաւդ:

[Բ Ա Ն]

« ‹8› Եւ *թարմատարք* եթ, որ ի չափոյ սակս կամ զարդու յարաոոցեալ լինին· եւ ե՛ն այսոքիկ՝ *իգն, մակ, իբր*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Թարմատար չաղկապ, որպէս ինքն դասէ, ոչ է հարկաւոր իբրեւ զայլսդ, այլ աւրինակ իմն դոյզն նկար ի հանդերձի կամ ճամուկ ի մեկնոցի՝ վասն փոքր ինչ զարդու եւ գեղեցկութեան, եւ ո՛չ՝ ի պէտս լրման: Նմանապէս եւ սա վասն չափոյ ինչ տաղի եւ զարդու մակդրեալ լինի, իբր ի գնդէ ի գնացս, կամ որպէս ոմանք ասեն՝ իկ, որ է փոքու իրաց նշանակութիւն, վասն որոյ «թարմատար» ասաց, որպէս զի գեղեցիկ են, կամ փոքրիկ են:

Իսկ մակն՝ *ընդդիմակ, գերմակ, համակ:*

Է՛ եւ նախդիր մակդ, *իբր՝ մակագիր:*

[Բ Ա Ն]

«Եւ ե՛ն ոմանք, ոյք առադրեն ընդդիմակս, որպիսի՝ *սակայն, համայն*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսմ զայլս ոմանս ասէ առադրաւղս, զի սովորութիւն է իմաստ-

---

1 GI *չիք՝ ի*
1 E *միոմ*
1 AFGIJ *անուն* B *անւան*
2 ADEFGHJMN *խոնարհիլ*
3 CI *մարդւոյ* J *մարդո*
4 ABCDFK *ուրեմդ* I *ուր է մարդ փխ ուրեմնդ*
6 H *թարգմատարք* M *բարմատարք*
6 DEHJ *չափո*
6 E *եւ [կամ]*
6 AFG *զարդոյ*
6-7 M *յարարոոցեալք*
9 BGHIJMN *ինք* E *ինքդ*
9 K *ո ե փխ ոչ է*
10 H *աւրինակիլ*
11 H *ինձ փխ ինչ*
11 H *գեղեցկութիւն*
12 DEHJ *չափո*
12 ACF *տաղիւ փխ տաղի եւ*
13 K *[իբր] որք*
14 CGI *փոքրու* KM *փոքր*
14 D *վասն որո*
15 ADJK *չիք՝ կամ*
16 GM *ի [մակն]*
17 C *մակդիր*
19 N *առայդրեն*

նոց զհաստատունն ինքեամբ անուամբ ասել, իսկ զերկբայն՝ ուստի եպերանք ինչ գայցեն, այլո՛ւմ բանիւ։

Եւ ընդդիմակացդ է այսպիսի ինչ, իբր թէ՝ արարն՝ անարարին, եւ հեղգն՝ արագին, յորժամ ասիցի՝ «Թէպէտ երագ էր, սակայն հասի», «Թէպէտ զաւրաւոր էր, համայն յաղթեցի»։

[Բ Ա Ն]

« <10> Եւ վարանականք են, ոյք ակամայ ընտրելի առնեն զերկրորդն· որգոն՝ գէթ, գոնէ, փարթար»։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Վարանական է, զի յորժամ յապառնւոյն ոք վրիպիցի, առ հարկի ընդունի զերկրորդն, որպէս թէ՝ «Մեկնիչ քաջ չեղէ, գէթ բանիկ ասէի», եւ՝ «Ցաչխոյժ վաստակոյ ոչ բաւականացայ, գոնեայ այլոց ձրի ոչ ղարմանէի», եւ՝ «Թէ այնմ ոչ հասի, փարթար յայսմանէ ոչ զրկէի», եւ՝ «Անդ չեղէ, մակար աստէն կէի»։– Այս քե՛զ՝ յաղագս չաղկապիդ պարզ մեկնութիւն։

1 DHJN *զհաստատունս*
1 BK *ինքեան* E *ինքեանք*
1 H *անուամ* N *անուամբ*
1 K *աստի փխ ուստի*
3 M *եւ է ընդդիմացդ* [*նաեւ՝ շարադաս·*]
3 AGI *չիք՝ է*
4 B *հեղգ*
7 H *վարանայականք*
7 ABDEFGHJKN *ակամա*
7 ABCFGIK *ընդրելի*
8 DHN *գէթ*
8 CI *գոնեա*
10 M *վարանարկանք են*
10 ABCFGJKMN *յապառնոյն* I *ապառնոյն*
10 CI *պրիպիցի փխ վրիպիցի*
11 I *ընդունիցի*
11 N *գէթ*
11 H *բանի*
11 E [*բանիկ*] *մի*
12 BJK *Աչխոժ* M *ցաչխոժ*
12 CIJ *վաստակո*
12 ACDEFHIJ *բաւականացա* GM *բաւականաց*
12 CHIK *գոնեա*
12 M *յայլոց*
13 G *դարմանեի*
13 G *զրկեի*
14 G *կեի փխ կէի*
14 GM *չաղկապի*

ՅԱՂԱԳՍ ԱՌՈԳԱՆՈՒԹԵԱՆ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զմասունս բանին աւարտելով, որով արուեստ քերականութեանս յարդարի, դարձեալ վերստին զընթերցողութենէն բուռն հարկանէ, քանզի տառք յաղագս փաղառուութեանցն եւ մասանցն բանին գտեալ եղեւ, իսկ բան՝ վասն չահից, յորմէ լսաւղքն աւգտիցին եւ չահքն ի վերծանութենէն, զի առոգանութեամբ ընթերցցի, որպէս ասաց, թէ «ներկուռ՝ ըստ առոգանութեան»։ Քանզի առոգանութիւնդ «առովասացուցիչ» լսի, զի զեղանակ բանին ըստ ենթադատութեան արուեստիս պայծառացուցանէ, զորոց այժմ զբանիաւնութիւն սմին եւ զանուանս սոցին ուսուցանէ։

[Բ Ա Ն]

«Առոգանութիւնք են տասն՝ չե՛չտ, բո՛ւթ, պարո՞յկ, երկա՛ր, սո՞ւղ, թա՛ւ, սո՞նկ, ապաթա՛րց, ենթամնայ, ստորատ)։

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Տասն ասելով զքանիսն յայտնեաց հանդերձ անուամբք։ Իսկ մեզ

3 CFGI *ի մասունս* M *մասունս*
3 B *բանի*
3 N *արուեստ*
3 BDEGJKMN *քերականութեանն* CGHI *քերականութեան*
4 CI *արդարի*
4 BK *զընթերցողութենէ*
5 I *տառքս*
5 K *յաղագ*
5 GM *փաղառուութեանց*
6 C *լսօքն*
6 CI *յօգտիցին*
6-7 M *վերծանութենէ*
7 AB *զի առոգանութեամբն* E *զի առոգանութենէն, զի առոգանութեամբն* [կրկն·] H *զի առոգանութեան, զի առոգանութեամբն* [նաեւ՝ կրկն·]
7 A *ընթերձցի* CFI *ընթերցի*
8 CI [*ըստ*] *առոգանութեանդ*
8 H [*ՔանգԻ*] *առոգանութեանդ*
9 DEFHKN *զյեղանակ*
9 BCEJ *ենթադատութեանն*
9 BCDEGHIKM *արուեստիս* J *արուեստիս* N *արուեստիս*
10 K *յայժմ*
10 ABCEFGIKM *զբանիութիւն*
10 N *զանուանս*
11 ABCDEFHIJKN *նոցին*
13 F *Ռոգանութիւնք փխ Առոգանութիւնք*
13 J *բոյթ*
14 ABCDEFHIKJ *ենթամնա*
16 ACFIJ *անուամբ* N *անուամբ*

քննելի է զպատճառ քանիաւնութեան եւ զզաւրութիւն սոցա:

Ա՛րդ՝ տասն ի թիւս կատարեալ է, եւ մարդ ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ կատարեալ տասն զգայութեամբ երեւի: Նոյնպէս ամենայն բան ունի զգիրն ի տիպ մարմնոյ, եւ զեղանակ ձայնին յաւրինակ հոգւոյ, իսկ տասամբ առոգանութեամբս զեղեցկացեալ պայծառանայ եւ կատարի, իբր հոգի եւ մարմին՝ հանգունատիպ զգայութեամբքն:

Յուցից եւ զզաւրութիւն անուանցդ, քանզի ասի չեչտ սուր, որպէս ի մասունս մարմնոյ՝ աչք, եւ բուքդ՝ ծանր, պարոյկդ՝ չրջումն վերուստ ի վայր կամ չուրջառ, երկարդ՝ երկայն, սուղդ՝ կարճ, թաւդ՝ խոշոր, սոսկդ՝ ողորկ, ապաթարցդ՝ առանց, ենթամնայն՝ ներքսաղրական, ստորատ՝ ներքեւահատ:

[Բ Ա Ն]

«Առոգանութիւնք սեռականք են չորք՝ ոլորակ, ամանակ, հագագ, կիրք»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զսեռականն փոխանակ ազգականի դնէ, զի որպէս ազգ ըստ նախկին հատմանն ի չորս բաժանի, այսինքն՝ ի հայր եւ ի մայր, յեղբայր եւ ի քոյր, այսպէս եւ սոքա տասունքս յայսքան ազգս որոշին, եւ իւրա-

1 CFI *զպատճառս*
1 AEI *քանիօնութեան* BHK *քանիօնութեանն* CF *քանուքեան* DGJMN *քանուքեանն*
1 ACEIJ *զաւրութիւն*
2 AFJ *չիք՝ ի*
2 CIF *թիւ*
2 ABFJKN *հոգւոյ*
2-3 M *չիք՝ է, եւ մարդ ի հոգւոյ եւ ի մարմնոյ կատարեալ*
3 A *զգաուքեամբ* GM *զգայուքեամբք*
3 GM *երեւին*
4 D *մարմնո*
4 BDEFGHJKMN *զյեղանակ*
4 M *ձայնի*
4 JN *օրինակ* M *յօրին*
4 AFJN *հոգւոյ*
5 K *առոգանուքեամբ*
5 H *զեղեցկանատիպ փխ զեղեցկացեալ*
5 A *պայծառանա* BCDFGK *պայծառանա* H *չիք՝ պայծառանայ եւ կատարի իբր հոգի եւ մարմին՝ հանգունատիպ:*
6 AD *զգաուքեամբքն*
7 F *չիք՝ եւ [զզաւր·]*
7 AD *զաւրութիւն* H *զաւրուքեան*
7 N *անուանցդ*
7 A *չեչդդ* EFH *չեչտ* K *չեչդ*
8 H *իմաստունս փխ ի մասունս*
8 DEH *մարմնո*
8 ABDE *պարոյկ*
9 K *սուղ*
10 N *թաւ*
10 N *չիք՝ խոշոր, սոսկդ՝ ողորկ, ապաթարցդ*
10 K *ապաթացդ*
11 J *ստորատ*
11 BK *ներքեւ* N *ներգեւահատ*
13 H *Առոգանութեանք* K *Առոգանութեանս*
13 ABDFJK *չիք՝ են*
13-16 H *չիք՝ ոլորակ, ամանակ, հագագ, կիրք: Զսեռականն*
14 AF *կիր*
16 N *Զսեռականքն*
16 H *խառնակ փխ փոխանակ*
17 I *չիք՝ այսինքն*
17 ABDE *չիք՝ ի [հայր]*
17 E *եղբայր*
18 K *չիք՝ ի [քոյր]*
18 CI *քուր*
18 I *այսքան*
18 K *որոչեն*
18 E *իւրաքանչիւր ոք* G *իւրաքանչիւրքն*

քանչիւրք ի սեռիցն դարձեալ նոքումբք տասամբք լնանին:

Եւ է՛ ոլորակդ «ոլորակ», իբր թէ յոյժ ըստ վերնաստուքեան կամ ըստ հարթուքեան: Իսկ ամանակդ՝ «ժամանակ» է, եւ հագագդ՝ «բառ», եւ կիրդ՝ «պատահումն», զորս դարձեալ զասացեալ սեռս ի տեսակս կոտորէ:

[Բ Ա Ն]

«Եւ ի սոցանէ ոլորակք են երեք՝ չեչտ, բուքդ, պարոյկ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ոլորակն սեռ գոլով ծնանի զերիս զայսոսիկ, զորոյ զաւրինակն ասացաք ի տեղւոջ իւրում: Սակայն սակաւ մի եւ ա՛նտ դիցուք, զի չեչտ ոլորակդ է՛ բնուքեամբ, է՛ եւ պատահմամբ, քանզի յանուանս եւ ի բայս յորժամ ի վերայ այն հեգիցն գայցէ, որ ունի այբ կամ եչ կամ ին եւ յորդելակ ելցէ ձայն՝ այն բնուքեամբ չեչտոլոր ասի: Իսկ թէ այլք ի ձայնաւորացն առնուն զչեչտն՝ «զրուքեամբ» ասին եւ «պատահմամբ»:

Նմանապէս եւ բուքդ՝ յորժամ եթի, ոյի կամ հիւնի պատահէ՝ «բնուքեամբ բուք» ասի ընդդէմ չեչտին՝ վասն նեղելոյ զչրթունսն ի ձայնելն:

Իսկ պարոյկն յորժամ բնուքեամբ երկարացն կամ երկբարբառացն դիպի, բեկումն ձայնի լինի վերուստ ի վայր՝ թէ՛ յանուանս, թէ՛ ի բայս, իբր՝ եղիշէ, Ահարովն, Պաւղոս, եդաւ, արդարեւ, բողու, հոգայի եւ սոյնպիսիք:

Բայց գիտելի է այն, զի զճեւ պարուկիս գտանեմք եղեալ եւ ի հարց.ականսն, որդոն՝ այս այժմիկ, ոսկր, եւ՝ «Ո՞ւր էիր, մինչ ես

1 ACF *նոքումք*
1 E *ծնանին փխ լնանին*
2 E *չիք՝ թէ*
2 ABDFGM *ոյժ*
2 EK *չիք՝ ըստ [վերս·]*
4 J *կիրքդ*
4 CFI *զոր*
9 GJ *Ոլորակդ*
9 ABCDEFHIJKN *զերիս*
9 DEHJ *զորո*
10 AEFGJKMN *տեղոջ*
11 N *յանուանս*
12 F *ի վերա այն* ACEH *ի վերայն փխ ի վերայ այն*
13 EH *յորդելեակ* BK *յորդորակ փխ յորդելակ*
13 M *չիք՝ թէ*
13 GM *այլքդ*
16 N *Նմանութեամբ*
16 I *բուդ*
16 A *էթի* J *եթէ*
16 CFGI *հիւնի*
16 CI *պատահի*
17 GM *բուքք*
17 G *ասին*
17 D *նեղելո*
17 G *զչրթունս*
19 N *բարոյկն*
19 AFGI *երկբառացն*
20 BEFGHIJKMN *յանուանս*
21 M *իբր թէ*
21 ABCDEFHJK *Ահարաւն* IN *Ահարոն*
21-22 A *հոգաի*
23 K *ձեւ*
23 AKN *պարոյկիս*
24 CI *հարցականս*
24 K *չիք՝ այս*
24 ADEGHIJKN *այժմ*
24 BK [*ոսկր*] *յոսկերացի* CI *ոսկրոս*
24 N *մինչեւ*
24 BKM *չիք՝ ես*

հիմունս արկանէի երկրի», որ ինձ թուի, թէ յաղագս երկբարբառացն պարոյկ է այս յառաջնոցն եղեալ, որպէս ի վերայ ուր-ին:

Իսկ յետոյ համբակագոյնքն «հարցական» կոչեցին կամ այլազգ, զի ձայն հարցականին զզաւրութիւն պարուկին ունի, քանզի բեկումն է ձայնի, ապա թէ ոչ՝ ոչ գտանեմք զհարցականիս ձեւ ի տան առոգանութիւնն:

[Բ Ա Ն]

«Ամանակէ երկու՝ *երկար, սուղ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Եւ սոքա դարձեալ ի ձայնաւոր տառն երեւին, զի յերկարաձայնս երկարն պիտոյանայ, իսկ ի սուղսն՝ սուղն:

Եւ ե՛ն երկարք բնութեամբ՝ է, օ, իսկ դրութեամբ՝ ա, ը, ի: Արդ, սոցա պատահեալ՝ երկարի, թէպէտեւ բաղաձայնի հանդիպի այնց, որ ոչ նեղեն զչրթունսն:

Իսկ սուղք են՝ ե, ո, ւ· յորժամ սոքա յանու[ա]նս եւ ի բայս պատահին՝ սուղն եղեալ լինի, եւ, մանաւա՛նդ, յորժամ նրբաձայնիցն դիպին երկամանակքն, իբր՝ բաբ, մամ, ըմպ, քանզի սոքա երկամանակք են, սակայն ի սոսա զսպին այբ եւ եթ, որք դրութեամբք սուղք ասին, իսկ առաջինն բնութեամբ:

Բայց պարզ ժամանակիս աւրինակն յոտինն ճառի ուսցուք: Իսկ թէ ոք տարակուսեսցի՝ վասն սուղ առոգանութե՞նս է, թէ՞ նման է

---

1 BKM *արկա"* DEFGHMN չիք՝ *արկանէի երկրի*
1 ABD *թւի* N *թվի*
1 CFI *երկբարբառոցն*
2 E *յառաջնոյն* K *առաջնոցն* M *յառաջնոյցն*
2 ACEGHIJKMN *ի վերա*
2 BK *ուր*
3 J *յետո*
4 A *պարոյկին*
5 K *գտանեմ*
5-6 ACDFGHIJN *առոգանութիւնս* E *առոգանութիւն*
8 M *երկայր*
10 N *սոքայ*
10 CI *տառս* DH *տասն* E *ժ* փխ *տառսն*
10 J *երկարաձայնս*
11 ABCDEHIJ *պիտոյանա*
11 B չիք՝ *ի*
11 CFIK *սուղն* փխ *սուղսն*
11 BK *սուղ* փխ *սուղն*
12 M *երկար*
12 M *է [ա]*
13 K *բաղաձայի*
13 K *հանդի*
15 I *սուղքն*
15 K *եչ, ոօ, ւօ,* B *եօ, ոօ, ւօ* փխ *ե, ո, ւ*
15-16 K *հանդիպին* փխ *պատահին*
16 BK *սուղ*
16 BK *լինին*
16 GM չիք՝ *եւ*
17 I *դիպիցին*
17 AB *բամբ*
17 N չիք՝ *մամ*
18 GMN *սոսայ*
18 BCGHJKN *դպրութեամբ* M *դրութեամբ*
20 CI *ամանակիս*
20 N *ոտինն*
20 BK *ճառեսցուք* փխ *ճառի ուսցուք*
21 JN *եթէ* փխ *թէ [ոք]*
21 BDEFGIJMN *եթէ* փխ *է, թէ՞*

աւ-ին, եւ սխալումն առնէ ընթերցողին, գիտասցէ՛ այնպիսին, զի առաջին թարգմանքն մեր, որք զդիրն գտին, օ նչանագիր ոչ ձեւացուցին վասն յաճախութեան տառիցն, որպէս եւ ո՛չ ֆէ, եւ ո՛չ դիւն, այլ զֆէի տեղ փիւրով լցին, եւ զդիւնի՝ զատով, նոյնպէս եւ զօ[յ]ի՝ ով գրեցին եւ այբ եւ հիւն, որպէս ի Մովսէսդ եւ Ցովսէփդ, եւ կամ՝ յաւգնելդ եւ յաւրհնելդ:

Իսկ յետինքս գրեն եւ օ՝ առեալ ի յունէն: Այլ է՛ զանազանութիւն, զի սուղդ բոլոր ի վերայ գլխոյ տառիցն եղեալ լինի, իսկ օ՝ ի շարս տողիցն, եւ այսու բաժանին ի միմեանց ի հմտագունիցն: Իսկ անհմուտքն որպէս անգէտ են սղին, նոյնպէս եւ օ տառին: Եւ ե՛ն ոմանք, զի եւ երկու բոլոր խառնեն ընդ միմեանս եւ օ առնեն, այսպէս՝ ∞, քանզի մեծ ω-ի յունին այս է: Բայց հռոմայեցւոյն յատուկ մի բոլոր է, որպէս մեք այժմ դնեմք: Եւ այսոքիկ՝ այսքան:

[Բ Ա Ն]

«Հագագ երկու՝ *թաւ, սոսկ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սեռ գոլով հագագն *յերկուս առոգանութիւնս տրամատի՝ ի թաւ*

---

1 BCDEGHIJK *օին* փխ *աւին*
1 ABCDEGHIJKMN *սղալումն*
1 H *այնպիսիցն*
1-2 E *յառաջին*
2 ACFIJ *թարգմանքն*
2 B *գտնին*
2 CI *աւն* փխ *օ*
3 H *է* MN *քէ* փխ *ֆէ*
3 H *զէի* I *զփէ էի* K *զֆի* MN *զքէի* փխ *զֆէի*
4 B *զլիւնի* փխ *զդիւնի*
4 M *լցցին*
4 CI *զաւի* փխ *զօ[յ]ի*
5 F *ա* փխ *այբ*
5 ACDEFGHIJKMN *ւիւն*
5 AEF *Մովսեսդ* CI *Մաւվսէսդ* B չիք՝ *եւ Ցովսէփդ* C *Ցաւվսէվդ* H *Ցովսեփդ* I *Ցաւսէփդ*
5 N *օգնելդ*
7 N *յետինք*
7 N *գրէն* M *գրեցին*
7 N *ի ճառեալ* փխ *եւ օ առեալ*
8 DF *ի վերա*
8 DEHJ *գլխո*
9 H *միմենց*
9 H *հմուտքն* փխ *անհմուտքն*
10 I *անգետ*
10 AF *եւ տառին եւ օին* փխ *օ տառին*
10 BCGHIJMN չիք՝ *եւ [են]*
11 E *խառնին*
11 M *միմեանց*
11 CI *աւ* փխ *օ [առնեն]*
11 CI չիք՝ *այսպէս*
12 CI *մեծ աւ*
12 A *հռոմայեցոցն* BEFGN *հռոմայեցոյն* CI *հռոմայեցուն* DH *հռոմաեցւոյն* JM *հռոմայեցոցն* K *հռոմայեցոցն*
13 M *այժ*
15 N *եւ ի [սոսկ]*
17 N չիք՝ *Սեռ գոլով հագագն յերկուս առոգանութիւնս տրամատք՝ ի թաւ եւ ի սոսկ:*
17 M *յերկու*
17 H չիք՝ *ի [թաւ]*

եւ ի սոսկ: Եւ պիտոյ են սոքա ոչ ի ձայնաւորսն, այլ՝ յանձայնսն, որք խոչոր եւ ողորկ բարբառ արձակեն. խոչոր՝ ի թաւիցն, իսկ ողորկ՝ ի լերկիցն: Եւ ե՛ն թաւք՝ բ, փ, ֆ, եւ լերկք՝ պ, կ, տ: Արդ, ի վերայ սոցա եղեալ առոգանութիւնքս, զի մի՛ արասցէ զբարն՝ կար, եւ զթաւն՝ տաւն, եւ զփոկն՝ պոկ եւ որք սոյնպիսիք:

[Բ Ա Ն]

«Կիրճ երեք՝ *ապաթարց, ենթամնայ, ստորատ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ըստ կրից պատահման սոքա երեքին ձեւանան, վասն այսորիկ յերիս բաժանի կիրքդ, որով լնու թիւ տասանց առոգանութեանցդ: Բայց ասի տիրապէս ապաթարցն «առանց», յոր նախդիր դնեմք զապայն: Իսկ ստուգաբանաւրէն ձեւով՝ այբադարձ, քանզի ե՛ն տեղիք ինչ ի գիրս, ուր բազում անգամ ի կապել զբառն այբ ի ներքս մտանէ, որզան՝ վերաճստեալ, պարաբարձեալ: Իսկ ուրեք-ուրեք ի բաց բառնի այբն ի նոյն բառից հոլովումն, որգոն՝ վեր'տառութիւն, պար'բերութիւն,- յայսպիսի իրս նշանակելի է ձեւովս այսու առանց այբի գոլ զտեղին:

Բայց հարստագոյն է առացցն քան զայբադարձն. քանզի առացցն ոչ միայն զառանց այբի գոլ զբառն ցուցանէ, այլ թէեւ այլ ինչ գրոյ կարծիք կայցէ պիտոյ գոլ ի բառ ինչ եւ յայնմ տեղւոջ ոչ պիտոյանայ, նշանակէ, որպէս եգիպտացի՝ եգիպտացւոյ, քանզի ի հոլովս ոչ պիտոյանայ ին:

Եւ զարձեալ ապաթարցդ պիտոյ է ոչ ի պիտակ ասացեալ հեգոն, այլ՝ յոչ պիտակն ի մէջս տողիցն, որոյ նշմարանք իմն գոյ մնացեալ ի հին աւրինակս՝ ի տեղիս, ուր ո, կամ է, կամ ի է հեգն, իբր՝ «Ո՛ արար զհրեչտակս իւր հոգիս», քանզի ձայնաւոր է եւ առանց այլ տառի կարէ զհեգն լնուլ. այլեւ ի զարձս տողին եղեալ լինի, քանզի յորժամ բանն ոչ աւարտի յառաջին տողն եւ ըստ գրաղարձութեան արուեստին բաժանէ գրիչն զտառն եւ սկիզբն առնէ ի միւս այլ տողն, որով լնու զբանն, դնէ զայս նշան, որպէսզի ի յետ զարձեալ յառաջին տողէն յերկրորդն առնու զպակասն եւ կատարէ զհեգն կամ զբանն, եղեալ լինի եւ ի մէջս տողիցն, զի մի՛ խառնիցի հեգ ընդ հեգ եւ այլայլէ զբանն:

Իսկ ենթամնայդ՝ որ է նշան ներքոյ եղեալ գրոյն, պիտոյանայ յայնմ տեղւոջ, ուր յերկուց աւարտելոց բառից կապի մի բառ, որգոն՝ նորընձայ, աւրէնսուսոյց, զի խառնեաց զերկուսն եւ միաւորեաց,- այս տիրապէս ասի ենթամնայ, իբր թէ գմնացեալն յառաջիկաեաց,- այս

---

1 I չիֆ՝ *եւ [ի սոսկ]*
1 N *սոքայ*
1 B *յանձայս* H *անձայնսն* M *յանձայսն*
2 I *յողորկ*
2 B չիֆ՝ *խոչոր՝ ի թաւիցն*
2 CI չիֆ՝ *իսկ*
2-3 M *լերկ*
3 ACDEFGHIJKN *ի վերա*
4 G *զթօն՝ տօն* H *զթաւնն տօն* JKN *զթօնն՝ տօն*
5 CI *տօ* փխ *տաւն* M *տօնն*
5 BCEFH *փոկն*
5 M *բարկն փարկն* փխ *զփոկն՝ պոկ*
5 B *եւ արդ* փխ *եւ որք*
7 ABCDEFIJK *ենթամնա* H *ենամնա*
9 N *սոցա* փխ *սոքա*
9 M *երիքն* փխ *երեքին*
10 GM *լիուԹիւն* փխ *լնու թիւ*
10 AEFI *առոգանուԹեանց* N *առոգանուԹեանդ*
11 M *ապաթարց*
11 BCHK *որ*
12 K *ձեւօվ*
12 ABCDEFHIJN *այբաթարց* K *այպաթարց*
13 ABDEFGHM *որ* փխ *ուր*
13 G *անկամ*
13 K չիֆ՝ *ի*
13 GM *կապէն*
13 M *ի ներք*
14 HM *ուրէք ուրէք*
15 GM *բառիցս*
15 I *պարբեկուԹիւն*
16 N *այսպիսի*
16 GM *իր*
16 ABCEFGIJKMN չիֆ՝ *է*
16 EH *ձեւովն*
17 H *հարստագոյն*
17 H չիֆ՝ *է*
17 H *առանց [քան]*
17 ABCDEFHIJMN *զայբաթարցն* K *զայբապաթարցն*
17 ABDEGHJKMN *զի* փխ *քանզի*
17 M *առանց*
18 K *առանց* փխ *զառանց*
18 DEJ *գրո*

1 M *կացցէ*
1 A *պիտո*
1 M *ի բաւ* փխ *ի բառ*
1 H *իչ* փխ *ինչ*
1 A *յայն* M *յան*
1 AGKM *տեղոջ* FN *տեղոչ*
1 ADEFHIJ *պիտոյանա*
1-3 BK չիֆ՝ *ի բառ ինչ եւ յայնմ տեղւոջ ոչ պիտոյանայ, նշանակէ* M չիֆ՝ *ոչ պիտոյանայ, նշանակէ, որպէս՝ եգիպտացի, եգիպտացւոյ, քանզի ի հոլովս*
2 B *[եգիպտացի] եւ*
2 ACFIKN *եգիպտացոյ*
2-3 A *պիտոյանա*
4 M *պիտոյկն* փխ *պիտակ*
4 J *ի [հեգոն]*
5 KN *ոչ*
5 ABCDEFGHIJMN *պիտակն*
5 K *մէջ*
5 HJ *որո*
5 EHN *քոյ* J *գո*
7 A *յոգիս* CDEHIN *հոգի*
7 K *կայնաւոր*
7 I *կարի*
7-8 GM *զհեգն կարէ լնուլ [շարադաս·]*
8-9 H չիֆ՝ *ի զարձս տողին եղեալ լինի, քանզի յորժամ բանն ոչ աւարտի*
8 CI *քանզի բան [I բանն] յորժամ [շարադաս·]*
9 GM *առաջին*
9 K *գաղարձութեան*
9 M *արուեստի*
10 M *զտառն*
10 ADHJ *միուս*
10 ABCDEFGHIJKM *բանն*
10 ABCDEFHIJKN *որպէս*
11 C *առաջին*
11 F չիֆ՝ *եւ [ի]* M չիֆ՝ *ի [յետ]*
11 AD *երկրորդն*
12 FI *եւ [եղեալ]*
12 F չիֆ՝ *լինի*
13 CFI *խառնեացի*
13 K *այլայէ*
14 H չիֆ՝ *է*
14 ADEHJKN *ներքո*
14 ABCDEHIJ *պիտոյանա* M *պիտանա*
15 KN *այնմ*
15 AFGKMN *տեղոջ*
15 N *յուր*
15 AFHIKN *երկուց*
15 BKM *աւարտացելոց*
16 A *նորընձա* DEJN *նորընծա*
16 ED *օրէնուսոյց*
16 F *զերկուս* K *երկուսն*
17 M *զայս*
17 BCDGIJKM *ենթամնա*
17 M *իբր* փխ *իբր թէ*
17 M *գմնացեալն*
17 CI *իբր թէ առաջիկայէն մնացեալն խառնեալ [նաեւ՝ շարադաս·]*
17 A *առաջիկաէն*

յէն խառնեաց ի նոյն: Բայց պատահէ երբէք դնիլ՝ յորժամ ի լիոյ եւ ի թերւոյ, կամ ի թերւոյ եւ ի լիոյ բառից եւ ի կիսաբառից չաղաչարի բառ, որբար՝ հրեշտակաց, հրեշտակային, պատմագիր, սիրամարգ եւ որք սոյնպիսիք:

Կամ թէ՝ յորժամ գիր ինչ յանգի անուանն դիցես յաղագս ցուցական գիրսն առնելոյ. այսպէս՝ մարդս, մարդդ, մարդն, մարդքն,- ասին եւ սոքա ենթամնայականք:

Դարձեալ եւ դնի ի վերջս տողիցն՝ յորժամ ձայնաւոր պատահիցէ առաջին գիրն, որպէսզի առեալ զայն խառնէ յերկրորդ տողն այդպէս, որպէս եդի:

Իսկ ստորատդ թէպէտ ի թիւ տասն առոգանութեանցս մտանէ, սակայն յընկերաց իւրոց, այսինքն ի կիտիցն ո՛չ բաժանի, որով յայտնի լինի, թէ վարդապետութիւն կիտին խառնէ յառոգանութիւնսն, ըստ որում եւ ինքն յառոգանութեանցս է: Բայց յաղագս սորին ասացեալ է յիւրում տեղւոյնն:

[Բ Ա Ն]

«Շեչտոլոր անուն է, որ նանգին ունի զոլորակն, որպիսի՝ *Սահա՛կ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Զոր ինչ պարզ եղ զառոգանութիւնսն, այժմ աւրինակաւ ծանուցանէ, թէ ամենայն անուանք, որ ի վերջին հեգին ունիցի զայբ կամ զեչ, կամ զին՝ նոքա յանգաչեչտ ասին:

1 ABCDFGIK *երբեք*
1 DH *դնել*
2 ABFKN *թերոյ* DEHJ *թերո* CI չիֆ՝ *եւ ի թերւոյ*
2 ABCFIK [*կամ*] *ի թերոյ* EHJ *ի թերո*
2 DJ *լիո* C չիֆ՝ *եւ ի լիոյ*
2 GM չիֆ՝ *ի* [*կիս.*]
3 GM *բար փխ բառ*
3 AEFN *հրեչտակին* H *հրեչտային*
3 H *պատամագիր*
4 EH *սոյնպիսիքն*
5 AEGM չիֆ՝ *թէ*
5 E *գրիչ փխ գիր ինչ*
5 N *անւանն*
5-6 D *ցուցականն* EH *ցուցականին*
6 DJ *առնելո*
6 M չիֆ՝ *մարդդ*
7 H *սոքայ*
7 AC *ենթամնաականք* H *ենթամնայկանք* I *ենթամնականք*
8 BK *տողին*
8 K [*տողիցն*] *այդպէս, որպէս եդի*
8 K *պատահի* M *պատահիցէ*
9 E *յառաջի*
9 K *որպէս*
9 N *խառնեաց*
9 N *երկրորդ*
11 GM *ստորատ*
11 I *թէպէտ*
11 CHI *առոգանութեանս* K *առոգանութեանց*
12 A *ընդերաց* CIK *ընկերաց* EH *յնկերաց* M *յերընկերաց*
13 GM *յառոգանութիւնս*
14 ABH [*ինքն*] *յառոգանութեանց* GM *յառոգանութիւնս*
14 G չիֆ՝ *է*
15 A *տեղոյն* J *տեղւոյ*
17 AD *նանգի* CFI *նանկին* EN *անգին*
20 K *յայժմ*
20-21 K *ցուցանէ փխ ծանուցանէ*
21 N *անւանք*
21 N *հոգին փխ հեգին*
22 BCI *յանկաչեչտ*
22 H *տասին փխ ասին*

[Բ Ա Ն]

«Ցարաչեչտոլոր անուն է, որ նախ եզով <վանգիւ> յանգէն ունի զոլորակն, որպիսի՝ Պե՛տրոս»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ ամենայն անուն, որ միով հեգով յառաջ քան զվերջին հեգն ունի զայբ, կամ զեչ, կամ զին՝ սոքա յարաչեչտ ասին:

[Բ Ա Ն]

«Նախայարաչեչտոլոր անուն է, որ նախ երկուք <վանգիւք> յանգէն ունի զոլորակն, որպիսի՝ *Դի՛կլիկոն*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Բոլոր անուանք, որ յառաջ երկու հեգով քան զվերջին հեգն ունին զայբ կամ զեչ կամ զին, նոքա նախայարաչեչտ ասին, եւ չորեքհեգեան կամ հինգհեգեան լիցի անունն՝ սոյն եղանակաւ է, որպէս ասացաւ:

[Բ Ա Ն]

«Պարոյկ անուն է, որ յանգին ունի զոլորակն, որպիսի՝ Երակլէ՞ս»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ասէ այժմ եւ վասն պարուկին, թէ անուն, որ յանգին ունի զոլո-

2 CI *յանկէն* K *յանգէ*
3-15 BK չիֆ՝ «*Պետրոս... զոլորակն, որպիսի*» *ընթերցումը*
5 E *յամենայն*
6 C *հենգն*
6 ABDEHK *գեն փխ գին*
8 H *որոյ* N *որու*
8 CI *յանկէն*
11 GM *անունք* N *անւանք*
11 BK *ունի*
13 J չիֆ՝ *կամ հինգհեգեան*
13 ABDEGHJMN *անուն*
13 ABCFGIM *յեղանակաւ*
13 BK *որ փխ որպէս*
15 CI *յանկին*
15 M *որպէսի*
15 N չիֆ՝ *որպիսի երակլէ՞ս: [Մեկնութիւն] Ասէ այժմ եւ վասն պարուկին, թէ անուն, որ յանգին ունի զոլորակն*
15 CI *երակղէս* M *երակղես*
17 C չիֆ՝ *եւ*
17 CI *յանկին*
17 A *ի* [*զոլ.*]

բակն, եւ տառքն ի բնութեամբ երկարացն դիպիցի, որք են՝ է եւ օ· «յանգապարոյկք» ասին, որպէս՝ Երակլէ՞ս, Բաներեգէ՞ս, Ցովհաննէ՞ս:

[Բ Ա Ն]

«Ցարապարոյկ անուն է, որ նախ եզով ‹վանգիւ› յանգէն ունի զոլորակն, որպիսի՝ *Պաւղո՞ս»*:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Անուանք, որ միով հեգով յառաջ քան զվերջին հեգն ունի զէ կամ զօ, կամ զմի ոք յերկբարբառացն՝ ամենեքեան սոքա «յարապարոյկք» ասին, եւ որք մի անգամ յառաջ քան զվերջն երկու հեգով ունիցին զէ կամ զօ, կամ զմի ոք յերկբարբառացն, թէեւ չորեքհեգեան կամ հինգհեգեան լիցին անուանք, որպէս՝ Ցովսէ՞փոս, Կլա՞ւդիոս՝ սոքա՝ «նախայարապարոյկք» ասին:

Իսկ թէ վասն բուխ ոլորակին ոչ եդ աւրինակ, կարծեմ վասն դիւրին գոլոյն, զի ամենայն անուանք, յորս ոչ են չեչտ, կամ պարոյկ ձայնաւորք, կամ երկբարբառքն, այլ եթիւ եւ ոյիւ եւ հիւնիւ են չինեալ՝ ամենեքեան նոքա բուխք են: Եւ ասին այսոքիկ խրատք վերծանութեան եւ գրչութեան, զորս յաղագս տասն առոգանութեանցն փոքր ի

1 B *պիդիցի* փխ *դիպիցի*
1 H *որգ*
2 CI *յանկապարոյկ*
2 A *Բանեռգէս* CFGHIJ *Բանարեգէս* N *Բանարեգես* M *Բանարաեգէս*
2 ABDFGHJKN *Ցոհաննէս* EM *Ցոհանէս*
4 A *անուան*
4 CI *յանկէն* N *յանէն*
5 A *Պաւլուս*
7 N *Անուանք*
7 M *հոգով* փխ *հեգով*
7 K *գան* փխ *քան*
7 AEG *հեգ* փխ *հեգն*
8 AGM *յերկբառացն* CI *յերկբարբառոցն* H *յերկբարբառանց*
8 A *ամենիքեան*
8 B *յարպարոյկք* K *յարպարոյկ*
9 BK *ունիցի*
9 AD *զե* փխ *զէ*
10 AM *յերկբառացն* H *յերկբարբառացի* IJ *երկբարբառացն*
10 AEFG *թէ*
10 ADGH *չորէքհեգեան* N *չորեքհեգեան*
11 AF *լիցի* M *լինիցին*
11 AF *Ցաւսէպոս* BK *Ցօսէպոս* CGI *Ցովսէպոս* DEH *Ցովսեպոս*
11 CI *կղոդէոս* DG *կլօդիոս* EHJKMN *կղօդիոս* B *կղ̆օդիոս*
11 N *սոքայ*
12 CEHIK *նախայարապարոյկ*
12 M *ասեն*
13 H *չիմ՝ վասն [բուխ]*
13 H *ոլորակն*
14 CI *գոն* M *գոյոյն*
14 H *չիմ՝ զի*
14 H *զամենայն*
14 DEH *անուանքն* J *անուանքս* N *անուանքն*
15 BCDEHKMN *ձայնաւորքն*
15 GM *երկբառքառքն* K *յերկբարբառքն* N *երկբարբառք*
15 I *էթիւ*
15 CI *չիմ՝ եւ [ոյիւ]*
15 ACFI *ոիւ*
15 CGIM *վիւնիւ*
16 A *ամենիքեան* ZH *ամենէքեան*
16 K *սոքա*
16 CI *բուխ*
16 GM *այսոսիկ*
17 CGIKN *գրութեան*
17 ABCDEFHIJKMN *զոր*

չատէ գրեցաք, որով թերեւս զարթուցից զուսումնասէրսն ի բաղձանս արուեստիս եւ խոնարհել զիմամբ ի յիշումն ըստ իս: Ցիշեսջի՛ր խնկեալ բուրուառաւ կամաց սրբոցն աղաւթիւք առաջի փառացն աթոռոյ գառինն զ[ե]նլոյ, վասն աչխոյժ վաստակոյ մտացդ ուշելոյ:

ՅԱՂԱԳՍ ՈՏԻՑ

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ի լրումն քերականութեանս՝ վասն ոտից խաւսի արուեստաւորս· նախ՝ զի որպէս բնութիւնք կենդանեաց ոտիւք ունին զընթացս հաստատութեան, թէպէտ յայլ մասանցն վրիպեն, կարեն զկեանս իւրեանց հայթայթել, իսկ յայսմանէ ո՛չ եւս: Այսպէս եւ ամենայն քերդուածք ոտիւք զբաղին եւ բանականութիւն ամբողջ՝ սոքաւք կատարի եւ վարի յեղանակ չարադրութեան: Եւ երկրորդ, զի թէպէտ ոչ է սա յութ մասանց բանին, այլ առանձին իմն, այլ գրեթէ յամենեսեան գտանի, վասն այսորիկ ամենեցուն վերջոյ դասեցաւ:

[Բ Ա Ն]

«Ոտք են պարգք երկոտասանք»:

1 M *զուսումնասէր*
1-2 BK *բաղանս* C *բաղաձայնս* փխ *բաղձանս*
2 M *խոնարհ*
3 A *խնգեալ*
3-4 BCDEFGHIJKMN *չիմ՝ Ցիշեսջիր խնկեալ բուրուառաւ կամաց սրբոցն աղաւթիւք առաջի փառացն աթոռոյ գառինն զ[ե]նլոյ, վասն աչխոյժ վաստակոյ մտացդ ուշելոյ*
5 ABGKMN *ՈՏԻՆ* CI *ՈՏԻՑ է*
8 E *բնութիւն*
8 K *են* փխ *ունին*
8 BIM *զնթացս*
8-9 BCDFGIJKN *հաստատութեանն*
9 ABDEFGHIJKMN *եւ [թէպէտ]*
9 BCIKM *վրիպին*
10 N *այսմանէ*
10-11 A *քերթուածիւն* CH *քերականութիւն*
10 H *եւ [սոքաւք]*
10 K *ոտօք* փխ *սոքաւք*
12 BDIJK *չարագրութեանն*
12 C *երկորդ* K *յերկրորդ*
12 EM *սայ*
13 B *առանձինն*
13 BEIJKN *գրէթէ*
13 A *յամենիսեան* GM *յամէնիսեան* H *յամեսեան*
14 H *ամենուն* փխ *ամենեցուն*
14 DEHIJ *վերջո*
14 I *դասեցո*
16 ACDEFGHJKN *երկոտասան*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ոտքն «չափ» ասի, զի որպէս կենդանիքդ զճանապարհ ուղեւորութեան չափաւոր գնացիւք վճարեն, է՛, զի ընդարձակ քայլիւք, եւ է՛, զի մանր գնացք, երբեմն արշաւելով եւ երբեմն մեղմ ճեմելով զընթացս աւարտեն: Այսպէս եւ աւդապարիկք թռչունք չարժմամբ թեւոցն զաւդդ, եւ ոՒդակք՝ զջուրս, գհեռաւոր կամ զմաւտաւոր ուղիս հատանեն, ըստ զմին աւրինակի իմա եւ զբանականութեան ընթացս, վասնզի առաջիկայ զրուցատրութիւն բանի երկար կամ կարճ պատմութեամբ սովիմբ վանգիւ իբր ոտիւք կատարի՝ սղիւ կամ երկար ձայնաւորաւք չափեցեալ:

Իսկ զի՞ «պարզ» ասէ. թերեւս զի աճմա՞մբ լինին չարադրեալք, քանզի յորժամ զբառն ինքնըստինքեան ասես՝ «պարզ» կոչի, իբր այս. «Արդ, սուրբն Թէոդոս թագաւորն հրամայեաց չինել զԹէոդուպաւլիս, եւ վաղվաղակի չինեցաւ քաղաքն»: Արդ, այս բան է ութ մասամբ բանին կատարեալ: Բայց յորժամ որիչ եւ առանձին ասես կամ գրես՝ «պարզ» կոչի, վասնզի ոչինչ յայտնէ, իսկ ի չարադրելն՝ բան բացակատարէ:

Եւ է՛ արդն նախադրութիւն, եւ Թէոդոսն, եւ թագաւորն՝ անուն հանդերձ յաւդիւ, իսկ հրամայեացն՝ բայ, եռավանգ, եւ շինելն՝ ընդունելութիւն, երկավանգ, եւ-ն՝ չաղկապ, իսկ վաղվաղակ-ին՝ մակբայ: Եւ այս բառքս են, զոր «ոտք» ասաց՝ է՛ւ պարզ, է՛ւ ի խառնելն ընդ իրեարս բան լինի, որպէս ի ճառս բանին ասաց, թէ «բան է հետեւակ

2 CFI *ասէ*
2 K *զճանապարհս*
2-3 B *ուղեւորութեանդ* CF *ուղեւորութեան* DEGHJKN *ուղեւորութեանն* I *ուղղեւորութեանն*
3 M *չափոր*
3 J *արձակ* փխ *ընդարձակ*
3 N չիմ՝ *զի*
5 AGKN *աւդապարիկ*
5 J *զնթացս*
6 CI *լօդակք* EH *լուդակք* B *ոՒուակք* N *ոՒօդակք*
6 K *զհեռաւորն*
7 A *ուղղիս*
7 M *հեատանեն*
7 M *նմին*
7 I *օրինակին*
7 GM *իմայ* I *մա* փխ *իմա*
7 ACDEFGHIJN *զբնականութեան* BK *զնբականութեամբ* M *զբանականութեան*
8 I *վան* փխ *վասնզի*
8 ABCDEFIJKN *առաջիկա*
9 G *պատմութեան*
9 C *ոտաւք* F *ոտօք*
10 K *չափեալ*
12 K *բառն*
13 DEHJ *այն* փխ *այս*
13 ABEH *հրամաեաց*
13-14 B *զԹէօդուպօղիս*
14 CFI չիմ՝ *Արդ*
15 BK *քանի* փխ *բանին*
15 ABCDEFIJKN *առանձինն* G *առանձինս*
16 J *գրելս*
16 K *վասն որոյ* փխ *վասնզի*
16 I *յայտնէս*
16 BK չիմ՝ *ի* M *ի չարադրեալն*
18 BK *Թէօդոսն*
18 I *օդիւ* K *յօդիւք*
19 H *հրամաեացն* K *հրամայեցն* M *համանեցն*
19 CDEFHI *բա*
19 EH *երավանգ*
19 K *ի նելն* փխ *չինելն*
21 CDEHI *մակրա*
21 I *ընդ [խառնելն]* փխ *ի*
22 I *իրար* K *յիրեարս*
22 H *ուր* փխ *որպէս*

բառի չարադրութիւն՝ զտրամախոհութիւնն ինքնակատար յայտնելով»:

Եւ դարձեալ՝ պարզ վասն այնորիկ ասէ, զի զանունն միայն առնու, զի թէպէտ ասացի, թէ ոտքս յամենեսեանսն գտանի՝ ի բայ եւ ի դերանունն, սակայն յանուանցն միայն զնէ զաւրինակն վասն ազնուութեանն: Եւ այսպէս յամենայն մասունս բանին հաւասար երկոտասան եղանակաւ է ձեւք ոտինս, որպէս աստ ասէ: Բայց երկոտասան, եւ ո՛չ աւելի կամ պակաս սահմանելն խորհուրդ իմն ծանուցանէ, քանզի որպէս ամենայն բոլորն երկնից յերկոտասան կենդանատեսակս է բաժանեալ, եւ մասունք երկրի ի նոյնքան թիւս է որոշեալ, եւ մարդ դարձեալ այսքան անդամաւք զարդարեալ, այսպէս ամենայն բանականութեան տեսակք երկոտասան ոտիւք են չափեալ, յութ մասունս բանին՝ ի բայ եւ ի դերանուն եւ յայլսն, զոր աստ զանունն կարգէ յաղագս մեծ գոլոյ քան զամենայն եւ ըստ այսմ եղանակի յամենեսեան հաւասար գոլ ծանուցանէ զձեւ ոտինս, զորս բաժանէ զերկոտասանս դարձեալ յերկուս յերկչարավանգ եւ յեռավանգ: Եւ ասէ.

[Ր Ա Ն]

«Եւ ի սոցանէ եմ երկշարավանգք չորս, եւ եռավանգք՝ ութ»:

1 AFHN *զտրամախոհութիւն*
1 ABCDEFGHIJN չիմ՝ *ինքնակատար* K *յինքնակատար*
2 EH *այսորիկ*
2 I *ասացի*
2 I չիմ՝ *զի*
2 AE *զանուն*
3 ABCDFGJ *յամենայնս* E *ամենեսեան*
3 DEH *բա*
3 K չիմ՝ *ի [դեր.]*
4 EH *ի դերանուանն*
4 BK *յանուանց* N *յանուանցն*
4-5 ABCDEFGIJ *ազնութեանն* H *ազնութեան* K *զանազանութեանն* N *ազնութեանն*
5 M *յայսպէս*
5 KM *ամենայն*
5 A *մասնունս*
5 KM *բանի*
6 ABCDEFGIJMN *յեղանակաւ* H *հեղանակս*
6 K չիմ՝ *է*
6 E *յերկուտասան* H *յերկու բժն*
9 A *նոյն քանակութիւն* BCDEF *ի նոյնքան թիւս*
9 H *զթիւս*
9 H չիմ՝ *է [որոշ.]*
9 E չիմ՝ *եւ [մարդ]*
10-11 E *բանական*
11 BK *չափեալք*
11 IN *ութ*
11 GM *մասն*
12 DEH *բա*
12 ABJ *դերանունան*
12 M *այլսն*
12 A *կարգէ զանուն [նաեւ՝ շարադաս.]*
13 DHJ *գոլո*
13 HN *յայսմ*
13 ABCDEFGIJKM *յեղանակի* H *յեղնկի*
13-14 D *յամենեսեանն* G *յամենայնսն* K *զամենեսեան*
14 K *ոտինն*
14-15 I *զերկոտասան*
17 K չիմ՝ *են*
17 BEGJ *երկչարավանկք* K *յերկչարավանգ* A *երկչարավանգ*
17 B *եռավանկք* H *յեռավանգք*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ոչ վարկպարագի գեռավանգն կրկին եդ երկավանգիցն, այլ զի որպէս զվանգն աւելի ունի, այսպէս եւ գեղանակն եւ երկչարավանգ ասէ, զի երկու վանգք են չարադրեալք առ միմեանս յանուն, որպէս ասէ, եւ կամ թէ ի բայիցն եւ յայլոցն պատահիցի:

Իսկ եռավանգ, զի յերից վանգից կապիցի անունն, կամ թէ այլ ոք ի մասանց բանից, զորոց զգաղափարն դնէ այժմ յայտնապէս: եւ նախ՝ զերկավանգիցն, քանզի ըստ ոտից չափոյ բարձրանայ յեռավանգն եւ կամ յեւս աւելին:

[Բ Ա Ն]

«Եւ երկավանգք են այս՝ ‹ա› հա̄մ-բո̄յր՝ ներկուց երկայնաց, բառամանակ, որգոն՝ *Մա̄շ-դո̄ց*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Անուանքս այս գիւտք են քերդողաց, որով եղանակ ոտինն ճանաչի ըստ անուան դրութեանն յարմար, քանզի հա̄մ-բո̄յր *լսի «զոյգ» կամ «հաւասար»: Արդ՝ ի՛ սա միացեալ յերկուց երկայն վանգից երկամանակաց, եղեւ քառամանակ, զի կամի արուեստաւորս զգանազանութիւն ձայնի տառիցն, որ ի բառսն ամանակաւ չափել եւ ունին իւրաքանչիւր տառքն եզամանակ ձայն, իսկ ձայնաւորքն կրկին քան զանձայնսն, վասն որոյ «երկամանակ» ասէ, եւ այբի եւ օ-ի ձայն զուգեալ զառ միմեանս եղեն չորս ամանակ, որպէս ասաց՝ Մա̄շ-դո̄ց, կամ Սա̄ր-բա̄, կամ բա̄-բի̄:*

[Բ Ա Ն]

«*Մեծասարն՝ ներկայացնէ եւ նաղաւտէ, եռամանակ, որգոն՝ Դա̄ւ-ի̄թ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ասացաք յառաջագոյն, թէ որպէս երկարն ի բնութեամբ երկարն երեւի եւ կամ յերկամանակսն յորժամ յերկարի, այսպէս եւ յերկբարբառսն, զոր աստ ցուցանէ:

Եւ «մեծասար» ասէ զմեծասկիզբն, որ ընդդէմ է առաջնոյն, քանզի նա յերկուց երկայնից, իսկ սա՝ յերկայնէ եւ ի կարճէ եռամանակ չարեցաւ, որպէս՝ Դա̄ւ-ի̄թ, հա̄ւ-ի̄կ:

[Բ Ա Ն]

«*Մեծավերջն՝ յաղաւտէ եւ ներկայնէ, եռամանակ, որպիսի՝ կո̄-րի̄ւն*»:

---

2 N *երկին* փխ *կրկին*
2 BKM *դնէ* I *է* փխ *եդ*
2 N *եռավանգիցն* փխ *երկավանգիցն*
2 K *այնլ* փխ *այլ*
3 I *ունին*
3-4 BDHJ *զյեղանակն* I *եղանակն* N *յեզանակն* K չիբ՝ *զեղանակն* M չիբ՝ *զեռավանգն կրկին եդ երկավանգիցն*
3-4 K [*այսպէս եւ*] *յեռավանգն երկչարավանգ ասէ*
3 I *երկչարավան*
4 GIM *վանգ*
4 ABDKM *չարադրեալ* EHIJ *չարադրեալք*
4 ABCFGIJKMN *անուն*
5 HJMN *այլոցն*
5 AIJ *պատահիցէ* GM *պատահեսցի* K *պահիցի*
6 IN *երից*
6 N *անուն*
6-7 CK *այլոց* I *յայլոց* փխ *այլ ոք*
7 E *բանին*
7 I *յայժմ*
8 DEHJ *չափո* N *չափու*
8 BFK *բարձրանա* DEH *բարձրանան*
8-9 K *յեռավանգն* [*եւ*] M *յեռավանգիցն*
9 ACDEFGI չիբ՝ *եւ* [*կամ*]
9 E *եւս յաւելին*
11 K չիբ՝ *եւ* [*երկ·*]
11 E *երկավանք*
11 K չիբ՝ *այս*
11 BDEGHJKMN *համբոյրն*
11 CI *երկայնոց* EH *երկայնեաց*
12 A *քառամանեակ*
12 ABCDEFGHK *Մաշտոց* IN *Մաշտոց*
14 J *անուանք* N *անւանք*
14 N *գիւք* փխ *գիւտք*
14 ADHIKN *քերդաւղաց* E *քերթողաց*
14 ABCDEFGHIJKMN *յեղանակ*
15 ABDEGHIJ *անուանն* N *անւանն*
15 I *անուանադրութեան* փխ *անուան դրութեանն*
15 ACFHK *դրութեան*
15 BK չիբ՝ «*քանզի համբոյր լսի*· · · [էջ 322, *տ*· 12–13] *վանգն սուղ՝ հինգ* [K *ամանակեան*]» *ընթերցումբ*:
15 EFGHIJMN *համբոյրն*
15 H [*զոյգ*] ο
1 GM *է միացեալ* [M *սայ*] *սա երկու* [շարադաս·]
2 ADEGHJ *յերկու* I *յերկուցն* N *յերկոյ*
2 I *երկայնաց*
3 A *քառամանեակ*
3 E *զարուեստաւորս*
3 CI *զանազանութիւն*
4 H *ձայն*
4 A *քան զձայնս* փխ *քան զանձայնսն* E *քան զանձայնքն* GH *քան զայնձայնսն* M *քան զանձայնս*
5 D *վասն որո*
5 C *յերկամանակ*
5 C *աւի* I *իւի* փխ *օի*
5 AEFH *զուգեաս*
5 CDGHIMN *առ*
6 I *Մաշտոց* N *Մաշտոց* M *Մաշտոց*
6 A *Սարա*
9 H չիբ՝ *եւ*
12 I *երկար* [*երեւի*]
13 CFI *երեւին*
13 J *յերկամանակսն*
13-14 M *յերկբառբառսն*
15 CI *յառաջագոյն* N *յառաջնոյն*
16 ID չիբ՝ *նա*
16 I *ներկուց* N *երկուց*
16 D չիբ՝ *եւ*
17 H *ի* փխ *որպէս*
19 H *աղօտէ* M *յաղօտէք*
19 GM *յերկայնէ*

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Մեծավերջ *կոչէ, որոյ վերջն երկայն լինի: Բայց թէպէտեւ սա եռամանակ է, որպէս զմեծասարն, սակայն նա ի սկիզբն ունէր զերկայնն, եւ սա՝ ի վերջն երկբարբառ, որով իմանի, թէ ընդդէմ է մեծասարին, որպէս* Կո֗–րիւճ *կամ* Ա֗ու–իւծ *անունն Դաւթին:*

[Բ Ա Ն]

«*Անգայան* ներկուց աղաւտաց երկամանակ, հիպէս՝ Ե֗նո֗ֆ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն «կակուղ» եւ «թոյլ», քանզի զերկոսին փաղաւուԹիւնն հաւասար կարճ ունի վասն բնուԹեամբ սղիցն, ըստ որում ընդդէմ է հա֗մ–բո֗ր–*ին եւ այլոցն, որ զերկոսին երկար ունին, զոր «չիսկ» անուանէն զնէ զաւրինակն, այսպէս՝* Ե֗նո֗ֆ, Բո֗՛ո֗ս:

Ցետ այսորիկ ասէ եւ զեռավանգքն:

[Բ Ա Ն]

«Եւ եռավանգիւ են ուԹ. ստեղն՝ ներկայնէ եւ ներկուց աղաւտաց, բառամանակ, որբար՝ *Ա֗բրա֗՛ա֗մ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Եռավանգքս դարձեալ ըստ երկավանգիցն աւրինակի զանազանին՝

---

2 DE *որո* H *որով*
2 GM *յերկայն*
3 DEH *նայ*
3 F *ունէ*
4 M *սայ*
5 M *անուանն*
5 N *ԴաւԹին*
9 C *կարող* F *կաող* I *կատարող փխ կակուղ*
9 A *զերկուսին*
9 AEFM *փաղաւուԹիւն* H *փաղաւուԹեան*
10 C *բնուԹեան*
10 C *սղին* I *ալին*
11 CFI *համ–բու–րիցն*
11 GM *չիՓ՝ եւ այլոցն*
11 CF *զերկոսինն*
11 I *ներկար*
11 CFHIJN *ունէին* GM *ունէր*
11 EHN *իսկ* M *եակ*
12 ADF *անուանեն* G *յանուանէ* N *անուանէն* M *անուանէ*
12 ADF *աւրինակն*
12 F *Բրոս*
13 A *եռավանկքն* G *եռավանգն* M *զեռավանգն*
15 AD *եռավանկք* H *եռավանգնք*
15 I *ընդ փխ ուԹ*
15 H *տեղն փխ ստեղն*
15 AC *ներկայն*
16 H *Աբրամ*
18 ADG *եռավանգնքս* E *եւ եռավանգս* H *եւ եռավանգսն*
18 AFN *երկու վանգիցն* CI *երկարավանգիցն*

անուամբ եւ ամանակաւ ի միմեանց, զի ոմանք քառամանակք են, եւ այլք՝ հինգ, եւ կէսք՝ վեց, որպէս ցուցանէ, եւ բաժանեալ ունին զսուղն եւ զերկայնն ընդդէմ միմեանց ի վանգսն: Ի ձեռն սուղ եւ երկար ձայնաւորացն, որպէս ստեղն, որ ունի կարճ զմիջին եւ զվերջին վանգքսն՝ սակս ամփոփելոյ բաղաձայնիցն զերկամանակն, որպէս՝ Ա֗բ–րա֗–ա֗մ, ա֗–բե֗–գա֗կն:

[Բ Ա Ն]

«*Վերջատանջն*՝ ներկուց աղաւտաց եւ ձեզէ ներկարէ, բառամանակ, որպիսի՝ *Սո֗–ղո֗–մո֗վն*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Վերջատանջ *վասն այն ասէ, զի վերջին վանգն երկայն է վասն օ–ին, որ ներհակ է առաջնոյն, որպէս՝* Սո֗–ղո֗–մո֗վն, Բա–ձե֗–րե֗–գէս:

[Բ Ա Ն]

«*Քողաբորբ*[ն] ներկարէ եւ ձաղաւտէ եւ ձերկայնէ, հինգամանակ, որպիսի՝ *Ա֗մ–բա֗–կո֗ւմ*»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Այսինքն՝ երկայն առաջն եւ վերջն, վասն երկամանակին եւ երկբարբառին, իսկ ի մէջն՝ սուղ, որպէս՝ Ա֗մ–բա֗–կո֗ւմ, Ա֗–բի֗–ո֗ւդ, *որ ընդդէմ գտանի վերջատանջին:*

---

1 N *անուամբ*
1 I *քառամանակաւ*
2 H *որ փխ որպէս*
4 H *վերջին*
5 ACDEFGHJMN *վանգն*
5 A *ամփոփելով* DJM *ամփոփելո* I *անփոփոխելոյ*
6 ACDFGN *Աբրաամն* H *Աբրամ* I *Աբրասոմն*
6 N *աեգակն*
8 C *ներկաւէ*
9 A *Սաղամաւն* C *Սաղոմոն* DEFGHJMN *Սաղոմօն* I *Սողոմոն: Ուղղում ենք ըստ Թրակացու բնագրի հայերէն Թարգմանութեան, տե՛ս Ն. Ադոնց, էջ 44:*
11 ADEFGJ *զվերջին*
11 M *ներկայն*
12 ACFI *Սաղամօն* DEH *Սաղոմոն* GM *Սողոմոն* N *Սաղօմօն: Ուղղում ենք ըստ Թրակացու բնագրի հայերէն Թարգմանութեան, տե՛ս Ն. Ադոնց, էջ 44:*
12 ACDEFGIJM *Բանարգէս* H *Բաներեգէս* N *Բաարգէս: Ուղղում ենք ըստ Թրակացու բնագրի հայերէն Թարգմանութեան, տե՛ս Ն. Ադոնց, էջ 20:*
17-18 AFGI *երկբառին*
18 M *չիՓ՝ ի*
18 AF *ի մէջ* EH *ի մէջն* M *մէջ*
18 A *Աբիու* CI *Աբիուէ*

[Բ Ա Ն]

«Քողաղաւտն՝ ցաւաղտէ եւ ցերկայցէ եւ ցաղաւտէ, բառամանակ, որգան՝ *Քի̆-լի̄պ-պո̄ս»*:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ո Ւ Ն]

Չէորրորդս «քողաղաւտ» ասէ, որ է առաջն եւ վերջն՝ սուղ, եւ մէջն՝ երկայն, անհաւասար հոմասեռիցդ, քառամանակ, զի երկու սղիցն չափէ երկարն, որպէս՝ Քի̆-լի̄պ-պո̄ս, Բար-բո-ղի̆-մէ̄-նո̄ս, Մա̆տ-բէ̄-նո̄ս:

[Բ Ա Ն]

«Հաւեղն՝ ցերկուց երկարաց եւ ցաղաւտէ, հինգամանակ, որգան՝ *Ցո̄վ-սէ̄-պո̄ս»*:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Հաւեղ է, որ զսկիզբն երկայն ունի, յաւ եւ յէ· իսկ զվերջի վանդն սուղ՝ հինգամանակեան, որպէս՝ Ցա̆ւսէպո̄ս, յԱ̆ւետիս:

[Բ Ա Ն]

«Աւարտեղն ցաղաւտէ եւ ցերկուց երկարաց, հինգամանակ, որպիսի՝ *Ստե̆-փա̄ն-նո̄ս»*:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սա ընդդէմ է առաջնոցդ, զի զվերջն ունի երկար եւ զմէջն վանն

---

3 D *Փիղիպոս* EFHJN *Փիլիպոս*
5 I *Չէորրորդ*
5 CI *յառաջին* DEFGHJ *յառաջքն* M *առաջքն*
5 C *վերջք* DEFHI *վերջքն*
6 EH *հոմասեռիցն*
6 I *երկսուղիցն* փխ *երկու սղիցն*
7 HJ *չափն է* փխ *չափէ*
7 ACDEFGHJMN *Փիլիպոս*
7 ACDEFGHIJMN *Բարտիմէոս*
7 A *Մատէոս* CDF *Մաթէոս*
9 M *հինգամանակի*
10 ACDF *ցաւսէպոս* EHIJN *ցօսէպոս*
12 ABDEFGHJMN *յօ* փխ *յաւ*
12 H *է* փխ *յէ*
12 GHIM *վերջի*
13 EHIJK *ցօսէպոսդ* GM *ցօսէպոս*
13 ABCDEFGHIJMN *յաւիտեան* փխ *յԱւետիս*
15 K *ներկուց աղօտէ երկարաց [նաեւ՝ շարադաս·]*
16 ADN *Մտեփանոս* BF *Մտեփանօս* CEGHIK *Մտեփաննօս*
18 MN *Մայ*
18 CI *յառաջնոյդ* FGM *առաջնոյդ*

երկամանակ այբին, որ պատահեալ նային ձգտի՝ ոյժ առնլով ի փիւրէն, եւ վասն օ-ին եւս· իսկ զսկիզբն՝ սուղ, որպէս ասէ՝ Ստեփա̄ննո̄ս *կամ* Մա̆րի̄նո̄ս:

[Բ Ա Ն]

«Ներգեւն՝ երից աղաւտաց, եռամանակ, որպիսի՝ Ի̆-սա̆-հա̆կ»:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Ներգեւն *տուկատ կամ միաչափ ասի, վասնզի զերիսն հաւասար աղաւտս ունի վասն ամփոփման ձայնաւորացն եռամանակ գոլով անուն ընդդէմ առաջնոցն, որպէս՝* Իսա̆հա̆կ, Ա̆ւետի̆ս *եւ այլ սոյնպիսիք*:

[Բ Ա Ն]

«Սոնքն՝ երից երկարաց, վեցամանակ, որպիսի՝ *Ցո̄վ-հա̄ն-նէ̄ս»*:

[Մ Ե Կ Ն Ո Ւ Թ Ի Ւ Ն]

Սոնք, *այսինքն «հաստ» կամ «ստուար», վասնզի զերեսին վանդսն երկար ունելով լինի վեցամանակ՝ ներհակ գոլով առաջնոյ եռամանակ աղաւտիդ, որպէս ասէ՝* Ցո̄վհա̄ննէ̄ս:

Արդ՝ սոքա են եռավանդքն ութ, որք դասեալ ընդ չորից երկա-

---

1 CI *երկայնամակ*
1 ABK *նային* N *նոցին* փխ *նային*
1 ACDEGHIJMN *ձկտի*
1 CI *յոյժ* N *յոժ*
1 BKN *առնելով*
2 AB *Մտեփանոս* DEHKMN *Մտեփաննօս* J *Մտեփանոս*
3 BDFHKMN *Մարինոս*
5 CEFGHIJKMN *ներից*
5 C *ռամանակ* I *եւ ամանակ* փխ *եռամանակ*
5-9 K *չիմ՝ «Իսահակ··· ընդդէմ առաջնոցն, որպէս» ընթերցումը:*
5 B *Իսաակ*
7 A *մի չափ* փխ *միաչափ*
7 H *երիսն*
8 B *աղօտ*
8 CFI *անփոփոման*
9 C *որպիսի* F *որպիսին*
9 AGK *Իսաակ* CI *Սահակ*
9 B *Աւէտիս*
12 GM *ներից երից [կրկն·]*
12 A *ցօհաննէս* F *ցովաննէս* GM *ցօհաննէս*
14 I *չիմ՝ այսինքն*
14 M *զվանդսն*
15 BKM *առաջոյ* DJ *առաջնո* EH *առաջն*
15 H *սեռամանակ*
16 A *ցաւհաննէս* BDEHJKN *ցովհաննէս* C *ցովհաննէս* M *ցօհաննէս*
17 DN *սոքայ*
17 BIK *եռավանդք* CF *եռավանդ* DEHJN *եռավանդն*
17 M *դասել*
17 G *չիմ՝ որք դասեալ··· [մինչեւ էջ 324, տ· 9, բնագրի աւարտը]:*

վանդիցն՝ լինին երկոտասան: Եւ են սոքա աննման միմեանց, որպէս ցուցաւ, զի ե'ն, որ ի սկիզբն սղանան, եւ.ե'ն, որ ի վերջն, եւ այլք՝ ի մէջն: Կէսք՝ հաւասար սուղք, եւ ոմանք՝ հաւասար երկայնք, բայց յամանակն յոլովքն հաւասարին, յորմէ տեղեկացեալ քո ներհուն հմտութեամբ ի սակաւ աշխատութենէս բաղձալդ արուեստիս, մի՛ անճաշակ եւ զմերս թողցես փափագ, այլ յիշմամբ բարւոյն ի Տէր եւ մեզ մասնաւորեսցես յագեցումն ի Քրիստոս Յիսուս ի տէր մեր, որ է աւրհնեալ ի կամս Հօր եւ արարչակից հոգւոյն իւրոյ այժմ եւ յանբաւ յաւիտեանս, ամէն:

ԹԵԼԱԴՐՈՒԹԻՒՆ Ի ԽՈՆԱՐՀՄՈՒՆՍ ԲԱՅԻ

Ցաղագս խոնարհմանց բայից, որպէս ուսաք ի բնաբանութիւն անդր ի հինգ դէմս խոնարհեալ յանգի բայ· յաներեւոյթ, ի սահմանական, ի հրամայական, ի յղձական եւ ի ստորադասական:

Եւ բայ ընդունակ է ամանակաց եւ դիմաց եւ թուոց, որ ներգործութիւն կամ կիր յայտնէ:

Արդ՝ ամանակն բաժանի յերիս· յանցեալ, ի ներկա[յ] եւ յապառնի:

Եւ անցեալն ունի երիս զանազանակս· յարաճգական՝ որ է անցեալ եւ ոչ կատարեալ, գերակատար՝ որ է անցեալ եւ կատարեալ, իսկ յարակայ՝ որ է անցեալ վաղակատար:

Եւ դէմք երեք՝ առաջին, երկրորդ, երրորդ:

Եւ թիւք դարձեալ երեք՝ եզական, երկական, յոգնական:

Բայց մեք զերկուորականն ոչ ունիմք, որպէս եւ ոչ լատինն, եւ ոչ փարսին, այլ միայն գտանի ի յոյնն եւ յարապին· վասն որոյ զոր ոչ ունիմք՝ ոչ է պարտ բռնահարել եւ աղքատ գոլով փարթամ երեւել· այլ միայն ունիմք զեզականն եւ զյոգնականն, զոր ասելոց եմք:

Իսկ ներգործութիւնն եւ կիրն յայտնի է յասացեալ գլխոց բաժանմունս:

Արդ, այժմ սկսայց յառաջին գլուխն եւ եդից զաւրինակ խոնարհմանց բայից ըստ կարգի: Եւ է՛ առաջինն աներեւոյթ, որ ասի «անորիչ»:

Արդ, աներեւոյթ բայիս խոնարհմունքն է այս՝ սիրել, շինել, գրել, գործել եւ այլ սոյնպիսիք: Արդ, սոքա կարգեսցին իբրեւ զքանոն եւ այլքն ի սոյն յարմարեսցին ըստ երից ամանակաց եւ երից դիմաց եւ երկուց թուոց:

Սահմանականին եզական, ըստ ներկայ ամանակին երից դիմաց՝ կու սիրեմ, կու սիրես, կու սիրէ: Իսկ բազմաւորական՝ կու սիրեմք, կու սիրէք, կու սիրեն:

Հրամայականին եզական՝ սիրեա՛, սիրէ՛, բազմաւորական՝ սիրէ՛ք, սիրեցէ՛ք, սիրեսցե՛ն:

Ղձականին ներկա[յ], եզական՝ եթէ կու սիրեմ, եթէ կու սիրես, եթէ կու սիրէ, բազմաւորական՝ եթէ կու սիրեմք, եթէ կու սիրէք, եթէ կու սիրեն:

Անցեալ՝ եթէ սիրել էի, եթէ սիրել էիր, եթէ սիրել էր, բազմաւո-

---

1 N *սոքայ*
1 BK *նման* փխ *աննման*
2 CI *ասացաւ* փխ *ցուցաւ*
2 CI *վերջքն* K *վերջին*
2 M *այլքդ*
3 N *ի վերջն* փխ *ի մէջն*
3 K *երկանք*
3-4 M *չիմ՝ հաւասար երկայնք, բայց յամանակն*
4 BK *յոլովք*
4 CFI *տեղեկացեալք*
4 CFI *չիմ՝ քո*
4 CFI *անհուն* փխ *ներհուն*
5 K *հմտութեամբդ*
5 A *աշխատութենէ*
5 ADF [*աշխատ.*] *յորմէ* EHJMN *մերմէ*
5 AC *բաղձաւոր* BE *բարձողդ* FHI *բաղձողդ* M *բաղձօդ*
6 K *զմերն*
6 ACFHN *փափաք*
6 ABCFIMN *բարոյն*
7 E *մես* փխ *մեզ*
7 CI *յանգեցումն*
8-9 BKM *ընդ* փխ *ի կամս* C *չիմ՝ ի կամս հաւր եւ արարչակից հոգւոյն իւրոյ այժմ եւ յանբաւ յաւիտեանս, ամէն:* I *չիմ՝ ի կամս հաւր··· [մինչեւ բնագրի աւարտը]:*
8 H *արարակից*
8 ABEFIJM *հոգոյն*
8 BKM [*իւրոյ*] *որպէս էրն ի սկզբանէ եւ*
8 K *սուրբ հոգւոյն*
8 HN *անբաւ*
9 H *յաւիտենից* N *յաւիտենին*
9 BM *չիմ՝ ամէն*
10 BCFKMN *չիմ՝ լրիւ տողը մինչեւ բնագրի աւարտը:*
11 H *բացից*
11 H *բնաբանութիւն*
12 AE *բա*
13 A *հրամաական*
13 AEH *յղձական*
14 DEH *բա*
16 E.*անցեալ*
17 DEHJ *զանազանութիւն*

2-3 DEH *յարակա*
3 ADEI *առաջինն*
4 DH *թիւքդ* J [*թիւք*] *դ*
5 J *զերկուորական*
5 A *լադինն* DEHJ *լատինն*
7 ADE *բռնահարել*
8 H *եզականն*
9 AH *ներգործութիւն*
9 J *ասացեալ*
11 E *սկայց*
12 A *բաից*
12 ADEJ [*որ*] *եւ*
13 ADEH *խոնարհմունք*
14 J *չիմ՝ գործել*
15 H *յարմարին*
15 AD *յամանակաց*
17 A *ներկա*
17 A *երիցդ*
17-18 A *բազաւորական*
18 D *կու սիրեա* փխ *կու սիրես*
20 A *Հրամաականին* J *Հրամայեականին*
20 ADJ *սիրես* փխ *սիրեա՛*
20 EHJ [*սիրէք*] *սիրեն կամ*
23-24 E *չիմ՝ եթէ կու* [*սիրէք*], *եթէ կու* [*սիրեն*]
23 AEJ *եթէ կու սիրեն՛ք* փխ *եթէ կու սիրեմք*
24 AH *եթէ սիրելի է, եթէ սիրել էիր, եթէ սիրել էր* E *եթէ սիրել էիր, եթէ սիրել էր, եթէ սիրեալ էիր, եթէ սիրեալ էր* փխ *եթէ սիրել էի, եթէ սիրել էիր, եթէ սիրել էր, եթէ սիրել էր*
24 H *եթէ սիրել իր* փխ *եթէ սիրել էիր*
24 H *եթէ սիրեալ էր* փխ *եթէ սիրել էր*

բական՝ եթէ սիրել էաք, եթէ սիրել էիք, եթէ սիրել էին։

Ապառնի՝ եթէ սիրեմ, եթէ սիրես, եթէ սիրէ, *բազմաւորական*՝ եթէ սիրեցուք, եթէ սիրէք, եթէ սիրեն։

Ստորադասական, որ յապառնին ձգի՝ սիրեմ, սիրես, սիրէ· *բազմաւորական*՝ սիրեցուք, սիրէք, սիրեն, *կամ եզական*՝ սիրեցից, սիրեսցես, սիրեսցէ, *բազմաւորական*՝ սիրիցեմք, սիրիցէք, սիրեսցեն։

Իսկ յարաճգականին՝ *որ է անցեալ, եւ ո՛չ*՝ *կատարեալ, եզական*՝ կու սիրէի, կու սիրէիր, կու սիրէր· *բազմաւորական*՝ կու սիրէաք, կու սիրէիք, կու սիրէին։

Իսկ գերակատարին, որ է անցեալ եւ կատարեալ, եզական՝ սիրեցի, սիրեցեր, սիրեաց, *բազմաւորական*՝ սիրեցաք, սիրեցիք, սիրեցին։

Իսկ յարակային՝ *որ է անցեալ վաղակատարին, եզական*՝ սիրել էի, սիրել էիր, սիրել էր, *բազմաւորական*՝ սիրել էաք, սիրել էիք, սիրել էին։

Այսոքիկ պարզ տեսութիւն յաղագս խոնարհմանց բայից ի ներգործութեանն նշանակութիւն։

Նոյնպէս եւ զկրիցն իմասցիս ըստ ամենայն յեղանակաց· սահմանականի ըստ ներկայի եզական՝ կու սիրիմ, կու սիրիս, կու սիրի· *բազմաւորական*՝ կու սիրիմք, կու սիրիք, կու սիրին։

Հրամայականին եզական՝ սիրուի՛ր, սիրուի՛, *բազմաւորական*՝ սիրուի՛ք, սիրուի՛ն։

Ըղձականին ըստ ներկային, եզական՝ եթէ կու սիրիմ, եթէ կու սիրիս, եթէ կու սիրի· *բազմաւորական*՝ եթէ կու սիրիցեմք, եթէ կու սիրիք, եթէ կու սիրին։

Անցեալ, եզական՝ եթէ սիրեալ էի, եթէ սիրեալ էիր, եթէ սիրեալ էր· *բազմաւորական*՝ եթէ սիրեալ էաք, եթէ սիրեալ էիք, եթէ սիրեալ էին։

---

3 A *եթէ սիրէնք* փխ *եթէ սիրենք*
6 AD *սիրեսցեն* փխ *սիրեսցես*
11 AEJ *եզականի*
12 ADH *սիրեցէր*
13 A *յարակային*
13-14 AE *սիրելի էի* փխ *սիրել էի*
14 AE *սիրելի էիր* փխ *սիրել էիր*
14-15 D *սիրեալ էին* փխ *սիրել էին*
16-17 EHJ *ի ներգործութեան*
18-19 DEH *սահմանականին*
19 A *ներկային*
24-25 A *եթէ կու սիք* փխ *եթէ կու սիրիք*
26 A չիք՝ *եթէ սիրեալ էի* [ջնջուած]
26 A *եթէ սիրուեալ էիր*
27 A *եթէ սիրուեալ էաք* H *եթէ սեիրեալ էաք*

Ապառնի, եզական՝ եթէ սիրիմ, եթէ սիրիս, եթէ սիրի· *բազմաւորական*՝ եթէ սիրիմք, եթէ սիրիք, եթէ սիրին։

Ստորադասականին, եզական՝ սիրիմ, սիրիս, սիրի· *բազմաւորական*՝ սիրիմք, սիրիք, սիրին, *կամ*՝ սիրիցիմ, սիրիցիս, սիրիցի, *բազմաւորական*՝ սիրիցիմք, սիրիցիք, սիրիցին։

Նոնյպէս եւ ի վերա[յ] անցեալ զանազանիցդ իմա՛ եւ զնուաստս աչխատաւղս Ցոհաննէս յաղաւթս յիշեա՛։

4-5 J չիք՝ *կամ սիրիցիմ, սիրիցիս, սիրիցի, բազմաւորական*՝ *սիրիցիմք, սիրիցիք, սիրիցին*
6-7 DEH չիք՝ *Նոյնպէս եւ ի վերա[յ] անցեալ զանազանիցդ իմա եւ զնուաստ աչխատաւորս Ցոհան յաղաւթս յիշեա*
6 A *զնուաստ*
7 A *Ցոհան*
7 J [*յիշեա*] *եւ ի վերայ այս ամենայնի զգծագրօղ Աստուածատուր բանասէրս թամզառացի յիշեա, զի ի հին օրինակէ բազում աչխատանս կրեցի Ռձ Ղ* [1741] *նոյեմբերի Ի* [20]։

- **SYNOPSIS**
- **ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ**
- **ԲԱՌԱՐԱՆ**
- **ՑԱՆԿ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՒ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ**
- **ՑԱՆԿ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒԱԾ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ**

SYNOPSIS

This Literary Monument, which is entitled:"A Brief Theory of the Grammarian", is a commentary Treatise of Yovhannēss Erzenkaci the Younger, who is mostly known in Manuscriptical sources as **Yovhannēss Corcoreci**. He has acquired his brilliant education in the "Capital of Wisdom", acknowledged by contemporaries as the "Second Athens" armenian University of Glajor and his Doctoral degree has been granted to him by the rector of the same educational establishment, renowned scholar, philosopher, theologian, rhetor and grammarian Esayi **Nəčeci**.

Corcoreci was born approximately in 1283-85. After priesthood education he was admitted to Glajor University in 1298 and studied the whole courses of curriculum till 1303, testified by Colophons of fellow-students and himself reached to us in Manuscripts. He has been discipled and professionalized as theologian, philosopher, commentator and philologist. Having learned many foreign languages as Greek, Latin, Persian and others, he was known as a skillful translator of many works from mentioned languages and at the same time he was a master in the art of writing, a prodigious calligraph, which prove many armenian Manuscripts as autographs of his pen. From 1303 till 1309 Corcoreci was designated as Professor in the same University lecturing theology, literature, grammar, rhetoric, philosophy, astrology, mathematics, music and art of writing (see our study: "Glajor University in the Development of Armenian Pedagogical Thought (XIII-XIV centuries)", Yerevan, 1973, pp. 162-67).

Colophons keep silence about Corcoreci from 1310 till 1314, but from this date they begin again to mention his name very frequently, although this time in another place and environment. We see him, as Manuscriptical sources testify, as dean of Corcor monastery in the province of Artaz, hence explanation of his second surname Corcoreci, meaning Yovhannēss from Corcor, and the first surname Erzenkaci is his birthplace, as is shown by his autograph colophon, where we read"...Me, lazy scribe Yohan, cognizant of letter and **by birthplace from Erzenka city, but now I am called Corcoreci**, beseech You not to forget me and my relatives for the best; the Date is of the Christ 1316". So, starting from 1310 to the rest of his life, as organizer of educational and scientific life in Corcor Monastery, Yovhannēss Erzenkaci the Younger, assumably by the invitation of bishop Zak'aria of Artaz province and by the order of the rector of Glajor University Esayi **Nəčeci** , was assigned as the dean

of the monastery. Through his rectorial management of this educational and cultural center, by the copious evidence of the colophons reached to us is proved, in a brief span of time he has acquired a reputation of higher instruction and knowledge. His authority was recognized as "Great educator","Second St. John Chrysistom" or "George the Theologian"; and at his feet were gathered, as Corcoreçi attests, students who were eager to become philologists, devoting themselves to the studies of Holy Scripture and theological literature.

In Manuscriptical sources, when it is needed to emphasize the celebrity of professors, scholars, great educators and to determine the period of their lives, it was admitted, as a tradition of the Artwriting, to mention before theirs the names of the Armenian kings and catholicosses of their time. So was the case with the Great educator Yovhannēss Corcoreçi, when a scribe in his colophon testifies: "When this Manuscript was copied, the Armenian calendar was ՉՀԸ (767 + 551 = 1318), and the king was Oš̌in, and the catholicos His Holiness Constantin, **and the educator and professor was Yovhannēss Corcoreçi,** who is the orderer of this Manuscript, and me, the scribe Məxit'ar". This tradition is an outstanding tribute of greatest respect and honor to the educators and intellectuals shown by the Armenian people in the Middle Ages.

His pedagogical views are comprised in his famous Alphabetized poem, which is purely Teaching manual of the armenian letters, at the same time exposing in rhythmical quatrains the aim and meaning of education for human beings. Characterizing his dedication to the teaching, Corcoreçi solemnly declares that he has always taught his pupils what is exclusively Good, Healthy and Beautiful. Expressing figuratively, he says about himself as educator: "Like a sharpenerstone I have sharpened the minds of others to illuminate and enrich them, and by sharpening others I have been exhausted definitely and totally". This is already characterization of a devoted and charismatic educator, who has bestowed his whole knowledge, skill and grace to teaching generations as great pedagogue.

The Great educator, teaching his pupils the letter "Բ" (armenian "B"), says that it opens "the spiritual eye" of the learner, brightens his intelligence, admonishing him at the same time not to be inclined and fond of corporal requirements, that is to passions and desires, inorder not to deplore then why You have pursued in all Your life the vanity...By refusing desires of the flesh and material demands generally, which is essential demand in christian doctrine, that has a sublimizing meaning of man being concerned of his acquiring "civilization", reminds that the ultimate strive of the pupil must be sagacity of life which is achieveable only by storing knowledge, broadening and enriching the spiritual world of man. If we want to evaluate by the viewpoint of armenian pedagogical theory and experience, these requirements of education were cornerstones of teaching through the whole period of the Middle Ages. Even more by these claims is defined also the real vocation of the learners.

Conferring great importance to the responsibility of the pupils, Yovhannēss Corcoreçi relates learning of the "Դ" letter (armenian "D") to **the precision of the relationship of the instructor and the student;** the word of the Magister is **law** and must be done by the student without any reservation. And the student, entering the auditorium, must give account to his Magister, as if he enters to the Court, where transgressor has to answer for every infringement. By this rhyrmical quatrain we may have an idea about the stage of discipline of this educational Center and the responsibility of the students for their instructed duties on learning.

It is interesting to note that teaching the letter "Լ" (armenian "L") in rhytmical

quatrain discloses Corcoreçi's worship to the "light" and "illuminous life", understanding by that the intellectual enlightenment of the human being, on the one hand, on the other his deep hatred and intransigence toward "obscurantism" and "ignorance". Moverover, he percieves "light" not as an abstract notion, but **as a source of power of knowledge, which gears up human progress.**

The Great educator, explaining the allegoric meaning of the next letter "Խ" in the alphabetical order of the armenian language which corresponds to the scientific transcription of the letter "X", says that in that way the students may comprehend the obscure passages of the texts, penetrate to the bottom of the intricate and ambiguous, sometimes sophisticated formulations or readings, only then appeases their souls as of the philologues. In fact, using the occasion of allegorical significance of the mentioned letter, the Great educator admonishes his pupils to deepen their skill and knowledge of deciphering scriptures and develop critical view on commenting and exposing hidden meanings of their own. As it is a generally admitted truth that in the Middle Ages philological science had no object other than deciphering, reading and commenting of ancient Manuscripts.

For the letter "Կ" (armenian "K") the Great educator emphasizes the idea that in order to reach perfection of character one must imbibe "the milk of Wisdom", that is of knowledge, and education must be converted not of accidental but inseperable associate of Life itself, and do You conceive for what? **In order the student not to deplore that he has passed his years in vain**...Again and again the same advice of **making Your life meaningful.** We have to underline that this motto characterizes not only the Great educator himself, but also first and foremost the Academy of Corcor which he has organized from the beginning and managed more than four decades. Here is he textual reading of that rhytmical quatrain in verbatim:

"The letter "Կ"
Leads You to perfection and thoroughness
Milk of Wisdom is this when You imbibe,
But education make associate of Your life,
In order then not to deplore for that...".

But the absorption of "the Milk of Wisdom" alone must not be self-sufficient; in addition, it must help learners to become clairvoyant "like mirror", and what is more important, the "surfaces of their brains" never get "rusty"...And if this kind of thing happens it is necessary to clear up the "rust" immediately..., because, the advice follows, **the brains of pupils ought to be every hour, every second, always and for ever brilliant and illuminated;** this desire-requirement of course adds tribute to the Academy of Corcor. Instructional-educational codex of this Manual is read verbally:

"The letter Հ ("H")
Keep yourself as a brilliant mirror,
Inorder the face of your mind not to get rust.
If you encounter sins,
Promptly take care to polish them".

The Great educator considers an exemplary pupil that ardent disciple, who is capable of recognizing all potent realities that are hidden inside and in the dept of the issues, similar to the "Light" and the "omniviewer Sun", which perpetually irradiates, **sparkling,** the ignition of intelligence, that is of grasping and developing knowledge in every way. The Verbatim reading is:

"The letter Ղ ("Ր")
Dawn perpetual Sparkling
Like omniviewer Sun,
Be omniscient of the in-dept hidden issues,
Inorder to resemble the Light".

For teaching the letter "Շ" (armenian letter "Š") the Great educator admonishes his disciple to be deeply plunged in readings, encircled with a multiple of books, by imbibing the wisdom of which he may purify and illuminate his intelligence as gold and metallic stuff is refined by the help of furnace in the melting pot, and, what is more important, **it offers opportunity to get acquainted with and soar up in theory of theology, that is in the upper spheres of epistemology.** To this blissfulness, as is comprehensible, only very few mortal beings can reach. This assertion characterizes, by the way, the spiritual atmosphere that prevailed in the Academy of Corcor. For the armenian pedagogical science having very valuable significance, this rhythmical quatrain is quoted:

"The letter Շ ("Š")
Keep yourself with teaching books,
That make your mind as melting forge
Purified from Heavens
Stirring you to communicate with the Supreme".

He requests from his disciple to be ready-witted, "prompt and sharp by mind", but at the same time, when circumstances suggest, he must know "how to lock his lips".

"The letter Պ ("P")
Give answers to them
Who ask third time about the meaning,
Be prompt and sharp by mind,
But keep locked firmly your lips..."

Particularly a condensed generalization is comprised in commentating the letter Ջ (armenian J̌) by rhythmical quatrain. That letter, admonishes the Great educator, compells You, the disciple, to learn the advice about **procuring abundance of knowledge**, therefore You ought not to be constrained to remain perpetually in the misery of ignorance, **so You can take vengeance against the lawlessness and injustices, and defend your cause everywhere.** This thesis alludes to **the power of knowledge** and its **practical significance in life with its exhaustive characterization**, which raises admiration nowadays too by its freshness and soundness.

"The letter "Ջ" (J̌)
With ardour accept the Advice
That You procure knowledge in abundance
And never remain poor of education,
Inorder that You are able to take vengeance and defend Your case".

In the moral-educational codex of Professor Corcoreci exists another thesis by which his Academy indeed may be proud of it. The Great educator exhorts his pupils: **when they ascend on the social scale they have to rise only by noble deeds...** This wonderful idea with its deep humanitarian and christian meaning is one of the cornerstones of armenian pedagogical thought of the Middle Ages, textual reading of which is:

"The letter "Փ" (P')
Hurry up quick before physically (by soul)
And rise with noble deeds,
Because if You ascend now by soul,
You may rise even higher than clouds".

His sublime aim of education has been **to prepare his pupils as disciples of Truth, chiselling in their hearts gracefulness, forbidding at the same time "to weave a carpet of sins"**; on the contrary, by the help of education You may patch up, with firmness, damages of life itself, allegorically calling his pupils to **reform social life by the assistance of education closely combined with knowledge.**

"The letter Ճ ("Č")
Be a disciple of Truth,
Instead of portraying Love,
Don't weave carpets of sin
But patch up firmly with the assistance of Education".

Presumably, the main word of order or slogan of all instruction in this Academy has been, during rectoral management of Yovhannēss Corcoreci, the compelling demand from the students "TO BE DISCIPLES OF TRUTH..."

Religious and **social activities** hold a very important place in Corcoreci's conscious life.

Investigating his literary heritage and colophons relating to him, it becomes clear that after departing from Glajor University and heading Corcor Academy, he orientated to ecumenical movement in Armenia, although he never severed his ties definitely with his alma mater. This issue was known as Unitors (i.e. "Associators") movement in Armenia. Not only he adhered to this movement, but also became soon one of its ideological leaders. This is evidenced by multiple Manuscriptical sources on the one hand, and by his own confessions, on the other. But from the beginning we have to emphasize that in his new faith and religeous tenet, as a discreet and equilibrate person, he took a **moderate position**. It is to be mentioned that in his new orientation, he was sensibly influenced by his immediate patron of Artaz province, bishop Zak'aria Corcoreci, as well as Cilicean Armenian Kingdom's new political direction towards rapprochement with Rome, which the armenian catholicosate, too, strove to carry out that policy at this period. Notwithstandingly, the Great educator never became an extremist Unitor and never bore the title of "Fra" as the other armenian fanatic clericals, who ventured, at the expense of national traditions and dignity, **to resign even of their national identity.** As a matter of fact, in the Middle Ages **national identity was subdued and inferiored to the faith and religious tenet for all national communities throughout this historical period.**

This ecumenical movement was directed from Persia, to where was sent the representative of Pope Partholem of Bologne. In order to spread his influence in Persia and the neighboring countries, this papal legate ardently learned persian, armenian and other languages and began diligently to translate the main theoretical works of catholicism with the assistance of armenian sympathizers. Still, from the date 1320-22, as evidenced by manuscriptical sources, he had direct contact and cooperation with the Great educator.

At this period Rector of Glajor University Essayi Nəčeci strove to know fundamentally the aims, designs and intentions of Parthelem of Bologne. For that very reason he had sent an authoritative delegation, selected from among the most distinguished

representatives of the armenian clergymen and scholars to the city of Maraγa, in Persia. By the way, this exploration was set forth for the purpose not only to have under his disposition all the main works of catholicism, but also in order **to fight back by the same weapons that the opponents of the Armenian Apostolical Church were waging against its foundations by ideological disruptive activities.**

So, it was not accidental that Yovhannēs Corcoreci's first translations were from Latin, that is from the main ideological and theoretically most celebrated works of catholicism. First of all he has translated the famous work of Thomas Aquinas (1225-74) "About seven sacrements of the Church". In Corcoreci's autographed colophon signed in 1321, we read: "With great difficulty I translated this work from Latin into the Armenian language, by the order of the Pope of Rome with the assistance of bishop Zak'aria Corcoreci, diocese of the saint Apostle T'adeus and by the intermediary of frank bishop and very scholar Part'olem" (Matenadaran, Manuscript 2515, p. 82).

This translation and others were aimed to create an ideoligical atmosphere for the armenian Unitor movement and at the same time to prepare favorable ground for political penetration and strengthening of papal influence in Armenia and the Caucasian countries. The spread of catholicism in Armenia with its religious tenet was "dressed" and became known as "Unitor movement".

Social activity of the Great educator and literary man is delineated by the contention that he waged for union with the Roman religious faith. He has been invited to and has participated in all debates relating to major national problems of the time as a weighty, authoritative, clerical and public figure in the Holy See of Sis and the palace of the Armenian kingdom of Cilicia.

As is well known in the history of the armenian church, the Congress that was convened in Sis in 1307, and which, by its canons and prepositions, would confirm the union of the armenian Apostolic Church with the Roman Church, failed to be ratified, promoting confusion, anxiety and turbulence both in the Armenian Kingdom of Cilicia, as well as in the Historical Armenia. From the University of Glajor Yovhan **K'ərneci,** who was the most active and vigorous propagandist of the Union and the major organizer and the leader of the Unitor movement in Historical Armenia, in his Circular testifies: "Among bishops who came to the Congress of Adana, were archbishop Zak'aria, the diocese of Saint Apostle T'adeius and others..., **among them, too, was the Great educator Yovhan Corcoreci"** (Klemēs Galanos, Union of the Armenian Church with the Great Saint Church of Rome", 1648, tome I, p. 517-18).

After returning from the Congress held in Adana in 1317 to his educational center of Corcor Monastery, we see no fundamental changes in his behavior. The Great educator continues to keep his cordial relationship with the leadership of Glajor University and particularly with its Rector Esayi **Nəčeci.** Even by the order of the latter he has copied with his Uncle Kirakos in 1318 the amazing Holy Scripture, regarded as a masterpiece of Glajor's art of writing, illustrated by the renowned miniaturist of the mentioned University T'oros Taronaci. And this very eloquent fact means a lot to characterize the Great educator as moderate, circumspect and an equilibrate public figure. So, if he has been inclined to the Union movement, it is because, first of all, political interests of the Armenian Kingdom of Cilicia and the catholicosate of Sis dictated it; secondly, being more broadminded an intellectual, he was nourishing particular sympathy towards the rich culture of the latin world. We have sufficient facts to assert that Yovhannēss Corcoreci **was never propagating, as the extremists did, conversion of faith and the religious tenet of the Armenian people as a whole into**

catholicism which would have been ruinous from the point of view of survival as a nation. In the Middle Ages, it was a well established fact that **the loss of independence of the Church of a given nation was tantamount to the loss of national identity.**

In effect, a thorough and multilateral investigation of the Colophons that Corcoreci has left, shows that, in his estimatation of national values, traditions and cultural criterions, he never suffered of nihilistic approaches or of a psychological inferiority complex, as the fanatics of Unitor movement, and their most outstanding leaders Yovhan **K'ərneci,** the Translator Yocobos and the others were. Moverover, he never sought the "salvation" of his people by changing its ancient orthodox religious faith and tenet, and converting it into another, or held "catholicism...as a revelation of Truth" that man, overnight, has brought to light... , as the opponents of the Armenian Apostolic Church were striving to advocate, which is one of the earliest and oldest christian foundations in the world, being organized as state religion from the beginning of 296 A.D. Behold to what a senseless extremity one of the leaders of Unitor movement has reached, vehemently propagating the renouncement of the Apostolic religious tenet nationally as a whole and regarding conversion into catholicism the greatest...virtue. "Presently me, Yovhan **K'ərneci,** attending the University of the Great educator Essayi, who was most celebrated among armenian scholars, from whom I received my Doctorate degree; hearing everything about the ecumenical movement, with a **burning desire I craved for the conversion of my nation into true salvation and be witness of it. Therefore begging assistance from the Latins to fulfill this cause, with great sighs, from the depth of my heart I wished to unite with the Church of Rome."** (Klemēs Galanos, the mentioned work, p. 518).

It is interesting to note the important fact that the Great educator Corcorci has never written, not even a single word, disparaging his own national religious tenet at a time when all the opponents' ideology of the armenian Church was saturated with the zeal of renegation and the denunciation of the national identity. It suffices to have in mind the Circular of **K'ərneci,** in which negation of the national religious faith has reached its apogee. Regarding himself "more papist than the pope himself", without blushing he has declared falsely that after the Calceadonian Convention the armenian people "have followed the path of the heretics..." (Ibid). Even more, **K'ərneci,** has blamed the armenian people of "being submerged into the hopeless aberration" only for the reason that he has admitted, from the start, Gregorian Orthodoxal and Apostolic faith and religious tenet..., as if it weren't Christian faith, but worse than the infidels or mahomedans themselves, seditiously writing: **"One may sink not into one of delusion but a multiple of it, as happened to the armenian nation, which from the start has been plunged into incalculable delusions..."** (Ibid. p. 515).

Yovhan **K'ərneci,** was throwing mud indiscriminately on all christian nations which have not accepted catholicism as ultimate truth. According to his conception, Christ had assigned Apostle Peter to "persuade" the pope of Rome to send preachers and emissaries into all christian nations, in order to bring them in the "embrace of Catholicism". But more shamelessly, he was castigating and striking hard on his own people, declaring that the armenian nation was still stumbling in dense darkness, because it maintained the Orthodoxal religious tenet. "With this and many other delusions, the armenian nation has erred for a long time from the path of Truth, staying in the darkness without realizing its ingnorance..." (Ibid, p. 517). This was not, of course, a compromise appeal for voluntary unification with the Roman Church, as the Cilician armenian Kingdom and the Catholicosate were disposed to do, in order to ob-

tain military and economic assistance, to be able to resist against the encroachments of the mongols and the islamic hordes; on the contrary, it was a venomous challenge for the liquidation of the Armenian Apostolic Church with its national faith and religious tenet, and in its place accepting catholicism without any reservations... But it must be noted that it is unpardonable to an intellectual, who respects himself and his nation, to spell out such unbalanced and irresponsible utterances...

In reality, we have to confess that Yovhannēss Corcoreçi was never so excited "with burning desire" about the notion of uniting the Armenian Church with the Holy Roman Church, as were the other champions of Unitor movement, the Tranlator Yacobos or Parthelem of Bologne. The Great educator has been, all in all, **in favor of some ritual intrusions in the Armenian apostolic system with the only cherishing aim that it would undoubtedly help cultural rapprochement between the two nations,** as it is well regarded by the renowned historian of the Armenian Church Maγak'ia Ormanian (see his famous work: "Azgapatum" ("History of the Nation", tome II, p. 1798). This confirms the particularly deep reverence the Great educator expressed in his writing towards Latin scholars or authors, **being admired by their erudition, their general and multilateral knowledge.** For that very reason, on the occasion of his translation of Thomas Aquina's work, instead of praising the Treatise, he addresses his complementary words to the author, plauding his "logical art", amazing manners of persuasion, with brief sentences of the "wise" scholar Aquina who "has reached to the top of philosophy". Characteristically, Corcoreçi always holds in esteem similar armenian literary Monuments; he never indulges in underestimating or depreciating them. On the other hand, he donates the work translated by him as a "precious gift" and a "wealthy treasure" to the Armenian Church. "And I contribute this translation to the Armenian Church as a precious gift and a worthy treasure, laboured out by my weakness and reduced the words and sentences according to my ability", we read in his Colophon (Matenadaran, Manuscript No 2515, p. 82a). This fact alone, not to mention others, says a lot about him, more explicitly about his orientation in regard to religious faith and tenet. It is noteworthy that four years later, this translation of Thomas Aquina's work was copied in Glajor University. The orderer of the Manuscript was "the propitious and gracious Doctor Sarkis... Our Doctor is an individual, who, day and night, ponders over and contrives to possess treatises of men of arts, sciences and philosophers" (Ibid). This fact eloquently shows the broadmindedness of the scholars of Glajor University, as is noted in the Colophon, having a keen interest in the meditations and reflections of all scientific thinkers of the world, irrespectively.

Notwithstanding the above-mentioned circumstances, the Great educator's adherence to the Unitor movement has provoked positive and negative echoes in the souls of his contemporaries or the generations immediatley following his. The renowned armenoligist Ŧevond Ališan is certainly right when he makes the following remark: "However much a balanced and thougtful behaviour Yovhannēss Corcoreçi has shown, it was very unperceivable that he could be cautioned or hated by some people in his lifetime or afterwards" (Ališan, "Reminescences of Fatherland", in arm. "Yuśikk' haireneaç", tome II, p. 427). And as substantiation of his prediction Ališan indicates the deliberate impairment and spoliation of the Colophon written by the Great educator in the "Commentary of the Evangile of Matt'ew. Already in the above-mentioned ancient Manuscript of the Evangile of Matt'ew which was copied soon after the decease of the author, a hostile hand has tried to erase both the name of

Yovhannēss (Corcoreçi) and the praise about the Latin preachers in the autographed Colophon..." (Ibid, p. 427-28).

The Great educator, besides translations, has written theological, philosophical and grammatical commentaries, epistolaric narrations, sermons, riddles, etc.

He has lived approximately 60-63 years, a life of beneficient and righteous intellectual labour, educating and instructing many young generations. He passed away in the fourth decade of the XIV Century. The last rememberance of him is from 1336. One of the many students of our lucrative educator, already a lecturer Doctor named Israel, testifies in the Colophon of 1337: "Israel has been nourished and educated at the feet of the omnivirtuous senile and clearminded rabunapet (that is "head of Professors"—L.X.) called Corcoreçi...." ("Catalogue of Armenian Manuscripts of the Zemmar Monastery," Vienna, 1864, p. 579).

***

In the literary heritage of Yovhannēs Corcoreçi the most important and abiding textual monument is his grammatical commentary entitled: **"A Brief Theory (on the Work) of the Grammarian"**, that is of the work of the famous Greek Grammarian Dionysus of T'race, second century B.C. This commentary, belonging to Corcoreçi's pen, is one of the wealthiest values of literary culture in the Middle Ages, with which many generations of scholars have acquired armenological background and preparedness. Because of its comprehensiblity and availability, it was one of the most sought Treatises on language and literature. It is said of this Treatise in Grigor Kamaxeçi's historiographical work: "At that time this Yovhannēss was by birthplace from Erzenka and he resided for a long time in Corcor monastery. Here he composed a Commentary on the work of the Grammarian in detailed and eloquent expressions, with historical information, as preludes, in seven chapters. **And all Doctors of today use this Manual, whose remembrance be blessed forever"** (Chronology of Grigor Kamaxeçi or Daranaγçi", Jerusalem, 1915, p. 401-402).

This literary monument, by its nature being a compilative work, **is the first scientific publication in critical form textologically,** as our other editions are, based on a comparative study of 14 manuscriptical copies found in the Research Institute of Ancient Manuscripts named after Mesrop Maštoç—Matenadaran, in Yerevan—capital of Soviet Armenia.

The earliest manuscriptical copy has been the one that has served as basis for the Manuscript No 1257 of the Library of the Jerusalem Armenian Patriarchate. Fortunately, Colophon of the sample copy is preserved in this Manuscript, by which it is understood that it was already in circulation for educational and recopying purposes in 1322. It is also revealed that the earliest manuscriptical copy of the text has been realized in Anapat congregation by a certain scribe called Yovhannēss. So, the Manuscript of the text "A Brief Theoretical Commentary (on the work) of the Grammarian" was copied during the lifetime of the Great Educator, and was endowed by a Colophon which reads: "Our blissful head of the musicians Gregorios and me, the scribe of this Manuscript and the receiver of it Yovhannēss beseech you to be remembered. This was copied in 1322, in the congregation Anapat, inhabited by God" ("Capital Catalogue of Saint Jacobins", Jerusalem, 1969, tome IV, p. 430).

But more specifically, when was the text of this Grammatical Monument composed? We can not claim precisely, because of the absence of direct and immediate

evidences, but it is possible to determine approximately.

That Yovhannēss Corcoreci must have composed his Commentary on Grammar in the Monastry of Corcor for the purpose of his own pupils first of all—is out of any doubt. And that he has started to narrate his Treatise and finish it, as is testified by above mentioned Colophon, before the date 1322,—is out of question too.

Most certainly, taking into account all of the facts and circumstances, we have come to the conclusion that this Grammatical Treatise has been composed during the period of 1314-22.

It is to be noted that at the time we were preparing the scientific-critical text of this Grammatical Commentary, in our comparative-synthetically composed text we have comprised all the 14 Manuscripts found in Matenadaran Manuscriptical store, copied in different places and different periods. Six of these Manuscripts (No No 2326, 2364, 2365, 2366, 3883 and 5919) have not presented the dates of their accomplishments in their Colophons , so we have resolved the problem by the help of paleography, **all of them are the product of XIV century only.**

But the earliest Manuscript, and, by our firm conviction, the **authographed** one, must be the Manuscript No 7037, with its most distinguished and finest calligraphy. As a matter of fact, the endowment of Corcoreci as renowned calligrapher was widely known among literary men in his time. Moreover, it is an exceedingly eloquent evidence, and is the only Manuscript among the above mentioned ones that has been mentioned twice in the Colophon about the names of the author and the orderer-receiver, and, what is more important, **written by the same scribe** as the whole Manuscript; the first one just at the end of the previous text (because this Manuscript is a "collection" of various narrations): "And me, the humble narrator of this scripture **Yovhannēss**, remember in your prayer", and a line below: "Receiver of the Manuscript **Vardan** and his parents remember near Christ" (Matenadaran, Manuscript No 7037, p. 11b). The other Colophon is placed at the end of the text of the Grammarian Commentary, by the way, so entwined with it, as if the Colophon was the continuation of the text: "So, the treble syllables are eight, which are added to four double syllables that make, all in all, twelve; and these are similar to each other, as we demonstrated: because there are some that get contracted at the beginning of the words, others at the end, some in the middle, and again some equally are short syllables, the others equally long, but in point of view of tempo many of them are equal. **About this having been a bit informed by this Work, if You are desirous of this Art, You should be ungraceful when You do forget to fulfil our wish and remember me as beneficient before God and especially about saturation of my will before Jesus Christ our Lord who is blessed with his Father and cocreator of the Soul from the beginning to now and forever**" (Ibid, p. 75a). The underscored lines are of the Colophon. It is worthwile to consider that this Colophon of the basic Manuscript, from which are copied, certainly, all the others, **just in the same manner and in the same place we find the above mentioned sentences of the Colophon as a whole**, but the scribes of each Manuscript have left their signatures respectively on different pages of theirs, **whenever the autograph Manuscript has none.**

But is it possible to suggest that Manuscript No 7037 is exclusively a copy, not autographed, reflecting in it the last Colophon just the same as the other Manuscripts we told? No, it is impossible. Outside of the grammarian text, precisely previous to it totally in another text's footnote the existence of notations about the author and the orderer excludes such hypothesies, principally because none of the other Manuscripts contain them.

So, by synthesizing these two Colophons it is possible to explain some of the most important bibliographical indications, which are impossible to make clear otherwise. Thus, it contains very valuable indications so as to illuminate the problem put forward, such as the words: "Me, the laborer" ("աշխատողս") and "of my work" ("յաշխատութենէս") used in the Colophons; if the Colophon writer was the scribe, he didn't need to represent himself as "աշխատողս" but only "գրիչս" or "գծողս" (me, the scribe") bibliographical termins; and because he has employed "աշխատողս", so he has already defined himself as the "author", "commentator", "creator of the text", as was allowed to call the above-mentioned individuals in the Armenian Literature of the Middle Ages. It is especially noteworthy to emphasize another circumstance too; at the end of the text, as if in continuation of it, the more extended Colophon belongs to the same author, which is indicated by the armenian pronoun suffix «u» of the first person, that means the owner of the text is undoubtedly him, and, secondly, the author has addressed his words to the same orderer-receiver named "Vardan".

By the way, about Vardan. The orderer's name of the Manuscript also suggest to us a certain fact; it is not for the first time that we encounter this name in the Colophons of Yovhannēss Corcoreci. He is known to us from the Colophon of the author's other work "Commentary on Daniel", written in 1316, in which is revealed Vardan, although in that instance mentioned as Doctor ("վարդապետ"), but he has been a fellow-student of Corcoreci in Glajor University, and by his request the Great educator has narrated that "Commentary": "Our Tractate in ՉԿԵ armenian Calendar (= 1316) and from the start of incarnation of Jesus Christ in the year 1316 was written and reducted by me, according to my way of thinking, and in parallel to quotations I have put right the commentaries. It is performed in the province of Artaz, Diocese of Saint Taddeus, under the sponsorship of Saint Mother of God, in Corcor monastery, by the hand of humble server to Logos Yovhannēss Erzenkaci, **by the request of my brother in pupilage to Logos named Vardan vardapet**...("Mother Catalogue of Manuscipts of Saint Jocobins", Jerusalem, tome I, p. 584-85). This evidence additionally comfirms that the Manuscript of Matenadaran No 7037 is truely the autogragh one of the text of the Grammarian Commentator.

The other not-less important of our argumentation in favour of the autogragh Manuscript is that upon taking together all the facts examined by us it becomes obvious that the name "Yovhannēss" mentioned in Colophon is tantamount to Yovhannēss Corcoreci, and surely must identify only him; other possiblities are excluded.

Finally, the comparatively more extended Colophon is such that **it has exclusively the character of a relationship between the author and the orderer-receiver of the Manuscript**, and not between the scribe and the reader. The orderer is praised by the author for his "erudition", and the scribe as the complier with the will of the author and the orderer, deems himself thoroughly satisfied if the latter reminds him in his prayers; a wish-demand that was, as sanctified tradition, widely in use, as is evident in the armenian art of writing throughout the Middle Ages.

After investigating the Manuscriptical texts we come to the conclusion that No **7037 is the autograph Manuscript,** and therefore the **primary text** in all the copied Manuscripts. Still remains unanswered the problem: when precisely was written this Grammatical Monument? From the chronological data we can conclude this much: that by the evidence of the Jesuralem Manuscript No 1257 yet in 1322 in the Anapat congregation was already copied the original text. But now it is revealed that the

Manuscript No 7037is the original text, therefore by its birth is the earliest one. So it has been produced, previous to the No 1257 Jerusalem Manuscript. If that is so, then precisely when was the original text created? Here, we almost find ourselves against closed doors. To find the answer to the problem we have very scanty data; we know only that it was created in Corcor Monastary, to where our Great educator was transferred, most probably in 1310-11. And because the course of Grammar in the curriculum of the armenian higher educational system was regarded as the primary subject, the Great educator was anxious, most of all, to create his Treatise on Grammar; but again we are confronted with the same question; When did he undertake to write and when was it terminated? Only partially helps us the mention of the title of the Commentary where Yovhannēss rabunapet is mentioned not as Erzenkaçi but Corcoreçi. And the earliest employment of this surname of the Great educator, as we have shown in our Introduction-study, is from 1314. It means that **the Treatise entitled "A Brief Theory (on the work) of the Grammarian" must have been created approximately between the years 1314-22.**

Now a few words about the textological characterization of this Literary Monument. First of all it must be mentioned that the perception of this Grammatical Commentary in Armenology has been quite distorted, particularly because, till our time, its scientific-critical text was not published and put under the disposition of the specialists, thus it hasn't been textologically analyzed, containing in the study all the Manuscripts relating to it and never has revealed its sources. Consequently, predominent conceptions in Armenology about this Grammatical Monument seem mostly shallow, confused and a product of flighty impressions, therefore purely speculative in character, and deceptive in essence.

In editing such a textual source, all the misunderstandings and attributions that are devoid of foundations ought to be dispelled, which unfortunately have prevailed in Armenology for a long time, at the same time characterise, with scientific preciseness, its different features and particularities that compose its identity as a literary unit, different from the other compilative Grammatical Treatises.

The textological analysis of this Monument suggests that it, too, in character, is a compilative work, and must be put into comparison and reveal the extent of connections, with the Treatise of Yovhannēss Erzenkaçi of the Oldest's entitled "Collection of Commentaries (on the work) of the Grammarian" on one hand, that we published a year ago, and on the other hand,with Esayi Nəčeçi's Manual "Analysis of the Grammar". These two sources are intimately related to Corcoreçi's Commentary. It is comprehensible that the latter has no textual links with the Treatises of Grigor Magistros, Vardan Arevelçi, Yovhan K'ərneçi, therefore it does not share with them any common features or feasible comparativeness.

It is noteworthy that armenian philology till now has been disturbingly unable to find the textual relationship between Corcoreçi's work "A Brief Theory (on the work) of the Grammarian" with the Erzenkaçi's Treatise "Collection of Commentaries (on the work) of the Grammarian", on the one hand, and Esayi Nəčeçi's Manual "Analysis of Grammar", on the other. Prof. N. Adonç in his publication "Art of Dionysus of T'race and the Armenian Commentators" (in Russian " Дионисий Фракийский и армянские толкователи,Петроград,1915) has written regarding Corcoreçi's Grammar. "The literary interest of Corcoreçi's work lies in the fact that, **it has illuminated its relationship with the similar work of Esayi Nəčeçi's, as well as with Erzenkaçi's extended Grammar**" (Introduction, p. LVIII). With this remark he

has confined his observation, without undertaking any textual examination of the works either of Corcoreçi's and Erzenkaçi's, nor Corcoreçi's and Nəčeçi's parallel comparisons. In this case, our departing point is, of course, Corcoreçi's work. Although the conclusions and the results of the examination, in the final analysis, are attributed also, in the most part, equally to Erzenkaçi's and Nəčeçi's Compilations.

I. **Textual relationship with Yovhannēss Erzenkaci's Compilation "Collection of Commentaries (on the work) of the Grammarian".** It must be noted, as general issue of the compilative works, notwithstanding the similarity of their materials, each of the armenian commentators of Grammar has been guided by his **own conception** of subject in narrating the Treatise, that is **to create, according to the scientific demands and methodical perceptions of the time, a text-book for instructional purposes, never repeating his predecessors.** Corcoreçi was no exception. As a matter of fact, the textbooks of armenian commentators of Grammar had to be used in the armenian universities and academies of Monasteries "for the aim of educating the sons of Sion". Therefore, every Grammarian had his **own system** of compilation in composing the text, his **own project** and **methodical principles,** conforming to the demands of pedagogy. By the way, their main common feature is that all Treatises of compilatory character have their **grammatical material the same general heritage of armenian scholars, who have narrated authorial Manuals beginning from V to VIII centuries.** Their creations, partially or totally have been gathered in new synthesized compilations as that of Grigor Magistros (XI cent.), Vardan Arevelçi (XIII cent.), Yovhannēss Erzenkaçi (XIII cent.), on the margins indicating its sources too, these sources which have become already scanty literary samples for the posterior compilators. And these new compilors never concealed the fact that their works have no authorial character but are compilations (by their expression "collection of commentaries"), **hence seeming resemblance of the content of all Commentaries of subsequent centuries.**

Till XI Century, armenian grammarian commentators, each one respectively had already produced, with creative fertility, their treatises, on the basis of analyzing and commentating, using armenian linguistic facts, the grammatical problems put forward by Dionysus T'race, with different aspects and approaches. But in XI and especially in XII Centuries, a keen necessity was felt to **synthesize them and to present them as a complete grammatical theory** to which stuck Grigor Magistros, Vardan Arevelçi and Yovhannēss Erzenkaçi. To compile such treatises of interpretative character was a very intricate philological attempt, but a graceful one, valuable in the development of armenology generally, and for linguistico-grammatical teaching particularly. Consequently, it is not accidental that later commentators, without exception, particularly to the treatise of Yovhannēss Erzenkaçi **have looked upon it as a store of linguistico-grammatical conceptions and comprehensions, in which all the grammatical material comprised have been regarded as general achievement, as linguistico-grammatical science commonly, independent of authorial belonging or other considerations.** For that reason sourcical relationship, in essence, ceased to have any significance, although they represent irretreivable values for the scientific narration of the history of development of the armenian linguistico-grammatical thought.

We ought to underline the fact that this very commonality of the linguistico-grammatical material by the various size of embrace of its content has created the deceptive impression, at first glance, that after Yovhannēss Erzenkaçi all the subsequent compilers' treatises are "concised variants"of as served for them the main

source "Collection of Commentaries (on the work) of the Grammarian". Regarding this viewpoint, it would be more "convenient" to state that Esayi Nəčeci's text "Analysis of Grammar" is a more concise variant than Corcoreci's text "A Brief Theory (on the work) of the Grammarian", because the text-book of **Nəčeci** is more close and akin by its textual links with the treatise of Erzenkaci than the manual of Corcoreci. But no one of the armenologists dare assert that the grammatical Commentary of **Nəčeci** is ...the "concise" variant of Erzenkaci's treatise, and the truth, of course, is not to assert. As a matter of fact, the main virtue of the grammatical Commentaries is not the commonality of the grammatical material comprised in them, **but as text-book, the expositons, possibly an exhaustive one, of grammatical thesises and problems found in the treatise of Dionysus of T'race, with the purpose of teaching pupils the science of Grammar, with input of distinct efforts ameliorating the program and the method of it.**

For textologically correct analysis it is important to make plain too, what kind of construction **as synthesized textual system presents Corcoreci's** treatise of compiled character? Whose system does he follow: that of Grigor Magistros or Yovhannēss Erzenkaci? Illucidation of this problem as a departing point is extremely indispensible, hinted at by revelation of the main features and characteristics of its Compilation.

From the start it must be pointed out that Erzenkaci's Grammar, by its textual composition and particularities, is deeply in contrast with synthesized construction of Magistros' Compilation; Magistros couldn't commentate all the paragraphs and prepositions of Dionysus T'race's treatise. He cited the passages from the lost Interpretations in a haphazard way, with no systematic method of connecting one to the other, with neither explanatory narrative nor marginal indications of the sources. Erzenkaci has overcome this shortcoming, which is definitely a qualitative new level of composing a more perfect Compilation.

Beside this, Erzenkaci has presented in complete form all the interpretory sources in an arrangement which substantiates the theories advanced in his treatise, a work different in principal from and significantly more valuable than that of Grigor Magistros', who lived one and half century before, entitled "Commentary (on the work) of the Grammarian". A comparison of the sources used by Erzenkaci confirms the fact that he utilized a rich bibliographical heritage in composing the treatise on Grammar, preserving these early works from oblivion. His marginal notations indicating these sources, which are completely absent from the work of Magistros, gives this volume great bibliographical and textological importance.

But what does the comparison of Corcoreci's text with Magistro's and Erzenkaci's compilative Commentaries show? **It shows that Corcoreci's text is based on Erzenkaci's treatise**, not that of Magistros'. Similar to it is his structural system of synthesized text. Corcoreci has followed, by the example of **Nəčeci**, the interpretative system not of Magistros but of Erzenkaci, which is a great achievement both in textological and philological sense. According to all the data, the Commentary of Corcoreci has the course of narration of grammatical substance and the embrace of the grammatical materials correspond to the Erzenkaci's Compilation. Conclusiveness of this assertion does not present any difficulty and for that there is no need whatsoever to bring evidences forward, because of its apparentness and the first critical comparison of these three treatises makes it incontestable. Let us be satisfied by mentioning only that if Magistros comprises in his Compilation exclusively the Commentaries of David Invincible (V-VI century), Movsēs K'ert'oγ (VII cent.), Stepanos Siwneci (VIII cent.) and his own interpretations, and Erzenkaci embraces, in addition to

the above mentioned the Commentaries of Hamam Arevelci (IX cent.), Aristakēs Grič (XIII cent.), Geworg Skewraci (XIII cent.) and others, then the text of Corcoreci coincides, in the main points, with Erzenkaci's Compilation, and partly with **Nəčeci**'s. On the other hand, **whatever supplements or specifications are added in his text-book, Corcoreci realizes them only of preserving the course of Erzenkaci's narration.** In this regard all our doubts were dispelled when we elineated beforehand, for our investigation, comparative images of Magistros', Erzenkaci's, **Nəčeci**'s and Corcoreci's four grammatical treatises with their specific internal compostion. And by the way, it became obvious for us too, that by the mentioned circumstances were exhausted the commonality of Corcoreci's work with Erzenkaci's Compilation and from then on textual distinctions are starting, as well as principally essential differences and particularities, which we want to spell out now.

As a more obvious and characteristic issue it must be emphasized that the text of Corcoreci's work is differentiated and distinguished from Erzenkaci's text, first of all, by particularities of philological nature. **Nəčeci** has been, in this sense, the first Grammarian that has smoothed the road. But it ought to be underscored that Corcoreci's extremely interesting and skillful work has performed in his textual construction of philological order. If it was told above that on the basis of Corcoreci's text has fallen mainly Erzenkaci's work, then that assessment must not be understood as Corcoreci has simply taken the passages of Erzenkaci's treatise and inserted them in his Compilation exactly as they were. No, not at all. The circumstantiality of the expression ("on the basis has fallen") ought to be comprehended in such a way that the general course of debating linguistico-grammatical problems and the embrace of the philological materials in Corcoreci's Compilation coincide with Erzenkaci's text, **but in particularities, especially by linguistico-stylistic expressions and in the sense of perfectness, explicitness and cristallization of notions, thesises and formularization it differs a lot both from Erzenkaci's Compilation, as well as from Nəčeci's.**

Furthermore: the textual characteristics of Corcoreci's treatise are in contrast with Erzenkaci's (as well as with Magistros') compilation by other aspects too. If to Magistros and Erzenkaci still interested the earlier commentators from whom they compiled their treatises, and because of that Magistros has classified passage by passage, with consecutiveness of the Commentators, and Erzenkaci, creating internal syntaxical compactness in the course of distribution of the grammatical material according to paragraphs and prepositions of Dionysus of T'race on the margins has left the names of the previous commentators, then to Corcoreci (as well as to **Nəčeci**) that approach has no value or importance whatsoever. On the contrary, he is exclusively interested in the commentated subject as it is, being abstracted from all oblique circumstances. In this sense, in the process of composing his text Corcoreci has felt free from Erzenkaci's narration; he has never taken into account which commentator and what portion of the narration he is incorporating with the other. At the end the result has been such that sometimes in one single paragraph are summed all the essential notions of a whole range of commentators.

Another important feature must be mentioned in case of Corcoreci's treatise. In fact, Corcoreci's narration **is a new synthesis**, on the basis of Compilations of Erzenkaci's and **Nəčeci**'s texts; in other words, if Erzenkaci's treatise is a synthesis of a higher stage of composition regarding to Magistros' Compilation, and **Nəčeci**'s treatise, in its turn, a new synthesis in comparison with Erzenkaci's, then **Corcoreci's Interpretation is the synthesis of both.** In our scientific publication of **Nəčeci** ("Esayi Nəčeci, Analysis of Grammar", academical edition, Yerevan, 1966) by textual

argumentations we have demonstrated that **Nəčəcəi** in his text has rid himself of all philosophical, theological (in most part), perceptions of the natural sciences, musical and generally irrelevant details of various arts, which so vastly and without any necessity are heaped up in the Compilations of Magistros and Erzenkaci, and has left of the mentioned arts and sciences only in such a measure **as auxilliary material are indispensible for explaining linguistico-grammatical issues of this or that kind.** In most cases, from 3-long pages of similar passages Corcoreci picks up only essential notions, which naturally relate to linguistico-grammatical this or that phenomena, formularizing in this way he sums up in a few lines, **attributing to his Interpretation preponderently linguistico-grammatical character**, which is also an important achievement in composing grammatical treatises of interpretative order. This valuable methodical-scientific input in the skill of composing text-books, as positive issue, Corcoreci has thoroughly adopted in his compostion too.

Relationship of Corcoreci's Compilation with Nəčəcəi's Interpretative Treatise. About common features that are manifest in the mentioned two treatises we have already spoken in the course of our above observation; here we shall concentrate our examination on the **differences of principal character** that endows them their respective identities as literary units, on the one hand, and on the other, it helps us to decide which one is composed earlier than the other. The last problem is complicated because of the fact that the biographies of these scholars were fundamentally confused in Armenology, about which we have spoken in detail in our previous publication: "Hovhannēss Erzenkaci, Collection of Commentaries (on the work) of the Grammarian" (Los Angeles, 1983, see the Introduction).

First of all we ought to emphasize, that each of the two Commentators of the Interpretations **has its own conceptions,** which depends on the underlining or abatement of the importance of this or that grammatical paragraph or preposition, theory or thesis, its character of interpretation, its consideration or neglecting of the comparative value of lingustico-grammatical perception etc. By revealing not only major differences, but also all the nuances and even seemingly extremely secondary features, it is possible to comprehend the worth of these two Literary Monuments, by which is circumstiated their role and significance in the Armenian linguistico-grammatical rich literature of interpretative character.

We have, with textological facts and argumentations, confirmed that **Nəčəcəi** and Corcoreci have presented their treatises in different projects and pedagogical approaches.

Secondly, in the text of Corcoreci there are whole passages that are absent in the Compilation of **Nəčəcəi**, and adversely, in **Nəčəcəi**'s text we find passages that are absent in Corcoreci's Interpretaiton. Their sources we have discovered and compared reciprocally; mostly they belong to Erzenkaci's Compilation, and in scarce cases to other sources. Hence the inevitable conclusion that is obviously drawn: both Compilations have used Erzenkaci's Interpretation **independently of each other**. The preciseness of this assessment is fortified by the fact that sometimes a part of Erzenkaci's **same passage** is employed by one and the remaining by other compilors, or it happens that seperate sentences that **Nəčəcəi** has borrowed from Erzenkaci's treatise, Corcoreci has completely dismissed.

Thirdly, Corcoreci and Erzenkaci, for example, have for Recitation 35 specimens of manners, endowed by corresponding linguistical samples, whilst **Nəčəcəi** has none.

Beside partial differences of textual passages, **Nəčəcəi** in his Interpretation has also

the whole theory of calligraphy, orthography, distributions of syllables and, in a word, about the Art of writing generally narrated by Geworg Skewraci (see our publications: "Esayi **Nəčəcəi**, Analysis of Grammar", pp. 176-81, "Linguistico-grammatical Theory of the Art of Writing in Armenia through the Middle Ages", Yerevan, Academy of Sciences of Soviet Armenia, 1962, pp. 288-96) which definitely is absent from Corcoreci's Interpretation.

Forthly, **Nəčəcəi**, in forwarding the paragraphs and prepositions of Dionysus of T'race seldom endows them with introductions before Quotations (only in three instances: "About the Recitation", "Conjunction" and "Versification"), revealing their actual significance, their need is felt for every case beginning a new chapter. How direly important it is, from the viewpoint of scientifical and methodical perfectness to have introductory sayings with characterizing generalization concised even though in a few words. This lacune too has filled Corcoreci in his narration.

Examining the textual relationship of the treatises of Corcoreci and **Nəčəcəi** we cannot circumambulate one of extremely complicated textological problem, which has concerned Armenology for a long time but has not been solved. That is: whose Interpretation has been created primarily? In other words, of the textological analyzes point of view, **Nəčəcəi**'s text is related to Corcoreci, or adversely, Corcoreci's text to **Nəčəcəi**'s.

Departing from the fact that Cocoreci's style of language in his treatise is original and independent of the one traditionally used in other grammatical compilations, it is natural to conclude that priority must be attributed to him by the reason that he very rarely follows verbatim the sources that he has quoted. By the way, in favor of this seemingly "true" presumption, there are other kinds of hinges, which have the appearance of being "hopeful sustainers" of them. But our first doubt arose when common passages picked up by **Nəčəcəi** and Corcoreci from their main source of Erzenkaci's Compilation were compared. It became evident that **Nəčəcəi** is more close and akin by linguistico-stylistic features to Erzenkaci than Corcoreci, because the latter has **behaved in renarrating the interpretations independently from his sources, being guided solely and exclusively by his own linguistical thought and style.** As it is a well known fact, Erzenkaci has borrowed in his Compilation the interpretations of the authors from V-XI centuries, the language and the style of his sources being hellenized armenian ("Յունաբան հայերէն") of scientific language with its strong stylistic variations, was very hard to comprehend for the later scholars and students. But Corcoreci has overcome this linguistico-stylistic barrier too in his treatise. Anyhow, this fact alone was not sufficient to come to a conclusive and firm decision regarding the problem of primacy of the texts that interests us in this case. To that goal impedes the circumstance that the passages picked up both by **Nəčəcəi** and Corcoreci from their common main source is ever-changing. And the point is that not inevitably, as a rule, one picked up every time more extended passages, the other briefer ones (in that case it would be possible to come easily to a conclusion), but in very changeable proportions. From this, naturally, we may do two feasible presumptions: a/ **Nəčəcəi** and Corcoreci have profitted from their mutual main source Erzenkaci's Compilation **independently**; b/**Nəčəcəi** is **more close by his method of picking up passages** to his sources than Corcoreci.

It remains to find other sources that are present **only** in the treatises of **Nəčəcəi** and Corcoreci, to reveal the character of their relationships toward that sources, by which we can decisively solve their primacy.

For example, there are passages from the Interpretation of David Invincible that have been picked up both by **Nəčəcəi** and Corcoreci. Textological comparison obvious-

ly and undoubtedly shows that **the text of Nəčeči is verbatimly true to its source**, whilst Corcoreči's text has embraced them only partially and general grammatical notions are narrated by his own words. Naturally the question faces us again: who has profitted of whom: **Nəčeči** from Corcoreči's treatise, or vice versa?

Of course, **Nəčeči** couldn't profit from Corcoreči by the very reason that his passages are related **directly** to the Interpretation borrowed, whilst Corcoreči's passages are explainable **indirectly** and only **by mediation**. We may presume that **Nəčeči** and Corcoreči have profitted **independently** from this source. In this case a similar presumption is drawn, **because beside the passages present in Nəčeči's treatise borrowed from David Invincible there aren't others in Corcoreči's Compilation. Beside that, these passages are located in Corcoreči's treatise in the same places of narration as one found in Nəčeči's Composition.**

It is the same instance when **Nəčeči** has profitted **directly** from another source as Geworg Skewraci's text on Art of writing, whilst Corcoreči again **by a mediator** has benefitted.

On the contrary; **there isn't** in the text of Corcoreči any single authorial lines, sentence or word-combination of his own that has been reflected at the same time in **Nəčeči**'s text. There isn't any trace (whatever kind) that was included in **Nəčeči**'s grammatical Interpretation. The absence of the adverse tie too is a strong and weighty proof that makes evident the **primacy** of compostion of **Nəčeči**'s treatise than of Corcoreči's.

From all these facts and textological argumentations **we firmly arrive to the conclusion that Corcoreči had at his dispositon the treatise of Nəčeči when he narrated his.** Only this way can we explain **all the commonalities** that are apparent in both compositons of treatises.

In the **Second Section** of this volume (pages 109-327) appears the critical text of the treatise of Yovhannēss Corcoreči, in comparison with fourteen Manuscripts involving the same text. By analyzing all the deviations and variations in wording and sentence structure, we have restored for the first time in Armenology the critical text with the greatest possible precision.

The **Third Section** (pp. 329-379) contains philological, historical and cultural commentaries to help the reader to deal with the obscure, ambiguous passages and formulations that can present confusion. A specific vocabulary of words form the classical period which sometimes cause difficulty is also included, as well as indexes of proper names and literary terms.

Ծանօթագրութիւններ

1· «Ռերական» ասելով տուեալ կոնտեքստում Մործորեցին նկատի ունի յոյն նշանաւոր հեղինակ Դիոնիսիոս Թրակացու աշխատութիւնը, որը մեկնաբանում են միջնադարի բոլոր հայ քերականները, այդ թւում եւ Յովհաննէս Մործորեցին։ Թրակացին ապրել եւ ստեղծագործել է 170–90 ՔՔ· մ·թ·ա·։ Աշակերտել է ալեքսանդրեան դպրոցի կարկառուն քերականներից Արիստարքոսին։ Մշակոյթի պատմութեան մէջ յայտնի է « τέχνη γραμματική » փոքրածաւալ, բայց մեծարժէք աշխատութեամբ, որը յունարէն լեզուի քերականական, ընդ որում՝ գերազանց ձեւաբանական իրողութիւնների ուսումնասիրման համակարգն ստեղծեց։ Այն մեծ չափով տուեց քերականագիտութեան զարգացմանը ինչպէս բիւզանդական աշխարհում, այնպէս եւ քաղաքակիրթ չատ երկրներում, այդ թւումիս՝ Հայաստանում։ Հայերէն թարգմանութիւնը, ունենալով փոքր–ինչ ազատ փոխադրութեան բնոյթ, ամենահին թարգմանութիւններից է, որն իրականացրել է Դաւիթ Անյաղթը։ Առաւել մանրամասնութիւններ տե՛ս մեր աշխատասիրութիւնը՝ «Յովհաննէս Երզնկացի· Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի», էջ 315–16։

2· Եբերը, ըստ բիբլիական աւանդապատումի, Սաղի որդին էր· եղել է հրէական նահապետներից մէկը, որն, իբր, աշտարակաշինութեան ժամանակ, երբ լեզուները խառնակուում են, միայն ինքն է կարողանում պահպանել անաղարտ վիճակում ադամեան «առաջին» լեզուն։ Ըստ որում նրա անունով էլ հրէական ժողովուրդը յետագայում կոչուել է «Եբրայեցի»։

3· Ենովսը, ըստ բիբլիական աւանդապատումի, Ադամի թոռն էր՝ Սեթի որդին, որն իր հերթին ճանաչուել էր որպէս Իսրայէլի նահապետներից մէկը։ «Ենովս» անունը եբրայեցերէն նշանակել է «մարդ»։ Ըստ մեր թուագրութեան 1–ին դարի հրեայ նշանաւոր պատմիչ Յովսէպոս Փլաւիուսի հաղորդումների, Ենովսը միւս եղբայրների հետ միասին եղել է ճանաչուած աստղաբաշխ. կանխագուշակելով աշխարհի կործանումը տարերային երկակի ուժերի՝ ջրհեղեղի եւ հրի միջոցով, կանգնեցնում է երկու սիւն՝ մէկը պղնձից, միւսը կաւից, եւ դրանց վրայ փորագրում աշխարհի արարածների եւ երեւոյթների անունները, որ··· տուել է Ադամը, հաղորդելով միաժամանակ աշխարհի իրադարձութիւնները։ Սեւեռուն նպատակն է եղել՝ յաւերժօրէն պահպանել իրադարձութիւնների պատմութիւնը աշխարհի ինչպէս ջրհեղեղային կործանումից, այնպէս էլ «հրոյ ճարակ աւերածութիւններից» յետոյ։ Գրաստեղծման այս գեղեցիկ նուիրից, աւանդապատումը ընդգրկուել է միջնադարի հայ դպրութեան տեսութեան ոլորտում (տե՛ս մեր յօդուածը՝ «Լեզուների առաջացման ու զարգացման տեսութիւնը եւ գրի ու մատենագրութեան սոցիալական նշանակութիւնը ըստ Վարդան Արեւելցու» («Լրաբեր», ամսագիր ՀՍՍՀ ԳԱ հասարակական բաժանմունքի, 1972 թ·, No. 2)։ Փաստօրէն՝ Ենովսը դիտուում է առաջին ժամանակների նահապետներից մէկը (տե՛ս Հ· Մ· Թէոփիլեանց, «Վարք Երեւելի Արանց», հ· Ա, էջ 227, Հ· Աճառեան, «Հայոց անձնանունների բառարան», հ· Բ, էջ 120–21)։

4· Ենովքը իսրայէլական ցեղերից մէկի նահապետն է եղել, սերունդի յաջորդականութեամբ՝ Ադամից յետոյ եօթներորդը: Սա եւս եղել է, ըստ աւանդապատումի, հռչակաւոր աստղաբաշխ եւ տոմարագէտ: Ենովքը եւս, Ենովսից յետոյ, հնագոյն տարեգիրներից է: Առաջին մարգարէն է համարուել: Երրայեցերէն այդ անունը նշանակում է «նուիրեալ» (տե՛ս Հ· Մ· Թէոփիլեանց, «Վարք երեւելի արանց», հ· Ա, էջ 227, Հր· Աճառեան, «Հայոց անձնանունների բառարան», հ· Բ, էջ 126):

5· Ցուդաս ոչ թէ Քրիստոսի աշակերտներից յայտնի մատնիչն է, այլ, ըստ բիբլիական աւանդապատումի, Յակոբ նահապետի 4–րդ որդին, որ ուրիշ կերպ կոչւում է «Ցուդայ Յակորեան»: Սա նա է, որ փրկեց Յովսէփին եղբայրների որոգայթներից ու վրէժխնդրութիւնից՝ վաճառելով նրան եգիպտացի առեւտրականներին: Վերջինս, պետական նշանակութիւն ունեցող իր «գուշակութիւնների» շնորհիւ, ճանաչւում է իբրեւ Եգիպտոսի թագաւոր: Իր սերունդի բազմանալով Իսրայէլի թագաւորութիւնը ժառանգում է հէնց Ցուդայ Յակորեանը: Ցետագայում ամբողջ հրեայ ժողովուրդը անուանւում է իբրեւ «յուդայեանք», որոշ ձեւափոխմամբ՝ «հահուդի» կոչւում առանձին լեզուներում:

6· Արփաքսադը, ըստ բիբլիական աւանդապատումի, Սեմի անդրանիկ որդին էր, Սաղայի հայրը· Ծնուել է այսպէս կոչուած Ջրհեղեղից յետոյ երկրորդ տարում (տե՛ս Մննդոց, ԺԱ, 10–13):

7· «Քաղդէացիք» կոչւում էին ընդհանրապէս բաբելոնացիները· Նրանց մօտ աստղաբաշխութիւնը լայն զարգացում էր ապրել, համարւում էին հնագոյն քաղաքակիրթ ժողովուրդ, ստեղծել էին գիր ու դպրութիւն: Նրանց գիտա–մշակութային նուաճումները ամբողջութեամբ փոխանցուել է յոյներին, մասամբ՝ հայերին եւ այլ հին քաղաքակրթութիւն ժառանգած ժողովուրդներին:

8· Մովսէսը Հին կտակարանի կենտրոնական դէմքերից է՝ մեծահամբաւ օրէնսդիր, «հրաշագործ» մարգարէ: Ըստ աւանդապատումի, գերեվարուած իր հրեայ ժողովրդին Եգիպտոսից հայրենադարձնում է դէպի Իսրայէլ:

9· Ցեսու երրայեցերէն նշանակել է՝ «Աստուած է մեծանձն»· հայերէն տառադարձուել է նաեւ «Ցիշով» ձեւով՝ ասորերէնից: Նկատի է առնուած Մովսէսի յաջորդին, որը եղել է հրեաների ռազմական առաջնորդը: Տաճեւացին այդ յատուկ անունը բացատրել է իբրեւ «Ցեսու՝ փրկիչ եւ Ցիսուն փրկիչ լսի» (տե՛ս Հր· Աճառեան, Անձնանունների բառարան, հ· Գ, էջ 526): Համանուն մի քանի Ցեսուներ են յիշւում աւանդապատում մատենագրութեան մէջ: Նրանցից մէկը Սիրաքի որդին է, որը երրայեցերէն լեզուով Աստուածաշնչի մատեաններից «Իմաստութիւն Սիրաքայ» գիրքն է գրել՝ Քրիստոսից ենթադրաբար 234 տարի առաջ: Հէնց սրա թոռներից մէկը կոչուելիս է եղել նոյն անուամբ· մեկնել է Եգիպտոս, ուր իր ազգակիցների համար թարգմանել է իր պապի վերոյիշեալ աշխատութիւնը յունարէնի, քանի որ իր համերկրացիները երրայեցերէն լեզուն արդէն վաղուց մոռացել էին եւ գիտէին միայն յունարէն: Երրայեցերէն բնագիրը կորստեան է մատնուել եւ պահպանուել է միայն յունարէն թարգմանութիւնը, որը հիմք է ծառայել նաեւ 5–րդ դարում հայերէնի փոխադրութեան (տե՛ս «Վարք երեւելի արանց», հ· Ա, էջ 889–90):

10· Նաւէ–ն (սեռ·–տր· «Նաւեայ») վերոյիշեալ Ցեսուի հայրն էր:

11 եւ 12· Անէսը եւ Ամրէսը աւանդոյթի կամ սկզբնաղբիւրի հիման վրայ Յովհաննէս Մործորեցուն յայտնի եգիպտացի այն գիտուն անձնաւորութիւններն են, որոնց օգնութեամբ դեռեւս մարդկային քաղաքակրթութեան արշալոյսին Ասորիքում կազմոսն ու Փիւնիկը ստեղծում են գրահամակարգ՝ իրենց ժողովրդի համար: Այս անուններին հանդիպում ենք նաեւ Գրիգոր Նարեկացու «Թուղթ»–ում, որ գրել էր կճաւայ ուխտի վանահօրը· «Զոր գրեաց ի հոյակապ ուխտն կճաւայ, վասն կարծեաց անիծելոց Թոնդրակեանց Յանէսի եւ Յամրէսի···»:

13· Կիկրոփսը (աւելի ստոյգ՝ Կեկրոփս, յուն· Κέκροψ) Աթէնքի հիմնադիրն է եւ յոյների թագաւորը, որն ապրել է, ըստ աւանդոյթի, 1562 թուականին Ն·մ·թ·: Ազգութեամբ, սակայն, եղել է եգիպտացի, գաղթականների հետ միասին Եգիպտոսից մեկնելով գալիս է նախ Ատտիկէ, ամուսնանում տեղւոյն իշխաններից մէկի դստեր հետ եւ այնտեղ, ի նշանաւորումն իր անուան փառքի, քաղաք կառուցում, որը յետագայում վերանուանւում է Աթէնք: Իր իշխանութեան

տակ համախմբելով տեղւոյն բնակիչներին, Կեկրոփսը վարչական եւ տնտեսական փոփոխութիւնների գծով կազմակերպչական մեծ աշխատանքներ է կատարում, քաղաքական ինստիտուտներ եւ իրաւական նորմեր ներմուծում, ծերակոյտ հիմնադրում: Կեկրոփսին յորջորջել են նաեւ Երկրոյս (յն· Տիփիս)՝ կամ բարձրահասակ, կամ էլ երկլեզուեան՝ եգիպտախօս եւ յունախօս լինելու պատճառով: Բազմամշակութային փոխարէն, առաջին անգամ ծունաստանում ներմուծում է մենամշակութեան օրէնքը, այդ պատճառով էլ Կեկրոփսը երկրորդաբար անուանուել է նաեւ Երկճակատ՝ այդ իրողութիւնը հաւաստող ու խորհրդանշող դրամ հատելու առիթով· ըստ որում դրամի մի երեսին տղամարդու դիմագիծ է դրոշմել, միւս երեսին՝ կնոջ (տե՛ս «Վարք երեւելի արանց», հ· Ա, էջ 496–97): Հայ քերական մեկնիչներին, սակայն, աւանդաբար փոխանցուել է այն պատումը Կեկրոփսի մասին, ըստ որի նա՛ է ստեղծել յունարէնի գրահամակարգը եւ ճանաչուել միաժամանակ յունական մատենագրութեան հիմնադիրը:

14· Մեմփիսը կամ Մենֆիսը միջին Եգիպտոսի երբեմնի նշանաւոր մայրաքաղաքն է՝ բուրգերով հարուստ:

15· Հոմերոսը անտիկ ծունաստանի քնարերգութեան չգերազանցուած ներկայացուցիչն է, որը մեր հին մատենագրութեան մէջ եւ քերականական երկերում վկայակոչուել է նաեւ երկրորդաբար «Հոմերոն» ձեւով: Համաչխարհային փառք են բերել նրան իր երկու գլուխգործոցները՝ «Իլիական»–ն ու «Ոդիսական»–ը, որոնք տրոյական պատերազմի հերոսապատում դրուագներն են գեղարուեստօրէն վերարտադրում՝ ժամանակի հասարակական կացութեաձեւի «հանրագիտարանային» տեղեկութիւնների պարփակմամբ: Ցոյն պատմիչ Հերոդոտի հաւաստմամբ՝ Հոմերոսը ապրել եւ ստեղծագործել է իրենից 400 տարի առաջ, այլ կերպ ասած՝ մ·թ·ա· IX–X դարում (տե՛ս Ա· Գ· Առաքելեան, «Ծունական գրականութեան պատմութիւն», 1962, Երեւան, էջ 54):

16· «Արուեստ գրչութեան»:– Հայ ձեռագրագիտական տեսութեան մէջ սոյն հասկացութիւնը իր մէջ բովանդակում է ոչ միայն գեղագրութիւնը, իրբեւ տառատեսակների գեղեցիկ եւ նրբաճաշակ կիրառման հմտութիւն, այլեւ բանասիրական՝ լեզուական–քերականական տեսութիւնը: Միջնադարում ստեղծուել են հայ գրչութեան արուեստին նուիրուած առանձին աշխատութիւններ (Արիստակէս Գրչի, Գէորգ Սկեւռացու, Գրիգոր Տաթեւացու համապատասխան տուեալներ), որոնք մեծ դեր են կատարել հայ ձեռագրական արուեստը բարձրացնելու առումով: Կարեւոր է նշել, որ այդ աշխատութիւնները պատմական նշանակութիւն են ունեցել ոչ միայն հայ ձեռագրական արուեստի, այլեւ հայ քերականագիտութեան համար· դրանք միաժամանակ եղել են առաջին ինքնուրոյն քերականական աշխատութիւնները միջնադարեան Հայաստանում (տե՛ս Գ· Ջահուկեան, Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները···, Լ· Խաչերեան, Գրչութեան արուեստի լեզուական–քերականական տեսութիւնը···):

17· «Տիեզերակալն Ադեքսանդրոս»–ը Մակեդոնացին է, որն ապրել է 356–324 թթ· մ·թ·ա·: Եղել է Ցունաստանի Փիլիպպոս թագաւորի նշանաւոր որդին, աչակերտել է «համապարփակ մտածող» Արիստոտէլին: Պատերազմներ մղելով Դարեհի դէմ՝ նուաճել է Պարսկաստանը, Բաբելոնը, պարտութեան մատնել եգիպտացիներին եւ տիրել նրանց երկրին, իր անուամբ մեծամեծ համբաւ քաղաք կառուցել (Ալեքսանդրիա), հովանաւորել է արուեստներն ու գիտութիւնները, նուաճել Հնդկաստանը եւ այլն: Վախճանուել է 33–ամեայ հասակում:

18· Աքիլլէսը Տրոյան պատերազմին մասնակցած յոյն ամենանշանաւոր զօրավարն էր, որն իր մարտունակութեամբ մրցակիցը չունէր: Նրա մայրը՝ աստուածուհի Թէտիսը, ըստ յունական դիցաբանութեան, նորածին Աքիլլէսին անխոցելի դարձնելու համար՝ ոտքից բռնած սուզում է Ստիգէս աղբիւրի մէջ: Եւ Աքիլլէսը, ըստ Հոմերոսի նկարագրութեան, իրօք անխոցելի է դառնում, բացի գարշապարից, որին կախարդական ջուրը չէր հասել՝ մօր ձեռքը այն ծածկած լինելու պատճառով: Այստեղից՝ «աքիլլէսեան գարշապար» արտայայտութիւնը համաչխարհային գրականութեան մէջ՝ որեւէ անձնաւորութեան թոյլ եւ խոցելի տեղը մատնանշելու առումով:

19· Թերսիտէսը Հոմերոսի «Իլիական»–ում բացասական հերոսներից է՝ մանաւանդ ֆիզիքական իր թերութիւններով, թէեւ, հոգեկան բարեմասնութիւնների տեսակէտից՝ չափազանց դրական է իրականում· Նա արտայայտում է ժողովրդի ցասումը Տրոյան անարդարացի պատերազմի դէմ, հակադրւում արքայից արքայ Ագամեմնոսին, պախարակում Աքիլլէսին, հալածւում եւ ապա սպանւում իր ազնիւ ըմբոստացումների համար: Ֆիզիկապէս եղել է այ-

լանդակ՝ կուզ, կաղ, չիլ աչքերով եւայլն (տե՛ս Ա. Գ. Առաքելեան, Ծունական գրականութեան պատմութիւն, էջ 46, 48, 49 եւ այլուր)։

20 եւ 21. «Բանական եւ գործնական (արուեստ)»։ Դաւիթ Անյաղթը իր քերականական Մեկնութեան մէջ էլ աւելի է զարգացնում եւ ամբողջական դարձնում «բանական» եւ «անբան» արուեստների տեսութիւնը, որն ամբողջ միջնադարում տիրապետող էր մեր դպրութեան մէջ։ Դաւիթը առաջ է քաշում այն հիմնադրոյթը, որ մարդու էութիւնը օժտուած է երկակիութեամբ, այն է՝ մարդը հոգեկանի եւ մարմնականի միասնութիւնն է կազմում. «Ծերկուք իմն պատճառաց մարդոյս գոյացեալ հաստատեցաւ բնութիւն՝ յոգւոյ եւ ի մարմնոյ»։ Այս հաւաստումից յետոյ Դաւիթը դիտել է տալիս, որ հոգեկանով եւ մարմնականով համապատասխանաբար առանձին «արուեստներ» են ստեղծուել, որոնք, սակայն, հաւասարապէս աղերսակցութեան մէջ են իրար հետ։ Այստեղից էլ հետեւութիւն է արւում՝ հոգեկան արուեստները բանական բնոյթ ունեն, իսկ մարմնական արուեստները՝ գործնական։ Ընդսմին՝ եթէ հոգեկանին վերաբերող արուեստները ուսուցւում են բանականութեամբ, կամ՝ որ նոյնն է՝ տեսական քննութեամբ, ապա մարմնականին վերաբերող արուեստները՝ պրակտիկայով եւ հմտութեամբ։ Այս հարցադրումը առաւել յստակ է ձեւակերպուած եւ սկզբունքօրէն տարբեր է երզնկացու մէջբերած քաղուածքից հէնց Դաւթի քերականական Մեկնութիւնում, որը եւ առաջադրում ենք ընթերցողին. «Եւ սոցա արուեստ որոշեալ առանձին ըստ ինքեանց, ոգւոյն՝ բանականն, եւ մարմնոյն՝ գործնականն, բայց հաւասարութեամբ առ միմեանս կապակցեալք, մինն՝ մտածաւրէն առաջնորդելով, եւ միւսն՝ զնոյն գործովք կատարելովք» («Բանբեր Մատենադարանի», No. 3, 1956, էջ 244)։

22. Բանական եւ գործնական արուեստները, իրենց հերթին, նոյնպէս բաժանման են երթարկուում սուբյեկտիւ հիմունքով. այսինքն՝ նայած կենցաղի կամ հասարակութեան համար նրանց ունեցած օգտակարութեան ու անհրաժեշտութեան չափանիշի՝ արուեստները բնութագրուում են իբրեւ «բարի», «չար» ու «միջակ» բանական եւ գործնական արուեստներ։ Ըստ այդմ՝ բանական արուեստների դասից՝ «բարի» կամ «օգտակար» են համարուում գրքերը կամ հոգեւոր երգերը, «չար» կամ անպէտք արուեստներ են դիտուում թովչութիւններն ու կախարդանքները, իսկ «միջակ» (այն է՝ ոչ շատ օգտակար, ոչ էլ շատ անպէտք) արուեստներ են ճանաչուում «մրմունջները» եւ դրանց նմանները։ Այստեղ ուշագրաւ է դիտել, որ մեր դպրութիւնը չէմքից մերժում է թովչութիւնը, կախարդանքը եւ ամէն սնոտիապաշտութիւն իբրեւ վնասակար՝ «չար» արուեստներ։

Այնուհետեւ, ըստ դաւթեան հարցադրման, «արուեստները» միմեանց նկատմամբ յատկանշուում են երկու առանձնայատկութիւններով եւս. արուեստների մի մասը «կայուն» է եւ յարատեւ, մի մասն էլ՝ «անկայուն» եւ «անցողիկ»՝ ըստ օբյեկտի բնոյթի եւ նրա յարաբերութեան ժամանակի նկատմամբ։ Բացի այդ՝ արուեստների մի մասը ընդհանրական բնոյթ ունի, մի մասը՝ մասնակի, ըստ այդմ բանական արուեստի կայուն եւ ընդհանրական դասին է պատկանում գիրքը, անցողական եւ մասնակի բանական «արուեստների» չարքին՝ մրմունջքները եւ ինքնամփոփ մտածողութիւնը. իսկ գործնական կամ «անբան» արուեստներից կայուն եւ ընդհանրական չարքին պատկանում են բերդերը, ջրհորները. մինչդեռ անցողական եւ մասնակի՝ բոլոր աննկատ կամ պրոցեսային աշխատանքները, որոնք հետք չեն թողնում ֆանէբացական ձեւով։

23. «Քերդողութեան արուեստ»։ Բանաստեղծական արուեստ, վիպասանութիւն (չափածոյ)։ 2. Համանիշ է՝ «արուեստ քերականութեան»։

24. Դիոնէսիոսը նոյն Դիոնիսիոս Թրակացի քերականն է (տե՛ս ծան. 1)։

25. Հերովդիանոսը մ.թ. 2-րդ դարի յոյն նշանաւոր պատմաբան է, Մարկոս Աւրելիանոս կայսեր օրօք համբաւ ձեռք բերած։ Երկար ժամանակ գործել է Հռոմում։ Հեղինակ է ութ հատորից բաղկացած պատմագրական երկի՝ յունարէն «ընտիր» լեզուով։ Նրան է վերագրուում նաեւ քերականական մի աշխատութիւն, որը եւ ակնարկուում է այստեղ (տե՛ս «Վարք երեւելի արանց», հ. Ա, էջ 624–25)։

26. Ապողինարը, ինչպէս պարզուած է մասնագիտական գրականութեան մէջ (տե՛ս Gram. Graeci I, III, p. 129, Christ, Geschichte des gr. litterature, Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ III, Առաքելեան, Գ. Ջահուկեան, «Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները...», էջ 29) Ապոլլոնիոս Դիսկոլոսն է, որը ապրել է 2-րդ դարի երկրորդ կէսին. նախապէս իր գործունէութիւնը ծաւալել է Հռոմում, յետագայում՝ Ալեքսանդրիայում, ուր եւ, իբրեւ քերական, հռչակ ձեռք բերել։ Գերազանցապէս յայտնի է յունարէնի չարահիւսութեան մասին գրած աշխատութեամբ ("Περὶ Συντάξεως"), որն անծանօթ է մնացել, տարաբախտաբար, հայ իրականութեանը։

27. Պասիփան Ապոլլոնի դուստրն է կամ Արեւի. իր ծնունդով պարտական է կրէտա կղզու թագաւորի կենակցին՝ յաւերժահարս Փերսէիդէին։ Ըստ առասպելաբանութեան, Պասիփան ցուլի հետ կենակցելով ծնում է Մինոտաւրոսին, որ հայերէն նշանակում է «Մինոսացուլ»։ Ի դէպ, այս առասպելը մեկնել են հետեւեալ կերպ. «Տաւրոս» բառը նշանակել է «ծուլ», իսկ այդ անուամբ եղել է մի սպարապետ Մինոս թագաւորի, որը կենակցելով նրա դստեր հետ, մի որդի է ունեցել նրանից եւ նորածինին անուանել են «Մինոտաւրոս»։ Երբ այս հրէշը մեծանում է, Մինոս թագաւորը նրան արգելափակում է Լաբիրինթոսում, ուր եւ սպանւում է Թէսէոսի կողմից (տե՛ս «Վարք երեւելի արանց», հ. Բ, էջ 156–57)։

28. Դինաո, ըստ աւանդապատումի, ծակոր նահապետի դուստրն էր, իսկ մայրը՝ հօր քեռու աղջիկը՝ Լիան։ Երբ ծակոր նահապետը եղբօր հետապնդումներից փախչելով հասնում է աղջիկը՝ Լիան։ Երբ ծակոր նահապետը եղբօր հետապնդումներից փախչելով հասնում է Սիւքեմ բնակավայրը, տեղի իշխանորդին Դինայի հետ կենակցում եւ պղծում է նրան։ Դինայի երկու եղբայրները համաձայնում են տալ իրենց քրոջը կրիսպոսին կնութեան՝ պայմանով, որ Սիւքեմի բնակիչները թլփատման ենթարկուեն։ Մինչ այդ՝ եղբայրները անակընկալօրէն յարձակւում են քաղաքի վրայ եւ սրի քաշում մեծ մասին, իսկ բնակավայրը իրենց հօր իշխանութեանը ենթարկում։ Ահա այս միջադէպը նկատի պէտք է ունեցած լինի Ծործորեցին՝ Դինայի եւ կրիսպոսի մասին ակնարկելիս։

29. Պատմական Հայաստանի բարբառների մեկնութեան հիմքը ամբողջութեամբ պատկանում է Ստեփանոս Սիւնեցուն։ VIII դարի այս հեղինակը չափազանց արժէքաւոր տեղեկութիւն է յայտնում այդ ժամանակաշրջանում Հայաստանում գոյութիւն ունեցող բարբառների մասին, որոնք անգնահատելի հաւաստում են հայոց լեզուի պատմութեան զարգացման անցած ուղու վերաբերեալ։ Ստեփանոս Սիւնեցին, ելնելով բարբառների դասակարգումը աշխարհագրական դիրքից բնորոշելու սկզբունքային կարեւորութիւնից, որը եւ պայմանաւորում է այս կամ այն բարբառի յարաբերական հասկանալիութիւնը, երեք բաժանում է կատարում. դրանք են՝ ա) Հայաստանի ծայրամասերում՝ «չուրջերկրեայ» բարբառներ, հեղինակի արտայայտութեամբ՝ «զբառն գեգերականսն», որոնց մէջ ընդգրկուում են՝ կորճայքի, Տայքի, Խութի, Ջորրորդ Հայքի, Սպերի, Սիւնիքի եւ Արցախի բարբառները։ բ) Երկրի ներսում եղած բարբառները, հեղինակի խօսքով՝ «զբառսն միջերկրեայսն», եւ վերջապէս, գ) մայրաքաղաքային, կենտրոնական բարբառը, որը կոչւում է «ոստանիկ»։ Սա հայ մատենագրութեան մէջ բարբառների առաջին դասակարգումն է՝ նրանց աշխարհագրական դիրքի մեկնաբանմամբ (տե՛ս Ա. Ղարիբեան, «Հայ բարբառագիտութիւն» Երեւան, 1953, էջ 80–81)։

30. Կորճայքը մատենագրութեան մէջ հանդիպում է նաեւ «Կորճէք» ձեւով։ Հայաստանի վեցերորդ նահանգն է. այն յիշատակւում են Փաւստոսը եւ Խորենացին։ Ենթադրւում է, որ Կորճայքը Սալմաստին անմիջապէս մերձ նահանգ է. «Ուրմիոյ լճին արեւմտակողմն էր,– գրում է Հ. Հիւբշմանը,– ճիշդ հոն՝ ուր այսօր կեցած է պարսկական Սալմաս քաղաքը..., ուստի Տիգրիսի վրայ գտնուող Կորդուաց երկրէն բաւական հեռու էր» («Հին հայոց տեղւոյ անունները», Վիեննա, 1904, էջ 65)։ Արշակունիների օրօք Կորճայքը հանդիսանում էր Մեծ Հայքի չորս բդեշխութիւններից մէկը եւ մատենագրութեան մէջ գերազանցապէս յայտնի է որպէս «Կորդուաց բդեշխութիւն»։ Ծատկանշական է, որ Կորդուաց կամ Կորճէից բդեշխը Արշակունեաց ժամանակ դիտուել է իբրեւ «երկրորդ սահմանակալն Ասորեստանեայց կողմանէն» (տե՛ս Ս. Երեմեան, Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի, Երեւան, 1963, էջ 60)։ Ակադ. Ա. Ղարիբեանը իր բարբառագիտական ուսումնասիրութիւններում հաւաստում է նոյնպէս, որ Կորճայքի բարբառը Ուրմիայի բարբառն է (տե՛ս «Համառօտութիւն հայ բարբառագիտութեան», Երեւան, 1941, էջ 24)։

31. Տայքը նոյնպէս ծայրամասային գաւառ է (14-րդը թուարկմամբ)։ Այն եղել է Մամիկոնեների տիրոյթը։ Փաւստոսը Տայքը անուանում է «աշխարհ» եւ «գաւառ». Եղիշէն՝ «ժողագաւառ», Փարպեցին՝ «գաւառ»։ «Հայաստանի բաժանման ատեն 387-ին Տայք մնաց Խոսրով թագաւորին բաժնին մէջ,– գրում է Հիւբշմանը,– 428-ին Պարսից գերիշխանութեանը տակ մտաւ, 450-ին մասնակցեցաւ Հայոց այն չարժմանը, որով պարսիկներէ ապստամբեցան, եւ 591-ին Հռոմայեցւոց պետութեան անցաւ, որուն մէկ գաւառն ըրաւ Մաւրիկոս Տայքը՝ «Խոր-

գոյն Հայք» անունով (անդ, էջ 116–17)։ Ակադ. Ա. Ղարիբեանը Տայքի բարբառը համարում է «այժմեան Արդուինի բարբառի նախնին» (տե՛ս «Հայ բարբառագիտութիւն», Երեւան, 1953, էջ 80)։

32. Խութի բարբառը *խութեցիների խօսուածքն է։ Տեղանքը՝ Աղձնիքի եւ Տարօնի միջեւ գտնուող լեռնաբնակ վայր է։ Այն մատենագրութեան մէջ հանդիպում է «Խոյթ» եւ «Խութ» գրութեամբ։ Տեղանքի այս անուանումը Թովմա Արծրունին ժողովրդական ստուգաբանութեան ենթարկելով՝ բխեցնում է նրա բնակչութեան վայրենաբարոյ նկարագրից եւ լեզուի խրթնաբան բնոյթից. «Եւ կոչին սոքա մեկնազնիք սուրհանդակք,– գրում է պատմիչը,– բնակեալք ի լերինն որ բաժանէ ընդ Աղձնիս եւ ընդ Տարօն. եւ յաղագս խրթնի եւ անհետազօտելի խօսիցն եւ բարուցն կոչին Խութ, յորոց անուն եւ լեառն Խոյթ անուանի» («Թովմայ վարդ. Արծրունւոյ Պատմութիւն տանն Արծրունեաց», Թիֆլիս, 1917, էջ 201)։ Ակադ. Ղարիբեանը իրաւացիօրէն «Խութի բարբառը սասունցիների խօսուածքն* է համարում (տե՛ս «Հայ բարբառագիտութիւն», էջ 80)։

33. Զորրորդ Հայքը *Բարձր Հայքից յետոյ երկրորդ նահանգն է։ Հիւբշմանի կարծիքով՝ «Զորրորդ Հայք անունը հայ մատենագրութեան մէջ 536-է ետք միայն կրնայ յիշուած ըլլալ» («Հին հայոց տեղւոյ անուննները», էջ 70)։ Ակադ. Ղարիբեանի հաւաստմամբ՝ «Զորրորդ Հայքի բարբառը Սալմաստի բարբառն է» (տե՛ս «Հայ բարբառագիտութիւն», էջ 80)։

34. Սպերացին *Թագաւիր Բագրատունիների տիրոյթն հանդիսացող Սպեր գաւառի բնակիչն է ու նրա բարբառը։ Տայքին սահմանակից է, Ճորոխ գետը անցնում է նրա միջով։ Այս երկրամասը յիշատակում է դեռեւս Հերոդոտը (տե՛ս Հիւբշման, նշուած աշխ., էջ 10–12, նաեւ էջ 132)։ Ակադ. Ղարիբեանը յայտնում է այն կարծիքը, որ «Սպերացոց լեզուն կարնոյ բարբառն է» (տե՛ս «Համառօտութիւն հայ բարբառագիտութեան», էջ 25, նաեւ «Հայ բարբառագիտութիւն», էջ 80)։

35 եւ 36. Պէտք է ենթադրել, որ դեռեւս VIII դարում Սիւնիքի եւ Արցախի բարբառները տարբերակիչ հակադրութիւններով էին օժտուած, այն է՝ իրրեւ Ղարաբաղի բարբառի տարբեր խօսուածքներ։

37. «Միջերկրեայ» բարբառները, *ինչպէս վերը նշուեց, երկրի ներսում, համեմատաբար կենտրոնական մասին մերձ եղող բարբառներն են։ Ա. Ղարիբեանի համոզմամբ՝ «Արարատեան, կարնոյ, Մշոյ եւ այլ բարբառները, որոնք եղել են միջերկրեայ բարբառներ» (տե՛ս «Հայ բարբառագիտութիւն», էջ 81)։

38. «Ոստանիկ» բարբառը *մայրաքաղաքի, կենտրոնի բարբառն է, որն առաւել հասկանալի, ընտիր, մշակուած, կիրթ լեզուական համակարգ է՝ գրական լեզու դառնալու բոլոր բարեմասնութիւններով օժտուած, մանաւանդ՝ պետական–վարչական լեզու հանդիսանալու իր վճռական նշանակութեան չնորհիւ։ «Ոստան» տերմինը 4–5րդ դարում նշանակում էր արքունիքին պատկանող տիրոյթ, յետագայում՝ «թագաւորանիստ կամ իշխանանիստ» քաղաք, մայրաքաղաք (Ստ. Մալխասեան, «Բացատրական բառարան», հ. 3, էջ 579)։ Այդ իսկ պատճառով «ոստանիկ» տերմինը արտայայտում էր մայրաքաղաքի բնակիչ, ինչպէս եւ թագաւորական տոհմի ներկայացուցիչ։ Իսկ «ոստանիկ բարբառը» հէնց այն խօսուածքն է, որը գրական լեզուի մակարդակի բարձրացաւ ի դէմս դասական հայերէնի՝ V դարի գրաբարի։

*Ուշագրաւն այն է ծանօթագրուող այս հատուածում, որ Ստեփանոս Սիւնեցին տաղաչափութեան համար պիտանի «լեզուներ» է համարում ոչ թէ «եզերական», այն է՝ ծայրամասային անմշակ ու կոպիտ բարբառները իրենց անհասկանալիութեամբ, այլ՝ «ոստանիկ» եւ «միջերկրեայ» բարբառները, որոնք առաւել յղկուած եւ կիրթ «լեզուներ» են։ Այս հետեւութիւնը միանգամայն ճիշդ է եւ փաստարկուած։

39. Արիստոտէլը *անտիկ աշխարհի «համապարփակ» մտածողն է, Պլատոնի բազմաքանքար աշակերտը, որն ապրել է 384–322 թթ. մ.թ.ա.։ Նա կոչւում է նաեւ Ստագիրացի՝ Ստագիրում ծնուած լինելու պատճառով։ Եղել է Ալեքսանդր Մակեդոնացու ուսուցիչը, համարւում է ճեմարանների («պերիպատետիկեանների դպրոցի») հիմնադիրը։ Իր ժամանակակիցների կողմից բնութագրուել է իրրեւ «իշխան փիլիսոփայից»։ Ունի բազմաթիւ մեծարժէք աշխատութիւններ փիլիսոփայութեան, տրամաբանութեան, բնագիտութեան, ճարտասանութեան, առաքինութեան տեսութեան վերաբերեալ, որոնք ամբողջ միջնադարում ենթարկուել են յարաճուն մեկնութիւնների բազմաթիւ քաղաքակիրթ ժողովուրդների մատենագրութիւններում։ Դրանք, իբրեւ հիմնական դասագիրք, կիրառութիւն են գտել նաեւ միջնադարեան համալսարաններում։ Հայ դպրութիւնը դեռեւս VI դարում Արիստոտէլի մի շարք կարեւորագոյն աշխատութիւնները թարգմանելով՝ զարգացրել է հայ գիտական մտածողութիւնը տեսութեան տարբեր բնագաւառներում։

40. Դիոնիսիոսը *անուանւում է նաեւ «Սպանդարամետ» եւ «Բաքոս»։ Ծուննական դիցաբանութեան վկայութեամբ՝ Արամազդի եւ Սէլէի որդին է դիտւում գինու ստեղծողը, այտեղից եւ՝ խորհրդանիշ ցոփութեան եւ չուայտութեան։ Մատենագրութեան մէջ Բաքոս անունը շատ յաճախ համարժէք է գինուն, իսկ «Տաճար Բաքոսի» արտայայտութիւնը՝ գինետան, «Խնկարկու Բաքոսի» արտայայտութիւնը՝ հարբեցողի, ցոփութեան հակամէտ մարդու։

41. Հեղինակը *հնագոյն հայ վիպասանութեան մէջ «լալեաց բանաստեղծութիւնների» կապակցութեամբ է յիշում Արտաշէսին։ Ինչպէս յայտնի է Խորենացու հաղորդումներից, հայոց Արտաշէս թագաւորի մահուան առթիւ «չուրջ զգերեզմանաւն լինէին կամաւոր մահունք», «ամբոխութիւնք մեռան ի մահուանն Արտաշիսի, սիրելի կանայք եւ հարճք եւ մտերիմ ծառայք» (Խոր. Բ, 4)։ Խօսքը վերաբերում է անշուշտ Արտաւազդեան Արտաշէսին։ Ղ. Ալիշանը «եղերերգական երգ» է բնորոշում վիպասանական այս յուշը Արտաշէսի մահուան առթիւ ստեղծուած (տե՛ս «Բազմավէպ», 1850, էջ 345)։

42. Նկատի ունի, *ըստ երեւոյթին, Խորենացու պատմութեան երկրորդ գրքի ԽԸ պարբերութեան պատմական դէպքերի նկարագրութիւնը, ուր հաղորդւում է այն պայքարի մասին, որ ծաւալւում է Արտաշէսի եւ Երուանդի միջեւ, բազարանի ամրոցի գրաւման, Երուանդի եղբօր՝ Երուազի սպանման եւ պարսից թագաւոր Դարեհին ընծաներ ուղարկելու մասին եւ այլն, որոնք գրառուած են պարսից մատեաններում։ Ղ. Ալիշանը փորձում է ճշդել վիպասանական այս յիշեցումների բնոյթը՝ գրելով. «...միայն քանի մը ուրիշ վիպասանական այս յիշեցումների բնոյթը՝ գրելով. «...միայն քանի մը ուրիշ վիպասանական են քիչ ճանչցուած երգերն յիշենք, որոնցմէ մէկը Արտաշիսի, մէկն ալ Դարեհի մահուան վրայ եղերերգական երգեր են, ինչպէս կը յիշեն հին քերականի մեկնիչք, առանց իմացնելու Մէ ո՛ր Արտաշիսի եւ ո՛ր Դարեհին վրայ գրուած էին. միայն այս յայտնի կ'երեւայ որ Ժ եւ ԺԱ դարերու մէջ ալ դեռ Հայաստան կը գտնուէին այս երգերս եւ թերեւս դեռ գտ|ն|ուին, գուցէ վերոյիշեալ Մագիստրոսէն բերածնիս ալ Արտաշիսի դամբանականէն ըլլայ» («Բազմավէպ», 1850, էջ 345)։

43. «Դաւթեան *քերդուքիւն»։ Ակնարկում է Դաւիթ Անյաղթին վերագրուող վիպասանական երկը Մեծն Տիգրանին եւ նրա քրոջ՝ Տիգրանուհուն ձօնուած, որից պահպանուել է միայն մի բեկոր՝ 3 տողից բաղկացած, այն էլ՝ միայն քերականական մեկնութիւններում, ինչպէս այն առկայ է նաեւ սոյն բնագրում։ Այլ կերպ՝ Դաւթեան քերթութիւնը ճանաչւում է գտել «Պատերազմն Հայոց եւ Մարաց» յորջորջմամբ։ Ըստ Ալիշանի՝ «կ'երեւայ թէ անոր վրայ (իմա՝ Մեծն Տիգրանի – Լ. Խ.) չինած հին Հայկազանց վիպասանութեան կտորները գտեր, եւ անկէ չարժեալ՝ նոր տաղաչափութեամբ գրեր է իր վիպասանութիւնը» Դաւիթը (տե՛ս «Բազմավէպ», 1850, էջ 345)։ Իսկ Ստ. Մալխասեանցը ենթադրում է, որ «Դաւթեան քերթութիւնը» նոյնն է, ինչ Խորենացու յիշատակած «չորս հագներգութիւնք» ժողովրդական ստեղծագործութիւնը, որից օգտուելով Խորենացին չարադրել է Մեծն Տիգրանի ռազմական գործողութիւններն ու պետական գործունէութեան պատմութիւնը (տե՛ս «Մովսէս Խորենացի, Հայոց պատմութիւն», աշխարհաբար թարգմանութիւն Մալխասեանցի, Երեւան, 1940 թ., էջ 270, ծանօթ. 69)։ Մ. Աբեղեանը «Հայ գրականութեան պատմութեան» մէջ Դաւթեան քերթութիւնը բնութագրում է իրրեւ «Մեծ Տիգրանի վէպ» (Երկեր, հ. Ա, էջ 97)։

44. «...յաղագս *Տիգրանայ»։ Նկատի է ունեցուած «Դաւթեան քերթութեան» վիպական հերոս Մեծն Տիգրանը, որի մասին բերուած չափածոյ վկայակոչումը «դամբանական» խօսքի բնոյթ ունի, որը եւ հիւսուած է Մեծն Տիգրանի քրոջ՝ Տիգրանուհու մահուան առնչութեամբ. Դաւիթը «գրեր է, ինչպէս յայտնի կ'իմացնեն,– նշում է Ղ. Ալիշանը,– Տիգրանուհւոյ մահուանը վրայ հին ատեն երգուած դամբանական երգը եւ այն երգն ալ իրեն ոճովը խառներ է վիպասանութեանց մէջ, ուր կը յիշէ թէ Փողարը, այսինքն հին դամբանական երգիչը անանկ վարպետութեամբ կ'երգէր ողբը, որ Տիգրանայ սրտէն անցածը՝ դուրս կը բացատրէր» («Բազմավէպ», 1850, էջ 345)։

45. Դեբովրան կամ Դեբորան հրեայ մարգարէուհի է եղել, ըստ աւանդապատումի, 1285 տարի առաջ մ.թ.: Նա, ըստ իր սովորութեան, արմաւենու տակ նստած դատաստան է արել եւ մարգարէութիւններ գուշակել, այդ պատճառով էլ իր նստավայրը կոչուել է «Արմաւենի Դեբորայ»: Գործուն մասնակցութիւն է ունեցել հրեաների ազատագրմանը՝ քանանացիների գերութիւնից. ըստ աւանդական զրոյցների՝ յաղթանակի ելքը պայմանաւորուած է եղել «գեղեցիկ այն երգաբանութեամբ», որ Դեբորան երգել է, որով ոգեշնչելով իր ազգակիցներին՝ հնարաւոր է դարձել հրէական փոքրաթիւ զօրքով յաղթանակ տանել ընդդէմ քանանացիների մեծաթիւ զօրքերի: Կարծիք է յայտնուած նաեւ այն մասին, որ Հոմերոսի «Իլիականի» համար իբրեւ «ուղեցոյց աստղ» է ծառայել Դեբորայի չարադրած այս երգը (տե՛ս «Համառօտ նկարագիր վարուց երեւելի արանց», Վենետիկ, 1850, էջ 254–55):

46. Սիսարան Դեբորա մարգարէուհուն ժամանակակից է, քանանացիների թագաւորը եւ նրանց զօրքերի հրամանատարը, որին եւ սպանում է Դեբորայի հրամանատար իսրայէլացի Բարակ զօրավարը:

47. Այս Դաւիթը հրեաների նշանաւոր թագաւորն է, որն իր պատանեկութեան ժամանակ յաղթում է Սաւուղին եւ յաջորդում նրան իբրեւ թագաւոր:

48. Ցովնաթանը, բիբլիական աւանդապատումի համաձայն, Սաւուղ թագաւորի որդին էր, որն, իբրեւ թագաժառանգ, պէտք է յաջորդէր Սաւուղին՝ նրա մահուանից յետոյ: Սակայն, լինելով ականջալուր ժողովրդի պահանջներին ու ցանկութեանը, իր տեղը զիջում է Դաւթին: Եւ երբ Սաւուղի հետ միատեղ ընկնում է պատերազմի դաշտում, Դաւիթը ձօնում է նրան մի երգ՝ հետեւեալ խօսքերով. «Ցաւ լիցի ինձ ի վերայ քո, եղբայր իմ Ցովնաթան, գեղեցկացար ինձ յոյժ, զարմանալի եղեւ սէր քո ինձ...» (տե՛ս «Վարք երեւելի արանց», հ. Ա, էջ 951–52):

49. Սաւուղը հրեաների առաջին թագաւորն էր Բենիամինի ցեղից, եւ, ըստ բիբլիական աւանդապատումի, 1095 տարի Քրիստոսից առաջ յաջող պատերազմներ է մղել կռապաշտների դէմ:

50. Գեղրուայ լեռը գտնւում է Ցորդանան գետի մօտ: Այստեղ ծաւալուած ճակատամարտում զոհւում են Սաւուղ թագաւորն ու նրա որդին՝ Ցովնաթանը:

51. Ապոլլոնը նոյնպէս Զեւսի որդին էր. դիցաբանութեան մէջ նա համարւում է բժշկութեան եւ գուշակութեան հայրը, ինը մուսաների պարագլուխը եւ լոյսի աղբիւրը: Պաշտուել է իբրեւ հեթանոսական աստուած, քանդակներում նրան ներկայացրել են իբրեւ անմօրուս գեղեցիկ պատանի, ձեռքին՝ քնար, ոտքերի առջեւ՝ նուագարան:

52. Խօսքը վերաբերում է Հոմերոսի երկու հանրաճանաչ ստեղծագործութիւններին՝ «Իլիականին» եւ «Ոդիսականին»:

53. «Ս.Ցարութեստ խաւսֆ եւ արձակ եւ բարբարիկոն լեզու»: Մաշտոցեան գրերի քանակային «չատութեան» վերաբերեալ բացատրութեան առաջին մասը համեմատաբար աւելի առածգական է եւ տարատամ: «Անարուեստ խաւսք» ասելով կարելի է հասկանալ ռամկական խօսակցական լեզուն՝ ի տարբերութիւն նրա գրական մշակուածութեան ենթարկուած «արուեստաւոր» լեզուի: Բայց եւ «անարուեստ խաւսք» ասելով կարելի է հասկանալ նաեւ «բարբառային խօսուածք» կամ պարզապէս բարբառ: Իսկ ինչ վերաբերում է «բարբարիկոն լեզու» արտայայտութեանը, ապա դա չէր կարող իրեւ «բարբառ» ըմբռնուել Դաւթի կողմից (աղբիւրը Դաւթի «Սեկնութիւն քերականի» աշխատութիւնն է, տե՛ս «Բանբեր Մատենադարանի», No. 3, 1954), որովհետեւ «բարբարիկոն լեզու» բառակապակցութեան իմաստը չի առնչւում «բարբառ» հասկացութեանը, այլ դա նշանակել է, դեռեւս վաղնջական ժամանակներից, պարզապէս «օտար՝ ոչ մայրենի լեզու», կամ, որ նոյնն է՝ «այլալեզու խօսուածք»: Ընդսմին այդ արտայայտութիւնը փոխառութիւն է յունարէն βαρβαρικόν բառի, որ նշանակել է «ոչ յունարէն՝ օտար լեզու»: Հետեւաբար՝ Դաւթի մօտ օգտագործուածը պէտք է ըմբռնել որպէս հայերէնի կողքին օտար փոքրամասնութիւնների կիրառած «ոչ-հայերէն» լեզուները, որոնք շատ հաւանաբար եղել են V-VI դարերի դարերի Հայաստանում: Բայց ինչպէս էլ ըմբռնելու լինենք «անարուեստ խաւսք» եւ «բարբարիկոն լեզու» արտայայտութիւնները, միեւնոյն է, դրանք չէին կարող նշանակութիւն ունենալ մաշտոցեան գրահամակարգի հիմքում ընկած ընդհանուր եւ միասնական արտասանական բազայի համար՝ եթէ իրօք դրանք նոյնիսկ բարբառային կամ

այլալեզու հնչոյթային հակադրութեամբ տարբերակուած լինէին մեսրոպեան հայերէնից: Իրականում՝ Մաշտոցը ոչ միայն Հայաստանում տակաւ բոլոր բարբառների հնչոյթային տարբերակումների ընդգրկումով համադրեց ու յօրինեց իր գրահամակարգը, այլ միայն մէկ իսկական լեզուի արտասանական բազայի հնչոյթային արժէքների բացայայտումով ստեղծեց հայերէնի այբուբենը, ըստ որում հիմք ընդունելով այն ժամանակ վարչա-քաղաքական կեդրոն հանդիսացած եւ էթնիկական լեզուի հասարակական դերով օժտուած Արարատեան դաշտավայրի իսկական լեզուն:

54. «Պարէս ումն տրովացի» Պրիամոս թագաւորի որդին էր, որը Սպարտայի Մենելաւոս թագաւորի կին գեղեցկուհի Հեղինէին առեւանգելով պատճառ է դառնում Տրոյան պատերազմի:

55. Դիոմիդէսը յիշւում է «Իլիական»-ում իբրեւ Ոդիսեւսի գինակից. վերջինիս հետ միասին որպէս թէ նա վիրաւորած է եղել Տրոյան քաղաքի պաշտպան աստուածուհուն:

56. Բոլոր ձեռագրերը տալիս են «Պրիամուս» ազաւաղուած ձեւը փոխանակ «Պարիսի». պատմականօրէն՝ Պրիամոսի որդին Պարիսն է եղել, եւ ոչ՝ Պրիամուսը. անյարիր բան է ստացուել. դա պարզապէս մեխանիկական բնոյթի վրիպում է: Ուղղում ենք ըստ Ադոնցի, տե՛ս նշուած աշխատ., էջ CLX-CLXI:

57. Պատրոկլէսը Հոմերոսի «Իլիական»-ում յիշւում է որպէս Աքիլլէսի ամենամտերիմ ընկերը, որը, վերցնելով Աքիլլէսի գէնքերը, մենամարտի է դուրս գալիս Տրոյայի թագաւոր Պրիամոսի ամենափոքր որդու՝ Հեկտորի դէմ եւ մարտադաշտում սպանւում վերջինիս կողմից: Այս դէպքը փոխում է իրադարձութիւնների ամբողջ ընթացքը՝ ստիպելով Ագամեմնոնից խռով Աքիլլէսին, որ նա յանուն իր սիրելի ընկերոջ՝ Պատրոկլէսի, վրէժխնդրութեան անհուն ցասումով լցուած նորից մտնի ռազմադաշտ, որով եւ ապահովում է յոյների յաղթանակը տրոյացիների դէմ:

58. Նեստորը Հոմերոսի «Իլիականի» դրական հերոսներից է, որի մասին ասուած է՝ «Նեստոր ումն ծեր, հմուտ պատերազմի...»:

59. Բոլոր ձեռագրերը տալիս են «Մաքսան» ազաւաղուած անունը. ուղղում ենք ըստ հիմքի՝ «Հաւաքումն մեկնութեան քերականի»՝ «Մաքաոն» ճիշդ անուամբ (տե՛ս մեր աշխատասիրութիւնը, «Հաւաքումն մեկնութեան քերականի», էջ 183): Մաքաոնը Հոմերոսի «Իլիականի» գործող դէմքերից է, որն իբրեւ բժիշկ մասնակցում է Տրոյան պատերազմին Աքիլլէսի բանակում:

60. «Ով այիովս ապաւստաւլաւս» յունարէն նախադասութեան հայերէն տառադարձութիւնն է, ինչպէս՝ ὁ ἅγιος ἀπόστολος , որի իմաստային բովանդակութիւնը ճշդութեամբ տրուած է չարունակութեան մէջ՝ «այսինքն՝ սուրբ առաքեալք» (էջ 198):

61. «Իայէ իայէ Աւղաւկաւս»՝ դարձեալ յունարէն նախադասութեան հայերէն տառադարձութիւնն է, ինչպէս՝ ἡ ἁγία Ἐδδοκία , որ նշանակում է՝ «սուրբ Եւդոքիա», որը չի ներկայացուած բնագրում:

62. «Տաւբսաւյա|յ|»՝ յունարէն բառի հայերէն տառադարձութիւնն է, ինչպէս՝ τὸ Ἑβδο(ν), որ նշանակում է «ծառ», «փայտ»:

63. «Տօ»՝ հայերէն տառադարձութիւնն է յունարէն չէզոք սեռի յօդի՝ τό :

64. Տուեալ դէպքում Մորթորեցին անդրադառնում է լատիներէնի ածականի սեռացուցիչ վերջաւորութիւններին, որոնք իրօք ունեն us, a եւ um ձեւերը, իսկ հայերէն տառադարձած «ալպուս», «ալպա» եւ «ալպում» բառաձեւերը լատիներէն «սպիտակ» բառիմաստն արտայայտող "albus", "alba", "album" բառաձեւերն են, որոնք համապատասխանաբար արտայայտում են նշուած բառօյքի արականը, իգականը եւ չէզոքը: Լատիներէնի «անուան» (առաւել ստոյգ՝ ածականի) այս քերականական օրինաչափութեան բացատրութիւնը առաջին անգամ տալիս է Մովհաննէս Մորթորեցին իր սոյն աշխատութեան մէջ եւ որը իսպառ բացակայում է Մովհաննէս Երզնկացի Պլուզի «Հաւաքումն Մեկնութեան քերականի» երկում: Հետեւաբար հիմնադրուրկ յայտարարութիւն պիտի համարել Մովհան Քռնեցու քերականական Մեկնութեան հրատարակիչների պնդումն այն մասին, որ իբր «սեռանիշ տեսութեան աղբիւրը» Մովհաննէս

երգնկացու [ᵖᵖᵖ] եւ Ցովհաննէս Մորձորեցու քերականութիւններն են: Այս առնչութեամբ Առաջաբանում ասուած է. «Համառօտ հաւաքման» մէջ հայերէնին վերագրուած անունների, նաեւ դերանունների սեռանիշ մասնիկների մասին տեսութեան ադրիւրը համարելով Ցովհաննէս Երգնկացու [sic!] եւ Ցովհաննէս Մորձորեցու քերականութիւնները, անհրաժեշտ ենք համարում այդտեղից մէջբերել յատիներէնի սեռային կարգի մասին հեղինակների [ᵖᵖᵖ] դատողութիւնները. իսկ հռոմայեցոյն եւս յատուկ, բանզի անուն պատահական (= մակադրական, ածական), որ ունիցի յանգի իւրում գոս՝ արական է, եւ որ ունի գայ՝ իգական է, իսկ գում՝ չէզոք է. այսպէս՝ ալպուս, ալպա, ալպում... (Մատենադարան, ձեռագիր 7037, էջ 39ա , Ցովհաննէս Փոնեցի. Ցաղագս քերականին, աշխատասիրութեամբ Լ. Խաչիկեանի եւ Ս. Աւագեանի, Երեւան, 1977, էջ 69):

Մատնանշուած ձեռագրական ադրիւրը միայն Մորձորեցու «Համառօտ տեսութիւն քերականին» երկն է, որից եւ քաղուածքը մէջ է բերուած, բայց եւ անհիմն կերպով վերագրուած է նաեւ Ցովհաննէս Երգնկացու աշխատութեանը. այս թիւրիմացութիւնը չէր լինի, եթէ Առաջաբանի հեղինակակիցները նեղութիւն կրկին գէթ սուգելու բնագրային իրենց թիւր վկայակոչումը: Դժբախտութիւնն էլ հէնց այն է, որ բնագրի հրատարակիչները իրենց «նպատակներից դուրս» են համարել հրատարակուող երկի բնագրագիտական վերլուծութիւնը, բայց եւ բնական համարել իրենց Առաջաբանի խճողումն ու սուտաբացումը բնագրի հետ չառնչուող բազմապիսի ու խառնիճաղանճ տեղեկութիւններով. մի կողմ թողած բնագիր հրատարակելու համար նախատեսուող բուն խնդիրները, Առաջաբանի հեղինակակիցները նոյնիսկ փորձում են «հիմնաւորել» իրենց չպատճառաբանուող անհարկի չեղումներն ու խճողումները. «Փոնեցու քերականութեան անմիջական ազդեցութիւնը հայ քերականագիտական մտքի յետագայ րնթացքի վրայ հաւաստիօրէն կարելի է որոշել «Համառօտ հաւաքման», նրա ադրիւրների եւ նոյն բնոյթի յաջորդ քերականութիւնների բնագրագիտական զուգորդութիւնների ու համեմատական քննութեան միջոցով, մի բան, որ դուրս է մեր նպատակներից եւ արժանի առանձին հետազօտութեան...» (անդ, էջ 147): Եւ սա ա՛յն դէպքում, երբ ընդամէնը Ցովհաննէս Փոնեցու քերականական երկի մէկ Ձեռագրի արտատպութիւնը իրականացնելու համար ընդգրկուել են մէկ ակադեմիկոսի եւ երկու գիտութեան թեկնածուների միացեալ ջանքերը: Բանից պարզւում է, որ Փոնեցու բնագրի ձեռագրական մէկ տարբերակի արտատպութեան կէտադրութիւնն անգամ ճշդելու համար ակադեմիկոսը հարկադրուած է եղել դիմելու, իր իսկ խոստովանութեամբ՝ «մասնագէտի»... օգնութեանը. «Ձեռագրի կէտադրութիւնը,– գրում է Լ. Ս. Խաչիկեանը,– չկնուած է բան արդի կէտադրական կանոնների: Այս գործում մեզ օգնել է Մատենադարանի գիտական աշխատող Ս. Զէյթունեանը, որին յայտնում ենք շնորհակալութիւն» (անդ, էջ 151):

Իսկ Փոնեցու երկում օգտագործուած մինչեւ իսկ չարահիւսական եզրերի մասին հեղինակակիցների ունեցած թիւր ըմբռնումների, չփոթ ու ճապաղ մեկնաբանումների քննադատութիւնը տե՛ս Ց. Ն. Սիրխարեանի աշխատութիւնում, որ վերնագրուած է՝ «Էջեր հայ չարահիւսութեան պատմութիւնից (5–15–րդ դարեր)», Կիրովական, 1979, Ձեռագրի իրաւունքով, էջ 30–91:

65. «Զի արականն ունի առաջի իւր իբ, եւ իգականն՝ էբ, եւ չէզոքն՝ օբ»: *Այս երեք սեռանիշ ձեւոյթները լատիներէնի համապատասխան* hic, haec, hoc *ցուցական «այս» դերանուան սեռականը, իգականը եւ չէզոքն են, որոնք, ըստ Մորձորեցու բացատրութեան, դրւում են գոյական անունների սկզբում. լատիներէնից առաջադրուած այս լեզուանմուշները իրենց մեկնութեամբ ունի միայն Մորձորեցին իր քերականական սոյն աշխատութեան մէջ, որից վերցրել է Ցովհան Փոնեցին. մինչդեռ Ցովհաննէս Երգնկացի Պլուզը իր Մեկնութեան մէջ բոլորովին անգիտանում է այդ մասին: Բայց դա ամենեւին չի խանգարել, որ Փոնեցու աշխատութեան հրատարակիչները «լրջութեամբ» պնդեն, թէ այդ հարցադրումը առկայ է եղել, իբր, նախ «Հաւաքումն Մեկնութեան քերականի» երկում, ապա նրա «հետեւողութեամբ» էլ... վերաքաղում է Մորձորեցին իր աշխատութեան մէջ: Բայց Փոնեցու Մեկնութեան Առաջաբանի հեղինակակիցները խճճուելով՝ առաւել անտրամաբանական «ենթադրութիւն» են անում՝ այս անգամ էլ պնդելով, թէ իրենք դժուարանում են «հաւաստիօրէն» որոշել՝ Փոնեցու սկզբնաղբիւրը ո՞րն է. գուցէ Փոնեցին ո՛չ Երգնկացի Պլուզից է քաղել (չեղածից ինչպէ՞ս կարող էր քաղել...), ո՛չ էլ Մորձորեցուց, այլ... բոլորովին ուրիշ աղբիւրներից: Առաջաբանում այս առնչութեամբ կարդում ենք. «Համառօտ հաւաքման» մէջ հայերէն անուններին ու դերանուններին յատուկ համարուած՝ իբ, էբ, օբ *սեռանիշ մասնիկները իրականում ներկայացնում են լատիներէնի* hic (արական), haec (իգական) եւ hoc (չէզոք) – «այս» ցուցական դերանուան հնչիւնափոխուած ձեւերը՝ hic = իբ, haec = էբ, hoc = ոբ, որոնք հայ էքերականագիտութեանը յայտնի են դարձել Երգնկացու (ᵖᵖᵖ) եւ Մորձորեցու երկերից: Հաւաստիօրէն դժուար է ասել, թէ*

Փոնեցին որտեղից է քաղել այդ մասնիկները, արդեօք յիշեալ հայերէն քերականութիւններից, թէ լատիներէնի նկարագրութիւնից կամ երրորդի ունիթեոռական կենտրոններում ստեղծուած իմաստասիրական աշխատութիւններից» («Ցովհաննէս Փոնեցի. Ցաղագս քերականին», էջ 69–70): Փաստերի վերլուծութեան տարօրինակ տրամաբանութիւն. մի՞թէ հնարաւոր է, թողած նախընթաց յայտնի փաստերի հետ բացայայտ առնչութիւնը, ընկնել անյայտի անպտուղ որոնումների յետեւից...:

66. «գկորճայ լեզուն» *Հայաստանի Կորդուաց աշխարհի բարբառն է, կոկորդախօս, դժուարահասկանալի, դժոխալուր. նոյնն է նաեւ «Գորդայ լեզուն»: «Կորճայք»-ը հանդիպում է նաեւ «Գորդայք» ձեւով:*

67. *Փրոֆ. Լ. Խաչիկեանը թիւրիմացութեան մէջ է, երբ պնդում է, յենուելով մասնաւորապէս այս հատուածի վրայ, որ իբր քերականական սոյն ճուշարձանում արծարծուած իմաստասիրական նման հարցադրումները հնարաւորութիւն են ընձեռում Մորձորեցու «փիլիսոփայական» հայեացքները ուսումնասիրելու՝ այն խարկանքն ունենալով, որ իմաստասիրական այդ հարցադրումները որպէս թէ Մորձորեցու «սեփական» մտորումների արդիւնքն են: Մինչդեռ դրանք առկայ են ինչպէս Վարդան Արեւելցու, այնպէս եւ բանաքաղային բնոյթի քերականական իր Մեկնութեան համար հիմք ծառայած Ցովհաննէս Երգնկացի Պլուզի եւ Եսայի Նչեցու աշխատութիւններում: Այսպէս, նա գրում է. Մորձորեցու «աշխատութիւնն արժէքաւոր է նաեւ հեղինակի փիլիսոփայական հայեացքների ուսումնասիրութեան առումով: Մասնաւորի (անհատի) եւ ընդհանուրի (տեսակի) յարաբերութեան հարցը քննութեան նիւթ դարձնելով, մեր հեղինակը մերժում է Պլատոնի իդէալիստական տեսակէտը, պաշտպան կանգնելով Արիստոտէլին. «Ցայսմ տեղւոջ,– գրում է նա,– արուեստաւորս (իմա Դիոնիսիոս Թրակացին) Արիստոտէլի կարծեաց հետեւի, որ զանհատն պատուական եւ առաջին գոյացութիւն վարկանի, քան զտեսակն, քէպէտ պղատոն զառասականն ասաց առաջին, իբր թէ ի տեսակաց ոմանց տիրական գաղափարեալս ըստ ժամանակի: Իսկ Արիստոտէլէս զիսկն ասելով, թէ տեսանելն հաստատուն է բան զլուրն, որպէս գարեգակն ոչ ոք կարէ ժխտել, որ է անհատ, իսկ զաներեւելի ինչ՝ բազումք, վասն որոյ եւ սա նախադասեաց զառասականին» («Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, 1973, էջ 178): *Այս քաղուածքում ոչ մի միտք չկայ, որ Մորձորեցու մտայղացումը լինէր, ուստի եւ Մորձորեցին ոչ թէ «մերժում է պլատոնի իդէալիստական տեսակէտը, պաշտպան կանգնելով Արիստոտէլին», այլ... պարզապէս բանաքաղում է իր նախորդ քերական մեկնիչներին: Համեմատի՛ր.*

Վարդան Արեւելցի

«Սակս իսկիդ եւ առասականիդ վէճ եղեւ, վասն զի պղատոն զառասականն յառաջ ասաց, քան զիսկն ժամանակաւ՝ որպէս ընդհանուր եւ նախագաղափար: Եւ Արիստոտէլէս զիսկն յառաջ ասաց՝ զՄարկոսն կամ զՄարիան, զի զոր տեսանես՝ այն է հաստատն. զքո մերձակայն՝ քան զանցած մարդկութիւնն, զլուեալն եւ զտեսեալն, զի արեգակն չկարէ ոք ուրանալ զոր տեսանէ, բայց զչտեսած իրն բազումք ուրանան...» (տե՛ս մեր աշխատասիրութիւնը՝ «Վարդան Արեւելցի, Մեկնութիւն քերականի», 1972, էջ 114):

Ցովհաննէս Երգնկացի Պլուզ

«Եւ սկիզբն արարեալ յիսկէն, որ եւ վասն իսկիդ եւ առասականիդ հակառակութիւն եղեւ յոմանս: Պղատոն զառասականն ասաց առաջին՝ իբրեւ թէ ի տեսակաց ոմանց տիրական գաղափարաւ ըստ ժամանակի: Իսկ Արիստոտէլէս զիսկդ այսպիսի՝ թէ տեսանել հաստատուն է բան զլուր, որպէս գարեգակն ոչ ոք կարէ ժխտել, իսկ զաներեւելի ինչ՝ բազումք, վասն որոյ նախադասեաց զառասականին՝ տիրականս Մարկոս, քան զառասականն մարդ» (տե՛ս մեր աշխատասիրութիւնը՝ «Ցովհաննէս Երգնկացի. Հաւաքումն Մեկնութեան քերականի», Լոս Անճելըս, 1983, էջ 213):

Եսայի Նչեցի

«...Եւ սկիզբն արարեալ յիսկէն. բայց վասն իսկիդ եւ առասականիդ հակառակութիւն եղեւ յոմանց. Պղատոն զառասականն դասեաց առաջին, իբր թէ ի տեսակաց ոմանց, տիրական գաղափարեալս ըստ ժամանակի: Իսկ Արիստոտէլէս [ասէ] զիսկդ այսպիսի՝ թէ տեսանել հաստատուն է, բան զլուր, որպէս զարեգակն ոչ ոք կարէ ժխտել, իսկ զաներեւելի ինչ՝ բազումք: Վասն որոյ նախադասեաց՝ տիրականս Մարկոս, բան զառասականն՝ մարդ» (տե՛ս մեր աշխատասիրութիւնը՝ «Եսայի Նչեցի. Վերլուծութիւն քերականութեան», Երեւան, 1966, էջ 118):

Փաստացի այս առաղրումից յետոյ, մեկնաբանութիւնն, ինչպէս ասում են, աւելորդ է:

68. Բնագրագիտութեան պահանջով պէտք է ճշդում մացնել «քերթուխիւն» տերմինի (էջ 282) կիրառման նկատմամբ: Իրականում՝ դեռեւս Թրակացու Քերականութեան ժամանակ թոյլ է տրուել չփոխուխիւն: Այսպէս, երրորդ մակրայատեսակը Թրակացին համարում է ποιότης կոչուող բառախումբը, որը հայ թարգմանիչը «քերդուխիւն» տերմինով է ներկայացրել, որով եւ մխագնուել է Թրակացու հարցադրումը: Հին յունարէնում ποιότης բառը նշանակում է «որակային», «բնոյխային», իսկ առաւել մերձ բնկալմամբ՝ «ձեւային»: Հետեւաբար՝ նշուած մակրայատեսակը պէտք է ըմբռնել եւ թարգմանել իբրեւ ձեւի մակբայներ, եւ ոչ թէ՝ «քերխուխեան» մակբայներ, որն անիմաստ է տուեալ դէպքում: Հայ թարգմանիչը, ըստ երեւոյթին, չփոխել է բնագրի ποιότης–ը հին յունարէնի ποίησις բառի հետ, որն իր բառիմաստով համրկնում է հյ. «քերխուխեան»–ը՝ «բանաստեղծուխեանը»: Քննենք նաեւ բնագիրն ու թարգմանուխիւնը ամբողջուխեամբ՝ ասուածի հաւաստիուխեան մէջ համոզուելու համար: Այսպէս, Թրակացին գրում է. « Τὰ δὲ ποιότητος, οἷον πόε, λόε, βοτροδόν ἀγεληδόν », (Ն. Ադոնց, նշուած աշխատ., էջ 31): Սրա հայերէն թարգմանուխիւնը տրուած է հետեւեալ կերպ. «Եւ քերխուխեանն, որպիսի մուրցացի, ծղացի, աքացի, ողկուգաւրէն, տարմաբար» (անդ): Համեմատուխիւնից պարզուում է, որ լեզուանմուշները երկու րնխերցումներում էլ նոյնական են. միայն հայերէնը յաւելադիր ունի «ծղացի» մակբայը, որը, հաւանաբար, յետագայ ընդօրինակումներում է ներմուծուած: Սակայն թուարկուած լեզուանմուշները, ամբողջուխեամբ վերցրած, հաստատում են, որ Թրակացին այստեղ նկատի է ունեցել ձեւի մակբայները: Հետեւաբար հայ թարգմանչի վրիպումը «քերդուխեան» տերմինի կիրառմամբ՝ առաւել քան ակնբախ է: Մի անգամ մուտք գործելով այս տերմինը նշուած ընխերցման հետ, այնուհետեւ հանդիպում է միջնադարի մեր բոլոր քերականական Մեկնուխիւններում անխտիր:

ԲԱՌԱՑԱՆԿ

ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ ԵՒ

ԴԺՈՒԱՐԻՄԱՑ ԲԱՌԵՐԻ

Ազգական - *ազգ՝ տոհմ ցոյց տուող բառերը, քերականական առումով՝ իրրեւ առանձին անուանատեսակ:*

Ալի - *եզակին «ալիք» բառի, կոհակ, չերտ, տատանում:*

Ախտ - *կիրք, մոլուխիւն, մեղք, մարմնի տկարուխիւն, հիւանդուխիւն, ցաւ:*

Ականց - *անիւի գունդի ծակը, որի միջով անցնում է լիսեռը:*

Աղի - *յոգ. Աղիք – տեքստում՝ աղիքից պատրաստած նուագարանի լար:*

Աղխել - *փակել, կողպել, փականք դնել:*

Այլազգ - *ուրիշ տեսակ, այլ կերպ, այլ ձեւով:*

Այլասեր - *ուրիշից սերուած կամ ուրիշին սերող. ուրիշ սերնդից՝ ցեղից:*

Անբաղյաւդ - *յօդ չվերցնող կամ չընդունող (բառ):*

Անգայտ - *տաղաչափական տերմին, նչ. երկվանկ բառ՝ երկու սուղ ձայնաւորներից բաղկացած (⏑ ⏑):*

Անգոսնեմ - *արհամարհել, բանի տեղ չդնել, չտեսնելու տալ, պախարակել, պարսաւել, ականջ չդնել:*

Անգուշնեմ - *հոմանիշ Անգոսնել բայի:*

Անդեայ - *նախիր, երամակ խոշոր եղջերաւոր անասունների:*

Աներեւոյթ - *անորոշ դերբայ՝ սիրել, տանել, գրել:*

Անհեդեդ - *անճոռնի, անշուք, տձեւ, այլանդակ, խոշոր, անվայել, անկարգաբար:*

Անորիշ (կատարեալ) – *գործածուել է սահմանական եղանակի անցեալ կատարեալ ժամանակը նչելու համար:*

Աշխարապէս - *ողբական կամ վշտակոծ եղանակով: Ըստ առոգանութեան տեսութեան՝ ասուել է ընխերցման յատուկ՝ ողբական եղանակի համար:*

Աշխարել - *1. վիշտ ապրել, սգալ, կսկծալ, ողբալ: 2. Ափսոսալ, զղջալ:*

Աշխարհաժողովութիւն - *աշխարհի բնակչուխիւնը, բազմուխիւնը, մարդկուխիւնը:*

Առասական - *1. կոչական: 2. Հասարակ (անուն)՝ ի տարբերուխիւն յատուկ անուան:*

Առասպելավարժութիւն - *հմտութիւն առասպելների կամ դիցաբանութեան:*
Առասութիւն - *յորջորջում, անուանում, կոչում:*
Առաքական - *գործածուել է իբրեւ անուանում գործիական եւ բացառական հոլովների համար:*
Առեղ - *կառքի կամ սայլի ղեկը:*
Առինչունակ - 1. *իմաստային աղերսակցութիւն կամ յարաբերութիւն ունեցող, վերաբերական կապ հանդէս բերող զուգադիր (բառեր), ինչպէս՝ տէր–ծառայ, հայր–որդի:* 2. *Մէկը միւսով բացատրելի:*
Առոգանութիւն - 1. *եղանակաւոր կամ ելեւէջաւոր ընթերցում՝ ըստ գրուածքի բովանդակութեան.* 2. *ուսմունք ընթերցանութեան կանոնների մասին՝ պայմանաւորուած նիւթի բովանդակութեամբ:*
Արտաձայնեալ - *հնչարտաբերած, հնչարտաբերուած, հնչարտաբերել, հնչարտաբերուել:*
Աստուածազգեաց - 1. (*կրօն.*) *Աստծուն իր վրայ կամ իր մէջ կրող:* 2. *Աստծուց պարգեւուած:*
Աստուածազգեստ - (*կրօն.*) *Աստծուց ներշնչուել (մարգարէանալ):*
Արապի - *արաբերէն:*
Արուեստաւոր - *գիտնական, քերական:*
Արուորագոյն - *արիագոյն, քաջագոյն, ժրագոյն, զօրագոյն:*
Աւաչ - *մրմունջ, երգի ելեւէջում, եղանակ, խաղ, մանր. արտաբերուող ձայն եղանակաւորումով: Նաեւ՝ տնազել՝ մէկի խօսելաձեւը կամ չարժուձեւը կրկնել:*
Աւդասլական - *օդի մէջ ճեղքող՝ սլացող (թռչուն), սրընթաց թռչող:*
Աւցտել - *բաժանել, իրարից անջատել, հեռացնել, ցրել:*

Բագձաձական - *ձեւով՝ եզակի, բայց հաւաքական իմաստ արտայայտող բառ, ինչպէս՝ ժողովուրդ, տարմ, հոյլ, տոհմ եւ այլն: Հմմշ. Բակառական:*
Բաղազանութիւն - *մերձաւորութիւն, սերտ առնչութիւն, իմաստային լծորդութիւն, իմաստային յարաբերութիւն:*
Բաղասական - *չատերի վերաբերմամբ վերագրուող, «յոգնակի» նշանակութեամբ:*
Բաղդասութիւն - *Շարահիւսութիւն:*
Բաղդասութիւն բանի - *խօսքի կապակցութիւն, շարահիւսութիւն:*
Բաղյաւդ - *կցուող յօդեր, ինչպէս՝ ս, դ, ն: Իսկ յունարէնում՝ գոյականների սկզբում յարադրաբար կիրառուող յօդեր, ինչպէս՝ ὁ ἡ τό :*
Բայածական - *բայից ածանցուած (բառ), ինչպէս՝ սիրել > սիրուն, մարթել («կարողանալ») > մարթուն («կարելի»):*
Բացականատարել - 1. *Իրօք կատարել, անել:* 2. *լինել, դառնալ:*
Բացատութիւն - (*քրկ.*) *ժխտական բնոյթի նախադասութիւն: Հկտ. Ստորասութիւն:*
Բացատ - *բաց տարածութիւն, դատարկ տեղ, պահ (իբրեւ ժամանակամիջոց), դադար:*
Բացերեւութիւն - *դատողութիւն՝ ժխտական կամ դրական բնոյթի: (Քրկն.) Մի բանի հաւաստումը՝ հաստատական կամ ժխտական նախադասութեամբ:*
Բերանուն - *դիպուածի կամ պատմական որեւէ իրադարձութեան հետ կապուած յատուկ անուն:*
Բիր - *հաստ գաւազան, լախտ, խարազան:*
Բոյթ - *անուի շրջանակ, յեց:*

Բոնաբարբառ - *բռնի՝ կեղծ բարբառ, երկբարբառ յօրինուած, ինչպէս՝ էւ, ըւ, ոի գուգադրութիւնները:*

Գաղափար - *տիպ, նախատիպ, սկզբնաձեւ, արմատ, օրինակ:*
Գեհ - *հօտ ոչխարաց:* 2. *Նաեւ՝ գերեզման:* 3. *Վիհ:*
Գերակատար - *վաղակատար–յարակատար անցեալ, ինչպէս՝ գործեալ էր, սիրեցեալ էր: Բայց մեկնիչների մօտ պարզապէս ըմբռնուել է նաեւ որպէս անցեալ կատարեալ, ինչպէս՝ գործեցի, սիրեցի, կամ յունաբան ձեւով՝ էգործեցի, էսիրեցի, էկոփեցի եւլն:*
Գոլ - «*եմ*» *բայի անորոշ դերբայը. նչ. առկայ լինել, լինել: Իբրեւ գոյական՝ գոյութիւն, էակ:*
Գունչ - *գնչու:*

Դալապր - *տապար, կացին կամ միասայրի սուսեր, մեծ դանակ:*
Դաշնակցութիւն - *նուագակցութիւն, նուագարանի ձայնակցութիւն:*
Դերհատուցական - *բառացի՝ փոխարինական, քերականական առումով՝ նոյնանիշ (բառ):*
Դզի - *նժոյգ, ձի, երիվար:*
Դիել - *մօր ստինքը ծծել. մօր կաթով սնուել:*
Դժոխալուր - *դժուարալուր, դժուարիմաց, անախորժ կամ մթին, անհասկանալի:*
Դիւանադպիր - *քարտուղար, դիւանի գրագրութիւնները վարող, գրագիր:*

Ենթադատութիւն - *հռետորական չարժուձեւերի կիրառումը նաեւ ընթերցանութեան ժամանակ՝ համաձայն ասոյթի եղանակային երանգաւորման եւ իմաստի:*
Ենթամնայ - 1. *տողադարձի գծիկ:* 2. *Բարդ եւ բարդ ածանցաւոր բառերի իմաստային եզրերի տակից դրուող աղեղնաձեւ գծիկ, ինչպէս՝ օրէնսուսոյց, ևորընծայ:*
Ենթանկեալ - *բառացի՝ տակն ընկած, ստորադասուած, բայց տրամաբանական եւ քերականական առումով՝ ենթակայ:*
Եպերական - 1. *պարսաւող, յանդիմանող, պախարակող:* 2. *պարսաւելի, նախատելի, պախարակելի:*
Եպերան - *մեղադրում, պարսաւում, կշտամբում, ամօթանք:*
«Ես եմ ալֆա եւ ω » - *ես եմ սկիզբը եւ վերջը (փոխաբերութիւն՝ յունարէն այբուբենի առաջին եւ վերջին տառերի յիշեցմամբ):*
Երիւրել - *նոյնն է՝ «Յերիւրել»:* 1. *Հնարովի՝ չինծու բան ստեղծել, մոգոնել:* 2. *Շահել, կարգի բերել, ուղղել:*
Երիւրումն - *նոյնն է՝ «Յերիւրումն» բառի հետ. հնարում, չինծու, կեղծիք. Նաեւ՝ չտկելը, կարգաւորելը:*
Երամակապան - *ձիերի երամակի՝ հօտի պահապան, ախոռապետ:*
Երկանուն - *կրկնակի անուն ունեցող, կրկնակի անուններով յորջորջուող, միեւնոյն անձին տրուող երկու յատուկ անուններ:*
Երկաքանչիւր - *երկուսն էլ՝ թէ՛ մէկը, թէ՛ միւսը. երկուսից ամէն մէկը, ամէն մէկի:*
Երկուորական - *երկակի թիւ:*

Զարմանազանութիւն - *տեսակ, տարբերակ:*

Զուգաշար - *վանկ: Հոմանիշներն են՝* շաղաշար, փաղառութիւն, հեգ, վանկ:
Զրուցատրութիւն - 1. *աւանդական վէպ, պատմութիւն, ճառ.* 2. *մեկնաբանութիւն.* 3. *խօսակցութիւն, զրուցակցութիւն:*

Ընդդիմակ - *ներհակական՝ իբրեւ չաղկապի տեսակ, ինչպէս՝* սակայն, համայն *(վերջինս՝ «բայց», «իսկ» իմաստով),* բայց, միևչդեռ...:
Ընդունելութիւն - *դերբայ. ըստ Թրակացու «ընդունելութիւն» է կոչւում բառերի այն կարգը, որ թէ՛ բայի եւ թէ՛ անուան յատկութիւնն ունի, այդ պատճառով էլ հայ թարգմանիչը Թրակացու* μετοχή *տերմինի բառապատճենմամբ կազմել է «ընդունելութիւն» տերմինը:*
Ըմբոն - *յարմար, պատշաճ, վայելուչ: Ըմբոն է – տեղին է, յարմար է:*
Ըստգտանել - 1. *յանցանքի մէջ գտնել մէկին.* 2. *մեղադրել, պախարակել, դատապարտել, յանդիմանել:*

Թարշիշ - *աստրական բառ. նշ. «թանկագին քարի տեսակ»:*
Թարսիս - *հոմանիշ «թարշիշ» բառի:*
Թաւ - 1. *թանձր արտաստնուող: Հոմանիշ բառերն են՝* ստուար, յոյր, խաժ, հականիշ՝ նուրբ: Թաւ *բաղաձայններ են համարուել՝* բ, փ, f, խ, ց, լ, չ, ջ, ռ *հնչիւնները: Իբրեւ առոգանութեան նշան (՝) նշելու համար թաւութիւնը կամ չնչեղութիւնը:*
Թոթովատ - *թոթովելով աղճատել՝ աղաւաղել, խեղաթիւրել:*
Թուլակի - *թոյլ կերպով, մեղմաբար:*

Իսկ - *քերականական տերմին, յատուկ անուն:*

Լաւդակ ջրոց - *ջրում ապրող կենդանի, ձկան տեսակ:*
Լաւել զտանիս - *լողքարով տանիքը տափակացնել, հարթել:*
Լերկ - *(քրկն.) անձայնեղ կամ անթրթիռ, խուլ բաղաձայն՝* պ, կ, տ *եւայլն:*
Լծորդ - *զուգորդող, յարաբերակից կամ միմեանց փոխարինող հնչիւններ կամ տառեր, ըստ Ծործորեցու լծորդ են՝ բմմի, գկքխ, դտթ, զսցձ, ժշչ, ճղչ, լղն, րռ հնչիւնները:*
Լծորդութիւն - *բայական համակարգի սահմ. ներկայ 1-ին դէմքի վերջաւորութիւնը՝ իր ձայնաւորի հետ միասին, ինչպէս գործ-եմ, ընթեռն-ում, ընթան-ամ, թռչ-իմ: Սակայն մեկնիչների մօտ այս ըմբռնումը չատ անգամ չփոթուած է լծորդ հասկացողութեան հետ: Թրակացու մօտ որոշակի կերպով սահմանազատուած է «Լծորդութիւն»-ը (συζυγία) «լծորդ»-ից (συζυγής) եւ վերաբերում է բայի խոնարհման համակարգին: Ծունրբէնում բայերը լծորդութիւնների մէջ խմբաւորուում են ըստ լծորդ հնչիւնների:*

Խադ - *սրի կամ դաշոյնի տեսակ:*
Խազմ - *կռիւ, պատերազմ, վէճ:*
Խնճոյ - *խրախճանք, ուրախութիւն՝ հարսանեաց սեղան, խնճոյք:*
Խոզքորակ - *խոճկոր, խոզի ձագ:*
Խոճակեր - *խոհարար, խորտկարար, կերակուր եփող:*
Խոտել - *խոտան համարել, մերժել, արհամարհել, անտեսել, փուչ համարել:*

Կաճել - *յարմար սեպել, ջանալ, յարդարել, պատրաստել, յօրինել:*
Կաղամար - *թանաքաման:*

Կառն - *փչոտ հաստ տերեւներով՝ ձուաձեւ բոյս, որ աճում է ճանապարհների եզերքին եւ ամայի՝ անբերրի վայրերում:*
Կարապետ - *առաջնորդող, առաջից գնացող, ռահվիրայ, ճանապարհ բացող:*
Կարուակել - *կարկատել, հնոտիներ նորոգել, կարել, կարկատան դնել:*
Կենցաղաւգուտ - *կեանքի համար օգտակար, հասարակական արժէք եւ կարեւորութիւն ունեցող:*
Կթոց - *կաթ կթելու աման:*
Կինճ - *վարազ, խոզ, մանաւանդ արու, նաեւ՝ երէ:*
Կիսաբոլոր - *քանակ կամ թիւ, որի մէջ կայ մի բոլոր (=ամբողջ) եւ կէս բոլոր (=կէս ամբողջ), ինչպէս՝* երեք, *որ կիսաբոլոր է երկուսի, կամ* տասնհինգ *՝ որ կիսաբոլոր է տասի, այսինքն՝ բաղկացած է տասից եւ նրա կէսից:*
Կիսաձայն - *(հնչ.) ըստ Թրակացու՝ արտաբերման ժամանակ բաղաձայնների մի մասը նաեւ ձայն են հանում, այդ պատճառով էլ կիսաձայն է կոչւում դրանք: Այդ կարգի կիսաձայն բաղաձայններն են կրկնակ համարուածները,* սուլականները, նայները՝ ζ, ε, ψ, μ, ν, ρ, σ : *Իսկ հայ թարգմանիչը դրանց հայերէն համարժէքները համարել է՝* զ, ց, ն, ժ, շ, մ, ս, ր *բաղաձայնները, որ աւանդաբար ընդունել են նաեւ մեր բոլոր քերական մեկնիչները: Այժմ ա՛յլ է կիսաձայնի ըմբռնումը:*
Կիր - *կրել բայի արմատը, իսկ իբրեւ քերականական տերմին՝ կրաւորական (ի հակադրութիւն ներգործականի):*
Կողաբաղ - *կողակից, ամուսին, լծակից:*
Կուսաստան - *կուսանոց, կոյսերի վանք, մենաստան:*
Կուտպան - *ախոռապետ, վերակացու՝ պահապան ձիերի երամակների:*
Կրտսերադաս - *(քրկն.) բառի առաջում դրուած, նախադաս:*

Հագագ - 1. *ձայնաճեղք, ձայնարան, որտեղ ձայն է առաջանում թոքերից օդը արտաշնչելիս, հնչափող:* 2. *ձայնի վերածուած օդ.* 3. *Հ հնչիւնի նման արտասանութիւն՝ ձայն: Միայն չնչից բաղկացած հնչիւն:*
Համբակ - *Նորածին երեխայ, դեռահաս, թերուս, թերավարժ, աշակերտ, իմաստակ, անհմուտ, տգէտ:*
Համբակագոյն - *առաւել թերուս, թերավարժ, տգէտ, անձեռնհաս, իմաստակ:*
Հանդերձեալ - *ապագայի, գալիքի վերաբերող:*
Հասարակ - *հաւասար երկուսի բաժանուած, կէս, միջին, մէջ. նաեւ՝* հաղորդ, կցորդ, *մասնակից, հաւասար, միօրինակ, միաբան, միակերպ, ընդհանուր:*
Հասարակաբար - *հաւասարապէս, կէս առ կէս, ընդհանրապէս:*
Հասարակութիւն - *ընդհանրութիւն, կցորդութիւն, ամէնքին հաւասարապէս պատկանելը, նաեւ՝ հաւասարութիւն, կէսը:*
Հաստատադրութիւն - *Թրակացին բայական սեռ է վերագրում նաեւ անուանը, ներգործութիւն (ἐνέργεια) եւ կիր (πάθος) նրան յատուկ համարելով ներգործութիւն (ἐνέργεια) եւ կիր (πάθος) սեռի կարգը. ըստ որում հայ թարգմանիչը, իբրեւ նմուշ, յունարէնի բառապատճենմամբ, բերում է դերբայներից եւ բայածականներից, իբր ներգործական՝ դատաւոր եւ ընտրող, իսկ կրաւորական՝ դատեալ, դատեցեալ: Հարկ է նշել, որ յունարէն (διάθεσις) բառի դիմաց հայ թարգմանիչը ստեղծել է երկու տերմին՝ հաստատադրութիւն (օգտագործելով միայն անուան սեռի առնչութեամբ) եւ տրամադրութիւն (բայական սեռի կապակցութեամբ):*

Հաւանալ
Հաւիլ } *սկսուել, սկզբնաւորուել:*

Հեգ - *վանկ:*

Հեռուստ - *հեռուից:*

Հետեւակ - *գրականագիտական առումով՝ արձակ գրուածքին: Հնում չափածոյ գրողներին (քերթողներին կամ բանաստեղծներին) նմանեցնում էին (փոխաբերաբար) հեծեալների, իսկ արձակ գրողներին՝ հետիոտների, որտեղից եւ հետեւակ տերմինի գործածութիւնը արձակ գրուածքների համար:*

Հետեւանք - *քերականական յատկանիշ:*

Հեց - *անուի չրջանակը, գօտին, որի վրայ ամրացուած են չառաւիղները:*

Հիբար - *մեկնական բառ՝ «ինչպէս», «օրինակ» իմաստով: Համանիշներն են՝ հիզաև, որգոն:*

Հիզաև - *մեկնական բառ՝ «ինչպէս», «օրինակ», «այսպէս» իմաստով: Համանիշներ են՝ հիբար, որգոն:*

Հիւսնական - *այն ինչ յատուկ է կամ վերաբերում է հիւսնութեանը՝ատաղձագործութեանը:*

Հոմերաևալ - *նմանուել Հոմերոսի, իբրեւ հանճարեղ քերթող· 2· ապագան գուշակել, կանխատեսել:*

Հոշական - *կոչական: Նաեւ՝ բացականչական: Հմմտ· առասական:*

Հրաշական - *զարմացական, որպէս թէ մակբայի տեսակ:*

Ձայնորդ - *քերականագիտական իմաստով՝ այն բաղաձայն հնչիւնները, որոնցում գերիշխում է ձայնը աղմուկի յարաբերութեամբ:*

Ձաևնմունք - *նուիրում, նուիրատուութիւն, ընծայաբերում:*

Ձեւք - *բառակազմութիւն:*

Ձեւք աևուաև - *անուան կազմութիւնը:*

Ճղուղ - *անիւ, ճախարակ:*

Մակադրական - 1· *բառի վրայ դրուող մակդիր, ածական:* 2· *մականուն:*

Մակաւասարութիւն - *միեւնոյն վերջաւորութիւնն ունեցող գոյական, որ հաւասարապէս վերաբերում է թէ՛ արականին եւ թէ՛ իգականին: Այս երեւոյթը յատուկ է միայն այն լեզուներին, որոնք քերականական սեռ ունեն:*

Մակբաշխ - *որոշեալ դերանուններ, ինչպէս՝ իւրաքանչիւր, երկքանչիւր:*

Մահակ - *հաստակեղ գաւազան՝ ծեծելու նպատակով:*

Մատակ - *խոշոր կենդանիների էգը (ձիու, էշի եւայլն), յատկապէս գոմէշինը:*

Մարդաստան - *մարդաշատ վայր: Հին Հայաստանի գաւառներից մէկը Վասպուրականում:*

Մարտացու - *սուր, թուր: Կռուի համար նախատեսուած մարտիկ կամ գործիք:*

Մակբայ դիպուածոյ - *ենթադրական կամ վարանական իմաստ արտայայտող եղանակաւորող բառ, ինչպէս՝ թերեւս, գուցէ եւ այլն:*

Մակբայ ետեղական - *տեղի մակբայ:*

Մակբայ ժողովոյ - *հաւաքական մակբայ:*

Մակբայ միջակութեան - *մակբայի տեսակ· հյ· յայտնապէս, բնաւ, ամենեւին, համարէն բառերը Թրակացու հայ թարգմանիչը բերում է յունարէն օրինակների փոխարէն: Յունարէնը, ինչպէս յայտնի է, մակբայները կազմում է յոգնակի սեռականի վերջաւորութեան ν–ն փոխելով ς–ի*

(καλῶν > καλῶς «գեղեցկաբար», «բարւոք կերպով»): Եւ որովհետեւ սեռականի այդ վերջաւորութիւնը 3 սեռերի համար էլ ընդհանուր է՝ «միջակ» (μέσον), այդ պատճառով էլ հայերէնի բառապատճենումը ստացել է «միջակութիւն» տերմինի գործածութիւն, որը, սակայն, չի արտայայտում հայերէնի բառական–քերականական յարաբերութիւնները:

Մակբայ ուրացութեան - *ժխտական բառեր՝ չէ՛, ո՛չ, ո՛չ իւիֆ, ո՛չ միով իւիֆ:*

Մակբայ քերդութեան - *ձեւի եւ միաւնութեան մակբայ, ինչպէս՝ ողկուզաւրէն, տարմաբար, մուրցացի եւ այլն:*

Մակերակ - *երեքի կրկնակին կամ երեքի վրայ էլի աւելացած մի բան:*

Մակքառակ - *չորսի կրկնակին՝ ութ, կամ չորսի վրայ աւելացած էլի մի բան, չորսից բարձր:*

Մարթել - *կարողանալ, ի վիճակի լինել:*

Մեծասար - *տաղաչափական տերմին, նչ· երկվանկ բառ, որի առաջին վանկը երկար է, երկրորդը՝ կարճ (– ◡):*

Մեկնակ - *առանձին, եզակի, միայնակ:*

Միջակ - 1· *այս տերմինը կիրառւում է հայերէնի 7 բաղաձայնների նկատմամբ, որոնք դիտւում են որպէս նուրբ բաղաձայններից՝ թաւ, եւ թաւ բաղաձայններից՝ նուրբ, այլ կերպ ասած՝ «միջակ» դիրքում: Դրանք են, ըստ մեկնիչների՝ բ, գ, դ, ձ, ղ, ճ, ժ: 2· իբրեւ կէտադրական նշան՝ միջակէտ: 3· մարդկային բարքերի որոշում՝ բարի, չար եւ միջակ:*

Յամրեղ - *յամրի յատկութիւն ունեցող, յամր, դանդաղկոտ, տնտնացող, յամեցող: Հկռ· Արագեղ:*

Յանգ - *վերջ, եզր:*

Յանկարծադիպութիւն - *յանկարծակի՝ անսպասելի պատահած դէպքը իբրեւ երեւոյթ:*

Յանգութիւն - 1· *պատշաճութիւն, յարմարութիւն:* 2· *յարաբերութիւն, առնչութիւն:*

Յանկումն - *աւարտ, եզր, սահման, հանգիստ, դադար:*

Յարաբարդ - *երեք բառով բարդուած: Թրակացին ընդունել է պարզ, բարդ եւ յարաբարդ անուններ, այսպէս· Μέμνων յատուկ անունը դիտւել է որպէս պարզ (ἁπλοῦν), Ἀγαμεμνων–ը՝ բարդ (σύνθετον), իսկ Ἀγαμεμνίδες–ը՝ յարաբարդ (παρασύνθετον): Հայ թարգմանիչը, հետամուտ իր կիրառած սկզբունքին, «հայացնում» է յունարէն վերոյիշեալ օրինակները, ստեղծելով, սակայն, բոնազբօսիկ ձեւեր· իբրեւ պարզ յատուկ անուն նշում է Մանան անունը, որպէս բարդ անուն՝ ֆաջ Մանան, իսկ յարաբարդ անուն՝ ֆաջագոյն եւս Մանուէլ:*

Յարազուարճ - *մշտազուարճ, կենսուրախ:*

Յարակայ } *բայի անցեալ ժամանակի տեսակ· օրինակ ըստ յունա–*
Յարակայական } *բանութեան՝ էկոփէի (այսինքն՝ կոփեալ էր իմ):*

Յարաձգական - *բայի սահմանական եղանակի անկատար ժամանակի անուանում:*

Յարաևուն - *բառացի՝ այլ անուան առնչուող: Քերականօրէն՝ ածանցուած միեւնոյն անունից, ինչպէս՝ Տիրիճան՝ տէր բառից, խրախճանիք՝ խրախ բառից:*

Յարաշէշտ } *վերջընթեր վանկում շեշտ ունեցող (բառ)· բառի նման*
Յարաշեշտողոր } *շեշտակրութիւնը իւրայատուկ է յունարէնին, եւ ո՛չ՝ հայերէն գրաւոր լեզուին, թէեւ Թրակացու թարգմանիչը, եւ նրա հետեւորդն գրաւոր լեզուին*

դուխեամբ մեր միւս մեկնիչները բռնագբօսիկ կերպով վերագրում են այն հայերէն բառերի արտաբերման առանձնայատկութիւններին:

Յարապարոյկ - *առոգանութեան տերմին. ըստ յունարէնի բառ-արտաբերման օրինաչափութիւնների, վերջից հաշուած բառի երկրորդ վանկի վրայ դրուող պարոյկ նշանը, բառի վերջընթեր վանկի վրայ դրուող պարոյկ:*

Յարառոցել - *1. իրար կից կամ միասին առնել, վերցնել: 2. միշտ միասին գործածել:*

Յարացոյց - *(քերկն.) լեզուի այս կամ այն խօսքի մասի թեքումները ամբողջութեամբ վերցրած, դրանց հերթագայութիւնը: Ընդհանրապէս նչ. նախատիպ, նախօրինակ, օրինակ:*

Յարեցուցանել - *յարել, կցել, իր կողմը ձգել, միացնել իր հետ:*

Յարեւանալ - *հետեւել, հետը գնալ, յարել:*

Յարկացոցել } *առաջ բերել, ներկայացնել, հանդէս բերել, ցոյց տալ,*
Յարկացուցանել } *մօտը՝ առաջը կանգնեցնել:*

Յաւդել - *կցել, կապակցել, տառերը իրար միացնել՝ կապել, վանկ եւ բառ կազմելու համար:*

Յաւշել - *կտոր-կտոր անել, կտրատել, մաս-մաս բաժանել:*

Յեռումն - *չարայարելը, ընդելուզելը, չարակարգութիւն. իրար միացնելով կապակցելը, տողելը:*

Յոյր - *թաւ կամ թանձր արտասանուող (բաղաձայն):*

Յորդելակ - *սուր, բարձր, չեչտուած հնչիւն՝ ձայնի յորդ կամ ուժգին արտաբերմամբ:*

Յուշկապարիկ - *աւերակներում թափառող ոգի, երկակենցաղ հրէշ, առասպելաբանութեան մէջ՝ իշացուլ:*

Նախագաղափար - *արմատական, չածանցուած (բառ):*

Նախադասութիւն - *սկզբից՝ առաջից դասուելը, դրուելը:*

Նախադրութիւն - *Թրակացու հայ թարգմանիչը (նրա հետեւողութեամբ՝ Մործորեցին եւ այլ մեկնիչներ) նախադրութիւն է դիտում ինչպէս ածանցաւոր բառերի նախածանցները (-ներ-, -արտ-, -ապ-, -բաղ-, -շար- եւ այլն), այնպէս էլ նախդիրները (զ, ի, ց, առ, ընդ, ն) եւ նախադրութիւնները (վասն, յաղագս, շուրջ եւ այլն):*

Նախահաւ - *1. նախնի, նախորդ, սկիզբ: 2. Ադամ: 3. հօր կամ մօր պապը:*

Նախայարաշեշտ - *ըստ յունարէն բառերի արտաբերման՝ վերջից հաշուած 3-րդ վանկի չեչտը: Թրակացու հայ թարգմանիչը (եւ նրա հետեւողութեամբ Մործորեցին ու միւս մեկնիչները) նոյն առանձնայատկութիւնը անհիմն կերպով վերագրում է հայերէն բառերի արտաբերմանը, որ բնաւ յատուկ ու բնորոշ չէ:*

Նախերգան - *առաջաբան, ներածութիւն՝ գրուածքի սկիզբը, երկու խօսքը, առաջին հատուածը. երգի սկզբնաւորութիւնը:*

Նայ - *ընդհանրապէս «խոնաւ», «թաց» է նշանակում: Քերականական իմաստով՝ ձայնորդ հնչիւնների անուանումը՝ լ, ղ, մ, ն, բ, ռ, այլ կերպ ասած՝ կողքային եւ թրթռուն հնչիւնների յորջորջումը:*

Ներբակ առեալ - *մէջը առած, ընդգրկած, ամփոփած, բովանդակած:*

Ներբող - *1. գովերգ. չափածոյ քնարական ստեղծագործութիւն՝ նուիրուած որեւէ նշանաւոր անձի կամ դիպուածի՝ իրաղարձութեան փառաբանութով: 2. նման բնոյթի չափածոյ, քնարական երկ:*

Ներգոյս - *ներսում գոյութիւն ունեցող, ներյատուկ: 2. ի բնէ եղող:*

Ներկուռ - *համուտ, ներհուն, խորագէտ, վարժ, կիրթ:*

Ներտաղական - *ոտանաւորի՝ չափածոյի նմանութեամբ, տաղաչափական ձեւով:*

Նմանասեր - *նոյն ծագումն ունեցող, համասեռ, ազգակից:*

Նոխազ - *արու այծ, այծերի առաջնորդ՝ քոչ, որին զոհաբերում են աստուածներին, այստեղից՝ «Բաւութեան նոխազ» արտայայտութիւնը իբրեւ ոճ՝ «անմեղ տեղ զոհուող, տուժող» նշանակութեամբ:*

Նոխազերգութիւն - *ողբերգութիւն, եղերերգութիւն, աղէտալի տեսարան՝ դէպք, իրադարձութիւն նկարագրող թատերական խաղ:*

Նրան - *սուսեր, սուր, թուր:*

Շաղաշար - *վանկ. հմմչ.՝ սիղղոբայ, փաղառութիւն, հեգ, գուգաշար:*

Շարագիր - *մատենագիր, հեղինակ, չարագրող. 2. գրուածք, մատենագրութիւն. 3. նշանագրեր, տառեր:*

Շարագրած - *մատենագրութիւն:*

Շարադասութիւն - *հմմչ.՝ բաղդասութիւն, չարահիւսութիւն:*

Շարակայեմ - *իրար կից՝ մերձ գտնուել, մի քանի մասերից բաղադրուել, բաղկանալ:*

Շարաձայնեալ - *ձայնակցած, ձայնակցուած, ձայնակցել, ձայնակցուել: Հնչիւնների միակցութեամբ արտաբերութիւն:*

Շարաձայնութիւն - *բաղաձայնութիւն:*

Շեղջ - *դէզ, կոյտ:*

Շրջաբեկութիւն - *պարոյկ չեչտը, բառի արտաբերումը պարոյկով՝ ձայնի բարձրացմամբ ու իջեցմամբ:*

Ոլորակ - *առոգանութեան տերմին. ձայնի ելեւէջում առհասարակ (ինտոնացիա), ինչպէս՝ չեչտ (սուր), բութ (ծանր), պարոյկ (°): 2. Շեչտադրութեան այս երեք տեսակներն ու դրանց արտաբերումը:*

Ոյն - *«ունել» բայի արմատը. նչ. ունակութիւն, ուժ, կարողութիւն, զօրութիւն:*

Ոտ - *յդ. ոտք: Տաղաչափական տերմին, չափ (ամանակ) վանկի, որից՝ ոտանաւոր (չափածոյ գրուածք):*

Ունչ - *հոտառութեան օրգանը՝ քիթ, նաեւ՝ ռունգ:*

Որգոն - *մեկնական բառ՝ «ինչպէս», «օրինակ», «այսպէս» իմաստով: Հոմանիշներն են՝ Հիքար, Հիզան եւայլն:*

Որթոց - *որտեղ որթատունկ է տնկուած, այգի, այգեստան:*

Չարաձայն - *դժուարահունչ, դժոխալուր, անախորժ ձայնով:*

Չուխայ - *նուրբ բրդեայ գործուածք՝ խաւով:*

Պաճուճաբանութիւն - *պերճախօսութիւն, դեղեցիկ յօրինուածքով չարադրանք, զարդարուն խօսք, պերճաբանութիւն, ճարտարախօսութիւն, նաեւ՝ ճոռոմաբանութիւն:*

Պատան - *դէպք, դիպուած, բախտ, հանգամանք: Նաեւ՝ հանդիպող յատկանիշ:*

Պատկանաւոր - *յարմար, պատշաճ, դասաւորուած, ներդաշնակ:*

Պատուիրական - *գործածուած է իբրեւ անուանում տրական հոլովի համար:*

Պարառութիւն - *միասին վերցնելը, ձայնաւորի եւ բաղաձայնի միասին արտասանութիւնը:*

Պարոյկ - *առոգանութեան տերմին, որը նշանակում է, թէ ձայնը ոլորուն է՝ բառի արտաբերման ժամանակ բարձրանում եւ իջնում է: Այդպէս է անուանուել յունարէնին յատուկ չեչտի մի տեսակը: Մեր քերականները եւ մեկնիչները յետագայում նոյնացրել են այն հարցականի հետ:*

Պարունակ - *1. իր մէջ ամփոփող, ընդգրկող, բովանդակող: 2. կամար, շրջան: 3. Մեկնողական ասոյթ, շրջաբանութիւն, իբրեւ քերականական տերմին նչ. անունների այն տեսակը (ըստ մեկնիչների), որոնք ցոյց են տալիս միեւնոյն առարկայից առատօրէն ունեցող վայր, ինչպէս՝* կուսաստան, ընկուզուտ, որթոց *եւ այլն:*

Պիտակ - *1. անհարազատ, խորթ: 2. կեղծ, չինծու, սուտ, պատիր, խարդախուած: 3. օտար: 4. թղթի կտոր: 5. գրուած թուղթ, նամակ:*

Պիտակապէս - *անուանապէս, միայն անունով, ձեւականօրէն: Հկռկ.՝* Իսկապէս, տիրաբար:

Պիտակութիւն - *անհարազատութիւն, օտարութիւն, խորթութիւն:*

Ջամբել - *տալ, հայթայթել, սնել, ուղարկել, առաքել, կերակրել:*

Ռիշտ - *ժլատ, կծծի, չկամեցող:*

Սեռական - *1. պատկանելութեան հոլով. 2. (փիլ.) սեռ ընդհանրութիւնը ցոյց տուող, ինչպէս՝* կենդանի, տունկ, միջատ, *որոնք, իրենց հերթին, տեսակների են բաժանուում:*

Սերք - *անուան քերականական սեռ, ինչպէս՝ արական, իգական եւ չէզոք, ըստ բառի վերջաւորութեան:*

Սուլմունք - *սուլելը, սվսվալը:*

Սոինչ - *1. չչիւն, սուլուում. սրնգի, ճախարակի կամ նման այլ առարկաների ձայն: 2. սուլական կամ չչական բաղաձայն:*

Ստեղն - *առոգանութեան եւ տաղաչափութեան տերմին. եռավանկ բառ, որի առաջին վանկը երկար է, իսկ վերջին երկուսը՝ կարճ (⏑ ⏑):*

Ստիւքս - *ոտանաւորի տող, չարք, քառատող: Հմնչ.՝ Ստիքս:*

Ստորադաս
Ստորադասական } *ցած դասուած, երկրորդական:*

Ստորադասութիւն - *ներքեւ՝ ցած դնելը (ըստ չարքի), ստորեւ դասուելը:*

Ստորանկեալ - *1. ենթակայ, առարկայ: 2. հպատակ: Բառացի՝ ներքեւ ընկած:*

Ստորասութիւն - *հաստատական բնոյթի նախադասութիւն: Հկռ. Բացասութիւն, նաեւ նշանակում է՝ ճառ, գիրք եւ այլն:*

Ստուարաձայն - *ստուար՝ թաւ ձայն ունեցող (հնչիւն), նկատի են ունեցուում բաղաձայնները: Համանիշ՝* յոյր, խաժ, թաւ:

Սփածանեմ - *մէջքից գոգնոց կապել՝ աշխատանքի ժամանակ չորերը մաքուր պահելու համար:*

Վախճանականք անուանց - *անունների վերջաւորութիւնները եզակիում: Ցուներէնում անունների վերջաւորութիւնները միաժամանակ սեռի որոշման ցուցիչ են (որպիսիք յատուկ չեն հայերէնին), ուստի եւ ունեն բառական-քերականական յարաբերութիւնների դրսեւորման դեր:*

Վաղադասական - *սկզբից՝ առաջից դրուող, դասուող:*

Վատաձայն - *խժալուր, աններդաշնակ, անբարեհունչ. (քերկ.) խուլ բաղաձայն. Հմնչ. չարաձայն:*

Վատամարմին - *1. նիհարակազմ, վտիտ, տկար մարմնով: Հկռ. Քաջամարմին:*

Վարժասէր - *ուսումնասէր, ուսումնական, գիտուն:*

Վարկանեմ - *կարծել, սեպել, համարել, հաշուել:*

Վարկպարագի - *վայրիվերոյ, թեթեւակի. 2. իզուր տեղ. 3. պարզ եւ անպաճոյճ. 4. պատահաբար. 5. անխորհրդաբար. 6. չնչին, յետին, երկրորդական, փոքրարժէք, հեշտ:*

Վարոտեմ - *վանել, հեռացնել, ետ մղել:*

Վերբերական - *(քրկն.) յարաբերական. գործածուած է դերանունների մի խումբ ստանալու համար:*

Վերծանութիւն - *1. ընթերցումն, ընթերցանութիւն, կարդալը: 2. կարդալով իմանալը:*

Վերջադասք - *(քրկն.)՝ բառի վերջում դրուած, յետադաս:*

Վերսաստ - *չեչտ, սուր չեչտ (՛):*

Վերսաստանալ - *չեչտ կրել, չեչտով հնչուել:*

Վերսաստութիւն - *առոգանութեան տերմին. նչ. ուժեղ, սաստիկ չեչտելը, սուր չեչտ (՛):*

Տաղ - *չափածոյ գրուածք, բանաստեղծութիւն, քերթուածք:*

Տապալումն - *բառի թեքումը՝ հոլովումն ու խոնարհումը:*

Տարացոյց - *օրինակ, նմուշ, ապացոյց:*

Տի - *տարիք, հասակ. նաեւ՝ դար: Շաղկապի իմաստով՝* եւս, իսկ, այլ: *Ժամանակի իմաստով՝* հապա, դէ:

Տիւ - *1. Օրուայ լոյս ժամանակը, արեւածագից մինչեւ երեկոյ. նաեւ՝ ամբողջ մի օր՝ 24 ժամ, գիշեր եւ ցերեկ:*

Տպագիոն - *թանկագին քար՝ բիւրեղեայ, կարմիր կամ ոսկեգոյն՝ կանաչ, կապուտակ եւ դեղին երակներով:*

Տրամադրութիւն - *գործածուել է իբրեւ անուանում բայական սեռի համար:*

Տրամախոհութիւն - *կշռադատութիւն, փաստերից ճիշդ հետեւութիւն անելու կարողութիւն, ճիշդ մտածողութիւն: Մտածութիւն, միտք եւ այլն:*

Տրոհութիւն - *բաժանում, անջատում:*

Ցրաւնք - *ցրումն եւ վայր՝ տեղի ցրման, բաժանման:*

Իսեալ - *փխնկ. հիւսեալ:*

Իծեալ - *փխնկ. հիւծեալ:*

Իւն - *փխնկ. հիւն:*

Փակաղակ - *կողպէք, բանալի, նիգ:*

Փակեղն - *1. գլխի ծածկոյթ, (եկեղ.) վեղար. 2. կանանց եւ կոյսերի գլխի ծածկոց. 3. ուսի ծածկոյթ, (եկեղ.) վակաս. 4. Վրայի ծածկոյթ, (եկեղ.) (եկեղ.) փիլոն. 5. վարշամակ, դաստառակ. 6. բաճկոն. 7. (եկեղ.) ուրար:*

Փաղաղել - *վանկ կազմել՝ մի քանի հնչիւնների միակցութեամբ. բառացի՝ կից վերցնել:*

Փաղանուն - *բառացի՝ անուանակից. 1. համանուն, համանիշ. 2. սեռ նշանակող անուն, որի մէջ մտնում են տեսակներ, ինչպէս՝* կենդանի, միջատ, տունկ *եւ այլն:*

Փաղառական - *հնչիւնակապակցական, երբ մի չարք հնչիւններ միասնաբար են արտաբերուում:*
Փաղառութիւն - *բաղաձայններով եզրափակուած վանկի անուանումը:*
Փաստական - *գործածուել է իբրեւ անուանում հայցական հոլովի համար: Բառացի՝ պատճառական: Այլ անուանումներ՝ խնդրական, հայցական, կրողական եւ այլն:*
Փարսի - *պարսկերէն:*
Փոխարկութիւն - *այլափոխութիւն, փոփոխութիւն, վերածումն այլ բանի:*
Փողար - *փողահար, փող հնչեցնող:*

Քաղիկ - *փղձ· փոքրիկ քաղ, քօչ, արու այծ, նոխազ:*
Քամահելի - *արհամարհելի, անտեսելի, արգահատելի:*
Քաջաձայնութիւն - *բարձրահնչութիւն, նաեւ՝ քաղցրաձայն· փոխաբերաբար՝ հռչակաւոր:*
Քաջամարմին - 1· *առողջ՝ ուժեղ մարմնով· 2· մսեղ՝ պարարտ:*
Քաջոլորակի - *առոգանութեան տերմին· նշ· ձայնի լաւ ելեւէջներով կամ չեչտերով (ընթերցումն), ախորժալուր եղանակով (երգեցողութիւն):*
Քարճ - 1· *գօշ, ցանցառամօրուս, քոսա· 2· թերաճ (հասակ), վտիտ:*
Քարտ - *մագաղաթ կամ թուղթ գրելու· 2· նամակ, հրովարտակ· 3· գիրք, մատեան:*
Քարուկ - *փղf շ· փոքր քար:*
Քեմուխտ - 1· *ողորկ՝ հարթ եւ բարակ կաշի· 2· իշու կամ ջորու մորթուց պատրաստուած կաշի:*
Քերդող - 1· *բանաստեղծ· 2· մատենագէտ· 3· թարգմանիչ, մեկնիչ, վերծանող· 4· քերական:*
Քուրայ - *հնոց, բով, վառարան:*

ՑԱՆԿ
ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՒ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ

Աբէլ – 148
Աբրահամ (Նահապետ) – 133, 148
Ադամ – 113, 114, 147, 148
Աթէնք – 115
Ահարոն – 205
Աղբակ – 203
Աղէքսանդրոս – 118
Աղուանք – 115
Ապողինար – 123
Ապողոն – 160
Ասորեստան – 203
Ասորիք – 114, 203
Արիստոտէլ
Արիստոտէլէս } 131, 193, 196, 218, 245
Արտաշէս (թագ·) 143
Արցախային (բարբառ) 128
Արփաքսադ – 113
Աքիլլեւս – 118, 188

Գեղբուայ լեառն – 145
Գորգայք – 203

Դանայ (ցեղ) – 148
Դարեհ (թագ·) – 143
Դաւիթ (մարգարէ, նաեւ թագ·) – 114, 148, 191, 205, 206
«*Դաւթեան քերթուխիւն*» –144
«*Դաւթեան երիվարն*» – 205
Դերովրա – 145
Դինայ – 127
Դիոմիդէս – 162
Դիոնէսիոս (Թրակացի) } 122, 123
Դիոնիսիոս
Դիոնիսիոս (դիցուհի) – 140

Եբեր – 112, 114
Եղիա (մարգարէ) – 133
Ենովս – 114
Ենովք – 112, 113, 114
Երուսաղէմ – 147, 148
Եւմիդէս – 117

Զաբուղոն – 148
Զմիւռնացիս Կողոփանեաց – 118
Զմիւռնիա – 117

Թադէոս (առաք·) – 112
Թերսիտէս – 118
Թէոդոս Թագաւոր – 316
Թէոդուպաւլիս – 316
Թէոփիլոս Իմաստասէր – 241

Իսրայէլ – 114, 148

Խութային (բարբառ) – 128

Կարմիր (ծովն) – 114

Կադմոս – 114, 115
Կիկրոպս – 115
Կորդուաց լեառն – 203
Կորճայ (լեզուն) – 203
Կորճայք – 128, 156, 157, 278
Կորնթոս – 147
Կրիս[պ]ոս – 127

Հերովդիանոս – 123
Հոմերոս – 117, 118, 126, 158, 160, 163, 204, 230, 282
Հոմերոն – 116, 162, 186
Հոմնիսի – 117

Ղուկաս – 241

Ցակոբ (նահապետ) – 148
Ցակոբ Իսրայէլ – 224
Ցեսու – 114
Ցիսուս – 324
Քրիստոս – 148, 302
Ցովհան (Բաներեգէս) – 224
Ցովհաննէս Եղնկայեցի Ծործորեցւոյ – 111, 327
Ցովհաննէս Մկրտիչ – 133, 224
Ցովնաթան – 145
Ցովսէփ – 291, 302
Ցորդանան – 148
Ցուդայ – 112

Մանայճ (գաւառ) } 203
Մանէճ
Մարաց (երկիր) – 203
Մաքսոն (բժիշկ) – 188
Մելամպոդոս – 117
Մելէս (գետ) – 118
Մեսրոպ (Մաշտոց) – 115
Մեմփիս – 115
Մոկաց (գաւառ) – 203
Մովսէս (մարգարէ) – 114, 133, 146, 148, 205

Նաւէ – 114
Նեստոր – 188
Նեփթաղէմ – 148
Նոյ (նահապետ) – 113

Ջորրորդ Հայք – 128

Պասիփա – 127
Պատրոկղէ – 187, 188
Պարիս – 187, 162
Պաւղոս (առաքեալ) – 133, 147
«*Պաւղոսական գիրքն*» – 205
Պետրոս (առաքեալ) – 148
Պիղատոս – 291
Պղատոն – 218
Պրիամոս (թագ.) – 187

Սահակ (կաթ.) – 115
Սահակ (նահապետ) – 148
Սամարիա – 147
Սաւուղ (թագ.) – 145, 205
Սիդոն – 114
Սիմոն – 148
Սիոն – 147, 148, 186
Սիսարա – 145
Սիւնիք – 128
Սկամանդրոս (գետ) – 118
Սպերացի – 128
Սոկրատ – 135

Տայեցի – 128
Տիգրան (Բ թագ.) – 144
Տիգրանուհի – 144
Տիւրոս – 114

Վիրք – 115

Փարաւոն – 146, 148
Փիւնիկ – 114

Քիքոս – 118

ՑԱՆԿ
ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒԱԾ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ա.- ՁԵՌԱԳԻՐ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ

Մաշտոցի Անուան Մատենադարան, *Ձեռագրեր* No. 215, 1276, 2079, 2104, 2193, 2326, 2329, 2364, 2365, 2366, 2380, 2515, 3504, 3778, 3883, 5919, 6273, 6331, 6396, 6558, 7037, 7995, 9992։

Խաչերեան Լ., *Եսայի Նչեցին եւ Գլաձորի համալսարանը*, Երեւան, Պետական համալսարանի հրատարակչութիւն, Մոսկվայի Վ. Ի. Լենինի անուան գրադարան, 1968 (Դոկտորական դիսերտացիա), 563 էջ (մեքենագիր)։

Բ.- ՏՊԱԳԻՐ ԱՂԲԻՒՐՆԵՐ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Աբեղեան Մ., *Երկեր*, հ. Ա, Երեւան, 1966։

Աբեղեան Մ., *Երկեր*, հ. Դ, Երեւան, 1970։

Адонц Н., Дионисий Фракийский и армянские толкователи, Петроград, 1915г.

Ալիշան Ղ., *Ազգային վիպասանութիւնք*, «Բազմավէպ», 1850։

Ալիշան Ղ., *Սիսական*, Վենետիկ, 1893։

Ալիշան Ղ., *Հայապատում*, Վենետիկ, 1901։

Ալիշան Ղ., *Ցուշիկք հայրենեաց հայոց*, Վենետիկ, 1921, հատ. Բ, տպ. 2-րդ։

Աճառեան Հ., *Հայոց անձնանունների բառարան*, հհ. Ա–ե, Երեւան, 1942–1962։

Աղայեան Է., *Հայ լեզուաբանութեան պատմութիւն*, Երեւան, 1958, հ. 1։

Աղայեան Է., *Հայերէնի բացատրական բառարան*, հհ. Ա եւ Բ, Երեւան, 1976։

Անասեան Յ., *Հայկական մատենագիտութիւն*, հ. Ա, Երեւան, 1959։

Առաքել Սիւնեցի, *Ցաղագս Քերականութեան. Համառօտ Լուծմունք, աշխատասիրութեամբ Լ. Գ. Խաչերեանի*, Լոս Անճելըս, 1982։

Առաքելեան Գ., *Ցուցական գրականութեան պատմութիւն*, Երեւան, 1962:
Բադալեան Յ., *Օրացոյցի պատմութիւն*, Երեւան, 1970:
Բժշկեան Տրապիզոնցի Մ., *Համառօտ նկարագիր վարուց երեւելի արանց*, Վենետիկ, 1850:
Գրիգոր Կամախեցի, *Ժամանակագրութիւն*, Երուսաղէմ, 1915:
Դաւիթ Անյաղթ, *Սահմանք իմաստասիրութեան*, աշխատասիրութեամբ Մ. Արեւշատեանի, Երեւան, 1960:
Դաւթի քերականական աշխատութեան նորայայտ ամբողջական ձեռագիր տեքստը, աշխատասիրութեամբ Գ. Ջահուկեանի, «Բանբեր Մատենադարանի», No. 3, 1956:
Дворецкий И.Х., Древнегреческо-русский словарь, тт.I,II,1958г.
Δημητρακοῦ Δ., Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, Ἀθῆναι, 1949.
Եսայի Նչեցի, *Վերլուծութիւն քերականութեան*, աշխատասիրութեամբ Լ. Գ. Խաչերեանի, Երեւան, 1966:
Երեմեան Ս., *Հայաստանը ըստ «Աշխարհացոյց»-ի*, Երեւան, 1963:
Զարպհանալեան Գ., *Պատմութիւն հայերէն դպրութեան ի պէտս ուսման ազգային վարժարանաց*, Վենետիկ, 1878: Նոյնի Բ տպագրութիւնը, 1886, նաեւ Գ տպագրութիւնը, 1897:
Թէոփիլեանց Մ., *Վարք երեւելի արանց*, հհ. Ա եւ Բ, Վենետիկ, 1839:
Թովմայ Վարդ. Արծրունւոյ *Պատմութիւն տանն Արծրունեաց*, Թիֆլիս, 1917:
ԺԴ դարի հայերէն ձեռագրերի յիշատակարաններ, կազմեց՝ Լ. Խաչիկեան, Երեւան, 1950:
Խաչերեան Լ., *Գրչութեան արուեստի լեզուական-քերականական տեսութիւնը միջնադարեան Հայաստանում*, Երեւան, 1962:
Խաչերեան Լ., *Գլաձորի համալսարանը հայ մանկավարժական մտքի զարգացման մէջ* (XIII-XIV դարեր), Երեւան, 1973:
Խաչերեան Լ., *Լեզուների առաջացման ու զարգացման տեսութիւնը եւ գրի ու մատենագրութեան սոցիալական նշանակութիւնը ըստ Վարդան Արեւելցու*, «Լրաբեր», ամսագիր ՀՍՍՀ ԳԱ հասարակական գիտությունների, 1972 թ., No. 2:
Խաչիկեան Լ., *Գլաձորեան համալսարանը եւ նրա սանների աւարտական ատենախօսութիւնները*, Երեւան պետ. համալսարանի գիտական աշխատութիւններ, հ. 23, 1946, էջ 423–450:
Խաչիկեան Լ., *Արտազի հայկական իշխանութիւնը եւ Մործորի դպրոցը*, «Բանբեր Մատենադարանի», No. 11, 1973:
Կղեմէս Գալանոս, *Միաբանութիւն Հայոց սուրբ եկեղեցւոյն ընդ մեծի սուրբ եկեղեցւոյն Հռոմայ*, հ. Ա, 1650:
Հիւբշման Հ., *Հին հայոց տեղւոյ անունները*, Վիեննա, 1904:
Ղարիբեան Ս., *Համառօտութիւն հայ բարբառագիտութեան*, Երեւան, 1941:
Ղարիբեան Ս., *Հայ բարբառագիտութիւն*, Երեւան, 1953:
Մալխասեանց Ստ., *Հայերէն բացատրական բառարան*, հհ. Ա–Դ, Երեւան, 1944–1945:
Մայր ցուցակ ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց. կազմեց՝ Ն. Պողարեան, հ. Ա, 1966, Երուսաղէմ, հ. 4, 1969:
Յ. Մխիթարեան, *Էջեր հայ չարահիւսութեան պատմութիւնից* (5–15–րդ դարեր), 1979, *Կիրովական, Ձեռագրի իրաւունքով*:

Մովսէս Խորենացի, *Պատմութիւն Հայոց*, աշխատասիրութեամբ Մ. Աբեղեանի եւ Ս. Յարութիւնեանի, Տփղիս, 1913:
Մովսէս Խորենացի, *Հայոց պատմութիւն*, աշխարհաբար թարգմանութիւն Ստ. Մալխասեանցի, Երեւան, 1940:
Յովսէփեան Գ., *Խաղբակեանք կամ Պռոչեանք Հայոց պատմութեան մէջ*, Երուսաղէմ, 1949, մասն Բ:
Յովհաննէս Երզնկացի, *Հաւաքումն Մեկնութեան Քերականի*, աշխատասիրութեամբ Լ. Խաչերեանի, Լոս Անճելըս, 1983:
Յովհաննէս Քոնեցի, *Յաղագս քերականին*, աշխատասիրութեամբ Լ. Խաչիկեանի եւ Ս. Աւագեանի, Երեւան, 1977:
Նոր Բառգիրք Հայկազեան Լեզուի, *կազմեցին՝ Գ. Աւետիքեան, Խ. Սիւրմէլեան, Մ. Աւգերեան*, հհ. Ա եւ Բ, 1836–37, Վենետիկ:
Ոսկեան Հ., *Վասպուրականի-Վանի վանքերը*, Վիեննա, 1942, մասն Բ;
Չամչեանց Մ., *Պատմութիւն Հայոց*, Վենետիկ, 1786, հ. Գ:
Ջահուկեան Գ., *Քերականական եւ ուղղագրական աշխատութիւնները հին եւ միջնադարեան Հայաստանում*, Երեւան, 1954:
Սրապեան Ա., *Յովհաննէս Երզնկացի*, Երեւան, 1958:
Վարդան Արեւելցի, *Մեկնութիւն քերականի*, աշխատասիրութեամբ Լ. Խաչերեանի, Երեւան, 1972:
Ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Զմմառի վանքի մատենադարանին, կազմեց՝ Մեսրոպ Վրդ. Քէշիշեան, Վիեննա, 1964:
Ցուցակ ձեռագրաց Ղալաթիոյ ազգային մատենադարանի հայոց, կազմեց՝ Բ. Կիւլէսէրեան, Անթիլիաս, 1961:
Քիւրտեան Յ., *Երիզս եւ եկեղեաց գաւառ*, Վենետիկ, հ. Ա, 1953:
Քիւրտեան Յ., *Յովհաննէս Երզնկացի-Մործորեցի (նորագիւտ նիւթեր Ս. Ղազարու մէկ նոր ձեռագրէն)*, «Բազմավէպ», 1954:
Օրմանեան Մ., *Ազգապատում*, Կոստանդնուպոլիս, 1914, հ. Բ, նոյնի *Գէղբուքի վերահրատարակումը*, 1960, հ. 1, մասն Ա:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Էջ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ 7-9
ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՂԻ ԿՈՂՄԻՑ 11-12
ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ 13-108
ՀԱՄԱՌԱՒՏ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ՔԵՐԱԿԱՆԻ
(ՔՆՆԱԿԱՆ ԲՆԱԳԻՐ) 109-327
Նուաստ վարդապետի Յո[վ]հաննու Եզնկայեցւոյ,
որ եւ Ծործորեցւոյ, արարեալ
«Համառաւտ տեսութիւն քերականին» *111*
Յաղագս վերծանութեան *135*
Յաղագս ոլորակի *149*
Յաղագս կիտից *153*
Յաղագս հագներգութեան *158*
Յաղագս տառի *160*
Յաղագս վանգի *178*
Յաղագս երկար վանգի *179*
Յաղագս սուղ վանգի *184*
Յաղագս հասարակաց շաղաշարաց *185*
Յաղագս բառի *189*
Յաղագս բանի *190*
Յաղագս անուան *194*
Յաղագս բայի *233*
Յաղագս լծորդութեան *245*
Յաղագս ընդունելութեան *260*
Յաղագս յաւդի *262*
Յաղագս դերանունութեան *267*
Յաղագս նախադրութեան *276*
Յաղագս մակբայի *279*
Յաղագս շաղկապի *296*
Յաղագս առոգանութեան *305*
Յաղագս ոտից *315*
Թելադրութիւն ի խոնարհմունս բայի *324*

SYNOPSIS 331-348
ԾԱՆՕԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ 349-362
ԲԱՌԱՑԱՆԿ ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ՏԵՐՄԻՆՆԵՐԻ
ԵՒ ԴԺՈՒԱՐԻՄԱՑ ԲԱՌԵՐԻ 363-374
ՑԱՆԿ ԱՆՁՆԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԵՒ ՏԵՂԱՆՈՒՆՆԵՐԻ 375-376
ՑԱՆԿ ՕԳՏԱԳՈՐԾՈՒԱԾ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ 377-379

Գրքի ձեւաւորումը՝ Նորիկ Գրիգորեանի
Կոմպիւտըրային գրաշարումը՝ Արամ Օրջանեանի
Տեխնիկական սրբագրումը՝ Արաքս Մարտիրոսեանի
Տպագրումը՝ Խաչիկ Ունանեանի

Prof. Dr. L. K. KHACHERIAN
1802 N. Wilton Pl., # 1,
Los Angeles, CA. 90028, U.S.A.
Tel. (213) 469-5063